

בעזרי"ת

ליקוט ראשונים

על עניני סת"ם

סוגיות דספר תורה

מנזות כט ע"א – לב ע"ב

[טיוטא]

שולמן

שדרות אשכול ג' / 36

0775520351

וזאת למודעי

מאחר ודברי הראשונים המובאים כאן הם ליקוט מדברי רבותינו הראשונים שלא במקומם, וכדי להקל על הלומדים היה מן ההכרח שלא להביא את כל דברי הראשונים כפי איך שהם במקומם, אלא להוציא מתוך דבריהם רק את הענינים הנוגעים לסוגיין, [וכבר קדמני לזה האי גברא רבה הגר"מ אילן זצ"ל], ודבר זה תלוי בשיקול הדעת, ולפעמים כשהמעין יראה את דבריהם במקומם ובשלימותם ומהדימוי מילתא למילתא הנראה מתו"ד יתקבלו הדברים באור יקרות.

ההערות בשולי הגליון נכתבו על סדר הלימוד ולא בתורת "ספר" ואפילו לא בתורת "כתיבה תמה" [הן מצד תוכן הדברים והן מצד הניסוח והכתיב, גם מיקומם של חלק מההערות מצריך מדור בפנ"ע, ועוד חזון למועד], והדברים נדפסו רק כדי לעזור את לב המעיינים. ובזאת תחינתי שטוחה בפני הלומדים שיעמידוני בקרן אורה על מה שיש להאיר ולהעיר על הדברים.

תוכן ענינים

כ.ט.

אמר ר' יהודה אמר רב לא נצרכה אלא לקוצה של יוד

- א.....מחזור ויטרי סי' תקיז.....
- א.....ספר התרומה הל' תפילין סי' ריג.....
- ב.....ספר המנהיג הל' תפילין [עמוד תרי].....
- ב.....ספר המנהיג הל' הגט [עמוד תרע - תרעא].....
- ג.....ספר העיטור שער א הל' תפילין [דף נז].....
- ג.....חידושי הרשב"א מנחות כט.....
- ג.....קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"א.....
- ד.....קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ב.....
- ד.....אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקמו'.....
- ה.....אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקמז'.....
- ה.....אור זרוע ח"א הל' גיטין סי' תשטו'.....
- ה.....פסקי רי"ד מסכת מנחות כט.....
- ו.....חידושי הריטב"א שבת קג:.....
- ז.....תיקון תפילין לר' אברהם.....
- ז.....ספר האגור הלכות תפילין סי' פ.....
- ז.....ספר האגור הלכות תפילין סי' פא.....
- ח.....ספר האגור הלכות תפילין סי' פה.....
- ח.....תרומת הדשן סי' רל.....
- ט.....תרומת הדשן סי' רלו.....

דאר"י א"ד כל אות שאין גויל מוקף לה מארבע רוחותיה פסולה

- יא.....ספר התרומה הל' תפילין סי' רה.....
- יג.....ספר אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקנג.....
- יד.....ספר מצוות גדול עשין סימן כב.....
- טו.....ספר מצוות קטן מצוה קנג.....
- טו.....שו"ת הרשב"א ח"א סי' תרי"א.....

שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' רלו יח
 חידושי הרשב"א מנחות כט יט
 רא"ש מסכת גיטין פרק ב סימן יט כ
 שו"ת הרא"ש כלל ג סי' יא כא
 קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ב כא
 חידושי הריטב"א שבת קד: כג
 אורחות חיים ח"א הל' תפילין כד
 מרדכי גיטין רמז שמה כד

אמר אשיאן בר נדבך ניקב תוכו של ה"א כשר ירכו פסול

ספר התרומה הל' תפילין סי' רה כה
 ספר האשכול (אלבק) הל' מזוזה [דף ע.] כז
 ספר יראים סימן שצט [דפוס ישן - טז] כז
 ספר אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקנ כז
 קרית ספר (למאירי) מאמר ג ח"ב כח
 שו"ת הריב"ש סי' קכ ל
 שו"ת מהרי"ק סי' סט ל

מוקף גויל בס"ת ובגט

מחזור ויטרי סי' תקיז לא
 ספר התרומה הל' גיטין סי' קיג לא
 ספר התרומה הל' גיטין סי' קיד לב
 ספר המנהיג הלכות הגט [עמוד תרעא] לב
 ספר העיטור שער א' הל' תפילין דף נז לב
 פסקי רי"ד מסכת מנחות כט לג
 ספר מצוות גדול עשין סי' נ לג
 אור זרוע ח"א הל' גיטין סי' תשטו לג
 חידושי הרמב"ן מסכת גיטין כ: לג
 חידושי הרשב"א גיטין כ: לה
 שו"ת הרשב"א ח"א סי' תריא לה
 שו"ת הרשב"א ח"א סי' אלף רכ לו

שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' קמה..... לו
 תוספות הרא"ש גיטין כ:..... לו
 שו"ת הרא"ש כלל ג סימן יא..... לו
 שו"ת הרא"ש כלל מה סי' יג..... לו
 בית הבחירה למאירי גיטין כ:..... לז
 קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ב..... לז
 חידושי הריטב"א גיטין כ:..... לז
 חידושי הר"ן גיטין כ:..... לח
 ר"ן על הרי"ף גיטין [י. מדפי הרי"ף]..... לח
 האגודה מסכת גיטין פרק ב..... לח
 שו"ת הריב"ש סי' נו..... לח
 שו"ת הריב"ש סי' קמו..... לט
 שו"ת התשב"ץ ח"א סי' ה'..... לט
 תרומת הדשן סי' רל..... לט
 תרומת הדשן סי' רלו..... מ
 תרומת הדשן פסקים וכתבים סימן מה..... מ

כט:

אמר רבא שבעה אותיות צריכות שלשה זיונין ואלו הן שעטנ"ז ג"ץ

מחזור ויטרי סי' תקיז..... מא
 ספר האשכול הל' ס"ת סי' יא..... מא
 שו"ת פאר הדור [להרמב"ם] סי' סח..... מב
 ספר היראים סי' שצט..... מג
 ספר התרומה הל' ס"ת סי' רא..... מג
 ספר התרומה הל' גיטין סי' קיד..... מד
 ספר המנהיג הל' הגט [עמוד תרע]..... מד
 ספר העיטור שער א הל' תפילין דף נז..... מה
 ראבי"ה תשו' וביאורי סוגיות סי' אלף קמט..... מה
 פסקי רי"ד מס' מנחות כט:..... מה
 אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקמו..... מו

אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקנד..... מו
 אור זרוע הל' גיטין סי' תשט"ו..... מז
 ספר מצוות גדול עשין סי' נ'..... מז
 סמ"ק מצווה קנג'..... מז
 קרית ספר (למאירי) מאמר ב' ח"א..... מח
 ריטב"א שבת קה..... מח
 ר' ירוחם נתיב ב ח"ב [עמ' יח:]..... מח
 ר' ירוחם נתיב יט' ח"ה [עמ' קעב]..... מט
 ספר האגור הל' תפילין סי' סה..... מט
 ספר האגור הלכות תפילין סימן פ'..... מט
 שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' לח..... מט
 שו"ת תשב"ץ ח"א סי' ה'..... נ
 שלטי הגיבורים שבת ספי"ב [לז: מדפי הרי"ף]..... נ

א"ר אשי חזינא להו לספרי דווקני דבי רב דחטרי להו לגגיה דחי"ת

ספר הערוך ערך חטר..... נב
 ספר יראים סימן שצט [דפוס ישן - טז]..... נב
 ספר התרומה הל' תפילין סי' [ריג]..... נב
 ספר המנהיג הל' תפילין [עמ' תתקצב]..... נג
 פסקי רי"ד מנחות כט..... נג
 ספר אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקנב..... נג
 ספר אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקמט..... נג
 רבינו יונה על הרי"ף ברכות דף ז..... נג
 חידושי הרשב"א שבת קג:..... נד
 קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"א..... נד
 חידושי הריטב"א שבת קג:..... נה
 חידושי הר"ן שבת קג:..... נה
 ספר האגור הלכות תפילין סימן פה..... נה
 האגודה מסכת מנחות פרק ג..... נה
 שו"ת מהרי"ק סי' עא..... נה

שׁו"ת מהרי"ק החדשים סי' לב.....נה
קרית ספר [להמבי"ט] הל' שבת פרק יא.....נו

ותלז ליה לכרעיה דה"י

ספר התרומה הל' תפילין סי' ריג.....נז
ספר מצוות גדול עשין סי' כה.....נז
אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקנב.....נז
הגהות רבינו פרץ [על הסמ"ק מצוה קפד הגהה יג].....נז
חידושי הרמב"ן שבת קג:.....נז
שׁו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' רלו.....נח
חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) כט:.....נח
קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"א.....נט
קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ב.....נט
בית הבחירה למאירי שבת קד.....נט
חידושי הריטב"א שבת קג:.....ס
פסקי ריא"ז הל' מזוזה וספר תורה.....ס
ספר האגור הל' תפילין סי' פא.....ס
הגהות ברוך שאמר [אות נג].....סא
הגהות ברוך שאמר [אות נד].....סא
שׁו"ת הריב"ש סי' קכ.....סא
שׁו"ת הריב"ש סי' קמו.....סב
שׁו"ת תשב"ץ ח"א סי' נ.....סג
שׁו"ת תשב"ץ ח"א סי' נא.....סה
שׁו"ת מהרי"ק שורש עא.....סז
שׁו"ת מהרי"ק שורש צח.....סח
שׁו"ת מהרי"ק החדשים סי' לג.....סט
תרומת הדשן סי' רל.....ע
תרומת הדשן סי' רלו.....עא
תרומת הדשן פסקים וכתבים סי' מה.....עא
תרומת הדשן פסקים וכתבים סי' עא.....עא

שו"ת מהרי"ל סי' קנט.....עא

ומאי טעמא אית לה תאגא [ה"י]

ספר המנהיג הל' תפילין [עמוד תרכ"ב – תרכ"ג].....עב

ספר אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקמח.....עב

ספר האגור הל' תפילין סי' סא.....עב

הא דאמר רב ס"ת שיש בו שתי טעיות בכל דף ודף יתקן וכו'

שו"ת הרשב"א החדשות (מכת"י) סי' קמב.....עג

שו"ת הרא"ש כלל ג סי' ו – ז.....עה

קריית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ג.....עה

שו"ת מהר"ם חלאווה סי' קמט.....עו

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' קכה.....עח

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' קכז.....פ

אר"י ב"ש בר מרתא משמיה דרב והוא דכתיב רוביה דספרא שפיר

פסקי רי"ד מנחות כט:.....פג

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) כט:.....פג

קריית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ב.....פג

קריית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ג.....פד

וה"מ חסירות אבל יתירות לית לן בה

ספר המנהיג הל' תפילין [עמוד תר"ג].....פה

ראב"ד תשובות ופסקים סי' א.....פה

רמב"ן (עה"ת) בראשית הקדמה.....פה

קריית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ב.....פו

קריית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ג.....פו

האגודה מסכת מנחות פרק ג.....פז

ל.

איך דאמר רב הכותב ס"ת ובא לגמור גומר ואפילו באמצע הדף

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) ל.....פח

קריית ספר (למאירי) מאמר ג ח"א.....פט

ספר מצוות קטן מצוה קנה.....פט

כי קא אמר רב בחומשין

ספר האשכול (אלבק) הל' ספר תורה [דף נו:]:.....פט

חידושי הרמב"ן בבא בתרא יג:.....פט

חידושי הרשב"א בבא בתרא יג:.....פט

קרית ספר (למאירי) מאמר ג ח"א.....פט

חידושי הריטב"א בבא בתרא יג:.....פט

אמר ריב"א אמר רב גידל אמר רב שמנה פסוקים שבתורה

מחזור ויטרי סי' תיח.....צא

ר"י מייגש בבא בתרא טו.....צב

ספר המנהיג הל' סוכה [עמוד תכ]:.....צב

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' קצח.....צג

ספר מצוות גדול עשין סימן כב.....צג

יד רמ"ה בבא בתרא טו.....צג

פסקי רי"ד מס' מנחות ל.....צד

רבינו יהונתן על הרי"ף מגילה יב.....צה

אורחות חיים ח"א הל' קריאת ס"ת אות י'.....צה

בית הבחירה למאירי מגילה כה:.....צה

בית הבחירה למאירי בבא בתרא טו.....צו

חידושי הריטב"א בבא בתרא טו.....צו

הר"ן על הרי"ף מגילה יב:.....צו

פסקי ריא"ז הלכות מזוזה וספר תורה.....צו

האגודה מסכת מנחות פרק ג.....צז

ואמר ריב"א אמר רב גידל אמר רב הלוקח ס"ת וכו'

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה יח.....צח

ספר מצוות גדול עשין סי' כד.....צט

ספר מצוות קטן מצוה קנה.....ק

מלחמת ה' סוכה ד:.....ק

יד רמ"ה סנהדרין כא:.....ק

ספר החינוך מצוה תריג.....ק

קרית ספר (למאירי) מאמר ד ח"א.....קב

רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה נתיב ב ח"ב.....קב

חידושי הר"ן מסכת סנהדרין מח:.....קג

שו"ת הרשב"ש סי' יא.....קג

שו"ת הרשב"ש סי' רלב.....קג

ל. ל:

נזדמנה לו תיבה בת ה' אותיות וכו'

שו"ת הרמב"ם סי' קנה.....קד

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' קצז.....קד

ספר מצוות קטן מצוה קנג.....קד

ספר מצוות קטן מצוה קנה.....קה

ספר החינוך מצוה תריג.....קו

קרית ספר (למאירי) מאמר ג ח"א.....קו

שו"ת זכרון יהודה (לר"י בן הרא"ש) סי' כז.....קז

רבינו ירוחם נתיב ב ח"ב [עמוד י"ט ד'].....קז

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' קעו.....קח

שו"ת מהרי"ק סימן קל.....קט

תרומת הדשן פסקים סי' צג.....קי

ל:

הטועה בשם גורר את מה שכתב וכו'

מחזור ויטרי סי' תקטו.....קיא

ראב"ד תשובות ופסקים סי' א.....קיא

המנהיג הל' תפילין [עמוד תרטז].....קיב

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' קצט.....קיג

ספר התרומה הל' תפילין סי' רד.....קיד

ספר התרומה הל' תפילין סי' רה.....קיד

ספר מצוות גדול עשין סי' כה.....קטו

ספר מצות קטן מצוה קנה.....קטו

אורחות חיים ח"א הל' תפילין.....קטו

שו"ת הרשב"א ח"א סי' תשלב.....קטו

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) ל:.....קטז

קריית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ג.....קיז

רבינו ירוחם תולדות אדם וחוה נ"ט ח"ה [דף קעב].....קיח

שו"ת הר"ן סי' לט.....קיח

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' קעו.....קכ

לא:

א"ר זעירא א"ר חננאל אמר רב קרע הבא בשני שיטין תפור וכו'

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' רג.....קכא

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) לא:.....קכא

קריית ספר (למאירי) מאמר א חלק ג.....קכא

קריית ספר (למאירי) מאמר ג חלק ב.....קכא

שו"ת הריב"ש סי' ל.....קכב

שו"ת הרא"ש כלל ג סי' יא.....קכג

מרדכי גיטין [הגהות מרדכי רמז תסג].....קכג

שו"ת הריב"ש סי' לא.....קכג

שו"ת תשב"ץ ח"ב סי' רסט.....קכג

שו"ת תשב"ץ ח"ג סי' רז.....קכד

שו"ת מהרי"ק סי' קכב.....קכה

תרומת הדשן סי' נא.....קכז

לא: לב.

א"ר חלבז חזינא ליה לר"ה דכריך לה מאחד כלפי שמע ועושה פרשיותיה סתומות

מחזור ויטרי סי' תקטו.....קכח

מחזור ויטרי סי' תקיט [הל' ס"ת לר' יעקב ב"ר מאיר].....קכח

ספר האשכול (אלבק) הל' מזוזה [דף עא:].....קל

שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סי' צא.....קלא

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' ר'.....קלא

ספר מצוות גדול עשין סי' כג.....קלג

ספר מצוות גדול עשין סי' כה.....קלד

ספר העיטור שער א הל' תפילין [דף נו טור ג].....קלד

פסקי רי"ד מנחות לא: - לב.....קלה

קרית ספר (למאירי) מאמר ב חלק ב.....קלה

אורחות חיים ח"א הל' תפילין [אות כו].....קלח

אורחות חיים הל' מזוזה.....קלח

חידושי הריטב"א מסכת שבת דף קג:.....קלח

ספר האגור הל' תפילין סי' פג.....קלט

לב.

והתניא הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס

מחזור ויטרי סי' תקטו.....קמ

מחזור ויטרי סי' תקיז.....קמ

שו"ת הרמב"ם סי' קלט.....קמא

שו"ת הרמב"ם סי' קנג.....קמא

שו"ת הרמב"ם סי' רפט.....קמב

ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סי' רפז.....קמג

רבינו יהונתן על הרי"ף שבת.....קמד

רבינו יהונתן על הרי"ף שבת.....קמד

ספר האשכול (אלבק) הל' ספר תורה [דף נח:]:.....קמד

ספר המנהיג הל' תפילין [עמ' תקצג - תקצד].....קמה

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' קצד.....קמה

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' ר.....קמו

ספר העיטור שער א הל' תפילין.....קמו

ספר מצוות גדול עשין סי' כה.....קמז

פסקי רי"ד שבת עט:.....קמח

פסקי רי"ד מנחות לב:.....קמט

ספר אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקמ.....קנ

חידושי הרמב"ם שבת דף עט:.....קנ

שו"ת הרשב"א ח"א סי' תקפ.....קנא

שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' רלד.....קנב

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) לב.....קנב

קרית ספר (למאירי) מאמר א חלק ג.....קנג

בית הבחירה למאירי שבת פא.....קנה

חידושי הריטב"א שבת עט:.....קנז

רבינו ירוחם תולדות אדם וחוה נ"ב ח"ב [דף יז טור ג].....קנט

חידושי הר"ן שבת עט:.....קנט

הר"ן על הרי"ף שבת לג: (מדפי הרי"ף).....קס

האגודה שבת פרק ח.....קסא

ספר האגור הלכות תפילין סי' עט.....קסא

לב:

א"ר מניזומי ב"ח א"ר חמא בר גוריא אמר רב כל מזוזה שאינה משורטטת פסולה

ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סימן קד.....קסב

ספר האשכול הל' מזוזה (דף עב ע"א).....קסג

ספר העיטור שער א' הל' תפילין (דף נז ע"א).....קסג

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' קצו.....קסד

ספר המכריע סי' פה.....קסז

פסקי רי"ד הל' מזוזה.....קסח

אור זרוע הל' תפילין סי' תקמ"ג.....קסח

ספר מצוות גדול עשין סי' כה.....קע

ספר מצוות קטן מצוה קנג.....קע

חידושי הרמב"ן מגילה יז.....קע

חידושי הרמב"ן גיטין ו:.....קע

ספר שבולי חלקט ענין תפילין.....קעא

פסקי ריא"ז הל' מזוזה וספר תורה.....קעב

חידושי הרשב"א גיטין ו:.....קעב

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) לב:.....קעב

תוספות הרא"ש מגילה טז:.....קעג

תוספות הרא"ש מסכת סוטה דף יז:.....קעג

תוספות הרא"ש גיטין ו:.....קעד

בית הבחירה למאירי מגילה יח:.....קעד

בית הבחירה למאירי גיטין ו:.....קעה

קרית ספר (למאירי) מאמר א חלק ג.....קעו

אורחות חיים ח"א הל' תפילין אות כה.....קעז

חידושי הריטב"א שבת עט:.....קעז

חידושי הריטב"א מגילה טז:.....קעז

חידושי הריטב"א גיטין ו:.....קעז

חידושי הר"ן מגילה יח:.....קעח

ר"ן על הרי"ף מגילה ה:.....קעט

חידושי הר"ן גיטין ו:.....קעט

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' ב.....קפ

שו"ת תשב"ץ ח"ג סי' רעד.....קפא

האגודה מנחות פרק ג.....קפא

ספר האגור הל' תפילין סי' נ.....קפא

אמר ר' יהודה אמר רב לא נצרכה אלא לקוצה של יוד

מחזור ויטרי סי' תקיז

הא דאמרינן בהקומץ רבה (כט.) אפילו כתב אחד מעכבן. כגון קוצו של יו"ד. חודו של מעלה שנתון כלפי פניו. כדמוכח באלפא ביתא דר' עקיבא ורוב (ספרים) [סופרים] עושין כן.

ספר התרומה הל' תפילין סי' ריג

י פירש רבינו יעקב¹ צריך ראש של שמאל כפוף מעט מעט². דאמרינן בהקומץ (כט:) מפני מה ראשו של יוד כפוף מפני שראשיהם של צדיקים כפופים. ותנן נמי התם גבי תפילין אפילו כתוב אחד מעכבו. פשיטא, לא נצרכה לדרב יהודה אמר רב דאמר קוצו של יוד מעכב. רש"י פירש זהו רגל ימין שכפף למטה. וקשה על זה פשיטא דמעכב שזהו עיקר גוף האות³. ועוד דלשון ראשו כפוף משמע בצד

¹ בתוס' בד"ה "קוצו של יו"ד" והביאו דבריו רוב הראשונים. ולהלכה עיין בב"י או"ח (סל"ו עמ' מא), ובמ"ב במשנ"ס צורת אות יו"ד, ובביאור הל' שם בד"ה "יגורר כל" מה שהוציא לדינא מדברי הנוב"י אה"ע (סי' קי"ג) ד"ה "וחשש החמישי", ועיין בחזו"א או"ח (סי' ט' סק"ב) שנחלק עליו.

² כוונת הספה"ת במה שכתב "מעט מעט" צריכה ביאור מה כוונתו בזה. ועיין שו"ת חתם סופר ח"ב (יו"ד סי' רס"ה שכתב ז"ל "יו"ד שאין לה עוקץ בשמאלה ולמעלה אין לפסול, כי י"א שאין צריך עוקץ ממש בולט לחוץ ונמשך למטה רק זווית למעלה ולמטה לאפוקי עגולה", עכ"ל. ואולי זה כוונת הספה"ת. אלא שמהפוסקים אין נראה כדברי החת"ס, עיין מקדש מעט (צורת אות יו"ד סק"ד), ועיין חזו"א או"ח (ס"ט סק"ג) מש"כ ע"ד החת"ס. ע"ע באו"ז הל' תפילין סי' תקמ"ז [ובהל' גיטין סי' תשט"ו] שכתב על קוצו של ר"ת שהוא "כתרו של יו"ד" ולשון "כתר" לא מצינו על ריבוע גרידא, [עיין במק"מ הנ"ל שדייק כע"ז מדברי המנהיג כלפי קוץ העליון].

³ רש"י פירש שזה גופא קושיית הגמ' "הא נמי פשיטא" וז"ל רש"י "הא לא נעשית האות", עכ"ל. והתוס' ודעימיהו ס"ל דהדבר פשוט כ"כ עד שאין מקום להו"א כלל. ואמנם יש שינוי לשון בין רש"י לתוס' דבתוס' הקשו על רש"י "וקשה דהא פשיטא דאין זה אות" ובספה"ת כאן כתב "דזהו עיקר גוף האות" [ונ"ל לשון הרא"ש בהלק"ט הל' ס"ת (סי' י"ב)]. וי"ל דבזה גופא נחלק רש"י שאין הרגל מעיקר גוף האות, וכמש"כ התוס' דלדעת רש"י נקודה אחת חשובה אות יו"ד וכמו שהביאו מהגמ' סנהדרין (צה:): "ונוער יכתבם" דאות יו"ד נעשית ע"י נקודה אחת. וקשה דסוכ"ס רש"י גופיה פירש קושיית הגמ' "פשיטא דלא נעשית האות" וא"כ בהכרח דגם לרש"י רגל היו"ד חלק מהאות. ומה שנראה לומר בדעת רש"י דאע"פ דהרגל חלק מהאות אינה אלא כקוץ ולא אבר גמור. וכמו שנראה מדברי המאירי בקרי"ס (מ"ב ח"ב הו"ד להלן) דס"ל כדעת רש"י ופירש הא דאמרו בגמ' "מפני מה ראשו של יו"ד כפוף" על רגל היו"ד. ותמוה דרגל אינו הראש והיאך נדון שהרגל הוא כיפוף של הראש וכמו שהביא הספה"ת כאן להקשות על שיטת רש"י, [ואמנם איהו גופיה בהמשך דבריו דן לפרש כמאירי אבל לא בשיטת רש"י]. ובהכרח דבזה גופא נחלק רש"י שאין רגל ליו"ד והרגל הוא רק כיפוף של הראש ואינו אבר בפנ"ע אלא תיקון צורה של הראש. ועיין בלשון המאירי הנ"ל שביאר גדר הפסול בחסרון

שמאל שיש לו ראש וסוף אבל לצד ימין קרוי רגלו. וכן נמי איתא בפסיקתא כי ב"ה ה' צור עולמים, העולם הזה נברא בה"י ועולם הבא ביו"ד, מה יוד יש לה נקודה אחת למטה רמז למתים שהם יורדים לגיהנם, ונקודה אחת למעלה רמז שעתידין לעלות שנאמר ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל... י כפוף רמז לבאי עולם שיהיו כפופים ונהפכו פנים לירקון. ובחגיגה דירושלמי פרק שני (הל"א) איתא לדרשא של יוד דריש לה מה"י, מה ה"י פתוחה למטה רמז שיורדין לשאול, ויש לה נקודה למעלה רמז שעתידין לעלות, מה יוד כפוף רמז שיהיו כפופים ונהפכו פנים לירקון. אלמא לפי דרשא דפסיקתא יש ליו"ד תג למטה לצד שמאל, וכן למעלה בראש שמאל. ויכול להיות שקוצו של יוד דפרק הקומץ היינו תו תג שלמעלה⁴, ויו"ד כפוף היינו רגל ימיני⁵ דאלו של שמאל קרי ליה נקודה למטה⁶.

רגל ימיני של היו"ד דהוא "מפני שבחסרונה נפסדת צורת האות", והוא כדברינו שאין חסר בעיקר גוף האות אלא דהאות קיימת אלא שחסר בצורתה [עיי"ש], וכעין סברא זו איתא בחי' הרשב"א על מנחות כאן]. ולכן שפיר יש מקום להבין דחסרון זה אינו חסרון בעיקר האות ותוכשר האות מבלעדי. ומ"מ הקשו בגמ' "פשיטא" דסוכ"ס "לא נעשית האות" דהיינו דסוכ"ס לא נשלמה עשיית האות וכלשון רש"י "הא לא נעשית אות" ואינו חסרון צדדי ופשיטא דבכה"ג מעכב. ע"ע במש"כ ע"ד המאירי הנ"ל. [אח"כ מצאתי בס"ד כעין דברינו בשו"ת גליא מסכת אהע"ז (סי' ז' עמ' מ"א) שהאר"י בענין, ע"ע בשו"ת הרד"ך (בית א' חדר ל' ד"ה "לרווחא דמילתא" הראשון) כעין דברינו, אמנם עיי"ש מש"כ ע"ד המאירי הנ"ל, עיין מש"כ בזה ע"ד המאירי].

ע"ע בהגהות מהר"ם בנעט (רמז תתקנ"ב סק"ב) שיצא לדון בדבר החדש דלדעת רש"י כתב יו"ד בלא רגל יכול להשלים היו"ד גם בתו"מ ואין בו חסרון של שלא כסדרן, ובפשוט נראה דנקט בדעת רש"י דהרגל אינו אלא קוץ בעלמא והוא חידוש גדול. אמנם עיין בדברי החזו"א (או"ח ס"ט סק"ג וביו"ד סי' קס"ב סק"ב) שכתב שדבריו תמוהין, וכן מפורש בתיקון תפילין (הו"ד להלן) דא"א לתקן ולהוסיף רגל בתו"מ אליבא דרש"י עיי"ש, [ע"ע בב"ח (סל"ב אות ה')].

[ולדברינו אולי ימ"ל דמי לכ"ף פשוטה שעשאה כמין דל"ת, ואותיות שלא עשאן מגולם אחד שהכשירו הפוסקים (עיין במ"ב סל"ב סק"מ מעין זה), דגם כאן י"ל דאע"פ שחסר בצורת האות אבל אין החסרון בעיקר האות וכל כה"ג שפיר חשבינן ליה שהאות נכתבה כסדרן]. וע"ע מש"כ ע"ד המהר"ם בענט להלן (ע"ד המאירי בקרי"ס).

⁴ עיין ברא"ש בהלק"ט (שם) שגם כן נסתפק בזה ולקוחין דבריו מהספה"ת. ועיין בספר המנהיג דנקט בפשיטות דקוצו של יו"ד היינו תג העליון, אמנם עיין במש"כ ע"ד דחלוק הוא מספה"ת. ועיין בהגהות מנחת סולת על הברוך שאמר (אלפא ביתא אות י' הערה 123) שהאר"י בענין, ע"ע בביאור הל' במשנ"ס אות יו"ד בד"ה "גם צ"ל", ובחזו"א או"ח (ס"ט סק"ב).

⁵ מספה"ת נראה דלרש"י פירוש אחר במה שאמרו שהיו"ד "ראשה כפוף" דזה קאי על רגל היו"ד. [ועיין לעיל מינה שהארכנו לבאר שיטת רש"י בזה]. אמנם המרדכי בהלק"ט (רמז תתקנ"ב) כתב "ואפילו לפ"ה יש ליזהר בהא דר"ת משום

ספר המנהיג הל' תפילין [עמוד תרי]

אמ' לו הללו למי, א"ל הללו לעקיבא בן יוסף שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות שנאמר קווצותיו תלתלים.

ספר המנהיג הל' הגט [עמוד תרע - תרעא]

מצאתי בירושלמי דגיטין כתיב הכא וכתב לה ספר כריתות וכתביב התם וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר⁹, מה להלן צריך לזיין בשבעה אותיות ש'ע'ט' נ'ז' ג' צ' אף בגט צריך לזיין... ואם לא יזיין את כלם פסול דלא גרע מקוצו של יוד¹⁰ דפסול פרק הקומץ רבא (כט.).

וראיה לדבר בפרק הבונה בשבת (קה). הא דבעי זיוני כו' שלא יתחייב בשבת אם אינה מזויינת האות כהלכתה¹¹, ואין מגלין את הדבר אלא לצנועין... ובהקפת גויל כס"ת תפילין ומזוזות דמצריך להו הקפת גויל בפרק הקומץ רבא (כט.), וכן למגילה דספר נקרא¹², ובכתיבה דקה שורש הגסה, ולא ככתיבת הפירושים שאין לה גוף האותיות ואינה מזויינת כהלכתה, ואינה ראויה להכתב בס"ת תפילין ומזוזות ומגילה, ולא יתחייב עליה בשבת.

ואף על גב דבמגילה אם כתבה על הדפתרא לא יצא (מגילה יז).
עד שתהא כתיבה אשורית על הדיו ובספר משום דנקרא ספר, ואלו

⁹ המנהיג חדית לן טעם להא דבעינן בגט קוצו של יוד ושאר זיונין, והוא דילפינן בגיטין גז"ש ד"ספר" ו"ספר" מס"ת. אמנם שאר הראשונים שפסלו גט בלא קוצו של יוד מטעם אחר פסלו שבלא קוצו של יוד אינו אות, וכמש"כ האו"ז (ח"א מהל' תפילין סי' תקמ"ו) "דכל אות שאינה מתקנת כהלכתה אינה אות ולא מקרי כתב". ובדעת המנהיג נראה דגם בלא קוצו של יוד שפיר מקריא אות והילכתא הוא דהקוצות והתגין מעכבין. [ומתו"ד המובא להלן נראה דהוא הילכתא ב"ספר"]. ועיין בראשונים בגיטין (כ:) שכתבו לענין דינא דמוק"ג דלא דרשין גז"ש ד"ספר" ספר" דניבי מוק"ג בגט, עיי"ש, והוא שלא כדברי המנהיג. ואמנם המנהיג גופיה מצריך היק"ג בגט מה"ט גופא.

אלא דבכל זה צ"ע טובא דהמנהיג גופיה בהמשך דבריו הביא ראייה להא דתגין מעכבין מהגמ' בשבת (קה). דבלא זיוני פטור, וצ"ע דמאחר והוא ילפוטא במסויים בגט מס"ת מהכ"ת לפוטרו בשבת.

¹⁰ שיטת המנהיג כשיטת ר"ת [באו"ז הל' תפילין (סי' תקנ"ד) ובאגור הל' תפילין (סי' פ'')] והראב"י (בתו"ב סוגיות סי' אלף קמ"ט) דהשוו קוצו של יוד לשאר תגין ותרווייהו מעכבין.

¹¹ עיין באו"ז בהל' גיטין (סי' תשט"ו) שדחה ראייה זו.

¹² משמע דיסוד הדין דבעינן היקף גויל וכמו"כ קוצו של יוד ותגין הוא משום ד"ספר" מצריך כתב זה. אלא דהמנהיג פוטר גם הכותב בשבת בלא תגין ואם כל מה שצריך אותם אינו אלא למעלת "ספר" מדוע יפטר הכותב בלא תגין בשבת. ובהכרח צ"ל דבדואי שורש הדין הוא דבלא תגין חסר באות ולכן בשבת הכותבו פטור שלא השלים מלאכתו, ומ"מ אי לא דאנו דנים סת"ם ומגילה בתורת "ספר" היו סגי בכתב שאינו מושלם ולזה בעינן לדין "ספר", וצ"ע. [ע"ע מש"כ ע"ד ספה"ת לקמן במימרא ד"ר"י א"ר כל אות"ו, וכו', ביסוד הפסול דאינו מוק"ג].

ובאלפא ביתא דר' עקיבא, קוצו של יוד חודו של מעלה הנתון כלפי פניו. וקוץ הוא הנקרא כתר⁷ בתלמוד והוא תג⁸, דתנן בהקומץ רבא ד' פרשיות שבתפילין מעכבות זו את זו וכן שתי פרשיות שבמזוזה כו', ואמרינן עלה בגמ' לא נצרכה אלא לקוצו של יוד. ואמרינן בבראשית רבא ובתנחומא ובשבת פרק ר' עקיבא (פט.). כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שהיה קושר כתרים לאותיות, ההיא דלקמן" דהיינו דלעיל מינה הביא המרדכי ראייה לר"ת מהא "דאמרינן לקמן מפני מה ראשו כפוף" וכו'. ולדבריו נמצא דגם לרש"י "ראשו כפוף" קאי אקוצו של ר"ת ולא על הרגל, אלא דמ"מ ס"ל לרש"י שאינו מעכב כיון שאין בחסרון שינוי צורת האות. [עיין בדברי המאירי להלן (מ"ב ח"א), אלא דהמאירי פירש את דברי הגמ' "ראשו כפוף באו"א עיי"ש. ולמרדכי דקוצו של ר"ת גם לרש"י. הוא מדינא דגמ', חידוש הוא שאינו מעכב].

⁶ הנה הספה"ת הוסיף סברא לומר דקוצו של ר"ת אין לו שייכות לעיקר האות אלא הוי נקודה נוספת על האות, ולכן אי אפשר לראות את אותה נקודה שהיא הכיפוף של הראש. [וימ"ל באו"א].

⁷ עיין במקדש מעט (צורת או"ת יו"ד סק"ד) שדייק מדברי המנהיג דקרי ליה לקוץ העליון "כתר" דלא כחת"ס בתשו' ח"ב (יו"ד) סי' קס"ה, (הו"ד לעיל על תח"ד ספה"ת). והעירני הגרמ"א בלוי שליט"א בדגמ' להלן (בע"ב) אמרו "ומ"ט אית ליה תאגא" ורש"י שם פ"י "אית ליה תגא לה"י כתר קטן בסוף גגו דה"י", אמנם ר"ת נחלק עליו ומפרש ז"ל "ורבינו תם מפרש בתחילה ... כמו תגא דד' בעירובין (יג.) ובסוטה (כ.). וכפירוש הקונטרס נראה שהכתר לצד פתח התשובה ותגא דקוף כיוצא בו דאמר בפ' הבונה (שבת קד.). מ"ט מהדר תגא דקוף לגבי ר"ש אמר הקדוש ברוך הוא רשע אם אתה חוזר בך אני אעשה לך כתר כמותי", עכ"ל. הא קמן ד"כתר" קאי גם על זוית דומא דדל"ת. ואיני רואה הכרח שהרי לשון הגמ' הוא "תגא" ולא "כתר" ו"תגא" בהכרח דגם למק"מ הוא לשון לזוית וכמו "תגא דדל"ת" ד"תגא" גם לשון "כתר" וגם לשון קוץ ו"זויות". [ואמנם לגבי קו"ף מפורש על לשון תגא שהוא "כתר" וז"ל הגמ' בשבת (קד.). מ"ט מהדר תגא דקוף לגבי ר"ש אמר הקדוש ברוך הוא רשע אם אתה חוזר בך אני אעשה לך כתר כמותי"]. עוד הביא ראייה לסתור את דברי המק"מ מתגא דח"ת ???

⁸ עיין בהערה על ספה"ת (לעיל מינה בסמוך). והנה מלשון המנהיג שכתב דקוצו של יוד"ה הוא הנקרא כתר בתלמוד והוא תג" משמע דקוצו של יוד"ה תג הוא כשאר תגין הנקראין "כתרים". ולפי"ז נראה דהאי דינא דקוצו של יוד"ה מעכב אינו דין בדוקא בקוצו של יוד"ה אלא דין הוא בכל תגין וכשיטת ר"ת דה"ה שאר תגין מעכבין. וכ"נ מהמשך דבריו שהביא הא דמצאו משה להקב"ה קושר כתרים גבי קוצו של יוד"ה. [וע"ע בדברי המנהיג שם בעמ' תרי"ג שהביא את פירושו של ר"ת על הגמ' בשבת "הא דבעי זיוני" והעולה מפירושו דתגין מעכבין, וכמו"כ בעמוד תרט"ו הביא את דברי הש"ר "ואמר רבא כל תפלי דלא בדיקי בהני אתויתא פסילין"]. משא"כ בספה"ת יש מקום לדון דאע"פ שמכנה את קוצו של יוד"ה "תג" העליון, מ"מ לא כללו עם שאר תגין כמו ספר המנהיג, וימ"ל דשאר תגין אינם מעכבין. ויש להביא ראייה במקצת דהנה הטור יו"ד (רע"ד ס"ו) דן בדעת הרא"ש אי שאר תגין מעכבין הגם שהרא"ש כתב על קוצו של יוד"ה כלשון ספה"ת שהוא "תג העליון". [וביותר דבר ירוחם (ני"ט ח"ה הו"ד להלן בע"ב) מפורש דס"ל בדעת הרא"ש דתגין אינם מעכבין].

חידושי הרשב"א מנחות כט.

[המיוחסים לרשב"א]

גמ' פשיטא, דאות אחת מעכבת דכתיב וכתבתם כתיבה תמה, ל"ה. ר"ל שלימה. לא נצרכה כו', ואפילו אות אחת דמתניתין אינו ר"ל דחסרה דפשיטא היא, אלא דר"ל דאפילו אם אינה עשויה כתקנה, כגון שחסר בה קוץ אחת מן הצד¹⁷ ואינה עשויה נגמרת כצורתה שחסר מצורת הכתב אותה האות שאינה נגמרת כצורתה דהחסרון מעכב בה ופסולה.

והבא ליכא למפרך פשיטא דכתיבה תמה בעינן, דסד"א הואיל ורוב צורת האות ניכרת דכתיבה תמה קרינן לה קמ"ל מתניתין דלא. ואפ"ה פריך הא נמי פשיטא כדפרישית דהא לא נעשית האות כתקנה דר"ל דאע"ג דצורת רוב האות ניכרת מ"מ כיון דלא נגמרה צורתו הרי לא נעשית האות¹⁸ וכמו שלא נגמרה דמיא.

קריית ספר (למאירי) מאמר ב ח"א

וכן היו"ד צריך שתהא משופעת מעט כעין שכתבנו בראש האלף¹⁹, וממ"ש בפרק הקומץ (כט:): מפני מה ראשו של יו"ד כפוף ר"ל שמשפעת ויורדת²⁰, וכן שיש לה גג קצר בראש השמאלי, וכן למטה ממ"ש בפסיקתא מפני מה יש ליו"ד נקודה אחת למטה²¹ וא'

¹⁷ לא נתברר לי מהו אותו "קוץ מן הצד" והא מיהא נראה שאינו הרגל ימיני של היו"ד. ועיקר ענינו הוא שאינו חסרון "אבר" באות אלא קוץ בעלמא.

¹⁸ כן הוא לשון רש"י, "הא לא נעשית האות", אלא דרש"י קאי ארגל ימיני והרשב"א קאי על "קוץ מן הצד". וכן מצד עצם הפסול אזיל כדרכו של רש"י דיסוד הפסול הוא "כתיבה תמה" ומשום שלא נשלמה צורת האות. ע"ע מש"כ לעיל (ע"ד ספה"ת) בדעת רש"י.

¹⁹ לעיל מינה כתב המאירי "ומעתה בהרבה מקומות מצינו קצת צורות באותיות שאין אנו רגילים בהם ואין אנו פוסלים ס"ת בכך... והוא שקצת רבנים הביאו בחיבוריהם בשם מדרש אלפ"א בית"א דר' עקיבא מפני מה יו"ד של אלף זקוף מצדו ר"ל ראש האלף שמעיד וצופה להקב"ה משמע שראש האלף צריכה להיות משופעת מעט צדה הימני נמוך וצדה השמאלי גבוה מעט ולא שיהא שטוח לגמרי", עכ"ל.

²⁰ הוא פירוש מחודש במה שאמרו ש"היו"ד ראשה כפוף" דהכיפוף הוא שמטה את הצד הימני של הראש בשיפוע כלפי מטה והצד השמאלי פניו כלפי מעלה. והא דלא ניח"ל לפרש "ראשה כפוף" דקאי אקוצו של ר"ת שמביא בהמשך דבריו, צ"ל דס"ל כדחית הספה"ת (הו"ד לעיל) ד"ראשה כפוף" לא קאי אקוצו של ר"ת ומשום דהקוץ "של שמאל קרי ליה נקודה למטה", דהיינו שאין הקוץ שייך לגוף הראש ואינו כיפוף של הראש.

²¹ הנה המאירי מביא שצריך לעשות את קוצו של ר"ת, אלא שמסיים שאינו מעכב כיון שאין בו שינוי צורת האות ולכך אינו פסול. ולשיטתו דס"ל (במ"ב ח"ב) כרש"י דקוצו של יו"ד קאי ארגל היו"ד. אלא דמ"מ צריך לעשות קוצו של ר"ת ממה

בגט אמרינן פרק המוציא יין בשבת (עט.) המוציא דפתרא חייב וכמה שיעור כדי לכתוב עליו את הגט, ותנן בגיטין (יט.) בכל כותבין את הגט בדיו ובסם ובקומוס ובכל דבר המתקיים, במי טריא ואפצא, שאני התם דכתיב ונתן בידה מ"מ¹³. אי נמי משום עגונה אקילו בה רבנן¹⁴ אחרי שאין הגט צריך לה אלא לפי שעה, אבל המגילה למען תעמוד ימים רבים כספר תורה צריך להכתב בקלף ומ"מ מנהג לכותבו בקלף כס"ת. אב"ן. אבל עיבוד אין אדם שמצריכו, ושיכתוב התיבות שלימות שלא יכתוב אלפ"ן וישראל כדין ס"ת ...

ספר העיטור שער א הל' תפילין [דף נז.]

ד' פרישיות שבתפלין מעכבין זו את זו, ואפ"י כתב א' מעכבין. פשיטא, לא נצרכא אלא לקוצו של יו"ד. והיא תגא דיו"ד קדש לי¹⁵, וה"ה לכולהו תגא דכתיבין.

הכי נמי פשיטא. דתגין הלמ"מ נינהו¹⁶, כדאיתא בשבת כשעלה משה למרום מצאו לקב"ה קושר כתרים וכו'...

¹³ הוקשה להמנהיג מ"ש תגין ודינא דמוק"ג דילפינן גז"ש מס"ת שצריך אותן בגט, מדיו וקלף דלא ילפינן להצריכן בגט כמו בס"ת, ומכח קושיא זו הוכיחו הראשונים בגיטין [הנ"ל] דלא דרשינן להאי גז"ש דגט מס"ת, והמנהיג לפי שיטתו הקשה כן. ויישב ד"שאני התם דכתיב ונתן בידה מ"מ". ולכאורה אכתי קשה מה ראית לרבות תגין והיק"ג לגט מגז"ש הנ"ל ולמעט דיו וקלף מקרא ד"ונתן בידה מ"מ". ובהכרח צריך לחלק דחסרון תגין או היק"ג חסר בעיקר הכתב שאין האות בשלימותו, משא"כ דיו וקלף שאינם חסרון בעיקר הכתב, ועוד צ"ע בזה.

¹⁴ קשה לי טובא מה שייך לומר משום "עיוגונא אקילו בה רבנן" מאחר שהוא דרשה גמורה ודין תורה הוא, וצ"ע.

¹⁵ בעל העיטור מחדש ביאור חדש מהו "קוצו של יו"ד" דהוא אחד מהתגין שמנה השימושא רבה. וא"כ פשוט המשך דבריו דה"ה שאר תגין שהרי מה חילוק יש ביניהם. [וע"ע לקמן בע"ב בדיון תגין שהבאנו את דבריו עיי"ש מש"כ ע"ד]. עיין מש"כ על דברי המנהיג, ושיטתו של בעל העיטור לענין שאר תגין כשיטת המנהיג, אבל לענין "קוצו של יו"ד" חלוקין הן דלמנהיג כל יו"ד יש לה קוץ למעלה ואינו התג של הש"ר שהוא רק ביו"ד ד"קדש לי" [ולמנהיג צ"ל כמו שכתבו הראשונים בכמה מקומות דתגין של הש"ר תגין גדולין הן, משא"כ קוצו של יו"ד י"ל שהוא קוץ קטן]. ולבעל העיטור אין קוץ למעלה לכל יו"ד ו"קוצו של יו"ד" קאי אתג דש"ר שיש ליו"ד ד"קדש לי".

¹⁶ הנה העיטור נקט דהטעם לפסול תגין [וה"ה קוצו של יו"ד שהוא לדעת בעל העיטור תג] הוא משום דהדין תגין הללמ"ס, ולא משום שחסר בגוף האות. ולפי"ז הדין תגין הוא דין במסויים בסת"ם ולא בגט ושבת. [ע"ע במה שכתבנו ע"ד הבעה"ט להלן (בע"ב) בשמעתתא דתגין].

אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקמו'

תנן בהקומץ רבה ארבע פרשיות שבתפלין מעכבין זה את זה, ואפי' כתב אחד מעכבן. ואמרינן בגמרא פשיטא, אמר רב יהודה אמר רב לא נצרכה אלא לקוצו של יו"ד. ופריך הא נמי פשיטא, דפשיטא ליה לתלמודא דכל אות שאינה מתוקנת כהלכתה שחסירה אפי' קוץ אחד פסול כדמוכח הכא.

והיכא שחסירה אפילו זיון אחד נמי פסולה²⁵, כדאמר פרק הבונה (שבת קה.) תנא נתכוין לכתוב אות אחת ועלו בידו שתיים חייב, והתניא פטור, הא דבעי זיוני הא דלא בעי זיוני. הא למדת דכל אות שאינה מתוקנת כהלכתה אינה אלא מקרי כתב²⁶.

הלכך פירש מורי הרב רבינו שמחה דע"ז סומכין שנהגו היתר לכתוב פסוק בכתבי הדיוטות בלא שרטוט²⁷, משום דכתיבה דקה

בעניותי דן דאולי גם לשון זו אפשר לדחוק דכוונת המאירי לומר דהמקשן ס"ל דסוכ"ס מאחר שאין כאן צורת האות כתיקונה הרי היא כמי שאינה וחשוב כמו שהתפילין חסרין אותו. [וכע"ז כתב הרד"ך גופיה שם (בד"ה) ונחזור בדרך הראשון] עיי"ש, וצ"ש א"כ מה הכריחו לפרש דברי המאירי בא"א, ע"ע בדבריו שם (בד"ה) ולרווחא דמילתא (השני) פירוש מחודש בדעת רש"י, ולגבי חסרון מוק"ג גם כן נקט המאירי בקרי"ס (מ"ב ח"ב) אותו לשון שצורת האות נפסדה ומ"מ מוכרח בדבריו שם ובגיטין (כ:) שהאות נקראת לתינוק דל"ח ו"ט, עיי"ש, ודו"ק.

²⁵ שיטת האור זרוע דתגין מעכבין, ועיין להלן (בע"ב) בשמעתתא דתגין ע"ד האשכול) שהבאנו את שיטות הראשונים בדיון זה.

²⁶ הנה מדברי האור זרוע מבואר דבלא קוצו של יו"ד או תגין חסר בשם האות וכמו שכתב האור זרוע שבלא תגין "אינה אות ולא מיקרי כתב", [ונביא עוד בזה להלן ע"ד ר' שמחה כמה נפ"מ לדינא מכח גדר זה שאינה אות]. אלא דקשה לפי"ז דפשיטא הוא דקוצו של יו"ד פסול, ומה ההוא"ל לומר דמתני' אתי לאשמועין דין זה דקוצו של יו"ד מעכב, וכקושיית התוס' על רש"י. אמנם כד מעיינת שפיר בדברי האור זרוע נראה דבא ליישב קושיא זו דביאר דיחוי הגמ' "הא נמי פשיטא", ז"ל "דפשיטא ליה לתלמודא דכל אות שאינה מתוקנת כהלכתה שחסירה אפי' קוץ אחד פסול", וכע"ז כתב גם בהל' גיטין (סי' תשט"ו) ז"ל "אינו חשוב כתב שהרי אינו מתקן כהוגן", דהיינו דבאמת הגם דקוצו של יו"ד הוא מגוף האות מ"מ אינו אבר מאברי האות אלא קוץ ותיקון צורה בעלמא, ואין הפסול בחסרון הקוץ רק משום שהאות "אינה מתוקנת כהלכתה".

²⁷ מצינו עוד כמה נפ"מ בהאי גדר שבלא קוצו של יו"ד "אינה אות וכתב כלל". בספר תיקון תפילין לרבינו אברהם (הו"ד להלן) הביא את דברי המהר"ח או"ז בשם אביו האו"ז דאם חסר קוצו של יו"ד בתו"מ אין יכול לחזור ולתקן דהו"ל כתיבה שלא כסדרן. עוד מצינו באו"ז הל' גיטין (סי' תשט"ו) בשם הריצ"ב (הו"ד להלן) דחיסרון קוצו של יו"ד מעכב בגט, ומשום דבלא קוצו של יו"ד אינו אות. וע"ע בספר המנהיג (הו"ד לעיל) ובאור זרוע הל' גיטין (שם) [וכן נקטו כמה ראשונים לענין תגין (עיין להלן בע"ב בשמעתתא דתגין)] דנפ"מ גם לענין שבת דהכותב יו"ד בלא קוצו של יו"ד לא יהיה חייב עליו בשבת, ובהכרח שהטעם הוא משום שבלא קוצו של יו"ד אינה אות.

למעלה רמז למתים שיורדין לגיהנם ואח"כ עולין. וכל אלו אינן אלא לפי מנהגן, וכל שלא נפסדה צורת האות עד שלא תהא דומה לשום אות או שלא תהא דומה לאות אחרת אנו אין לנו, וזה ברור.

קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ב

ולענין הקושיא ר"ל במה שהקשו פשיטא תרצו שם לא נצרכה אלא לקוצו של יו"ד, ופירושו רגל ימני²² של יו"ד מפני שבחסרונה נפסדת צורת האות, כמו שכתבנו²³ שהיו"ד צריכה להיות כפופה לצד ימין הכותב. ואף בזו שאלו הא נמי פשיטא, כלומר שמאחר שנפסדה צורת האות הרי היא כמי שאיננו²⁴, ולמדת שכל שחסר אות א' פסולה, וכן ביתרות כמו שבארנו.

שאמרו בפסיקתא דיו"ד יש לו נקודה למטה. ע"ע במש"כ לעיל ע"ד ספה"ת [בסו"ד שם] דעת המרדכי בשיטת רש"י.

²² פירש קוצו של יו"ד כדעת רש"י דהוא הרגל הימני, וממש"כ "מפני שבחסרונה נפסדת צורת האות" נראה דבלא הרגל הימני אין צורת אות יו"ד עליה. ע"ע בתרוה"ד (ס' ר"ל וס' ר"ל) דבלא רגל של היו"ד פסול אפי' בגט גם לדעת רש"י. אמנם בביאור מהר"ם בנעט על המרדכי (רמז תתקנ"ב סק"ב) מחדש דלרש"י רגל ימני אינו מעכב בכסדרן, ועיין חזו"א (או"ח סי' ט' סק"ג) מש"כ ע"ד, וכדבריו נראה בתיקון תפילין (הו"ד להלן). ועיין בתשובות הרד"ך (סי' א' אות ל' בד"ה) ולרווחא דמילתא.

²³ לא מצאתי, ואדרבה מהמאירי המובא לעיל בסמוך נראה שפירש קוצו של יו"ד דקאי אכיפוף גג היו"ד שמשפע ויורד ולא על הרגל, וצ"ע. ואולי לא הביא מדלעיל רק ענין זה דהכיפוף הוא לצד ימין הכותב.

²⁴ ז"ל הרד"ך בתשו' (בית א' חדר ל' ד"ה) ולרווחא דמילתא (הראשון) "אפילו לפירש"י ז"ל שפירש קוצו הימני וכן להרמב"ם ז"ל דנראה דסבר כן כדפירשתי, ...בהקומץ הוה סלקא דעתין למימר כמתניתין לכך הוצרך והיינו משום שהיא נכרת יו"ד ללא חכים ולא טפש זולת הקוץ הימני, שאם אינה נכרת יש לתמוה מה עלה בדעת המתרגם דפשיטא דכמאן דליתא, וכן נמי אפילו מפירש"י ז"ל שפירש גבי מזוזה פשיטא דהא כי חסר הקוץ לא הוה כתיבה תמה, וגבי תפילין פירש פשיטא דהא כל קוץ וקוץ אית ביה טעמא וכל זמן שחסרו לא הוה כתיבה, לכאורה נראה דסבר שהיו"ד נכרת זולת הקוץ הימני, אלא מטעמא דכל קוץ וקוץ אית ביה טעמא ולא כתיבה תמה היא הוא דאמרין דלאו כתיבה היא, דאי סבר דאין האות נכרת לא היה צריך רש"י לזה הטעם כדי לפרש פשיטא דקאמרין בגמרא, ולא כדעתו של קרית ספר שפירש דמאי דמשני התם לא נצרכה אלא לקוצו של יו"ד מפני שבחסרונה צורתה קאמר, ושאלו פשיטא כל' הואיל ונפסדה צורתה הרי היא כמי שאינה, אלא יראה לכאורה שהיו"ד נכרת אפילו אם תחסר קוצה הימני, ומהאי טעמא עלה בדעת המתרגם לתרגם ולומר שלכך הוצרכה המשנה, דלא תסוק אדעתין למימר דהואיל והאות נכרת כשר, והמקשה שאלו דהא מלתא דפשיטא היא דפסולה הואיל ואין כאן צורת האות שנכתבה למשה בסיני, ואנן כתיבה תמה בעינן דכל קוץ וקוץ אית ביה טעמא ואם חסר לאו כתיבה היא", עכ"ל.

הנה הרד"ך פירש את דברי המאירי "שנפסדה צורת האות" היינו שאין האות נקראת לתינוק דל"ח ו"ט, ולכאורה ימ"ל דכוונת המאירי כמש"כ הרד"ך גופיה (בדעת עצמו) שהאות נפסדה צורתה מכפי שניתנה למשה מסיני. אלא שהרד"ך דייק כן מלשון המאירי שכתב "הרי היא כמי שאיננו" דמשמע שאינו אות כלל ואני

שאנו כותבין שטרי הדיוטות אינו חשוב כתב שהרי אינו מתוקן כהוגן.

אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקמז'

תנן במתניתין (מנחות כח.) אפילו כתב אחד מעכבן פשיטא אמר רב יהודה אמר רב לא נצרכה אלא לקוצו של יו"ד. פרש"י רגל של ימין וליתא²⁸, דפשיטא דאין זה אות. ורבינו אליקים פירש קוצו של יו"ד מה שמשוך מראשו כלפי מטה דהיינו כתרו של יוד²⁹, וכן פי' ר"ת כדאמר מפני מה כפוף ראשו. והא דאמר בחלק (סנהדרין צה:) נער יכתבם דהיינו עשרה, שאם השליך נער אבן בקיר ונעשה רושם נעשית יו"ד, כעין יוד קאמר. מפני מה נברא העולם הבא ביו"ד, מפני שצדיקים שבו מועטים, ומפני מה כפוף ראשו, מפני שהצדיקים שבו כפוף ראשיהם, מפני מעשיהם שאין דומין זה לזה.

ויל"ע דהכא האו"ז השווה תגין לקוצו של יו"ד ויתירא מכך בהל' תפילין (סי' תקנ"ד) הביא האו"ז את דברי ר"ת דתגין מעכבין ומשום דלא גרע מקוצו של יו"ד ומשמע דתגין חמירי מקוצו של יו"ד, וקשה דלענין גט נראה באו"ז הל' גיטין (שם) שחילק ביניהם דבלא קוצו של יו"ד הגט פסול ולענין חסרון תגין נראה מסקנתו שם (בהל' גיטין) להכשיר, עיי"ש, וצ"ע.

ואולי יש מקום לומר דגם לענין קוצו של יו"ד חזר בו האו"ז שאינו מעכב בגט, [וכמו"כ הכותב יו"ד בשבת בלא קוצו של יו"ד יהיה חייב עליו בשבת, שהרי מקור מחלוקת הריצב"א והאו"ז שם הוא על הכותב בשבת אות בלא תגין שלה]. אלא דאכתי צ"ע דכאן משמע דלענין כתיבה בלא שירטוט אהני זה שכותב בלא תגין או בלא קוצו של יו"ד להתירו, וכמו"כ לענין כסדרן מבואר בתיקון תפילין דצריך לכתוב היו"ד עם הקוץ שלו כסדרן, וצ"ע מ"ש גט ושבת, מדינא דשירטוט וכסדרן.

ולמבואר לעיל י"ל דגם בלא קוצו של יו"ד אין חסר בעיקר האות כיון שאין הקוץ אבר מאברי האות ואין בחסרונו פסול רק משום שאין ה"אות מתוקנת כהלכתה", ולפי"ז יש מקום לחלק ביניהם דלענין גט ושבת לא בעינן שתהא האות מתוקנת כהלכתה וסגי בזה שגוף האות קיים. משא"כ לענין איסורא שלא לכתוב בלא שירטוט, י"ל דכל איסורו רק בכתב הכשר לכתבי הקודש, וכל שמהלכות כתבי הקודש אינו כתב [ולא רק חסרון הכשר צדדי אלא חסר בגוף הכתב שאינו מושלם] אין מחייב שירטוט, וכמו כן לענין כסדרן י"ל דלא סגי במה שגוף האות קיים דסו"ס חסר בעיקר הכתב שאינו כתב כתיקונו לתו"מ ולכך חשוב שלא נכתב האות כסדרן.

אלא שכל זה צ"ע וקשה להולמו מאחר שהתורה"ד (סי' ר"ל ורל"ו, הו"ד להלן) הביא בשם האו"ז לפסול גט בלא קוץ שלו, [ויו"מ לדחוק דכוונתו לריצב"א שבאו"ז], וגם באו"ז גופיה אין משמע כן עיי"ש, וצ"ע.

²⁸ עיין תורה"ד (שם) שכתב דהאר זרוע הביא דברי רש"י ופסק כוותיה, וצ"ע מדבריו כאן שנראה דנחלק על רש"י. ועיין בדברי האו"ז הל' גיטין (סי' תשט"ו). [ע"ע חזו"א (ס"ט סק"ב)]

²⁹ קרי ליה לקוצו של ר"ת "כתר" ועיין מש"כ לעיל (ע"ד ספה"ת בתח"ד) לדייק מלשון זה.

אור זרוע ח"א הל' גיטין סי' תשטו'

כתב ר"ת זצ"ל בתיקון סדר הגט ששלח לבני פרי"ש, ונהגו לכתוב כתיבה גסה ובשירטוט כעין ספר וי"ב שורות והתיבות שלימות שלא יכתוב ישר' חסר עכ"ל. ואף על פי שכתב נהגו מנהג תורה היא³⁰, שכל אות שאינה כתובה בכתיבה גסה ואין גויל מקיף אותה אינה קרויה אות ופסולה. כדתנן בהקומץ רבה (מנחות כח.) ד' פרשיות שבתפילין מעכבין זא"ז, ואפילו כתב אחד מעכבן. ואמרינן בגמרא (שם כט.) פשיטא, א"ר יהודה א"ר לא נצרכה אלא לקוצו של יו"ד. ופירש רבינו שלמה דהיינו רגל של ימין, וליתא, דפשיטא דאין זה אות.

ופירש רבינו אליקים זצ"ל קוצו של יוד היינו מה שמשוך מראשו כלפי מטה דהיינו כתרו של יוד, וכן פיר"ת זצ"ל כדאמר מפני מה כפוף ראשו. והא דאמר בחלק נער יכתבם דהיינו עשרה, שאם השליך נער אבן בקיר ונעשה רושם נעשית יו"ד, לאו יו"ד ממש קאמר אלא כעין יו"ד. אבל יו"ד קיי"ל דקוצו מעכב והיינו מה שמשוך מראשו כלפי מטה. ובכתיבה דקה מה שקורין משטי"ט אינו עשוי כן, הלכך פסול. ומעשה היה בגט חירות שנכתב כתיבה דקה מה שקורין משטי"ט ופסלוהו רבותינו, דילפינן לה [לה] מאשה דכתיב וכתב לה ואין זה קרוי כתיבה. ופירש מורי רבינו שמחה זצ"ל דעל זה סומכים שנהגו היתר לכתוב פסוקים בכתבי הדיוטות בלא שירטוט, משום דכתיבה דקה מה שקורין משטי"ט שאנו כותבין שטרי הדיוטות אינו חשוב כתב שהרי אינו מתוקן כהוגן.

פסקי רי"ד מסכת מנחות כט.

אמר רב יהודה אמר רב לא נצרכה אלא לקוצו של יוד, פירש המורה רגל ימינו של יוד. ויש מפרשים קוצו של יוד הינו כתרו. ואינו נראה לי שאם על כתרי האותיות מדבר, אמאי נקט יוד בלחוד מכל שאר האותיות³¹, הוה ליה למימר קוצי האותיות. אלא ודאי מוכחא

³⁰ עיין מש"כ להלן (ע"ד ספה"ת בענין מוק"ג בס"ת ובגט) ע"ד האו"ז כאן.

³¹ דעת בעל העיטור (הו"ד לעיל) דקוצו של יו"ד קאי אתגא דיו"ד, ולדבריו יקשה קושיית הפסקי הרי"ד אמאי נקטו בדווקא קוצו של יו"ד יותר משאר תגין. ושמעתי ליישב עפ"ד בעל העיטור הנ"ל בהמשך דבריו (הובאו להלן בע"ב גבי תגין דשעטנ"ז ג"ץ) שהביא על דינא דקוצו של יו"ד תגין של השימושא רבה, והתג הראשון בתפילין הוא יו"ד שבפרשת "קדש לי", ואתי שפיר דלכך נקטו קוצו של יו"ד שהוא התג הראשון שבתפילין ואה"נ דה"ה לשאר תגין. [עיי"ה בדברי העיטור לעיל מינה דיש לזה משמעות בדבריו. אמנם אכתי צ"ע דסוגיין במזוזה קאי (וסוגיא דלקמן (לד.) בתפילין איירי) וא"כ אין תג על יו"ד במזוזה והיא קושיית הפסקי הרי"ד בהמשך. וצ"ל דסוגיין אגב סוגיא דלקמן דקאי גבי תפילין נקטו קוצו של יו"ד].

מילתא מדנקט יוד, שעל גוף עוקץ היוד מדבר, ומפני שהוא קטן אם לא יאריך עוקצו הוה ליה נקודה בעלמא³². ועוד אם על כתרי האותיות מדבר, אמאי מקשה הא נמי פשיטא וסתר ליה ומוקמה לכאידך דרב יהודה, והא טובא אשמעי' שאע"פ שכתב כל האותיות כתיקנן אם חסר אחד מכתיבהן מעכב. ועוד שבכל שתי הפרשיות שלמוזה אין כתר בשום יוד הכתוב בהן, כי אם בש'ע'ט'צ' ג'ץ' בלבד יש כתרים כדבעינן לפרושי לקמן.

הילכך פתרון המורה נראה לי עיקר שמדבר על גוף האות³³, ודווקא האותיות מעכבות אם חסר אחת מהן, אבל התגין מצוה לעשותן ואם לא עשאו אינן מעכבין. ואף על גב דאמרין לקמן (בע"ב) שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים שלהלכות דמשמע שכתר האות נקרא קוץ, יש לומר שהעוקץ הוא הנקרא קוץ בין אם הוא עוקץ האות בין אם הוא עוקץ הכתר.

חידושי הריטב"א שבת קג:

וצריך היו"ד לעשות לה בסוף הגג העליון שתי נקודות אחד למעלה ואחד למטה³⁴, שכן אמרו בפסיקתא כי ביה יי' צור עולמים העולם הזה נברא בה"א העולם הבא נברא ביו"ד, מפני מה יש לה נקודה אחת למטה רמז למתים שיורדים למטה לגהנם, ונקודה אחת למעלה רמז שעתידין לעלות, וכן הוא בירושלמי דחגיגה, ונראה כי [זהו] מה שאמרו בהקומץ (כ"ט א') על קוצו של יו"ד, [ולא כפרש"י דקוצו של יו"ד] הוא הרגל הימני שכפוף למטה, חדא דההוא רגל מיקרי, ועוד דהא פשיטא שהוא מעכב כי הוא עיקר צורת היו"ד, אלא ודאי כדאמרן.

³² מדברי הפסקי הרי"ד נראה דהטעם לפסול בחסרון רגל היו"ד אינו מצד החסרון של הרגל גופא דאינו אלא קוץ בעלמא [ולא חסרון אבר], אלא "מפני שהוא קטן אם לא יאריך עוקצו הוה ליה נקודה בעלמא", דהיינו שבלא הרגל אין היו"ד נראית אות כלל אלא נקודה בעלמא ולכך חסר בעיקר צורת אות שלה.

³³ מדברי הפסקי הרי"ד נראה דס"ל כרש"י דקוצו של יו"ד קאי ארגל היו"ד שהוא "גוף האות" וכמש"כ דפתרון המורה נראה לי עיקר. והנה לעיל מינה כתב "אלא ודאי מוכחא מילתא מדנקט יוד, שעל גוף עוקץ היוד מדבר, ומפני שהוא קטן אם לא יאריך עוקצו הוה ליה נקודה בעלמא". ונראה כוונתו בזה דקאי ארגל היו"ד וכמו שנקט כאן, וזה מה שכתב דאם לא יאריך העוקץ דהיינו שאם לא ימשוך צד הראש הימני ללמטה ויעשנה כרגל תהיה היו"ד "נקודה בעלמא". ועיין לעיל (ע"ד ספה"ת) שהארכנו לבאר את שיטת רש"י דרגל היו"ד אינו אבר לעצמו אלא קוץ היוצא מן הראש והוא כיפוף שלו, עיי"ש, ודברי הפסקי הרי"ד מקור לדברינו שם.

³⁴ הנה מהריטב"א נראה דליו"ד יש ב' קוצות א' למעלה כמין תג וא' למטה והוא קוצו של ר"ת. ולא נתבאר על מה קאי "קוצו של יו"ד" לדעת הריטב"א, ואולי אתרווייהו וכן נראה מדברי התיקון תפילין (הו"ד להלן) בשם המהר"ח או"ז עיי"ש, ובמש"כ ע"ד.

אבל מה שאמרו בפרק הקומץ כי היו"ד ראשו כפוף, וכן הוא בירושלמי בחגיגה, [נראה] שהוא נאמר על הרגל הימני הכפופה³⁵, אי נמי כי על הנקודה של מטה שאמרנו אומר כן³⁶, ויש שפירשו כי קוצו של יו"ד הוא בסוף הרגל הימני³⁷, וצריך להזהר בכולם לצאת ידי ספק, ויהא צורתה כזו.

³⁵ וכ"כ הראש בהלק"ט ס"ת (אות י"ב) ליישב שיטת רש"י, וכ"ה במאירי בקרי"ס (מ"ב ח"ב, הו"ד לעיל). אמנם עיין במדרכי (רמז תתקנ"ב) שכתב מכח גמ' זו דגם רש"י מודה לר"ת דבעינן קוץ שמאלי, אלא שנחלק שאינו מעכב. והנה לפי פירוש זה ד"ראשו כפוף" קאי על הרגל של רש"י נמצא גדר חדש בדיון רגל של יו"ד שאינו דין של רגל דהיינו אבר בפנ"ע של האות, אלא הוא כיפוף של הראש, ודו"ק בזה. [ועיין שהארכנו בזה ע"ד ספה"ת לעיל].

³⁶ כוונתו על הקוץ השמאלי וכדעת ר"ת בסוגיין.

³⁷ הוא שיטה מחודשת, ולא מצינו כדעיה זו בראשונים אחרים, ולא נתברר לי כוונתו, ואפשר שהוא הכיפוף שעושים לרגל היו"ד בסופו כדי שלא יראה כוא"ו וכמש"כ האגור (ס' פ"ה), וכן הביא הב"י (בסל"ו צורת אות יו"ד) מהבורך שאמר שכתב "והרגל יהיה עקום להיטיב צורתו", אלא דלפי שיטתם נראה שאין העיקום לעיכובא וכ"כ החזו"א (או"ח ס"ט סק"ה), משא"כ לריטב"א נראה שהוא לעיכובא, [ועיין בהגהות מנחת סולת על הברוך שאמר (אלפא ביתא אות י' הערה 125)]. והיטב העירוני שהב"י (שם) כתב ז"ל "והרגל יהיה עקום להיטיב צורתו וכן משמע לשון רש"י בסמוך". וצ"ע היכן רמז ברש"י דהרגל יהיה עקום אמנם הב"י גירס"א אחרת היתה לו ברש"י וכמו שמביא שם בסמוך ז"ל "ופירש רש"י דזהו רגל ימין שכפוף" [והוא גירסת הרא"ש בהלק"ט (הל' ס"ת ס"ב) ברש"י, עיי"ש, ועיין במעדני יו"ט שם (סק"ז) שכתב על גירסא זו "לא מצאתיו", עכ"ל. וצ"ב כוונתו, עיין בשיעורי הגרי"ד שכתב דכוונתו שברא"ש יש תוספת שאינה לפנינו "שכפוף למטה"], וא"כ מפורש לגירסא זו ברש"י שצריך לכפוף הרגל, ומשמע דזהו קוצו של יו"ד וכריטב"א, ולא כמו שהבינו הראשונים בדעת רש"י שהם הבינו דקוצו של יו"ד הוא עצם הרגל כפי הגירסא שהיה לפנינו בדברי רש"י בלא התיבה "שכפוף", אבל לפי הגירסא שברא"ש י"ל שהקוצו של יו"ד הוא כריטב"א דקאי אכיפוף ולא על הרגל עצמה. אלא דבב"י שם מפורש שאינו כן דמיד אחר שהביא את דברי רש"י להוכיח שיש כיפוף לרגל היו"ד הביא את קושיית הראשונים הנ"ל, וכן הוא ברא"ש הנ"ל גופיה, ובהכרח שגם לפי גירסא של הרא"ש עדיין קוצו של יו"ד קאי ארגל ולא על הכיפוף.

ובעיקר דברי הריטב"א צריך אני לעיין דאם כוונת הריטב"א בהאי עיקום כמשנ"ת לעיל וס"ל שהוא לעיכובא, קשה בדפשוטות הסברא לדון שעיקום זה מעכב הוא משום שאין האות נראית כיו"ד אלא כוא"ו וכמו שהבאנו מהאגור, וקשה דא"כ פשיטא דפסול שהרי נשתנה צורת האות, ואם אינה נראית כוא"ו מ"ט מעכב. ובהכרח דלצד זה של הריטב"א העיקום הוא מעיקר צורת האות יו"ד, [ואפשר שביסוד דין הוא א' מהשינויים בין היו"ד לוא"ו ומ"מ עתה הוא מעיקר צורתו], וזהו שדנו בגמ' אי מעכב לא, או [ולעולם אייירי באופן שגם בלא העיקום נקראת לתינוק דל"ח ול"ט יו"ד].

תיקון תפילין לר' אברהם

הי' יכתוב כן י' ישרה ולא פניה כלפי מעלה³⁸ כי יש לה תג למעלה שמראה על בורא שבראה שהוא למעלה ויש לה תג למטה כי אמר הספר למה ראשה של י' כפוף מורה על הצדיקים שהם כפופים ראש לכן יכתוב הי' ישרה כזה והרגל יעשה קצר ועקום לצד פנים שלא תדמה לוי"ץ. והב' קצוות יעשה מיד טרם שיתחיל לכתוב אות אחרת³⁹, כי פסול היא בלי אותן הב' קצוות לר"ת אם חסר אחד למעלה או למטה. והר"ר חיים מווינ' כתב בסא"ז בשם אביו ז"ל שכל אות ואות חסירה תג או אפי' זיון א' פסולה.

וגם שמעתי ממחר"ר חיים מווינ' אומר לתקן הקצוות אחרי כן אם ימצא חסר בתפילין, ואמר שנקרא בתפילין שלא כסדרן ופסולין⁴⁰.

אני אברהם סומך על רש"י⁴¹ לתקן הקצוות, ואעפ"י שהראיות של ר"ת יותר נראה, כי ר' יהודה במס' מנחות בהקומץ רבה (וכט.) מצריך קוץ דאמר אפילו קוצו של יו"ד מעכב, ופירש"י זהו רגל ימין,

³⁸ עיין לעיל בקרית ספר למאירי (מ"ב ח"א) שהביא מנהג לעשות את ראש היו"ד משופע, [ועיין בהערה שם].

³⁹ משמעות דברי התיקון תפילין [בדעת המהר"ח או"ז] דגם את הקוץ העליון צריך לכתוב כסדרן, וכמש"כ גם בהמשך דבריו [לתקן הקצוות אחרי כן אם ימצא חסר בתפילין, ואמר שנקרא בתפילין שלא כסדרן ופסולין, משמע דקאי אב' הקצוות, וכן מדברי האגור בהל' תפילין (ס' פ"ה הו"ד להלן)]. [ועיין במשנת סופרים (צורת אות יו"ד) בביאור"ל (ד"ה ג"ג צ"ל) שכתב דמשמעות דברי הלבוש שהקוץ העליון אינו מעכב כלל, ואיהו גופיה הביא מדברי הראשונים שהשוו את הקוץ העליון שדינו כקוץ התחתון, עיי"ש (ולכאורה לפי"ז ה"ה דגם לענין דינא דכסדרן דינא שווה)].

⁴⁰ וכן"ה דעת האגור (הו"ד להלן ובב"י סל"ו), אמנם הב"י (שם) הביא בזה את דעת הרא"ש להכשיר וכשיטת התיקון תפילין "זו"ל הר"י אסכנדרני נמצא בהגהות מיימון שמעתי שקוץ היו"ד מעכב לר"ת מכל מקום בתפילין ומזוזה אם לא עשאן לא פסל מאחר ששם יו"ד עליה אפילו בלא אותו קוץ שמצד שמאל אבל ברגל של צד ימין אם לא עשאה בתחלה אין לתקנה אח"כ בתפילין ומזוזות משום שאין נקרא יו"ד בלא אותו רגל ונמצא כותבן שלא כסדרן עכ"ל", [וכן הביא האליהו זוטא (שם סק"ג) בשם ספר הזכרונות דקוצו של יו"ד כשר גם שלא כסדרן]. ולהלכה עיין בלבוש (שם) ובט"ז (שם סק"א) ובמג"א (סל"ב סקל"ו), ובמ"ב (שם סק"ק ק"ח), ובדבריו במשנ"ס (צורת אות יו"ד), [ע"ע שם בקיצור כללי שלא כסדרן בדין הקדים לכתוב יו"ד חסר קוץ לפני אות שלפניה]. ובטעם האי דינא עיין בחי' הגרי"ז על הש"ס לקמן (לד.) מה שהביא מהגר"ח וע"פ סברתו אפשר נמי לומר הא דגם בלא קוצו של יו"ד שפיר מיקרי כסדרן, ודו"ק.

⁴¹ מדבריו כאן נראה דמה שמכשיר לתקן הקצוות הוא משום שסומך ע"ד רש"י שאי"צ קצוות כלל, אמנם בהמשך דבריו נראה שמביא ראיה להכשיר אפילו לשיטת ר"ת. ובאמת שהדברים צ"ע היאך סומך התיקון תפילין על שיטת רש"י דאין צריך לעשות הקצוות כסדרן מאחר שאיהו גופיה פוסק כר"ת שאותן קצוות מעכבין. ואולי כוונתו דגם אי ליכא ראיה לומר בדעת ר"ת שאין הקצוות מעיקר האות, לענין זה סומך על שיטת רש"י שהאות יו"ד צורתה קיימת גם בלא הקצוות, ועדיין צ"ע.

ור"ת אומר שאינו קרוי קוץ כ"א רגל והקוץ שלפניה לצד שמאל קרוי קוץ, והביא ראיה שכתבתי לעיל למה ראשה של יו"ד כפוף וכו', ורגל ימין שהוא חסר פשיטא שאם חסר הרגל אז אינו יו"ד אלא נקוד' אחת. וכן האמת אם ימצא האדם בתפילין או במזוזה שחסר רגל ימין שהכל פסול מה שכתב אחר אותו היו"ד ואסור לתקן אותו הרגל לרש"י⁴² ולר"ת ונקרא שלא כסדרן ופסול, אבל קוץ שלפניה אני מתקן אותם, וסומך אני אברהם על רש"י והר" פנחס עומד לימיני לתקן הקצוות ולסמוך על רש"י, וראיה שלי שיו"ד בלא קצוות לפניה יש לתקן אפילו לר"ת, כי הנבואה שניבא הנביא על סנחרב שישרפם המלאך תחת כבודו וגו' ולא נשאר בם רק עשרה ונער יכתבם והיינו יו"ד ע"כ, אמרתי די לנו אם יכתוב נער יו"ד עם רגל ימיני בלא קצוות.

לכן אין להניח היו"ד מידו עד שיעשה רגל ימיני וקצוות לפניה, כי אינם כשרים בלי אלו שני קצוות. ויעשה הקצוות דקים וקטנים שלא יקלקל היו"ד. והמניח יו"ד בלא רגל וקצוות במזיד אין לו כפרה אם יברך איש עליהם כי פסולה היא לעולם בלי תקנת הקצוות, וכן פסלתי בארפורט.

ספר האגור הלכות תפילין סי' פ

דין זיינין של שטענ"ז ג"ץ ושאר זיינין כתב ר"ת בספר הישר שאם לא זיין אותיות של שטענ"ז ג"ץ דפסול, דלא גרע מקוצו של יו"ד⁴³.

ספר האגור הלכות תפילין סי' פא

צריך שיהיו כל האותיות גולם אחד לבד מה"א וקו"ף, וכ"כ בספר התרומה וכ"כ הרמב"ם וכל המחברים. ואם נגעו ה"א וקו"ף פסול ואין תקנה במחיקה וכ"כ מהר"ם, ואם לא נגעו שאר האותיות ליגע פסולות אבל אפשר לתקנם לדעת מהר"ם, מאחר שיש להם שם אות אפילו בלא נגיעה⁴⁴, אבל מן הקו"ץ של יו"ד לצד שמאל שהוא קוצו

⁴³ בדברי התיקון תפילין מפורש דגם לרש"י בעינן שיכתוב את רגל היו"ד כסדרן, עיין במש"כ לעיל (ע"ד ספה"ת) בדין זה בדעת רש"י בשם המהר"ם בענט (רמז לתקנ"ב).

⁴⁴ בס"פ פ"א כתב האגור דהטעם של רש"י דפליג על ר"ת הוא משום דס"ל דקוצו של יו"ד נקרא תג, ומשמע דבזה תלוי פלוגתת רש"י ור"ת אי קוצו של יו"ד תג הוי או מגוף האות הוי, אמנם מדבריו כאן נראה דגם לר"ת קוצו של יו"ד הוי כעין תג, שהרי ר"ת יליף מקוצו של יו"ד בק"ו לשאר תגין שהן מעכבין. וצ"ל דלרש"י כל שנקרא תג אינו חלק מהאות משא"כ לר"ת גם התגין חלק מהאות הן, וצ"ע. עיי"ה בדברי האו"ז (הו"ד לעיל, עיי"ש מש"כ ע"ד).

⁴⁴ עיין ב"י (סל"ב סכ"ה) שהאריך בענין, [ע"ע בשו"ע והנו"כ שם].

שנאמר ואתה אלהים תורידם לבאר שחת וגו', והתג למעלה מורה על השבים בתשובה שעולים שנאמר שובה ישראל וגומר.

תרומת הדשן סי' רל

שאלה: שי"ן ועי"ן שבגט אם היודין שבתוכה אינם נוגעות בהן, וכן מה שאחורי הצד"י והיו"ד שעל האל"ף אם אין נוגעין בהם אבל הם סמוכים כ"כ שהתינוק קורא האות בלי גמגום, יש קפידא כה"ג או לאו.

תשובה: יראה דלכאורה מוכח מדברי הגאונים דיש קפידא בכה"ג אפי' לעכב, שהרי כתב בא"ז הגדול ז"ל, וצריך לכתוב כתיבה גסה ולא משיט"א ואפילו קוצין של יו"ד מעכבין בגט ע"כ. ובהגה"ה גדולה במיימון בהלכות תפילין (פ"א אות צ') כתב ז"ל, והנה מורי רבינו שי' פסל לי תפילין שהיו של אבא מרי ז"ל, רק בשביל מקצת היודין שעל האלפין ומקצת היודין שבתוך השיני"ן ומקצת רגלי התוי"ן לא היו נוגעים בגוף האות, וכתב דלא גרע מקוצו של יוד דאמרינן פרק הקומץ (מנחות כט.) דמעכב דבעינן כתיבה תמה ושלמה ולא פסוקה ושבורה כדאמר וכתבתם בכתיבה תמה, ותדע שעל מקצתה שאינה תמות ומחוברות תמהו חכמים והוצרכו לדורשו ע"כ. הרי כתב בהדיא דבנ"ד לא גרע מקוצו של יו"ד ובקוצו של יו"ד פוסל א"ז בגט.

ואין לומר אדרבה מדלא פוסל מהר"ם אלא משום דכתב וכתבתם כתיבה תמה ולא שבורה ופסוקה, וגבי גט לא בעי כתיבה תמה כדמיייתי בתוס' ובאשירי ובמרדכי פ"ב דגיטין (כ:), דמהוה טעמא מכשירים בגט אינה מוקף גויל אף על גב דבתפילין ומזוזות פסול. ואפילו לדברי ספר התרומה דפוסל בגט אינו מוקף גויל לא פסיל ליה משום דבעי כתיבה תמה, אלא משום דלא איקרי אות דלא ידעינן היכן האות כלה כדמפרש התם בהדיא, משא"כ בנ"ד דניכר האות אפילו לתינוק כדפרישית.

דיש לומר דמהר"ם תרי טעמא קאמר, וכך ר"ל חדא דלא גרע מקוצו של יו"ד ובעינן לכתוב האותיות כמו שנתנו לנו מסיני כל האותיות מחוברים גוף אחד, חוץ מן הה"א והקוף דלדרשא אתיא כדאיתא פ' הקומץ רבה (מנחות כט:) ובפ' הבונה (שבת קד.). ועוד אפילו אי הוה קוצו של יו"ד לא מעכב הכא מעכב בתפילין משום דבעי כתיבה תמה ולא שבורה ופסוקה, ולפי זה בגט נהי דמשום כתיבה תמה לא מעכב מ"מ תיפוק ליה מטעם ראשון דבעי לכתוב האותיות כמו שנמסרו לנו מסיני, והכי משמע באשירי דכתב בסוף גיטין... אכן בתוס' פרק המגרש אהך מלתא משמע איפכא... אע"כ אין קפידא לכל הפחות לעכב.

של יו"ד המעכב לדברי ר"ת מ"מ מותר לתקנו⁴⁵, וכן כתבו הגהות מיימוניות (פ"א מהל' סת"ם אות צ' צורת אות ק') מאחר שנקרא אות מתחלה. וכ"ש לדעת רש"י שיכולין לתקנו⁴⁶ מאחר שלדעת רש"י הוא הצד של ימין ולא של שמאל כי קוצו של שמאל נקרא תג לרש"י, וכן רבינו אברהם בעל תפילין התיר לתקנו בחבור שלו.

ספר האגור הלכות תפילין סי' פה

י יש לה תג למעלה שמראה על בוראה שבראה ויש לה תג למטה, כדאיתא בגמ' למה יו"ד ראשה כפופה כי מורה על הצדיקים שהם כפופי ראש. והרגל יעשה קצר ועקום כלפי שמאל שלא תדמה לוי"ן⁴⁷. השני קוצות⁴⁸ יעשה ביו"ד טרם יתחיל לכתוב אות אחרת כי פסולה היא בלא אלו ב' קוצות לדברי ר"ת. והיו"ד מורה על המתים שיורדים לגיהנם. ויש לה תג למעלה, שעולין שנאמר ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל. דבר אחר הקוץ מורה על החטאים שיורדין לגיהנם

⁴⁵ צ"ע דסותר דבריו דבסי' פ"ה כתב "השני קוצות יעשה טרם שיתחיל אות אחרת כי פסולה היא", ומפורש שיש חסרון דשלא כסדרן בקוצו של יו"ד וכאן התיר לתקן את הקוץ דלית ביה חסרון דשלא כסדרן. וכבר עמד בקושיא זו בשו"ת זכרון יוסף (או"ח סי' ב' ד"ה "ול"ג דה"פ דברי האגור") ויישב דמש"כ בסי' פ"ה אינו אלא לכתחילה יעו"ש, וצ"ע מנלן לחלק בין לכתחילה לבדיעבד, ובב"י (סי' ל"ו, עמ' מא:) מפורש בדעת האגור דהדין כסדרן בקוצו של יו"ד הוא לעיכובא וצריך לגונזם, וא"כ הדרא קושיא לדוכתא, וצ"ע. [ובעיקר הנידון אי בעינן כסדרן בקוצו של יו"ד עיין בדברינו לעיל (ע"ד התיקון תפילין)].

⁴⁶ צ"ע כוונתו בזה, שהרי לרש"י אין הקוצות מעכבין כלל ופשיטא שיכול לתקן שהרי גם בלא התיקון הן כשירין. אמנם עיין במרדכי בהלק"ט (רמז תתקנ"ב) שכתב ד"אפילו לפ"ה יש ליזהר בהא דר"ת", אלא דיש מקום לדחות שאין כוונתו לומר דגם לרש"י קוצו של ר"ת מעכב, אלא דגם לרש"י צריך לעשות קוצו של ר"ת, ומ"מ לדידיה אינו אלא דין לכתחילה ולא לעיכובא, וכן דן המהרמ"ב שם. אבל מהב"י (סל"ו) שכתב מעין דברי המרדכי ז"ל "וגם מה שפירש ר"ת שראש שמאל כפוף למטה ודאי על זה לא פליג רש"י", נראה קצת שאין חילוק בין רש"י לר"ת להלכה ולתרווייהו קוצו של ר"ת מעכב, ולא נחלקו אלא בביאור דברי הגמ' ולא לדינא.

ולפי"ז אתי שפיר מה שכתב האגור בדעת רש"י שיכול לתקן אותן קוצות שלא כסדרן, דלמבואר גם לרש"י צריך לעשות אותן קוצות ולעיכובא, אלא דהא מיהא פשיטא ליה לאגור דלרש"י אין הקוצות חלק מגוף האות ועלה לא היו מקשים בגמ' "פשיטא", ולכך שפיר יכול לתקן שלא כסדרן. [ואולי יש מקום לדון דאה"נ בודאי דלרש"י אין התפילין פסולות, והנידון הוא כלפי הקיום תגין למצוה דאפשר שגם הם צריכין להיעשות כסדרן, ועל זה כתב האגור דכלפי התגין אין דין כסדרן, וצ"ע בזה, והוא דוחק].

⁴⁷ עיין מש"כ לעיל ע"ד הריטב"א.

⁴⁸ מדברי האגור כאן נראה דגם התג העליון מעכב לר"ת, וכן כתב התיקון תפילין בשם המהר"ח או"ז (הו"ד לעיל), [עיי"ש מש"כ ע"ד]. ע"ע מש"כ ע"ד האגור לעיל בסי' פ"א.

מקוצו של יו"ד דאמרין פרק הקומץ (מנחות כט.) דמעכב, ובעינן כתיבה תמה ושלמה ולא שבורה ופסוקה כדאמרין וכתבתם כתיבה תמה ושלמה. ותדע שעל מקצתה שאינה תמות תמהו חכמים והוצרכו לדורשו ע"כ.

ובא"ז כתב לענין גיטין (הל' גיטין סי' תשטו') וז"ל: וצריך לכתוב כתיבה גסה ולא משי"ט אפילו קוצו של יו"ד מעכב ע"כ. והשתא כיון דקוצו של יו"ד מעכב בגט כל שכן הנהו חסרונות דלעיל כדכתב מהר"ם לעיל, דלא גרע מקוצו של יו"ד.

אמנם כי דייקנן שפיר נוכל לומר דדוקא לענין כתב שבתפילין פסלו הנהו חסרונות, מטעם דמסיק מהר"ם דבעינא כתיבה תמה ושלמה ולא פסוקה ושבורה כדכתיב וכתבתם, והא דכתב ולא גרע מקוצו של יו"ד ר"ל שאם תאמר כה"ג לא שבורה ופסוקה מיקרי, לפי שאינו חסר אלא דבוק כל דהו, אהא קאמר דלא גרע מקוצו של יו"ד דאינו נמי אלא חסרון כל דהו. ואין זה דוחק מה שסירס מהר"ם את דבריו דכתב מתחילה שלא גרע מקוצו של יו"ד, דאסוף דבריו קא סמך. אבל לעולם לענין גט דלא בעי כתיבה תמה כדאיתא בהדיא בתוספות באשירי ומרדכי פ"ב דגיטין (כ:), דמהאי טעמא מכשירין בגט אינו מוקף גויל אע"פ שפסול הוא במזוזות ותפילין, היינו משום דבעינן התם כתיבה תמה, אבל גבי גט אפילו קלף ודיו לא בעינן דכותבים על עלה של זית, אפילו לדברי הפוסל התם בגט שאינו מוקף גויל, אינו מטעם דבעינן כתיבה תמה אלא מטעם דמפרש התם דלא מיקרי אות דלא ידעינן היכן הוא כלה. ומ"מ שפיר כתב א"ז דקוצו של יו"ד מעכב בגט דהא כ"ע מודו דלא מיקרי אות בלתי הקוף.

ותדע דיש חילוק ע"כ בין קוצו של יו"ד לאינו מוקף גויל, דבפ' הקומץ רבה (שם) אמתניתין דתנן לגבי תפילין ומזוזות דאפי' כתב אחד מעכב, פריך בתלמודא פשיטא ומשני לא נצרכה אלא לקוצו של יו"ד, ופריך הא נמי פשיטא ומסיק לא נצרכה אלא להא דאמר רב יודא כל אות שאינה מוקף גויל מו' רוחות פסולה, הא קמן דקוצו של יו"ד פשיט טפי לעכב מאינו מוקף גויל.

תו י"ל דמה שכתב א"ז דקוצו של יו"ד מעכב בגט רוצה לומר אליבא דפרש"י דסבר דהיינו רגל ימיני, ואע"ג דהתוס' דוחין בפשיטות פרש"י משום דהוי פשוט דמעכב דלא מיקרי אות בלא רגל ימיני א"ז לא סבר דנידחין דברי רש"י, דהא מיייתי נמי פירושו לפסק הלכה בהלכות תפילין ומזוזות, ובכה"ג ודאי מעכב בגט משום דדמי ליו"ד שנכתב מעשי"ט. וקצת משמע הכי מדבריו דהא אכתב משי"ט כתב דאפילו קוצו של יו"ד מעכב, אבל לעולם קוצו של יו"ד לפי' ר"ת דהיינו הכפופה קטנה שבצד שמאל אע"ג דמעכב בתפילין בגט לא

וגם כמדומה לי שלא נהגו לפסול כלל בקוצו של יו"ד⁴⁹ אם חסירים הן בגט, ואף על גב דכתב בהדיא בא"ז (הל' גיטין סי' תשט"ו) דמעכב⁵⁰, אפשר דר"ל קוצו של יו"ד כדפרש"י פרק הקומץ דהוא רגל ימינית של יו"ד, וה"נ מיייתי א"ז בהלכות תפילין פרש"י ג"כ לפסק הלכה כמו איך פירושא⁵¹, ואף על גב דכתב הכא סתמא נראה דסמך אמאי דכתב כבר שלא יכתוב משי"ט ובמשי"ט אין האותיות לגמרי כצורתם והילכתן אלא כעין נקודות ומקלות, כתב עלה דאפילו קוצו של יו"ד לפרש"י מעכב, ואף על גב דהוא עדיף ממשי"ט אפ"ה מעכב משום דאינו אות אלא כמו נקודה בעלמא⁵². אבל קוצו של יו"ד לפר"ת היינו הכפיפה לצד שמאל, נוכל לומר דלכ"ע דלא מעכב בגט אלא בתפילין.

ואם כן ההיא דמהר"ם בהלכות תפילין דכתב לא גרע מקוצו של יו"ד מחסר טפי שם האות משאם לא עשאם גוף אחד. אמנם הואיל ונמצאו ראיות לכאן ולכאן נוכל להחמיר וליזהר אפילו בדיעבד ולבו נוקפו) [לבי נוקפי] משום דטעות בגט מביא לידי פסול ממזרות, ואף כי האשירי כתב בהלכות ס"ת שאם לא הדביק אילו היודין באותיותיהן נשתנו צורת האות, אלמא דפסל ולא מטעם דבעינן כתיבה תמה ולא שבורה, וא"כ בגט נמי יש קפידיא מש"ה כדלעיל.

תרומת הדשן סי' רל"ו

[ע"ע בפסקים סי' מ"ה]

שאלה: שיי' ועי' שבגט אם היודין שבתוכן אין נוגעין בהן, וכן היו"ד שעל גבי האל"ף וכן היו"ד שבאחורי הצד"י אם אין נוגעים, אבל כתובים הן כל כך בדבוק שהתינוק קורא האות יפה, יש לפסול הגט בכה"ג או להכשירו.

תשובה: יראה דלכאורה מוכח מתוך דברי הגאונים דיש לפסול אפילו בדיעבד. דכתב בהגה"ה שבמיימון בהלכות תפילין (פ"א אות צ') וז"ל: והנה מורי רבינו שי' פסל לי תפילין של אבא מורי ז"ל, רק בשביל מקצת היודין שעל האלפ"ף ומקצת יודי'ן שבתוך השיני'ן ומקצת רגלי התיו"ן לא היו נוגעים בגוף האות, וכתב לי דלא גרע

⁴⁹ עיין בב"י אעה"ז (סי' קכ"ו סמ"ז) שכתב להקל במקום עיגון מכח דברי התורה"ד אלו, וע"ע בשו"ת רעק"א (החדשות הו' מ"י אה"ע ס"ד) מש"כ ע"ד.

⁵⁰ עיין לעיל (ע"ד האו"ז הל' תפילין סי' תקמ"ו) מה שדננו בדעת האו"ז.

⁵¹ תמוה דבהל' גיטין (סי' תשט"ו) מפורש באו"ז דליתא לפירושו של רש"י. ועוד בדברי התורה"ד נראה שדן דגם לדעת האו"ז אין קוצו של ר"ת מעכב בגט, והדברים תמוהין הרי כל דברי האו"ז בהל' גיטין נסובו על שיטת ר"ת, עיי"ש וצ"ע.

⁵² עיין מש"כ ע"ד הפסקי הרי"ד בגדר הפסול בחסרון קוצו של יו"ד בדעת רש"י.

ליקוֹט

קוצה של יוד

ראשׁוֹנִים

מעכב, משום דהאות נראה וניכר שפיר לכל בלתי אותו קוץ מקוצו
של יו"ד רוצה לומר קוץ דפירש ר"ת, אבל קוץ דפירש רש"י פשיטא
דראוי יותר לפסול מאותיות שאינם נוגעים. ומ"מ נראה דאין

להקל כלל, ואעפ"כ כמדומה לי שלא נהגו בקוצו של יו"ד לפי פירוש
ר"ת בגט, נ"ל הדיו"ט ממ"ש כההיא דלעיל סימן ר"ל, וצ"ע.

דאר"י א"ר כל אות שאין גויל מוקף לה מארבע רוחותיה פסולה

ספר התרומה ה' תפילין סי' רה

פרק הקומץ רבה (כט. לד.) אמר רב יהודה אמר רב כל אות שאין

גויל מוקף לה מארבע רוחותיה פסולה. ובמסכת סופרים (פ"ב ה"ב) תניא מניחין בין שיטה לשיטה כמלא שיטה, בין תיבה לתיבה כמלא אות קטנה, בין אות לאות כמלא שיער⁵³ כו', עירב האותיות⁵⁴ או

⁵³ משמעות המסכת סופרים שכל הפסול של מוקף גויל אינו אלא בנגיעת אות לאות, אבל חסרון גויל בעלמא וכגון ע"י נקב אינו פסול. [עיי' להלן (במימרא דאשיאן ב"נ ע"ד ספה"ת) שהארכנו בענין זה].

⁵⁴ מדברי המסכת סופרים מבואר שיסוד הפסול הוא דבעינן שתהא כל אות לעצמה ולא מעורבת עם חברתה. וכן הוא בשימוש רבה עיי"ש^ה, [וכ"ה באשכול ה"ל מזוזה (ע.)]. ובטעם הפסול עיין בטור יו"ד (סי' רע"ד ס"ד) שכתב ז"ל "ויכתוב כתיבה נאה ומיושרת תמה שתהא מוקפת גויל שלא תדבק אות לחברתה אלא יהא ביניהן כחוט השערה". הנה מלשון הטור נראה דהפסול בעירוב האותיות הוא דאינה "כתיבה תמה". וכ"נ מהטור או"ח (ס"ב ס"ד) עיין בפרישה שם (סק"ד). ובב"ח שם (אות ד') נסתפק בדעת הטור אי מש"כ (באו"ח שם) ז"ל "בכתיבה תמה שיהא כל אות ואות מוקף גויל" כפרישה או דמילי מילי קתני וטעמא דבעינן היק"ג אינו מטעם "כתיבה תמה" אלא הללמ"ס, [אמנם עיין בב"י שם, ובדרישה סק"ב]. ועיין בפמ"ג (שם במש"ז סק"ח) שדן דנפ"מ איכא בין טעמו של הב"ח לטעם ד"כתיבה תמה" בדיקוק שנעשה לאחר כתיבה שהב"י (שם סט"ז) נסתפק בדינו, דלטעם ד"כתיבה תמה" יוכשר ולטעם דהללמ"ס יהיה פסול. [והוא חידוש של הפמ"ג, ובפשטות גם אם הטעם משום "כתיבה תמה" יש מקום לפסול אחר הכתיבה, שהוא דין בכתב ולא במעשה כתיבה, וכמו שנראה מהראשונים דדינא ד"כתיבה תמה" כולל עוד דינים, וכמו שלא יכתוב אלפי"ן עיינ'ן וקוצו של יו"ד לחלק מהראשונים, ועוד דינים (ואפשר דגם הפמ"ג לא כ"כ רק כ"תבלין לזה" וגם לדידה תליה זו אינה מוכרחת)].

והנה כטעם הזה דחסרון היק"ג פסול משום דבעינן "כתיבה תמה" מצינו בעוד ראשונים. רש"י פירש בין במשנה ובין בגמ' דהפסול הוא משום "כתיבה תמה". וכ"ה בח' המיוחסים לרשב"א כאן, [וביאר את החסרון באינו מוק"ג הוא ש"לא נגמרה צורת האות", עיי"ש]. וכ"כ התוס' והתורא"ש בגיטין (כ:) בד"ה "לא צריכא", וברא"ש בפסקים (שם פ"ב סי"ט), וכ"ה ברשב"א והר"ן (שם) בדעת ריב"ם ור"י. וכ"ה במרדכי שם (רמז שמ"ה). [וכ"ה לכאורה סברת הרמב"ן (שם) אלא דמסיים בסו"ד שם "ואלו בס"ת דבר ברור הוא שאפילו עירב את הנקודות אין זה כתב"].

ובריטב"א שם כתב ז"ל "[דהא דבעינן בס"ת מוקפות גויל] אינו משום דלא [חשיב] אות אלא בהכי [אלא] משום [הידור] ויפוי של כתב", עכ"ל. ומשמע דאינו אלא הידור בעלמא, אלא דאאל"כ שהרי דינא דמוק"ג מעכב. ולכאורה כוונתו נמי לאפוקי דפסול שאינו מוק"ג משום ש"אינו אות" דשפיר מיקריא אות אלא הפסול הוא משום "כתיבה תמה" ומה"ט בגט אי"צ היק"ג כיון דשפיר מיקריא אות ורק חסר בה יפוי בעלמא ולכך הוא דין במסויים בס"ת ולא בגט.

והנה כל זה לשיטות שאי"צ מוק"ג בגט אבל לשיטות שצריך מוק"ג בגט בהכרח שאינו מדין "כתיבה תמה" אלא משום ש"אינה אות" כלל. [עיין היטב בדברי הרמב"ן בגיטין (שם) דנראה שהיה לו גירסא בגמ' דידן "כל אות שאינה מוקפת גויל אינה אות"]. וכן הוא לשון הספה"ת בה"ל גיטין בסי' קי"ג ד"לא מיקריא אות" ושם בסי' קי"ד כתב ז"ל "ויכול להיות הטעם דכשנוגעת לחברתה אין נראית אות

שהפסיק באמצע השם, פירוש דחילק חתיכה אחת לשתיים⁵⁵ אל יקרא בו.

למי שאינו מכיר מה מין אות זה ומה מין חברתה או אם שתיהן אות אחת", עכ"ל. ולכאורה כוונתו בסברא זו שלכך אינה אות, [עיין מש"כ שם ע"ד ובמה שכתבנו ע"ד הספה"ת כאן בדין מוק"ג בגט ובדין תיקון שע"י ח"ת].

וכ"ה באור זרוע ה"ל גיטין (סי' תשט"ו) עיי"ש שכ"כ בשם הראב"ה. וכן מפורש ברשב"א בתשו' (ח"א סי' תרי"א), אלא דצ"ע דסותר משנתו דלעיל הבאנו את דבריו בח' על גיטין שכתב דהטעם הוא משום "כתיבה תמה" ומש"כ בגט אי"צ היק"ג. ובאמת שגם בדבריו בתשו' שם משמע דרק בסת"ם צריך היק"ג ולא בגיטין, וקשה דעד כמה ש"אינה אות" מ"ט בגט אין דין של היק"ג, וצ"ע. [וכד מעיינת היטב בדברי הרשב"א בתשו' שם פתח לבאר את הטעם בדינא דאינו מוק"ג שהוא משום ש"אינה אות", ומ"מ בתח"ד שם נקט דמה שבס"ת צריך היק"ג (אע"פ שכתבה תמה נאמרה בתו"מ ולא בס"ת) הוא משום דילפינן ס"ת ק"ו מתו"מ דס"ת חמיר טפי מנייהו, ומשמע שאינו דין ב"אות" אלא בקדושת תו"מ וילפינן מנייהו לקדושת ס"ת, וצ"ע].

וכן קשה על הרא"ש שבתשובות (כלל ג' סי' י"א) כתב דבלא היק"ג "אינה אות" ומאידך בפסקיו בגיטין ובתוס' רא"ש (שם) שהבאנו לעיל כתב שאינו מוק"ג כשר בגט ומשום שאין פסול של אינו מוק"ג רק משום "כתיבה תמה", [עיי"ש עוד בדבריו בתשו' (כלל מ"ה סי' י"ג)], וצ"ע.

עוד מצינו טעם לפסול דאינו מוק"ג דהוא דין ב"ספר", וכן נראה מהסמ"ג (עשין נ') [אלא דנראה מתו"ד דיש לדון לחייב היק"ג מתרי טעמי או מצד "ספר" או מצד "כתיבה תמה"], והמנהיג ה"ל גיטין (עמ' תרע"א), ומתשו' הרשב"א (ח"א אלף ר"כ) עיי"ש, ועיין ספה"ת (סי' קי"ג, הו"ד להלן בענין מק"ג בס"ת וגט) שדן בגדר הפסול אם הוא מטעם שאינו אות או משום דינא דספר, ועיין בבית הלוי (קונטרס סת"ם ענין מוק"ג מאות ה').

[ע"ע ברשב"א בתשו' (ח"א סי' תרי"א) מש"כ בטעם הראשון להצריך בס"ת היק"ג, ויל"ע מה הפסול לפי הטעם הראשון (ועיין לעיל מינה בסמוך מה שנתקשנו בדברי הרשב"א שם), וכעין דברי הרשב"א בתשו' שם איתא במאירי בקר"ס (מ"ב ח"ב) ז"ל "ולמדת שאף הדבוקה פסולה ואעפ"י שבתו"מ נאמרה ודאי הוא הדין לס"ת, וכ"ש שהרי אלו אינן עשויין לקריאה וס"ת עשויה לקרוא בה בכל יום, ומתוך כך הוצרך ללמדה בתפילין ומזוזות ואין צריך לומר בס"ת", ודו"ק].

⁵⁵ עיין מרדכי בהלק"ט (רמז תתקנ"ב), בהגהה שכתב דאין חסרון היק"ג פסול רק באותיות של השם, ועיין בב"י (או"ח ס"ב ס"ד) שהביא מקור לשיטת המרדכי וז"ל "ונראה שטעם המרדכי משום דאמרינן במסכת סופרים (פ"ב ה"א) עירב האותיות או שהפסיק באמצע השם אל יקרא בו ומשמע ליה דהשם דקתני קאי נמי אעירב האותיות ושמו של הקדוש ברוך הוא קאמר, אבל בספר התרומה מפרש דהשם לאו שמו של הקדוש ברוך הוא קאמר אלא תיבה קרי שם שכתב בסימן ר"ה או שהפסיק באמצע השם פירוש שחילק התיבה אחת לשתיים", עכ"ל. [ע"ע בדברי המהרמ"ב על אתר שהאריך בענין]. ובמרדכי גופיה סוף הלק"ט ה"ל תפילין [רמז תתקס"ט] כתב ז"ל "ויש לדחות דאף בספר תורה לא פסול אלא דוקא בשם דחמיר נמי לענין לשמן, וקאי רב יהודה דפסול היכא שאין הקף גויל אההיא דמ"ס עירב האותיות או הפסיק באמצע אל יקרא בו ועירב האותיות פשיטא (האותיות) [אותיות השם] מדלא מפיליג בין למעלה למטה כי ההיא דירושלמי ועוד מדלא תני יתקן" וכו' עיי"ש.

לאמצע הכ"ף שהיא ארוכה וכן צד"י למטה לאמצע הכ"ף צריכה. פי' ספק יש בדבר אי חשוב כלמעלה ופסול או כלמטה וכשר.

אמנם בתלמודנו לא מפליג בין נוגע למטה או מעלה ופסול בכל ענין⁵⁸ אם אינה מוקפת גויל מארבע רוחותיה⁵⁹, ובמסכת סופרים (שם) קתני אל יקרא בו⁶⁰.

ואולם ספק בדבר אם יכול להפריד את האותיות המחוברות בסכין, דאולי הוי כחק תוכות דפסול כדפרישית לעיל⁶¹, או שמא בשביל שנוגעת אות לחברתה לא אבד שם האות שעליה ויכול להפרידה בסכין.

הכשירו בירושלמי רק את האותיות רי"ש ותי"ו (שמיני), אלא שהוא דחוק טובא ואין משמע כן, וצ"ע. [ועיין באו"ז (הו"ד בסמוך) דנראה שהנידון בירושלמי היה על הדיבוק שבין הוא"ו לנו"ן ובכה"ג א"ש].

⁵⁸ מלשון ספה"ת וכן מהמרדכי (רמז תתקנ"ב) משמע דהירושלמי קולא אתי לאשמועינן דלמטה כשר ואי"צ תיקון, עיי"ש. ולפי"ז גם לירושלמי אפילו בדיבוק שלמעלה יכול לתקן, [אלא שהספה"ת נסתפק אפילו בדעת הבבלי אי יכול לתקן ע"י גרירת סכין, וא"כ דעת הירושלמי תלויה בזה. והנה מזה גופא נמי מוכרח דלספה"ת הירושלמי להקל בא, שהרי לצד זה של הספה"ת דלבל"י אין אפשרות לתקן כלל ואפילו בדיבוק שלמטה, א"כ הירושלמי דמכשיר למטה בהכרח שקולא קאמר ודו"ק. (ע"ע באורחות חיים ח"א הל' תפילין (הו"ד להלן)). אמנם ברשב"א נראה דהירושלמי חומרא וקולא קאמר, חומרא דלמעלה אין מועיל תיקון, וקולא דלמטה אין צריך תיקון. ומהסמ"ק נראה צד שלישי דהירושלמי חומרא קאמר, דלמעלה אין מועיל תיקון ולמטה צריך תיקון. [עייין בשו"ת הרמ"ע מפאנו סי' ל"ו שהאריך בענין].

⁵⁹ וכ"כ המרדכי בהלק"ט (שם) והמאירי בקרי"ס (מ"ב ח"ב הו"ד להלן), אמנם מהסמ"ק והרשב"א בתשו' (הו"ד להלן) נראה שפסקו כדעת הירושלמי, ועיין בטושו"ע (סי' ל"ב סי"ז) ובב"י (שם ובסי"ח) שמנה השיטות בדיון זה והכריע להלכה דלא כירושלמי. [אמנם עיין בביאור הלכה שם סי"ח בד"ה "ואם גר והפרידה" שחשש לכתחילה לשיטת הרשב"א שלא לתקן דיבוק שנעשה קודם גמר האות, וכ"ה בקסת הסופר (ס"ח סט"ו). וע"ע במ"ב (סי' קמ"ג ס"ק כ"ה) שצירף את דעת הרשב"א להקל שאם אין יכול לגרר דיבוק שנעשה אחר כתיבת האות שלא להוציא ס"ת אחר, עיי"ש עוד].

⁶⁰ לא הבנתי מה הביא ספה"ת ממסכת סופרים לנידון שדן. ואולי מהלשון "אל יקרא בו" משמע דבכל ענין איירי, דכל שעומד בשעת קריאה והאותיות מעורבות אל יקרא בו, ומשמע דגם אי אירע הנגיעה אחר הכתיבה פסול, וצ"ע.

⁶¹ הנה לצד הזה בספה"ת נראה דנקט דחסרון היק"ג הוי חסרון בעיקר השם אות, ולכך כל שבא לתקנו לא מהני להפרידו ע"י סכין דהו"ל חק תוכות שהאות נעשית ע"י גרירת הסכין. ולצד דמהני גרירת סכין נראה דגם בדליכא היק"ג חשובה אות וכלשון הספה"ת ד"בשביל שנוגעת אות לחברתה לא אבד שם האות שעליה", ודינא דהיק"ג אינו אלא פסול בעלמא. אמנם עיין בהערה הסמוכה מה שהקשינו על זה, ועיין בספה"ת בהל' גיטין סי' קי"ג וסי' קי"ד (הו"ד להלן) מה שנראה מדבריו שם.

ובירושלמי פרק היה קורא (ברכות פ"ב ה"ג) אמרינן, עירוב האותיות אית תני כשר ואית תני פסול, מאן דאמר כשר מלמטה ומ"ד פסול מלמעלה, כגון ארצנו תפארתינו, אבל ארצך תפארתך צריכה. ונראה למורי רבינו לפרש הכי, ארצנו תפארתנו אי נוגעת הרי"ש לצד"י או לתי"ו או תי"ו לפ"א וכן כולן, זהו למעלה פסול⁵⁶ אבל למטה כשר⁵⁷. אבל ארצך תפארתך, אי נוגעת התי"ו למטה

ובסברת האי שיטה שבמרדכי נראה דס"ל דדיבוק אותיות אינו מבטל שם אות מאחר שנקרא לתינוק דל"ח ול"ט אלא דמ"מ אין האות כצורתה, וכלפי כתיבת סת"ם בעלמא אין קפידא שאין האות כצורתה דעיקר שם כתב הוא מה שהאות נקראת, משא"כ לקדושת השם לא סגי בעלמא גרידא שקדושת השם אינה תלויה רק בכתב לקריאה גרידא אלא במה שיש חפצא של אותיות השם ורק עליהן חל קדושת השם, ולכך בעינן שיהיה הכתב כצורתו. והוסיף בזה ידי' הר"ר מרדכי שליט"א דעל פי זה יתבאר גם סיפא דברייטא "או שהפסיק באמצע השם אל יקרא בו", דלמרדכי גם דין זה קאי רק בתיבה של השם ולא בשאר תיבות, וצ"ב בזה הרי אין כאן תיבה אחת והיאך יוכשרו שאר תיבות, ובהכרח צ"ל דאייירי באופן שלא נשתנה משמעות התיבה ע"י ההפסק ובאופן שמוכרח להיות שהן תיבה [וכגון שאין משמעות לכל חלק בפנ"ע, אמנם עיין בתשב"ץ (ח"א סי' קכ"ה) דנראה שהכשיר בכל הפסק, עיי"ש וצ"ע]. ועל זה אמרו שבשאר תיבות כשר בכה"ג דהכל בכתב הראוי לקריאה, משא"כ לקדושת השם דבעינן לחפצא של הכתב גופא בזה בעינן צירוף של כל האותיות לתיבת השם וכל שיש הפסק ביניהם אינם מצורפים לכתב אחד שיחול עליהם קדושת השם, [ועיין בשמעתתא ד"נזמנה לו תיבה בת חמש אותיות" לקמן (ל':) שהארנו בסברא זו].

⁵⁶ בביאור דברי הירושלמי מצינו ב' דרכים. דרכו של הרשב"א והסמ"ק שהחילוק בין למעלה ולמטה הוא שעת הדיבוק, דהיינו שהדבר תלוי אימתי אירע הדיבוק אם אירע קודם שנגמר האות הוי למעלה ואם לאחר שנגמר האות חשיב למטה. אמנם במרדכי נראה שאין תלוי בכך אלא כפשוטו של הירושלמי שהחילוק הוא מקום הדיבוק אי אירע באות למעלה בתוך השיעור אות או למטה באות אחר שנגמר שיעור האות. [ונפ"מ אי אירע דיבוק בראש האות לאחר כתיבה, וכמו כן להיפך אי התחיל לכתוב את האות מלמטה ואירע הדיבוק בשעת הכתיבה בתחתית האות במקום שאינו נצרך לשיעור אות]. אמנם מהחזו"א או"ח (סי' ח' סק"ה) נראה שלא חילק בין הרשב"א למרדכי, עיי"ש, ועיין בביאור המהר"ם בנעט על אתר. [עיי"ש עוד מה שדן בדברי האבן העוזר ע"ד המרדכי שם בסמוך בהגה"ה].

[ונהנה הספה"ת הביא ראייה שהבבלי פליג על הירושלמי מהא ד"לא מפליג בין נוגע למטה או למעלה ופסול בכל ענין אם אינה מוקפת גויל מארבע רוחותיה", וצ"ע דגם למרדכי בעינן גויל מקיף מד' רוחות כל שהוא בתוך שיעור האות, וכמו כן לרשב"א כל שלא נשלמה שיעור האות הדיבוק פסול בה מד' רוחותיה, וא"כ מה ראייה מהא שהבבלי פליג על הירושלמי. וצ"ל דאה"נ אלא מכיון שהדרך שלמטה הוי לאחר שיעור האות היה לבבלי לחלק בכך].

⁵⁷ לכאורה בגוונא שהרי"ש נוגעת לצד"י או לתי"ו או תי"ו לפ"א מלמטה, כלפי הרי"ש והתי"ו (שמיני) ניחא שהן כשרין דמצינו למימר דמאחר שיש כבר שיעור אות עד מקום הנגיעה דל מהכא את אותו מקום, אבל כלפי הצד"י והפ"א הרי גם מלמטה עדיין הוא חלק מהאות שהרי הוא תחילת מושב האות ומ"ט יוכשר בכה"ג, [ואם משום דמצינו למימר דל מהכא את עובי המושב, סברא זו קיימת גם בראש האות ואעפ"כ הדיבוק פסול, ובהכרח דכלפי עובי האות ל"א דל מהכא את העובי דסוכ"ס עתה כל העובי הוא מעיקר האות, משא"כ על התוספת שאחר שיעור האות שפיר מצינו למימר דל מהכא את אותו חלק]. ואולי אפשר"ל דאה"נ שלא

ספר אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקנג

צריך להזהר שלא לערב האותיות. אוקמינא הא דתנן אפילו כתב אחד מעכבן דהיינו כדבר יהודה אמר רב דאמר רב יהודה אמר רב כל אות ואות שאין גויל מוקף לה מארבע רוחותיה פסולה. ואמ' במסכת סופרים (פ"ב ה"ב) מניחין בין שם לשם כדי שיהיו נכרים ובאותיות כדי שלא יהיו מעורבין. בפ"ג ספר שערב בו את האות אל יקרא בו. ואמר בירושלמי בפ"ב דברכות (ה"ג) עירב את האותיות אית תניי תני כשר ואית תניי תני פסול. ר' אדא בר שמעון בשם ר' יוחנן מ"ד כשר מלמטה ומ"ד פסול מלמעלה כגון ארצנו ותפארתנו ארצך ותפארתך צריכה. ופירש מורי הר"ר שמחה מפני שצריך להאריך כרעיה דכף פשוטה למטה מכרעיה דתי"ו וצד"י ומפסיק וחותר כרעיה דכף וצד"י כזה⁶⁴, והדבר ידוע וניכר שהם שני תיבות⁶⁵.

כסדרן בעינן שתהא האות כתובה בכתב של תו"מ ואות שאינה בשלימותה אינה כתב לתו"מ ולא נעשית לכתב רק ע"י הגרית סכין נמצא שנכתבה שלא כסדרן. [ע"ע להלן (ע"ד הספה"ת הל' גיטין סי' ק"ד) מה שביארנו בגדר חסרון "שם אות" שע"י דיבוק, ודו"ק]. ובעיקר דברי הב"י אני בעניתי לא מצאתי בהג"מ דין זה רק [באות ק] בדיבוק רגל הקו"ף לראשו או בפלה טיפת דיו ואין ניכרת האות כלל דבהנהו גווי נשתנה צורת האות לגמרי אבל בחסרון היק"ג לא מצאתי, וצ"ע.

ולהלכה עיין בדברי הב"י שם, ועיין במ"ב (סל"ב ס"ק ס"ח) ובדבריו במשנת סופרים בקיצור כללי שלא כסדרן. [ע"ע בשע"ת שם סי"ח סקל"א].

⁶⁴ עיין בנדפס שהובא שם שירטוט.

⁶⁵ באור זרוע מבואר שהחילוק בין כ"ף פשוטה דנסתפקו בירושלמי לדיבוק שלמעלה דפסל הירושלמי הוא, דבכ"ף פשוטה כיון שממשיך את רגל האות יש כאן היכר והפרדה מהאות שנדבקה באמצע רגלה, משא"כ בוא"ו אין היכר המפריד בין שני האותיות. והעולה לפי"ז דיסוד הפסול של אינו מוק"ג הוא שאין ניכרת כל אות לעצמה [וכלשון המסכת סופרים והירושלמי "עירב האותיות"], ולכך במקום שיש היכר והבדלה בין אות לאות ע"י המשכת הרגל יש מקום לדון דסגי בהיכר זה להכשיר פסולא דדיבוק אל"א. [ויל"ע דלפי"ז בנדבוק שאר אותיות באמצען ואחר הדיבוק כל אות נמשכת לעצמה וכי נימא דגם בזה איתא לספק של הירושלמי. וצ"ל דרך בכ"ף פשוטה וכדומה שיוצרת מתחת לגבול האות שנדבקה לה הוי היכר המחלק ב' האותיות אבל אל"ה עדיין אין במה שהב' אותיות נפרדין זמ"ז בהמשכן היכר חילוק שני האותיות, וצ"ע]. עיין עוד בדבר אברהם (סי' ד' אות י') ביאור אחר בספק הירושלמי.

והנה במרדכי בהל"ק"ט (רמז תתקנ"ב) ביאר חילוקו של הירושלמי ז"ל "ונראה טעם הירושלמי דכשנדבק הוי ליה כאלו נטל הנדבק, הלכך כשנדבק למטה אפילו אם ניטל מן הירך עדיין נשאר כשיעור אות קטנה, אבל למעלה אם ניטל כלל פסול, הלכך פסול נמי בדבקותו", עכ"ל. ודבריו צל"ע דהנה גם למעלה יש עובי לאות ומ"ט לא נימא דניטול רק את הדבוק ממש ותישאר אות דקה בכשרותה [ועוד דגם אי אמרינן מאיזה טעם שיהיה שנוטלים את כל העובי שכנגד הדיבוק, א"כ גם בדיבוק למטה כל שהוא דבוק לתחתית הרגל ניטול את כל הרגל שכנגדו, ואין נראה כן בדביבוק מלמטן אמרינן דכשר כל שהוא אחר שיעור האות]. ובהכרח דכוונת המרדכי בהא דרואים את מקום הדיבוק כאילו הוא נטול, דיסוד דינו הוא דכל שיש דיבוק לאות אין היכר לגבול האות ובטלה היכר צורתו, וס"ל למרדכי שאין בטל משו"כ כל האות רק אותו מקום הדיבוק שהוא נראה כטיפת דיו ולא

וכן הדין הזה בגט⁶² וכן בספר תורה. דתניא בחקומץ רבה אם יש בו שלש טעיות יתקן ארבע יגז. השתא אם נוגעות האותיות בארבע וחמש אותיות שמא כשר אם תקנן להבדילן, והמחמיר תבא עליו ברכה...

פסק ...וכל אות ואות צריך גויל כדי להקיף מארבע רוחותיה ואם נוגעת לחברתה כלל פסולה, או למעלה או למטה, לאפוקי הירושלמי דהיה קורא דמכשיר נגיעה למטה ופוסל חבר למעלה. ונראה שמועיל תקון [בחבור] (כחבור) ולא דמי לחק תוכות⁶³.

⁶² מבואר בדברי הספה"ת דחיסרון היקף גויל פוסל בגט, וכ"כ האו"ז בהל' גיטין סי' תשט"ו בשם האבי עזרי. ועיין בתרוה"ד (סי' רל"ו הו"ד לעיל, ולהלן בפסקים סי' מ"ה) שהביא את דעת הספה"ת לפסול בגט. וביאר שם טעם הפוסלין בחסרון היקף גויל בגט משום שבלא היק"ג אינה אות. וכן מפורש בספה"ת בהל' גיטין (סי' קי"ג וקי"ד, הו"ד לקמן) והוסיף לבאר שם ז"ל "יכול להיות הטעם דכשנוגעת לחברתה אין נראית אות למי שאינו מכיר מה מין אות זה ומה מין חברתה או אם שניהם אות אחת לפיכך הורגלו להפרידו אבל בלא תגין נקראית שפיר אות". אלא דצ"ע בדברי ספה"ת כאן מפורש דגם אם יכול לתקן את הדיבוק ע"י הפרדת סכין ומטעם ד"לא אבד שם האות שעליה" אכתי דיבוק פוסל בגט, וקשה דעד כמה שיש שם אות עליה מ"ט דיבוק פוסל בגט. וביותר שהרי בדברי ספה"ת שם מבואר דבלא היק"ג אין שם אות עליה (עיי"ש). ומדבריו כאן על הצד דמהני תיקון שע"י גרית סכין "לא אבד שם האות שעליה" ונמצאו דברי הספה"ת סותרין אלו את אלו, וצ"ע. [עיין להלן (שם ע"ד ספה"ת סי' קי"ד) מה שדגנו ליישב קושיא בס"ד].

עיין בב"י אה"ע (סי' קכ"ה ס"ו) שנקט בדעת ספה"ת דאין חסרון היק"ג פוסל בגט, ודבריו צ"ע טובא דמדבריו כאן משמע דבגט פסול כמו בס"ת, ועיין עוד בדברי ספה"ת בהל' גיטין סי' קי"ג וסי' קי"ד ובמש"כ ע"ד שם.

⁶³ וכן פסקו הטושו"ע או"ח (סל"ב סי"ז י"ח) ובנו"כ. ע"ע בדברי הרמ"א אה"ע (סי' קכ"ה ס"ו) לענין דיבוק אותיות בגט אי יכול לתקן ע"י גרית סכין, ועיין שם בנו"כ, ובגידולי הקדש או"ח (סל"ב סי"ז) שכתב דלענין גט מחמירין לחוש שלא לגרר את הדיבוק משום ח"ת, עיי"ש.

ולענין דינא דכסדרן בתו"מ, יל"ע אי אחר שנדבקה אל"א מהני תיקון דגרית סכין להחשב כסדרן, [להלכה דתיקון של גרית סכין מהניא]. ומסברא היה נראה דמועיל אפילו אי נדבקה האות מתחילתה, ומשום דעד כמה דשם אות עליה ממילא חשוב שנכתבה כסדרן, דרך חסרון הכשר בעלמא הוא שחסירה. [וכע"ז בשו"ת רעק"א תנינא סי' י"ד ד"ה "אמנם בנד"ד].

אמנם הב"י (בסל"ב סכ"ה) הביא מההגהות מיימוני דס"ל שא"א לתקן זז"ל "כתוב בהגהות מיימוני פ"א (אות פ') אם נדבקו האותיות יחד מותר לתקנם ולא הוי חק תוכות, מכל מקום אם כתב לפניו אח"כ אין תקנה לתקנן, דמאחר דכתב אין שמה עליה, אם אח"כ יתקנם התיקון הוא עיקר כתיבתו והוי שלא כסדרן", עכ"ל. הנה מפורש בהג"מ דאע"פ שיכול לתקן ואין בתיקון חסרון של ח"ת מ"מ כסדרן לא הוי. והוא דבר פלא דמאחר שאין חסר בשם אות מדוע חשוב שנכתב שלא כסדרן. ואין לומר דלדין כסדרן לא סגי במה שהאות נכתבה כסדרה, דכדי שנדון שהאות נכתבה כסדרן צריך שתהא כשירה לפרשה דתפילין ואל"ה הרי היא כמאן דליתא וכמו שלא נכתבה עדיין. דההג"מ טעמא קאמר "דמאחר דכתב אין שמה עליה", הנה מפורש דהטעם משום דע"י הדיבוק חסר בשם אות, ותמוה דא"כ הו"ל ח"ת. ובהכרח צ"ל דאמנם יש תורת כתב על האות וגרית הדיבוק אינו אלא השלמת צורת האות, ולענין ח"ת סגי במה שעיקר כתב האות נכתבה ע"י ח", משא"כ לענין

אבל ארצנו ותפארתנו אינו מפסיק וחותר האות לשנים כזה⁵⁷, ואין ידוע ויש לטעות באות שדומה קצת. צריכה. פי' צריך לשאול כמו

כחלק מהאות, כיון שאין לו את גבולי האות, ולכך אין לדון שניטול רק חלק מהעובי של האות ולא כולו, דמאחר ויסוד הדין דכנטול הוא משום שאין לאותו חלק באות גבולי האות ואין לו את היכר צורת האות הרי חסרון זה קיים בכל עובי האות.

[אלא דאכתי קשה דא"כ גם בדיבוק למטה כל שהוא דבוק לתחתית הרגל ניטול את כל הרגל שכנגדו, ואין נראה כן בדיבוק מלמטן אמרין דכשר כל שהוא אחר שיעור האות. ואולי י"ל דהנה בפשטות הטעם להא שמלמטן כשר הוא משום דאמרין דל אותו חלק מהאות ועדיין היא כשירה, וכן הפשטות בדברי המרדכי. אמנם יתכן להוסיף בזה סברא דכל שיש כבר שיעור אות ממילא אנו רואים את הדיבוק כדבר חיצוני שאינו מחובר לאות ואינו משנה את צורתו. ועפ"י יתיישב דלכך בדיבוק שבתחתית הרגל אין נוטלין את כל שכנגדו כיון שהוא אחר שיעור אות וכבר ניכר מה האות ומה הדיבוק. אלא דלפי"ז נצטרך לומר שמש"כ המרדכי לאמוד את הדבר באילו ניטל אם היתה האות נפסלת בכך, הוא רק אופן לאמוד אי יש כאן כבר אות וממילא ניכר גבולו וחילוקו מהדיבוק או לא. אלא שהוא דוחק גדול בדבריו, וצ"ע]. עיין בביאור המהר"ם בענין שם (אות ד). ע"ע שו"ת הרד"ך (סי' א' אות כ"ז) שהאריך בענין.

והנה לרשב"א החילוק בין מלמעלה ללמטה אינו תלוי במקום הדיבוק אלא בשעת הדיבוק אי נדבק קודם כתיבה או לאחר כתיבה, ולכאורה לשיטתו ליתא לסברות הנ"ל, כיון שאין תלוי כלל במקום הדיבוק רק בשעת הדיבוק. אלא שהרשב"א בתשו' (מיוחסות סי' רל"ו) כתב לבאר את הספק ז"ל "דשמא נאמר שהרגל כבר נגמר כשמגיע עד רגל הצד"י והוא כרגל קטן, או שמא אינו נחשב כנגמר והרי הוא דבוק קודם שנגמר", ובמאירי בקרי"ס (מ"ב ח"ב) ביאר את ספק הירושלמי ז"ל "ובארך נסתפק בו אם אנו אומרים שכבר נגמרה צורת האות הכפולה משהגיע לשולי האות הסמוכה לה שהרי נעשית רובה והוא ליה כחק ירכות, או שמא לא נגמרה והוא ליה כחק תוכות", ובפשטות היה נראה בביאור דבריהם דהספק הוא דאפשר שבשביל דינא דחק ירכות סגי במה שנעשה מעשה כתיבה על אות זה ולא נעשתה מאליה, וכל שכבר נעשה בה מעשה של כתיבת אות קטנה, או שרובה נעשתה ע"י ח"י סגי בהכי, וזה גופא ספק הירושלמי אי בעשייה זו של אות קטנה יש כאן מעשה חשוב או לא. אלא שדבר זה קשה להלומה שהרי אפילו לעשות קוצו של יו"ד בעינן לח"י ולכאורה כ"ש שלהשלמת ירך הכ"ף פשוטה בעינן לח"י.

אמנם י"ל על דרך מש"נ לעיל [בדעת האו"ז והמרדכי] ובאו"א, והוא דהנה מה שדיבוק אינה פוסל אחר שנגמרה האות, נראה דהוא משום דכל שנגמרה האות אין הדיבוק משוייך לאות וכדבר חיצוני לאות ואין חשוב שנשתנה צורת האות, משא"כ אם אירע הדיבוק קודם שנגמרה ונקבעה צורת האות אין רואים את הדיבוק חלוק מהאות ומהני לשנות צורתה, [והדברים מוכרחים דמה שמלמעלן פסול הוא משום שהדיבוק מבטל קביעות צורת האות, דאל"כ מ"ל שאירע הדיבוק בתחילה אמאי לא נימא על אותו דיבוק גופא כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו, דמה"ט לא הצריך הרשב"א בדיבוק מלמטן אפילו לגרד דכמגורד ועומד דמי שאין לו שייכות לאות, ובהכרח דדיבוק הקודם לגמר האות מבטל קביעות צורתה, וממילא אין מקום לומר כל הראוי וכו', שהרי אינו חסרון חיצוני אלא חסר בעיקר צורת האות ולא אמרין "כל הראוי לבילה" וכו' לחדש צורת אות].

ולפי"ז הספק בדבקה רגל הכ"ף פשוטה באמצעה הוא, דמאחר ויש כבר שיעור אות קודם הדיבוק, אהני מה שכבר יש עליו שם אות לדון שכבר נקבעה צורתו ואין הדיבוק חלק ממנו. [ע"ע במה שביארנו להלן ע"ד הרשב"א בתשו' המיוחסות (סי' רל"ו) באו"א].

תיק"ז ודייק מיכן דאין להדחיק הוא"ו מן הנו"ן כזה⁵⁷, אלא יש לכתוב בתוך הנו"ן כזה⁵⁷.

ספר מצוות גדול עשין סימן כב

ואם נפלה טיפת דיו בחלל⁶⁶ בי"ת או חי"ת או אות אחרת ועתה אין שמה הראשון עליה, או ירך שמאל של מ"ם פתוחה נגע לשל תחתון ונעשית בכך סתומה או אות רי"ש נעשית דלי"ת, [כל] כי האי גונא לא יועיל תיקון למחוק הטיפה ולגרור בתער דהוי כחק תוכות ופסול, בין בספר תורה ותפילין ומזוזה ובגט...

כל אות ואות צריך שתהא מוקפת גויל מארבע רוחותיה, ואם נגעה אות לחבירתה⁶⁷ יועיל תיקון ולא מיקרי חק תוכות⁶⁸. אבל בירושלמי (מגילה יא.) מכשיר נגיעות אות לאות למטה ופוסל נגיעות מלמעלה ומסופק אם נוגעות באמצע. ואם ניקב הקלף בחלל האות ואפילו הנקב ממלא כל החלל כשירה כדמוכח בפרק הקומץ (שם), אבל בירושלמי דמגילה (שם) מצריך גויל סביב האות מבפנים.

⁶⁶ משמע דווקא אם היא בתוך חלל האות אבל אם הטיפה מחוץ לאות קיל טפי, עיין בגט פשוט (סי' קכ"ה סקל"ב*) מש"כ בזה.

⁶⁷ משמעות הסמ"ג דאין פסולא דאינו מוק"ג רק בנגיעת אל"א וכן משמעות דבריו בעשין נ', (הו"ד להלן). אמנם מהמשך דבריו משמע דלא הכשיר רק אם ניקב תוך האות ומשמע דדוקא תוכה הוא דכשר אבל ניקב מחוץ לאות פסול. ועיין ביגדוה"ק (כלל י"א אות ז') דהוכיח מזה דדעת הסמ"ג דנקב פוסל.

אמנם אכתי זה גופא צ"ע אמאי כאן פירש את האופן של חסרון היק"ג בנגיעת אל"א ולא בכל חסרון היק"ג, דמשמע דדוקא בכה"ג פסול ולא ע"י נקב. ואולי אפשר ליישב דעת הסמ"ג, ע"פ שיטת הט"ז (סל"ב סק"ח) שדייק מהטור דאיירי בניקב כל תוכה וכמו שביארו האחרונים דבכה"ג חשוב כמו נגיעת אל"א (והט"ז גופיה סברא אחרת קאמר). אלא שלשון הסמ"ג "אבל בירושלמי דמגילה (שם) מצריך גויל סביב האות מבפנים", משמע דלירושלמי צריך היקף גויל מבפנים ולא רק שלא יהיה נקב מצד לצד בתוכה, [וכע"ז דייק הביאור] (סל"ב סט"ז) בד"ה "אבל בירושלמי", מהירושלמי במגילה עיי"ש], וא"כ נראה שבזה נחלק הבבלי על הירושלמי שאי"צ היק"ג מבפנים, ומשמע דמבחוץ מיהא בעינן היק"ג, וצ"ע והי"ע.

⁶⁸ רעק"א בתשו' (תנינא סי' ל"ו) הוכיח מדברי הסמ"ג ש"הביא הירושלמי רק בההיא נדבקה אות בחברתה, ולא הביא דהירושלמי לעיל בנפלה טיפת דיו, דהירושלמי מכשיר ולא הוי ח"ת, דמשמע מדבריו דההיא דינא הוא מלתא דברירא ואין הירושלמי חולק בה, אע"כ דס"ל דהירושלמי מכשיר רק לענין מוקף גויל. אבל בפסול ממש הוי ח"ת, וא"כ י"ל דהרשב"א והרמב"ן ס"ל לאמת כן. [וכן צ"ל לדעת אבן העזר דהחליט דהסמ"ג והרא"ש וסה"ת כולם פסקו ההיא דירושלמי בדבוק למעלה לא מהני חקיקה ולמטה מהני עיין שם, הרי אף דפסקו כהירושלמי, מ"מ יכולים לסבור בנפלה טיפת דיו לא מהני חקיקה, וזה כמו שכתבנו], עכ"ל.

ספר מצוות קטן מצוה קנג

שו"ת הרשב"א ח"א סי' תרי"א

ואם נפלה טפת דיו קודם שנגמר האות⁶⁹ ולא היתה האות נכרת ואח"כ נפל הדיו, או כמו כן אם לא היתה מוקפת גויל בתחילת עשייתה דאמרינן דפסולה⁷⁰, ואחר כך נטל הדיו הוי כחך תוכות ופסולה⁷¹. אבל אם כבר נכתבה כתקנה ואח"כ נפל הדיו עליה יטלנו⁷² כדאמרינן בירושלמי (ברכות פ"ב ה"ג ומגילה פ"א ה"ט).

⁶⁹ עיין תורה"ד (סי' רכ"ח) מה שדן בדברי סמ"ק אלו, והביאו הב"י אעה"ז (סי' קכ"ה ס"ח). [ובעיקר חידושו של התורה"ד עיין מג"א (סל"ב סק"ג) שהביא כמה שיטות בדיון זה, ע"ע בדברי הפמ"ג ורעק"א שם, ועיין במ"ב שם (סקס"ז)].

⁷⁰ יל"ע לדעת הסמ"ק שפוסל גם בדיבוק אל"א מתחילת הכתיבה דלא מהני ליה גרידת סכין. האם הוא משום דס"ל דדיבוק אל"א הוי שינוי צורת האות ולכן תיקונו הוי ח"ת, או דס"ל דגם יצירת הכשר האות בעינן דתיעשה ע"י חק יריכות. [עוד י"ל באופן אחר דכל שאין האות כשירה לסת"ם כלפי סת"ם כמאן דליתא דמיא]. עיין להלן (ע"ד הרשב"א בתשו' ח"א סי' תרי"א) שהבאנו מרעק"א לבאר את דעת הרשב"א שחילק בין דיבוק שנעשה קודם כתיבה לנעשה לאחר כתיבה ומסתבר דכ"ה גם לסמ"ק. [עיין שו"ת מהרלב"ח (סי' א')].

⁷¹ דברי הסמ"ק הובאו בטור או"ח סל"ב סי"ז, [ועיין כלבו הל' גיטין (סי' ע"ו)] דמדבריו נראה דמעיך דינא פסקין כסמ"ק ורק דהעולם לא נהגו כן]. ולהלכה עיין בשו"ע שם (סי"ז ו"ח) ובאה"ע (סי' קכ"ה ס"ח) שהכריע דלא כסמ"ק. עיין בלבוש שם (ס"ט) דנראה שפסק כסמ"ק והביאו הב"ח שם (אות ו') ודחה שיטתו דלא פסקין כסמ"ק, [וכ"ה דבריו באו"ח סל"ב אות י"ג עיי"ש], וכ"כ הט"ז שם (סק"ט) לדחות את שיטת הלבוש, [ע"ע בחלקת מחוקק שם (סק"א)]. אמנם עיי"ש בבית שמואל (סק"א) שהביא מסדר הגט לפרש את דברי הלבוש באו"ח, [עיין בפמ"ג או"ח (במש"ז סקט"ו) מש"כ ע"ד הבי"ש]. וע"ע בגט פשוט שם (סקל"ב) שכתב להקל בגט במקום עיגונא ובשעת הדחק כסמ"ק, [עיי"ש שהביא שכן משמע מהמהרלב"ח (סי' א'), עיי"ש]. ע"ע בשו"ת רעק"א (מהדו"ת סל"ו) מש"כ בזה.

⁷² הנה הסמ"ק ס"ל בביאור דברי הירושלמי כדעת הרשב"א דלמעלן ולמטן היינו קודם שנגמרה האות ולאחר שנגמרה האות. אלא שהסמ"ק חידש דמהני מה שכבר נגמרה האות דאפילו אי נפלה טיפת דיו ושינתה את צורת האות לגמרי, מ"מ סגי בגרידת הטיפה ואין בה משום חסרון חק תוכות, דכל שנגמרה האות אנו רואים את הטיפת דיו ככיוונו בעלמא, [דאחר שנגמר האות אין הטיפה מצורפת לאות].

עיין עוד בשו"ת רבי עקיבא איגר (שם) מש"כ בדעת הסמ"ק ז"ל "בזו הרגע הגיעני מכתב הגאון החסיד מ' טעבלי ב"י אב"ד דקהלתינו בענין זה וכתב לחוש להחמיר כהסמ"ק (סל"ב) בטור א"ח דס"ל דאם נפלה טיפת דיו על האות שנגמר מותר לתקן האות ולגרדו וליכא משום חק תוכות, וה"נ בנ"ד שכבר ה' אות גמור ונתקלקל לא הוי חק תוכות, א"כ אסור לגרוד דהוי מוחק השם, ולחוש להסמ"ק ולהחמיר עכ"ל. ולענ"ד לחלק דהתם שנפלה טיפת דיו ונתקלקל האות תמונתו, אז מותר לתקן לתמונתו ראשונה, וליכא משום חק תוכות, אבל בנ"ד שנעשה לתמונת אות אחרת דהיינו לח', בזה מודה הסמ"ק אף דהוי כבר אות ונתקלקל לאות אחרת כשמתקנו תמונת ה' ומחק תמונת הח' הוי חק תוכות, דכבר נתבטל תמונת ה', א"כ לדברינו הנ"ל אף לשיטת הסמ"ק כשנעשה ח' נתבטל קדושת השם מן ה' ומותר למחוק הנשאר מן ה', ועוד נ"ל דדעת הסמ"ק יחיד בסברא זו וליכא לימחש לדעתו כלל אף להחמיר, וכו'. [עיי"ש עוד].

שינוי במנחות פרק הקומץ (לד.) ארבע פרשיות שבתפלין מעכבות זו את זו ואפי' כתב אחד מעכב. פשיטא, לא צריכא לקוצו של יוד. הא נמי פשיטא. לא צריכא אלא לכדבר יהודה כל אות דאין גויל מקיף אותה מארבע רוחותיה פסולה, אלמא אינה אות⁷³. ומפני ששינוי כתב אחד מעכב בתפלין ומזוזות ולא שינוי כן בספרים יש לומר דבתפלין ומזוזות דוקא אמרו ולא בספרים אחרים. וליתא דכל שכן הוא דספר תורה חמור מהם. ואם בתפלין ומזוזות כן כל שכן בספר תורה. ועוד דאמר רב כל אות דאין גויל מקיף אותה פסולה

⁷³ מדברי הרשב"א כאן מבואר דכשאין מוקף גויל "אינה אות", ולעיל מינה הובא מהרשב"א בחידושו דכתב שהטעם דבעינן היק"ג הוא משום דבעינן "כתיבה תמה", וקשה דנמצא שדברי הרשב"א סותרין זה לזה, וצ"ע. וביותר קשה שהרשב"א ס"ל דלענין גט אי"צ היק"ג וכמו שמבואר בח' הנ"ל, וכן בתשובות (ח"א סי' אלף ר"כ) [עיי"ש דגם לצד דבעינן מוק"ג בגט אינו אלא מטעם אחר ולא משום ש"אינה אות"] ובמיוחדות (סי' קמ"ה), ובהכרח דהוי אות דאל"כ מ"ט אינו מוק"ג כשר בגט.

ועוד דהרשב"א פתח דטעמא דפסול כשאין מוק"ג "אלמא אינה אות". ואח"כ סיים דהא דבס"ת בעינן היק"ג "ומפני ששינוי כתב אחד מעכב בתפלין ומזוזות ולא שינוי כן בספרים, יש לומר דבתפלין ומזוזות דוקא אמרו ולא בספרים אחרים. וליתא, דכל שכן הוא דספר תורה חמור מהם. ואם בתפלין ומזוזות כן כל שכן בספר תורה". וקשה מאחר שהטעם משום ש"אינה אות" מה הנפ"מ היכן נכתב האות בתפלין או בס"ת. ובאמת דכך יישב הרשב"א גופיה בישוב השני שם אלא דאכתי ק"ק דהקדים הרשב"א סברא זו ש"אינה אות" גם קודם הישוב הראשון.

וצ"ל דמש"כ הרשב"א דבאין מוק"ג "אינה אות" אין כוונתו שאינו אות כלל, אלא כוונתו לומר שאין הדין היק"ג דין ב"תפלין" ו"מזוזות" שהן טעונים "כתיבה תמה", [ומעין מה שמצינו בראשונים דס"ל דכל שיש לו דין "ספר" מצריך שאותיותיו יהיו מוק"ג, דלדידהו הדין היק"ג אינו חסרון בכל כתב וכתב אלא בכללות הספר], אלא הא דבעינן היק"ג הוא דין ב"אות", וכמו שדייק הרשב"א מלשונו של ר' יהודה "כל אות" וכו' ולא אמרו תו"מ שאין אותיותיהן מוק"ג פסולין, וכיון שהוא דין ב"אות" מ"ל תו"מ מ"ל ס"ת דמאחר שהוא דין בגופו של הכתב הרי בכתב עצמו אין חילוק בין ס"ת לתו"מ, משא"כ לענין גט שפיר מצינו למימר שבגט אין צריך רק כתיבה בעלמא וחסרון היק"ג אין מפקיע מתורת כתב לגמרי שאין החסרון בו רק שאינו "כתיבה תמה" ותו לא. ולישוב הראשון כתב הרשב"א דגם אם היה מקום לחלק בין כתב של ס"ת לכתב של תו"מ, אכתי ק"ו הוא דעד כמה שקדושת תו"מ מצרכת "כתיבה תמה" ק"ו דקדושת ס"ת דחמירא מצרכת כתיבה חשובה ד"כתיבה תמה". [ועיין במאירי (מ"ב ח"ב) שכתב מעין סברא זו אבל לא מצד חומר קדושת ס"ת אלא מצד דס"ת עומד לקריאה וסברא הוא דנצרך לו "כתיבה תמה" יותר מתו"מ].

והנה הרשב"א בהמשך דבריו מבואר דאם בא לגוררה יכול ואין בזה חסרון דחק תוכות, ויתירה מכך אמרינן כל הראוי לבילה וכו' ואי"צ לתקן, ואי חסרון היקף גויל חשוב שאין כאן אות, תמוה היאך נכשיר ונשווה את האות לאות ע"י כל הראוי לבילה וכו'. אלא דקושיא מעיקרא ליתא דהכא איירי הרשב"א כשאין מוקף גויל קודם שנגמרה האות ובכה"ג חסר בעיקר צורת האות כיון שמעולם לא נעשתה אות, משא"כ בחסרון גויל אחר שנעשתה אות, [עיין להלן מש"כ לבאר את דברי הרשב"א].

לכאורה לדין אינו פסול, דמאן דתני פסול כאשיאן ומאן דתני כשר כרב ורב חסדא ורבי זירא.

ונראה לי שזה הענין מתברר ממה שאמרו בירושלמי דמגלה וברכות, דגרסינן התם עירב את האותיות, אית תנויי תנו פסול ואית תנויי תנו כשר. רב אידי בר שמעון דמר כשר מלמטון, מאן דמר פסול מלמעלן, כגון ארצנו תפארטנו צריכה⁷⁵. כך מצאתי בגירסת כל הספרים. ולפי גירסא זו נראה לי פירוש⁷⁶ מלמעלה פסול לפי שעד שלא נעשית אות נפסלה צורתה⁷⁷, והלכך אם בא לגרור הרי זה חק

⁷⁵ נראה שטעות סופר הוא וצריך לגרוס "כגון ארצך ותפארתך צריכה". וכן מוכרח שהרי מפורש ברשב"א בהמשך דבריו דספק הירושלמי היה על "ארצך ותפארתך", וגם מביאור הספק שביאר שם הרשב"א מוכרח שגירסא זו בטעות היא וצריך לגרוס "ארצך ותפארתך".

⁷⁶ עיין לעיל מינה (בתח"ד הספה"ת) שפירטנו את השיטות בדעת הירושלמי עיי"ש.

⁷⁷ צ"ע דאי ע"י דיבוק אל"א נפסלה צורתה א"כ מה מהני מה שנדבקה האות אח"כ סוכ"ס בטל שם אות ממנה, אמנם יתירא מכך מצינו דעת הסמ"ק דאפילו נפלה טיפת דיו על אות ואינה ניכרת כלל מ"מ מהני לתקן ע"י גרידת סכין. ובהכרח צ"ל דזה שבשעת הכתיבה היתה האות כתיקונה נקבעה צורתה וכל תוספת דיו אח"כ הוי כיסוי בעלמא אבל לא בטל ע"י כך שם אות ממנה. וא"כ ה"ה הכא י"ל כעין סברא זו דאמנם בטל צורת האות ע"י הדיבוק מ"מ בשעת כתיבה כבר נקבעה צורת האות. [ועיין שו"ת הרד"ך בית א' חדר ח' ד"ה "אפילו" דנראה מדבריו שהשווה את דעת הרשב"א והסמ"ק].

אלא דרעק"א בתשו' (מהדו"ת ס' ל"ו) האריך להוכיח דהרשב"א פליג על הסמ"ק וביאר שיטת הרשב"א ז"ל "וביותר יש לי לומר בסתירת דברי הרשב"א הנ"ל דפסק ההיא דהירושלמי ואעפ"כ פסק דמ"ם פתוחה שנסתמה א"י לגרור החרטום. נ"ל לומר דבאמת פליגי אהסמ"ק וס"ל דנפלה טיפת דיו הוי חק תוכות אף אם כבר נעשו בהכשר, ופסקו להא דהירושלמי רק לענין נדבק אות לאות והאות כתיקונה רק דאין מוקף גויל, בהא מהני החקיקה דמתקן רק הגויל כמו דס"ל לרוב פוסקים וכוותיהו קי"ל, דמה"ט אפילו נדבק בתחילת האות מהני החקיקה, וכן ס"ל להרשב"א בנדבך בסוף, רק בנדבך מתחילה ס"ל כיון דסוף האות נעשה בפסול שכבר היה דבוק לא מקרי כלל כתיבת אות והכתיבה בפסול, דכל שעדיין לא נגמר האות הדבוק מגרע לה שלא חל עליו שם האות שאינה כתובה כתיקונה, ובסוף מכשר כהנ"ל, אבל בפסול בגוף האות ס"ל באמת דלא מהני חקיקה, עכ"ל. [עיין עוד בחזון איש או"ח (ס' ח' סק"ד)].

ובביאור סברת רעק"א נראה [ע"ד משנ"ת בדעת הסמ"ק] דחלוק דיבוק שנעשה קודם שנגמר האות דמאחר ולא נגמרה האות ולא נקבעה צורתה, כל שנדבקה לאות אחרת הדיבוק חשוב חלק מצורת האות כיון שעדיין לא נקבעה צורתה, ולכך לא מהני לה תיקון שעי" ח"ת דעד התיקון אין כאן אות כלל, משא"כ כשנדבקה האות אחר שנגמרה והוקבעה צורתה אין הדיבוק רק חסרון היכר שעי" גויל אבל אין הדיבוק חלק מצורת האות, ולהכשר זה סגי גם בתיקון שעי" גרידת סכין ואין זה ח"ת. ולשון המאירי בקרי"ס (מ"ב ח"ב) "וכשגרר מקום הדבוק כשרה, שכבר נעשית מתחילה בהכשר והדבוק בא במקרה וכשעבר עבר", ולכאורה זה המכון שאין הדיבוק נקבע בגוף האות עצמה אלא בא במקרה ולכך אין הדיבוק מבטל את צורת האות. וכל זה בדיבוק בעלמא שיש היכר אות, דבזה יש מקום לחלק בין דיבוק שקודם גמר האות דנעשה לחלק מהאות, לדיבוק שאחר גמר האות שאין

אלמא אינה אות קאמר. ואחר דאינה אות מה לי ספר תורה מה לי תפלין ומזוזות. אלא ודאי לא שנה תפלין ומזוזות ולא שנה ספר תורה אי שאין גויל מקיף אותה אינה אות. וכל שחסרון אות פסול אין גויל מקיף אותה פסול. ומכל מקום יש דיבוק שאינו פסול כמו שאכתוב לך לפני בע"ה. ובמסכת סופרים בפרק שני (מ"ג) שנינו מניח בין שם לשם כדי שיהו ניכרות ובאותיות כדי שלא יהו מעורבבין. אם ערב את האותיות או הפסיק באמצע השם לא יקראם...

וגרסינן בירושלמי דמגלה פרק ראשון (ה"ט) רבי זעירא בשם אמי בר' חנינא ככתב ספרים כן כתב תפלין ומזוזות. רבי זעירא בשם רב ניקב בירכו של הא אם יש גומא ונשתייר שם ירך קטנה כשר ואם לאו פסול. רבי זעירא בשם רבי אשיין בר נרבך כרבי יוחנן ניקב באמצע הבית אם היה הגויל מקיפו מכל צד כשר. אמר רבי זעירא אתיא דרב חסדא כרב ותרויהון פליגין על שיטתיה דאשיין בר נרבך. חברין אמרין דאשיין בר נרבך כרבי יוחנן. דתאני עירב את האותיות אית תאני כשר ואית תאני פסול. מכאן אתה למד דספרים ומזוזות שוין בדבר הזה דהא כולה סוגיא בתר רישא גרידא. דאמר רבי זעירא בשם רבי אמי ככתב ספרים כן כתב תפלין ומזוזות. ובספרים נמי בעינן כתיבה תמה ושיהא גויל מקיף אותה וכל שכן שמדקדיקן באותיותיו.

ומיהו לענין דבוקות יש מקום עיון, דלפי מחלוקתם של אשיאן בן נרבך ורב חסדא ורב דבירושלמי שכתבנו למעלה משמע דהוא הדין בעירב את האותיות⁷⁴, דלאשיאן בן נרבך פסול לגמרי ואף על גב שיכול לגוררו ונשתייר שם ירך קטנה, ולרב ורב חסדא כשר, וקיימא לן כרב ורב חסדא. ובגמרא נמי גבי ההיא דאשיאן בר נרבך בפרק הקומץ (כט.). אמר רבי זירא לדידי מפרשא לי מיניה דרב הונא ורב יעקב אמר לדידי מפרשא ליה לי מיניה דרב יהודה תוכו כשר, יריכו אם נשתייר בו מלא אות קטנה כשר. וא"כ עירב את האותיות

⁷⁴ דהיינו דמדברי הירושלמי עולה דחסרון גויל ע"י נקב או שכיילה את האות בסוף הגויל ודיבוק אל"א חד דינא הוא דהכל ענין אחד שאין האות מוקפת גויל. והראיה מהירושלמי הוא מהא דמבואר שם דאשיאן ב"נ וריו"ח שיטה אחת להם, ואי כל מה שנחלקו רב ור"ח הוא רק בנקב וכדומה מנלן לומר דריו"ח פליג עלייהו וס"ל כאשיאן ב"נ. ומכיון דהלכה כרב ור"ח א"כ אין חסרון היק"ג פסול. אלא דמדברי רב ור"ח נראה דדוקא אי יכול לגוררו ונשתייר שם שיעור אות קטנה כשר ואי לאו פסול, וא"כ אדרבה מבואר דהיק"ג פסול רק דסגי בראוי לגוררו. וצ"ל דאה"נ וזה גופא מה שהצריך עיון לרשב"א דהעולה מהירושלמי דבעלמא אין פסול של חסרון היק"ג דרך אי גוררו ולא ישתיר בו שיעור אות קטנה פסול. ומ"מ העולה מדברי הרשב"א כאן דבין לירושלמי ובין לבבלי אין חילוק בין נגיעת אל"א לחסרון היק"ג ע"י נקב, ועיין להלן במימרא דאשיאן ב"נ שהארכנו בזה (ע"ד ספה"ת).

תוכות ופסול, שלא נעשית אות מעולם עד עכשיו שהוא גוררו. אבל כשנדבקו מלמטה כגון של תפארתנו וארצנו אחר שנגמרה צורת האות הוא שנדבקה ומתחלתה כשרה היתה, ואם בא עכשו לגוררה אין זה כחך תוכות⁷⁸. והלכך אפילו אינו גורר כל שהוא יכול לגרור

ועל זה ביאר הפמ"ג דאם החילוק הוא בין סילק ידו ללא סילק ידו מלכתוב חזין שהדין של מוק"ג הוא ב"מעשה כתיבה", ומקורו מקרא ד"וכתבתם" שצריך שהמעשה כתיבה יהיה מעשה של כתיבה תמה, ולכך לא סגי במה שנכתב כבר שיעור אות, דכל דהדיבוק נעשה באותה מעשה כתיבה אינה כתיבה כתיקונה, ולא אמרינן דל מהכא אותו חלק במעשה כתיבה, דסוכ"ס הכל נכתב כאחד ולא נעשית הכתיבה ע"י מעשה של כתיבה מדיוקת ותמה ודו"ק. משא"כ לישוב הראשון בב"י דלא ס"ל האי חילוקא ולעולם גם בדיבוק שנעשה אחר המעשה כתיבה נפסל האות, א"כ אינו דין הנלמד מקרא ד"וכתבתם" אלא הללמ"ס דבעינן שתהא האות מוק"ג, וכיון שהוא דין ב"אות" ממילא היא נפסלת גם לאחר כתיבה. [אלא דעדיין לא ירדתי לסוד של הפמ"ג דאם הוא דין במעשה כתיבה מה מהני גירוד שאח"כ סוכ"ס המעשה כתיבה לא היה כתיקונו. ובהכרח צ"ל שאין כוונתו לומר דהדין מוקף גויל דין ב"מעשה כתיבה", אלא דהקביעות של הכתב אם הוא כתב של "כתיבה תמה" או לא נקבע אם הוא נכתב בתורת כתב שאינו מדוקדק ותם או לא, אבל בודאי דהפסול הוא בכתב ולא במעשה כתיבה].

[ונהנה לדעת המרדכי (תתקנ"ב) דאין תלוי אם נעשית האות מקודם אם לאו אלא אי נדבקו בראש האות או בסופה, וס"ל דלעולם מהני תיקון שע"י גרידת סכין, בפשטות הטעם משום דלדידיה אין דיבוק אל"א שינוי בעיקר צורת האות, ולכך לא היו ח"ת. אמנם עיין במש"נ לעיל לבאר דבריו דכל הדיבוק כנטול דמי, וביארנו דכל הדבוק אין לו גבולי אות ובטל צורתו ממנו, ובהכרח צ"ל דחסרון גבול האות אינו חשוב ביטול צורת האות ורק חסר בהיכר האות, ומש"כ דכנטול דמי דמשמע שהוא כמי שאינו, אפשר שזה גדר הפסול של כל אות שאין צורתו ניכרת, ומ"מ לא חסר בעיקר עשייתה, ואע"פ שמהות ועיקר ענין האות הוא שיש היכר קריאה, בהאי דיבוק עדיין אין בטל היכרה וניכרת אפילו לתינוק דל"ח ול"ט, אלא דמ"מ להכשר אות בעינן היכר גמור ואי לאו הכי כנטול דמי. ואולי באו"א דסוכ"ס כיון שלא הועמד הדיבוק להיות חלק מהאות חשוב כמפסיד חיצוני שאין החסרון היכר מצד גוף האות ורק מצד הגויל שמסביב לו ולכך לא בטלה עשייתו. (עיין בביאור המהר"ם בנעט שם (אות ד), ועיין שו"ת הרד"ך ס"י א' אות כו' שהאריך בענין)].

⁷⁸ השו"ע (סל"ב ס"ח) פסק "ואם נדבקה אות לאות בין קודם שתגמר בין אחר שנגמרה, פסול. ואם גרר והפרידה כשר ולא מקרי חק תוכות, מאחר שהאות עצמה היתה כתובה כתיקונה", ע"כ. שמעתי מהגרמ"ב שליט"א דהנה בפשטות המקור לדינא דהשו"ע דמהני גרידת סכין הוא הירושלמי, ואע"פ דהשו"ע לא פסק כירושלמי כל זה לענין הכשר דיבוק שלמטה בלא גירוד סכין דלא ס"ל להלכה כירושלמי בהאי סברא דאי"צ לגרד משום "כל הראוי" וכו', אבל הא דמהני גירוד ואינו ח"ת בזה שפיר פסקין כירושלמי שלא מצינו בבבלי שנחלק על דין זה.

אמנם בביאור הגר"א שם הביא מקור אחר לדברי השו"ע ז"ל "ואם גרר כו'. ממ"ש בשבת ק"ד ב' כגון שנטלו לגגו כו'. מרדכי ס' תתקנ"ב, וצ"ע דהא אמרי' שם ג"כ שנטלו לתגו כו'", עכ"ל. וטעמו של הגר"א דלא ניחא ליה לאתויי מקור מהירושלמי מאחר דלא ס"ל כוותיה, ולכך הוצרך להביא מקור מהגרמ"ב בשבת מהא דנטלו לגגיה דח"ת ועשאו ב' זיינין חייב עליו בשבת משום כותב ב' אותיות ואע"פ שהב' זיינין נעשו ע"י ח"ת.

אלא דאכתי קשה דכל מה דלא פסקין כרשב"א הוא לגבי דיני מוקף גויל דמהבבלי נראה דפליג על הירושלמי וכמש"כ הראשונים, אבל לענין הדינים העולים מהירושלמי לגבי ח"ת מנלו לחלוק בזה על הרשב"א. ומה שנראה מזה דהגר"א פירש הא דהכשר הרשב"א מצד "כל הראוי לבילה" אין המכוון דההכשר

הדיבוק חלק ממנו, משא"כ בנפלה טיפת דיו שאין היכר אות כלל אבד ובטל המעשה הראשון, ועתה כשבא לתקנה חשוב שנעשית האות מתחילה ולכך לא מהני לה תיקון שע"י ח"ת.

ואפשר שהמכוון ברעק"א לסברא אחרת דהחילוק בין אירע הדיבוק קודם כתיבה לאירע לאחר כתיבה הוא אפילו אי נאמר שגם לאחר הדיבוק שם אות עליה, דמ"מ כל שנכתב בפסול לא מיקרי כתיבת אות כלל כלפי סת"ם, וחשוב שלא נגמרה האות כדינה רק ע"י גרידת סכין ולכך חשוב שעיקר הווייתו נעשה ע"י חק תוכות, משא"כ כשנכתבה האות בכשרותה ואח"כ נפסלה חשוב שיש כאן אות ורק שנפסלה ועתה בגרידת הסכין אינו אלא כמסיר הפסול, וכן נראה מדברי הרשב"א במיוחסות (ס' רל"ו) עיי"ש, ובמש"כ שם ע"ד. [ונבאו"א קצת י"ל (ויל"ע) אם שייך להלמו בדברי רעק"א] דאפשר דהדין דבעינן שתיעשה האות ע"י חק יריכות אינו רק דין ביצירת עצם האות, אלא דין גם בכל תיקוני האות שצריך שעיקר הווייתו ותיקונו של האות יהיו ע"י חק יריכות ולא ע"י חק תוכות, ורק אחר שנתהוה אות כשירה בזה יש חילוק, שאם נפסדה האות לגמרי בטל מעשה הראשון, משא"כ אם לא נפסדה האות לגמרי ורק נפסד הכשירה בזה אנו דנים שהמעשה הראשון קיים ועתה תיקון והכשר בעלמא הוא דעביד, (וכמדומני דכעין יסוד זה שמעתי ממו"ר רה"י הגה"ג ר"ר שמואלביץ זצלה"ה ע"ד הריטב"א סוכה (יא): ד"ה "אמר לך" עיי"ש), והעולה מדבריו דיש דין עשייה לענין הכשר, עוד הוסיף דבגוונא שאין רק פסול של הכשר מצד א' סגי בעשיית ההכשר ומצד הב' את אותו עשייה צריך שיעשה ולא שיעשה מאיליו, וא"כ לפי"ז הכא צריך שהוא יגרד ולא יהיה שיתגרד מאיליו, ואכמ"ל), ע"ע בשו"ת מהלב"ח (ס' א').

ונהנה הפרי מגדים או"ח (סל"ב במש"ז סק"ח) ביאר באו"א את החילוק בין דיבוק שקודם כתיבה לדיבוק שלאחר כתיבה וז"ל "ויש תבלין לזה, דכתבתם כתיבה תמה מפיק מוקף גויל, וכל שנכתב בכשרות תו לא מיפסל", עכ"ל. עוד ביאר דהחולקים דדיבוק גם לאחר כתיבה פוסל הוא כטעמו של הב"ח ז"ל, "אבל אם נאמר מהלכה למשה מסיני, כמו שכתב הב"ח (שם) בסעיף ד' (לא, א) ד"ה ומ"ש בכתיבה... י"ל דמפסל אפילו אח"כ", עכ"ל.

אמנם טעמו של הפמ"ג צ"ע שלכאורה אינו עולה בקנה א' עם דברי הראשונים דלדבריו דיבוק שלאחר כתיבה אי"צ שום תיקון, וקשה דאפילו לדעת הרשב"א שאין צריך לתקן אחר כתיבה אינו אלא משום דאמרינן "כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת", ולפמ"ג אי"צ לסברא זו דכל לאחר כתיבה אין דין כלל של מוק"ג, [ולא מצינו לחד ראשון שיאמר דלאחר כתיבה כשר בלא שום תיקון בלא טעמא דכל הראוי וכו']. וכמו כן מה שתלה דעת הראשונים לפסול לאחר כתיבה ע"פ סברת הב"ח דהדין מוק"ג הוא מהללמ"ס ולכך הוא דין בכתב ולא רק במעשה כתיבה, אין משמעות דברי הראשונים כן דמדבריהם משמע שהטעם לפסול הוא משום שחסר בשם אות ולא מהללמ"ס, (וי"ל).

האומנם דהפמ"ג לא קאי על פלוגתת הרשב"א והראשונים אי פסקין כירושלמי או לא, אלא הפמ"ג קאי על סברת הב"י שם (סט"ז) בישובו השני לחלק בין דיבוק שנעשה בשעת כתיבה לדיבוק שנעשה לאחר כתיבה, והוא חילוק אחר משל הרשב"א, [עיין ביאורו"ל (שם בד"ה "כשנכתב בכשרות")], דלרשב"א הכל תלוי בשיעור אות, דכל שהדיבוק נעשה אחר שנכתב כשיעור הנצרך לאות אי"צ תיקון, ועל זה נחלקו הראשונים שצריך לתקן, משא"כ לב"י לישובו השני הכל תלוי ב"שעת כתיבה" ואפילו אחר שנכתב שיעור האות כל שעדיין עסוק בכתיבה שלא סילק ידו פסול, [אמנם עיין בגט פשוט (ס' קכ"ה סוף סקל"ב) שהשווה את חילוק הרשב"א והסמ"ק לחילוקו של הב"י, (וכן יש משמעות בשו"ת הרד"ך (בית א' חדר ט'), ע"ע בבקשת הסופר ס' ח' סעיפים ט"ו ט"ז), אמנם עיין ברעק"א בתשו"ה הנ"ל שהביא את דברי הגט פשוט ודחה את דבריו עיי"ש].

כשר כר' זירא דאמר כל הראוי לבילה אין בילה מעכבת וכי⁷⁹ אבל ארצך תפארתך שהכף דבוקה באמצעות רגלה עם התיו, בהא איכא

מצד דינא דכל הראוי לבילה, דהיינו שצריך גרירת סכין אלא ד"כל הראוי" מהני להכשירו גם בלי גירוד ממש, דאין בזה סברא דיהני האי דינא להכשיר כשיש פסול דמחוסר גויל [עיין חזו"א או"ח (ס' ח' סק"ה)], ובהכרח דכוונת הרשב"א דמאחר שהדיבוק נעשה לאחר הכתיבה שכבר נעשית האות אין הדיבוק שייך לעצם האות ורואים אותם כנפרדים זמ"ז ולכך עדיין שם האות עליו גם בלא גירוד, וכיון שכן אין מקור לכך שכל הנכתב בפסול סגי ליה בגרירת סכין, ולכך הוצרך הגר"א להביא מקור אחר לתיקון שע"י גרירת סכין מהגמ' בשבת, ודו"ק. [עוד חזינו דמסברא נקט הגר"א דגם בדיבוק אל"א יהיה חסרון דח"ת והוא כנ"ל דימ"ל דצריך שתהא האות עשויה בכשרותה ע"י חק יריכות].

אלא דבעיקר דברי הגר"א צ"ע איך מביא מקור מהא דנטלו לגייה דח"ת ועשאו לב' זיינין שחייב לדינא של השו"ע דמהני גרירת סכין לדיבוק אל"א, דהתם לכאורה דמי לנפלה טיפת דיו על האות ונשתנה צורת האות דלא מהני תיקון שע"י גרירת סכין לדעת השו"ע (שם ס"ז), ואיך אפשר להביא גמ' זו מקור לדברי השו"ע, וצ"ע. [וביותר דבתשו' רעק"א (שם) מבואר דהיא שנשתנית צורת האות לאות אחרת גם הסמ"ק מודה בזה, ולכאורה אפשר להוסיף סברא עפ"ד של רעק"א, דהיא שכתב על דעת לשנות את הצורה דבזה בודאי פשוט שהסמ"ק מודה מאחר שבא לשנות את האות, וכל כה"ג א"א לומר שכבר נקבעה צורת האות והתוספת אינה חלק ממנה, וכי הכותב ה"א והתחיל לכתוב דל"ת נאמר שאין התוספת של הרגל השמאלית חלק מהאות, ובפרט כאן שמתחילה עשאה ע"ד ח"ת, וכסברא הנ"ל מצאתי שכ"כ הגט פשוט (ס' קכ"ה סק"ב), וכן מפורש בראשונים בשבת (קד): שדנו דבכה"ג הוי ח"ת ומה שחייב בשבת זהו משום דשבת שאני דחייב על כל יצירת כתב גם של ח"ת, ואמנם הרשב"א שם כתב דלא הוי ח"ת, אלא דהרשב"א דימה שם דין זה לנפלה טיפת דיו, ונקט כדעת הסמ"ק דגם בטיפת דיו לא הוי ח"ת עיי"ש, (ועיין בהערה בסמוך מה שהבאנו ע"ד רשב"א אלו)].

ואולי אפשר לומר דאע"פ דלא ס"ל לשו"ע כגמ' בשבת דמהני גרירת סכין היכא שנשתנית צורת האות, מ"מ הא מיהא חזינו דעד כמה שלא נשתנית צורת האות הדר דינא להיות כגמ' בשבת דמהני גרירת סכין, דזה מבואר שם בגמ' דהגם שצריך תיקון מהני ליה תיקון של גרירת סכין, אלא דלגמ' בשבת גם בנשתנית צורת האות אמרינן דסוכ"ס היה כאן אות זי"ן בתחילה ובמה שהוסיף לה גג ונעשית לחי"ת לא נתבטלה עשייתו, ולפסק השו"ע כל שנשתנה צורת האות נתבטלה העשייה הראשונה, משא"כ כשאין רק חסרון של היק"ג גם לשו"ע יש כאן עשיית אות קיימת, אלא שיש חסרון הכשר לאות שאינו מוק"ג, לענין זה שפיר יליפין מהגמ' בשבת דמהני ליה תיקון שע"י גרירת סכין.

⁷⁹ עיין חזו"א או"ח (ס"ח סק"ה) שכתב ע"ד הרשב"א ז"ל "שאינ הדברים כפשוטן, דאין זה ענין לראוי לבילה, דהתם אין הבילה אלא למצוה ולא לעיכובא אלא אמרו חכמים שאם אין המנחה ראויה כלל למצות בילה פסולה, אבל הכא אין כאן צורת וא"ו ואיך יוכשר מפני שאפשר לשנות את הצורה שלפנינו ולהעמידה על צורה המתוקנת, אלא כונת הרשב"א דלפיכך הכשיר הירושלמי מלמטה דכיון דעיקר האות שמה עליה גם עכשיו, שהרי אם ימחוק הנגיעה כשר ולא חשוב חק תוכות א"כ ע"כ אות היא, ומיהו בנגע האות למעלה אי אפשר לחול עליו שם אות בתחלה, ואם בא לתקנו לא סגי במחיקת הנגיעה אלא צריך למחוק כל הוא"ו, והלכך פסול, ומה שהזכיר הרשב"א ראוי לבילה שיגרא דלישנא הוא", עכ"ל, עיי"ש.

אמנם מדברי כל גדולי האחרונים נראה שפירשו את דברי הרשב"א כפשוטן, דהנה הב"ח (בסל"ב אות י"ג) והביאו הט"ז שם (סק"ח) דן לדעת הרשב"א דמכשיר משום כל הראוי לבילה מה הדין בשבת שאין יכול לגרד את הדיבוק, מי אמרינן

ספקא. דאיכא למימר דאף היא אינה אות עד שיגמר רגל שבה לגמרי ופסול, ואיכא למימר דאינו אלא כלמטה וכשר כך נראה לי.

שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' רל"ו

שאלה: בענין הדבוקות בס"ת היאך נתקן אותה.

תשובה: בדבוקות של ס"ת אנו רגילין לגרור כל הדבוק, ולחזור ולכתוב, וכן רגל הקו"ף הדבוק גוררים רגל וחוזרים וכותבים, ואין צריך לגרור כל האות אלא הרגל, כי הגג כדין נכתב⁸⁰. ודרך קצרה אני כותב לך, אם נדבקה האות לאחר שנגמרה צורתה כגון שנדבוקו ברגליהם, אין דבוק זה פסול ואין צריך לא לגרור ולא להפריד. אבל אם נדבקה בראשה קודם שנדבק⁸¹ אותו הראש צריך לגרור את

דכיון דבשבת אינו ראוי לגרור פסול "או דילמא כיון דמכח דין ס"ת כשר הוא בגרירת הדבק אלא דאיסור שבת הוא דרביע עליה ראוי לגרור קרינן ביה", ומפורש דבעינן שיהיה ראוי בפועל לגרר, ואם כסברת החזו"א מה לן שעתה אין יכול לגרור סוכ"ס "עיקר האות שמה עליה". וכ"נ מהפמ"ג (שם במש"ז סק"ח) דבעינן שיהא ראוי בפועל למחיקה שכתב "והוי יודע אותיות השם נגמרו ודבוקן למטה רשאי לגרור, דאין תימר דמדסמכין ארשב"א לקולא כל שכן לחומרא, ודלמא אין צריך גרירה ומוחק בחנם, (דהרי"י אכסנדרני ביו"ד שם מובא בב"י סימן רעו ד"ה יש בו לא התיר אלא מטעם דפסול הוא), זה שבוש, דאם אסור לגרור אין ראוי לבילה ופסול הוא ושפיר מפריד, ולא דמי לאיסור שבת, שבעבור הזמן ראוי לבילה", עכ"ל, [וכן דנו האבן העזר (שם סט"ו), ורעק"א בתשו' (תנינא סי' י"ד), עיי"ש שדימה את דברי הרשב"א לסוגיא בב"ב (פא):].

נמצא שכל גדולי האחרונים ב"ח ט"ז אבן העזר פמ"ג ורעק"א נקטו שלא כדברי מרנא החזו"א. אלא דתמיהת החזו"א בעינה עומדת דאין שייכות בין מימרא דר"ז לחסרון היק"ג. ואפשר לבאר הענין עפ"ד של החזו"א דלעולם עיקר ההכשר הוא מכח האי סברא ש"עיקר האות שמה עליה", אלא דכל זה עד כמה שראוי לגרר את הדיבוק שאז רואים את הדיבוק שאינו קבוע באות ושפיר יכולים אנו לדון שהאות שמה עליה, אבל באופן שהדיבוק נקבע באות וכמו באופן שאין יכול למחוק מחמת איסור מחיקת השם כל כה"ג הדיבוק נקבע להיות חלק מהשם ואנו דנים שנתבטל שם האות ע"י הדיבוק, ולכך צריך שיהיה ראוי לגרד את הדיבוק בפועל. ולפי"ז מה שהביא הרשב"א ממימרא דר"ז אינו אלא לענין זה דחסרון יכולת מחמת המציאות מגדיר את עצם הדבר.

⁸⁰ הרשב"א בא להשמיענו דבכה"ג שנדבקה בראשה "צריך לגרור הכל" ולא סגי במה שיגרור רק את הרגל וכדומה כדי לבטל שם אות ממנה, אלא צריך לגרור את כולה כיון "שלא נעשה בה דבר בהכשר", משא"כ אם נדבקה רק באמצעיתה אין צריך לגרר רק מאותו מקום שנכתב בפסול. ובגדרי נכתב בפסול, עיין בב"י (סל"ב ס"ח) ובשו"ע שם, ובדרכי משה שם (אות ה'), ובט"ז שם (סק"י) ובמג"א שם (סק"ה וסק"ל). ע"ע בפמ"ג מש"כ בגדרי נכתב בפסול, ועיין בביאור"ל שם בד"ה "גורר" שהאריך לדון בדברי הפמ"ג, ע"ע במ"ב (סק"פ) ובביאור"ל שם בד"ה "כל החרטום" ובד"ה "משום". וע"ע חזו"א (או"ח ס"ח סק"ו וסק"י), [עיין בדברי הגט פשוט (ס' קכ"ה סק"ח) שהחמיר לגרור את כל האות גם בנכתב בב' כתיבות, (במ"ם שנסתמה) והביאו הקסת הסופר (ס' ח' ס"ח), עיי"ש עוד בלשכת הסופר (סק"ט) מה שהביא מתשו' מהרלב"ח והרד"ך גדר אחר בדין נכתב בפסול].

⁸¹ לכאורה צריך לגרוס "שנגמר".

הכל⁸², שהרי לא נעשה בה דבר בהכשר. ואם נדבקה באמצעיתה כגון רגל הכ"ף הארוכה או רגל הקו"ף, אותו הצד הדבוק צריך גרידה.

וכן⁸³ אמר בירושלמי שאם נדבקו למטה כגון ארצנו תפארתנו, שרגל הוי"ו דבוק אצל רגל התי"ו או אל רגל הצד"י כשר. ארצד,

⁸² תמוה דברשב"א בשבת (שם) איתא ז"ל "מהא דאמרינן הכא במאי עסקינן כגון שנטל לגגו של ח"ת ועשאו שני זיינין", שמעינן דכהאי גוונא לא מיקרי חק תוכות שאינו אלא כמפריד בין שני אותיות דבוקות, וכן שנטלו לגגו של דלי"ת ועשאו רי"ש ואינו אלא כדיו שנפל על גבי האות ומעבירו", עכ"ל. וקשה דנמצאו דברי הרשב"א סותרין למש"כ כאן בתשו' שאין יכול לגרד כל שנפסלה צורה האות. עיין שו"ת מהרלב"ח (ס' צ"ח, בדו"צ) דעמד בסתירה זו וכתב שהרשב"א בתשו' חזר בו ממש"כ בחי' ולא רצה להקל בזה, [אמנם עיין בדבריו בס' א' (השגה ב') שנקט דהעיקר כדברי הרשב"א בחי', עיי"ש וצ"ע]. וכ"כ רעק"א בתשו' (מהדו"ת סל"ו) שהרשב"א בתשו' חזר בו עיי"ש, והכריע רעק"א כרשב"א בתשו'. עיין שם עוד מה שהביא מהבית מאיר ליישב קושיא זו. [ע"ע שו"ת הרד"ך בית א' חדר י"ד ד"ה "ואף על גב", ובחדר כ"ב ד"ה "ומעתה אומר" כתב באו"א, עיי"ש].

⁸³ הרשב"א מביא ראיה מהירושלמי שאם נדבקה האות באמצעיתה אי"צ לגרור רק ממקום הדיבוק ואילך, וקשה מה ראיה איכא מהירושלמי הא הנידון בירושלמי הוא להכשיר את הדיבוק שאחר שיעור אות קטנה לגמרי, ולעולם אימא לך דכל שיש דיבוק הפוסל וכמו ברגל הקו"ף צריך למחוק את האות כולה גם מה שנכתב בתחילה בכשרות.

ומה שנראה לבאר דבאמת גם בדיבוק שאחר גמר האות יש סיבה לפסול את האות, דסו"ס עתה יש לאות תוספת שמשנה את צורתה, אלא מאחר שכבר נכתבה האות בכשרות ונקבע צורתה, אין בדיבוק שאירע אח"כ בכדי לבטל את צורת האות שהיה בתחילה, ולכן יכול לגרור את הדיבוק ואין זה חק תוכות כיון שהחק יריכות שנעשה בתחילה עדיין קיים, וכמש"נ שהדיבוק לא ביטל את צורתו, ומה שצריך להכשיר את האות ע"י גירוד אינו אלא לדין צדדי שצריך היק"ג לאות כדי שתהא האות ניכרת היטב אבל לא שחסר בעיקר שם אות שלה, [והרשב"א ס"ל דמאחר שיכול לגרור אמרינן "כל הראוי לבילה", דהיינו שבזה גופא שיכול לגרור סגי להחשיב את האות חלוקה ועומדת בפני עצמה, ומצד עצמה ניכרת היא].

וזה מה שדימה הרשב"א לדיבוק של רגל הקו"ף, דאמנם כלפי רגל הקו"ף חסר בעיקר צורתו שהרי דבוק הוא לגג, אלא שכל זה כלפי הרגל אבל הראש מאחר שהוא אבר לעצמו והוא נכתב בכשרות אין דיבוק הרגל משנה את צורתו, ולגבי הראש אנו דנים את הרגל כדבר חלוק מהראש ואינו אלא כחסרון היק"ג בעלמא, ולכן אע"פ שצריך לגרר את הרגל אבל הראש שנכתב בכשרות שמו עליו ואינו מתבטל ע"י דיבוק שאירע אחר כתיבתו. [עיין בשו"ת הרד"ך (בית א' חדר ח' ד"ה "ואפילו"), אלא שהרד"ך השווה נפלה טיפת דיו לדיבוק אל"א, עיי"ש, ועיין לעיל בדברי הרשב"א בתשו' ח"א ס' תרי"א שהארכנו לדון בחילוק שבין דיבוק שקודם כתיבה ללאחר כתיבה, עיי"ש מה שהוכחנו מדברי הרשב"א כאן].

אלא דיל"ע לפי"ז בספק הירושלמי לענין כ"ף פשוטה דלסברא הנ"ל קשה דמה מהני זה ש"נאמר שהרגל כבר נגמר כשמגיע עד רגל הצד"י והוא כרגל קטן", סו"ס בודאי שגם תוספת הרגל של הכ"ף פשוטה צריך שתיעשה ע"י חק יריכות [דלא גרע מקוצו של יו"ד], וכל שנדבקה קודם הכשרה הא לא נעשית בכשרות. ואפשר דמאחר ועיקר עשייתה הרי נעשה ע"י חק יריכות ומה שעתה סוף הרגל מתחילת עשייתו נכתב בפסול, י"ל דעד כמה שנדון את הכ"ף פשוטה שאחר שיעור אות קטנה חשוב שכבר נעשה כאן כתב שיש לו שם "אות", והדיבוק שאירע

צריכה. תפארתד, צריכה. כלומר שנדבק רגל הכ"ף באמצעיתה לצד"י או אל התי"ו צריכה עיון, דשמא נאמר שהרגל כבר נגמר כשמגיע עד רגל הצד"י והוא כרגל קטן, או שמא אינו נחשב כנגמר והרי הוא דבוק קודם שנגמר, ולפיכך צריך לחזור ולגרור הרגל, אבל אם נדבקה האות בראשה כגון שהיה כותב רי"ש ונדבק גגה של רי"ש לגגה של בי"ת, צריך לגרור כל הרי"ש וכן כל כיוצא בזה.

חידושי הרשב"א מנחות כט.

[המיוחסים לרשב"א]

גמ' אלא לכדאיך דאמר רב יהודה כל אות שאין גויל מוקף, פירש רש"י שמדבקת באות אחרת. ובהא ליכא למפרך הא נמי פשיטא, דדוקא כשהאות חסרה שלא נגמרה כל צורתה אעפ"י שרוב צורת האות ניכרת שייך למימר פשיטא דלא נגמרה הרי לא נעשית, אבל זו נגמרה בכל צורתה אלא שנדבקה בחבירתה, וסד"א דכיון דנעשית כל האות כצורתה אף על גב דנדבקה אחרת בה דלתכשר, וקמ"ל דאפ"ה פסולה. ומיירי שצורתה ניכרת דאל"כ כמו כן הוה ליה למפרך פשיטא, דהא כיון דמאותה דבוק שנדבקה לחברתה אין צורתה ניכרת לאו אות היא, ומה לי אם נגמר צורתה ואחרי כן נדבקה ואינה ניכרת ומה לי אם [לא] נגמרה צורתה ולא היתה ניכרת מעולם⁸⁴, אלא מיירי דניכרת, וקמ"ל דאע"ג דנגמרה צורתה

אח"כ הוי פסול שחל על אות שכבר נקבעה בתורת אות, ממילא הפסול אינו אלא חסרון היק"ג בעלמא ולא ביטול אות ומעשה הכתיבה עדיין קיים, וכיון שעדיין האות קיימת אנו דנים את הכתיבה של סוף הרגל כהמשך כתיבת אות, כיון שהוא בא כתוספת לאות קיימת, וא"כ יש כאן חק יריכות גם על התוספת של הרגל. ובמאירי (להלן בסמוך) כתב "ובארך נסתפק בו אם אנו אומרים שכבר נגמרה צורת האות הכפולה משהגיע לשולי האות הסמוכה לה שהרי נעשית רובה והויא ליה כחק יריכות, או שמא לא נגמרה והויא לה כחק תוכות", נראה שאין כוונתו דסגי בכתיבת רוב האות בדרך של חק יריכות, דלא גרע מקוצו של יו"ד דבעינן שיעשה ע"י ח", אלא כוונתו לומר שאנו מתייחסים לאות שהיא כבר נעשתה והדיבוק בא אחרי שנקבעה האות. ע"ע לעיל שהארכנו בבבאיור ענין זה של כ"ף פשוטה ע"ד האו"ז הל' תפילין (ס' תקנ"ג).

⁸⁴ אמנם הסמ"ק (מצוה קנ"ג הו"ד לעיל) חילק דאם נפלה טיפת דיו קודם שנגמר האות אין תקנה משא"כ אחר שנגמר האות יש לה תיקון ע"י שיגרד אותה טיפה. ומ"מ גם מדברי הרשב"א שכתב דהקמ"ל במשנה הוא "דאע"ג דנגמרה צורתה קודם שנדבקה ואחרי כן נדבקה וחסרה בצורתה קצת ומ"מ ניכרת דאפ"ה פסולה", מפורש שיש מקום לחלק בין דיבוק שקודם גמר האות לדיבוק שאחר גמר האות, אלא בדמקום שאין צורתה ניכרת בטלה עשייתו הראשונה ולכן לעולם חשיבא כדיבוק שקודם כתיבה, [ובדעת הסמ"ק עיי"ש מש"כ ע"ד]. והנה מתו"ד הרשב"א עולה דעצם הדין דאינו מוק"ג פסול אינו חידוש, ורק זה שאינו מוק"ג פסול לאחר שנגמרה האות הוא חידוש, והדברים צ"ע דממנ"פ עד כמה שפשוט הוא דדינא דחסרון מוק"ג פסול [ולכא' נפ"מ לגט] א"כ מה מקום לחלק דלאחר כתיבה הפשוטה שהאות כשירה וצריך לחידוש דגם ככה"ג האות פסולה, [דאפילו לרשב"א בתשו' (ח"א ס' תרי"א) שמכשיר דיבוק שלאחר כתיבה אינו אלא מטעם

קודם שנדבקה ואחרי כן נדבקה וחסרה בצורתה קצת ומ"מ ניכרת דאפ"ה פסולה, הואיל דאין לה כל צורתה שהרי מפני שדבקה בחברתה אין חיתוך⁸⁵ צורתה ניכר.

ומכל מקום נראה לומר דמאי דפסל בנדבקה בחברתה הוי כגון דנדבקה מכל רוח אחת מד' רוחותיה⁸⁶, אבל אם נדבקה קצת מרוח אחת ולא כל הרוח לא מפסלא. דהכי משמע לישנא דשאין גויל מוקף מד' רוחותיה דאין הגויל מקיף כל רוחות שלה כי אם ב' רוחות או ג' רוחות ולא כל הד' רוחות ושחסר ממנה רוח אחת, אבל אם מקיף בכל הד' רוחות אעפ"י שאינו מקיף כל הרוח לא מפסלא בהכי, דא"כ הוה ליה למימר שאינו מקיף הד' רוחות או שאינה מוקפת מכל הד' רוחות, דלשתמע דאם חסר מעט מכל הד' רוחות שאינו מוקף דפסולה, ומדלא קאמר מכל משמע דלא בעינן כל הרוחות בשלימות, כי אם שלא יחסר ממנה רוח אחת היקף שלם בלא היקף גויל.

וכן צ"ל שהרי אין לפסול יותר בחסרון היקף גויל מאלו היה שם חסרון קלף באמצע אחת מארבע רוחות⁸⁷, דהיינו דאיפסקא באמצע

ד"כל הראוי לבילה" וכו' ואל"ה פסול]. ולפמשנ"ת בדעת הרשב"א (הנ"ל) דיש חילוק בין דיבוק שבשעת כתיבה שמעולם לא נקבעה צורת האות אתי שפיר דכל כה"ג גם שינוי מועט מחסר בעיקר צורת האות, משא"כ דיבוק שאירע לאחר שנגמרה האות ונקבעה צורתה בזה יש מקום לדון דשינוי מועט שאירע אח"כ אינו פסול, וקמ"ל מתני' דפוסל.

⁸⁵ כעין האי סברא איתא בספ"ה הל' גיטין (סי' ק"ד) ז"ל "ויכול להיות הטעם דכשנוגעת לחברתה אין נראית אות למי שאינו מכיר מה מין אות זה ומה מין חברתה או אם שתיהן אות אחת", עיין במשכ"ש.

⁸⁶ הנה הרשב"א מצריך שיהיה הדיבוק בכל הרוח, אמנם עיין ב"ח אה"ע (סי' קכ"ה אות ו') ובמג"א שם (סקל"ז) דאם נדבק כל אורך האות לא מהני לו גרידה, אבל החלקת מחוקק (סי' קכ"ה סק"ט) והפ"ח (שם סק"ה) הקילו בזה, וכ"ה בקרבן נתנאל בגיטין (פ"ב סקמ"ה), ועיין במ"ב (שם סקפ"א).

⁸⁷ הנה מלשון הרשב"א "חסרון קלף באמצע אחת מד' רוחות" נראה דקאי בנקב שאינו בתוך האות אלא בצד האות שאין פסולו אלא מחמת חסרון היקף ואינו על פני כל הרוח, ומהאי טעמא הכשירו בגמ' ניקב יריכו ולא פסלו מחמת חסרון היקף, והוא ישוב חדש על קושיית הב"י (סל"ב סט"ז).

ולפי"ז נמצאו דברי הרשב"א כאן חידוש ולא מצינו לו חבר בראשונים ובאחרונים והוא שנקב חמור יותר מדיבוק אל"א. [ובב"י (שם) מפורש סברא הפוכה דנקב קיל מדיבוק אל"א], וצ"ל דסברת הרשב"א היא דמאחר וכל החסרון בדיבוק אל"א הוא דאין גויל סביב לאות ומשום דהגויל שתחת הכתב אינו חשוב גויל, וכיון שכן כ"ש כשניקב ואין גויל כלל סביב לאות דהוא פסול מחמת חסרון היקף גויל. ואפשר דע"פ סברתו שהחסרון באינו מוקף אינו בהיכר האות רק ש"אין חיתוך צורתה ניכר" י"ל דחסרון גויל שעי' נקב גרע טפי מאשר חסרון שעי' דיבוק אל"א דיש היכר במקצת ע"י צורת האות האחרת, ואכתי צ"ע.

אלא דראיית הרשב"א מניקב יריכו קשה, דהתם לכאורה הנקב הוא על פני כל הרוח התחתון של האות ומ"ט הכשירו שם. ואפשר דס"ל לרשב"א כמאירי

דמכשירין בתר הכי אם אינו מעכב דאין הנקב מונע קרייתתה כדקאמר דינוקא דלא חכם ולא טפש אי קרי ויהרוג כשרה, כ"ש בדבוקה שאין הדבוק מונע קרייתתה שאין לפסלה.

הילכך אין לפסלה אלא אם כגון שדבוקה מרוח אחת, אבל אם דבוקה מעט כמו קוץ שיוצא מזו לזו אבל חיתוך צורתה ניכר אין לפסלה, לאפוקי ממנהג מדינה זו דכשמוצאין אות דבוקה בחברתה כמלא חוט השערה פוסלין אותה ולוקח ספר אחר, דז"א כדאי לפסול, דאפילו אם היה חסר האות כולו ואפילו פסוק אחד אין לפסול הספר שקראו בו⁸⁸, וכ"ש מפני דבוק מועט שאינו צריך לתקנו דכשרה קריאתו.

רא"ש מסכת גיטין פרק ב סימן יט

תנו רבנן הרי זה גיטיך והנייר שלי אינה מגורשת, על מנת שתחזיר לי הנייר הרי זה מגורשת. בעי רב פפא בין שיטה לשיטה ובין תיבה לתיבה מהו, תיפוק ליה דספר אחד אמר רחמנא ולא שנים ושלשה ספרים, לא צריכא דמעורי. מכאן דקדק הריב"ם שאין צריך בגט שיהו האותיות מוקפות גויל, מדקאמר דמעורי. ואין ראייה מהא דאפשר דהא דקאמר הכא דמעורי כגון דרגל כ"ף ונו"ן וקו"ף של שיטה עליונה נכנסת בתוך טי"ת של שיטה תחתונה, וכן גגו של למ"ד בתוך ה"א וחי"ת של שיטה עליונה.

מיהו אין צריך ראייה לזה להכשיר דהא דבעינן דאותיות של מזוזה ותפילין שיהא מוקפות גויל כדאיתא בפ' הקומץ (כט. לד.), היינו

(בקרי"ס מ"ג ח"ב, הו"ד להלן) דניקב יריכו היינו מן הצד בעובי האות, ובזה י"ל שלא ניקב כל הרוח רק מקצתו, [אלא דהמאירי פירש כן רק על מעשה דאגרא חמוה דר"א דתלו לה בגמ' בשיעור אות קטנה ולא במעשה דראמי בר תמר' דתלו לה בהיכר תינוק, עיי"ש, ובדעת הרשב"א צ"ל שלא חילק בכך, (ומצינו ליראים סי' שצ"ט הו"ד להלן, שהשווה ב' המעשים)]. ואולי י"ל דלא קאי הרשב"א על נקב מן הצד אלא על נקב באמצע האות, וס"ל כמאירי (שם) דכל שתינוק דלא חכים ולא טיפש קרי לה מצרפין את החלק העליון עם התחתון, ולפי"ז אתי שפיר הק"ו של הרשב"א דאם בחסרון נקב באמצע האות ממש דודאי חסר באות מ"מ אנו מכשירין את האות, כ"ש בחסרון צורה שעי' דיבוק אל"א דכל דקרי לה תינוק שתוכשר האות, אלא דפירוש זה קשה להלמו בלשון הרשב"א, ועוד קשה דא"כ באמת מ"ט בדיבוק שכנגד כל הרוח חמיר טפי מהפסק שבאמצע האות גופא, וצ"ע.

⁸⁸ שיטת הרשב"א כאן דאין לפסול ס"ת לקריאה מחמת חסרון אות או פסוק, אמנם שיטת הרשב"א בגיטין (ס, הו"ד לעיל) דכתב אחד מעכב בס"ת, עיי"ש, (ומזה ראייה שאין ח' הרשב"א עמ"ס מנחות מרבינו שלמה בן אדרת, עיין בחי' הרשב"א הנמ"ח שהאריכו בענין). [ע"ע שיטות הראשונים בזה לעיל ע"ד המשנה "ואפילו כתב אחד מעכב"].

משום דכתיב בהו וכתבתם דבעינן כתיבה תמה⁸⁹. ואין לומר דילפינן כתיבה כתיבה מהתם⁹⁰, דאם כן אפילו ספר ודיו נבעי ומתני' קתני כתבו בכל דבר המתקיים ואפילו על עלה של זית כשר. מיהו נהגו להחמיר ולהקיף האותיות גויל.

ואם יש בו אותיות דבוקות יכול להסיר הדיו שביניהם ולהבדילם, אבל אם נפלה טיפת דיו לתוך האות ואינה ניכרת האות אינו יכול להעביר הדיו ולתקן האות⁹¹, דהוה ליה חק תוכות.

שו"ת הרא"ש כלל ג סי' יא

דבוקות פוסל בספר תורה, דבעינן שתהא כל אות מוקפת גויל, ובעינן אחר אינה קרויה אות⁹², ואם גירד הדבוקות בסכין הוכשרה. וגם בשם אם גרד הדבוקות כשר ואין צריך להעביר עליו קולמוס ולקדשו, כי נכתב כהלכתו בקדושת השם, אלא שהאותיות לא היו כהלכתן, וכשתקן האותיות הרי השם בקדושתו.

קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ב

לא נערכה אלא לאידך דרב יאודה דאמר כל אות שאין גויל מוקף לה מד' רוחותיה פסולה...

וכבר בארנו דדוקא בשדבוקה באות אחרת אבל אם דבוקה בעצמה⁹³ כל שלא נפסדה צורת האות כשרה. וכן דוקא שדבוקה

⁸⁹ מבואר ברא"ש דהפסול באינו מוק"ג הוא משום שאינה "כתיבה תמה", עיין לעיל (על תח"ד ספה"ת) שהארכנו לבאר השיטות בטעם הפסול באינו מוק"ג.

⁹⁰ וכ"כ התוס' והתורא"ש והראשונים בגיטין שם (כ.; עיין להלן בדיון מוק"ג בגט). אמנם עיין בהמנהיג ה"ל הגט (עמ' תר"ע - תרע"א) דיליף גז"ש גט מתו"מ בין לענין תגין בין לענין היק"ג עיי"ש מש"כ ע"ד.

⁹¹ דלא כסמ"ק (מצוה קנ"ג), עיי"ש מש"כ.

⁹² הנה לשון הרא"ש דבאינו מוק"ג "אינה קרויה אות", וצ"ע דאם אינה אות אמאי הכשיר הרא"ש לעיל מינה [ובתשו' כלל מ"ה סי"ג] בגט הא אינה אות, ועו"ק דברא"ש לעיל מינה כתב דבנפלה טיפת דיו ואין האות ניכרת לא מהני לה גרירת סכין דהו"ל ח"ת, וא"כ היאך הכשיר הרא"ש כאן תיקון שע"י גרירת סכין הא מאחר שאינה אות היאך מהני לה גרירת סכין הא הו"ל ח"ת. ובהכרח שמה שכתב הרא"ש "אינה אות" אין הכוונה דבטלה צורתה לגמרי אלא דאין האות כהלכתו וכמש"כ הרא"ש גופיה בהמשך דבריו כאן, וכיון שעדיין שמה עליה לא נתבטלה עשייתה הראשונה לגמרי ואין בתיקון שע"י גרירת סכין רק העמדת האות על תיקונו, ועדיין צ"ע.

⁹³ חדית לן המאירי בדביבוק של אותה אות אין חסרון דמוקף גויל, אמנם הב"י (בסל"ו עמ' מ:) הביא מהר"י אסכנדרני לפסול ז"ל "זו"ל הר"י אסכנדרני אם הדביק גוף יו"ד שלמעלה או גוף יו"ד שלמטה בגוף האל"ף פסולה, שאין להדביק ביו"ד האמצעי אלא בדקות שבהן לא בגופן, ואם הדביק בגופן שנפסלו אין די להן

במחיקת דבק דהוי כחק תוכות, אלא צריך לגרוד כל הו"ד שנדבקה ולתקנה לכתחלה עכ"ל.

הנה לא נתפרש בר"י אסכנדרני מדוע דיבוק האות לעצמה גרע טפי, ומ"מ משמעות דבריו דכל שנדבקה האות לעצמה הוי שינוי בעיקר צורתה וכמש"כ הריא"ס "שאין להדביק ביו"ד האמצעי אלא בדקות שבהן לא בגופן", משמע דזה גופא פסולן שלא עשה את האות כצורתה. אמנם באגור בהל' תפילין (סי' מ"ח והו"ד בב"י שם ובסל"ב סי"ח) איתא ז"ל "אם נגע רגל האל"ף בגג האל"ף או פני האל"ף בפנים בגג תחתיה וכדומה לזה כולן פוסלין ואין תקנה במחיקה או בהפרדה שנקרא חק תוכות. אמנם שאר דבוקות באות לאות שהאות נכר אף על"פ שדבק עם חברו מותר למחוק. וכן הוא בהגהות מיימוניות וכ"פ מהר"ם ז"ל עכ"ל. משמעות דבריו דהא דחלוק דיבוק אל"א לדיבוק האות לעצמה הוא דמאות לאות קיל טפי שעדיין ניכרת האות, משא"כ בדיבוק האות לעצמה שאין האות ניכרת.

אלא דלפי"ז יל"ע במה פליג המאירי שהקל יותר בדיבוק האות לעצמה וטעמו מפורש "אבל אם דבוקה בעצמה כל שלא נפסדה צורת האות כשרה", ולפי"ז שכל הטעם שהכשיר המאירי משום שלא נפסדה צורת האות, א"כ האגור איירי באופן שנפסדת צורת האות והמאירי באופן שלא נפסדה צורתו וליכא פלוגתא ביניהם. אלא דסו"ס במאירי נראה דדיבוק אל"א אחרת קיל טפי מדיבוק האות לעצמה, דאל"כ מה צריך לפרש דדיבוק אות לעצמה כשירה דלאו בהכי תליא מידא אלא בשינוי צורת האות, וכמו"כ האגור שפסל בדיבוק האות לעצמה קשה שאינו דין במסויים לדיבוק האות לעצמה דגם בדיבוק אל"א אם יהיה שינוי צורה ע"י הדיבוק תיפסל האות.

ובהכרח שגם באגור אין הנידון מצד היכר האות שהיא נקראית לתינוק דל"ח ול"ט כפשוטו, אלא המכונן שבדיבוק אל"א אע"פ שאין "צורת האות" כהלכתה שהרי יש שינוי מצורתה ע"י הדיבוק מ"מ ה"צורת אות" ניכרת מאחר שניכר חילוקה מחברתה, משא"כ בדבוקה לעצמה אין "צורת האות" כהלכתה ואין שום היכר שיכיר את צורתה כן הוא סברת האגור והר"י אסכנדרני, והמאירי ס"ל דאדרבה בדבוקה לחברתה הוי שינוי גדול יותר בזה שמדבוקת לאות אחרת לגמרי מאשר כשנדבוקת עצמה, [אלא שהתנה שתהא האות ניכרת דהיינו לתינוק דל"ח ול"ט דאל"כ בודאי שבטלה שם אות ממנה], ועוד צ"ע בזה.

וכדברינו כן מצאתי שכתב הרד"ך בתשו' (בית א' חדר ל' בד"ה "ונחזור בדרך הראשון") עיי"ש, וכן נראה מתוך תשו' מהר"ם מלובלין (סי' ס"ח) שהשינוי צורה בדיבוק אות לעצמה הוא ממה שנמסר למשה מהר סיני ולא שאינו נקרא לתינוק דל"ח ול"ט, עיי"ש, (אלא שצ"ע מה שנראה מתו"ד בדביבוק אל"א האות נכתבה כדינה, דלכא"ל כ"ז לרשב"א ולא לחולקים עליו), וכן מפורש בביאור הגר"א (סל"ב סי"ח), ועיין במ"ב (שם ס"ק קט"ו ובסל"ו סק"ב).

אמנם עיין בתשו' הרד"ך (שם חדר ל"א בד"ה "ועתה אומר" ובד"ה "ומעתה אפרש דבריו של ר' מנחם") שדן להשוות השיטות שאין כוונת המאירי להכשיר רק במקום שהאות ניכרת [וכעין דברינו הנ"ל], עיי"ש.

ובעיקר דברי המאירי עיין שו"ת מהרלב"ח (סי' א'), עיי"ש עוד שכתב דדעת הרמב"ם ועוד ראשונים שלא כדעת המאירי. ולהלכה השו"ע (סל"ב סי"ח וסכ"ה) פסק כדעת הריא"ס והאגור דלא סגי בגיררת הדיבוק, ועיין במ"ב שם (ס"ק פ"ט קט"ו), ע"ע במשנ"ס צורת אל"ף וצורת שי"ן. [ולענין אופן התיקון עיין מג"ש שם (ס"ק"ל) ובפמ"ג (שם) ובמ"ב הנ"ל, ע"ע בביאור"ל (שם ד"ה "יגרור כל הרגל")].

לגמרי אבל אם בא תג אחד מזו לחברתה ומחברו, הואיל וכבר שאינו דבוק על ידי עצמה אלא על ידי תג אחד שמחברו לא פסל⁹⁴....

ודבוק זה שפוסל אין הפרש בין שנדבקה למטה בשוליהו, שהרי סתם אמרו שיהא גויל מקיפה מד' רוחותיה⁹⁵. ומכל מקום בתלמוד המערב יראה שפוסל בדבוק של מעלה ומכשיר בשל מטה, ומסופק בקצת דבוקים אם הוא נקרא מלמעלה ולפוסלו או למטה ולהכשירו, והוא שאמרו שם בראשון של מגילה (ה"ט) עירב האותיות אית תנאי תנא כשר ואית תנאי תנא פסול, מאן דאמר כשר מלמטה, מאן דאמר פסול מלמעלה כגון ארצנו תפארתנו, אבל ארצך תפארתך צריכה. והם מפרשים שכל שנדבק מגג האותיות כגון בארצנו מגג הריש לגג הצדי ובתפארתך מגג הריש לגג התיו פסול, וכן באחרות אבל למטה כגון בארצנו משולי הריש לשולי הצדי ובתפארתנו משולי התיו לשולי הפ"א כשר. ובארצך אם נוגע משולי הצדי לאמצע [י"ז א'] הכפולה, [וכן בתפארתך משולי התיו לאמצע הכף הכפולה], הוא ספק אם אמצע האות נקרא ראש לפסול או שוליים להכשיר⁹⁶.

ומכל מקום יראה בתלמוד שלנו שהכל פסול, ובהדיא אמרו שיהא גויל מקיפה מד' רוחותיה, והרי אף בדבוק שלמטה הרי צורת האות נפסדת, הגע עצמך שכתב עו"ד ע"ז וסמך לה הו' כשמדבקה למטה חזרה לצורת שין⁹⁷, וכן פ"ז חזרה לצורת טי"ת והאיך אפשר צורת

⁹⁴ ע"ע בשו"ת מהרלב"ח הנ"ל שכתב דדעת הרמב"ם להחמיר בזה, והביאו המג"א (שם סק"ג), ע"ע בפמ"ג (שם) מש"כ בטעם הדבר לפסול, [עיי"ש עוד מה שהביא מהא"ר]. עיין פר"ח אה"ע סי' קכ"ה סק"א) ובשע"ת (סק"ז) מה שחידש בדעת המאירי, ועיין בביאור"ל (שם סעיף ד' בד"ה "צריך שלא תדבק") שדחה דבריו, עיי"ש עוד מסקנתו בד"ן זה.

⁹⁵ כ"כ הספה"ת הל' תפילין סי' ר"ה הו"ד לעיל), עיי"ש במש"כ ע"ד.

⁹⁶ בביאור ספק הירושלמי עיין במש"כ (ע"ד ספה"ת לעיל) ע"פ המאירי. כאן. ע"ע במש"כ (ע"ד האו"ז לעיל) אופנים אחרים בביאור ספק הירושלמי.

⁹⁷ דברי המאירי צ"ע טובא דמשמע דחסרון היק"ג משנה את צורת האות לאות אחרת, והרי מדברי המאירי לעיל מינה נראה בודאי דלא איירי בכה"ג, שהרי הכשיר דבוק האות לעצמה והתנה ואמר דרך באופן "שלא נפסדה צורת האות כשרה", ואי בנגיעת אות לאות אחרת מה שנפסלת הוא באופן שנשתנית האות לאות אחרת אין לך נפסדה צורת האות יותר מזה, וא"כ מה הנפ"מ בין נגיעת האות לאות אחרת לנגיעת האות לעצמה, ובהכרח דבדאי למאירי פסולא דאינו מוק"ג הוא גם באופן שהאות ניכרת ולא נשתנית לאות אחרת, אלא דמ"מ פסולא היא כיון שע"י הדיבוק סוכ"ס האות אינה כצורתה, [אבל עדיין היא ניקראת לתינוק וגם לא נשתנית לאות אחרת ואין כאן רק שינוי צורה בעלמא (עיין בתנ"ד המאירי שהארכנו בזה)], אלא דכלפי חילוקו של הירושלמי בין דיבוק מלמעלה לדיבוק מלמטה תמה המאירי דכמו שאם ישתנה לגמרי צורת האות אין מקום לחלק בין מלמעלה ללמטה ה"ה גם בשינוי צורת שעי' נגיעת אל"א אין מקום לחלק דסוכ"ס ע"י הדיבוק גם כשהוא מלמטה משתנה צורת האות, וראה בעלמא הוא דמייית להוכיח שכלפי שינוי צורה אין מקום חילוק בין למעלה ללמטה, דהגע בעצמך הרי

האות נפסדת ואתה מכשירו, אלא שבודאי בין למטה בין למעלה פסול.

ואף הירושלמי קצת גאונים⁹⁸ מפרשים אותו לענין תיקון הטעות, ולענין מה שאמרו בשני של גיטין (כ.) בענין כתיבת הגט וכתב [ולא] (ו)חקק, כלומר שאין החקק נקרא אות⁹⁹. והקשו ממ"ש עבד שיצא בכתב שע"ג טבלא ופנקס יצא לחרות, אלמא שאף החקק נקרא אות. ותיירץ הא דחק תוכות הא דחק ירכות. כלומר שבחק תוכות אינו כלום שהרי האות נעשית מאיליה ולא עשה מעשה בגוף האות, אבל חק ירכות הואיל וחקק גוף האותיות כתיבה היא. ופירוש חק תוכות שחקק בשטח שסביב האות ובשטח שבחללה עד שנשארה האות עשויה מאליה, וחק ירכות הוא שחקק גוף האות, מעתה הגע עצמך שבא לכתוב ריש וכתב ד'¹⁰⁰, או שבא לכתוב כף וכתב ב', או בא לכתוב ה"א וכתב ח', ובא לגרור העוקצין שבד' ושבב' והרי שנשארו מאליהן כ"ף וריש, או שגרר במקום חיבור בריח הה"א הדבק עם הגג ונשארו ה"א מאליה אין זה כלום¹⁰¹, שהרי זה חק

בשינוי צורה כזאת שמשנה את צורת האות לאות אחרת גם בדיבוק למטה משתנית האות, א"כ ה"ה בשינוי של דיבוק אל"א.

⁹⁸ סמ"ק מצוה קנ"ג (הו"ד לעיל).

⁹⁹ הנה בפשטות החסרון בכתב שנכתב ע"י חק תוכות הוא דבעינן עשייה של כתיבה וכל שחקק וע"כ נעשה האות ליכא עשייה. אמנם מלשון המאירי "שאיין החקק נקרא אות" נראה שהחסרון באות, דכל שלא נעשה מעשה לאשוויי אות אינו אות אלא טיפת דיו. וכעין לשון זה מצינו במרדכי במנחות בהל"ק ט' (סוף רמז תתקנ"ב) ז"ל "...היינו חק תוכות והיך חשיב ליה כתב גבי שבת", [ולכא"ו כן עולה משיטת הרשב"א בשבת (קד:) דנקט כמרדכי הנ"ל דגם לענין שבת בעינן חק ירכות, ובפשטות הדברים צ"ע דמהכ"ל לומר כן וכמו שנחלקו עליו הראשונים שם, אמנם לפי"ד המאירי ימ"ל].

¹⁰⁰ אמנם הרשב"א בשבת (שם) נחלק דשפיר יכול לגרר את עוקץ הדלי"ת ולעשותו ר"ש, עיי"ש. וז"ה במרדכי הנ"ל. [ע"ע בדברי הרשב"א בתשו' (מיוחסות סי' רל"ו, הו"ד לעיל) שהם סותרין לכא"ו את דבריו בשבת, עיין מש"כ בזה ע"ד הרשב"א בתשו' הנ"ל].

¹⁰¹ כתב הב"י (סל"ב סי"ח) "וטעמא דלא מהני הפרדה כשרגלי הה"א והקו"ף נוגעים למעלה כי היכי דמהני בנגיעת אות לאות, משום דהתם אין הפיסול בצורת גוף האות וגבי רגלי הה"א והקו"ף הפיסול הוא בגוף צורת האות", [עיין לעיל בדברי הרשב"א בתשו' (מיוחסות סי' רל"ו) ובמשכ"ש]. ע"ע בב"י שם שהביא את השיטות בהאי דינא, ועיין בדרכי משה (שם אות ה') שהביא את תשו' המהרי"ק שהכשיר לתקן ע"י גרירה את הדיבוק והכריע הד"מ שלא לדבריו. [עיין ב"ח (סל"ו אות א') דנקט דשיעור ההרחקה של הרגל מהראש הוא כחוט השערה, מה שנראה שאין השינוי בצורת האות שאינה נקראת לתינוק דל"ח ול"ט אלא שאינה כפי שנמסרה מסיני, ועיין בביאור הלכה (סל"ב סי"ח ד"ה "רגלי הה"א") שהאריך בענין]. ולהלכה כן נפסק בשו"ע (סל"ב סי"ח וסכ"ה), אמנם עיין שם בביאור הגר"א, וע"ע בביאור הלכה שם בד"ה "רגלי הה"א".

תוכות ולא עשה מעשה בגוף האות, שהרי בעוד שהיו שם ד' (ור') וב' וח' פסול היה והרי הן כמי שאינן¹⁰².

ולמדת שכל שנדבקה רגל הק' בקו"ף בגורר כל רגל הקו"ף, והריש שנעשה ד' גורר את כל¹⁰³, ובא עכשו לומר בארצנו תפארנו שכל שנדבקו בשעת כתי' גיגיה אין תקון מועיל שהרי עד שלא נעשית האות נפסלה, וכשגרר ותקן נעשית האות מאליה ולא בכתיבה. אבל כשנתחברה מצד רגלה כבר נעשית האות המבוקשת קודם דבוקה, וכשגרר מקום הדבוק כשרה שכבר נעשית מתחילה בהכשר והדבוק בא במקרה וכשעבר עבר¹⁰⁴.

ויש אומרים שאף הפרדה א"צ, וכן ראיתיה לגדולי הדור¹⁰⁵ בתשו' שאלה, אלא שאין נראה כן כמו שהכרענו. ובארך נסתפק בו אם אנו אומרים שכבר נגמרה צורת האות הכפולה משהגיע לשולי האות

¹⁰² מדברי המאירי נראה דרך משום דהאות שהיתה קודם כמאן דליתא, הא לא הכי לא היה חסרון של חק תוכות, אע"פ שהאופן שנעשית האות לאות ר"ש היה ע"י ח"ת. ומבואר דכל שהיה כאן עשיית אות ועתה רק משנה ומגרע ממנה ונעשית ע"י לאות אחרת אין בזה חסרון דסוכ"ס היה כאן חק יריכות של כתיבת אות וגם כל הכתב שלפניו נעשה ע"י אותו מעשה כתיבה ומה ששינה אותו אינו יצירת כתב מחודש ורק שינוי בעלמא הוא שעשה לכתב זה.

ולאורה זה פתח להבנת דברי הרשב"א בשבת (קד:) דס"ל דבכה"ג שמוחק לתג של הדל"ת ועושה אותו ר"ש אינו ח"ת וכן בנטלו לגיגיה דח"ת ועשו בו זינין אינו ח"ת וטעמו ז"ל "דכהאי גוונא לא מיקרי חק תוכות שאינו אלא כמפריד בין שני אותיות דבוקות", ותמוה היאך מחשיב הרשב"א גוונא דנטלו לגיגיה דח"ת כמפריד ב' אותיות, הא מעיקרא האות היתה ח"ת ועתה משנה ומחדש אותיות מחודשות של ב' זינין שלא היו קודם, אמנם מדברי המאירי מבואר שכל שנכתבו האותיות בתורת אות יש מקום לדון שתורת כתב הראשון עליהם לעולם, ואין השינוי אלא כמפריד ב' אותיות ולא כמחדש כתב, שהרי מעולם לא נתבטל מהם תורת כתב והשינוי הוא רק איזה אות הם ולא בעיקר התורת כתב ולכן חשוב שעדיין קיים בהם מעשה הכתיבה הראשון. אלא שהמאירי ס"ל דכיון ש"בעוד שהיו שם ד' וב' וח' פסול היה והרי הן כמי שאינן" דהיינו דמכיון שהאותיות הראשונות פסולות היו אינם חשובין כתב, וממילא שינוי האות בא לחדש כתב ולכן היו חק תוכות, ועדיין צ"ע בכל זה. ומצאתי אח"כ כעין דברינו בביאור"ל (סל"ב ס"ז בד"ה "ופסול משום" בשם הבית מאיר, עיי"ש).

¹⁰³ הנה המאירי חילק בין דיבוק רגל הקו"ף לדל"ת שבא לעשותה ר"ש שצריך לגרור את כולה, ובטעם הדבר עיין ב"י (שם) שכתב לחלק ד"גבי עשה ר"ש כעין דל"ת שבין הגג ובין הירך נעשו בפיסול אפשר דלא סגי בגרירת אחד מהם וצריך שיגרוד את כולה, עיי"ש, [ע"ע במ"ב שם (ס"ק ע"ה ע"י)]. עיין מג"א (שם סק"ה) שהביא את דברי הרמ"ע מפאנו (סל"ו) שכתב דלפ"ז אם עשה ר"ש ורק אח"כ הוסיף תג לר"ש ועשה דל"ת סגי בגרירת הרגל או הראש, עיי"ש שכתב דמ"מ המחמיר תע"ב. ועיין בפמ"ג (שם) מש"כ ע"ז, ע"ע בביאור"ל (שם בד"ה "משום דבין הגג").

¹⁰⁴ בביאור סברת המאירי עיין במה שכתבנו לבאר שיטת הרשב"א בתשו' ח"א סי' תרי"א.

¹⁰⁵ הרשב"א שם.

הסמוכה לה שהרי נעשית רובה והוא ליה חק ירכות, או שמא לא נגמרה והוא ליה חק תוכות¹⁰⁶.

ושמא תאמר והלא בפרק הבונה (שבת קד:) אמרו שאם גרר באמצע גגה של ח' ועשאו שני זינין חייב אלמא כתיבה מקרי, התם מלאכת מחשבת אסרה תורה ומאחר שנתכון לכך חייב¹⁰⁷. ועוד שהרי מלאכת שבת ממשיך למדנה, ובמשכן היו מסמנין הקרשים באותיות בכל ענין ולא היו חוששין אלא לידע איזה קרש בן זוג לחברו, אבל כל שאנו צריכים לכתובה חק תוכות אינו כלום, ואפילו ע"י חזרת קולמוס, שאף לדעת רבי יאודה שאמר בהיה לו לכתוב שם ונתכון לכתוב יאודה וטעה ולא הטיל [י"ז ב' בו דלית, אמר ר' יאודה מעביר עליו קולמוס ומקדשו, מ"מ האות נעשית כתקנה ואינה מחוסרת אלא כונה אבל חק תוכות אינו אות כלל, וכל שכן לרבנן שאמרו אין השם מן המובחר. ואף הירושלמי שכתבנו מוכיח שאף בס"ת נאמרה שהרי מאחר שהטעם מפני שאינה אות מה לי ס"ת מה לי תפלין ומזוזות, ועוד דראש הירושלמי בס"ת וכולה שמעתא בתר רישא גריא.

חידושי הריטב"א שבת קד:

ועוד כתבו בתוספות שאם נפלה טיפת דיו על שום אות בענין שנפסדה צורתה לגמרי ובא וגרד הדיו משם חק תוכות הוא ופסול, וכן כל שהגיה שום אות לאות אחרת, אבל לגרוד בין אותיות דבוקות כדי להפרידם אין זה חק תוכות וכשר, וטעמא דמסתבר הוא. מעתה [אם] נדבק פתח של מ"ם פתוחה [פסולה] כי אין תקנה לגרד אותה, וצריך לגרדה כולה¹⁰⁸.

¹⁰⁶ בביאור ספק הירושלמי עיין במש"כ לעיל (ע"ד האו"ר).

¹⁰⁷ לא ירדתי לסו"ד המאירי בכאן דעד כמה שח"ת אינו כתב [או מעשה כתיבה], מה מהני מה שדעתו לכך דזה מועיל לחסרון חשיבות אבל עד כמה שחסר בעיקר המלאכה מה מהני מחשבתו, [אמנם אי חסר במעשה כתיבה טפי אתי שפיר, דמצינו גורם למלאכה שתיעשה שחייב וכמו זורה ורוח מסייעת והטעם משום דמלאכת מחשבת אסרה תורה, אלא שהמאירי כאן מפרש כמה פעמים שהחסרון של ח"ת הוא שאינו אות].

¹⁰⁸ מדברי הריטב"א נראה שצריך לגרר את כל האות, אמנם השו"ע (סל"ב ס"ח) פסק שאין צריך לגרר רק החרטום שרק הוא נכתב בפסול אבל הכמין נז"ן של המ"ם אין צריך לגרר, ובמג"א שם (סק"ה) הביא פלוגתא בדיון זה והכריע כהכרעת השו"ע. ובטעמו של השו"ע עיין בדברי ט"ז שם (סק"ז) שביאר דמאחר שאין הכמין נז"ן והכמין וא"ו של המ"ם נכתב בכתיבה אחת אין חשבו שהנז"ן נכתב בפסול, [עיין מ"ב סקע"ה]. ע"ע במג"א הנ"ל בטעם הכרעתו להלכה כשו"ע, [ועיין בפמ"ג מש"כ ע"ד, ע"ע בדברי רעק"א על גליון השו"ע שם].

אורחות חיים ח"א הל' תפילין

ויצריך ליהרר בכל האותיות שיהיו מוקפות גויל, ושיהיו כל האותיות דבוקות בעצמן לבד הה"א והקו"ף, וכן שלא ידמה ב' לכ'... כי אין בהם תקנה אח"כ לגרור בהם או לתקנם בדיו¹⁰⁹, וכן כתב הבעל התרומה דבכה"ג לא יועיל תיקון.

וכן אם נגעה אות לחברתה לא יועיל תיקון גרירת סכין דמקרי חק תוכות¹¹⁰. אבל בירושלמי מכשיר נגיעת אות לאות למטה ופסל למעלה, והמחמיר תע"ב. ואם נפלה טיפת דיו בחלל ב' או ח' או אות אחרת, אין תיקון למחוק הספה שעתה אין שמה עליה והוי חק תוכות ופסול עכ"ל. והירושלמי מתיר כל זמן שנכתבה מקודם לכן כתקנה¹¹¹, וכן נמי פסק הר"י מקור' ז"ל והר"ף ז"ל אוסר.

¹⁰⁹ צ"ב מה כוונתו "לתקנם בדיו", אמנם מצינו תיקון בדיו בכ"ף שעשאו כמין ב"ת שיכול להוסיף בדיו על העקב ולעגל אותו לכ"ף וכמו"כ ברי"ש שעשאו כמין דל"ת שיכול להוסיף דיו על העוקץ ולעגל אותו לרי"ש. אלא דא"כ צ"ב טעמו של האורחות חיים מ"ט לא יהי הא' תיקון הא' חק יריכות. אלא דבלא"ה דברי האו"ח קשים טובא דהאו"ח איירי גם באופן שעשה במקום ב' כ', והתם בודאי קשה אמאי הוי ח"ת הא בכה"ג סגי להוסיף עקב לכ"ף ולעשותו ב' וא"כ הו"ל חק יריכות ומדוע יחשב תיקון זה ח"ת. וכ"כ הט"ז (שם סקט"ז) "אם רוצה להוסיף עליו דיו ולעשותו עגול ודאי שפיר דמי וכן בעשה רי"ש במקום דל"ת יש תקנה להוסיף דיו ולעשותו מרובעת דדוקא חקיקה פוסלת". [אמנם עיין מור וקציעה מש"כ ע"ד ט"ז אלו, עיי"ש עוד מש"כ לענין דל"ת הדומה לרי"ש, וצ"ע].

¹¹⁰ האורחות חיים החמיר בזה יותר מהסמ"ק (מצוה קנ"ג הו"ד לעיל), דהסמ"ק פסק כירושלמי לחלק בין דיבוק שמלמעלה לדיבוק שמלמטה ולאו"ח לעולם לא מהני תיקון ע"י גרירה, אלא שהאו"ח מסיק "והמחמיר תע"ב" משמע שלעיקר דינא פסק כדברי הירושלמי. ועיין בספה"ת (הו"ד לעיל) שנסתפק אי יכול לתקן ע"י גרירת סכין ומסקנתו שיכול לגרר. ומ"מ מדברי האו"ח לכאורה עולה דכל שנדבקה אל"א חסר בצורת האות ולא רק פסול בעלמא, ולכן כל שנדבקה אל"א בטל ממנה שם אות וממילא התיקון שע"י גרירת סכין הוי ח"ת. [עיי"ש עוד מש"כ ע"ד ספה"ת].

¹¹¹ נקט כשיטת הסמ"ק הנ"ל. [וכן לעיל בדעת הירושלמי נקט כסמ"ק].

מרדכי גיטין רמז שמה

וכן יש ליהרר שיהא כל אות מוקפת גויל שלא תגע אות לאות מפני שאינו נראה יפה כשהיא מחוברת לחברתה¹¹², והא דקאמר תלמודא (גיטין כ:) לא צריכה דמעורה, אין ר"ל שנגעה אלא כגון ד' או ק' או ו' דעליון (כי) נכנס [בטית] בשיטה של מטה או ל' דתחתונה נכנס בשיטה של מעלה בח' או ה"א.

ואומר ר"י דבדיעבד אין לפוסלו בשביל כך שהרי אין כתוב בו וכתבתם כתיבה תמה כמו בתפילין ומזוזות, אבל בגט ליכא קפידיא דאפילו ספר ודיו לא בעינן, כדתנן בכל כותבין וכו' וספר דגט איצטריך לספירות דברים בעלמא, וא"כ אין להחמיר בגט כמו בתפילין ומזוזות, ואפילו תפילין ומזוזות כתב בס' התרומה דמועיל תיקון בחיבור ולדא דמי לחק תוכות.

¹¹² מדברי המרדכי נראה דהחסרון של אינו מוק"ג הוא "מפני שאינו נראה יפה כשהיא מחוברת לחברתה", וכע"ז נראה מדברי הריטב"א בגיטין (כ:) שכתב דהטעם לדינא דמוק"ג הוא "משום [הידור] יופיו של כתב", והוא כדברי המרדכי [ועיין לעיל (בתח"ד הספה"ת) שהארכנו בביאור שיטת הריטב"א]. אמנם במרדכי נראה שאינו כן דלא בא לבאר את הטעם מדוע צריך בעלמא מוק"ג, אלא טעם במסויים לגט דאע"פ דא"צ היק"ג בגט וכמש"כ בהמשך דבריו מ"מ בעינן לכתחילה היק"ג מפני שבלא היק"ג אינה נראית יפה, [וכן הוא גם בסמ"ג (עשין נ' הו"ד להלן) עיי"ש ה]. וא"כ אדרבה משמע דכשצריך היק"ג מעיקר דינא אינו רק משום חסרון יופיו הכתב. ומ"מ הא מיהא חזין מהא שא"צ היק"ג בגט דגם בלא היק"ג שפיר חשובה אות.

אמר אשיאן בר נדבך ניקב תוכו של ה"א כשר ירכו פסול

דהא אפילו קוצו של יו"ד מעכב¹¹⁵. ועוד דלשון תוכו משמע אמצעיתו דהיינו חללו. משמע לאשיאן בר נדבך ניקב בחללו כשר אף על גב דאין הקלף חלק ניכר סביב הנקב באמצע האות, מדלא מפליג לפסול אלא בירכו¹¹⁶.

ובירושלמי דפרק קמא דמגילה (פ"א הל"ט) חולק על זה, דקאמר התם אמר אשיאן בר נדבך ניקב באמצע בי"ת אם גויל מקיפו מכל

שם "אבל הרא"ש כתב בהלכות ס"ת שלשון ראשון עיקר, דלפירוש שני קשה אמאי נקט תוכו של ה"א טפי משאר אותיות, ואף על פי כן כתב רבינו כלשון שני, משום דאיכא למימר חדא מהאותיות שיש להם תוך נקט. ואפשר שגם הרא"ש מודה דניקב חלל שבתוך האות כשר, ולא כתב דלשון ראשון עיקר לדחות דינו של לשון שני, אלא לומר דעל מילתיה דאשיאן בר נדבך מתיישב טפי לשון ראשון מלשון שני, עכ"ל, והדברים צ"ע טובא איך אפשר לומר מסברא דניקב תוכו כשר והוא כנגד ירושלמי ערוך, והניחא אי ס"ל כלישנא אחרינא של רש"י אתי שפיר שהרי הבבלי פליג על הירושלמי, אבל עד כמה דס"ל כל"ק דרש"י איך אפשר לחלוק מסברא על דברי הירושלמי, וצ"ע והי"ע. [ע"ע בב"ח שם (אות י"א) שביאר את דעת הטור באו"א].

ולהלכה עיין בטור הנ"ל שכתב "הילכך" וכו', ועיין בב"י שם שנסתפק בכוונת הטור. ובשו"ע שם הביא את דעת הרא"ש והוא כל"ק דרש"י וגם הביא פלוגתת הבבלי והירושלמי, ונראה שלא הכריע בפלוגתתם וצריך לחוש לירושלמי, והגם שפסק כל"ק דרש"י וא"כ אין ראיה מהבבלי דלא כירושלמי, והיה צריך להכריע בודאי כירושלמי, הא הב"י (הנ"ל) גופיה ס"ל דגם אי פסקין כרא"ש אכתי יל"ד מסברא דלא כירושלמי, אמנם מהט"ז (סק"ח) נראה שהמחבר פסק כירושלמי, [עיין בפמ"ג שם, (עיי"ש שביאר לשונו של המחבר), וסברת הט"ז כפי מה שנראה מתוך דבריו דעד כמה דפסקין כל"ק דרש"י ממילא בא מזה חומרא דפסקין כירושלמי, שאין מקור בבבלי לחלוק עליו]. עיין ברמ"א שפסק כל"ב דרש"י, אמנם הט"ז (שם) דן בדעת הרמ"א שהחמיר כב' הפירושים [עיי"ש עוד בפמ"ג], אמנם הביאור"ל שם (סוד"ה "אבל בירושלמי" ובד"ה "והכי הילכתא") נחלק עליו. ועיין במ"ב שם (סקל"ד וסקל"ז).

¹¹⁵ גם במרדכי הנ"ל ובמאירי (מ"ג ח"ב, הו"ד בסמוך) הקשו כן ע"פ רש"י, עיי"ש, וצ"ע כוונתם. ובהגהות מהר"י ומהצ"ח הגיהו במרדכי, והעולה מגירסתם דהמרדכי היה סבור בדעת רש"י שאחר שניקב לא נשתתיר כלל הרגל השמאלית, וזה מה שתמהו הספה"ת והמרדכי על רש"י דבדאי צריך לרגל שמאל ולא גרע מקוצו של יו"ד, והמרדכי הוסיף להקשות דעד כמה שאין את הרגל השמאלית א"כ נשתנית האות לאות ד' או ר' וכל כה"ג בודאי שאי אפשר להכשיר. וכל זה כפי הבנתם בשיטת רש"י אבל הרא"ש (הנ"ל) פירש שיטת רש"י באו"א דנשתתיר מעט מהרגל השמאלית אלא שאין בה שיעור אות קטנה, וקמ"ל דסגי בהכי דלרגל השמאלית אי"צ רק נקודה בעלמא ותו לא.

¹¹⁶ מדברי הספה"ת נראה דאין נקב פוסל כלל גם מבחוץ, שהרי דקדק להכשיר נקב מדלא מפליג רק בנקב ירכו, ולכאורה אכתי קשה דמ"מ הו"ל לגמ' לחלק בין ניקב תוכו שכשר לניקב ירכו שפסול גם באופן שנשתתיר שיעור אות מצד חסרון היק"ג, בגמ' לא פסול רק אם נחסר מהשיעור אות, ובהכרח דלספה"ת כל נקב כשר גם מבחוץ, ע"ע להלן שדייקנו כן גם מסו"ד, [וכן דייקנו מדבריו לעיל בממירא דאר"י א"ר], ועיין בב"י (סל"ב סט"ו), ובמה שהערנו ע"ד לעיל מינה (שם).

ספר התרומה ה' תפילין ס"י רה

פרק הקומץ (מנחות כט). אמר אשיאן בר נדבך ניקב תוכו של ה"א כשר, ירכו פסול. פירוש תוכו זהו בחלל האות ירכו זהו גוף האות¹¹³. ולשון שני שפירש רש"י תוכו רגל שמאלי שהוא בפנים ירכו רגל ימיני, הא לא נכון דמה לי ימין מה לי שמאל בכל ענין פסול¹¹⁴, ועוד

¹¹³ עיין בב"י (סל"ב סט"ז) שהקשה "וא"ת והיכי מכשרין באיפסיק שום אות בנוקבא והא אמרין בהקומץ (כט). כל אות שאין גויל מוקף לה מארבע רוחותיה פסולה" עיי"ש שיישב בב' אופנים הא' "דלא איתמר אלא לפסול היכא שנדבקה באות אחרת אבל היכא דאיפסיק בנוקבא לא". והב' "דהא דמכשרין באיפסיק בנוקבא היינו דוקא בנפסק אחר שנכתב דכיון דכשנכתבה היתה כשרה שהיה גויל מקיפה מארבע רוחותיה אם ניקבה אח"כ כשרה כיון שתחלתה היה בכשרות", וכו' עיי"ש. [ועיין לעיל (בממירא דר"י) אמר רב בתח"ד ספה"ת] מה שדייקנו מהמסכת סופרים דאין פסול דאין מוק"ג אלא בנגיעת אל"א].

ועיין בדברי רש"י בסוגיין בד"ה "שאיין גויל", ובב"י (שם) שדייק מדבריו דחסרון היק"ג אינו אלא בנגיעת אל"א, [עיי"ש שדייק כן גם מדברי רש"י לקמן (בע"ב בד"ה "וי"ו דזיהרג")]. ובדעת הרמב"ם עיין בדבריו בפ"א מהל" סת"ם הל"כ, ובפ"י הל"א הפסול ה"ד, ועיין בב"י שם מש"כ לדייק מדבריו בפ"א הל"כ שנקב פוסל [בשעת כתיבה], וכן הביא שם משו"ת מהרלב"ח (ס"א א' וס"י ק"ל) שלדעת הרמב"ם נקב פוסל, (ע"ע בבית הלוי עה"ת קונטרס סת"ם אות י'). אלא דאכתי צ"ע מדברי הרמב"ם בפ"י הנ"ל, וצ"ע. (ע"ע בשיעורי הגר"ד בסוגיין).

ע"ע בדברי הנוב"י (מהדו"ק יו"ד סי' ע"ה) דנקט דאפילו אי נקב אין פוסל, מ"מ כל שאין הפסק גויל בין אל"א אפילו ע"י נקב הו"ל כנגיעת אל"א. ובדרך החיים (הל' קריאת התורה אות כ"ז) דן באו"א דאפילו שנקב אין פוסל כל זה רק בדאיכא אחריו גויל, דאז הגויל שאחרי הנקב חשוב היקף גויל לאות, אבל אם אין גויל כלל בין אל"א אין כאן היקף כלל לאות והו"ל כנגיעת אל"א. [ונפ"מ כשהאות מכלה את הגויל דלנוב"י יוכשר לצד זה דבעינן נגיעת אל"א דוקא, ולד"ה פסול. וסברתם הפוכות דלנוב"י עיקר הפסול הוא נגיעת אל"א אלא שנקב מאל"א חשוב כנגיעת אל"א, ולד"ה עיקר הפסול משום דבעינן היקף גויל אלא דבעלמא אין חסרון היק"ג רק בנגיעת אל"א ולא בנקב, כיון שיש גויל מקיף אחריו]. ועיין בבית הלוי (שם אות ה') שנסתפק מעצמו בב' צדדין אלו.

ולהלכה עיין בשו"ע שם (סט"ו ט"ז י"ח), ובט"ז (סקי"ד) שהקשה סתירא בדברי המחבר, ובמה שיישבו על קושיות הפמ"ג (במש"ז סק"ח, עיי"ש שביאר לכולא שמעתתא), [וע"ע ט"ז שם סק"ח ובפמ"ג שם סקי"ד], ובלבו"ש (סט"ו). ע"ע בנוב"י ודה"ח הנ"ל [ועיין במ"ב שם סקל"ד, ובביאור הלכה (סט"ז) ד"ה "כשנכתב בכשרות" ובד"ה "ואח"כ נפסק"].

¹¹⁴ עיין במרדכי (רמז תתקנ"ג) שתמה גם כן על פ"י זה ברש"י כספה"ת, [ועיין חזו"א (או"ח ס"ז) בביאור הקושיא]. אמנם הרא"ש (בהלק"ט ס"ת סט"ו) ס"ל כפירוש זה של רש"י, והביא ראיה לפירוש"י דאם איירי בחלל אמאי נקטו ה"א דווקא ולא ב"ת, אלא שהירושלמי המובא להלן הביא את דברי אשיאן בר נדבך אבי"ת. והנה הטור (בסל"ב סט"ו) הביא מהבבלי כלישנא אחרינא של רש"י וז"ל "ואם לאחר שנכתב ניקב בתוך האות כשר י"א אפילו ניקב כל תוכו, בירושלמי משמע שצריך גם בפנים מוקף גויל הילכך אם ניקב כל תוכו פסול", עכ"ל. וכתב עלה הב"י

צדדין¹¹⁷ בתוכו כשר, ואם לאו פסול. ובתור הכי קאמר רב חסדא ורב תריוויהו פליגי על אשיאן בר נדבך, דרב אמר ניקב ירכו של ה"א אם גוררו ונשתייר ירך קטן כשר, ואם לאו פסול. פירוש אע"פ שאין גויל חלק סביב האות אלא גוף הירך עבה כל כך שאם גורר ממנו וממעט עוביו יהיה גויל חלק סביב הנקב¹¹⁸ וגם ישתייר בירך מועט מרחבו

¹¹⁷ משמע דלירושלמי אפילו אי ניקב חלק מחלל האות פסול, דבעינן היק"ג על כל תוך האות, וכן דידקדק הביאור הלכה (ס"ב ס"ו ד"ה "אבל בירושלמי"). [ע"ע לשון הספה"ת (כאן בס"ד) "ובירושלמי פרק קמא דמגילה פוסל (ו)אם אין גויל חלק מקיף הנקב בתוך חלל האות"]. ולאפוקי מהט"ז (שם סק"ח) דנקט דגם לירושלמי אין פסול דמוקף גויל בניקב תוך האות אלא בנקב מצד לצד. ובטור (ס"ב ס"ו) איתא ז"ל "בירושלמי משמע שצריך גם בפנים מוקף גויל, הילכך אם ניקב כל תוכו פסול", [והשו"ע לא כתב לשון זה בדעת הירושלמי], וצ"ע. ובגוף סברת הט"ז עיין בנב"י (אה"ע סי' ע"ה) והדה"ח הל' קריה"ת (אות כ"ז) ועיין בביה"ל קונ' סת"ם שכיון לדבריהם. [ע"ע שהארכנו בדבריהם לעיל ע"ד ספה"ת במימרא ד"ר"י א"ר כל אות"ו וכו'].

¹¹⁸ משמע דגם לדעת רב מעיקר דינא נקב פסול דבעינן שיהא לכל אות היקף גויל מד' רוחותיו, אלא שיכול לגרר את עובי האות ועי"כ תהא מוק"ג, ולאשיאן ב"נ לא סגי בהכי ובעינן גויל סביב לאות בלא גרירה. והנה הספה"ת לא ביאר האם לרב בעינן שיגרר בפועל חלק מהאות, או סגי במה שיכול לגרר דאז רואים כמו שגויל מקיף לה מד' רוחותיה [וכן יותר נוטה לשונו בדעת רב]. אמנם המאירי (מ"ג ח"ב הו"ד להלן) הביא את דעת הספה"ת וז"ל "אלא שיש מפרשים בה שאעפ"י שאין חלק של גויל סביב האות, הואיל ואם גוררו נשתייר ברגל כמלא אות קטנה והקף גויל כשרה, ולאשיאן אין תיקונו מועיל אלא בהקף גויל שלא נגרר אות", עכ"ל. הנה במאירי מפורש בדעת אשיאן ב"נ ש"אין תיקונו מועיל", משמע דאירי במתקן את האות ע"י גרירה, [וכן נוטה לשונו של הספה"ת בדעת אשיאן ב"נ], וא"כ כזה נחלקו רב ואשיאן ב"נ דלרב תיקון דגרירה מהני ולאשיאן ב"נ ל"מ.

אמנם לשון המאירי שם בס"ד מכרעת יותר דלרב אי"צ שום תיקון וכל שהרגל עבה סגי בהכי להכשיר את האות כמות שהוא. וז"ל שם "ואם נקב תוכו באות שיש בה תוך כגון ה' ומ"ם וסמ"ך והדומין להם כשר, אפילו לא נשתייר גויל מקיף בצד האות שבפנים. ובירושלמי מצריך שיהא הברית הסמוך לנקב עבה כ"כ שיהא רשאי לגררו וישאר בו בריח דק", משמע שאי"צ גם לירושלמי היקף גויל ממש וסגי במה שנשאר את עבה שיכול לגררו וישאר עוד ירך דק מלבד ההיק"ג.

ובהכרח דחלוקים הם רב ור"ז עם אשיאן ב"נ מהקצה אל הקצה, דלרב ור"ז סגי במה שיכול לגרר להחשיב שיש כאן היק"ג ואפילו אם לא יגרר בפועל, דדנים את התוספת עובי כמאן דליתא שאינה נצרכת לאות, וממילא הגויל שתחת העובי הוא היקף גויל לאות, ולאשיאן ב"נ אפילו אם יגרר את הגויל שמתחת לאות לא מהני.

עיין גידולי הקדש (כלל י"א אות ו') שהביא מהאבן העזר (או"ח ס"ב, נד' בילק"מ לשו"ע ה' הדרת קודש) דנקט בדעת כמה פוסקים דשיעור או"ק שאמרו היינו אחר שיגרור שיעור כשערה שיהא האו"ק מוקף גויל, והגידה"ק נחלק עליו "דאיהו ס"ל כ"מ במאירי דסגי שנשאר כ"כ שיהא ראוי לגררו לעשות מוק"ג, ועל זה פליגי רוב המפרשים ובעו לגררו בפועל", ומפורש כדבריו דל"מ אי"צ שיגרר בפועל. [וכ"נ מכל דבריו שם עיי"ש].

אלא שצ"ע דהנה מסקנת הספה"ת דלפסולא דנגיעת אל"א מהני גרירת סכין, [ואשיאן ב"נ שנחלק על דין זה לא נחלק רק שצריך שיהא "גויל חלק בלא מעוט הירך" דהיינו דל"מ תיקון שעי" גירוד בגוונא שצריך לגרד את האות בעצמה אבל גירוד של דיבוק חיצוני משמע דמהני], וצ"ב מ"ש גירוד של האות עצמה דלא מהני מגירוד של נגיעת אל"א דמהני. ומה שנראה מוכרח מזה דס"ל לאשיאן ב"נ דאי

כשר, ואשיאן בר נדבך מצריך גויל חלק בלא מעוט הירך, ובתלמוד שלנו מכשיר לגמרי¹¹⁹ מודלא פסיל אלא ניקב גוף הירך...

פסק...והיכא שנפלה טיפת דיו בחלל או בי"ת או חי"ת או אות אחרת שאין עתה שמה הראשון עליה, אין תקנה לגרור הטפה ולתקן את האות, משום דהוי כחק תוכות ופסול, וכן אם המ"ם פתוחה ונוגע ירך של שמאל לשל תחתון ונעשית לה סתומה, או אם מרי"ש עשה דלי"ת, או מאחרת לא יועיל שום תקון לגרור בסכין ולתקנה משום דהוי כחק תוכות ופסול...

ואם ניקב חללו של אות והנקב אין נוגע לירך גוף האות כשרה,
אפילו כל הנקב ממלא את כל החלל, כדמשמע פרק הקומץ.

אפשר להחשיב את הגויל שמתחת האות בתורת גויל המקיף ומסיים את האות, ולכך כל שכתב את עבה כל העובי והגויל שתחתיו נקבע כחלק מהאות, וגויל שנקבע בתורת מקום הדיו אינו משתנה להיות גויל המקיף ומסיים את האות, ועדיין צ"ב והי"ע. [ושו"ש פלוגתתם של רב ור"ז עם אשיאן ב"נ הוא האם כשנכתב את עבה העובי חשוב חלק שאי אפשר להפרידו מהאות או לא].

ולאידך גיסא נמי יל"ע דלרב ור"ז סגי במה שיכול לגררו, וצ"ב מ"ט בנגיעת אל"א צריך שיגרר בפועל ואילו בנקב סגי במה שיש שיעור עובי לאות שיכול לגררו. ועיין בגידה"ק (הנ"ל) שהביא מהאורות גדולים (לימוד י"ד ד"ה אמנם) לבאר דהא דאי"צ לגרר את עובי האות על פי דרכו של הרשב"א דאמרינן "כל הראוי לבילה" וכו', אמנם האורות גדולים גופיה כתב דכ"ז בדעת הרשב"א אבל המאירי לא ס"ל כרשב"א וא"כ עדיין צ"ב בדעת המאירי מ"ט דרב ור"ז שלא הצריכו גירוד בפועל. והגידה"ק שם נחלק עליו דגם בדעת המאירי מצינו למימר דס"ל כרשב"א להכשיר מטעם "כל הראוי לבילה" ומה"ט לא הצריכו רב ור"ז לגרירת סכין. [ונכ"ע"ז ההביא המהר"ם בענט (רמז תתקנ"ג) מהא"ע לבאר את החילוק בין נקב שאירע קודם שנגמרה האות לניקב אחר שנגמרה האות, עיי"ש בדברי המהרמ"ב שדחה דבריו].

ואני בעניותי קשה לי טובא לומר כגידה"ק שהרי הספה"ת לא נחית להכשירו של הרשב"א ד"כל הראוי לבילה" וכו' וא"כ הדרה קושיא לדוכתה מ"ט לא הצריכו רב ור"ז לגרירת סכין בנקב כמו בנגיעת אל"א, וצ"ע. ובאמת דהיא גופא צ"ב דעד כמה דלא נחית הספה"ת לסברת הרשב"א א"כ גוף הדין של רב ור"ז צ"ב מ"ט סגי במה שיכול לגררו. ומה שנראה לומר בהכרח דחלוק נגיעת אל"א שנסתנה צורת האות ומה יועיל מה שיכול לגררו סוכ"ס עתה האות אינה כצורתה ותיקונה, משא"כ כשהפסול הוא ע"י נקב אינו אלא חסרון היקף גויל סביב לאות, ובזה שפיר מצינו למימר דכל שיש עובי לאות שאין נצרך לו, רואים את אותו העובי כמי שאינו וממילא יש גויל מקיף סביב לאות, [ועדיין צ"ב]. וכע"ז חילק המהר"ם בענט הנ"ל עיי"ש.

[ובדעת הסמ"ק עיין רד"ך בתשו' (בית א' חדר כ"ו) דגם לרב ור"ז צריך לגרד, א"כ כל הנידון הוא בדעת ספה"ת שבנגיעת אל"א מצריך גירוד סכין ומ"מ משמעות דבריו בירושלמי שאי"צ לרב ור"ז שיגרר בפועל, ובדעת המאירי נחלקו האחרונים שהגידה"ק נקט דס"ל כרשב"א והאורות גדולים (המובא בגידה"ק) ס"ל דהמאירי פליג בזה על הרשב"א].

¹¹⁹ מדברי הספה"ת נראה דהבבלי נחלק דאין פסול של מוק"ג בנקב כלל אפילו מבחוץ, וכן הוכחנו מתח"ד ספה"ת כאן.

ספר אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקנ

אמר אשיאן בר נדבך משמיה דרב יהודה ניקב תוכו של ה"י כשר, יריכו פסול. פירוש תוכו של ה"י דהיינו אות שבתוך הה"י שניקב הקלף שם. יריכו של ה"י שניטל הרגל של אחריו כזה¹²⁴. אמר ר' זירא לדידי מיפרשא ליה מניה דרב יהודה ניקב תוכו של ה"י כשר, ואם ניקב יריכו ונשתייר כשיעור אות קטנה כשר, ואם לאו פסול. רמי בר תמרי דהוא רמי בר דיקולי אפסיקא ליה ו' דויהרג בניקבא. פירוש דויהרג שבתפילין¹²⁵ בפרשת והיה כי יביאך, בניקבא דאתרמי נקב בקלף כנגדה ולא היה יכול למשוך¹²⁶ הוא"ץ כל צורכה, דהיינו נקב שאין הדיו עוברת עליו כדפרישית לעיל. אתא לקמיה דר' זירא אמר זיל אייתי ינוקא דלא חכים שאינו יודע לקרות מדעתו, ולא טיפש

בד"ה "מלא או"ק" שכתב ז"ל "ואם זה הכתב הוא מכתב בינוני לכאורה דאין מועיל אם כמלא או"ק הוא מכתב קטן, דאל"כ אין שיעור לדבר, אבל אם זה הכתב הוא כתב גדול נראה בדודאי מהני אם כמלאו"ק הוא מכתב בינוני". עיין מש"כ ע"ד החזו"א (או"ח ס"ז).

ולענין שיעור עובי האות, עיין בדברי המאירי (להלן בסמוך) ובמג"א הנ"ל, עיי"ש עוד בדברי הפמ"ג שם, ובביאורו"ל שם ד"ה "ניקב רגל".

¹²³ עיין במדרכי (שם) ובמאירי (להלן בסמוך) שחילקו בין מעשה דאגרא חמוה דר"א דהתם מיתלא תלי בדווקא בשיעור או"ק, למעשה דראמי בר תמרי שתלוי בקריאת תינוק. ומהיראים נראה שלא חילק בכך. עוד חזינו מדברי היראים ביאור מיוחד דשיעור או"ק הוא כדי שתהיה האות ניכרת לתינוק. ולדבריו הדרה קושיית הראשונים מ"ט במעשה דאגרא חמוה דר"א תלו לה בשיעור או"ק, ובמעשה דראמי ב"ת תלו לה בקריאת תינוק, ואפילו דליראים הכל אחד, אכתי קשה מדוע נשתנה הלשון.

¹²⁴ עיין בנדפס שהובא שם שירטוט.

¹²⁵ כפירוש רש"י דאייירי בתפילין, [עיין גידולי הקדש כלל י' אות ב' שכתב דידוע שכן דרכו של האו"ז לכתוב פירוש רש"י בסתם]. ולכאורה משמע דדוקא בתפילין ולא בשאר מילי. אמנם עיין באו"ז הל' גיטין (ס' תשט"ו) ז"ל "ואין לחלק ולומר דדוקא בתפילין [בעינין] שתהא אות מוקפת גויל אבל לא בגט, דהא כתיבה כתובה בו ואין זו כתיבה. ומעשה בא לפני מורי אב"י העזרי זצ"ל בגט שלא הקיף גויל את האות ופסלו". ובדעת רש"י עיין להלן בהערה על ספה"ת (גיטין ס' ק"ג) שהארכנו בזה, ודו"ק.

¹²⁶ כפירוש רש"י שאירע כן בשעת כתיבה, [וכנ"ל]. ועיין ב"י (ס"ב סט"ו) שדייק מדברי רש"י דנקב אינו פוסל כלל ואפילו בשעת כתיבה. עיין רש"ש דביאר דברי רש"י על דרך המאירי דנפסקה האות באמצעה וע"י התינוק מצרפין את חלק האות התחתון עם העליון, עיי"ש. וכיון לדברי הבית אפרים או"ח (ס' ג') [אלא שהב"א הצריך שלמעלה יהיה שיעור אות יו"ד, ודבריו צ"ב]. ועיין בגידולי הקדש (שם) שנחלק עליו ופירש דברי רש"י שלא המשיך את האות מתחת לנקב, עיי"ש. ולדברי הרש"ש והב"א אין האי נקב שייך כלל לדינא דמוקף גויל מאחר שאין הנקב במקום היקף האות אלא בתוך האות, וכל שמצרפים את ב' חלקי האות ממילא ההיקף גויל הוא מסביב לב' החלקים ולא במקום הנקב.

ובירושלמי פרק קמא דמגילה פוסל (ו)אם אין גויל חלק מקיף הנקב בתוך חלל האות.

ספר האשכול (אלבק) הל' מזוזה [דף ע.]

אמר [רב יהודה אמר] רב כל אות שאינה מוקפת גויל מארבע רוחותיה [פסולה], דאלמא בעינן שיהא בין אות לאות כמלא חוט השערה. אמר ר' זירא לדידי מיפרשא לי משמיה דרב הונא, ור' יעקב אמר לדידי מפרשא לי משמיה דרב יהודה ניקב תוכו של ה"א כשר, ירכו אם נשתייר בו כשעור אות קטנה כשר, ואם לאו פסול. אגרא חמוה דר' אבא איפסקא ליה כרעי דה"א דהעם בנוקבא, פירוש בתפילין הוה שכתב בפרשה זאת ויאמר משה אל העם וגו', אתא לקמיה דר' אבא, א"ל אם נשתייר שיעור אות קטנה כשרה, ואם לאו פסולה. רמי בר תמרי דהוא רמי בר דיקולי איפסיקא [ליה]¹²⁰ וא"ו דויהרג כל בכור בפרשת תפילין, אתא לקמיה דר' זירא, א"ל אייתי ינוקא דלא חכים ולא טיפש אי קרי ליה להדיא ויהרג כשר, ואי לא יהרג הוא ופסול

ספר יראים סימן שיצט [דפוס ישן - טז]

אם נכתבו האותיות כדינם ונמחקו או נקרעו, מיייתנין ינוקא דלא חכים ולא טיפש ואי קרי להו כמעיקרא שירי מצוה הן¹²¹ וכשירין. והכי אמרינן במנחות פרק הקומץ רבה (כט:): ראמי בר תמרי דהוא [חמוה ד] רמי בר דיקולי איפסיקא ליה וי"ו דויהרג בנקיבה, אתא לקמיה דר' זירא, א"ל זיל אייתי ינוקא דלא חכים ולא טיפש אי קרו ליה יהרג פסול. ואמר ר' זירא (שם בע"א) לדידי מיפרשא לי מניה דרב יהודה ניקב תוכו של ה' כשרה, ניקב ירכו אם נשתייר בו כשיעור אות קטנה כשר, ואם לאו פסול. פי' אות קטנה כמו יו"ד¹²² דבהכי קרי ליה ינוקא דלא חכים ולא טיפש כדמעיקרא¹²³.

¹²⁰ הנה לא גרס האשכול "בנוקבא" וכ"ה גרסת הר"ף, ומשמע דלא איירי בנפסק ע"י נקב אלא האות נחלקה. ועיין ב"ח (ס"ב אות י"ב) מש"כ בזה.

¹²¹ דברי היראים צריכין ביאור שהרי בסו"ד מבואר דמייירי שגם אחר שנמחק או נקרע נשאר שיעור או"ק, וא"כ צ"ע אמאי בעינן לתינוק דל"ח ול"ט ודינא דגרדומין הא יש כאן שיעור או"ק ומה אנו חסרין. והמבואר מדברי היראים דבתחילה לא סגי בשיעור או"ק ובעינן לשיעור אות ידיה, ורק אם בשעת כתיבה היה לו כשיעור אות ידיה ואח"כ נמחק חלק מהאות סגי בשיעור או"ק, [ועיין ב"י (שם סט"ז) שדן דאפשר דלעולם בעינן שיעור או"ק ידיה, אלא דהב"י דן דבעינן לשיעור זה גם אחר שניקב האות, ועיין ב"ח (שם אות י"ב) ובאליהו רבה שם (אות כ"ה)], ע"ע בט"ז (שם סק"י) שהבין בדעת הב"ח מעין דברי היראים, [ועיין בנו"כ מש"כ ע"ד]. ומהתוס' בד"ה "זיל אייתי ינוקא" אין נראה כדעת היראים, ודו"ק.

¹²² וכ"ה במג"א (שם סקט"ז) ועיין במ"ב שם (סקמ"ד) דלא סגי בשיעור קולמוס אלא צריך כשיעור יו"ד עם הרגל שלה [מאחר שהרגל מעכב]. ע"ע בביאורו"ל (שם

דלא ידע אלא מה דחזי, אי קרי ליה ויהרג כשר אי לא יהרג הוא ופסול, מיכן יש ללמוד דויהרג חסר ו'.

קרית ספר (למאירי) מאמר ג ח"ב

ושאלו בה (מנחות לא): בין דף לדף מאי בין תיבה לתיבה מאי. ונראין הדברים בפירוש סוגיא זו שכל שנכנס הקרע בתוך האות אין לו תקנה בתפירה שהרי מ"מ אין כאן אות שלימה, שהרי אף בניקב אמרו¹²⁷ שאם ניקב מתחלתו, ר"ל קודם כתיבה אם הדיו אינו עובר עליו פסולה, אלא שכל שהדיו עובר עליו אינו נקב. אבל אם נקב אחר שכתבו אמרו ע"ז בגמ' (כט.). אמר ר' אשייאן בר נדבך ניקב תוכו של ה"א כשרה ירכו פסול, אמר רבי זירא לדידי מפרשא לי

¹²⁷ כוונתו לגמ' בשבת (קח). "כותבין תפילין על גבי עור של עוף שהיה. אמר רב יוסף מאי קמשמע לן וכו', אמר ליה אביי טובא קמשמע לן, דאי ממתניתין הוה אמינא כיון דאית ביה ניקבי ניקבי לא, קמשמע לן כדאמרי במערבא כל נקב שהדיו עוברת עליו אינו נקב" ע"כ, (וכ"ה בחולין קיט.). ובעיקר דברי המאירי צ"ב בדבריו מפורש דקרע גרע מנקב וצ"ב מ"ל נקב מ"ל קרע, וביותר צ"ב דמדברי המאירי נראה שגם נפ"מ לדינא איכא בינייהו דקרע פסול גם אם נקרע לאחר כתיבה משא"כ נקב אינו פסול רק בשעת כתיבה. ובעצם האי דינא יל"ע מתי מוגדר הנקב כ"נקב" ומתי כ"קרע", עוד צ"ע טובא היאך יליף קרע מנקב בק", דהגם דקרע גרע מנקב הא נקב אינו פסול רק לאחר כתיבה והיאך ילפינן מיניה לקרע שיפסול גם לאחר כתיבה.

והנה בעיקר הדבר הא דגרע קרע מנקב שמעתי מחכ"א שליט"א דקרע גרע מנקב דקרע משווה את מקום הקרע לב' קלפים חלוקים, דמה שהם מחוברים בצדדי הקרע אינו מועיל להחשיב את מקום הקרע למקום כתב אחד, וכיון שהם ב' מקומות חלוקים אין שייך לצרף את ב' חלקי האות שהרי הוא כמו שהוא כתוב בב' קלפים חלוקים והם ב' כתבים חלוקים בעצמותן, משא"כ נקב אינו מחלק את עצם הקלף רק את האות, ועל זה מהני מה שהב' חלקי האות מצטרפין לקריאה אחת ע"י התינוק להחשיבן את אחת, משא"כ נקב המחלק הוא רק בזה שאין הכתב מגולם אחד, ובזה י"ל דכל מה שצריך שיהיה הכתב מגולם אחד הוא רק כדי לשייך חלק אחד לחבירו, וכל שבעיקר עשייתו היו משוייכין זל"ז הרי הם אות אחת, [ומה שעתה יש הפסק ביניהם אינו מפקיע את עיקר יצירתן שהם גולם אחד ואת אחת, אלא דעד כמה שהתינוק לא יקרא אותן כאות אחת פשוט שבטל שם אות אחת מנייהו], אלא דא"כ קשה מה הוצרך להביא ראיה על כך שב' חלקים של אות המופרדים ע"י קרע לא חשיב אות אחת ופשוט הוא שאין ב' החלקים אות אחת. וביותר תגדל הקושיא דא"כ מה דימה נקב לקרע כלל ומה הביא ראיה מזה לזה.

ואולי עיקר החידוש בקרע הוא דהיה מקום לומר דאע"פ שהם ב' כתבים חלוקים כל שב' החלקים נקראים כאחד יש מקום להחשיבם אות אחת, ואין נפ"מ שהם בב' מקומות חלוקים דסו"ס נקראים הם לעולם כאחת, דימ"ל דקביעות האות לעולם רק בקריאה תליא, ועל זה הוכיח המאירי מנקב בשעת כתיבה שאין האות נחשבת לאות אחת ולא מהני מה שהן נקראים כאחד, וא"כ ה"ה גבי קרע לא יהני מה שהב' חלקים נקראים כאחד, ומ"מ כל חד כדיניה וכמבואר, וכל זה חידוש גדול ואכתי צ"ע טובא.

אח"כ מצאתי שכבר עמד בכל תמיהות אלו בשו"ת מטה יוסף (דיר, סי' א'), עיי"ש מש"כ לבאר בדעת המאירי, [עיי' בקרי"ס הנ"מ ובהגהות שם שהאריך בענין].

משמיה דרב יאודה ניקב תוכו כשר ירכו אם נשתייר בו כמלא אות קטנה כשרה ואם לאו פסול. ואמרו עוד שם אגרא חמוה דר' אבא איפסיקא ליה כרעא דה' דהעם בניקבא, אתא לקמיה דר' אבא אמר ליה [רבי] אם נשתייר בו כמלא אות קטנה כשר ואם לאו פסול. וכן שנו עוד שם (בע"ב) רמי בר תמרי אפסיק ליה כרעא דו"ו דויהרג בניקבא, אתא לקמיה דר' זירא א"ל [זיל] אייתי ינוקא דלא חכים ולא טיפש, אי קרי ויהרג כשר ואי קרי ויהרג פסול.

ותוכו וירכו יש מפרשים תוכו רגל השמאלי שהוא בפנים מן האות וירכו רגל הימני, ולא מחוור שהרי אף בקוצו של יו"ד הוא נפסל¹²⁸, כ"ש בניקב בין ברגל שמאלי בין [ברגל] ימני ומה בין זה לזה¹²⁹. אלא תוכו הוא הגויל שבחלל האות, ומאחר שאין הנקב נוגע באות כשר¹³⁰, ואף מתחילה יכול לכתבו בדרך זה¹³¹. אבל ירכו והוא איזה רגל שבה הן ימני הן שמאלי נזכרו בו שני תקונים, א' נשתייר בו כמלא אות קטנה, והשני כל דינוקא דלא חכים ולא טיפש קוראו כתקנו.

ונראים הדברים על שני תיקונים אלו שעל שני מיני נקבים הן. כי תחילה דברו בנקב שהפסיק שפת רחב הרגל שהוא עבה וניקב מקצתו מצד רחבו בשפת הרוחב אבל ארכו נשאר קיים מצד רחב הצד האחר, וקאמר שמאחר שנשתייר בארכו בלא נקב כמלא אות קטנה, ר"ל דקה כגון וא"ו או יו"ד¹³² כשרה, שהרי אם עשה הרגל מתחילתו דק כשר. ואח"כ דברו בשניקב באמצע הרגל עד שנפסק

¹²⁸ כע"ז הקשו הספה"ת והמרדכי, עיין מש"כ בביאור קושיא זו בדברי ספה"ת.

¹²⁹ עיין מש"כ ע"ד ספה"ת סי' ר"ה (הו"ד לעיל בסמוך).

¹³⁰ יל"ע מה כוונתו במש"כ "מאחר שאין הנקב נוגע באות", דבפשוט הנקב נוגע באות ומ"מ מאחר שהוא מהצד הפנימי של האות כשר, דלא בעינן מוקף גויל רק מחוץ לאות, וממהאירי נראה שלא הכשירו רק אם הנקב לא נגע באות, אבל אם הנקב נוגע באות ואפילו מתוכה פסול, ועוד משמע דאפילו אם ניקב מקצת תוכה כל שנוגע באות פסול דבאותו מקום מחוסר גויל, אלא שבדברי המאירי בהמשך מפורש שאין נקב פסול בתוכה ואפילו אם לא נשאר כדי לגרד את האות וישתייר היק"ג כלל, ולכך כתב שמהירושלמי אין נראה כן, וא"כ בהכרח שכאן אין כוונתו שאין הנקב נוגע באות כלל, ומה שנראה בפשיטות שבא רק לאפוקי מב' הנקבים שבסמוך שלכ"א מהם יש תיקון בפנ"ע, וכמו שמבאר המאירי בהמשך דבריו וכל שאין הנקב פוגם באות כמו הנו ב' הנקבים כשר לכתחילה לכתוב עליו, [ועיין בהערה בסמוך].

¹³¹ עיין מ"ב (סל"ב סקל"ד) כתב דלכתחילה אין לכתוב במקום נקב ואפילו בנקב שבתוך האות, ומקורו מהפמ"ג שם (במש"ז סק"ח), וצ"ב הטעם בזה. ומ"מ בדברי המאירי כאן מפורש דשרי לכתוב לכתחילה במקום נקב שבתוך האות, [ועיין בהערה לעיל מינה, ודו"ק].

¹³² עיין מג"א (שם סקט"ז) שהביא את דברי המאירי שיש גם לעובי האות שיעור של אות קטנה, ועיין בביאור"ל שם (בד"ה "ניקב רגל הימני") שהשיג עליו בזה.

מפרשים¹³⁶ בה שאעפ"י שאין חלק של גויל סביב האות, הואיל ואם גוררו נשתייר ברגל כמלא אות קטנה והקף גויל כשרה¹³⁷, ולאשיאן אין תיקונו מועיל אלא בהקף גויל שלא נגרר אות.

דצ"ב מה השייכות בין זה שיש לה"א תוך שלכן העמידו בירושלמי את הדין של ניקב לאורכו של האות שתלוי בשיעור או"ק שאירע כן באות ה"א דלכאורה גם אפשר לפרש גם באות וא"ו שאין לו תוך ונפסק לאורכו ונשאר שיעור או"ק, וכמו"כ להיפך אפשר להעמיד את האי דינא שניקב ירך הה"א לרוחבו עד שנפסק החלק העליון מהתחתון ואין שיעור או"ק בעליון דמהני לזה קריאת תינוק וכמו בוא"ו, ודברי המאירי בזה באו כסתומין וחתומין. גם מש"כ "וזו בא כדברינו ואינה חוזרת לדבריו של אשיאן כלל" אינו מובן כוונתו בזה.

ומה שנראה לבאר בדברי המאירי דאם ניקב מבחוץ אי אפשר להכשיר כיון דאיכא חסרון דמוק"ג מבחוץ, ודל מהכא זה שלא נשתייר באות רק שיעור או"ק דאי משום הא אה"נ תוכשר האות, אבל יש כאן עוד חסרון אחר של היק"ג, ולזה לא מהני מידי מה שנשתייר שיעור או"ק, ולכך הוצרך הירושלמי להעמיד באות ה"א שיש לה תוך, והמכונן הוא שהנקב היה בתוך האות ולכך אין חסרון מצד היק"ג, וזה כוונתו במש"כ "וזו בא כדברינו ואינה חוזרת לדבריו של אשיאן כלל", דהיינו דר"ז ור"ח לא ס"ל כר' אשיאן ב"נ אלא כדברינו דאין חסרון היק"ג בתוך האות, ולכך אין לדון רק מצד שאין שיעור לאות וכל שיש שיעור קטנה כשר, וכל זה בנקב הבא מן הצד, אבל בנקב באות וא"ו איירי שהנקב מחלק את האות לשנים, והא דבכה"ג אין פסול של אינו מוק"ג אע"פ שהנקב מבחוץ, הוא משום דעד כמה שהתינוק קורא אותו וא"ו הרי נצטרפו ב' החלקים לאות א', וממילא ההיק"ג של החלק שלמעלה של הוא"ו הוא הגויל שמתחת לחלק התחתון של הוא"ו וא"כ שפיר הוא מוק"ג.

העולה מכל דברינו לדעת המאירי אין מקור מהגמ' לחלק כלפי חסרון היק"ג בין נקב לנגיעת אל"א ובין קודם כתיבה ללאחר כתיבה. וכל מה שמצינו בגמ' דידן הוא רק דאי"צ היק"ג בתוך האות, [ולמאירי כ"ה גם דעת ר"ז ור"ח בירושלמי]. ובמקום שנחלקה האות לשנים ע"י הנקב אם נעשה הנקב אחרי כתיבת האות מהני ליה צירוף של ק"ת, אבל אם הנקב היה מתחילה בשעת כתיבה ל"מ ליה ק"ת לצרף את ב' החלקים.

אלא שמדברי המהרל"ב (ס') נראה שלמד מדברי המאירי דאין חסרון של אינו מוק"ג לאחר כתיבה וכן נקט הב"י (שם סט"ז). וא"כ אין מקום לכל דברינו מאחר שהמאירי איירי בניקב לאחר כתיבה, וא"כ הדרה קושיא לדוכתא מדוע הוצרך הירושלמי להעמיד ניקב לאורכה דווקא באות ה"א שיש לו תוך מאי נפ"מ בזה, וצ"ע.

אמנם אח"כ מצאתי מרבותינו האחרונים שפירשו את המאירי כעין דברינו שלא כדעת המהרל"ב והב"י, והן הבית אפרים או"ח (ס' ג') [עיי"ש במוסגר שכן נקט], אורים גדולים (לימוד י"ג), והביאן הגידולי הקדש (כלל י"א אותיות א'-ז'), עיי"ש שהאריך בפירוש דברי המאירי.

[והנה בדרכי משה (סל"ב אות ד') דייק מהטור דס"ל כמאירי מדלא חילק בין אותיות פשוטות לאותיות אחרות. ולכאורה להמבאר צ"ע דעדיין יש חילוק גם למאירי בין ה"א לוא", אמנם זה לא קשה כלל מאחר דגם בה"א כשנפסק רגלה מלמטה ואין לה שיעור אות רק בצירוף החלק שלמטה שייך בה צירוף ע"י ק"ת וכמו בוא"ו, ורק להיפך נקב האמור בה"א שהוא חסרון היק"ג בפנים אין שייך בוא"ו וחסרון היק"ג מבפנים כבר פירשו הטור לעיל מינה].

¹³⁶ הוא דעת הספה"ת (הו"ד לעיל), וכוונתו דלשיטת הספה"ת אין מקום לדבריו שהרי גם לר"ז בעיני היק"ג בתוך הה"א אלא דסגי במה שראוי לגורדו וישתייר שיעור או"ק עם היק"ג ושיעור מהני גם לנקב מבחוץ.

הרגל צדו העליון מן התחתון, ותקון זה תלוי כשיהא הנקב דק כ"כ שאין ההפסק מונע הקריאה המתוקנת לתינוק בינוני¹³³, שאם הוא חכם ביותר אף בהפסד צורת האות קוראו כתקנו, ואם טפש אף בהפסק דק שבדקים אינו קוראו כתקנו, שרוח קמעא שוברתו והפסד מועט מבלבלו, אבל כל שתנוק בינוני קוראו כתקנו אין כאן הפסד צורת אות.

וניקב מחללו מיהא שהוא כשר פירוש אף כשהוא סמוך כ"כ לרגל הה' שלא נשאר גויל סביבו, שלא הוצרכנו לגויל מקיפה מד' רוחות אלא ברוחות שסביב כל האות מבחוץ אבל מבפנים לא¹³⁴. ובירושלמי נראה להפך בראשון של מגילה (ה"ט) תמן תני אמר אשיאן בר נדבך נקב באמצע אם היה גויל מקיפו מד' צדדין מתוכו כשר ואם לאו פסול.

ואמרו עוד שם ר' זעירא בשם רב חסדא נקב בירכו אם גורדו ונשתייר בו ירך קטן כשר. וזו בא כדברינו ואינה חוזרת לדבריו של אשיאן כלל, וזהו שבה"א שיש לו תוך נקט אם נשתייר בו כמלא אות קטנה, ובו"ו שאין בו תוך נקט אי ינוקא קרי לה שפיר¹³⁵. אלא שיש

¹³³ מדברי המאירי מבואר דע"י קריאת תינוק החלק התחתון מצטרף לעליון לשיעור אות, והביאו הב"י (שם סט"ז) והדרכי משה שם (אות ד') כתב עלה ז"ל "ומדברי המרדכי דלעיל נראה שאין סובר חילוק זה, שהרי חילק בין אותיות פשוטות שבהן נזכר תיקון של תינוק, אבל בה"א וכיוצא בה יש לדון בדיון אם נשתייר כמלא אות קטנה, אבל דברי הטור מטין כדברי ה"ר מנחם, שהרי הטור מחלק בין ניקב הה"א לנפסקו האותיות, וזה משמע כדבריו דאם לא כן לא היה לו לכתוב סתם ואם נפסק אחד מהאותיות, אלא היה לו לפרש דבאותיות פשוטות מיירי, עכ"ל. ועיין בב"ח שם (אות י"ב) דכל דינו של המאירי הוא דווקא אם אירע כן לאחר כתיבה אבל אם מתחילה היתה האות מופסקת לא מהני לה קריאת תינוק, וסברתו בזה נראה דלעולם בעינן שתהא האות מגולם אחד, אמנם אינו גזה"כ בעלמא, אלא דאל"ה אינו אות אחד אלא ב' חלקים שאינם שייכים זל"ז, ולכך באופן שבשעת הכתיבה היו כתובין מגולם אחד ורק אח"כ נפסקו, בזה י"ל דכל שהם נקראים ע"י תינוק כאחד הם עדיין שייכים זל"ז ושם הראשון עליהם, ואות אחת מיקרו, [עיין רש"ש (בע"ב) מה שדן בדעת רש"י, ע"ע בשו"ת בית אפרים או"ח (ס"ג) מש"כ בדעת רש"י]. ולפי"ז נמצא חידוש בגדר קריאת תינוק שאינו רק גילוי מילתא בעלמא, אלא דאהי זה שב' חלקי האות נקראים כאחד לתינוק לצרפן זה עם זה, [ואינו מוכרח דעדיין י"ל דהמצרף הוא מה שהאותיות נקראים כאחד בעלמא, והתינוק אינו אלא גילוי מילתא דכך הוא]. אמנם הט"ז שם (סק"י) נחלק עליו דלא מהני רק אם נשאר שיעור או"ק בחלק העליון, [עיי"ש שהבין את דברי הב"ח באו"א], עיין עוד בפמ"ג ורעק"א שם מש"כ ע"ד. והנה ברמ"א שם נראה שפסק כמרדכי דהיינו דלא מהני קריאת תינוק לצרף את ב' חלקי האות, [עיין בפמ"ג הנ"ל], ועיין משנ"ב שם (סקמ"ח).

¹³⁴ קשה דא"כ בניקב יריכו יפסל כיון שאינו מוק"ג מבחוץ, ועיין להלן בהערה הבאה שהדברים יתבארו בעזה"ת.

¹³⁵ כוונתו דניקב יריכו שאמר ר' זעירא בה"א איירי שיש לו תוך וממילא הנקב הוא בעובי האות ולכך תלוי בשיעור אות קטנה, ובוא"ו שאין לו תוך איירי בנפסק האות מלמטה ע"י הנקב ולענין זה מהני לצרף את ב' החלקים ע"י קריאת התינוק. אלא

ונשוב לדברינו שמאחר שנקב מועט מפסיד צורת האות לפעמים ופוסל, כ"ש קרע...

וכל קרע שבא בתוך ב' שטין יתפור בתוך ג' לא יתפור. ולדעתנו דוקא בקרע שלא נגע בגוף האות, ויש מכשירין אפילו בקרע שנגע בגוף האות. ונקב שמתחילה כל שהדיו עובר עליו אינו נקב, ואם אינו עובר עליו אם הפסיק כ"כ שתינוק בינוני אינו קוראו כתקנו פסול¹³⁸, וכן בנקב אחר הכתיבה. ואם נקב תוכו באות שיש בה תוך כגון ה' ומ"ם וסמ"ך והדומין להם כשר, אפילו לא נשתייר גויל מקיף בצד האות שבפנים, ובירושלמי מצריך שיהא הבריה הסמוך לנקב עבה כ"כ שיהא רשאי לגררו וישאר בו בריח דק, ואם נקב הירך והפסיק כל הבריה צריך שיהא תינוק בינוני קורא כהוגן.

שו"ת הריב"ש סי' קב

ובודאי במ"ם סתומה שהרחיק הקו השמאלי מן הגג פסל, ואפילו לר"ח דהא איהו גופיה אמר דמם וסמך שבלוחות בנס היו עומדים, ואם לא היתה סתומה מכל צדדיה לא היתה עומדת בנס. ואיהו לא קאמר אלא שאם כתב מ"ם פתוחה במקום מ"ם סתומה כשר, וכן בהפך. אבל אם כתב מ"ם סתומה ולא חברה מכל צדדיה ודאי פסל, שאין זה דומה לא לפתוחה ולא לסתומה.

ואין אומריין בכיוצא בזה להראות לתינוק לא חכם ולא טפש שהרי אפילו טפש שבטפשים יקראנה מ"ם, שהרי אין פסלותה מפני שדומה לאות אחרת, אלא שאינה כתובה כהלכתה. ולא אמרו להראותה לתינוק, אלא בו' הדומה ליו"ד כההיא דויהרג דבפרק הקומץ רבה (כט:), וכן הביא זה הרמב"ם ז"ל (בפ"א מה' תפלין). וכן

¹³⁷ מדברי המאירי נראה שאי"צ שיגרר את עובי האות דבלא"ה כשר לרב ע"י זה שראוי לגרר את עובי האות וישאר שיעור או"ק והיק"ג סביב לו, ואשיאן בר נדבך נחלק מהקצה אל הקצה דאפילו תיקון ע"י גירוד בפועל ל"מ, [עיין לעיל בדברי הספה"ת שהארכנו בענין].

¹³⁸ משמע דוקא שאין תינוק קורא אותו הוא דפסול אבל אם התינוק קורא אותו אפילו שניקב מתחילה מצטרף החלק העליון עם התחתון וכשר. ותמוה דלעיל מינה כתב המאירי דדוקא אם ניקב אח"כ הוא דכשר ע"י קריאת תינוק ומשמע שאם ניקב קודם פסול. והנה בהמשך כתב המאירי "ואם נקב הירך והפסיק כל הבריה צריך שיהא תינוק בינוני קורא כהוגן", משמע דלעיל מינה לא קאי באופן שנפסק הירך, ויל"ע א"כ במה איירי, וראיתי בספר קרי"ס הנמ"ח שכתב שם בהערות לפרש דלעיל מינה קאי בשלא נפסק כל הבריה ורק יש נקב בתוך האות ובזה אפילו בניקב מתחילתו כל שהתינוק קורא אותו כשר, וכאן איירי בנפסק כל הבריה ובכה"ג לא מהי קריאת תינוק רק אי ניקב לאחר כתיבה, וכמש"כ הב"ח, וצ"ע.

בבית"ן כפי"ן ובדלתי"ן רשי"ן, שאם אין התינוק יכול לקרואה כתקנה פסולה, וזהו להחמיר. ולא אמרו זה להקל שאם יש לה פסול מפני דבוקה אם לאות אחרת אם לה בעצמה¹³⁹ שתכשר מפני קריאת התינוק. וכן ודאי אין להכשיר האל"ף שאין הרגל השמאלי נוגע לקו האמצעי, בשביל שהתינוק יקראנה אל"ף, שהרי מפני הפרוד לא יטעה לומר שהיא עי"ן הפוכה. ולא אמרו אלא באות שדומה לאות אחרת בשלמות, כגון ו' שאם קצרה הרבה תדמה ליו"ד לגמרי.

שו"ת מהרי"ק סי' סט

ועי"ד הס"ת אשר אין יו"ד האלף נוגעת אל עצומה, וכן נקודות הפי"א אין נוגעת לגגה, נלע"ד שהס"ת פסול הוא בכך...

ופשיטא שאין להכשירו על ידי קריאת התינוק, שלא נאמרו דברים אלו אלא היכא שנפסקה האות ובציר לה שיעורא, כגון וי"ו קטיעה שאנו מסופקים אם הגיע לאורך וי"ו או אם כשיעור יו"ד, ולכך תועיל קריאת התינוק דגלוי מלתא בעלמא הוא דאורך וי"ו יש לה מולא קראה יו"ד. אבל היכא דפשיטא לי שאין האות כצורתה מה תועיל בראיית התינוק ועינינו הרואות שאין האות כצורתה. ואע"ג שרבינו מאיר¹⁴⁰ השיב בתשובה שאין תפלין ומוזוזות נפסלין משום שלא כסדרן בתקון האותיות הנפרדות, ותלה הטעם בקריאת התינוק היינו דווקא להחשב כסדרן מאחר שעיקר צורת האותיות נעשו כסדרן¹⁴¹, אבל להכשיר בלא תיקון משום קריאת התינוק לא עלה על דעתו כדמוכח. ואותה תשובה שהביא בתשב"ץ גם לאות מטושטש ורישומי ניכר פשיטא נמי דלא דמי כלל, דהרי רשום האות ניכר כתיקונו, אבל הכא אין שום היכר הס"ת לצורת האות כתקונו.

¹³⁹ דלא כמאירי מ"ב ח"ב (הו"ד לעיל במימרא דר"י א"ר) עיי"ש, ובמשכ"ש.

¹⁴⁰ מהר"ם, הו"ד בהגהות מיימוני (פ"א מהל' תפלין אות צ' צורת אות ק'), [עיין תורה"ד סי' ר"ל שהוא מהר"ם]. ע"ע בב"י (סל"ב סכ"ה) שהאריך בענין.

¹⁴¹ עיין בחי' מרן הגרי"ז על הש"ס לקמן (לד). שהביא את דברי הגר"ח לברא דין זה.

מוקף גויל בס"ת ובגט

מחזור ויטרי סי תקיז

ויצריך להקיף גויל מארבע רוחותיה של אות. ואי לא מקפא פסולה. וניקב יריכו של ה'. ולא נשתייר כשיעור אות אחת קטנה פסולה. ונקב (שאין הדיו) [שהדיו] עובר עליו אינו נקב. גבי ספר תורה נמי בעינן כתיבה תמה כדמוכח בהבונה (קג):¹⁴².

ספר התרומה ה' גיטין סי קיג

הכותב את הגט צריך לעשות כתקון ס"ת¹⁴³ ולהיות כל אות מוקפת שלא יגע אות לאות, וכן מנהג¹⁴⁴, ולא מטעם דאקרי ספר¹⁴⁵

¹⁴² עיי"ש בדברי רש"י ד"ה "כתבה", ודו"ק. [ע"ע בדברי רש"י שם בד"ה "וכתבתם", ועיין בדברי הדרישה או"ח (סל"ב סק"ב וסל"ו סק"א) שכתב דמה שאמרו שם בברייתא "כתיבה תמה" לא קאי על הדינים המבאורים שם בברייתא ודו"ק]. ועיין עוד להלן בסמוך (ע"ד ספה"ת) שהארכנו בענין זה.

¹⁴³ בדברי הספה"ת מפורש דס"ת וכן גט צריכין היק"ג, [לענין גט ע"ע בהערה בסמוך]. ובעיקר הנידון אי ס"ת בעי היקף גויל, עיין לשון רש"י בסוגיין ד"ה "שאין גויל" שכתב "מעכבי בתפילין ומזוזות", וכן בד"ה "יריכו" כתב "ובתפילין קמייירי" דמשמע דדווקא תו"מ בעו היק"ג ולא ס"ת, [וכע"ז יש מקום לדייק בדברי הרא"ש בגיטין (פ"ב סי"ט) ובמרדכי שם (רמז שמ"ה), וימ"ל], וכבר עמד המרדכי בהלק"ט (רמז תתקנ"ג) ע"ד רש"י אלו ותמה מ"ש תו"מ מס"ת (עיי"ש), ועיין במהרש"א שכיוון לתמימתו. והברכת הזבח דן דאה"נ לרש"י אי"צ מוק"ג בס"ת. ועיין בברכת הזבח [לחד ישובא] ובעולת שלמה ובפמ"ג (סל"ב במש"ז סק"ח) שביארו את דברי רש"י באו"א, [עיין מש"כ להלן ע"ד בעל העיטור, ע"ע מש"כ לעיל ע"ד האו"ז הל' תפילין סי' תקנ"ג], וע"ע בדברי המעיט"ט (הלק"ט ס"ת סט"ו סק"ג) והרד"ל מש"כ בזה. ובעיקר הדיקדוק בדברי רש"י יש לעיין שגם במשנה גבי כתב אחד מעכבן פירש רש"י תו"מ וחסרון אות בודאי פוסל בס"ת ובהכרח כעול"ש. אמנם גם התם אפשר לומר דאה"נ שיטת רש"י דאות אחת בס"ת אינה מעכבת, וכשיטת התוס' במגילה (ט). בד"ה "בשלמא", עיין בשיעורי הגרי"ד מש"כ בזה.

ומ"מ לענין ס"ת כמעט לא מצינו מאן דפליג על כך דבעי היק"ג, וכן מפורש בדברי הרמב"ם (בפ"א מהל' ס"ת הלי"ט, ובפ"י הל"א הפסול הי"ד) הספה"ת העיטור הרמב"ן והרשב"א בגיטין (כ): וכ"כ הרשב"א בתשו' (שם ובמיוחסות סי' רל"ו) והמאירי בקרי"ס (הו"ד להלן) דבעינן היק"ג גם בס"ת, ועיין בר"ן על הרי"ף (בגיטין שם) שכתב דכן מפורש במנחות דס"ת בעי היק"ג, ובמרדכי (רמז תתקנ"ב) ובבית יוסף או"ח (סל"ב ס"ד) ודו"ק, [ע"ע בבב"א הגר"א (שם), וימ"ל], ובדעת רש"י מצינו לעול"ש שנקט דגם לרש"י בעינן היק"ג בס"ת, וכדבריו כן מפורש בדברי המח"ו הנ"ל. אמנם עיין מרדכי (שם) בהגהה שהכשיר אינו מוק"ג בס"ת, ע"ע בב"י (שם) מש"כ לבאר שיטתו, ובמהר"ם בנעט ע"ד המרדכי שם.

ועיין בפמ"ג (במש"ז סל"ב סק"ח) שהביא את שיטת הב"ח דהוכיח דמהא דגם בס"ת בעינן היק"ג בהכרח שהדיו מוק"ג הללמ"ס הוא ואינו מדרשה ד"וכתבתם" וז"ל שם "אבל אם נאמר מהלכה למשה מסיני, כמו שכתב הב"ח בסעיף ד' לא, א

ד"ה ומ"ש בכתיבה, והעד דבספר תורה נמי בעינן כתיבה תמה... ומכל מקום י"ל דלאו הלכה למשה מסיני, וספר תורה יליף לה מתפילין, יע"ש, עכ"ל.

אמנם לענין גט מצינו בזה מחלוקת ראשונים, דדעת המנהיג (עמ' תרע"א) הראב"ה (הו"ד באו"ז) והאור זרוע (הל' גיטין סי' תשט"ו) דבעינן היק"ג לגט. ובדעת הספה"ת שכתב דבעינן היק"ג עיין בב"י אה"ע (סי' קכ"ה ס"ו) שכל דבריו אינם אלא לכתחילה אבל בדיעבד כשר כדעת הסמ"ג (עשין נ') והמרדכי בגיטין (כ): עיי"ש, [ע"ע שו"ת הרא"ש סי' מ"ה], ולכאורה דייק כן מלשון ספה"ת "צריך לעשות" היינו רק לכתחילה וכן ממש"כ "וכן מנהג", [ע"ע לשון הספה"ת סי' קי"ד ודו"ק], ועיין בדברי הב"ח (שם) שהביא מה"ר מנחם מרזנבורק והמהר"י מינץ דעובדא הוי בגט שהיה בו אותיות שלא היו מוק"ג ופסלו הראב"ה והכשירו ספה"ת, והוא כדעת הב"י, אלא דצ"ע דהספה"ת טעמא קא יהיב דלא מיקריא אות, וסברא זו גם לענין בדיעבד היא, וצ"ע. אח"כ מצאתי דהתרומת הדשן (בסי' ק"ל ובפסקים סי' מ"ה) כתב דדעת ספה"ת דכל שאינו מוק"ג פסול בגט ומה"ט שאינו אות, וצ"ע, [ע"ע בדברי ספה"ת סי' ר"ה].

אמנם דעת התוס' בגיטין (שם) בד"ה "לא צריכא" והרא"ש (שם סי"ט) והרמב"ן והרשב"א (שם) דאין צריך היק"ג בגט, [ועיין בב"י הנ"ל דאפילו לכתחילה אי"צ, אמנם עיין שו"ת הריב"ש סי' נ"ו], וכן הוא דעת הרמב"ם (פ"ד מהל' גיטין הלי"י, עיי"ש בדברי ה"ה). וע"ע בטוש"ע (אה"ע סי' קכ"ה ס"ו) ובנו"כ שם.

עוד יל"ד לשיטות דצריך היק"ג בגט אי גם לענין שבת חסרון היק"ג פוטר, ובפשטות לשיטות הראשונים דפסלי אינו מוק"ג בגט טעמם משום ש"אינה אות" וכיון שכן לכאורה יפטר גם בשבת, [ונתירא מכך חזינן בדברי השל"ג (סופ"ב דשבת הו"ד להלן בע"ב שמעתתא דתגין) שהשווה הכשר הכתב בס"ת וחייב שבת], וכן משמעות דברי המנהיג (עמ' תרע"א) דבלא היק"ג פוטר בשבת עיי"ש. [ובאו"ז (סי' תשט"ו) הצריך היק"ג בגט, והביא את דברי הריצב"א להצריך זיונין בגט וכמו דלענין שבת מוכח בגמ' בשבת דבלא זיונין הוא פטור, והאו"ז נחלק עליו שאין ראיה מהגמ' שם דבלא זיונין הוא פטור, וא"כ אי"צ זיונין בגט, ומ"מ גם לשיטת האו"ז היק"ג בגט צריך אשר נראה דדינא דהיק"ג חמור מזיונין, ולכה"פ לדעת הריצב"א שפטר בלא זיונין בשבת יפטר כשאינו מוק"ג, וי"ל].

כמו"כ יל"ד אי חסרון היק"ג מבטל "שם אות" לענין שלא מהני ליה תיקון ע"י גרידת סכין, ולענין דינא דשלא כסדרן, דעד כמה שחסרון היק"ג מבטל "שם אות" חשוב כמו שלא נכתבה האות. והנה לענין ח"ת נסתפק בזה הספה"ת לעיל (הל' תפילין סי' ר"ה) ומסיק להלכה שיכול לגרד, ולרשב"א והסמ"ק תלוי אי אירע הדיבוק קודם כתיבת האות או לאחר כתיבת האות, ושאר הראשונים ס"ל דלעולם מהני גרידת סכין. ולענין דינא דכסדרן עיין ב"י (סל"ב סכ"ה) שהאריך בזה. ע"ע ברכה"ז עול"ש ופמ"ג (סל"ב מש"ז סק"ח) שהעלו בדעת רש"י דבתפילין לא מהני תיקון משום דהוי שלא כסדרן, ויל"ע מ"ט ל"מ תיקון בתפילין אי משום דס"ל לרש"י דל"מ גרידת סכין וצריך לגרור כל האות וממילא פשוט דהוי שלא כסדרן, או אפילו אי יכול לגרור ע"י סכין מ"מ הוי שלא כסדרן וכדעת ההג"מ בב"י (הנ"ל). ובברכה"ז כתב דכדי לתקן צריך לתלות הה"א בין השיטין עיי"ש, וכן מפורש בעול"ש, וא"כ איירי שבא לתקן ע"י כתיבת האות בתחילה ולפי"ז פשוט שיש חסרון דשלא כסדרן, [ויל"ע למה הוצרך הברכה"ז להאי תיקון ולא סגי ליה בגרידת סכין ואולי כוונתו על אופן שלא נשתייר שיעור בירך, וכ"ה בעול"ש, וא"כ אינו שייך לעניניו כלל]. אמנם עיי"ה בהשגת הצ"ק ע"ד הברכה"ז ולכאורה אין השגתו שייכת רק אי אי"צ לעשות רק תיקון בעלמא של גרידת סכין ולא של כתיבת האות בתחילה

דהא אתי לספירת דברים, אלא משום דלא מקריא אות כשנוגעת לחברתה¹⁴⁶. מהא דאמרין פרק המביא בתרא בין שיטה לשיטה יהא שלי מהו, ופריך ותפוק ליה דספר אחד אמר רחמנא ולא שנים, ומשני לא צריכה דמעה. ומשמע הפשט שאותיות של שיטה נוגעות מקצת המקומות אל אותיות של שיטה שלמטה הימנה. ואמר מורי רבינו לא היא, כי נוכל לפרש כגון ראש של למ"ד משיטה תחתונה נכנס בתוך אויר חי"ת בשיטה שלמעלה הימנה, או רגל של נו"ן פשוטה משיטה עליונה נכנס בתוך אויר של טי"ת או עי"ן שלמטה הימנה, אבל אין נוגעות כלל זו בזו.

ספר התרומה הלי גיטין סי' קיד

ואעפ"י שצריך שתהא כל אות מוקפת גויל, מ"מ אין מנהג לזיין את האותיות שעטנ"ז ג"ץ כמו שעושין בספר תורה. ויכול להיות הטעם דכשנוגעת לחברתה אין נראית אות למי שאינו מכיר מה מין אות זה ומה מין חברתה או אם שתיהן אות אחת¹⁴⁷, לפיכך

ודו"ק, וצ"ע. ובפמ"ג הנ"ל מפורש דגם תיקון של גירוד סכין הו"ל שלא כסדרן אליבא דרש"י, והארכנו בענינים אלו כ"א במקומם.

¹⁴⁴ הנה מלשון זה משמע דאין חסרון היקף גויל מעכב בגט ורק מנהג בעלמא, וכן בספה"ת המובא להלן בסמוך כתב מעין לשון זה "לפיכך הורגלו", וכן נראה שנקט הב"י אה"ע (סי' קכ"ה ס"ו) בדעת ספה"ת. אלא שמהמשך דבריו של הספה"ת כאן נראה שאינו רק מנהג אלא חסרון היקף פוסל בגט, שהרי דן האם הטעם דבעינן היקף בגט הוא משום דאיקרי "ספר" או משום ש"אינו אות", ולפי ב' הצדדין נראה דחסרון היקף פוסל בגט, וצ"ע. ועיין באו"ז הל' גיטין (סי' תשט"ו) שכתב "ואף על פי שכתב נהג, מנהג תורה היא שכל אות שאינה כתובה בכתובה גסה ואין גויל מקיף אותה אינה קרויה אות ופסולה". אח"כ מצאתי שהתרומת הדשן (פסקים סי' מ"ה) נקט כדבריו דחסרון היקף פוסל בגט ולא רק מנהג בעלמא, עיי"ש. וע"ע בספה"ת הל' תפילין (סי' ר"ה) דמשמע נמי כתורה"ד, וצ"ע.

¹⁴⁵ הספה"ת העלה צד דהא דבעינן מוקף אינו מדין האות עצמה דגם כשאינה מוקפת גויל שפיר מיקריא אות, אלא דהדין "ספר" הוא המחייב כתיבה חשובה שאינה מוקפת גויל [ובלא גזה"כ דכתיבה תמה], וע"ע לעיל בדברי המנהיג (עמ' תרע"א) ולהלן בענין זה בדברי הרמב"ן והרשב"א בגיטין (כ:), ובמשנ"ת בדבריהם בעזה"י, וע"ע בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' תרי"א).

¹⁴⁶ וכ"כ הספה"ת בהל' תפילין (סי' ר"ה, הו"ד לעיל מינה במימרא דר"י א"ר) והביאו התורה"ד (סי' ר"ל ור"ל). ע"ע בדבריו להלן (סי' קי"ד) תוספת ביאור בדינא דמוקף ג, [עיי"ש מש"כ ע"ד]. עיין לעיל במה שנתקשנו בדברי הספה"ת דאם גם בגט בעינן מוקף גויל בהכרח שהטעם דבעינן היקף גויל הוא משום דכל אות שאינה מוקפת גויל אינה אות, וא"כ איך דן שם הספה"ת דסגי בגרירת סכין, [עיי"ש מש"כ בזה].

¹⁴⁷ עיין במרדכי ריש גיטין (רמז שט"ז) שהביא את דברי ספה"ת אלו. ובגוף סברת ספה"ת יש לעיין דבכל מקום מצינו שהיכר אות תלויה בתינוק דלא חכים ולא טיפש, וכאן הביא הספה"ת אופן מדידה אחר להיכר האות, והוא שאין גבולי האות ניכרים למי שאין מכיר את האות, וצ"ב אמאי שינה מבכל מקום שהיכר תלוי בתינוק דל"ח ול"ט. ומה שנראה מזה דבאמת אם היה חסרון שאין תינוק יודע

הורגלו¹⁴⁸ להפרידו אבל בלא תגין נקראת שפיר אות והתגין לשום דרש בא.

ספר המנהיג הלכות הגט [עמוד תרע"א]

מצאתי בירושלמי דגיטין כתיב הכא וכתב לה ספר כריתות וכתוב התם וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר, מה להלן צריך לזיין בשבעה אותיות ש'ע'ט' נ'ז' ג' צ' אף בגט צריך לזיין...ועל כן יש להחמיר, ובהקפת גויל כס"ת תפילין ומזוזות דמצריך להו הקפת גויל בפרק הקומץ רבה (כט.), וכן למגילה דספר נקרא¹⁴⁹, ובכתיבה דקה שורש הגסה ולא ככתיבת הפירושים שאין לה גוף האותיות ואינה מזויינת כהלכתה, ואינה ראויה להכתב בס"ת תפילין ומזוזות ומגילה, ולא יתחייב עליה בשבת.

ספר העיטור שער א' הלי תפילין דף נז.

גרסינן בירושלמי תולין בספרים ואין תולין בתפילין ובמזוזה, ודייקנן נמי בגמרא דילן ההיא דאפסקא ליה ה' דהעם וכרעה דוי"ו דויהרג, וא"א דתולין כי לא נשתייר כמלא אות אמאי פסול למחוק

לקרות את האות אינה אות כלל ופשוט שהיא פסולה ואין צריך לזה דין מיוחד של היקף, אלא ודאי מיירי באופן שהאות ניכרת למי שמכירה ותינוק קורא אותה כתיקונה, ולכך יש מקום להחשיבה אות, אלא דמ"מ אין גבול האות והבדלתו מחבירו ניכר, ומאחר שממהות האות הוא מה שהיא מובדלת לעצמה כל שאין ניכרת הבדלתה מחברתה חסר בשם אות שבה.

ואולי לפי"ז יתבאר מה דדן הספה"ת דיועיל תיקון של גרירת סכין, ולכאורה עד כמה שחסר בשם אות איך מועיל תיקון ע"י גרירת הדיבוק הא הו"ל ח"ת. אמנם למבואר שגם אחר הדיבוק האות נקראת לתינוק, וכיון שכן עיקר תכלית האות קיימת אלא שעדיין חסר בהכרת האות שאינה ברורה ועומדת לעצמה, בזה יש מקום לדון דמצד אחד חסרון זה חסרון באות הוא שאינו בשלימותו ואינו פסול חיצוני, [נכמש"נ דלכך חסרון היקף פוסל גם בגט], וא"כ י"מ לומר שהשלמה זו צריכה להיעשות ע"י ח", ומצד שני אפשר דמאחר ועיקר עשיית האות נעשתה ע"י חוק יריכות והחוק תוכות בא רק להשלמת האות והעמדתה על ציביונה לענין זה סגי אפילו ע"י ח"ת. וכן נראה מלשון ספה"ת המובא לעיל (הל' תפילין סי' ר"ה) דהטעם שאין חסרון דח"ת הוא משום ד"לא אבד שם האות שעליה", הנה לא כתב הספה"ת דשם אות גמורה עליה אלא ש"לא אבד שם האות מעליה", דהיינו שלא נאבד לגמרי השם אות ממנה דעדיין אות היא אלא שחסר בשלימותה, ולכך לענין ח"ת כל שעשיית האות עדיין קיימת אין חשוב שנוצר האות ע"י ח"ת, משא"כ לענין הכשר הגט בעינן להיקף ג' כיון שבלא היקף ג' עדיין חסר בשם אות שעליה כיון שלא נשלמה האות וכמש"נ, ועדיין צ"ע בזה.

¹⁴⁸ הנה מלשון זה משמע דהדין מוקף בגט אינו אלא לכתחילה ש"הורגלו", אבל בדיעבד כשר, ועיין במה שהערנו ע"ד הספה"ת לעיל מינה (סי' קי"ג).

¹⁴⁹ עיין מש"כ לעיל ע"ד המנהיג בשמעתתא דקוצו של יו"ד.

אור זרוע ח"א הל' גיטין סי' תשטו

כתב ר"ת זצ"ל בתיקון סדר הגט ששלח לבני פרי"ש ונהגו לכתוב כתיבה גסה ובשירטוט כעין ספר וי"ב שורות והתיבות שלימות שלא יכתוב ישר' חסר עכ"ל. ואף על פי שכתב נהגו מנהג תורה היא, שכל אות שאינה כתובה בכתיבה גסה ואין גויל מקיף אותה אינה קרויה אות ופסולה, כדתנן בהקומץ רבה (מנחות כח.) ד' פרשיות שבתפילין מעכבין זא"ז ואפי' כתב אחד מעכבין...

ותו פרכינן התם בפרק הקומץ (כט.) הא נמי פשיטא, לכאידך דרב יהודה דא"ר יהודה א"ר כל אות שאין גויל מקיף לה מד' רוחותיה פסולה, פירוש שאינה קרויה אות. ויש מרבותינו שרצו להביא ראיה משמעתא (גיטין כ:) ולהכשיר, מדמסיק בין שיטה לשיטה יהא שלי מהו, ופריך ותיפוק לי דספר אחד אמר רחמנא ולא שנים ושלשה ספרים, ושני לא צריכא דמעורה, ומשמע שהאותיות של שיטה זאת נוגעות באותיות של שיטה תחתונה וכשר אע"פ שאין הגויל מקיף. ואומר רבינו יצחק בר"ש זצ"ל דלאו דוקא מעורה שנוגעין זב"ז, אלא כגון שראשו של ל' של שיטה התחתונה נכנס בתוך אויר של חי"ת בשיטה של מעלה, או רגל נ' פשוטה של שיטה עליונה נכנס בתוך אויר של טית או באויר של עין של שיטה תחתונה ולא נגעו כלל אחדדי, ולעולם כל אות שאין גויל מקיף אותה אינה קרויה אות ופסולה כדאיתא בהקומץ רבה.

ואין לחלק ולומר דדוקא בתפילין (כעין) [בעינין] שתהא אות מוקפת גויל אבל לא בגט, דהא כתיבה כתובה בו ואין זו כתיבה. ומעשה בא לפני מורי אב"י העזרי זצ"ל בגט שלא הקיף גויל את האות ופסלו.

חידושי הרמב"ן מסכת גיטין כ:

לא צריכא דמיערי איכא דאמרי שאם היו אותיות הגט נוגעות זו בזו פסול ככתיבת הספרים, כדאמרין במנחות (כט.) כל אות שאינו מוקף גויל אינו אות¹⁵⁷. ואיכא דאמרי דכשר אף כשאינו מוקף גויל.

וכמו שדייקנו בתח"ד הסמ"ג, ואתי הסמ"ג כאן לאפוקי דבגט אין לא דין "ספר" ולא דין "כתיבה תמה".

¹⁵⁶ משא"כ לענין היק"ג לכתחילה צריך להקפיד שתהא האות מוק"ג מטעם אחר וכמש"כ הסמ"ג שאין האות ניכרת יפה כשמחוברת לחברתה. [ע"ע בדברי המרדכי בגיטין (רמז שמ"ה, הו"ד לעיל על מימרא דר"י א"ר) ובמש"כ ע"ד].

¹⁵⁷ הגירסא שלפנינו בגמ' היא "כל אות שאין גויל מוקף לה מארבע רוחותיה פסולה", ומהגירסא של הרמב"ן נראה שחסרון היקף גויל הו' חסרון בעיקר השם אות, [וברשב"א בתשו' (הו"ד להלן בסמוך) איתא ז"ל "כל אות דאין גויל מקיף אותה מארבע רוחותיה פסולה, אלמא אינה אות". הנה הגירסא שהיתה לפני הרשב"א

ולתלי, אלא לאו ש"מ אין תולין, והא דאמרין נקבה¹⁵⁰ כשר ירכה פסול בתפילין ובמזוזה, אבל בס"ת¹⁵¹ מוחק ותולה וכן הלכתא.

פסקי רי"ד מסכת מנחות כט.

אלא לכאידך דרב יהודה אמר רב, דאמר רב יהודה אמר רב כל אות שאין גויל מקיף לה מארבע רוחותיה פסולה, פירוש בספר תורה קאי, ומשום הכי לא אמר מעכבת אלא פסולה, שהיא פסולה ואינה מעכבת כל הספר, אבל במזוזה מעכבת משום דכתיב וכתבתם¹⁵².

ספר מצוות גדול עשין סי' נ

הכותב גט צריך לעשותו כתיקון ספר תורה שתהיה כל אות ואות מוקפת גויל שלא תגע אות לאות¹⁵³, ולא מטעם שגט נקרא ספר¹⁵⁴, שהרי ספר דורשו התלמוד (גיטין כא:) לספירת דברים, אלא מפני שאינה נכרת יפה כשהיא מחוברת לחברתה. ובדיעבד אור"י (שם כ: בתוד"ה "לא") שאין לפוסלו בשביל כך שהרי אין כתוב בו וכתבתם כתיבה תמה כמו בתפילין או מזוזות¹⁵⁵. ומ"מ לא נהגו לזיין שעטנ"ז ג"ץ בגט מפני שבלא שום זיון נקראת אות¹⁵⁶...

¹⁵⁰ נראה שחסר כאן תיבת "תוכה", [ונה"א שייך לתיבת תוכה].

¹⁵¹ עיין בברכת הזבח ובעולת שלמה שכיוונו לפירושו של בעל העיטור, ויישוב עפ"ז שיטת רש"י, והצאן קדשים תמה על ישוב זה, עיין בפמ"ג (סל"ב במש"ז סק"ח) מש"כ על זה, וע"ע בשיעורי הגרי"ד, [ענין מש"כ לעיל ע"ד ספה"ת]. אלא ידעוין בהערה בסמוך דנראה דלעיתור החילוק בין ס"ת לתו"מ אינו כחילוק שחילקו הברכה"ז והעול"ש שהם חילקו דבס"ת יכול לחזור ולתקן משא"כ תו"מ אין יכול לתקן דהו"ל שלא כסדרן, משא"כ ספה"ת לאו בתיקון איירי אלא בעיכוב אות אחת פסולה לכל הספר.

¹⁵² צ"ב כוונתו בחילוק שבין ס"ת ומזוזה והיאך ילפינן מקרא ד"וכתבתם" דאות אחת שאינה מוקפת גויל פוסלת את כל הפרשה. ולכאורה כוונתו כמו שמשמע מרש"י דחסרון אות אינו מעכב רק בתו"מ ולא בס"ת. [וצע"ק אמאי נקט מזוזה ולא גם תפילין]. אלא דיל"ע דא"כ לענין מה אות אחת פסולה בס"ת, ואולי למצות כתיבת ס"ת דבעינן שיכתוב את כל הספר.

¹⁵³ משמעות דבריו דס"ל שאין פסול של היק"ג רק בנגיעת אל"א, וכן הוא בהמשך דבריו "שאינה ניכרת יפה כשהיא מחוברת לחברתה", וכ"מ דבריו בעשין כ"ב (הו"ד לעיל), אמנם עיי"ש שהבאנו מהגידו"ק שהוכיח להיפך מדברי הסמ"ג, עיי"ש עוד מש"כ ע"ד.

¹⁵⁴ מדברי הסמ"ג חזין ד"ספר" הו' סיבה לחייב שיהיו אותיותיו מוק"ג. ועיין לעיל (ע"ד ספה"ת במימרא דר"י א"ר) שהארכנו בענין, ע"ע להלן (בסמוך) שהארכנו בזה בדברי הרמב"ן בס"ד.

¹⁵⁵ הנה סברא זו אינה אלא לתפילין ומזוזה אבל לספר תורה אי"צ לכך, [ואפשר דגם אין דין "כתיבה תמה" בס"ת, דקרא דדרשינן מינה דבעינן כתיבה תמה אמור רק גבי תו"מ ולא בס"ת]. דבס"ת עצם זה דמיקרי "ספר" זה גופא המחייב היק"ג,

ומפרש זה שאמרו כאן דמערר כגון שמעורות אותיות של שיטה זו שלמטה נכנסת מעט בין תיבה לתיבה שלמעלה, או שנכנס ראשו של למ"ד שלמטה באוירה של דל"ת וה"א, ושאר הדומות להן. ולפי דעתי שזה¹⁵⁸ יותר קרוב ליפסל¹⁵⁹.

היא כפי הגירסא שלפנינו ומ"מ דייק מלשון הגמ' דהוי חסרון ב"אות" שאינה אות, דמדאמרו בגמ' "כל אות" וכו' משמע דהוא דין בדיני אות ולא דין בפרשיות של תו"מ שאין אותיות שלהם מוקפין גויל, וצ"ע. ולפי"ז אפשר דגם לרמב"ן היה הגירסא כמו שלפנינו ומ"מ הביא את הגמ' בלשון הזה משום דס"ל שזה העולה מתו"ד הגמ'], וע"ע להלן בביאור דעת הרמב"ן בגדר דינא דמוק"ג.

¹⁵⁸ קאי אנכנס ראש הלמ"ד לתוך האות שלמעלה ממנו, והנה המ"ב (ס"י ל"ב ס"ק קכ"ט וק"ל) פסל גם בכנס ראש הלמ"ד לתוך חלל אל"ף. ובשעה"צ (שם ס"ק קל"ב) הביא מקור לדבריו מהשער[ן] אפרים, וצ"ע דבש"א לא הוזכר רק האות תי"ו שדומה לאות חיי"ת ומנליה למ"ב לחדש גם באות אל"ף, דלכאורה יש מקום לחלק בין חלל של אות חיי"ת שהוא מישך שייך לגוף האות, משא"כ חלל האל"ף יש מקום לומר שאינו שייך לגוף האות. אמנם מהרמב"ן לכאורה יש מקום להביא ראיה למ"ב דאף לתוך חלל האל"ף פסול, דאלא"ה אכתי קשה דאין ראיה להכשיר מוק"ג בגט, דמצינו לאוקמיה באות למ"ד שנכנס לתוך חלל האל"ף, ולא בשנגעו אות באות. ואולי אפשר לדחות דעד כמה שאין החלל של האלף מישך שייך לאות עצמה י"ל דחשוב אותו חלל בין השיטין, וצ"ע. [ועיין בספה"ת והרשב"א דאירי בכנס לתוך האות עי"ן ודו"ק]. אמנם עיין רש"ש ע"ד התוס' שם מה שהקשה, ובהכרח דלא ס"ל סברא דידן ודו"ק. ובעיקר הנידון עיין בדרכי משה אהע"ז (ס"י קכ"ה אות י"ח) שהביא לדינא דהרמב"ן גם באופן של כניסת הלמ"ד לתוך חלל אות אל"ף [אלא דבנ"א תוקן הגי' במקום אל"ף ה"א, אמנם החלקת מחוקק שם ובחי' רעק"א על גיטין (שם) הביאו את הד"מ כפי הגי' שלפנינו].

¹⁵⁹ הנה מלשון הרמב"ן נראה דאותיות מעורות ע"י שהלמ"ד נכנס לתוך חלל החי"ת וכדו' גרע טפי מנגיעת אות באות, ואפילו אי לא בעי מוק"ג בגט כה"ג שהאותיות נכנסות זו לתוך זו פסול. וצ"ב היאך נפסול עירוב זה יותר מנגיעה ממש, ובעיקר הסברה צ"ב מה הטעם כלל לפסול עירוב זה. ובר"ן על הרי"ף (שם הו"ד להלן) ביאר דהחסרון בכה"ג הוא "שזה יותר קרוב לפסול הגט מפני שמבטל צורת האות", עכ"ל.

אמנם בריטב"א נראה שפירש את דברי הרמב"ן באו"א ז"ל "אבל רבינו נר"ו אמר דבס"ת לא סגי בהכי, וכן דעת רבו הרמב"ן ז"ל בחידושו דאומר מוקפת גויל לגמרי בעינן", עיישה. הנה מדברי הריטב"א נראה דכל מה שפסל הרמב"ן כניסת אות לתוך חלל אות אחר מיוסד על פסולא של מוק"ג, ועד כמה דבגט אי"צ מוק"ג גם כניסה לתוך חלל האות אינו פסול. והדברים מפורשים גם בדברי הריב"ש (ס"י קמ"ו הו"ד להלן) ז"ל "הרמב"ן ז"ל השיב עליהם, שאם דבוקה היתה פוסלת בגט כמו בס"ת זה היה קרוב ליפסל, אלא ודאי אין דבוקה פוסלת בגט, דלא בעינן מוקף גויל אלא בס"ת". ולפי"ז מש"כ הרמב"ן "שזה יותר קרוב ליפסל" אין הכונה יותר ממוק"ג, דכד מעיינת שפיר בדברי הריטב"א מפורש דאדרבה נגיעת אות באות ממש יותר חמור מכניסה לחלל האות, אלא המכוון שיותר נוטה דעת הרמב"ן לפסול גם בכה"ג דגם זה אינו חשוב מוק"ג ויותר קרוב לומר שבכה"ג פסול.

אולם מהר"ן נראה שהוא סבור בדעת הרמב"ן דכניסה לתוך החלל של האות יותר חמור מנגיעת אות באות, וגם בגט שאין היק"ג פסול בכה"ג שנכנס לתוך חלל האות פסול, [וצע"ק בזה שפי' דלא כריטב"א והריב"ש ששה מבית מדרשו ממש]. ומצאתי

ומסתברא כיון שהותר ליכתב בכל לשון בין בגופן שלנו בין בגופן שלהם ועל עלה של זית ועל יד של עבד ושלא בדיו¹⁶⁰ לא בעינן מוקף

שכבר עמד בכל זה רעק"א בתשו' (תנינא סי' כ"ז), ובגליון רעק"א על השו"ע (או"ח סל"ב סכ"ח), עיי"ש.

ובעיקר סברתם נראה, דהנה בדברי הר"ן (הנ"ל) מבואר דהטעם לפסול הוא "מפני שמבטל צורת אות", ולכאורה עד כמה שזו היא הסברה הדעת נותנת לומר כר"ן דיותר חמור פסולא דכניסה לתוך חלל האות מנגיעת אות באות. אלא שגם בריטב"א מפורש מעין סברת הר"ן שכתב דטעמו של הרמב"ן הוא ש"הרי זה מבטל צורת האותיות כשנכנסת אות אחת בתוך חלל חברתה". וכ"ה בריב"ש הנ"ל דכל שנכנס אות לחלל אות אחר הוא "מפסיד צורת אות". ואם כן תמוה טובא היאך תלו להך דינא דהרמב"ן בדיון היק"ג הא פשוט דכל שבטלה צורת האות חמירא טפי.

אלא דבריב"ש הוסיף לבאר דהאי שינוי צורת האות אינו שינוי גמור, וז"ל "אם נכנס ראש הלמ"ד באויר הה"א או החי"ת אפי' בלא נגיעה פסול, אע"פ שלא תתחלף בזה אות אחרת, אלא שמפסיד צור' האות". הא קמן דלא נתחלפה האות לצורת אות אחרת וא"כ אינו שינוי גמור, וכמו כן מפורש ברמב"ן והריטב"א דמירי באופן שהאות נקראת לתינוק דל"ח ול"ט וא"כ שפיר שם אות עליה, אלא שאינה כצורתה, ובזה שפיר מצינו למימר שאין קפידיא בגט. וביותר דמדבריהם נראה דגם פסולא דאינו מוק"ג הוא מלתא דשינוי צורת האות, ולא משום שאינה נקראת לתינוק או מטעם אחר, אלא דכל שדבוקה לאות אחרת ממילא אין עומדת בצורתה וכתיקונה, וס"ל דגם באופן שמעורבות אות באות ע"י שאות אחת נכנסת לתוך חללה של אות אחרת גם בזה יש שינוי צורתה, דגם זה עירוב אותיות שנראות משוייכות זל"ז ע"י שאחת נמצאת בתוך חללה של השניה. עיין עוד בדברי רעק"א הנ"ל שהאריך לבאר באיזה אופן נכנס האות לתוך חלל האות והיאך נשתנה עי"כ צורת האות.

ולהלכה עיין בדברי השו"ע (או"ח סי' ל"ב סכ"ח), ועיין בט"ז (שם ס"ק כ"ב) שהשיג עליו, [עיי"ש בביאור הגר"א]. ע"ע בדברי המג"א (שם סק"מ) מה שהביא מדברי הרמ"א באה"ע (ס"י קכ"ה ס"ו), וברעק"א שם על הגליון שתמה עליו שאין לדמות גט לסת"ם, [ע"ע שו"ת רעק"א הנ"ל, ובחידושו (במהדורות הישנות) למסכת גיטין (כ): נדפס מרעק"א באו"א, וצ"ע].

¹⁶⁰ ראיתי להגר"א גרבוז שליט"א שכתב לבאר את דברי הרמב"ן כמין חומר, והוא דהרמב"ן בא לאפוקי מב' דרכים שיש לדון להצריך בגט היק"ג. הא' דחסר בשם אות, ועל זה דחה הרמב"ן דמאחר דכשר לכתוב גט גם בגופן שלהם א"כ אין בגט דין אות כלל, וא"א לדון בו משום חסרון שם אות כלל. והב' כמו שדן התורא"ש בגיטין (שם הו"ד להלן) דיש מקום לחייב היק"ג בגט דאפשר דדינא דהיק"ג אינו דין באות אלא הילכתא דבעינן היק"ג וא"כ גם אם אי"צ שם אות בגט אכתי ניבעי היק"ג דנילף "כתיבה כתיבה" מסת"ם, דכמו דהתם בעינן היק"ג גם בגט ניבעי היק"ג. ועל זה דחה הרמב"ן כמו שדחה התורא"ש שם "דא"כ אפי' ספר ודיו נמי ליבעי, ומתני' תנן דכותבין על כל דבר המתקיים אפי' על עלה של זית". דהיינו דמאחר והגט כשר על עלה של זית ובכל דיו בהכרח דלא ילפינן "כתיבה כתיבה" מסת"ם, וא"כ ה"ה לענין מוק"ג לא ילפינן להצריך מוק"ג בגט כמו בסת"ם. [עיין בדברי המנהיג (עמ' תרע"א) דילין גז"ש גט מסת"ם ומחלק בין דינא דמוק"ג לדינא דדיו וקלף, עיי"ש מש"כ ע"ד].

והנה בעצם החילוק שחילק בין גופן שלהם לאשורית מילתא דמסתברא היא, דמאחר ולרמב"ן מיירי באופן שהכתב נקרא לתינוק דל"ח ול"ט מה אנו חסרין, שהרי כל ענינו של כתב הוא שיהיו הדברים נקראים ע"י הכתב, וא"כ כל שתינוק קורא אותו זהו כתב ואות מושלם ומה מקום לדון בו חסרון ומדוע בסת"ם הוא

גויל, אלא כל אות שקורא אותה לא חכים ולא טפש כשרה בגט בין נוגעת בין אינה נוגעת, ובירושלמי וכתב ולא מטיף ר' יוחנן בר' שלום ורבי מתניא חד אמר בשלא עירב את הנקודות וחרנא אמר אפילו עירב את הנקודות, ואלו בס"ת דבר ברור הוא שאפילו עירב את הנקודות אין זה כתב.

חידושי הרשב"א גיטין כ:

לא צריכא דמערין... דקדק מכאן ריב"ם ז"ל דכתב הגט אין צריך שיהא גויל מקיף את האות. ור"י ז"ל דחה דדילמא לאו מערי שנוגעת זו לזו קאמר, אלא כגון שנכנס צואר הלמד בתוך חלל החית שבשטה שלמעלה ממנה, או רגל הקוף בתוך חלל הטית והעין שבשיטה שלמטה ממנה קאמר, אבל אין נוגעת בחברתה כמלא נימא, וזה על דרך פירושו של ר"ח ז"ל שכתבתי. אבל לפי פירושו של רש"י ז"ל כדברי ריב"ם ז"ל מכרעא¹⁶¹.

פסול. ולעיל נתבאר דיש עוד חסרון שאין האות עומדת בצורתה וכתיקונה, וכל זה צ"ב דמה בכך כל שהאות נקראת לתינוק הרי יש כאן אות וכתב גמור. ובהכרח דיש צורה לכל אות כפי איך שנמסר מסיני [וכמו שהבאנו לעיל הראשונים והאחרונים], וצריך שהאות יכתב כפי מה שהוא ואל"ה אין האות שלפנינו רק דומה לאות אבל אינו האות בעצמו. והנה כל זה שייך באותיות של כתב אשורית שהוא כתב בעצם, אבל בגופן שלהם כל התורה כתב הוא רק מה שע"י האות הדברים נקראים לקורא, וכיון שכן אין לדון בגופן שלהם רק אי תינוק דל"ח ול"ט קורא אותן ותו לא.

אבל לגוף הפשט ברמב"ן נראה שכוונתו לענין אחר, וכמו שנראה מהריטב"א שכתב ז"ל "דהכא בגט לא בעינן אותיות מוקפות גויל, שהרי כשר הוא בכל לשון ובכל כתב ובכל מקום ולא דמי כלל לספר תורה". הנה הריטב"א לא קאי למילף מתו"מ ע"י דרשה ד"כתיבה כתיבה", אלא דהיה מקום לדמות לספר תורה וכל החילוקים מחלקים בין גט לס"ת. וכן נראה מהמאירי ז"ל "שמאחר שהקלנו עליו לומר שהיא כשר בכל לשון בין בגופן שלנו בין בגופן שלהם, וכן שהוכשר על כל דבר אפי' על עלה של זית, וכן שהוכשר שלא בדיו, לא נחמיר עליו להצריכו היקף גויל אלא שראוי להזהר בכך לכתחילה", הנה מהמאירי נראה שאין החילוק בילפותות אלא דמסבירא חלוק גט מסת"ם ואיחד כל הסברות ודן אותם כקולא שאין צריך לשון וכתב וקלף ודיו בגט. והביאור בזה דהיה מקום לדון להצריך בגט היקף דומיא דס"ת ועל דרך סברת הרשב"א בתשובה דמה דבעינן היקף ג"ב בס"ת אע"פ דקראי בתו"מ נאמרו משום "דכל שכן הוא דספר תורה חמור מהם", ומבואר שאינו דין באות שאם אינו מוקף ג"ב אינה אות אלא דין בתפילין ומזוזה שהם טעונות כתב חשוב המוקף ג"ב, ובה יש מקום סברא לומר דס"ת דחמור טפי או מצד קדושתו או משום דנקרא ספר בעינן שאותיותיו יהיו מוקף ג"ב, [וכך מעיינת שפיר בדברי הרשב"א שם ב' טעמים קאמר א' הטעם הנ"ל, והב' משום שאינו אות וא"כ הטעם הא' אינו משום שאינו אות], ולכך היה מקום להצריך גם בגט שיהיו אותיותיו מוקף ג"ב, ועל זה באה דחיית הראשונים דמזה שאין צריך שיהיה בגט כל התנאים שבס"ת חזינן שאין חומר לכתב של גט, שאין צריך שיהיה כתוב בכתב חשוב דאשורית ולא על הקלף ובדיו, וכיון שכן גם אין בו האי חומר ולא דין ספר להצריך שיהיו אותיותיו מוקף ג"ב, וממילא הכל תלוי בקריאת תינוק וכמו שמסיים הרמב"ן וכמש"נ.

¹⁶¹ עיין ח'י' רעק"א (שם) מה שביאר בזה.

ומיהו אף ר"י ז"ל מודה בכך לענין דינא, דהא דבעינן בס"ת גויל מקיף היינו משום דכתיב וכתבתם בעינן כתיבה תמה בספר ובדיו, אבל בגט הא תנן בכל כותבין בסם ובסיקרא ובכל כותבין ואפילו על עלה של זית, הילכך אפילו מערי נמי כשר.

שו"ת הרשב"א ח"א סי' תרי"א

שאלה ספר תורה שאותיות שבו אינן מוקפות גויל... אם מותר לקרות בו בציבור אם לאו, לפי שראיתי מי שאומר דלא אמרו גויל מקיף אלא בתפילין ומזוזות...

תשובה שנינו במנחות פרק הקומץ (לד.) ארבע פרשיות שבתפילין מעכבות זו את זו ואפילו כתב אחד מעכב. פשיטא, לא צריכא לקוצו של יוד, הא נמי פשיטא, לא צריכא אלא לכדבר יהודה כל אות דאין גויל מקיף אותה מארבע רוחותיה פסולה, אלמא אינה אות¹⁶². ומפני ששנינו כתב אחד מעכב בתפילין ומזוזות ולא שנינו כן בספרים, יש לומר דבתפילין ומזוזות דוקא אמרו ולא בספרים אחרים, וליתא דכל שכן הוא דספר תורה חמור מהם¹⁶³, ואם בתפילין ומזוזות כן כל שכן בספר תורה. ועוד דאמר רב כל אות דאין גויל מקיף אותה פסולה, אלמא אינה אות קאמר, ואחר דאינה אות מה לי ספר תורה מה לי תפילין ומזוזות....

וגרסינן בירושלמי דמגלה פרק ראשון רבי זעירא בשם אמי בר' חנינא ככתב ספרים כן כתב תפילין ומזוזות. רבי זעירא בשם רב ניקב בירכו של הא אם יש גומא ונשתתיר שם ירך קטנה כשר, ואם לאו פסול. רבי זעירא בשם רבי אשיין בר נרביך כרבי יוחנן ניקב באמצע הבית אם היה הגויל מקיפו מכל צד כשר. אמר רבי זעירא אתיא דרב חסדא כרב ותריוהון פליגינן על שיטתיה דאשיין בר נרביך. חברין אמרין דאשיין בר נרביך כרבי יוחנן, דתאני עירב את האותיות אית תאני כשר ואית תאני פסול. מכאן אתה למד דספרים ומזוזות שוין בדבר הזה דהא כולה סוגיא בתר רישא [גרירא], דאמר רבי זעירא בשם רבי אמי ככתב ספרים כן כתב תפילין ומזוזות, ובספרים נמי בעינן כתיבה תמה ושיהא גויל מקיף אותה...

¹⁶² מדברי הרשב"א כאן מבואר דכשאין מוקף גויל אינה אות כלל, ולעיל מינה הובא דברי הרשב"א בחידושי דכתב שהטעם דבעינן היקף הוא משום דבעינן "כתיבה תמה", עיין לעיל במימרא דר"י א"ר שהארכנו בישוב דברי הרשב"א.

¹⁶³ הנה בח' המיוחסים לרשב"א על מנחות הכשיר במחוסר גויל בס"ת ואפי' כשחסר אות, והוא שלא כדברי רבינו, וכבר ידוע שאותם חידושים אינם מהרשב"א.

שו"ת הרשב"א ח"א סי' אלף רב

שאלת גט מה טעם צריך שרטוט ושלא יהיו האותיות דבוקות זו בזו.

דע כי הטעם הוא משום דכתב ספר כריתות, וכל שנקרא ספר צריך לשרטוט, וכדאמרין גבי מגלה צריכה שרטוט כאמתה של תורה משום דאיכא ספר¹⁶⁴, והוא הדין לדבוק האותיות מן הטעם הזה¹⁶⁵ דבעיא גויל מקיף כל אות ואות. ואף על גב דקיימא לן כרבנן דאמרי בפרק המביא תניין (גיטין כא:): דספר לספירת דברים הוא דאתא, מכל מקום כיון דאפקיה רחמנא בלשון ספר מאי דכתביה ליה עבדינן כספר, ואף על גב דדברים אלו אין להם עיקר מדין הגמרא ואדרבה יש בזה מן הקושיות, ואפ"ה בערוה האמורה בתורה צריך לחוש לכתחלה¹⁶⁶ כדי שלא יעמוד בית דין ויערער.

שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' קמה

שאלה: גט... שאין קלף מקיף אותו היפסל הגט על ידי כן, או לא.

תשובה: ...גם באות דבוקה, איני רואה כ"כ הקפדה, אלא שטוב ליהרר לכתחלה. ואף ממה שאמר שם גבי בין שיטה לשיטה מהו, דאקשינן ותיפוק לי דספר אחד אמר רחמנא ולא שנים ולא שלשה ספרים, ופרקינן לא צריכא דמערב, משמע מפשטן של דברים דמערב כגון שנדבקו אותיות של מטה באותיות של מעלה, כגון צואר הלמ"ד שדבוק למעלה, או רגל הקו"ף שיורד למטה באותיות שלמטה, ואפ"ה כשר.

תוספות הרא"ש גיטין כ:

לא צריכא דמער. מכאן מדקדק הריב"ם שאין צריך בגט שיהיו האותיות מוקפות גויל מדקאמר הכא דמער. ואין ראיה מכאן, דאפשר הא דמער כגון רגל כ"ף ונו"ן של שיטה עליונה נכנסת בתוך טי"ת של שיטה שתחתיה, וכן גגו של למ"ד בתוך ה' וחי"ת של שיטה עליונה.

¹⁶⁴ עיין ח' מרן רי"ז הלוי על הרמב"ם (הל' מגילה) ביסוד דינא דשירטוט, ודו"ק.

¹⁶⁵ הנה הרשב"א כתב כאן טעם חדש לדינא דהיק"ג והוא ד"ספר" מחייב שיהא מוק"ג, עיין במה שהארכנו בענין זה לעיל (ע"ד ספה"ת ריש מימרא דר"א א"ר).

¹⁶⁶ עיין ב"י אהע"ז (ס' ק"ה ס"ו) מש"כ בדעת הרשב"א, וצ"ע מדבריו כאן ומדבריו להלן (במיוחסות ס' קמ"ה), וכ"כ הריב"ש בתשו' (ס' נ"ו) בשם הרשב"א, וצ"ע, וי"ל.

מיהו אין צריך ראיה דהא דבעינן דאותיות מזוזה ותפילין¹⁶⁷ יהיו מוקפות גויל כדאיתא בפרק הקומץ רבה (כט. לד.), היינו משום דכתיב בהו וכתבתם דבעינן כתיבה תמה, ואין לומר דילפינן כתיבה כתיבה מהתם דא"כ אפילו ספר ודיו נמי ליבעי, ומתני' תנן דכותבין על כל דבר המתקיים אפילו על עלה של זית.

מיהו נהגו להחמיר להקיף האותיות גויל, ואם יש בו אותיות דבוקות יכול להבדיל הדיו שבנתים ולהבדילם, אבל אם נפלה טיפת דיו לתוך הבי"ת או לתוך הקו"ף ואינה ניכרת אות, אינו יכול להעביר הדיו לתקן האות דהו"ל חק תוכות.

שו"ת הרא"ש כלל ג סימן יא

דבקות פוסל בספר תורה דבעינן שתהא כל אות מוקפת גויל, ובענין אחר אינה קרויה אות¹⁶⁸. ואם גירד הדבקות בסכין הוכשרה. וגם בשם אם גרד הדבקות כשר ואין צריך להעביר עליו קולמוס ולקדשו, כי נכתב כהלכתו בקדושת השם אלא שהאותיות לא היו כהלכתן, וכשתקן האותיות הרי השם בקדושתו.

שו"ת הרא"ש כלל מה סי' יג

וג"ט שאינו משורטט בי"ב שיטות, או שלא נכתב בכתיבה אשורית מרובעת, או שדבוקות האותיות פוסלין בארצנו¹⁶⁹, וכך היו עושין בצרפת. אבל במקום עיגון שבא מארץ רחוקה ואין שיירות מצויות להביא אחר, לא הייתי פוסלו.

¹⁶⁷ הנה הרא"ש השמיט ס"ת, ומשמע שא"צ מוק"ג בס"ת, אמנם בשו"ת הרא"ש המובא בסמוך מפורש דבעינן היק"ג בס"ת, ובהכרח שנקט תו"מ דבהו איירי סוגיא דמנחות וגם דרשה ד"כתיבה תמה" נאמר בהם, ומ"מ ס"ל לרא"ש דילפינן ס"ת מנייה וכמש"כ הרשב"א בתשו' הנ"ל (וכמו שדן הרא"ש גופיה דנילף לגט מתו"מ), וע"ע מש"כ בהערה להלן בסמוך [ולעיל ע"ד ספר התרומה (ס' ק"ג)].

¹⁶⁸ הנה הרא"ש נקט דכל שאינו מוק"ג אינו אות, ולכאורה בא לפרש טעמא מנלן להא דבעינן בס"ת מוק"ג הגם דלא כתיב ביה "כתיבה תמה" וביאר דמאחר וכל שאינו מוק"ג "אינו אות" ממילא הוא פסול גם בס"ת. אלא דקשה דבס"ד כתב הרא"ש דאם גירד את הדיבוק בסכין כשר כיון שנכתב כהלכתו ורק האות אינה כהלכתה, ולכאורה המכוון דיש שם אות גם כשאינו מוק"ג ואינו אלא חסרון הכשר בעלמא, וכמו שנראה גם בדבריו בתוס' רא"ש (לעיל מינה בסמוך) דהחסרון באינו מוק"ג אינו אלא מדרשה דבעינן "כתיבה תמה" ולכך בגט ליתא להאי פסולא, [וכ"ה בפסקים בגיטין פ"ב ס' י"ט] ונמצא דבריו סתרי אהדדי, וצ"ע, עיין מש"כ בענין זה לעיל מינה (על תשו' זו במימרא דר"א א"ר).

¹⁶⁹ תשו' זו הובאה [בב"י ובד"מ] וברמ"א אה"ע (ס' ק"ה ס"ו) עיי"ש, ובנו"כ שם. ועיין בדבריו הרא"ש בגיטין בפסקיו (פ"ב ס' ט') שכתב כדבריו בתורא"ש (הנ"ל) דא"צ היק"ג בגט אלא שנהגו להחמיר.

בית הבחירה למאירי גיטין כ:

ויש למדין מכאן שהגט שהיו אותיותיו נוגעות זו בזו פסול כספר תורה שאמרו בה מנחות (כט. לד.) כל שאינה מוקפת גויל מארבע רוחותיה פסולה, והוא שפירשו מה שאמרו כאן דמערר על הדרך שכתבנו בחבור אותיות ארוכות הנכנסות משטה לשטה. ומכל מקום רוב מפרשים נסכמים שאין מצריכין בגט היקף גויל מארבע רוחות, אלא כל שיקראנו תינוק לא חכם ולא טפש¹⁷⁰, שמאחר שהקלנו עליו לומר שהיא כשר בכל לשון בין בגופן שלנו בין בגופן שלהם, וכן שהוכשר על כל דבר אפילו על עלה של זית, וכן שהוכשר שלא בדיו, לא נחמיר עליו להצריכו היקף גויל, אלא שראוי להזהר בכך לכתחילה...

ועוד אמרו בתלמוד המערב (ה"ג) וכתב ולא שופך וכתב ולא מטיף, ר' יוחנן ור' מתניה חד אמר בשלא עירב את הנקודות, וחד אמר אף בעירב את הנקודות, ובספר תורה מיהא אף בעירב אינו כתב¹⁷¹.

קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ב

לא נצרכה אלא לאידך דרב יאודה דאמר כל אות שאין גויל מוקף לה מד' רוחותיה פסולה, ולמדת שאף הדבוקה פסולה ואעפ"י שבתו"מ נאמרה ודאי הוא הדין לס"ת¹⁷², וכ"ש שהרי אלו אינן עשויין לקריאה וס"ת עשויה לקרוא בה בכל יום, ומתוך כך הוצרך ללמדה בתפלין ומזוזות ואין צריך לומר בס"ת, ולא עוד אלא שמאחר שאמר שאין גויל וכו' לאו אתפלין לחוד קאי שהרי תפלין אינן על הגויל, אלא שדין זה הוא בין בתפלין בין בס"ת בין במזוזות הן בגויל הן בקלף הן בדוכסוסטוס, והוא שכתבוה גדולי

¹⁷⁰ מפורש במאירי דגם באופן שיש חסרון של אינו מוק"ג איירי שהתינוק יכול לקרותו, דאל"ה אפילו בגט פסול. אלא דצ"ע מלשוננו (במ"ב ח"ב, ה"ד לעיל במימרא דר"י א"ר) שכתב דע"י הדיבוק "שלמטה הרי צורת האות נפסדת, הגע עצמך שכתב עו"ד ע"ו וסמך לה הו' כשמדבקה למטה חזרה לצורת שין" וכו' עיי"ש, אמנם עיין במש"כ שם לפרש את דברי המאירי שם.

¹⁷¹ לשון המאירי "אינו כתב" ואעפ"כ מכשיר אינו מוק"ג בגט, וביותר דמכל דבריו נראה דהדין דבעינן היק"ג הוא דין ב"ספר" ולא דין ב"אות", וכבר נתבאר לעיל מינה בס"ד באריכות דשורש הדין הוא דחסר באות שאינה בשלימותה כשאינה מוק"ג ולגבי "ספר" לא חשיבא האי אות "כתב" של ספר.

¹⁷² כע"ז ברשב"א בתשו' (ח"א תרי"א) אלא שהרשב"א אתי עלה מכאן שס"ת קדושתו חמורה, והמאירי מטעם אחר דס"ת עומד לקריאה, [עיין מש"כ ע"ד הרשב"א שם (במימרא דר"י א"ר)].

המחברים¹⁷³ בלשון כולל, והוא שכתבו שכל אות שאין העור מקיפה מד' רוחותיה פסולה. ואף במסכת סופרים פ"ג אמרו ספר שפסקו וכו' עד עירב בו את האותיות לא יקרא בו, אלמא אף בס"ת כן.

חידושי הריטב"א גיטין כ:

לא צריכא דמעורה. פירוש שאותיות שיטה אחת נוגעות באותיות של חברתה בענין דאע"ג דאי פסיק הנייר שבין שיטה לשיטה אכתי הוי גט דספר אחד, דהכא בגט לא בעינן אותיות מוקפות גויל, שהרי כשר הוא בכל לשון ובכל כתב ובכל מקום ולא דמי כלל לספר תורה. **ואיכא מאן דאמר** דבגט נמי בעינן אותיות מוקפות גויל, והכא כי אמרינן דמעורה היינו בענין שישארו האותיות מוקפות גויל, כגון שנכנס צווארו של למ"ד למעלה בתוך החי"ת או בתוך [הה"א, או] רגל הקו"ף למטה בתוך העי"ן, דבהכי הא הוי מוקפת גויל. ואפילו לענין ס"ת נמי בהכי סגי, דכיון שאין האותיות נוגעות זו בזו, וכן דעת ר"י ז"ל דבס"ת בהכי חשיב מוקפת גויל.

אבל רבינו נר"ו אמר דבס"ת לא סגי בהכי, וכן דעת רבו הרמב"ן ז"ל בחידושי דאומר מוקפת גויל לגמרי¹⁷⁴ בעינן, ואם יהיה כמו שכתבנו הרי זה מבטל צורת האותיות כשנכנסת אות אחת בתוך חלל חברתה, והכא כי אמרינן דמשייר לעצמו בין שיטה לשיטה, היינו ממה שצריך לעירוי הגט בכדי שיהא הגט אחד.

[**ומיהו**] (מן) סברא קמא נראה עיקר דלא בעינן בגט אותיות מוקפות גויל, [דהא דבעינן בס"ת מוקפות גויל] אינו משום דלא [חשיב] אות אלא בהכי, [אלא] משום [הידור] ויפוי של כתב¹⁷⁵, ובגט כל היכא שהוא כתב ניכר לתינוק לא חכם ולא טיפש בהכי סגי. ובירושלמי (ה"ג) אמרינן וכתב ולא המטיף, ואם ערב הנקודות אפליגו התם איכא מאן דאמר פסול ואיכא מאן דאמר כשר, ודבר ברור הוא דבס"ת פסול, ש"מ דאין דמיון לגט עם ס"ת ואפילו באותיות כלל וכדפרישנא, וכן כתב הר"ם (פ"ג הי"ט).

¹⁷³ רמב"ם פ"א מהל' סת"ם הל"ט.

¹⁷⁴ הנה מדברי הריטב"א נראה דהפסול באותיות מעורות זב"ז הוא מלתא דחסרון היק"ג, וכ"נ מדברי הריב"ש בתשו' המובא להלן, אמנם מהר"ן (על הרי"ף) בגיטין המובא בסמוך נראה בא"א, והארכנו בזה בדברי הרמב"ן שם, עיי"ש.

¹⁷⁵ עיין לעיל (על תח"ד ספה"ת במימרא דר"י א"ר) מש"כ לבאר דברי ריטב"א אלו.

חידושי הר"ן גיטין כ:

לא צריכה דמעותי מכאן דקדקו בתוספות שאין צריך בגט שיהיו כל אותיותיו מוקפות גויל מד' רוחות, אף על גב דאמרינן הכי בס"ת במסכת מנחות (כט.)¹⁷⁶ דהא אמרינן הכא דמעותה וכשר, וכתב ר"י ז"ל שאין זו ראייה דאפשר דכי אמרינן דמעותי היינו שראשה של למ"ד שבשטה תחתונה וכיוצא בזה.

אבל הוא ז"ל אומר שאין צריך ראייה להכשר דדוקא בספר תורה תפילין ומזוזות בעינן שיהיו מוקפות גויל, משום דכתיב וכתבתם שתהא כתיבה תמה אבל בגט ליכא קפידא, דאפילו ספר ודיו לא בעינן בגט וספר דכתיב בגט לספירת דברים הוא דאתא, וכן דעת הר"ם בן נחמן ז"ל דכיון דבכל כתב ובכל לשון כשר א"צ לדקדק שיהיו אותיותיו מוקפות גויל.

ר"ן על הרי"ף גיטין [י. מדפי הרי"ף]

ומפריקין לא צריכא דמעותה. כלומר שמעותה במקצת שהיו בו אותיות ארוכין המגיעין משיטה לחברתה והיו ספר אחד.

ומכאן דקדקו בתוספות שא"צ בגט שיהיו כל אותיות מוקפות גויל מד' רוחות, אע"ג דאמרינן הכי בס"ת במסכת מנחות (לד.) דהא אמרינן הכא דמעותה כשר. ור"י ז"ל אומר שאין זו ראייה, דאפשר דכי אמרינן דמעותה היינו שראשה של למ"ד שבשטה תחתונה נכנס לתוך חללה של ה"א, או ח' של שטה עליונה וכיוצא בזה. ואחרים אומרים שזה יותר קרוב לפסול הגט מפני שמבטל צורת האות¹⁷⁷.

ומכל מקום אומר ר"י ז"ל שאין צריך ראייה להכשיר דדוקא בס"ת ותפילין ומזוזות בעינן שיהיו מוקפות גויל משום דכתיב וכתבתם שתהא כתיבה תמה, אבל בגט ליכא קפידא דאפילו ספר ודיו לא בעי בגט דספר דכתיב בגט לספירת דברים הוא דאתא (כא:). וכן דעת הרמב"ם ז"ל (פ"ד מהל' גיטין הל"י) דכיון דבכל כתב ובכל לשון כשר א"צ לדקדק שיהיו אותיות מוקפות גויל.

האגודה מסכת גיטין פרק ב

לא צריכא דמעותה. מכאן דקדק הריב"ם דאין צריך בגט שתהא כל אות מוקפת גויל מארבע רוחותיה, כדאמרינן הכא דמעותה. ור"י

¹⁷⁶ צ"ע היכן אמרו כן בס"ת דהגמ' קאי על תו"מ, (ויל'), אמנם המאירי בקר"ס (מ"ב ח"ב) דייק מלשון הגמ' שם "כל אות שאין מוקפת גויל" וכו', ו"גויל" אינו אלא בס"ת, והמוכרח מלישנא דגמ' שם דמימרא דר"א נאמרה גם בס"ת.

¹⁷⁷ עיין מש"כ ע"ד הרמב"ן לעיל מינה בביאור דברי הר"ן כאן.

אמר דאין מכאן ראייה דמיירי הכ' שרגל של ד' למעלה נכנס בתוך ט' בשיטה למטה, או ל"ד בה' למעלה. ודווקא בספר תורה בעינן מוקף גויל דבעינן כתיבה תמה¹⁷⁸, אבל בגט ליכא קפידא דאפילו ספר ודיו לא בעינן בגט.

שו"ת הריב"ש סי' נו

הרשב"א ז"ל כתב בתשובה שבאותיות דבוקות אין קפידא, אלא שטוב לזוהר מזה לכתחלה¹⁷⁹. והביא ראייה ממש"א בפרק המביא תניין (כ:.) גבי בין שיטה לשיטה מהו, דאקשינן ותפוק ליה דספר א' אמר רחמנא ולא ב' וג' ספרים, ומתריצין לא צריכא דמעותה. ולפי הפשט נראה שרוצה לומר, דנדבקו אותיות שלמטה באותיות של מעלה, כגון צואר הלמד דבוק למעלה, או רגל הקוף דבוק למטה, ואפילו הכי כשר. והרמב"ן ז"ל כן כתב מזאת הראיה, וכתב שאותן שדוחים זאת הראיה ומפרשים כגון שצואר הלמ"ד נכנס בחלל החי"ת בלי דבוק, או רגל הקוף בחלל העי"ן, אינם אומרים נכונה, דלשון מעורה בדבוק משמע כמו נדלדלה הכבד ומעותה בטרפשיין. ועוד דפסול דבוקה בס"ת מפני שאינה מוקפת גויל מארבע רוחותיה, ואי בעינן בגט הכי היכי בעי בין שטה לשטה הרי כיון שהנייר שבין שטה לשטה הוא לבעל, הנה לא נשארו האותיות מוקפי' גויל מארבע רוחותיה, ומאי קא מיבעיא ליה אלא ודאי אין בגט פסול דבוקה¹⁸⁰, כל זה כתב הרמ"ה ז"ל.

¹⁷⁸ בדברי האגודה מבואר שהטעם דבעינן היק"ג בס"ת הוא משום דבעינן כתיבה תמה וצ"ל דילפינן לה מתו"מ, וא"כ סו"ד שכתב לבאר הא דבגט לא בעינן היק"ג דאפילו ספר ודיו לא בעינן הוא ע"ד התורא"ש בגיטין (שם), דא"ת לאפוקי דלא ילפינן "כתיבה" "כתיבה" להצריך היק"ג, דמהא דאין לגט את הדינים שיש לסת"ם לענין ספר ודיו חזינן דלא ילפינן גט מסת"ם.

¹⁷⁹ עיין שו"ת הרשב"א המיוחסות (סי' קמ"ה, הו"ד לעיל), ועיין ב"י אה"ע (סי' קכ"ה ס"ו), וצ"ע.

¹⁸⁰ עיין שו"ת מהרלב"ח (סי' ק"ל) ד"ה "ובודאי נראה שלדעתו" שהביא את דברי הרמ"ה והוכיח מדבריו דחסרון היק"ג ע"י נקב שווה לחסרון היק"ג ע"י דיבוק אותיות, [דהיינו שאין לחלק ולומר דחסרון היק"ג שעי' נקב אינו אלא מדין "כתיבה תמה" ולכך אינו אלא בסת"ם, משא"כ נגיעת אל"א הוי חסרון בצורת האות וזה פוסל גם בגט, אלא הכל אותו הדין]. ועוררני לבאר את דברי הרמ"ה דמדבריו עולה חידוש דההיק"ג חשוב כחלק מהאות, ויתבאר עפ"ד החזו"א (או"ח ס"ח סק"ד, יו"ד סי' ק"ס סק"ד, ד"ה "זהו שאמרו") דב' שותפין לכתב הדיו והגויל שסביבו, ולכך פשיטא ליה שאם שייך הבעל לעצמו את הגויל המקיף הרי לא מסר את כתב הגט לאשה.

והקשו לי דנמצא דלא ס"ל לרמ"ה את ב' ישובי הב"י שהרי לדידיה נקב פוסל וכמו שהוכיח המהרלב"ח, וגם כישוב הב"י דחסרון היק"ג שאירע אחר הכתיבה אינו פוסל דלכאורה כאן החסרון היק"ג הוא רק בשעת מסירה והנה השואל סבור דכוונת הרמ"ה לומר דזה שהגויל המקיף שייך לבעל מחשיבו כנטול דמי והרי הוא

שו"ת הריב"ש סי' קמו

בגיטין פרק המביא תנן (כ:) תניא, הרי זה גיטין והנייר שלי אינה מגורשת. ובעי רב פפא בין שיטה לשיטה מאי. ופרכין ותיפוק ליה דספר אחד אמר רחמנא ולא שנים ושלושה ספרים, ומתרצין לא צריכא דמער. ויש סבורין שדבוקה פוסלת בגט כמו בס"ת, ולזה פירשו דמער ר"ל בלא דבוק, אלא כגון שנכנס ראש הלמ"ד של שיטה שלמטה בתוך אוירה של ה"א או חי"ת של שיטה של מעלה. והרמב"ן ז"ל השיב עליהם, שאם דבוקה היתה פוסלת בגט כמו בס"ת זה היה קרוב ליפסל¹⁸¹. אלא ודאי אין דבוקה פוסלת בגט, דלא בעינן מוקף גויל אלא בס"ת. ופירוש דמער, ר"ל כפשוטו, אפילו בנגיעה. ומכלל דבריו אתה רואה, דבס"ת, שדבוקה פוסלת בו, גם אם נכנס ראש הלמ"ד באויר הה"א או החי"ת אפי' בלא נגיעה, פסול אע"פ שלא תתחלף בזה אות אחרת, אלא שמפסיד צורת האות.

שו"ת התשב"ץ ח"א סי' ה'

ובענין הפרדת הדבוקות ג"כ שנהגו חומרא בעלמא היא דמדינא א"צ שיהא גויל מקיף לאות מד' רוחותיה. ויש מרבתינו הצרפתיים ז"ל שרצו להוכיח כן מדאמרינן בפ"ב דגטין (כ:) גבי הא דתנו רבנן ה"ז גטין והנייר שלי אינה מגורשת, דבעי רב פפא בין שטה לשטה מהו, ופרכין תיפוק ליה דספר א' אמר רחמנא ולא ב' וג' ספרים, ומהדרינן לא צריכא דמער, כלומר שאותיות שטה זו דבוקות עם אותיות של שטה שלמעלה הימנה. ושמעין מהכא דבדביקת האותיות לא מפסיל גיטא, ואף על פי שיש דוחין ראייה זו ומפרשי לא צריכא דמער שהאותיות התחתונות נכנסות בתוך העליונות, כגון צואר הלמ"ד שנכנס בחלל החי"ת אבל דבוקה אין שם, כבר כתב הרמב"ן ז"ל שאין דחיה זו כלום שזה קרוב יותר להפסל מדבוקה, ובין שתהיה ראייה מכאן ובין שלא תהיה הדין דין אמת הוא וא"צ ראייה, דהא דבעינן שאותיות של מזוזה ותפילין יהיו מוקפות גויל כדאיתא בפרק הקומץ (כט.), היינו משום דכתיב בהו וכתבתם

כנקב. אמנם נראה שאין זה בכונתו של הרמ"ה, אלא המכוון בדבריו שמאחר ולאות נצרך לה לשלימותה היכר שע"י היק"ג, א"כ ההיקף הוא בכלל כתב הגט וצריך שימסר כולו ליד האשה. וצריך לומר דאמנם אם ייקב אותו גויל אין חסרונו פוסל את הגט, [וכמש"נ דכל שכבר נכתב האות בשלימותו נקבעה צורתו, ועתה חסרון היכר בעלמא הוא ולא בעיקר צורת האות]. מ"מ כל שהוא קיים הרי הוא כחלק מהאות וכמו עובי האות [ועדיף מיניה] שאם ישייר הבעל לעצמו חלק מעובי האות נראה דחשוב שלא מסר את הגט בשלימותו, ולא נאמר דל מהכא עובי זה, דמ"מ עתה כל העובי חלק מהכתב, ה"ה לענין ההיקף ג"ל לא דל מהכא חלק זה דסו"ס עתה הוא חלק מהאות ודו"ק, ועדיין צ"ע.

¹⁸¹ הו"ד בשו"ת מהרי"ט (ח"ב [יו"ד] סי' ל"ב).

דבעינן כתיבה תמה, אבל בגט אין כתוב וכתבתם, ואין לומר דילפינן כתיבה מכתובה מהתם דא"כ אפילו ספר ודיו נבעי, ומתני' קתני (יט.). כתבו בכל דבר המתקיים ואפילו על עלה של זית אלא ודאי לא ילפינן גט ממזוזה ותפילין, וכן דעת הרמב"ן והרשב"א ז"ל.

ואם יש בו אותיות דבוקות יכול להסיר הדיו שביניהם ולהבדילם ולא מפסיד משום חק תוכות, שהרי האות נעשית כהלכתה, אבל אם נפלה טפת דיו לתוך האות ואינה נכרת אות, אינו יכול להעביר הדיו ולתקן האות דה"ל חק תוכות שעכשיו היא נעשית אות מאלה, וכ"כ הרא"ש ז"ל בפסקיו (גיטין פ"ב סי' ט).

תרומת הדשן סי' רל

שאלה: שי"ן ועי"ן שבגט אם היודין שבתוכה אינם נוגעות בהן, וכן מה שאחורי הצד"י והיו"ד שעל האל"ף אם אין נוגעין בהם אבל הם סמוכים כ"כ שהתינוק קורא האות בלי גמגום, יש קפידא כה"ג או לא.

תשובה: יראה דלכאורה מוכח מדברי הגאונים דיש קפידא בכה"ג אפי' לעכב, שהרי כתב בא"ז הגדול ז"ל, וצריך לכתוב כתיבה גסה ולא משיט"א ואפילו קוצץ של יו"ד מעכבין בגט ע"כ. ובהגה"ה גדולה במיימון בהלכות תפילין (פ"א אות צ') כתב ז"ל, והנה מורי רבינו שי' פסל לי תפילין שהיו של אבא מרי ז"ל, רק בשביל מקצת היודין שעל האלפין ומקצת היודי"ן שבתוך השיני"ן ומקצת רגלי התיו"ן לא היו נוגעים בגוף האות, וכתב דלא גרע מקוצו של יוד דאמרינן פרק הקומץ (מנחות כט.). דמעכב דבעינן כתיבה תמה ושלמימה ולא פסוקה ושבורה כדאמר וכתבתם בכתיבה תמה, ותדע שעל מקצתה שאינה תמות ומחוברות תמהו חכמים והוצרכו לדורשו ע"כ. הרי כתב בהדיא דבנ"ד לא גרע מקוצו של יו"ד ובקוצו של יו"ד פוסל א"ז בגט.

ואין לומר אדרבה מדלא פוסל מהר"ם אלא משום דכתב וכתבתם כתיבה תמה ולא שבורה ופסוקה, וגבי גט לא בעי כתיבה תמה כדמיייתי בתוס' ובאשירי ובמרדכי פ"ב דגיטין (כ:), דמהווא טעמא מכשירים בגט אינה מוקף גויל אף על גב דבתפילין ומזוזות פסול. ואפילו לדברי ספר התרומה¹⁸² דפוסל בגט אינו מוקף גויל¹⁸³ לא

¹⁸² מפורש שלא כדברי הב"י באהע"ז (סי' קכ"ה ס"ו) שנקט בדעת ספה"ת שאין חסרון היק"ג פוסל בגט, ע"ע לעיל בדברי ספה"ת הל' ספ"ת סי' ר"א ובהל' גיטין סי' ק"ג קי"ד ובמש"כ שם.

¹⁸³ כן הוא גם דעת האו"ז (הנ"ל) דשאינו מוקף גויל פסול בגט [וע"ע להלן ענין מוק"ג בס"ת ובגט].

פסיל ליה משום דבעי כתיבה תמה, אלא משום דלא איקרי אות¹⁸⁴ דלא ידעינן היכן האות כלה¹⁸⁵ כדמפרש התם בהדיא, משא"כ בנ"ד דניכר האות אפילו לתינוק כדפרישית.

דיש לומר דמהר"ם תרי טעמא קאמר, וכך ר"ל חדא דלא גרע מקוצו של יו"ד ובעינן לכתוב האותיות כמו שנתנו לנו מסיני כל האותיות מחוברים גוף אחד, חוץ מן הה"א והקוף דלדרשא אתיא כדאיתא פ' הקומץ רבה (מנחות כט:) ובפ' הבונה (שבת קד.). ועוד אפילו אי הוה קוצו של יו"ד לא מעכב הכא מעכב בתפילין משום דבעי כתיבה תמה ולא שבורה ופסוקה, ולפי זה בגט נהי דמשום כתיבה תמה לא מעכב מ"מ תיפוק ליה מטעם ראשון דבעי לכתוב האותיות כמו שנמסרו לנו מסיני...

תרומת הדשן סי' רלו

[ע"ע בפסקים סי' מ"ה]

שאלה: שי"ן ועי"ן שבגט אם היודין שבתוכן אין נוגעין בהן, וכן היו"ד שעל גבי האל"ף וכן היו"ד שבאחורי הצד"י אם אין נוגעים, אבל כתובים הן כל כך בדבוק שהתינוק קורא האות יפה, יש לפסול הגט בכה"ג או להכשירו.

תשובה: יראה דלכאורה מוכח מתוך דברי הגאונים דיש לפסול אפילו בדיעבד, דכתב בהגה"ה שבמיימון בהלכות תפילין ופ"א אות צ' וז"ל: והנה מורי רבינו שי' פסל לי תפילין של אבא מורי ז"ל, רק בשביל מקצת היודין שעל האלפ"ן ומקצת יודי"ן שבתוך השיני"ן ומקצת רגלי התוי"ן לא היו נוגעים בגוף האות, וכתב לי דלא גרע מקוצו של יו"ד דאמרין פרק הקומץ (מנחות כט.) דמעכב, ובעינן כתיבה תמה ושלימה ולא שבורה ופסוקה כדאמרין וכתבתם כתיבה תמה ושלימה, ותדע שעל מקצתה שאינה תמות תמהו חכמים והוצרכו לדורשו ע"כ.

¹⁸⁴ מלשון התורה"ד משמע דהחסרון באינו מוק"ג הוא שאינו אות, עוד כתב לבאר דמה שאינה אות הוא משום "דלא ידעינן היכן האות כלה", ובספה"ת בהל' גיטין (ס' קי"ד) כתב כע"ז ז"ל שם "ויכול להיות הטעם דכשנוגעת לחברתה אין נראית אות למי שאינו מכיר מה מין אות זה ומה מין חברתה, או אם שתייהן אות אחת", עכ"ל. ובביאור האי סברא הארכנו ע"ד ספה"ת הנ"ל לעיל, אמנם בתורה"ד אין נראה כביאור שביארנו בספה"ת שהרי כתב לחלק דקוצו של יו"ד שאני ז"ל "משא"כ בנ"ד דניכר האות אפילו לתינוק כדפרישית", ומשמע דכן הוא בקוצו של יו"ד אבל באינו מוק"ג אין האות ניכרת לתינוק.

¹⁸⁵ משמעות התורה"ד דכל שלא ידעינן היכן האות כלה אית ביה חסרון של אינו מוק"ג, ולפי"ז ה"ה בכלה האות בסוף הגויל או נקב אית ביה חסרון של אינו מוק"ג, עיין בזה באריכות לעיל במימרא דאש"א ב"ג.

ובא"ז כתב לענין גיטין (הל' גיטין סי' תשט"ו) וז"ל: וצריך לכתוב כתיבה גסה ולא משו"ט אפילו קוצו של יו"ד מעכב ע"כ. והשתא כיון דקוצו של יו"ד מעכב בגט כל שכן הנהו חסרונות דלעיל דכתב מהר"ם לעיל, דלא גרע מקוצו של יו"ד.

אמנם כי דייקנן שפיר נוכל לומר דדוקא לענין כתב שבתפילין פסלו הנהו חסרונות, מטעם דמסיק מהר"ם דבעינא כתיבה תמה ושלימה ולא פסוקה ושבורה כדכתיב וכתבתם, והא דכתב ולא גרע מקוצו של יו"ד ר"ל שאם תאמר כה"ג לא שבורה ופסוקה מיקרי, לפי שאינו חסר אלא דבוק כל דהו, אהא קאמר דלא גרע מקוצו של יו"ד דאינו נמי אלא חסרון כל דהו. ואין זה דוחק מה שסירס מהר"ם את דבריו דכתב מתחילה שלא גרע מקוצו של יו"ד, דאסוף דבריו קא סמך. אבל לעולם לענין גט דלא בעי כתיבה תמה כדאיתא בהדיא בתוספות באשירי ומרדכי פ"ב דגיטין (כ:), דמהאי טעמא מכשירין בגט אינו מוקף גויל אע"פ שפסול הוא במזוזות ותפילין, היינו משום דבעינן התם כתיבה תמה, אבל גבי גט אפילו קלף ודיו לא בעינן דכותבים על עלה של זית, אפילו לדברי הפוסל התם בגט שאינו מוקף גויל, אינו מטעם דבעינן כתיבה תמה אלא מטעם דמפרש התם דלא מיקרי אות דלא ידעינן היכן הוא כלה. ומ"מ שפיר כתב א"ז דקוצו של יו"ד מעכב בגט דהא כ"ע מודו דלא מיקרי אות בלתי הקוף.

ותדע דיש חילוק ע"כ בין קוצו של יו"ד לאינו מוקף גויל, דבפרק הקומץ רבה (שם) אמתינית דתנן לגבי תפילין ומזוזות דאפי' כתב אחד מעכב, פריך בתלמודא פשיטא ומשני לא נצרכה אלא לקוצו של יו"ד, ופריך הא נמי פשיטא ומסיק לא נצרכה אלא להא דאמר רב יודא כל אות שאינה מוקף גויל מד' רוחות פסולה, הא קמץ דקוצו של יו"ד פשיט טפי לעכב מאינו מוקף גויל.

תרומת הדשן פסקים וכתבים סימן מה

וגבי גט לא בעינן כתיבה תמה כדאיתא פ"ב דגיטין (כ: בתוס' אשירי ומרדכי, ומהאי טעמא מכשרינן בגט שאינו מוקף גויל, ואף על גב דתפילין ומזוזות פסולין. ואפילו לדברי ספר התרומה דפסל אינו מוקף גויל בגט לא פסל ליה משום דבעינן כתיבה תמה אלא משום דלא מקרי אות דלא ידעינן היכן האות כלה, כדמפרש התם בהדיא, משא"כ בנ"ד דניכרת האות אפילו לתינוק כדפרישית.

אמר רבא שבעה אותיות צריכות שלשה זיונין ואלו הן שעטנ"ז ג"ץ

וכתב הרב ר' יצחק אבן גאית בהלכות מזוזה שחבר (דף נח).

שבע אותיות צריכות ג' ג' זיונין בין בספר תורה בין בתפילין בין במזוזה בין בכל כתיבי הקדש¹⁸⁹ כל מקום¹⁹⁰ שאתה מוצא אחת מז' אותיות הללו עושה לו ג' זיונין, כדי שיראה בעולם בג' זיונין לג' רוחותיו.

ותו בשאלתא אחריתא לגאון הא דאמר רבא ז' אותיות צריכות ג' זיונין, כל אות שבקריאת שמע מאלו ז' אותיות צריכות אלו זיונין,

עוד יל"ע בדעת השו"ע דמכשיר בלא תגין ובלא קוצו של יו"ד פוסל, ובראשונים מצינו סברא הפוכה דתגין לא גרעי מקוצו של יו"ד. ופשוט דסברת הראשונים מיוסדת על ההנחה שהתגין מגופו של אות [כ"כ השלט"ג (בשבת הו"ד להלן)], וכיון שכן תגין חשיבי יותר מקוץ בעלמא, [שאינו אלא צורה באות ולא חלק לעצמו], או להיפך שנקטו שגם קוצו של יו"ד אינו חלק מהאות אלא תג בעלמא, (אלא דא"כ יל"ע אמאי הם פוסלים גט בלא תגין ופוסלים הכותב בשבת בלא תגין). אבל עד כמה שאנו דנים שהתגין הן דבר נוסף משא"כ קוצו של יו"ד הוא חלק מהאות, הסברא הפוכה שהקוץ שהוא מגוף האות שפיר יש לדון בו עיכובא יותר מתגין.

¹⁸⁸ לשון האשכול צע"ק שכתב דהעושה תגין אינו אלא "משובח", וקשה דלכאורה דינא דגמרא הוא ואיך קורא אותו רק "משובח" דמשמע דמעלה בעלמא הוא מאחר שהוא חייב גמור ורק שאינו לעיכובא, [ועיין לשון הרמב"ם בתשובה (המובאת להלן בסמוך) "כותבין התגין והוא מצוה מן המובחר", וכן הוא בר' ירוחם (הו"ד להלן) בשם ר' האי]. וימ"ל. ואולי מש"כ האשכול "הר"ז משובח" אינו אלא על תגין של הש"ר, וס"ל שאינם דינא דגמ' ולכך אינו אלא "משובח" זה מה שכתב "וכ"ש שצריכות וכו', [וע"ע בדברי התשב"ץ (הו"ד להלן) ובמה שהערנו ע"ד].

¹⁸⁹ מפורש בדברי הרי"ץ גיאות דאפילו נביאים וכתובין טעונים תגין דשעטנ"ז ג"ץ, ומדבריו משמע דדווקא כתיבי הקודש אבל גט לא. ויל"ע בגדר הדין דממנ"פ אי תגין חלק מעיקר צורת האות גם בגט יביעי תגין ואי אינם מצורת האות מנל להצריך בכל כתיבי הקודש דילמא דין במסויים בס"ת הוא. אמנם עיין בדברי העיטור שהביא מר' עמרם גאון כלשון הרי"ץ גיאות ונראה מתו"ד דס"ל דההלמ"ס נאמרה בכל כתיבי הקודש. אמנם עיין בתשב"ץ (הו"ד להלן) דס"ל דבמגילת אסתר אי"צ תגין, וטעמו דההלכה לא נאמרה אלא בס"ת בלבד, עיי"ש. והנה מדברי האשכול נקט לעיל דתגין אין מעכבין ומדסתם ולא כתב דהריצ"ג פליג וס"ל דתגין מעכבין נראה קצת דגם לריצ"ג אין תגין מעכבין, ויל"ע מאחר שהן הללמ"ס מ"ט לא יעכבו, עיין מש"כ לעיל מינה בענין זה.

¹⁹⁰ עיין בחי' הגרי"ז שדן לתלות את המחלוקת אי תגין מעכבין או לא, בנידון אי בעינן תגין בכל מקום או רק במקומות מסוימים, עיי"ש. וכן נראה מהמרדכי הלק"ט הל' תפילין (רמז תתקס"ט) ז"ל "פירש רבינו אליהו מדנקט שבעה אותיות צריכות זיון משמע דכ"מ שהם צריכים זיון שזה מגוף האותיות". אמנם מזה שהאשכול הביא את דברי הרי"ץ גיאות דבעינן בכל מקום תגין דשעטנ"ז ג"ץ ומוכרח. [אלא נקט האשכול בפשיטות שאין התגין מעכבין, נראה שאין תליה זו מוכרחת. [אלא דלעיל דייקנו בדעת הרי"ץ גיאות דבגט אי"צ תגין וא"כ אינו ראייה]. ועיין בחי' הגרי"ד שכבר דחה תליה זו מדברי השימושא רבה דגם להיפך אינו מוכרח דהש"ר ס"ל שאי"צ תגין בכל מקום ומ"מ ס"ל דהתגין מעכבין, עיי"ש.

מחזור ויטרי סי' תקיז

(זיוני) [וזיוני] שעטנ"ז ג"ץ. כמו שפי' רבינו זקני. ואם לא זין פסול. דלא גרע מקוצו של יו"ד. וראייה קצת דאמרינן בהבונה. הא דבעי זיוני פטור. הא דלא בעי זיוני חייב: ומה שכת' בתקוני תפילין. שעטנ"ז ג"ץ. ש' דשמע. ט' דלטוטפות וכו'. מכלל (בבשאר) [דבשאר] שעטנ"ז ג"ץ לא צריך. (אבל) [אפילו] בתפילין. שקר הוא. אי נמי לעינינן תאגין קאמר. לבד הזיונין. וכן מצאתי בסידור אחר. דכל שעטנ"ז ג"ץ לא צריך אפי' בתפילין. שקר הוא. אי נמי לעינינן תגין קאמר. לבד הזיונין. וכן מצאתי בסידור אחר. דכל שעטנ"ז ג"ץ שבכל מקום צריכות ג' ג' זיונין. הן כפופות הן פשוטות.

ספר האשכול הל' ס"ת סי' יא

וספר תורה שאין לו תגין מותר לקרות בו¹⁸⁶ ואין תגין פוסלין¹⁸⁷, אבל העושה תגין הרי זה משובח¹⁸⁸. וכל שכן אותיות שצריכות ג' ג' זיונין שעטנ"ז ג"ץ, ואם אין עושה בהן תגין אין נפסלות...

¹⁸⁶ משמע דבס"ת פסול אסור לקרות בו, ועיין לעיל בשמעתא דכתב אחד מעכבין בענין זה.

¹⁸⁷ הנה האשכול בתח"ד איירי בתגין שאינם שעטנ"ז ג"ץ ואולי כוונתו לתגים של השימושא רבה או של בד"ק ח"ה, ומ"מ בהמשך דבריו השווה דין תגין דשעטנ"ז ג"ץ לשאר תגין.

ובעיקר דין תגין מצינו בזה פלוגתא דרבוותא, שיטת הרמב"ם (בתשו' הו"ד להלן, ובהל' סת"ם פ"ב ה"ט ובפ"ה ה"ג ובפ"ז ה"ט), רי"ו (בשם רה"ג) (הו"ד להלן). מרדכי (רמז תתקס"ט), [וע"ע מש"כ המרדכי ברמז תתקנ"ג בשם הסמ"ק] להכשיר כאשכול, וכן הכריע בשו"ע (סי' לו ס"ג), [עיין ט"ז יו"ד (סי' רע"ד סק"ה)]. אמנם ר' חננאל (כ"כ הגר"א (או"ח סלו"ס ס"ג), ובשלט"ג בשבת (ספי"ב הו"ד להלן) נסתפק בדעת ר"ח], והשימושא רבה, ר"ת, יראים [אלא דלדידיה סגי בפניו]. רא"ש [כן נקט הטור יו"ד (שם) בדעתו] סה"ת, אגור, או"ז, תיקון תפילין [הו"ד להלן]. והמרדכי בגיטין [רמז שט"ו הו"ד להלן] בשם ריב"א], פוסלין בלא תגין. ועיין בב"ח (או"ח שם אות ג' ד"ה "כתב רבינו") שהכריע לפסול בלא תגין קטנים, [והביאו המג"א שם (סק"ג) וכתב עלה "דטוב לתקנה ואפילו בתפילין מועיל תיקון"]. עיי"ש עוד בביאור הגר"א, ובמשנה ברורה שם סקט"ו שחשש לשיטות המחמירין [וכתב עוד דגם השו"ע לא היקל רק אם עשה פינין כיראים].

ויל"ע מה הטעם להכשיר בלא תגין דאפילו אי נימא שאין התגין חלק מהאות עצמה, אכתי קשה הרי תגין הילכתא דגמ' וביותר דבפשוט מעין הלכה למשה מסיני הן שהרי מצאו משה לקב"ה שיושב וקושר כתרי אותיות ומה הטעם לומר שלא יעכבו, ובאמת דמזה הוכיח העיטור (הו"ד להלן) דתגין מעכבין. ואפשר דאדרבה מהא שמצאו משה להקב"ה שיושב וקושר כתרי אותיות נראה שאין כתרים אלו מעיקר הכתב אלא דבר נוסף ולכך לא מעכבין.

או מקצתן צריכות ומקצתן אינן צריכות¹⁹¹, דע כי [כל] אלו האותיות צריכות ג' ג' זיונין במזוזה¹⁹². אבל צריך אתה לידע איך הן ג' ג' זיונין, כל ראש¹⁹³ מראשי כל אחת מז' אותיות הללו כיון שיש עליו שני ראשין משני צדדין¹⁹⁴ וראש אחד יוצא למעלה אפילו כמעט, הרי אלו כהוגן.

שו"ת פאר הדור [להרמב"ם] סי' סח

שאלה ותורינו הדרתו איך יהיה עשיית התגין, ואם הוא הלכה למשה מסיני או תקנת חכמים או יהיה מנהג, ואם כן מאיזה זמן נתקן. יורינו מורה צדק את האור כי טוב ונגילה ונשמחה.

תשובה התגין הוא אותיות קטנות בראש האותיות והן כעין זיינין דוקא¹⁹⁵. אך יש חילוק באותיות יש אות שצריכה תג אחד ויש שצריכה שתים ויש שצריכה שלש וכיוצא עד שבעה¹⁹⁶, זה היא אופן עשייתן.

¹⁹¹ נראה שאותו גאון נסתפק אי בכל אותיות שעטנ"ז ג"ץ דמזוזה צריך לעשות תגין, או רק בחלק מהן. ולכאורה כוונתו כשיטת השימוש רבה והרמב"ם (בפ"ה מהל" מזוזה הל"ג) דלא בכל אותיות שעטנ"ז ג"ץ של מזוזה צריך תגין.

¹⁹² דלא כהריצ"ג הנ"ל שכתב דבעינן תגין בכל מקום דלהאי גאון א"צ תגין דשעטנ"ז ג"ץ רק במזוזה ולא בס"ת ותפילין. ועיין הג"מ פ"א תפילין אות צ' שכן ביאר דעת הרמב"ם, עיי"ש.

¹⁹³ נראה דס"ל כדעת הנמוק"י דבעי לזיוני בכל ראש וראש מהאותיות הללו. ואולי מקורו מגירסתו "ג' ג' זיונין", וכן גרס הרי"ף [משמעות הנימוק"י שם דלפרושי האי גירסא קאתי]. ע"ע באשכול גופיה ובריצי"ג (הנ"ל) והשטמ"ק (אות ז') שכן היתה גירסתם. [עיינן רש"י שבת (פט.) ד"ה "קושר כתרים"].

¹⁹⁴ קצת משמע דאתי לאפוקי שאי"צ תגין ממש אלא יכול לסמוך על הקרנות, וכעין שיטת הסמ"ק, [ואפשר דאתי למימר שאי"צ תג גדול וסגי בקוצות בעלמא].

¹⁹⁵ וכ"כ האגור (סי' סה הו"ד לקמן) [עיינן ג' הרי"ף "זיינין"], אמנם בספה"ת (הל' ס"ת סי' ר"א הו"ד לקמן), ובסמ"ג (עשין סי' כ"ה ד"ה "גרסין בפרק") נראה דזיונין אינם אות זיי"ן אלא מלשון כלי זיי"ן כחרב ונפ"מ שאי"צ רק תג כמקל, [וע"ע בדברי הרמ"ע מפאנו (הו"ד לקמן)]. וע"ע בדברי הב"י סל"ו בצורת אות ג' [ובדבריו סוף צורת אות ק', ויל"ד], וע"ע בדבריו שם בס"ג ד"ה "כתב האגור". עיינן באה"ט (שם סק"ד) ובשע"ת (שם סק"ד), ובמ"ב שם סק"ב, וע"ע בשו"ת זכרון יוסף (יו"ד סי' י"ח).

¹⁹⁶ כע"ז בש"ר ועיינן בספה"ת (הו"ד להלן) שאין התגין של הש"ר זיונין המבוארים בגמ' וכ"נ מדברי הרא"ש בהל"ט שהגיה על הש"ר דא"א שתגין שלו מעכבין כיון שאינם מפורשים בגמ'. אמנם מהרמב"ם נראה שתגין אלו הם הזיונין שבגמ', וקשה דבגמ' אמרו ג' תגין ואיך שינה הרמב"ם מנינם. ופשוט דלא קשה מידי דלדעת הרמב"ם דברי הגמ' קאי אמזוזה ובמזוזה מפורש ברמב"ם בפ"ה מהל' סת"ם הל"ג) שיש לאותיות שעטנ"ז ג"ץ ג' תגין וכאן מיירי בס"ת ושם אין מנין קבוע לתגין וכמפורש ברמב"ם שם (פ"ב הל' ח' ט').

אמנם על מה ששאלתם אם הוא מנהג, בודאי כי אין זה מנהג¹⁹⁷, דזה קראוהו רבותינו ז"ל כתרי אותיות, וכמו שאמרו מצאו להקב"ה קושר כתרים לאותיות, וכן נמצא בספרי תורה שכתבם משה רבינו ע"ה¹⁹⁸. אכן באריכות הזמן והטלטול נמצאו כמה וכמה חלוקים במסורות, זה אומר בכה וזה אומר בכה ולא ראי זה כראי זה, שיש מסורות שאומרים על אות אחת שצריכה שלש תגין, ובמסרה אחרת נמצא באחת וכיוצא באופן שלא נמצאו מכוונין. ולכן היה בדעת החכמים לבטל התגין¹⁹⁹, מאחר שיש כמה חלוקים ואנחנו לא נדע

¹⁹⁷ כתב הב"י ביו"ד (סי' רע"ד אות ו') ז"ל "ואם חיסר אלו הזיונין כתב הרמב"ם שאינו פסול... ויש לתמוה עליו למה לא הזכיר זיון אותיות שעטנ"ז ג"ץ המוזכר בתלמוד. ונ"ל שהוא ז"ל סבר שלא בא רבא אלא ללמד שמנהג הסופרים לזייין אבל לעיכובא לא", עכ"ל. וצ"ע מדברי הרמב"ם כאן שכתב שאינו מנהג, ואולי לא קאי הב"י רק על תגין דשעטנ"ז ג"ץ וס"ל שהם אינם הכתרים שמצאו משה לקב"ה שקושר, ואכתי צ"ע. [לשון השו"ע או"ח (סל"ב ס"ג) "צריך לתייג שעטנ"ז ג"ץ, והסופרים נהגו לתייג אותיות אחרות", עכ"ל. מדבריו אלו נראה להיפך דתגין דשעטנ"ז ג"ץ אינו מנהג אלא עיקר דינא דגמ', ושאר תגין הם מנהג סופרים, ומש"כ בב"י (הנ"ל) בדעת הרמב"ם כתב כן].

¹⁹⁸ עיינן בחי' הגרי"ז כאן שכתב דס"ת של משה רבינו היו כתובין בכתב ליבונאה ולא היה להם תגין, דתגין אינן אלא לכתב אשורית שניתן רק בימי עזרא. וצ"ע מדברי הרמב"ם כאן שכתב שנמצאו בס"ת של משה רבינו ע"ה תגין, ולפי דברי מרנא הגרי"ז אין תגין לס"ת של משה רבינו כיון שהן כתובין בכתב ליבונאה. ואפשר דהנה הגרי"ז שם מביא את דברי הרמב"ן דמהאבנים שכתב עליהם משה את התורה העתיקו את התגין, וכתב הגרי"ז שהן נכתבו באשורית, ולפי"ז אולי אפשר לדחוק שגם זה כוונת הרמב"ם, או דס"ל כמ"ד (סנהדרין כב.) בכתב אשורית ניתנה תורה, וצ"ע.

¹⁹⁹ משמע דהיה לאותם חכמים המובאים ברמב"ם הו"א דתוספת תגין מעכב יותר מהעדר התגין, והדברים צ"ב טובא. [ואולי אם אי"צ תגין והוא מוסיף תגין היו כאותיות בעלמא בין השיטין (שהרי לרמב"ם תגין הם אותיות זיינין קטנים) דפסל הרמ"ע מפאנו (הו"ד להלן). עוד אפשר שאם אי"צ לאותן תגין ממילא האות אינו מוק"ג. וקמ"ל דאינו כן דכל דהאות צריכה תגין אין מנין התגין מעכב וחשיבי כולו תגין (אפילו התוספת). ומה שדימה לפרשה פתוחה וסתומה אינו דיש פסול חדש של שינוי התגין דזה תמוה שחיסר תג אחד יהיה גרוע יותר מחיסר התגין לגמרי (ובשינוי הפרשיות עצמן לא מצאנו כן דהתם שאני שחיסר הפסק הפרשה כלל פסול). ולא דימה הרמב"ם לשינוי פרשיות רק לענין התגין עצמן דכל ששינה ממנין התגין בין חיסר ובין יתר היה מקום לומר שאין תגין כלל דומיא דשינוי הפסק פרשה לפרשה אחרת דמעכב ולא חשוב הפסק פרשה, [ועיקר הראיה לכאן משינה מפרשה פתוחה לסתומה ועוד צ"ע בזה]. ומ"מ עדיין צ"ב מדוע עדיף שלא יהיו תגין כלל ממחסר תג או מוסיף תג וצ"ל כנ"ל, (ושמא אין כוונת הרמב"ם דהו"א דשינוי התגין מעכב דהיינו פוסל את הפרשה, אלא "מעכב" היינו כלפי דין התגין עצמן שלא יקיים את החיוב של תגין ולעולם הפרשה נשארת בכשרותה. אלא שלא יתפרש לפי"ז מדוע היו צריכין לתקן שלא יעשו תגין כלל).

ויש לחקור לפי הנ"ל במקום שאין יכול לעשות ג' תגין אי יעשה לכה"פ ב' תגין או כל שאינו עושה כתיקונו אין ענין בתגין כלל. ומהרמב"ם נראה דיעשה תגין אפילו שאינם כמנינים אלא דמ"מ אפשר דבכה"ג אין ענין בב' תגין וסגי בא' כיון דבלא"ה אינו כמנינו. עוד אפשר דכל זה אליבא דהרמב"ם דאין מנין קבוע לתגין אמנם

ספר התרומה הל' ס"ת סי' רא

שעטנ"ז ג"ץ אלו שבע אותיות הם צריכות שלשה זיונין בכל הס"ת צריך לשי"ץ לראש שלישי²⁰⁵ שלשה תגין לעי"ץ ולטי"ת ולצד"י לראש שני שני תגין²⁰⁶, אבל בראש ראשון של אות אין צריך כלום. והא דאמרינן בשמושא רבא דתפילין שעטנ"ז ג"ץ צריכין זיונין, וחשיב שי"ץ עי"ץ של שמע משמע דשאר שי"ץ עי"ץ אינו צריך כלום, התם מייירי בתגין גדולים שהם כעין מקלות, וגם מייירי בכל שלשה ראשי השי"ץ צריך תגין וכך בשני ראשי עי"ץ וטי"ת וצד"י כדמפרש התם.

וזיונין יש עושין אותן כזה,

²⁰⁷ **ש"ע"ט"נ"ז ג"ץ** שלשה תגין גדולים בכל אות. ויש שאין עושין רק תג אחד גדול באמצע גדול ראש האות ומימין ומשמאל יש תגין קטנים מן האות עצמה²⁰⁸.

גרסינן פרק הקומץ שעטנ"ז ג"ץ כל אחת משבע אותיות הללו צריכות שלשה זיונין בראש שמאל, וזיונין כך רבי' גרשון בסדר קדשים שכתב וכן רש"י בפ"י בכתב ידו,

נראה דבאמת בעינן תגין ממש ולא זוויות שהרי הצריך תג גדול באמצע, ורק שהיו סומכין על הזוויות במקום ב' התגין שבכל צד וכמו שנבאר בעזה"י בדבריו עיי"ש. בפסקי הרי"ד (הו"ד לקמן) כתב דדעת ר' גרשון ורובי המפרשים כדעת היראים, אמנם דעת רוב הראשונים שלפינו שלא כשיטת היראים וס"ל דבעינן תגין ממש [עיין בדברי המהר"ם בענט (שם אות י"ז) שנקט דר"ת ס"ל כיראים, ועיין בשו"ת גליא מסכת הנ"ל שדחה דבריו, עיי"ש].

²⁰⁵ אמנם הנמוק"י כתב דבעינן לכל ראש ג' תגין לשי"ן ט' תגין לעי"ן ו' תגין ולזי"ן ג' תגין, עיי"ש, והביאו הדרכי משה (סל"ו אות ה').

²⁰⁶ חדית לן הספה"ת דבצד"י עיי"ן וטי"ת סגי בב' תגין, ובראשונים נראה דבכולהו בעינן ג' תגין, וכן מפורש בגמ' והביאה הספה"ת בהמשך דבריו, וצ"ע. וביותר צ"ע דלכאורה הספה"ת סותר משנתו בהמשך דבריו כאן שכתב "וזיונין יש שעושין אותן כך שעטנ"ז ג"ץ ג' תגין גדולים בכל אות" ומפורש שבכל אות צריך ג' תגין. [נאי מהתם אולי אפשר לדחוק דכוונתו שם לומר דבאותן אותיות שצריך להם ג' תגין יש שעושין אותן ג' תגין גדולים דהיינו לאפוקי מהשיטות שאין עושין רק תג א' גדול ומימין ומשמאל יש תגין קטנים מן האות עצמה, ועדיין צ"ע]. עוד יש לעיין לדעת הספה"ת כמה תגין עושין בנו"ן וזי"ן שאין להם אלא ראש אחד, ובהל' גיטין סי' קי"ד מפורש דבדבריו דלאות זי"ן בעינן ג' תגין, וצ"ע בכל זה. אח"כ מצאתי הגהות ממרנא בעל הקה"י זיע"א (נד' בהו' ספה"ת על ס"ת ותפילין) שכתב שצריך לגרוס שלשה תגין.

²⁰⁷ בדפוסים ישנים הוא ד"ה חדש, ולכאורה משוייך לדיבור הקודם.

²⁰⁸ אפשר דהוא כדעת הסמ"ק (הו"ד לקמן), ועיין בדברי רבינו בשם הנקדן דמבאר שהטעם שמועיל קרנות האותיות להחשב תגין הוא משום דהיו עושים ראשי האותיות כעין ט'. [עיין לעיל בדברי היראים ובהערה שם שהבאנו מדברי החזו"א כעין דברי הנקדן].

אנה נפנה, אמנם כאשר ראו כי אין זה מעכב, דאין זה חילוק בפרשיות בפתוחות וסתומות, כי אם במספר התגין ואינו מעכב²⁰⁰, כותבין התגין והוא מצוה מן המובחר²⁰¹, אך אם לא יכתוב שום תגין אינו פוסל המצוה, וכל הספרים אשר במערב כתובים בתגין. – וכתב משה.

ספר היראים סי' שיצט

ז' אותיות צריכות ג' זיונין שעטנ"ז ג"ץ. פי' זיונין שלא יעשה ראשון עגול כזה אלא משוך כזה שעטנ"ז ג"ץ שיהא לכל ראש האות ג'²⁰² פינין²⁰³. וראיתי בני אדם שעושין תגין למעלה שעטנ"ז ג"ץ [ג' נקודות ארוכות לכל אחד] וטעות הוא בידם, שלא בא רבא ללמדנו אלא גוף האות²⁰⁴ האיך נמסרה עשייתה למשה מסיני.

לשיטות דלעולם התגין (בשעטנ"ז ג"ץ) הם ג' תגין אפשר דכל שאין יכול לעשות ג' תגין אין ענין בב' תגין, וצ"ע בזה].

²⁰⁰ ע"ע בדברי רבינו הל' סת"ם פ"ב ה"ט ובפ"ה ה"ג ובפ"ז ה"ט, וע"ע במש"כ ע"ד האשכול.

²⁰¹ עיין מש"כ בענין זה ע"ד האשכול.

²⁰² עיין שו"ת גליא מסכת (אה"ע סי' ז' עמ' מ ע"ב ד"ה "ואמרת"י" במוסגר שם) שתמה אמאי לא הצריך רבינו ד' פינין. וכוונתו דליראים אין התגין ענין נוסף על האות אלא כמש"כ היראים דרבא בא ללמדנו צורת האות, והבין הגאון בעל הגליא מסכתא דא"כ הלימוד הוא דהראש של שעטנ"ז ג"ץ אינו עגול אלא עם זוויות, וכיון שכן היה צריך להיות זוויות מכל צד ולא רק מג' צדדי ראש האות, [עיי"ש שדן דאפשר שליראים אין לאותיות שעטנ"ז ג"ץ רק ג' זוויות עיי"ש].

²⁰³ עיין בחזו"א (או"ח סי' ט' סק"א) שביאר את דברי רבינו באופן מחודש וז"ל "כוונתו ז"ל דהני ג' זיונין אינם על הראש כעין זיין אלא ג' הזוויות החיצוניות מוציאין מהן קוץ כלשהו", עיי"ש עוד בדבריו. אלא דמהמרדכי (שם) וכן מר' שמחה הו"ד בברוך שאמר (אות פ"א) ומהג"מ (פ"א מתפילין אות צ') נראה שלא כדברי החזו"א. וכן לכאורה נראה מהב"י (סי' ל"ו ס"ג) שצירף דעת רבינו להקל כשלא עשה תגין היכא שאין מי שיועד לעשות תגין נראה שלא כדברי החזו"א. [ע"ע בבאור מהרמ"ב על המרדכי (רמז תתקנ"ג סקט"ז) מש"כ בצורת הפינין לדעת היראים].

²⁰⁴ מתו"ד היראים נראה דאין התגין תוספת לאות אלא מעיקר צורת האות, וכן הוא בסמ"ק (המובא במרדכי שם), וז"ל המרדכי שם "וי"מ שהזיון מגוף האות עצמה, וכן פירש בסמ"ק דיש סומכין על קרנות האותיות. והא דאמרינן מצא משה להקב"ה שהיה קושר כתרים לאותיות דמשמע שהאותיות היו עשויים כבר, י"ל דמייירי בתגין גדולים שבשאר אותיות או תגין דה' וק", עכ"ל, ודו"ק. וכן הוא בהמשך דבריו שם ז"ל "יש לדקדק מההיא דשקליה לגגו דחי"ת ועשאו שני זייונין דצורת החי"ת אינה עגולה מן הצדדין אלא תגין אית לה מכאן ומכאן כמו זיין לצד ימין לגגה ואז לכאורה כי שקלת אמצע הגג נשאר שני זייונין", ולכאורה לפי"ז נראה דליראים אם לא עשה ג' זוויות אלו פסול, [וכ"נ מהמ"ב סל"ו סקט"ו עיי"ש]. והנה מדברי המרדכי נראה שנקט בדעת הסמ"ק כיראים. אמנם בסמ"ק גופיה (הו"ד לקמן) איתא ז"ל **"אותיות של** שעטנ"ז ג"ץ צריך בכל אות ג' זיונין בצד שמאל ויש סומכין על קרנות האותיות ומקל אחד באמצע", עכ"ל. הנה מהסמ"ק

²⁰⁵ש"ע"ט"נ"ז ג"ץ כאדם שאוחז זין ומניפו לימין ולשמאל ולפניו²⁰⁹. ויש מזיינין אותו ג"ץ. והגיה הר"ר קרשביהו הנקדן בסמ"ג כתב ידו וז"ל, ואני הנקדן אומר שראיתי אחרים שאין עושין כי אם זיון אחד כזה ג"ץ כי אומרים שימין ושמאל עולין שני זיונים, על כן אני אומר שהכל אחד והכל תלוי בכתיבת הסופר, יש סופרים שאוחזים הקולמוס באלכסון ונעשים הזיונין כרבינו שלמה²¹⁰ מן הכתיבה עצמה שאינו צריך כי אם מעט תקון, ואותם שאינן עושין כי אם זיון אחד הוא לסדר הסופרים קדמונים שהיו עושין כל ראשי האותיות כעין ט' וא"צ כי אם זיון אחד כזה,

²⁰⁵ש"ע"ט"נ"ז ג"ץ, ועכשיו שפארו הסופרים כתיבותיהם לעשות ראשי האותיות שוין למעלה טוב לעשות השלש זיונין אחר כל הכתיבה עכ"ל.

ספר התרומה הל' גיטין סי' קיד

ואעפ"י שצריך שתהא כל אות מוקפת גויל מ"מ אין מנהג לזיון את האותיות שעטנ"ז ג"ץ כמו שעושין בספר תורה. ויכול להיות הטעם דכשנוגעת לחברתה אין נראית אות למי שאינו מכיר מה מין אות זה ומה מין חברתה או אם שתיהן אות אחת, לפיכך הורגלו להפרידו, אבל בלא תגין נקראת שפיר אות והתגין לשום דרש בא.

אמנם הרב רבינו יצחק בר ר' אברהם היה מדקדק כיון שלא יתחייב עליהן אם יכתבם בשבת אם לא יעשה תגים וזיונין כמשפטם כדאיתא פרק הבונה, אם כן מסתמא אין נקראים אות בלא תגין שלהן. והכי איתא פרק הבונה (שבת קד:) תנא נתכון לכתוב אות אחת ועלה בידו שתיים חייב, והתניא פטור. לא קשיא הא דבעי זיוני הא דלא בעי זיוני.

אכן יש לומר דההיא מיירי בכותבו תוך ס"ת או חוץ לס"ת (או) [אי] נתכוון לעשות כמשפט ס"ת²¹¹, אבל בלאו הכי חייב בלא תגין.

²⁰⁹ עיין בדברי הרמב"ם בתשו' (הו"ד לעיל) באופן צורת התגין ובמה שכתבנו שם.

²¹⁰ רש"י שבת (פט.) ד"ה "קושר כתרים". והנה דברי רש"י צ"ע שמפרט רק את הב' התגין שמן הצד ולא את התג האמצעי, ואולי פשוט הוא ואי"צ לפרש עשיתו. ויל"ע אי גם בתג הקו"ף שגי' במתיחת ראשו בשמאל לצד מעלה.

²¹¹ הנה בס"ת שטעון תגין מבואר דאפילו בלא כוונה לכתוב תגין פטור. וקשה הא עתה הספה"ת קאי על הצד שאין התגין מעכבין בס"ת ומדוע הוא פטור. וצ"ל דמאחר דהאות דינה להוסיף בה תגין חשוב שלא נשלמה מלאכתה, ועוד צ"ע בזה. [ואולי הכוונה דאיירי כשהוא כותב ס"ת בסתם בלא מחשבה להוסיף תגין, ומ"מ חשוב כמו שחישב להוסיף תגין כיון שעומד הס"ת לכך. ולפי"ז במחשב שלא להוסיף תגין יהיה חייב גם בס"ת, וצ"ע].

והכי משמע הפשט הא דבעי הכותב²¹² לזיינו, אבל אידי ואידי (אידידי) [איירי] דעלו בידו שתי אותיות שצריכין זיון (אלו) [אילו] הוה ס"ת, דהא לא קאמר הא באותיות שדינן לזיון הא באותיות שאין דינן לזיון. ותדע דקאמר התם נטלו לגגו של חית ועשאו שני זיינין חייב, משמע בנטילת הגג לחוד חייב והלא צריך בזיין ג' תגין²¹³, אלמא כיון שאין בדעתו לעשות באות תגין מקרי אות בהכי. ומ"מ כיון שאין רגילות לעשות תגין באותיות הגט אין לשנות המנהג, פן יוציאו לעז על מי שאינן עשוין כן. ועוד כי אם ירגילו לעשות תגין יש הרבה סופרים שיעשו' גדולות כמו מקלות על האותיות לבלתי ידעו לעשות כהוגן וע"י כן יקלקלו הכתב ברוב פעמים שלא תהא נקראת אות, לכך טוב לחדול ולעשות מנהג.

ספר המנהיג הל' הגט [עמוד תרע]

מיצאתי בירושלמי דגיטין כתיב הכא וכתב לה ספר כריתות וכתב התם וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר, מה להלן צריך לזיון בשבעה אותיות ש'ע'ט' נ'ז' ג' ח' אף בגט צריך לזיון. מכאן יש לי ראיה לרבנו יעקב מ"כ שצריך בכל אותיות ש'ע'ט' נ'ז' ג' ח' שבתורה זיונין תלתא תלתא תגין, ודלא כרבנו אלפאסי בשם

עוד חזין מהא דהגם דאין התגין מעיקר צורת האות תוספת הן בגוף האות עצמה, ולא נשלמה כתיבתה בלא התגין. וכן מוכרח מהא דכשכותב חוץ לס"ת ומתכוין להוסיף תגין לכתב אין חייב על האות בלא תגין, ותמוה דמה בכך שדעתו להוסיף עוד תגין אמאי יגרע במלאכת כתיבת האות מאחר דגם בלא זיונין נקראת אות מה לן שדעתו לזיינו, וכי אם אדם יחשב ליפות את הכתב לא יתחייב משום כותב עד שיפיה את הכתב משום שלא נעשית מחשבתו. ובהכרח כנ"ל דתגין תוספת הן בצורת האות גופא. ועיין בדברי הסמ"ג (הו"ד להלן) דס"ל שאין תגין מעיקר צורת האות, ומ"מ כתב דכל שבדעתו לזיינו פטור משום ד"אין נקראות אותיות עד שיזיינם, כיון שדעתו לזיינם". והוא מילתא דתמיהה וכי הקביעות שם אות בדעתו הוא תלוי. והמוכרח מדברי הסמ"ג שהתגין אינם דבר חיצוני מהאות אלא מגופו של האות, ומ"מ אין חסרון התגין כחסרון אבר של האות, ובהכרח כמש"נ דהתגין תוספת בגוף האות, והרי לא נשלמה מלאכת כתיבת האות כפי מחשבתו, ועדיין צ"ב. [עיי"ש עוד מש"כ שם].

²¹² וכ"כ הסמ"ג עשין סי' נ' וכו"ה בריטב"א (הו"ד לקמן). ולכאורה פירוש זה בגמ' לא נצרך רק אי איירי בכותב חוץ לס"ת, אולם מפרש"י והתוס' שם נראה דהא דבעי לזיוני היינו שהאות טעונה תגין ובלא"ה חסר בעצם האות והכתיבה. וע"ע בתורי"ד (הו"ד לקמן). ועיין בתשו' רעק"א מה"ק סי' כא' שהביא דברי רבינו.

²¹³ עיין בהל' תפילין סי' רי"ג (הו"ד להלן בע"ב גבי חטריה דחי"ת) שכתב הספה"ת גופיה דשייך לעשות ג' תגין ע"י מחיקת החטוטרת של החי"ת. ולא כמש"כ כאן, וצ"ע. ואולי אפשר לומר דהתם הביא דברי ר"ת וליה לא ס"ל. ולכאורה הנידון תלוי בצורת הכתיבה וכדלעיל מינה בהל' ס"ת שהביא מהנקדן שיש סופרים שמן הכתיבה עצמה נעשים ב' תגין ומוסיפין עוד תג א' באמצע, וצ"ע על דבריו כאן שכתב דמכיון דבעינן ג' תגין א"א שיעשה מאות חי"ת ב' זיינין עם התגין הא שפיר שייך כנ"ל, וצ"ע.

מתיבתא בתפלין ומזוזה ובכל כתבי הקדש²¹⁸, כל מקום שאתה מוצא אות אחת מאלו זיין להם ג' זיונים כדי שיראה בעולם בג' זיונים לג' רוחות.

ראבי"ה תשו' וביאורי סוגיות סי' אלף קמט

ושעטנ"ז ג"ץ כמו שפר"ש. ואם לא זיין פסול דלא גרע מקוצו של יוד²¹⁹. וראיה דאמרין בפרק הבונה (שבת קה.) הא דבעי זיוני פטור הא דלא בעי זיוני חייב.

ומה שכתב בתיקון תפלין שעטנ"ז ג"ץ ש"ע דשמע וט' דלטוטפת וכו', מכלל דשאר שעטנ"ז ג"ץ לא צריך אפילו בתפלין, שקר הוא²²⁰ דכולהו צריכין ג' זיונים הן כפופות הן פשוטות. אי נמי לענין תגין קאמר לבד הזיונים²²¹, וכן מצאתי בסידור אחד.

פסקי רי"ד מס' מנחות כט:

אמר רבה שבע אותיות צריכות שלשה שלשה זיונים ש'ע'ט'צ'ז' ג'ץ'. פירש המורה שלשה זיונים שלשה תגין קטנים בכל אחת, בשין בראש רגל השמאלית, וכן בעין ברגל הפנימי וכן כולן. ואותן שלשה תגין אחד נוטה לימין ואחד נוטה לשמאל ואחד למעלה. והוא הדין לצדי כפופה ולנון פשוטה. משמע מדברי המורה שכל שבע האותיות האלה בכל מקום הנמצאות הן צריכות שלשה תגין, ואפילו צדי כפופה ונון פשוטה. וזה הפתרון אינו נראה לי, שאם על התגין מדבר,

²¹⁸ משא"כ גט דטעם העיכוב הוא כמו שביאר העיטור דהוא הלל"מ וס' וא"כ דין הוא דווקא בכתבי הקודש ולא בגט. ועיין מש"כ לעיל בדעת הריצ"ג המובא באשכול לעיל מינה.

²¹⁹ עיין קר"א שכתב להוכיח דתגין אינן מעכבין מהא דאמרו בגמ' "לאתוי קוצו של יו"ד", ומאי טעמא לא אמר לאתויי כל תגין. אמנם למבואר בראבי"ה [ועוד ראשונים בדעת ר"ת] נראה דתגין חמירי מקוצו של יו"ד ולא גרעי ממנו. ולפי"ז א"ש דנקטו בדוקא קוצו של יו"ד דרק בזה היה הו"א שאינו מעכב. ע"ע לעיל שהבאנו מהראשונים [עיטור ועוד ראשונים] דס"ל ד"קוצו של יו"ד" היינו תגא דיו"ד שבפרשת קדש וה"ה לשאר תגין ולפי"ז בודאי דל"ק קושיית הקר"א.

²²⁰ הלשון שקר קצ"ע, וכ"ה באו"ז המובא להלן בסמוך. ובתוס' בד"ה "שעטנ"ז ג"ץ" כתבו משמיה דר"ת "שהוא שיבוש". אמנם הביאור בזה עפ"ד הרא"ש (בהלק"ט סוף הל' תפלין) שהביא את הקונטרס שימוש רבה וכתב ע"ז ז"ל "ואנו תמיהנו טובא על שמושא רבא דכתבי הכא, מיהו כתבין ליה הכא כדאשכחנא יתיה בנוסחאות עתיקי, אף על פי שיש בו קצת הוראות נכונות ומיניהו טעות, ומיניהו אין הלשון שלו מכוון כלל, שיש בו טעיות הרבה לע"ד בלשון ולא ידעי אי אסדרא יתיה רבאותא קמאי, או אפשר דאסדר יתיה חד מן תלמידי דרבאותא קמאי (נ"ל) על שמם, ולא דקדקו בלשונם וטעו במקצת הוראותיו, או אולי הני לישנא דלא דייקי ביה טעות סופר הן, כגון מקומות שיש בהן הרבה דתנן על מה שאמר בגמרא, וכו', עכ"ל, עיי"ש.

²²¹ וכ"כ ספה"ת הל' ס"ת סי' ר"א (הו"ד לעיל).

שימושא רבא שפי' ש'ע'ט' נ'ז' ג'ץ' דמזוזה ויתבאר בהלכות תפלין בע"ה.

ואם לא יזיין את כלם פסול דלא גרע מקוצו של יוד דפסול פ' הקומץ רבא (וכט.). וראיה לדבר בפ' הבונה בשבת (קה.) הא דבעי זיוני כו' שלא יתחייב בשבת אם אינה מזויינת האות כהלכתה, ואין מגלין את הדבר אלא לצנועין. וכן מצאתי בתשובת הגאונים, לזיין בכל אותיות שעטנ"ז ג"ץ שבתורה אך לא לעכב, ולפירוש הירושלמי אם לא זיינם בגט פסול, ולדברי הגאונים לא פסל, ועל כן יש להחמיר.

ספר העיטור שער א הל' תפילין דף נז.

ד' פרישיות שבתפלין מעכבין זו את זו, ואפילו כתב אחד מעכבן. פשיטא, לא נצרכא אלא לקוצו של יו"ד. והיא תגא דיו"ד קדש לי, וה"ה לכולהו תגא דכתיבין. ובשימושא רבא כתב אלפ"א בית"א ואלו הן, ה"ץ ו"ס ש"י ל"מ ע"ת בפרשת קדש, בפ"ר הז"ס א"ך דק"ח כ"ה ט"ט בפרשת כי. שעטנ"ז ג"ץ במזוזה²¹⁴. ואמר רבא בשימושא של תפלין דלא בדק בהנך אתוותא פסילי גמירי.

הכי נמי פשיטא. דתגין הלמ"מ ניהו²¹⁵, כדאיתא בשבת (פט.) כשעלה משה למרום מצאו לקב"ה קושר כתרים וכו'...

אמר רבה ז' אותיות צריכות ג' זיונים ואלו הן שעטנ"ז ג"ץ. וא"ד הלן דכתבין בשימושא רבה²¹⁶, וא"ד כולהו²¹⁷. ובת' רב עמרם ריש

²¹⁴ משמע דבכל שעטנ"ז ג"ץ במזוזה צריך לעשות להן תגין, ועיין בגאון המובא באשכול שנסתפק בזה.

²¹⁵ הנה לעיטור חסרון תגין פסול אע"פ שאינם מצורת האות שהרי אינם בכל האותיות אלא פסולם משום דהן הלל"מ, ועיין מש"כ לעיל על דברי האשכול.

²¹⁶ בדברי העיטור מפורש דלש"ר אין תגין אלא על אותיות אלו שמנה, ועלייהו קאי מימרא דרבה, וכן נראה מדברי האו"ז (הו"ד בסמוך). [ומהרמב"ם (בפ"ה מתפלין ה"ג) נמי נראה דדעתו שאין לתייג כל שעטנ"ז ג"ץ אלא המזכרים בלבד. אמנם עיין בדברי הב"ח או"ח סל"ו אות ה' דנראה שנקט בדעת הרמב"ם שיש עוד תגין]. אמנם מהרא"ש בהלק"ט (סוף הל' תפלין על הש"ר) נראה דגם לש"ר מתייגין כל שעטנ"ז ג"ץ אלא שהם תגין קטנים, והש"ר הוסיף עוד תגין גדולים והם אינם אלא באלו שמנה הש"ר, ומימרא דרבה קאי על התגין קטנים של שעטנ"ז ג"ץ שבכל מקום. וכ"כ ר"י נתיב י"ט (הו"ד להלן). וע"ע במדכ"י סוף הלק"ט הל' תפלין בשם ר' אליהו דגם כן נראה דיש ב' מיני תגין, ותגין דשעטנ"ז ג"ץ בכל מקום מעכבין כקוצו של יו"ד משא"כ תגין דש"ר, עיי"ש. ועיין בחי' הגרי"ז על תוד"ה "שעטנ"ז ג"ץ", ובשיעורי הגרי"ד.

²¹⁷ לא ידעתי מה הכוונה "כולהו", ואולי הכוונה כר' עמרם גאון בכל כתבי הקודש אלא דמהעיטור משמע דר' עמרם גאון שיטה חלוקה היא, ואולי המכוון לשיטת השאלות המובא באשכול לעיל עיי"ש.

היה מסמך אותן מי הן אותן שהן צריכות זיונין, שאי אפשר להיות שכולן בכל מקום שיימצאו שיהיו צריכות זיונין²²².

ורבינו גרשום ורובי המפרשים פירשו שיהיו ראשיהן שלאותן האותיות עשויות כשלש זיויות²²³ כדי שייראו כאות זין מכל שלשת צדיהן. וזה הפתרון נראה לי נכון, שמדבר על גוף האותיות היאך תהיה כתיבתן, ולא על התגין שלהן.

ובשימוש תפילין מצאתי כתוב אמר רבא כל אלפא ביטא דתאגי את מוצא בתפילין, ובמזוזה שבעה אותיות, ואילו הן ש'ע'ט'צ'ג'ץ' ותפילי עשרין וחמשה בר משבעה דמזוזה, וסימניהן ח'ץ' ו'ס' ש'י' ל'מ' ע'ת' בפרשת קדש לי, ב'פ'ר' ה'ז'ם' א'ך' ד'ה'ה' ח'כ'ה' ט'ט' בפרשת והיה כי יביאך, הרי אינון בתרין פסקא עשרין וחמשה, ח'ץ' דחמץ ג'ג' זיוני, ו'ס' דהיבוס ג'ג' זיוני, ש' דאשר ה' זיוני, י' דליי ג' זיוני, ל'מ'ע' דלמען ד'ד' זיוני, ת' דתהיה ג' זיוני ת' דתורת תלת זיוני, אילין אינון בפרשת קדש לי עשרה אתוואתא. ב' דיביאך ג' זיוני, פ'ר' דפטר שגר תלת תלת זיוני, ה'ז'ם' דהזכרים ג'ג' זיוני, א'ך' דישאלך ד'ד' זיוני, ד' דיד ג' זיוני, ה'ה' דהקשה ג'ג' זיוני, ח' דלשלחנו ג' זיוני, כ'ה' דידכה ג'ג' זיוני, ט'ט' דלטוטפת ה' זיוני, אילין אינון חמשה עשר אתוואתא, הו כולחון עשרין וחמשה בפרשת קדש לי ובפרשת והיה כי יביאך, ושבעה דמזוזה ש'ע'ט'צ'ג'ץ' וכולהו צריכין ג'ג' זיוני, ש'ע' דשמע ג'ג' זיוני, ט'ט' דלטוטפת ודלטוטפת ג'ג' זיוני, נ' דנפשך ג' זיוני, ג' דדגך ג' זיוני, ז'ז' דמזוזות דמזוזות ג' ג' זיוני, צ' דעל הארץ בתראה ג' זיוני. אמר רבא כל תפילי דלא בדיקי בהני אתוואתא פסילי[נ].

ובזיון שבך כתב בשימוש תפילין נראין הדברים בבירור דהאי דאמרי' דש'ע'ט'צ'ג'ץ' צריכות ג' זיונין, על התגין הוא אומר, ומפני שבכל המזוזה לא יימצאו כתרים כי אם לאלה שבעה אותיות קיבצם ועשה בהם סימן, ואף על פי שהתגין שבתפילין לא הזכיר בתלמוד כמו שהן כתובין בשימוש תפילין, יש לומר שאלה שבמזוזה הזכיר, כמו שנאמר לפנינו בשיעור הרצועות שלא הזכיר בתלמוד אלא

²²² לא ירדתי לסוד הפסקי הרי"ד מה קשיא ליה ומ"ט א"ל שצריך תגין בכל מקום לאותיות שעטנ"ז ג"ץ. והנה הפסקי הרי"ד בהמשך דבריו נראה דס"ל דזיונין היינו זיויות וכדעת היראים והן מגוף האותיות ואשמועינן היאך תהיה כתיבתן. ולפי"ז לכאורה צריך לעשות זיונין לאותיות שעטנ"ז ג"ץ בכל מקום, וא"כ מאי קא מתמה על רש"י. ופשוט דכל תמיהתו אינו רק עד כמה דזיונין היינו תגין ואינם מגוף האות ולכך לא מסתבר ליה לפסקי הרי"ד שיצטרך לעשות כתרים לכל האותיות דשעטנ"ז ג"ץ [ועדיין צ"ב מדוע קשה לומר כן] משא"כ לדידיה שהזיונין הן זיויות והן מצורת גוף האותיות לא קשה מידי ואדרבה פשוט הוא שצריך לעשות כן בכל מקום.

²²³ הוא כשיטת היראים (הו"ד לעיל) עיין במש"כ ע"ד שם.

הרצועה שלתפלה אחת, ובשימוש תפילין מזכיר שיעור הרצועות שלשתיהן. וירא שמם יצא ידי כולן, שיעשה גופן אלו שבעה אותיות כמו שכתבנו, וגם (נעשה) [יעשה] הכתרים מלמעלה כמו שכתב בשימוש תפילין.

אבל מיהו נראה לי שהתגין אין מעכבין, דדווקא גוף האותיות מעכבין, דכתב וכתבתם²²⁴, ותגן במתנתין ואפילו כתב אחד מעכבין, אבל התגין מצוה לעשותן ואם לא עשאן אינו מעכבין. והאי דכתב בשימוש תפילין אמר רבא כל תפילי דלא בדיקי בהני אתוואתא פסילי, אינו נראה לי, שאם דברי רבא הם, היאך לא נכתבו בתלמוד²²⁵.

אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקמו

והיכא שחסירה אפי' זיון אחד נמי פסולה כדאמר פ' הבונה תנא נתכוין לכתוב אות אחת ועלו בידו שנים חייב, והתניא פטור, הא דבעי זיוני הא דלא בעי זיוני. הא למדת דכל אות שאינה מתוקנת כהלכתה אינה אות ולא מקרי כתב. הלכך פירש מורי הרב רבינו שמחה דע"ז סומכין שנהגו היתר לכתוב פסוק בכתבי הדיוטות בלא שרטוט משום דכתיבה דקה שאנו כותבין שטרי הדיוטות אינו חשוב כתב שהרי אינו מתוקן כהוגן.

אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקנד

שעטנ"ז ג"ץ בפרק הקומץ אמר רבא שבע אותיות צריכות (שלשה)²²⁶ שלשה זיונין שעטנ"ז ג"ץ שיש לו זיי"ן תגי מכל צד ונראה כזיי"ן מכל רוח. ולא אמרו אלא בראש האחרון של שיי"ן ושל ע', וראש האחרון של ט' ושל נ' ושל ז' ושל ג', וראש האחרון של צדי. לפי שאותן ראשין הן שוין למעלה אין נמשכין כל דהו באלכסון, לפיכך אין נכתבין לעולם כדי שיהיו בשלשה זיינין. ולהכי נקיט להו

²²⁴ לכאורה כונתו דהפסול הוא משום דבעין כתיבה תמה. אבל ביראים ביאר דהא דבעין זיונין הוא דרבא דלמדנו בא"גוף האות האין נמסרה עשייתה למשה מסיני" דהיינו דמה דבעין לעשות זיונין הוא הללמ"ס. אמנם נראה שאין הכרח לומר דפליגי ד"ל דגם לפסקי הרי"ד בודאי מה דבעין לעשות זיונין הוא הללמ"ס, דהיינו דכך נמסר למשה שאותם אותיות צורתן עם זיויות, אבל אכתי יל"ד דחסרון אינו מעכב דאמנם אין האות בשלימותה אכתי צורת האות עליה, ורק משום דבעין "כתיבה תמה" צריך שתהא האות בשלימותה, ונפ"מ לפי"ז דאפשר דלענין גיטין ושבת אין חסרון הזיויות מעכב.

²²⁵ עיין ברא"ש בהלק"ט (בקיצור הל' תפילין) שתמה על הש"ר כע"ז ז"ל "ובגמ' דידן לא הוזכרו כלל אלו התגין ולא מסתבר כלל למיפסל תפילין בשביל חסרון אלו התגין והרבה דברים כתב בשמושא רבא שאין לסמוך עליהם", עכ"ל.

²²⁶ איני יודע מי תיקנו, ועיין מש"כ לעיל ע"ד האשכול ודו"ק.

ספר מצוות גדול עשין סי' נ'

לא נהגו לזיין שעטנ"ז ג"ץ בגט, מפני שבלא שום זיון נקראת אות. כדאמרין (שבת קג.) גבי הכותב שתי אותיות בשבת חייב, מפני שעל קרשי המשכן היו כותבין אלף בית לידע איזו בן זוגו, ואומר שם (קד.) שאם נטלו לגגו של חית ועשאו שתי זיינין חייב, הרי לך שאע"פ שאלו הזיינין אינן מזוינין נקראין אותיות כיון שאין דעתו לזיין²³⁰.

ומה שאומר שם תנא נתכוין לכתוב [אות] אחת ועלה בידו שתיים חייב, פירוש נתכוין לכתוב שתיים בזה אחר זה ועלו בידו שתיים בבת אחת חייב, והתניא פטור, לא קשיא הא דבעי זיוני הא דלא בעי זיוני. פירוש הא דתניא פטור בדבעי הסופר לזיין, ולכך אין נקראות אותיות עד שיזיין כיון שדעתו לזיין²³¹.

מאחר שאין ראייה ברורה שיצטרך לזיין אותיות שבגט אין לשנות המנהג פן יוציאו לעז על הגיטין הראשונים וגם כמה סופרים אין בקיאין לזיין ויקלקלו האותיות עד שלא יהיו כמשפטן, ואמרין בירושלמי בפרק אלמנה ביבמות (מ.) אם הלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג.

סמ"ק מצווה קנג'

אותיות של שעטנ"ז ג"ץ צריך בכל אות ג' זיונין בצד שמאל, ויש סומכין על קרנות האותיות ומקל אחד באמצע²³².

²³⁰ משמע שאם דעתו לזיין פטור בכה"ג שלא זיין, והדברים צ"ב טובא דמאחר דגם בלא זיונין נקראת אות מה לן שדעתו לזיין, וכי אם אדם יחשב ליפות את הכתב לא יתחייב משום כותב משום שלא נעשית מחשבתו. עיין מש"כ לעיל ע"ד ספה"ת הל' גיטין (ס' ק"ד).

²³¹ קשיא דיוקא דסיפא לרישא, דלעיל מינה כתב "שאע"פ שאלו הזיינין אינן מזוינין נקראין אותיות כיון שאין דעתו לזיין". משמע הא בסתם אינם אותיות כיון דבעי זיוני, [והוא חידוש דאע"פ דעיקר צורת האות היא עם זיונים מהני דעתו להחשיב את האות גם בלא זיונין, ובהכרח דהגם שעיקר צורת האות היא עם תגין אינו אבר מאברי האות ואין בחסרונה ביטול צורת האות דאינו אלא קוץ ותג בעלמא של האות ועדיין צ"ב גדר הדבר], וכאן כתב "ולכך אין נקראות אותיות עד שיזיין כיון שדעתו לזיין", משמע הא בסתם לא בעי זיוני והדעת לזיין היא שמצרכת זיונין לאות, אלא מהא ליכא למשמע מינה, וצ"ע.

לא ידעתי להכריע האם לסמ"ג תגין מעכבין בס"ת ובפשטות מהא שדן האם תגין מעכבין בגט נראה שבס"ת פשיטא ליה שמעכבין, דאי לא לכאורה פשוט שאינם מעכבין בגט, וצ"ע.

²³² לעיל הו"ד היראים דתגין היינו שלא יעשה הראש עגול דבעין שיהא ג' פינות לכל אות, והובא שם בהערה דברי המרדכי (עיי"ש בהגהה) בשם הסמ"ק כעין דברי היראים שהזיון מגוף האות הוא, אלא דמהא דהסמ"ק הוסיף דעושין מקל באמצע נראה דס"ל בתגין כמו דס"ל לכולהו ראשונים שצריך תגין ממש ולא ג' פינין בגוף

בהא סידורא ולא כמש"כ באל"ף בי"ת ג' ברישא והדר ז' והדר ט', משום דסידורא דמזוזה²²⁷ נקט דהכי כתיבי במזוזה ש' ועיין דשמ"ע וט' דטוטפות ונ' דעיין כו', עכ"ל.

ופסק ר"ת שאם לא זיין פסול דלא גרע מקוצו של יו"ד. וראיה קצת דאמר בהבונה הא דבעי זיוני פטור הא דלא בעי זיוני חייב²²⁸. וכתב בשימושא רבה דתפלין, שעטנ"ז ג"ץ ש"ע דשמע ט' דלטטפת כו', משמע שבשאר שעטנ"ז ג"ץ לא צריך. וכתב [ר"ת] דשקר הוא, וכן מצא בסידור אחר דכולהו שעטנ"ז ג"ץ צריך שלשה זיונין הן פשוטות הן כפופות.

אור זרוע הל' גיטין סי' תשט"ו

ורבינו יצחק בר אברהם זצ"ל היה מצריך לעשות זיונין בגט כמו בס"ת, והיה אומר שכל אות שאינה מזויינת בתגין של שעטנ"ז ג"ץ כדין ס"ת אינה קרויה אות. כההיא דשלהי הבונה (שבת קה.) דתנא נתכוין לכתוב אות אחת ועלו בידו שתיים חייב, והא תניא פטור. לא קשיא, הא דבעי זיוני והא דלא בעי זיוני. פירוש דלא בעי זיוני פטור דלא מיקריא אות עד שיזיין אותה, ומדלשבת לא הויא אות ולא מיחייב, לענין גט נמי לא הויא אות ופסול.

ואינה ראייה דאיכא למימר דמייירי בכותב ס"ת שאותיותיה צריכות זיון, א"נ בכותב בספר אחר ונתכוון לכתוב כמשפט אותיות של ס"ת שצריכות זיון, דבשבת מלאכת מחשבת אסרה תורה. וה"נ מסתברא דקאמר הא דבעי לזיוני הא דלא בעי לזיוני, משמע דהכי קאמר הא דבעי הכותב לזיוני, ולא קאמר הא באותיות שצריכות זיון הא באותיות שאין צריכות זיון²²⁹. הלכך אין כאן ראייה להצריך זיון לאותיות של גט. ואין לומר ולזיין לאותיות ומה בכך, שא"כ אתה מוציא לעז על גיטין הראשונים שכבר נהגו קדמונינו ורבותינו שלא לזיין.

²²⁷ צ"ע דהניחא לשיטת הש"ר והרמב"ם שהוא דין במסויים במזוזה א"ש מה שנקטו בגמ' כסדר האמור במזוזה, אבל מאחר דהא"ז הביא את שיטת ר"ת דכל שעטנ"ז ג"ץ צריכין זיונין, וכמו שכתב גם בהל' גיטין (להלן בסמוך) אכתי צ"ע מ"ט נקטו סדר לפי מזוזה הא אינו דין במסויים במזוזה ומהל"ת לנקוט כסדר מזוזה.

²²⁸ עיין בדברי רבינו בהל' גיטין תשט"ו הו"ד בסמוך שדחה ראייה זו, וזה מש"כ כאן ראייה "קצת", וע"ע בדברינו שם.

²²⁹ הנה האור זרוע דחה ראיית הריצב"א כמש"כ סה"ת. וצ"ע בדברי האור זרוע גופיה בהל' תפילין ס' תקמ"ו מפורש דבלא תגין לא חשיב אות, והוכיח שם כן מהגמ' בשבת הנ"ל, וצ"ע. עוד מצינו בתיקון תפילין (הו"ד לעיל) בשם מהר"ח או"ז דבחסרון תגין בתו"מ אין יכול להשלימן דחשוב שלא כסדרן, ובפשטות התם הטעם נמי משום דל"ח אות, וצ"ע. ועיין מש"כ ע"ד ספה"ת הל' גיטין ס' ק"ד.

קריית ספר (למאירי) מאמר ב' ח"א

ואותיות המתוייגות הם שרגילים הסופרים לעשות תגין בהרבה אותיות, ולא מצינו מהם בתלמוד אלא שעטנ"ז ג"ץ. והוא שבפרק הקומץ (כט.) אמרו שבע אותיות צריכות ג' ג' זינין ואלו הן שעטנ"ז ג"ץ. ואף אלו יש מפרשין אותן דוקא במזוזה²³³. ולא עוד אלא שיש מפרשין שאף במזוזה לא בכלם, אלא בשי"ן ועי"ן שבשמע, וב' טיתין שבטטטפת בראשונה ובאחרונה, נו"ן דנפשד ושני זינין"ן דמזוזת בראשונה, ובאחרונה גימל של דגנך, ה' שעל הארץ, ושי"ן שבשעריך, ולא בשאר אותיות אף של אותן השבע. וכן נראה דעת גדולי המחברים²³⁴.

ואחרוני הרבנים²³⁵ מפרשים אותה בכל ז' אותיות אלו שבכל התורה ושבתפלין ומזוזות. ויש מפרשים ששבע אותיות אלו צריכין תגין גדולים והם הנקראים זינין, אבל שאר אותיות תגין קטנים כחוט השערה²³⁶. ואין נראה כן שזינין האמור כאן אינן אלא תגין, ואף גדולי הרבנים²³⁷ קורין זיונין כלומר כתרים ותגין, אבל מ"מ כלם דקים כחוט השערה. ואף למפרשין אותה אף בס"ת מ"מ הסופרים נוהגין לתייג בהרבה אותיות זולת אלו, וכן שלא לתייג באלו בכל מקום אלא בקצת מקומות, ואף אלו לא מצינו כל הסופרים ולא כל הספרים על תכונה אחת, אלא יש מתייגין הרבה ויש מתייגין מעט, ויש מתייגין לפעמים תג א' ולפעמים שנים ולפעמים ג' ויש בה' ויש בו' ויש בז' ויש בט'. ויש נוהגין שבכל אות שאין לה אלא ראש אחד כגון גימל ונון מתייגין ג' זינין, ושל שני [ט"ו א'] ראשין כגון עין וצדי וטית ו', ושיש לה ג' ראשין כגון שין ט'. ויש נוהגין בעשיית התגין שכל שעושה מהן ג' אחד נוטה לימין ואחד לשמאל ואחד זקוף כלפי מעלה כזה. ובכל אלו אם שנה לא פסל אפי' לא תייג כלום. אבל בחסרות ויתרות כל שחסר אות א' או יתר אות א' בכל שנתברר

האות, אלא דס"ל דאפשר לסמוך על הפינות שיחשבו גם כתגין, ולכן באמצע שאין פינה צריך לעשות תג, וע"ע. [וע"ע בדברי ספה"ת הל' ס"ת ר"א מש"כ שם בשם הנקדן, ואולי זה המכוון בדברי הסמ"ק].

²³³ עיין באשכול (הו"ד לעיל) שהביא את שיטת הגאון שדן בב' צדדין אלו.

²³⁴ רמב"ם בפ"ה מהל' סת"ם הל"ג. [וכ"ה בש"ר עם שינוי מעט].

²³⁵ כן הוא דעת ספר התרומה והריטב"א בשבת (הו"ד לעיל), ע"ע בדברי העיטור.

²³⁶ לכאורה כוונתו לשעטנ"ז ג"ץ וכן מפורש בר' ירוחם המובא להלן, ושיטה זו מצינו בספה"ת (הל' ס"ת ס' ר"א) ובראב"ה (הו"ד לעיל).

²³⁷ עיין רש"י ד"ה "שלשה זיונין" דזיונין דשעטנ"ז ג"ץ היינו תגין קטנים. וע"ע בדברי רש"י בשבת (פט.) ד"ה "קושר כתרים" דהביא לפרש כתרים דקאי בין על תגין ובין על זיונין. עיי"ש.

שהוא טעות כמו שביארנו בפתיחה פסל וכמו שיתבאר, ונמצא כל מה שכללנו בחלק זה שכל ששנה בצורת האות עד שנפסדת ממנה צורת אות, או שדומה לאות אחרת פסל כאלו חסר או יתר. אבל בלפופות ועקומות ומנוזרות ומעגלות ודחיות ועקומות ותלויות ודפתיות ושצורתן רע ונקודות ומתוייגות ושבראש הדף ושבראש שיטה לא פסל, וכן בתגים אם הרבה או מיעט לא פסל²³⁸, ודינים אלו תו"מ שוין בהן עם ס"ת, וזה מה שרצינו לבאר.

ריטב"א שבת קה.

הא דבעי זיוני. פרש"י ז"ל כי הזינין צריכין לזינין בתגין שלהם שלשה זינין לכל אחת מהם למעלה כדאיתא במנחות (כט.): וק"ל וכי משום דלא עביד ליה זיון לא הויא כתיבה לענין שבת, והא אמאי, דהא זיוני קדושה הוא בספר תורה ותפילין ומזוזת דוקא. וליכא [למימר] דהכא בספר תורה ותפילין ומזוזות דעד היכא דעביד זיוני לא מתכשרי, דהא ליכא, חדא דלא [איירי] במתני' במי שהיה בא לכתוב אות ידוע כדפרישית לעיל. ועוד דאפי' תימא דתפילין ומזוזות שאין מתוייגות בשעטנ"ז ג"ץ פסולות כמו שכתבו בתוספות, מכל מקום לא משמע כי מפני זה יהא פטור הכותבן כשלא זינין²³⁹, דא"כ אפי' כתב כל התפילין ליפטור. והנכון דמיירי כשנתכוון לכתוב איזה שתי אותיות שיעלו בידו [ו]היה דעתו לזינין באותם שצריכות לזינין, וכיון שלכך נתכוון, כל זמן שלא זינין פטור, והכין דייק לישנא דאמרינן דבעי זיוני, שלכך נתכוין (כל זמן שלא זינין).

ר' ירוחם נתיב ב ח"ב [עמ' יח:]

ז' אותיות צריכות כל אחד ג' זינין, ואלו הן שעטנ"ז ג'ץ, כך פשוט בגמ' מנחות. י"מ ב' לצד שמאל אחד מלמעלה וא' מלמטה וא' לצד ימין כזה. ורש"י כתב בפירוש שבת צייר א' מימין וא' משמאל וא' מלמעלה עוד פירש יש עושין שלשתן למעלה כזה. והזינין צריך ליגע באות²⁴⁰ כך כתב רמ"ה. וכתבו המפרשים דאם לא עשה התגין אינו

²³⁸ עיין שו"ת הרמב"ם [פאר הדור] המובא לעיל ובמש"כ שם.

²³⁹ מובאר בדברי הריטב"א דאפי' אי תגין מעכבין מ"מ אין חסר בעיקר צורת האות, וע"ע מש"כ לעיל ע"ד בעל העיטור וע"ד האשכול.

²⁴⁰ וכ"כ הרמ"ע מפאנו סי' ל"ח (הו"ד לקמן), וכתב הרמ"ע דאפילו אם תגין אינן מעכבין מ"מ כשאינם דבוקים לאות פוסלים. אמנם עיין חזו"א או"ח (ס' ח' סק"א) שהכשיר בכה"ג שאין התגין נוגעים באות אפי' לשיטות דתגין מעכבין עיי"ש, ומדברי הרי"ו בשם הרמ"ה ומהמהר"ם המובא במרדכי בהגהות שבסוף ההלק"ט (הביאו הרמ"ע) אין ראייה רק לענין זה שכך צריך לעשות את התגין אבל לדין זה שאם לא עשה כן הם פוסלים אין ראייה, ומ"מ על הא שהחזו"א נחלק להכשיר תגין אפילו שהם מנותקים מהאות דשפיר מיקרו תגין ומקיים בהן מצוות תגין וגם למ"ד

ספר האגור הל' תפילין סי' סה

כתב הר"ר שמשון שבפירוש של מסכת שבת בכתב יד של רש"י צייר צורת התגין אחד לימין ואחד לשמאל ואחד למעלה. ועוד פירש שם שיש עושיין שלשתן למעלה, מספר א"ז, וכן עמא דבר לעשות שלשתן למעלה. ואני המחבר נוהג לעשות התגין משטענ"ז ג"ץ כמו ג' זיינן²⁴⁵ ולא די בתגין, כי כן אומר צריך לזיין אותיות של שעטנ"ז ג"ץ, וכן נוהגין בספרד.

ספר האגור הלכות תפילין סימן פ'

דין זיינן של שעטנ"ז ג"ץ ושאר זיינן. כתב ר"ת בספר הישר שאם לא זיין אותיות של שעטנ"ז ג"ץ דפסול דלא גרע מקוצו של יו"ד. ויש מאלו האותיות של שעטנ"ז ג"ץ שכתבו רז"ל לתייג במקומות מיוחדות, ואף על גב דבכל מקום צריכים לתייג כמו שכתבנו באותיות ש"ע דשמע וט"ט של טוטפת ויתר אותיות. אלא היינו שבאותם המקומות המיוחדות צריכין תגים גדולים ביותר משאר שעטנ"ז ג"ץ, כ"כ בספר התרומה.

שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' לח

עוד דקדקתי אחרי קצת מסופרי מקומנו שאינם מדביקים התגים לאותיות בס"ת תפילין ומזוזות וגערתי בהם בנזיפה רבה, כי אפילו לדעת הרמב"ם שאין התגים מעכבים היינו בין אינו לישנו כהוגן, אבל התג שאינו נוגע נראה בעיני יתרון אותיות קטנות בין השטין ופוסל.

ומציאתי כדברי²⁴⁶ בספר יראים²⁴⁷, ובמרדכי בסוף הלכות קטנות בשם מהר"ם²⁴⁸, ובספר התרומה (סי' ר"א) ג"כ בשם רגמ"ה ורש"י

²⁴⁵ כ"כ הרמב"ם בהל' סת"ם פ"ב הל"ח ובתשו' (פאר הדור הובאה לעיל). עיין מש"כ שם ע"ד.

²⁴⁶ עיין לעיל בדברי רי"ו נ"ב ח"ב (הו"ד לעיל) בשם הרמ"ה שכתב כדברי הרמ"ע ע"ע במש"כ שם.

²⁴⁷ הנראה בכוונת הרמ"ע דהוציא מתו"ד היראים דתגין אינם דבר נפרד מהאות אלא חלק מהאות ולכך צריך שיהיו התגין מחוברין לאות. אלא דאכתי צ"ע דלשיטת היראים תגין היינו פינין ולא תגין ומה"ט "שלא בא רבא ללמדנו אלא גוף האות האיק נמסרה עשייתה למשה מסיני". וכיון שכן מנלן דאי בעינן תגין ממש שאותן תגין חלק מהאות הן אדרבה מהיראים משמע דעד כמה דתגין היינו תגין ממש אינם חלק מהאות. [והרמ"ע ס"ל דהראשונים לא נחלקו על עצם טענת היראים דרבא בא ללמדנו את גוף האות אלא דס"ל דגם תגין ממש מגוף האות]. וצ"ע.

פסול בכך אבל התגין הן למצוה מן המובחר²⁴¹, בתשובה לרבינו האי.

ר' ירוחם נתיב יט' ח"ה [עמ' קעב]

כתוב בשמושא רבא ורי"ף הביאו בהלכותיו, אמר רבא כל אלפא ביתא דאתותא דתגי אתה מוצא בתפלין ואלו הן ח"ץ ו"ס ש"י ל"מ ע"ת בפרשת קדש. בפ"ר ה' זי"ם²⁴² א"ך ד' ק"ח כ"ה ט"ט בפרשת כי יביאך. שע"ט נ"ג ג"ץ בפרשת שמע ווהיה אם שמוע. וזהו פירושן ח"ץ חית של חמץ²⁴³ תגי, ו' תגי. ו"ס של היבוס ג"ג תגי. ש"י ש"ן דאשר ה' תגי, יו"ד דלי ג' תגי. ל' מע"ת, למד מם עין דלמען כל אחד ד' תגי. תיו דתורת ג' תגי. בפ"ר בית דיביאך, פא ריש דפטר, ג"ג תגי. א"ך דישאלך ד' ד' תגי. ד' ק"ח דלת דיד, קוף דהקשה, חית דלשלחנו ג' ג' תגי. כ"ה דידכה ג' ג' תגי. ט"ט דלטטפת ה' ה' תגי. שעטנ"ז ג' ש"ע דשמע, ט"ט דלטטפת, נו"ן דנפשך, זי"ן זי"ן דמזוזות גימ"ל דדגנך, צ' דהארץ ג' ג' תגי. ואמר רבא כל תפלי דלא בדיקי אהני אתותא פסילי.

והני זייני דמפרשי הכא הינו תגין גדולים, אבל תגין קטנים מה לו להזכיר שעטנ"ז ג'ץ, הרי בכל מקום שהן אלו האותיות צריכין תגין קטנים כדאיתא [בפרק הקומץ רבה כט:], ובגמרא דידן לא הזכירו כלל אלו התגין, ולא מסתבר כלל לפסול התפלין בשביל אלו התגין²⁴⁴. והרבה דברים כתובים בשמושא רבא שאין לסמוך עליהם כמו שכת' הרב אלברצלוני. והרמב"ם (פ"ב ה"ח) לא כתב בספרו אך כתב אחרים וז"ל, וצריך לזיזת בתגין של האותיות והם כמו זיינן זקופות על האותיות כמו שהן כתובות בס"ת.

תגין מעכבין כה"ג שנקראין כתגין הם כשירין יש ראייה מכל הנו ראשונים שלא כדעת החזו"א, [ועיין במ"ב (סל"ו סק"ג) שהביא את דברי הרמ"ע מפאנו].

²⁴¹ הו"ד בב"י יו"ד (סי' רע"ד אות ו') ד"ה "ויזיין אותיות", אמנם עיין בדברי רבינו בנתיב י"ט (הו"ד לקמן) ובהערה שם, וצ"ע.

²⁴² ר' ירוחם הוסיף יו"ד של "הזכרים" שאינו בש"ר. ובהמשך דבריו לא ביאר לנו מהו ה' ז"מ וכמה תגין להם, כמו שפירש כל חד מהנו אותיות ותגיהן.

²⁴³ חסר כאן כמה תגין צריך לעשות לחי"ת.

²⁴⁴ הנה לשון רבינו כלשון רבו הרא"ש דפליג על השימושא רבא שפסל בלא תגין אלו, ובטור (שם) דייק מלשון הרא"ש שהכשיר תגין אלו של הש"ר משום שלא הזכירו בגמ' דתגין דשעטנ"ז ג"ץ שהזכירו בגמ' מעכבין. אמנם מדברי רי"ו נראה מוכרח דלא ס"ל כטור, שהרי כאן הביא לשון רבו הרא"ש, ומ"מ לעיל בנתיב ב' ח"ב הביא את דברי רה"ג שהכשיר גם אם לא עשה את התגין המבוארים בגמרא עיישה, וצ"ע.

ליקוט

שעטנ"ז ג"ץ

ראשונים

ומצא להקב"ה שהיה קושר כתרם לאותיות כדאיתא בפרק הקומץ רבה (כט:), אבל בגטין אין לנו, ואפילו במגלת אסתר שהיא מכתבי הקדש²⁵² ומטמאת את הידים א"צ לזיין האותיות מהאי טעמא, וכ"ש גטין. ויש מהראשונים ז"ל שהיו מונעים מלעשות כן בגטין כדי שלא תהא מוציא לעז על הגטין הראשונים.

שלטי הגיבורים שבת ספ"ב [לז: מדפי הרי"ף]

אם נתכוין לכתוב אות אחת וכתב ב' והן אותיות דלא צריכי זיונים חייב, אבל אם הם אותיות דצריכי זיונים כגון שנתכוין לכתוב לכתוב ח' וכתב ב' זיינן דצריכי זיונים פטור, כיון שלא עשה להם הזיונים כי הזיונים הם מאותיות שעטנז ג', וכתבו התוס' להדיא בגמ' דף קד דאפילו נתכוין לכתוב ב' זיינן אם חסר התגין פטור. ונראה מהכא דהתגין הן מגוף האות²⁵³ ואינו נקרא אות שלם עד שיהיה לו התגין, ומכאן ראינו למ"ד אם חסר התגין בס"ת פסול²⁵⁴.

מיהו מההיא דמחייבין גבי שבת היכא דשקליה לגגיה דחי"ת ועביד ב' זיינן, יש ראייה למ"ד דס"ת שאין בו תגין כשר, דהא באות חי"ת ליכא תגין דאינה מאותיות שעטנז ג', ולפי זה נמצא דפליגי הני תרי סתמי אחדדי.

ור"ח כתב נתכוין לכתוב ט' ועלה בידו נ' ז' שלא הדביק ירך הט', משמע דלדידיה אפילו לא עשה תגין חייב, דהא ט' לא בעי תגין אלא לרגל שמאלי ולא לרגל ימיני, ובשלמא על הזי"ן איכא תגין שהוא רגל שמאלי מהט', אבל על הנו"ן שהוא רגל ימיני מהט' ליכא תגין ואעפ"כ מחייב רבינו חננאל משום כותב שתי אותיות, אלמא דס"ל

"דלעיובא איתמר", אמנם הט"ז יו"ד (ס' רע"ד סק"ה) כתב להיפך דלשון הגמ' משמע שאינו לעיובא והוא ראייה לשיטת הרמב"ם, עיי"ש.

²⁵² מדברי התשב"ץ נראה שאין דין תגין לשאר כתבי הקודש והוא דין מסוים רק בס"ת שמצאו משה להקב"ה וכו' דהיינו שאינו דין באותיות של שעטנז ג"ץ כלל [וגם לדין אין ב"ספר"]. אלא דין בעלמא בס"ת ולא בשאר כתבי הקודש. שהרי הא דמשה מצאו להקב"ה קאי רק על ס"ת, וגם "לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות" שייך רק בס"ת ולא בשאר כתבי הקודש. [ומה שנקט מגילת אסתר ולא שאר נ"כ אפשר דהוא משום דבמגילת אסתר הוא דאיכא נפ"מ רבתא לדינא שיש חיוב קריאה במגילת אסתר].

²⁵³ הנה השלט"ג דבריו ברור מללו דהצד שתגין מעכבין הוא משום שאנו דנים שהתגין הם חלק מגופו של האות. והדברים מוכרחים לשיטות שפוטרו הכותב אות בשבת בלא תגין.

²⁵⁴ מהשלט"ג נראה שאין מקום לפסול ס"ת רק אם בלא תגין אינו אות, מה שנראה מזה דס"ל דהא ש"מ מצאו משה להקב"ה וכו' אינו חשוב הלממ"ס, [ומאידך אינו ראייה להיפך שאין התגין מגוף האות, ואולי ס"ל דהכתרים שקשר הקב"ה אינן תגין דשעטנז ג"ץ]. ואפילו אי פסלינן תו"מ זהו מדין "כתיבה תמה" האמורה בהן דווקא ולא בס"ת. [או שאין כוונתו כאן דווקא לס"ת אלא ה"ה לתו"מ].

ופירש שהוא כאדם שאוחז כלי זיין ומניפו הילך והילך, א"כ צריך שיהא התג דבוק באות. וכן ברור גם לדעת הנקדן שזכר שם הוא ה"ר יוסף הנקד"ן שהגיה הסמ"ג ואיש חכם ומומחה היה בדורות הראשונים ההמה. ועוד ראינו עצמי וגדולה היא אלי ממאמר חכמים דקרו ליה קשירת כתרם לאותיות, ופשוט הוא וצויתי לתקן.

עוד הזהרתים שיהיו התגים מגיעים כל אחד מהן לגוף האות נפרד כל תג מחבירו במקום דבוקה באותיות, שלא יהיו אלא זייני"ץ²⁴⁹ לא עייני"ן או שיני"ן כמו שראיתי רבים מהם, וכל שכן שהוספתי לסופרים זהירות כשלא יהיו נפרדים לגמרי מהאות ועושין אות אחרת שהיא שי"ן לעצמה או אפי' יו"ד קטנה לעצמה. ע"כ יש לי לדון בתיבות הנקודות בתורה כגון ויאמרו אליו בריש פרשת וירא כמו שזכר שם רש"י נקוד על א"ו ודומיהן לשבח את הספרדים שלא נהגו בנקוד, והמנקד יזהר שלא תהא בנקודותיו צורת יו"ד או אחד משאר גלמי אותיות, וה"ה והוא הטעם בתגין. וכבר קלסתיך באומנות התגין באזני שאר הסופרים וחבבתי מעשיך בפניהם. ועם היותי פוסל כל שאינו עשוי בתקון הזה, מ"מ אם בכתבתך או במעשה שאר המומחים בכך אמצא איזה תג נפרד תלינן בטשטוש אחרי שנעשה בהכשר²⁵⁰ ומכשרנא.

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' ה'

...בעל ארחות חיים כתב ז"ל וצריך שלא יהא שום טשטוש ומחך בגט... וכתב בשם הרשב"א ז"ל דאין צריכין לזיין וא"צ שרטוט ואפילו בכתב מאש"ק כשר...

וב"ש שאין צריכות אותיות שעטנז ג"ץ זיונין, שאפילו בספר תורה לא מצינו שיהיו צריכות זיונין²⁵¹ אלא מפני שעלה משה למרום

²⁴⁸ בהלכות קטנות הגהות דשייכי לעיל [רמז תתקסט] ז"ל "כתב מהר"ם שהזיונין צריכין ליגע לאות", עכ"ל [וע"ע בדברי המרדכי סוף הלק"ט הל' תפילין בשם ר' אליהו שהזיונין מגוף האות, עיי"ש].

²⁴⁹ מכאן נראה דס"ל לרמ"ע כהרמב"ם והאגור דזיונין צורתן כאות זי"ן, וכן נראה מוכח מתח"ד שכתב דאם יהיו התגין נפרדים מהאות יהיו אותיות קטנות בין השורות, ואם תגין מקלות בעלמא ניהו לכאורה אינם אותיות בין השורות, וצל"ע בזה.

²⁵⁰ עיין בפמ"ג באשל אברהם שם שנתקשה דמאי נפ"מ בזה שנעשתה בהכשר, ועיי"ש ביד אפרים ובלבו"ש מש"כ לבאר דברי הרמ"ע.

²⁵¹ הנה דעת התשב"ץ (ח"א סי' נ"א) בדין תגין שאינם לעיובא וז"ל "בפ' הקומץ רבה (כט:) א"ר ז' אותיות צריכות ג' זיינין ואף על פי שזה הלשון מוכיח דלעיובא אתמר אפ"ה כ' הרמב"ם ז"ל (פ"ה מה' תפילין ה"ג) דלמצוה בלחוד אתמר" וכו' עיי"ש. עיין לעיל במש"כ (ע"ד האשכול) ליישב מימרא זו של הגמ' ד"מצאו משה" וכו' והשיטות דאין תגין מעכב. והנה התשב"ץ שם כתב דלשון הגמ' מוכיח

מעכבין כמו שכתב להדיא פ'ז מהל' ס"ת, אם כן ס"ל דאפילו נתכוין לכתוב ח' וכתב ב' זיינים דצריכי תגין חייב דתגין אינן מעכבין, ומ"מ לדידיה צ"ע מאי האי דקאמר בגמ' הא דבעי זיוני הא דלא בעי זיוני וצ"ע²⁵⁷. ואפשר דמיימוני מפרש ההיא גמ' דקאמר הא הא דזייני הא דלא זייני כדמפרש לה רבינו ישעיה שנביא דבריו לפנינו...

דתגין אינן מעכבין²⁵⁵, אם לא שנאמר דס"ל כהגהות מיימוני שכתבו דט' וע' וצ' וש' צריכין תגין לכל הראשין²⁵⁶. ור"ת פירש נתכוין לכתוב ט' ועלה בידו פ' ז' כי הימני דהט' דומה לפ' והשמאל דומה לז' חייב והיינו כמ"ד דתגין מעכבים. ומיימוני פי"א מהל' שבת... ואפשר דכיו דס"ל למימר דאין התגין

²⁵⁵ אמנם עיין בביאור הגר"א או"ח (סל"ו ס"ג) שכתב ז"ל "אבל ר"ח פוסל וכ"ד הרבה פוסקים ממ"ש בשבת ק"ה א' ל"ק הא כו", עכ"ל. ולכאורה יש מקום לחלק בין שבת לסת"ם דאמנם לענין שבת חייב גם בלא תגין מ"מ הן מעכבין בסת"ם מהלממ"ס וכמש"כ בעל העיטור (הו"ד לעיל), אמנם עיין בהערה לעיל דהוכחנו מהשלט"ג דנקט שהטעם לפסול בחסרון תגין הוא משום שהתגין מגוף האות ולפי"ז א"ש מה שלא חילק בין שבת לסת"ם. [ואכתי צ"ע דאפילו אי תגין מגוף האות, אכתי יל"ד דלשבת אי"צ את האות בשלימותה משא"כ לענין סת"ם, עיין מש"כ בזה בהערה לעיל מינה].

²⁵⁷ עיין בספה"ת (הו"ד לעיל) ובאו"ז הל' גיטין (סי' תשט"ו) שביארו את הגמ' באו"א, ויל"ע אם ביאורם עולה בקנה אחד עם שיטת הרמב"ם.

²⁵⁶ וכן דעת הנימוק", ע"ע מש"כ בדעת השאלתא המובא באשכול.

א"ר אשי חזינא להו לספרי דווקני דבי רב דחטרי להו לגגיה דח"ת

ספר הערוך ערך חטר

ספר התרומה הל' תפילין סי' [ריג]

אמר רב אשי חזינא לספרי דווקני וכו'. פירוש זוקפין מעט לגגו של ח"ת כמקל²⁵⁸, כלומר שמראה אותו חוטט שחי הוא ברומו של עולם.

ספר יראים סימן שיצט [דפוס ישן – טז]

ואמר רב אשי חזינא להו לספרי דייקני דחטרי ליה לגגו דח"ת ותלו ליה לכרעיה דה"י, חוטרי ליה לגגו דח"ת כלומר חי ברומו של עולם, ופי' חטרי כמו חטרת דגמל²⁵⁹ דרבור"א בלע"ז, מגביהין באמצע ח' של אחד²⁶⁰ כזה²⁶¹ גבוה מעט.

ויש מפרשים חטרי כמו מקל²⁶² דמתרגם חוטרא עושין בח"ת של אחד כזה³ גבוה מעט, וירא שמים יעשה שניהם כזה³. ואין בתוספות הזה קלקול האות... ועוד יש אותיות אחרות שצריכות תגין אחרים²⁶³ והריני מפרשם...

²⁵⁸ הנה הערוך פתח בדבריו ש"זוקפין מעט לגגו של ח"ת" ומשמע דס"ל כר"ת וכו' בהגהות מיימוניות (פ"א מתפילין אות צ'), אמנם מסו"ד שכתב "כמקל" משמע כפירוש רש"י וכו' האו"ז (בס' תקמ"ט, הו"ד להלן). ולכאורה היה נראה לבאר את דבריו דס"ל כר' יונה (הו"ד להלן) דעושה לו תג באמצע הגג, ונחלקו ההגה"מ והאו"ז אי האי תג הוא אינו בתורת תג אלא בתורת הגבהת הגג וא"כ יסוד שיטתו של הערוך הוא כר"ת, או יסוד דינו של האי תג הוא מהלכות תגין אלא שאינו עושה בסוף הגג אלא באמצעו, ועיין עוד להלן שהארכנו בגדר תג זה (ע"ד ספה"ת).

²⁵⁹ כשיטת ר"ת בתוס' ד"ה "דחטריה".

²⁶⁰ הנה היראים חידש דחטריה לגגיה דח"ת אינו אלא בח"ת ד"אחד", וכו' בהמשך דבריו כשמביא את שיטת רש"י דחטריה לגגיה דח"ת היינו מקל כתב "בח"ת של אחד", ועיין בדברי ר' שמחה הביאו האו"ז (הו"ד להלן) שדן לומר כדברי היראים, עיי"ש שדחה פירוש זה. [ע"ע בפירוש ר' יונה (הו"ד להלן) ואפשר דמישך שייך לדברי היראים].

²⁶¹ בנדפס מופיע שרטוט.

²⁶² רש"י בד"ה "חטריה", אמנם עיין בהגהה שבגליון על תוד"ה "דחטריה" שפירש דעת רש"י באו"ז, ועיין בקר"א מש"כ ע"ד.

²⁶³ משמע ד"חטריה לגגיה דח"ת" [לשיטת רש"י] תג הוא ככל התגין, מדפתח בתח"ד בתגין דשעטנ"ז ג"ץ (עיי"ש בדבריו), ומביא אח"כ הא ד"חטרו ליה לגגיה דח"ת" ומסיים "ועוד יש אותיות אחרות שצריכות תגין אחרים" וכו', [עיי"ש בכל דבריו, ע"ע בהערה בסמוך].

ח אמרינן פרק הקומץ רבה (כט:): חזינא להו לספרי דווקני דחטרי להו לגגיה דח"ת, פירש רש"י מקל מתרגמינן חוטרא, בסוף הח"ת לצד שלמעלה יש לה למעלה כעין מקל והוא כזה²⁶⁴. ורבינו יעקב היה מפרש דחטרי לשון חטרת גמל שיש גובה לח"ת באמצע גגה כזה⁶, מדקאמר לגגה דח"ת ולא קאמר תגיה דח"ת, דבר שהוא למעלה בסוף האות קרוי תגא²⁶⁵, ואם הוא לעיל באמצע האות קרוי גגה, כדאמר פרק הבונה (קד:): כגון שנטלו לגגו של ח"ת ועשאו שני זיינין, והרי הזיי"ן צריכה זיון, אלמא במחיקת הח"ת באמצעה נעשית שני זיינין ותגין שלהם, וגבי דלית קאמר נטלו לתגא של דל"ת ושוי ליה רא' [רי"ש] דהיינו חודה שלאחריה, וכן בעירובין ובסוכה פרק קמא דלמא יתיב זבוב אתגא דדל"ת, וכן גריס רבינו חננאל פרק הבונה גבי ח"ת לגגו וגבי דל"ת לתגו.

ובאלפא ביתא דרבי עקיבא נמי אמרינן ח"ת מפני מה אינו קישור כתר מפני שבעלי חטא יש להם גנאי ובשת, ואם הוא בסוף האות אם כן הרי יש לה כתר. ויש שעושין שניהם להוציא מספק כזה²⁶⁶, והא דקאמר ח"ת אין קשור כתר היינו שאינו מחוייב

²⁶⁴ דברי ספה"ת הובאו ברא"ש הלק"ט ס"ת (ס' י"ב) כמעט בלשונו, עיי"ש. ועיין ברא"ש שמופיע שירטוט.

²⁶⁵ עיין בדברי ר' יונה (הו"ד להלן) שכתב ש"עושים כמו תג למעלה באמצע גג הח"ת", [וכ"ה גם בקרי"ס למאירי המובא להלן]. ולדבריו לא קשה קושיית הספה"ת דלא מיקרי גג אלא תג, שהרי כל קושיית הספה"ת אינו אלא כמו שכתב ד"בר שהוא למעלה בסוף האות קרוי תגא", משא"כ לר' יונה הרי התג אינו בסוף האות אלא באמצעה, וגם ענינו של תג זה אינו כשאר התגין אלא בדומה ל"חטריה לגגיה דח"ת" אליבא דר"ת שהוא הגבהת הגג, ורק אופן ההגבהה הוא ע"י מקל באמצעה, ואינו כתר שהרי לא נעשה בצורה של "כתר" ולא בא אלא כמש"כ ר' יונה "להודיע שהוא חי ברומו של עולם", ויותר אתי שפיר שאינו בכל ח"ת כיון שאינו מעצם תגי האות כלל, והוא דין במסויים בח"ת ד"אחד", וכמו שביאר ר' יונה ודו"ק. ואולי גם זה כוונת ספה"ת במש"כ "שיש גובה לח"ת באמצע גגה" דהיינו שיש תג באמצע גגה, [וע"ע במש"כ לעיל ע"ד הערוך ולהלן ע"ד ר' יונה].

²⁶⁶ ובהגהות מיימוניות (בהל' סת"ם פ"א אות צ', והו"ד בב"י או"ח סל"ו) והמרדכי (רמז תתקנ"ג) הביאו שר"ת גופיה היה נוהג לעשות שניהם. ולהלכה עיין בטור ובב"י או"ח (ס' ל"ו) שהביאו לעשות כדעת שניהם, עיי"ש עוד בב"י שאינו לעיכובא כלל ועיין במ"ב במשנ"ס צורת אות ח"ת. [ועיין להלן (ע"ד המאירי) שהארכנו בדיון החטוטרת אם היא לעיכובא]. [ע"ע בב"י (ריש הסי' הנ"ל) שהביא מנהג ספרדים שאין עושין חטריה רק לח"ת ד"חטרה", עיי"ש מש"כ על מנהג זה, ע"ע בשו"ת חת"ס יו"ד (ס' רנ"ה) שביאר טעם מנהג זה].

אלא שהוקשה לו ששייר בפ' הבונה ב' דמפרש בבראשית רבה דר' אושעיא למה בב' מה ב' יש לו שני עוקצין אחד מלמעלה ואחד מלמטה ושואלין אותו מי בראך והוא מראה להם בעוקצו של מעלה ואומר להם זה שלמעלה בראני ומה שמו הוא מראה להם בעוקצו של אחריו ואומר ה' שמו שהוא מראה שאחד ברא בראשית כו' מדהאי שייר שייר נמי להני.

ויש לפרש דקאי אחי"ת וה"י ויו"ד של כל התורה כולה, והא דמפרש פרק הבונה בכרעיה דקו"ף מאי דמפרש בהקומץ בכרעיה דה"י, אומר מורי הר"ר שמחה דלא קשיא מידי כדאיתא בירושלמי דתורות הראשונים לא ה"י שלהם ולא מם שלהם היו סתומים מכלל דשל אחרונים סתומים דמחובר כרעיה דה"י אגו והתם סבירא לן כתורתן של ראשונים, נראה תורתן של ראשונים קודם שבאו צופים.

ספר אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקמט

אמר רב אשי חזינא להו לספרי דוקנא דחטרי ליה לגגיה דחי"ת כלומר חי הוא ברומו של עולם. פרש"י שמגביה רגל שמאלית של ח' עד למעלה כזה²⁶⁹, וכן פירש רבינו אליקים זצ"ל וכן פירש בערוך²⁷⁰. ואין זה נראה לר"ת דא"כ תגא ה"ל למקרייה ולא גג, ותו דאמר בפרק הבונה (קד:) כגון שנטלו לגגו של ח' ועשה הימנו שני זיינין, א"כ משמע דגגו של ח' באמצע של חי"ת קאי, ע"כ מפרש ר"ת דגגו של חי"ת באמצע כזה¹² כמו חטרתא דגמלא וכן נמצא בשם הגאונים.

רבינו יונה על הרי"ף ברכות דף ז.

ובלבד שלא יחטוף בחי"ת, ואומרים רבני צרפת ז"ל דמכאן נראה שצריך להאריך מעט בחי"ת כשיעור (מעט) שימליכוהו בשמים ובארץ, ובדל"ת יאריך ג"כ כשיעור שימליכוהו בד' רוחות העולם, והכי משמע במנחות²⁷¹ (כט:) דאמרינן התם חטריה לגגיה דחי"ת חי הוא ברומו של עולם כלומר עושים כמו תג למעלה באמצע²⁷² גג

²⁶⁹בנדפס יש שירטוט.

²⁷⁰ אמנם ההגהות מיימוני (שם) כתב בדעת הערוך דכר"ת ס"ל, עיין לעיל בדברי הערוך שביארנו פלוגתתם.

²⁷¹ הו"ד בב"י או"ח (ס' ס"א ס"ו) וכן פסק הטור שם, אמנם עיי"ש בדברי הדרכי משה (אות ה'), ע"ע בשו"ע שם ובביאור הגר"ש שם, ובהכרעת המ"ב שם (סקי"ח)

²⁷² הנה בפשטות דברי ר' יונה קאי כשיטת רש"י דתג היינו מקל ונמצא דלדבריו פירוש מחודש בדעת רש"י דהתג באמצע גג החי"ת, ולא כמו שנראה מהתוס' ובספ"ת דלרש"י התג סמוך לרגל השמאלית, וכדברי ר' יונה כ"כ בקר"ס למאירי (הו"ד להלן). [ע"ע סמ"ק מצוה קנ"ג, ובתשב"ץ (ח"א ס' נ"א)]

לעשות, אי נמי הא כיון שנראית כמו התחלת של רגל שמאלי²⁶⁷ כמו שרגילין סופרים לעשות אין נראה כתר, מצד ימין קאמר מפני מה אינו קשור כי שם אין רגילות לעשות לסופרים²⁶⁸.

ספר המנהיג הל' תפילין [עמ' תתקצב]

חי"ת אמר רב חזינא להו לספרי דוקני לבי חביבי דודי ר' חייא דחטרי ליה לגגיה דחי"ת, כלומר חי ברומו שלעולם. מדלא אמר תגה כתגיה דדל"ת ותגיה דקו"ף ותגיה דה"א [ו]נאמר גגיה משמע אמצעיית החי"ת, (ומדאמרי') [כדאמרי'] בפרק הבונה (קד:) כגון שנטלו לגגו של חי"ת ועשו שני זיינין.

פסקי רי"ד מנחות כט.

אמר רב אשי חזינא להו לספרי דיקני דחטרי ליה לגגו דח' ותלו ליה לכרעיה דה', חטרי ליה לגגו דח' כלומר חי ברומו שלעולם, פירוש זוקפים העוקץ שלח'.

ספר אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקנב

בפרק הקומץ רבה פירש לנו תיקון של יו"ד וה"י וחי"ת, ולא פירש ד' וקו"ף, ופרק הבונה פירש דל"ת וקו"ף ולא פי' יו"ד וה"י וחי"ת. והיה רוצה לומר מורי הרב רבי' שמחה דבפרק הקומץ לא בא לפרש אלא גגו של חי"ת דאח"ד וי"ה על שם הקדוש בן ד' אותיות, אבל בפרק הבונה מפרש של כל התורה כולה ולא בעינן (דלית) [אולי צ"ל תלו] להו לכרעיה דה"א אלא ה"י דשם הקדוש דפרשת שמע וכפופה קוצה של יו"ד אלא ביו"ד שלו אבל יו"ד דכל התורה כולה א"צ כפיפה.

²⁶⁷ וכן משמעות התוס' שם בדעת רש"י ז"ל "פירש בקונטרס שהגביה רגל שמאלו של חי"ת עד למעלה", משמע שאין המקל רק הגבהת הרגל השמאלי ואינו בתורת תג, [ועיי"ש על הגליון שמכח האי דיוקא פירש פירוש אחר]. עיין ברא"ש בהלק"ט ס"ת (ס' י"ב) שכתב בשיטת רש"י שעושה את התג "בסוף ראש החי"ת", ויל"ע בכוננת הרא"ש אי התג בסוף הראש ממש, או סמוך לסוף הראש מעל לרגל השמאלית, דעד כמה שכוונתו לסוף הראש ממש לכאורה אינו המשך הרגל השמאלי, אמנם עיין בב"י (סל"ו) שהביא מהרי"א ס' "ובלבד שיעשנה בסוף הגג לצד שמאל שתהא נראה כמו ראש רגל שמאל, ולא למעלה ככתר על גגה", עכ"ל. [ואיני יודע ליישב את המציאות ולכאורה הענין תלוי בצורת החי"ת שאם היא כב' זיינין לכאורה מקל בסוף הגג השמאלי אינו נראה כהמשך הרגל, ורק אי הוי החי"ת מרובעת הוי המקל שבסוף הראש השמאלי המשך הרגל, וצ"ע דהב"י נקט דחי"ת הוא כמין ב' זיינין, ומ"מ הביא את דברי הרא"ש לעשות את המקל בסוף הראש השמאלי, ואולי כוונתו בסוף הראש לאפוקי אמצע הראש ממש דהיינו על גבי החטוטרת, וצ"ע].

²⁶⁸ כ"ה גם הגהות מיימוניות שם והוסיף "וגם משם יש לדקדק שאין לה עוקץ לצד ימין", דהיינו שהזוית של החי"ת לצד ימין צריכה להיות עגולה דאל"ה הזוית נחשבת ככתר, ולכאורה הוא כשיטת היראים בד"ת תגין דשעטנ"ז ג"ץ (הו"ד שם) דס"ל דסגי בזוית ואי"צ מקל.

קריית ספר (למאירי) מאמר ב ח"א

והרי צורת האותיות משתנית תמיד ממחוז למחוז כגון מצרפת לספרד ודומיהן ואין שינוי פוסל מזה לזה²⁷⁴. וכן נראה לי ממ"ש במנחות פרק הקומץ (כט:): תניין חזינון להו לספרי דווקני דחטרי ליה לגגיה דחית ותלי ליה לכרעה דה"א, ומפרש בה בענין דחטרי לה שעושין תג אחד בחי"ת כמין חוטר כגון זה וזהו שקורין לה גג שהיא באמצע²⁷⁵ הגג, ואלו היה בא' מראשי הגג היה קורא לה תגא²⁷⁶, וגבי ה"א וקו"ף קרי ליה תגא שכל שהוא באחד מקצות הגג קרוי תג או כתר. ויש מפרשין בענין דחטרי לה לגגה דחי"ת שעושין בה כגן חטורת כגון זה, ואלו נפסלו בכך למה היה מיחסם לספרי דווקני, אלא ודאי לא נפסלו²⁷⁷.

דל"ת דח"ת, עכ"ל. ועיין במ"ב שם שהביא שיטות בדיון זה אם הוא לעיכובא, והכרעתו להכשיר.

²⁷⁴ וכ"כ הרא"ש בתשובה (כלל ג' סי' י"א) והו"ד בטור יו"ד (סי' רע"ד) שלא כל שינוי צורה פוסל, [ולענין האי דינא שצריך לעשות את החי"ת כמין ב' זיינין יל"ד שאם עשאן כמין ואו"ן דפסול מאחר שצורה זו מפורשת בגמ' בשבת (קג:): דחי"ת עשויה ע"י ב' זיינין, ועיין לעיל בסמוך שהבאנו בזה שיטות חלוקות בזה, ולדעת הרשב"א לעיל יל"ד מצד אחר להכשיר שהרי אמרו בגמ' דידן דרך ספרי דוקני עושין כן, וכבר האריכו בזה רבותינו הראשונים והאחרונים עיין להלן בדיון דיבק כרעיה דה"א או דקו"ף].

²⁷⁵ עיין מש"כ לעיל (ע"ד ר' יונה) בביאור דברי המאירי.

²⁷⁶ ובזה יתיישב קושית הגה"מ (שם). ועיין בהגהות מנחת סולת על ברוך שאמר הערה 409 שהאריך בענין.

²⁷⁷ וכ"כ הריב"ש בתשו' (סי' ק"כ), ובתשב"ץ (ח"א סי' נ"א) כתב ז"ל "ואין לומר שבחטורת גגה דחי"ת יפסל ס"ת, שא"כ לא תמצא ספר כשר, שהרי לא נהגו כלל בשום חטרה לא כזה ולא כזה, ועוד דלספרי דוקאני היא ולא לעכובא". אמנם בשו"ת מהרי"ק החדשות (הו"ד להלן) פסל בלא חטריה דחי"ת, עיי"ש. ועיין במ"ב משנת סופרים צורת אות חי"ת שהביא דעות באחרונים אי פוסל כשלא עשה חטורת כלל.

והנה הפמ"ג (סל"ב בא"א סקס"ט בצורת אות ח') ז"ל "ח' ידוע מחלוקת רש"י [ד"ה חטרי] ותוספות מנחות כ"ט ב' [ד"ה דחטריה]. וב"י בסימן ל"ו [צורת אות ח, השני] וירא שמים יוצא ידי שינהם, ב' זיינין וחטורת בראשו ומקל כעין תג בשמאל. ובב"י משמע דיש אומרים כשר בחי"ת כרש"י דאמר [בגמרא שם] ספרי דווקני, משמע לכתחלה. ובה"א דתליא אי דבוק פסלין אית לומר כן בחי"ת, ועכ"פ סופרים שעושין חי"ת פשוטה ובלא מקל יש ספק א' לומר דפסולה, מה שאין כן כשעושין כאחד מהם יש ספק ספיקא, ומהראוי לכתחלה לצאת ידי שניהם", עכ"ל.

הנה הפמ"ג תלה הנידון אי חי"ת בלא חטורת כלל כשירה או פסולה במחלוקת לענין דיבוק רגל הה"א לגגה פוסל, דשורש הספק שם אי הא דאמרו בגמ' "ספרי דווקני" מורה שאינו לעיכובא או לא, וא"כ אותו ספק יש להסתפק גם לעין חטריה לגגיה דחי"ת, ולכך מכריע הפמ"ג דבלא חטורת הוא חד ספק וצריך להחמיר, אבל היכא דעביד חטורת כשיטת חד מנייהו דהיינו או כרש"י או כתוס', יש להכשיר מדיון ספק ספיקא. וצ"ע שהרי בריב"ש הנ"ל מפורש דמחלק דדיבוק רגל הה"א לגגה פוסל ומ"מ מכשיר בלא שום חטורת עיי"ש מה שיישב על הא

החי"ת, להודיע שהוא חי (ושהוא) ברומו של עולם מושל על הכל, לכך נראה שצריך בקריאה להמליכו בחי"ת בשמים ובארץ, להודיע שהוא חי ברומו של עולם.

חידושי הרשב"א שבת קג:

חית"ן ההי"ן. כלומר שלא ירחיק הקו האחרון מגג האות כעין ה"א, וכן צריך להיות שני חטורות לגג החי"ת כגון זו ולא כגון זו, ותדע מדתנן בפרקין (קה:): נתכוין לכתוב חי"ת וכתב שני זיינין, ותניא נמי בגמרא כגון שנטלו לגגו של חי"ת ועשאו שני זיינין, דאלמא לשני ראשי הגג יש כמין חטורות כצורת הזי"ן²⁷³.

אלא דבהג"מ (פ"א מתפילין אות צ') נראה דהאי שיטה שעושה לה תג באמצע קאי כשיטת ר"ת "ובערוך משמע כפירוש רבינו תם שכתב זוקפין מעט לגגו של חי"ת כמקל שמראה אותו חוטר שחי הוא ברומו של עולם עכ"ל", וכן מפורש בריא"ס הו"ד בב"י (סל"ו) ז"ל "כתב הר"י אסכנדרני מהאותיות שיש להם גג יש לתייג מהם בכל מקום חמש וסימנם בדיק"ה והתג לכל אחת בסוף גגה בשמאל, לא כסופרי הזמן הזה שנותנין תג ע"ג כל אחת מהן, ואות חי"ת מחלוקת רש"י ור"ת, שרש"י מצריך לה תג בסוף גגה כאחרים ולא באמצע כמו שכותבים הסופרים, ור"ת אומר שאין לעשות לה גג אבל עושה לה חטורת", עכ"ל, [ע"ע באגודה (הו"ד להלן)]. ולפי"ז עולה דר' יונה בדעת ר"ת קאי (או שיטה בפנ"ע) וס"ל שאין מגביה את הגג כחטורת של גמל אלא עושה לה מקל באמצע ראשה. [עיין בהערה לעיל (ע"ד ספה"ת שביארנו את שיטת ר' יונה]. אמנם עיי"ה בדברי המאירי שנייט דבריו משמע דאית לפרש שיטת רש"י וליישב הלשון "גג", עיי"ש, ודו"ק.

אח"כ מצאתי בדברי רעק"א כאן שדן בזה וז"ל "חזינון להו לספרי דווקני כו', במקל באמצע הגג נראה דאין זה לא כרש"י ולא כר"ת, דלר"ת בעינן שיהיה גג עצמו מוגבה כזה, ואף דאפשר לומר דזה עצמו הוי כחטורתא דגמלי דבאמצע מוגבה, והיינו כפי הנ"ל דבאמצע האות היינו במקום האויר שבין ב' זיינין הוא דבר גבוה, מ"מ הדבר בפשיטות מורה דגג עצמו מוגבה, והכי משמע בב"י סי' ל"ו שהביא דברי ר"ת ורש"י, וכו' אח"כ והא דאמר'י באלפא ביתא דרע"ק מפני מה אין קושר כתר מפני שבעלי חטאים יש להם בושט משמע שאין לה מקל, תירץ בהג"מ מקל שבצד שמאל שרגילין הסופרים לעשות אף בלא חיובא א"י שהוא כתר מחויב עכ"ל, מדנקט בתירוץ מקל שבצד שמאל משמע דקושייתם הי' רק על רש"י, וגם במקל באמצע משמע דלא מהני תירוץ דאין [רגילים] הסופרים לעשות כן בלי חיובא, א"כ מוכח דלר"ת לא הוי מקל באמצע ולא הוי כתר דניכר דהגבהות מצד עצמו, ורק במקל דניכר שהאות עצמו כבר נגמר אלא דעושה לו כתר, וגם כרש"י לא הוי דמשמע דמקל בצד שמאל דוקא, ומוכח ג"כ הכי מדברי הב"י הנ"ל דבאמצע אפשר דנשאר קושיות הב"י הנ"ל", עכ"ל.

²⁷³ מדברי הרשב"א נראה דהב' חטורות הם ב' ראשי זיינין שיש לחי"ת, [ואולי מה שעושין חיבור לב' הזיינין כמין גג משופע ואין מחברין אותן בגג שווה הוא כדי שיהיה ניכר הב' חטורות, וצ"ע], וכ"כ הר"ן שם (הו"ד להלן).

נחלקו הפוסקים בשינה ראשי החי"ת לב' ואו"ן אי מעכב, עיין תיקון תפילין אות חי"ת ובב"ש (הגהה ק"ז), ובאלפא ביתא (הארוך, הו"ד בב"י או"ח סל"ו). ועיין במ"ב במשנת סופרים צורת אות חי"ת שהכשיר בדיעבד, עיי"ש בשעה"צ (סק"ט).

ע"ע בב"י (סל"ו) בשם הריא"ס ז"ל "חי"ת היא מהאותיות המרובעות על כן אין להאריך אותה בסוף שיטה דאי הכי לא הויה שני זיינין וכן אין לעשותה כמין

חידושי הריטב"א שבת קג:

ההי"ן חתי"ן. פירוש שלא ידבק הרגל השמאלי בגג כלל, וחתי"ן ההי"ן. שידביק יפה רגל אחרון של חי"ת בגג ולא יעשנו דק, וצריך שיבלוט גגו של חי"ת לכל אחד מן הצדדים מכנגד רגליו כזה²⁷⁸, שאם בא לגרור בנתים יהא נראה כשתי זייני"ן כמו זה¹⁸, כדאמרינן לקמן (קד:) נטלו לגגו של חי"ת ועשאו שתי זייני"ן.

חידושי הר"ן שבת קג:

חיתין ההי"ן. פירש שלא ירחיק הקו האחרון מנג האות כעין וצריך ג"כ לעשות שני ראשין (לגב) [לגג] החי"ת כגון זו ולא סגי בראש אחד בלבד כגון זו וראיה לדבר מדאמרינן (בפרקים) [בפרקין] נתכוון לכתוב החי"ת כתב שני זייני"ן ואמרינן נמי בגמרא כגון שנטלו לגגו של חי"ת ועשאו שני זייני"ן (כלומר) [אלמא] שני ראשין יש לו (לגב) [לגג] החי"ת.

ספר האגוד הלכות תפילין סימן פה

ח יעשה חוטרא לגגה של חי"ת כי הוא מורה לחי העולם שהוא ברומו של עולם, ועוד שהגמרא אומרת במסכת שבת (קד:) נטל לגגו של חי"ת ועשה תרין זייני"ן זהו לפירוש ר"ת. אבל רש"י פירש חית ישרה ועל גגה תג זקוף לצד שמאל, ולכן לצאת ידי שניהם יש לעשות שני זייני"ן עם חטוטרות וגם מקל זקוף לצד שמאל כמו דעת רש"י. ובפסוקי מהרי"ח פוסק כר"ת, ואומר שכן יש באלפא ביתא של רבי עקיבא²⁷⁹. ובהגהות מיימוניות (פ"א מסת"ם הלי"ט אות צ') יש שר"ת בעצמו קיים דברי רש"י וגם קיים דעתו ועשה שניהם²⁸⁰.

האגודה מסכת מנחות פרק ג

אמר רב אשי ספרי דוקני חטריה לגגיה דחית, כלומר חי ברומו של עולם. פירש בקונטרס יגביה רגל שמאל כזה, כדאמרינן פרק הבונה (קד:) שנטל גגו של חי"ת ועשאו שני זייני"ן²⁸¹, ומפרש ר"ת חטרי כמו חטריטא דגמלי כזה, ויש עושין רק מקל באמצע כזה²⁸².

דאמרו בגמ' "ספרי דוקני", וצ"ע. אח"כ ראיתי שכן הקשה רעק"א כאן [הו"ד במ"ב הנ"ל], עיי"ש.

²⁷⁸ בנדפס נמצא שירטוט.

²⁷⁹ עיין בספה"ת (הו"ד לעיל) שישב דעת רש"י.

²⁸⁰ וכ"כ המרדכי (ברמז תתקנ"ג) ז"ל "והיה אומר ר"ת לעשות שניהם מקל בראשה דרך כתיבתה וגם כדפירש באמצעיתה", עכ"ל.

²⁸¹ כוונת האגודה בזה צ"ע טובא דנראה שמביא את הגמ' בשבת לראיה לדברי רש"י, ואדרבה מכל הראשונים נראה שגמ' זו ראה לדברי ר"ת, וצ"ע. אמנם עיין

שו"ת מהרי"ק סי' עא

עוד יש לדקדק ולומר דתליית רגל דהי"א וחטירת גג דחי"ת שדין אחד להם, מדמחית להו בחדא מחתא, ופשיטא דאין אנו רגילין בחטירת החי"ת בגיטין ואפילו לכתחלה, ומיהו קפדינן בתלייתן בגט ואילו בחטירת גגה של חי"ת לא קפדינן בגט אפילו לכתחלה. נלע"ד היינו משום שזה תלוי בגוף האות וזה אין תלוי, ומשום כך נכון לכתחלה לדקדק בדבר מפני שנראית האות כאלו נשתנית, מאחר שרגילים לתלות רגליהם. אבל מ"מ לענין פסול בדיעבד נ"ל להשוותם מדמחית להו בחדא מחתא כדפי' לעיל.

שו"ת מהרי"ק החדשים סי' לב

הנחמד בני חתני הר' יעקב יצ"ו שלום. לרוב הנחיצה אקצר, אמנם אודיעך כי הפרשיות אשר שלחת אלי לא ישרו בעיני מפני חטוטרות החיתין אשר עשית דקה מן הדקה כמלא נימא, ופשיטא דלשונוי דקאמר דחטריה לגגי דחית לא משמע שבא למעט האות כלל, ויותר היה ראוי לומר שבא לרבות מלמעט. ואפילו נימא שלא בא לרבות כדמשמע קצת מתוך לשון הפוסקים, וכן המנהג שלא לעבות האות רק לחטרה באמצע גגה כעין חטוטרות הגמל, מ"מ פשיטא שאותה חטוטרות לכל הפחות צריך לעשותה כפי עובי שאר אותיות²⁸³, ולא לעשותה כעין קורי עכביש כאשר עשית. ותדע שכן הוא מדגרסינן בשבת פרק הבונה (קג.) ת"ר וכתבתם שתהא כתיבה תמה שלא יעשה היהין חיתין חיתין היהין, ואי אמרת בשלמא דהך חטוטרות היינו גובה בעלמא למדת האות לר"ת או חוטרא בעלמא לרש"י, היינו שהוצרך להזהיר שלא יעשה בצורת חית או בהפך, כי בהדבק רגל ההיא לגגה שלה נקל הוא שתדמה לחית שהרבה פעמים יארע שגם ההיא יהיה כעין חטוטרות, כגון שאין הסופר בקי כ"כ לכתוב כתב מיושר ולפעמים יגביה באמצע גג ההיא או שאר אותיות ובהדבק רגל ההיא לגג תדמה לחית, אלא אי אמרת דהך חטוטרות

בשו"ת חתם סופר (ח"ב יו"ד ס' רע"א) שכתב ז"ל "כ' תוס' דלפי' הקונטרס לא יתיישב כ"כ הא דאמר' בסוף הבונה שנטלו לגגו של חי"ת ועשאו ב' זייני"ן עד כאן לשונם. ולכאורה קשה אדרבא בשלמא לרש"י יש לומר בשבת מיירי מסתם חי"ת שנעשו כעין ב' זייני"ן וגג על גביהן, ואתא רב אשי להעיד שראה לספרי דווקא שהוסיפו חוטרא בראש הגג אבל לר"ת מה חידש רב אשי בשם ספרא דווקא הא כולהי נמי הכי עבדי ולא עוד אלא שכבר הוזכר כן במתני' שם נתכוון לכתוב ו' ו' שני זייני"ן, עכ"ל, [עיי"ש עוד]. ואולי אפשר להעמיס כן בכוונת האגודה, ואכתי צ"ע.

²⁸² הנה מדברי האגודה נראה דאותן שעושין מקל באמצע בשיטת ר"ת עושין כן, [או שיטה מחודשת], ולא בשיטת רש"י, עיין מש"כ לעיל (ע"ד ר' יונה) בענין זה.

²⁸³ וכן משמעות לשון המרדכי בהלק"ט (רמז תתקנ"ג) ז"ל "ופי' ר"ת בשם הגאונים חטרה כמו חטרת גמל באמצע גגה קבוצת דיו", עכ"ל.

דהיינו כעין שתי זיינין תלויות בשערה כאשר עשית למה הוצרך להזהיר שלא יעשה ההיהין וכו', דמה יכול הסופר לטעות. וכיוצא בראיה זו הביא ר"ת להוכיח שהטית יש לה להיות ראשה הימין כפול מעט וכו' כמו שכתבו התוס' בשבת (קג:) וכן בספר התרומה. ואין לדחות ולומר דר"ת יסבור דהך חטורת אינה מעכבת צורת האות דהא לא קאמר אלא דחזינא להני ספרי דוקני וכו' כדאיתא בפרק הקומץ רבה (כט:), דא"כ יקשה לדברי טור (ו"ד סי' רע"ד) שכתב שאם לא חטר החית שהוא פסול²⁸⁴ ולא הביא שום חולק על זה, והוא עצמו הביא דברי ר"ת לענין חטורת דחית כמו שהביא דברי רש"י ולא הכריע כלל בדברי רש"י, וגם צייר צורת החטורת לפר"ת כמו שאנו עושים, כלומר שתהיה החית כעין שתי זיינין נוגעות זו בזו למעלה.

עוד אודיעך כי הוקשה בעיני על כי עשית החית כעין ווי בצד ימין וזיין מצד שמאל וידעת שדינה להיות כעין ב' זיינין²⁸⁵, ואמנם ראיתי בהג"ה אחת בקונטרס בן נפש המכונה ברוך שאמר כי דין החית להיות עגולה מצד ימין כעין ריש ומצד שמאל כעין ד'²⁸⁶, ואף גם זאת נראה לע"ד שיש לעבות גם ראש הימיני אף כי נעשה אותו עגול כזה ולא כאשר עשית, דאל"כ לא יתישב ההוא דנטלו ועשהו כעין שתי זיינין. ושלוש מאתי חמיד המוכן לאהבך הצעיר יוסף קולון בן מהר"ר שלמה זלה"ה.

קריית ספר [להמבי"ט] הל' שבת פרק יא

המגיה אות אחת ועשאה שתים כגון שחלק²⁸⁷ גג החית ועשאה שני זיינין חייב שהרי עשה שתי אותיות.

²⁸⁵ עיין מש"כ לעיל (ע"ד הרשב"א) בד"ן זה.

²⁸⁶ כ"ה גם בהגהות מיימוניות (בהל' סת"ם פ"א אות צ', והו"ד בב"י או"ח סל"ו).
[ע"ע במש"כ לעיל (ע"ד ספה"ת)].

²⁸⁷ כן לשון הרמב"ם שם (הי"ב) ודייק הפמ"ג (סל"ו בא"א סק"ג) מלשון הרמב"ם שכתב "שחלק" גגו דמשמע דס"ל כרש"י שגג החי"ת ישר כדעת רש"י, דאי כתוס' ס"ל הול"ל "שנטלו לגג של חי"ת". [כע"ז ביאר רעק"א בתשו' (מהדו"ק ס' כ"א) קושיית התוס' בד"ה "דחטריה" על רש"י, עיי"ש].

²⁸⁴ הנה אין מפורש בטור שבלא חטריה דחי"ת פסול, ונראה שהמהרי"ק דייק דמהא שהטור שם הביא את דינא דחטריה דחי"ת עם שאר דברים הפוסלים דגם חטריה דחי"ת לעיכובא, אמנם עיין לעיל (ע"ד המאירי) שהארכנו בענין זה.

ותלו ליה לברעיה דה"י

ספר התרומה הל' תפילין סי' ריג

צריך שלא יגע רגל שמאל של ה"י למעלה ותלוי, מאי טעמא תלי כרעיה דה"י פירוש²⁸⁸, פרק בתרא דגיטין צריך למכתב למחך דלא לשתמע למחך לשון חוכה.

ספר מצוות גדול עשין סי' כה

סופרים דייקנים²⁸⁹ עושים חטר לגג של ח"ת, פירוש (רש"י) כעין חוטרא כזה... כלומר חי ברומו של עולם, ורבינו יעקב פירש כעין חטרת הגמל גבוה באמצע גבו כזה... עוד²⁹⁰ תולין רגלו של ה"א כזה... והטעם מפני שהעולם הזה נברא בה"א ודומה לפרוזדור פתוח מלמטה, שכל הרוצה לצאת בגיהנם מלמטה יוצא, ויש לו פתח אחד קטן מלמעלה, שאם רצה להנצל מליד למטה לגיהנם ידחוק עצמו ליכנס בפתח התשובה הפונה לשמים, ...ועוד מפרש בפרק הבונה (שבת קד.) מה טעם תלוי רגלו של קו"ף כזה.

אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקנב

והא דמפרש פרק הבונה (קד.) בכרעיה דקו"ף מאי דמפרש בהקומץ (כט:) בכרעיה דה"י, אומר מורי הר"ר שמחה דלא קשיא מידי כדאיתא בירושלמי תורות הראשונים לא ה"י שלהם ולא מם שלהם היו סתומים, מכלל דשל אחרונים סתומים דמחבר כרעיה דה"י אגגו, והתם סבירא לן כתורתן של ראשונים, נראה תורתן של ראשונים קודם שבאו צופים.

²⁸⁸ נראה שיש שיבוש לשון בספר התרומה, ובמהרי"ק (שורש ע"א, הו"ד להלן) הביא את לשון ספה"ת בא"א, וז"ל "וצריך שלא יגע רגל שמאל של ה"א לגגו של ה"א, וכן אמרין בפרק בתרא דגיטין (פה.) צריך להרחיק ה"א דלמהך דלא משתמע חוכא", עכ"ל. הנה בפשטות מדברי ספה"ת נראה שדיבוק הרגל לגגה מפסיד צורת האות לגמרי מהא דמדמה לגט, וכן דן המהרי"ק שם, אמנם עיי"ש שדחה ראייה זו, וכתב דאדרבה משם ראה להתיר, עיי"ש.

²⁸⁹ עיין במהרי"ק החדשות (סי' ל"ג, הו"ד להלן) שדייק מדברי הסמ"ג דכל הדין לתלות את הה"א אינו אלא למצוה מן המובחר ורק סופרים דייקנים עושים כן, עיי"ש.

²⁹⁰ משמעות הסמ"ג דב' ענינים חלוקים עושים הסופרים הדייקנים ואין להן שייכות זה עם זה. אמנם הריב"ש (הו"ד להלן) פירש שב' הדברים שייכין זל"ז וזל"ז "לומר שהיו מדקדקים דחטרי לגגו דח"ת וזה למצוה, ואעפ"כ היו נזהרים לתלות כרעיה דה"א, ולא היו מקילין בזה לומר שאפילו תגע בגג לא תדמה לח"ת, שהרי אין חוטרין אותה כמו שחוטרין לח"ת", עכ"ל.

הגהות רבינו פרץ

[על הסמ"ק מצוה קפד הגהה יג]

וצריך שיהו ההי"ן תלויין לכרעיהו וכן מן הקו"ף, וה' דלמהך להרחיקה יותר.

חידושי הרמב"ן שבת קג:

ומדאמרינן כרעיה דקוף תליא ש"מ שהיא עשויה כגון ירכה של ה"א שאינה נוגעת כלל לקו העליון כגון זו²⁹¹ ... ומפני שצריך ליהדר שכל הטועה בצורת האותיות פסל והפסיד הכל²⁹².

²⁹¹ בדפס יש שירטוט.

²⁹² הנה בדברי הרמב"ן מפורש לפסול כשארין רגל הה"א או הקו"ף תלוי, וכן דעת הרשב"א בתשו' והריב"ש (הו"ד להלן), וכן נקט הריב"ש בדעת הרמב"ם, וכן מפורש בדברי הרא"ש בהלק"ט (הל' ס"ת סי' י"ב), לגבי רגל הה"א, [ולענין רגל הקו"ף, עיין בדברי התרוה"ד בפסקים סי' ע"א (הו"ד להלן) מש"כ בדעת הרא"ש, ע"ע בדברי הברוך שאמר (אות נ"ד)], וכן דעת האגור והתרוה"ד (הו"ד להלן), ועיין בב"י או"ח (סל"ו) שמנה לשיטות בדין זה. ובטור יו"ד (סי' רע"ד), והשו"ע או"ח (סל"ב סי"ח וסכ"ה, ובסל"ו ס"ב) פסלו בין ברגל הה"א בין ברגל הקו"ף, וכן הכריע המ"ב שם.

[ע"ע מש"כ להלן ע"ד הרשב"א בתשובה מה אופן התיקון לדיבוק הרגל לגג, ועיין מש"כ ע"ד הריטב"א בדין דיבוק דק של הרגל לגג].

אמנם המרדכי (רמז תתקנ"ג) והמאירי והתשב"ץ (הו"ד להלן) הכשירו ברגל הקו"ף, וברגל הה"א המאירי הכשיר באופן שאינו דומה לאות ח"ת ע"י שהדיקה באמצע הגג, וכ"ה בחי' המיוחדים לרשב"א על מנחות, וכן דן התשב"ץ (הו"ד להלן), ובשם ר' ש"ט פלקו"ן הביא התשב"ץ להכשיר גם בלא שינוי כלל וכך גם מסקנת התשב"ץ גופיה, וכן נוטה דעת המרדכי (רמז תתקנ"ג), וכן דייק המהרי"ק מדברי רש"י בגיטין (פה:), [אמנם עיין בביאור הגר"א (סל"ב סי"ח) שנראה דנקט להיפך מדברי רש"י, ועיין בדמשק אליעזר שפירש דבריו שדקדק ברש"י להיפך ממה שדייק המהרי"ק], וכן נקט המהרלב"ח (סי' א' וסי' צ"ח) בדעת הרמב"ם [אם אינה נראית כאות ח"ת], והתשב"ץ (סי' נ"א) ס"ל בדעת הרמב"ם והסמ"ק להכשיר אפילו באות ה"א, [ובדעת המהרי"ק גופיה עיין בדבריו בשורש ע"א ובשורש צ"ח ובתשו' המהרי"ק החדשים (סי' ל"ג), ועיין ברמ"ע מפאנו (סי' ל"ו) מש"כ בדעתו]. אלא דשיטה זו צריכה ביאור טובא היאך אפשר להכשיר כשרגל הה"א נדבקה לגגה הרי הה"א נשתנית לאות אחרת שדומה לח"ת, [עיין במש"כ בזה ע"ד התשב"ץ].

עיין בביאור הגר"א (שם) שנראה דמכריע כשיטות אלו להקל, [ועיין בביאור"ל בד"ה רגלי הה"א דלא הכשיר הגר"א רק בדיבוק דק ולא בדיבוק עב, אמנם כד מעיינת היטב בדברי הגר"א נראה מתו"ד דס"ל דעד כמה שעושה לחתי"ן חטוטרת יכול לדבק את רגל הה"א לגגה, כיון שהחטוטרת מבדלת בין ה"א לח"ת, ורק למצוה הוא שצריך לתלות את הרגל כמו שעשו הספרי דווקא, וא"כ מבואר דמצד

שו"ת הרשב"א ח"ז סי' שנב

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) כט:

אמרת שאמרו לך משמי שצריך להזהר בהכשר ספר תורה בצורת האותיות בדבוקן וריחוקן, האמת אמרו לך שהמם הסתומה והסמך צריכות להיות מודבקות וסתומות לגמרי... וכן האלף והשין שאם לא כן אינן אות אחת אלא אות עם יוד, וכן²⁹³ הקוף צריך שלא יהא רגלה דבוק מפני שאמרו בשבת פרק הבונה (קד): מאי טעמא כרעיה דקוף תליא דאי הדר ביה ליעול בהא, וסוף דבר צורת האותיות תמצא רובן בפרק הבונה ויצביא מילתא.

שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' רלו

שאלה: בענין הדבוקות בס"ת היאך נתקן אותה.

תשובה: בדבוקות של ס"ת אנו רגילין לגרור כל הדבוק ולחזור ולכתוב. וכן רגל הקו"ף הדבוק גוררים רגל²⁹⁴ וחוזרים וכותבים, ואין צריך לגרור כל האות אלא הרגל²⁹⁵, כי הגג כדן נכתב.

הדיבוק של הרגל דומין הם הה"א והח"ת זל"ז, דהיינו שהדיבוק של הרגל לגג הוא דיבוק עב, וצ"ע.

²⁹³ תשו' זו הובאה בריב"ש (הו"ד להלן), והוכיח מהא שדימה הרשב"א דיבוק הרגל לגג הקו"ף להא דבעינן שהמ"ם וסמ"ך יהיו סתומות דכמו דהתם בלא דיבוק פסול כך ברגל הקו"ף שדיבקה לגגה פסול, עיי"ש, וכן מפורש בתשו' הרשב"א להלן בסמוך עיי"ש, [ע"ע בשו"ת הרשב"א ח"א ס"א שכתב ז"ל "שאלת שאמרו לכם משמי שאני מצריך בספר תורה להפסיק רגל הקוף מגי הקוף. באמת כך הם הדברים מההיא דפרק הבונה (שבת קד). שאמרו מפני מה כרעיה דקוף תליא. וכן כתובה אצלי בשבת ואף הרמב"ן זכרנו ברכה כתב כן, עכ"ל. הנה הגם שאין מפורש שם ברשב"א לפסול, מ"מ מדהביא את דברי הרמב"ן, והרי הרמב"ן (הו"ד לעיל בסמוך) כתב לפסול, א"כ גם כוונת הרשב"א לפסול].

²⁹⁴ הנה בדברי הרשב"א מפורש דלא סגי בגרירת הדיבוק גרידא, וכ"כ המאירי בקרי"ס (מ"ב ח"ב), והתשב"ץ (הו"ד להלן) והתרוה"ד (סי' מ"ח הו"ד להלן, ע"ע בפסקים סי' ע"א וצ"ע), אמנם המהרי"ק (בשורש ע"א) הכשיר לגרד את הדיבוק והביאו הדרכי משה (סל"ב אות ה'), ע"ע בבי" (שם סי"ח) שהביא השיטות בזה, [ע"ע שו"ת מהרלב"ח סי' א' שהאריך בענין]. ולהלכה הד"מ הנ"ל והשו"ע שם פסקו כרשב"א ודעמיה דצריך לגרור את כל הרגל, ולא סגי בגרירת הדיבוק. וע"ע במ"ב שם (ס"ק פ"ד), [ונביאואה"ל שם בד"ה "גירור הרגל" ביאר מתי צריך לגרור את כל הרגל].

²⁹⁵ וכ"כ המאירי הנ"ל והתרוה"ד (סי' מ"ח). והנה המהר"ם אלשקר (סי' ה') כתב ז"ל "ומה ששאלתם על רגל הקו"ף והה"א שנמצאו דבוקות לגג שלהן, וודאי דלאו קו"ף וה"א ניהו, וכדאיתא בהדיא פרק הקומץ אמר רב אשי חזינן לספרי דוקני דחטרי לגגא דח"ת ותלו לכרע' דה"א, ופרש"י ז"ל רגל הפנימי תלוי באויר שאינו מגיעה לגג. וגרסי' נמי פרק הבונה מאי טעמא כרעא דקוף תלוייה דאי הדר ביה ליעול וליזיל וכו'. וגם באלו נראה מדברי הרא"ש ז"ל בפסקיו דצריך למחוק כל האות ולכתוב אחרת, וכן שמעתי בשם רש"י ז"ל שהצריך למחוק כל האות ולכתוב אחרת, אלא שחלקו עליו בזה נינו ר"ת והרשב"ם ז"ל וכתבו דסגי במחיקת כל הרגל בלבד, כיון שדרכו להיות תלוי ולא נפל הקלקול אלא בו, ושאר האות נעשית כהלכתה, ובכי האי גוונא לא מיקרי חק תוכות, וכן נמי כתב הרשב"א ז"ל בתשובה

וקא תלו ליה לכרעיה, פירש רגל פנימי של ה"י תלוי באויר ואינו דבוק לגג, ל"ה. ויש להקשות פשיטא דצריך למתליה לכרעיה דאם יהיה דבוק לגג א"כ מה הפרש יהיה בין ה"י לחי"ת הלא הכל יהיה אחד, ומאי ספרא דווקא דנקט דמשמע אבל שאר לא, והרי אם לא יעשה כן לא תהיה ה"י כ"א חי"ת. וי"ל דאעפ"י שיעתיקוהו לגגו מ"מ לא יעשו אותו רגל של שמאל שראוי להיות תלוי ארוך אלא קצר²⁹⁶

וז"ל וכן רגל הקו"ף גורדין הרגל וחוזרין לכתוב ואין צריך לגרוד כל האות אלא הרגל כי הגג כדן נכתב ע"כ, וסברא נכונה היא וראויה להם, עכ"ל.

וכן נקט הרד"ך בתשו' (בית א' סוף חדר ל') בדעת הרא"ש, ודקדק לשונו שכתב דכל שנדבקה הרגל לגג האות בטלה לה צורת האות לגמרי, והוא כסברת המהר"ם אלשקר בדעת הרא"ש. [והנה ז"ל הרא"ש בהלק"ט (הל' ס"ת סי"ב) "וצריך ליזהר שלא יגע רגל הה"א למעלה. כדאיתא פרק הקומץ רבה (כט): מ"ט תליא כרעיה דה"א, ואם תגע למעלה אין לה צורה ופסולה עד שיתקן, אבל בתפילין אין תקנה בתיקון כי צריך לכותבן כסדרן, וכן הקו"ף אין ליגע רגל הקוף למעלה. כדאמר בפ' הבונה (קד). מ"ט תליא כרעיה דקו"ף", עכ"ל. ולדבריהם קצ"ע לי לשונו של הרא"ש "פסולה עד שיתקן" דלדבריהם אין לו תיקון אלא צריך למחוק את האות לגמרי ולכתבו בתחילה ואינו תיקון לאות, ואולי כיון דאי"צ למחוק את כולה וסגי במה שיבטל שם את ממנה שפיר מיקרי "עד שיתקן", (אלא דכל זה אינו כדעת הרד"ך ומהר"ם אלשקר גופייהו דס"ל דבכה"ג צריך למחוק הכל, עיין מג"א סל"ב סק"כ שהביא דבריהם והחולקים עליהם), וצ"ע].

²⁹⁶ הנה הרשב"א כתב ב' אופנים איך יכולין הסופרים לשנות את הה"א מהח"ת, או ע"י שיעשו לה"א רגל קצר או שיעשו את רגל הה"א דבוק באמצע הגג והח"ת בסוף הגג, וצ"ע דמאחר שאין לרשב"א קביעות לאות ה"א ורק מצריך שינוי מהאות ח"ת מאי טעמא לא ניחא ליה ליישב דישנה את הה"א מהח"ת ע"י שלא יעשה חטוטרת לגג הה"א כמו שעושין בחי"ת וכמו שדן הריב"ש (הו"ד להלן). וי"ל דלא מהני האי שינוי מאחר שגם אם לא יעשה חטוטרת לגג הח"ת לא פסלה ממילא אינו חשוב שינוי המבדיל בין ה"א לחי"ת [ומהריב"ש נראה שסגי במה שיבדיל בספר זה בין ה"א לחי"ת שיעשה לחי"ת חטוטרת ולה"א לא יעשה והרשב"א ס"ל דצריך שינוי מהותי בין הה"א לחי"ת והוא דבר הפוסל בחי"ת, וצ"ע]. ואפשר עוד להוסיף דהנה ע"ד הריב"ש קשה טובא דמדבריו נראה דאין קביעות מה היא אות ה"א ומה היא אות ח"ת ורק צריך להבדיל ביניהם והוא דבר קשה וכמו שהארנו בדבריו עיי"ש, אמנם הרשב"א ס"ל דבדואי יש קביעות לה"א ולחי"ת והשינוי בין הה"א לחי"ת הוא ברגלם, דלחי"ת יש רגל ולה"א אינה רגל אלא נקודה בתוכה, [ונע"ז נראה בדעת רש"י והרא"ש לעיל (בע"א) גבי ניקב תוכה], אלא דהאופן איך לחלק בין רגל לנקודה בתוכה יכולה להיות בכמה אופנים, או ע"י שאינו מדביקה לגגה או ע"י שעושה אותה קצרה או שאינה דבוקה לגגה בסוף האות רק באמצעה, ומ"מ יסוד כל הנהו שינוין הוא שאינם רגל משא"כ בחי"ת בעינן שתהא הרגל שלמה ודבוקה בסוף האות דאל"ה לא מיקריא רגל, ודו"ק.

והנה הברוך שאמר (הו"ד בבי" סל"ו ובמג"א סל"ב סקל"ג) כתב "ולא יהיה הנקודה נגד אמצע הגג אלא תהיה בצד שמאל נגד סוף הגג", ועיי"ש במג"א שדן בדבר אם הוא לעיובא, והמ"ב במשנת סופרים (צורת אות ה"א) כתב לפסול בכה"ג שאין הנקודה בסוף הגג, ובפמ"ג (סל"ב שם) הוסיף ספק אחר וז"ל "ולי יש גם כן ספק אם שוה לסוף הירך ימין או אפילו באמצע הירך", [והמ"ב שם היקל בספיקו של הפמ"ג]. הנה מה דפשיטא ליה לרשב"א [וכן למאירי (הו"ד להלן)] להכשיר כשאין

הה"א עד שעוקץ הגג היוצא מבחין שהיא ה"א אעפ"י שדבוקה כגון זו, ומתוך כך לא נפסלה²⁹⁸.

קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ב

מערתה הגע עצמך שבא לכתוב ריש וכתב ד', או שבא לכתוב כף וכתב ב', או בא לכתוב ה"א וכתב ח', ובא לגרור העוקצין שבד' ושבב' והרי שנשארו מאליהן כ"ף וריש, או שגרר במקום חיבור בריח ההא הדבק עם הגג ונשאר ה"א מאליה אין זה כלום, שהרי זה חק תוכות ולא עשה מעשה בגוף האות, שהרי בעוד שהיו שם ד' ור' וח' פסול היה והרי הן כמי שאינן, ולמדת שכל שנדבקה רגל הק' בקו"ף בגורר כל רגל הקו"ף, והריש שנעשה ד' גורר את כלו²⁹⁹.

בית הבחירה למאירי שבת קד.

בסוגיא זו אמרו מאי טעמא כרעיה דקוף תליא ר"ל שאינה מחוברת עם גוף האות, ולמדת שצורת הקוף הוא שלא יתחבר רגל שלה עם גוף האות, עד שמכאן הסכימו קצת רבנים לפסול ספר תורה בכך ומטעם דבוקה, ואין נראה לי כן שמעולם לא הוזכר פסול דבוקה אלא בדבוק אות באות עד שלא תהא האות מוקפת גויל מארבע רוחותיה, אבל בדבוק של עצמה לא נפסלה, ואין האות בעצמה פוסלת אלא כשנפסלה צורתה לגמרי עד שדומה לאות אחרת, אף על פי שבראוי לכתבה כן, שא"כ אף מה שאמר בסוגיא זו מאי טעמא הדר תאגיה דקוף לגבי ריש, והוא כמין זיין שעושין בסופו של גג אלו לא עשאה אתה פוסל ספר תורה, ונמצאת מרבה פסול בספרים, ולא עוד אלא שצורות האותיות משתנות קצתם בדבוק ובתליה ובשאר צורות ממקום למקום, מצרפת לספרד וכן משאר מקומות, וא"כ על כל פנים אתה פוסל בזה מה שאתה מכשיר בזה, אלא דברים אלו לא לפסול נאמרו כלל אלא ליסוד כתיבה.

ואף מקצת חכמי דורנו חזקו טעם זה ממה שאמרו בשלישי של מנחות (כט:): אמר רב אשי חזינא להו להני ספרי דוקאני דחטרו לה לגגה דחית, ר"ל שעושין לה תג בגגה כמין חוטר כגון זו, ותלו לה לכרעה דה"א, ר"ל שלא תהא דבוקה עם הגג, והרי שדבוק רגל הה"א

²⁹⁸ כ"ג גם בחי' המיוחסים להרשב"א על מנחות (ה"ד לעיל) בישבו השני, עיי"ש מש"כ ע"ד. ועיין בשו"ת הרד"ך (בית א' חדר ל"א ד"ה "ונראה להביא") שהביא את דברי המאירי, עיי"ש.

²⁹⁹ עיין בב"י או"ח (ס"ב ס"ח) שדן בדיון זה אי צריך לגרור את כל הרי"ש, ועיין שם בשו"ע דלגבי רי"ש פסק שצריך לגרור הכל, ולענין קו"ף פסק דסגי לגרור הרגל בלבד וזה כחילוק שחילק המאירי. אמנם לענין ה"א מדברי המאירי נראה שדינה כדיון רי"ש שצריך לגרור הכל ומשום שנשתנית צורת כל האות וכמי שאינו ונתבטלה עשייתו הראשונה לגמרי, אמנם המחבר שם פסק דגם בה"א סגי בגרירת הרגל בלחוד ואי"צ לגרור את כולה, כיון שהראש נכתב בכשרות, עיי"ש.

ויהיה מחובר לגג, זה וזה יהיה ההבדל בין ח' לה' שהחיות שני רגליה ארוכין זה כזה כגון זה²⁹⁷, וזה יהיה רגל אחד ארוך ואחד קצר כזה⁴⁰. אי נמי אעפ"י שיעשה רגליה שוין זה כזה כמו רגל החיות וידבקהו לגגו, אפ"ה יש להבדיל בין ח' לה' שרגל הח' יהיה הכי בסוף הגג מזה אחד ומזה א', ורגלי הה' השמאלי יהיה באמצע הגג וזה צורת הח'⁴⁰ וזה תהיה צורת הה'⁴⁰.

קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"א

ואמרו שם ג"כ מ"ט תליא כרעא דקוף וכו', ומשמע שאין רגל הקוף דבוקה עם גבה. ומכאן למדו קצת גאונים לפסול ספר תורה בכך מחמת פסול דבוקה, ואין נראה לי כן אלא בברית שבה' שמצד הדבוק דומה לחי"ת, וכל שנפסדה צורת האות ודומה לאחרת ודאי פסולה, אבל רגל הקוף אם דבוקה בגבה לא נפסדת צורתה שתהא דומה בכך לאות אחרת ודאי, ולא הוזכר לדעתי פסול דבוקה אלא בדבוק אות בחברתה עד שאין הקו"ף מוקפת גויל מארבע רוחותיה, אבל בדבוק עצמה לא נפסלה, אלא א"כ נפסדת צורת האות בדבוקה...

ואעפ"י שהזכרנו מה שנאמר שם ותלו לכרעא דה"א, ר"ל שאין מחברין אותה עם הגג, וזו ודאי פסולה שהרי בדבוקה נפסלת צורתה עד שדומה לחי"ת, וכבר אמרו בבביתא (שבת קג:): שהזכרנו שתגנז, וא"כ זו מיהא האידך יחס זה לספרי דווקני לבד, אני מפרש זו של מנחות (כט:): שעשה גגה של ה"א רחב והברית השני שלה בפנים מגג

רגל הה"א בסוף הגג, המ"ב והפמ"ג הנ"ל דנו בו לפסול, וי"ל דהמ"ב קאי אליבא דהילכתא דנקטינן שיש שיעור לרגל הה"א ועד כמה שיש שיעור לרגל הה"א חזינן דדין רגל לה, ומה"ט בעינן שתהא הרגל בסוף ולא באמצע, וכמש"נ.

[אלא שזה דוחק דדינא של המ"ב דבעינן שיעור לרגל הוא כהכרעת הרמ"א (ס"ב ס"ט) ובדעת המחבר אינו כן, ודוחק לומר שגם הדין דבעינן שתהא הרגל בסוף אינו אלא לדעת הרמ"א. האומנם דהנה מקורו של הברוך שאמר להצריך שרגל הה"א יהיה בסוף האות הוא "מלשון האשיר"י דלא יתלה רגל הה"א באמצע הה"א אלא בסוף גגה, כי אין חילוק בין הה"א לחיות כי אם שרגל החיות מחוברת לגגה ורגל הה"א תלויה אבל זה וזה בסוף גגה", עכ"ל. ולדברינו לרא"ש אין הרגל האמצעית חשובה רגל אלא נקודה בעלמא ולכן אין לה שיעור, ומה"ט ביארנו את דעת הרשב"א שאינה צריכה להיות בסוף גגה, והפשוט שאין הכרח לומר כן דאפשר שכך נמסרה צורת הה"א שהנקודה שבאמצעה תהיה בסוף גגה, וכל דברינו הוא לבאר את שיטת הרשב"א דס"ל דכשר גם כשאין הרגל השמאלי בסוף הגג דהטעם משום שאינה רגל אלא נקודה שבתוך הה"א].

²⁹⁷ בנדפס יש שירטוט.

פסקי ריא"ז הל' מזווה וספר תורה

הסופרים הדייקנין חוטרין גגו שלחית, שעושין כמין חוטר זקוף בראשו, ותולין רגלו שלהא שאינו דבוק בגגו.

ספר האגור הל' תפילין סי' פא

צריך שיהיו כל האותיות גולם אחד לבד מה"א וקו"ף, וכ"כ בספר התרומה וכ"כ הרמב"ם וכל המחברים. ואם נגעו ה"א וקו"ף פסול ואין תקנה במחיקה וכ"כ מהר"ם. ואם לא נגעו שאר האותיות ליגע פסולות, אבל אפשר לתקנם³⁰¹ לדעת מהר"ם, מאחר שיש להם שם אות אפילו בלא נגיעה, כמו רגל השי"ן והעי"ן ויו"ד האלפיים והפ"א ויו"ד הצד"י ורגל התי"ו.

עם גגה אינו פוסל, שא"כ לא היה מיחס פירודה לספרי דוקאני, ר"ל שמדקדקים לעשות כתב מיושר, וכן אתה למד מענינו, וענינה כענין מה שאמר עליהם דחטרו לה לחית שאין במניעתה שום פסול, והדברים ברורים.

ושמא תאמר והרי בה"א נפסדה צורתה ודומה לחית, וכבר פסלוה בברייתא (שבת קד.) זו שאמרו תגז, יראה לי שזו של מנחות בשעשה גג הה"א רחב עד שהבריח נכנס בפנים מעוקץ הגג כגון זו, שאין דבוקה מפקיע שלא תדמה לה"א, אבל כל שאין עוקץ גג הה"א יוצא לחוץ ודבוקה עושה אותה לגמרי כצורת חית ודאי, ופסולה.

חידושי הריטב"א שבת קג:

ההי"ן חתי"ן. פירוש שלא ידבק הרגל השמאלי בגג כלל³⁰⁰, וחתי"ן ההי"ן. שידביק יפה רגל אחרון של חית בגג ולא יעשנו דק.

³⁰⁰ משמעות דברי הריטב"א דאפילו דיבוק מעט פוסל את הה"א, ולאפוקי מדברי התשב"ץ (הו"ד להלן) שכתב ז"ל **"עוד יש לתרץ** דברייא איירי בחד גונא ואפילו לפסול בדיעבד, וההיא דספרי דוקני היא בגונא אחריתי דברייא תניא, שאם הדביק כרעא דה"א בעובי עם גג הה"א ודאי מיפסלה שהרי חית גמורה היא אבל אם לא הדביקה בעובי אלא בדקיקות אינה נפסלת בכך דשפיר מינכרא ה"א אבל ספרי דוקאני הוו תלו לה למצוה" עכ"ל, ומהריטב"א מבואר שאינו כן דכל שיש איזה דיבוק מעט של הרגל לגג חשוב ששינה צורתה לצורת חית, דכל שאין לה פתח חית"ת הויא, ופסולה. וכסברא זו כן מפורש בריב"ש (הו"ד להלן) ז"ל "שהתלייה היא לעיכובא, ואינה כדי שלא תדמה לחית" לבד, אלא שהיא פתח לתשובה", עכ"ל. אמנם התשב"ץ שנחלק עליו ס"ל דלא נמסר שצורת האות ה"א הוא עם פתח בין הרגל לגג, ורק למצוה בעלמא הוא שתלו ליה ספרי דוקני לרגל הה"א, וכל הפסול בדיבוק הרגל לגג אינו אלא משום שע"כ האות דומה לאות חית"ת, וכל שהדיבוק דק תו אינו דומה לאות חית"ת ורק שאין לו פתח, ופתח אינו לעיכובא, [וכמו שיבואר להלן מדברי הב"י ביו"ד], ולכך אין לפסול אותה.

ויש להוסיף דהנה הריטב"א מסיים "וחתי"ן ההי"ן, שידביק יפה רגל אחרון של חית בגג ולא יעשנו דק", הנה הריטב"א פסל חית"ת שהדביק רגלה לגגה בדיבוק דק, דחשוב שעשה את החתי"ן ההי"ן. ולכאורה קשה שהרי דקדקנו מתח"ד שאם הדביק ה"א לגגה בדיבוק אפילו בדיבוק דק פסולה משום דעשה את החית"ן חתי"ן, וקשה ממנ"פ האם בדיבוק דק הוא ה"א או חית"ת. ובהכרח צ"ל כמבואר דכל שמדביק את רגל החית"ת לגגה רק בדיבוק דק חשוב שעשה את החתי"ן ההי"ן, כיון שמצד הקריאת תינוק האות נקריה ה"א ולכך חשוב שעשה את החתי"ן ההי"ן, ולהיפך נמי אם הדביק את רגל הה"א לגגה אפילו בדיבוק דק, כיון שכך נמסר מסיני שלצורת האות חית"ת אין פתח ולצורת האות ה"א יש פתח, ממילא כל שדיבק את הרגל לגג הרי ביטל את הפתח, ותו אין לאות צורת ה"א אלא חית"ת.

ולהלכה עיין מג"א (סל"ב סק"ז) שכתב ד"אם נדבק רגל הה"א כחוט השערה באופן שהתינוק יודע שהוא ה"א מי שיקל להפריד לא אמחה בידו (רלב"ח סי' צ"ח והרד"ך ב"א חדר ל"א חולק בזה כ"ה), כ"ה גירסת היד אפרים ומחצית השקל ומקור חיים. אמנם הפמ"ג שם גרס להיפך בדברי המג"א וז"ל "ומה שכתב נדבק רגל כחוט אמחה בידו", עכ"ל, ופירש הפמ"ג טעמו משום "דמכל מקום אין צורתה עליה לא מהני תינוק כהאי גוונא, וצריך לגרור כל הרגל, וכן משמע ביו"ד [סימן] רע"ו בב"י [שם סי"א] בשם הר"י אכסדרני כחוט השערה צריך לגרור כל הרגל

והוא כמחוק השם, יע"ש, עכ"ל. וכוונת הפמ"ג לבאר את מה שציין המג"א ליו"ד סי' רע"ו שכוונתו להוכיח מהב"י שם, והוא דהתם מבואר דאם נדבק רגל הה"א לגגה כחוט השערה בתיבת השם אין לה תקנה, דמצד הדין צריך לגרור את כל הרגל, כיון שאין האות כצורתה כפי איך שנמסרה מסיני שיש לה פתח בין הרגל לגג, ומ"מ אין יכול לגרור את הרגל מאחר שניכרת האות שהיא ה"א, שהרי אין דבוקה אלא כחוט השערה ולכך אסור למחוק אותה. אמנם לפנינו בדפוסים חדשים הוסיפו על ציון המג"א ("סעיף י"א בהגהה"), דהיינו דכוונת המג"א לציין לדברי הרמ"א ביו"ד (שם) שנסתפק להקל לגרר את דיבוק רגל הה"א לגגה בתיבת השם, ולפי"ז אדרבה יש ראייה לגי' שהיא ל"א ומחה"ש במג"א דאין למחות במי שיתיר לגרר את הדיבוק, ודו"ק.

ע"ע בפתחי תשובה שם (סק"ג) מש"כ בשם המהר"ל, ועיין בביאור הלכה (סל"ב סי"ח בד"ה "רגלי הה"א) שדן להקל בדיבוק דק שלא להוציא ס"ת, וכמו כן נסתפק אי שרי לגרור את הדיבוק בשם אם נעשה לאחר שנכתב, עיי"ש.

³⁰¹ הנה מדברי האגור נראה דרך בחסרון זה שלא נגעו האותיות שצריכין ליגע יכול לחזור ולתקן ואין בהן פסול דשלא כסדרן, ומשמע דאבל בנגיעת רגל הה"א והקו"ף לגג לא מהני תיקון התו"מ משום דהוי שלא כסדרן, וכ"כ הב"י (בסל"ב סי"ח וסכ"ה), עיי"ש שהביא לדברי התורה"ד (בס"י מ"ח) וז"ל התורה"ד "ואפילו לדברי אשירי דכתב בה"ס"ת, דאם נדבק רגל השמאל שבה"א ובקו"ף אל הגג בתפילין ומזוזות, א"א לתקן משום דהוי שלא כסדרן, נראה דלא דמי לנידון זה, דהתם כשנדבק הרגל לא שרי לתקן ע"י מחיקה לחודה שיפרידה מגגה, דכה"ג הוי חק תוכות ממש, ואפילו בס"ת דלא קפדין אכסדרן פסולה, אלא אם בא לתקן, צריך לכל הפחות למחוק כל הרגל ויחזור ויכתבה, וכה"ג ודאי הוי כתיבה שלא כסדרן", עכ"ל, עיי"ש.

ויש להעיר דמדברי התורה"ד נראה שהטעם להא שאין יכול לחזור ולתקן בתו"מ הוא משום שצריך למחוק את הרגל ולחזור ולכותבה בתחילה, וממילא נמצא שהוא כותב את האות שלא כסדרן, ולכאורה תיפול"ש שכשנדבקה הרגל לגג אינה חשובה אות כלל וכלשון הרא"ש שם, וכן משמעות האגור דרך בחסרון נגיעת האותיות שיש להן ליגע יש להם שם אות דמה"ט חשוב שכתבן כסדרן, ומשמע אבל בנגיעת הרגל לגג אין לה שם אות, ומה"ט גופה סגי לדון דאיכא חסרון דשלא כסדרן, ומה הוצרך לכך שצריך למחוק את הרגל ולחזור ולכותבה בתחילה.

הגהות ברוך שאמר [אות נג]

לשון ר"י החסיד ז"ל אין להרחיק לא ירך ה"א ולא ירך קו"ף מן הגג אלא כשיעור עובי הגג, ויפרד בין הירך ובין הגג שיוכל לראות ההפרד³⁰² מרחוק אמה³⁰³, ולא הילד כ"א מי שהוא מן כ"ה שנים עד נ'.

הגהות ברוך שאמר [אות נד]

וג"ל לפי קיצור דעתי, שמלשון הרא"ש משמע שרגל שמאלי של הה"א דינה להיות בסוף גגה של הה"א כזה ולא באמצע גגה כזה, כי בענין אחר אינן דומין בכתיבתן, כי אין חילוק בין ח' לה' רק שרגלו של החי"ת מחוברת למעלה בגג שלה והה"א תלויה כמו קו"ף, וגם נ"ל שדין זה נמי בקו"ף, דו"ק ותשכח.

שו"ת הריב"ש סי' קב

שאלת: קו"ף של ס"ת, אם רגל שלה תלויה או אם דבוקה, ואם תכשר האות בזה ובזה...

תשובה: כל האותיות צריך שכל אות ואות יהיו כל קויהן מחוברין, כדי שלא יראו כשתי אותיות או כשני חצאי אותיות, וזלתי באות ה"א וקו"ף שצריך שרגל השמאלי מהם יהיה נפרד מן הגג של מעלה, מן הטעם שכתוב בפרק הבונה (קד). מאי טעמא כרעיה דקו"ף תלויה דאי הדר ביה ליעול וכו', וכן בה"א כתוב בפרק הקומץ רבה (כט): מפני שהעוה"ז נברא בה"א דכתיב בהבראם, בה"א בראם... ואם שינה בהפריד אותם הקוים שצריכין להיות מחוברין, או בחבר אותן שצריכין להיות נפרדים פסל.

והראיה מן הברייתא שהביאו בפרק הבונה (קג): וכתבתם שתהא כתיבה תמה שלא יכתב אלפין עינין אלפין, ביתין כפין כ' ביתין, גמלין צדין צדין גמלין, דלתין רישין דלתין, ההין חיתין חיתין ההין... ובדאי דבכל אלו לעכובא קאמר, ואם שינה פסל... ואין אומרינן בכיוצא בזה להראות לתינוק לא חכם ולא טפש... שהרי אין פסלותה מפני שדומה לאות אחרת, אלא שאינה כתובה כהלכתה.

³⁰² נראה שפירש הברוך שאמר הא דאמרו בגמ' "תלו ליה לכרעיה דה"י" דלא אתו לאשמועינן שצריך לתלות רגל הה", שזה פשוט דהוא פסול משום דבלא תליה הוי חי"ת ואי"צ להביא דין זה מספרי דווקא, אלא המכוון בגמ' דהנו ספרי עבדו תליה הניכרת למצוה, וכמו שפירש הריב"ש (הו"ד בסמוך).

³⁰³ הנה המג"א (בסל"ו סק"א) כתב ז"ל "בכדי שאדם בינוני יכירנו היטב מעל ס"ת שע"ג הבימה כשקורא בו, ומ"ש הב"י רחוק ד"א לא דוקא (מ"ע סי' ל"ו), וב"ח כ' בשם ב"ש ברחוק אמה וגם לא ירחיקה יותר מעובי הגג", עכ"ל. והביאו המ"ב (שם סק"י, ובמשנ"ס צורת אות ה"א).

ולא אמרו להראותה לתינוק אלא בו' הדומה ליו"ד כההיא דויהרג דבפרק הקומץ רבה (כט:), וכן הביא זה הרמב"ם ז"ל (בפ"א מה' תפלין הי"ט), וכן בבית"ן כפי"ן ובדלתי"ן ריש"ן שאם אין התינוק יכול לקרותה כתקנה, פסולה, וזהו להחמיר, ולא אמרו זה להקל שאם יש לה פסול מפני דבוקה אם לאות אחרת אם לה בעצמה שתכשר מפני קריאת התינוק... וא"כ בה' וקו"ף שחבר הרגל השמאלי לגג פסל, דהא קתני בברייתא ההי"ן חית"ן בהדי הנהו אחריני דהוו לעיכובא³⁰⁴, וקו"ף וה"א חד טעמא אית להו לתליית רגליהן מפני פתח לתשובה³⁰⁵, בה"א איתא בפרק הקומץ רבה ובקו"ף בפרק הבונה...

ושמעתי שיש מי שהורה³⁰⁶ שאפילו אות הה"א אם נתחבר לגג של מעלה לא פסל בדיעבד, והביא ראיה מדאמרין (בפרק הקומץ רבה כט): אמר רב אשי חזינא להו לספרי דווקני דחטרי ליה לגגיה דחי"ת, כלומר חי ברומי של עולם, ותלו ליה לכרעיה דה"א, כדבעא מיניה רבי יהודה נשיאה מרבי אמי וכו', ומדקאמר לספרי דוקאני,

³⁰⁴ והוא ע"פ מה שביאר לעיל דאין הפסול בברייתא מכח שהה"א דומה לחי"ת ותינוק קורא אותה חי"ת, שא"כ אין שייך פסול זה רק בההי"ן שע"י חיבור הרגל לגג הן דומין לחי"ת, משא"כ קו"ף שאין משתנה לאות אחרת אבל מאחר שביאר הריב"ש שהפסול הוא משום שהאות נשתנתה צורתה א"כ מ"ל ה"א מ"ל קו"ף בשניהם האות נשתנתה מכפי צורתה. אמנם התשב"ץ (סי' נ"א, הו"ד להלן) הביא את דברי השואל שדחה ראיה זו [והסכים עמו] ז"ל "דבה"א איכא מילתא יתירתא למיפסלה והיינו משום כתיבה שאינה תמה שלא תדמה לחי"ת מה שא"כ בקו"ף", עכ"ל, הנה בפשטות דחיתו שה"א יש בה חסרון שהתינוק קורא אותה חי"ת, אמנם ממשמעות דברי התשב"ץ דאין החסרון משום קריאת תינוק דא"כ אינו מצד כתיבה תמה, ובהכרח דאיירי באופן שגם אחר הדיבוק עדיין האות נקראת לתינוק ה"א, ומ"מ יש טעם לפסול בדיבוק רגל הה"א יותר בקו"ף, כיון שבה"א נשתנית צורתה לצורת אות אחרת וזה משווה לה תורת שינוי צורה, וממילא פסולה היא מטעם "כתיבה תמה", [ואפשר קצת באו"א דמהיכר האות הוא זה שיש לה צורה מיוחדת לעצמה, וזה שהיא נקראת אות אחרת הוא גופא החסרון ב"כתיבה תמה", ודו"ק], משא"כ בקו"ף כיון שאין בדיבוק רגלו שינוי לצורת אות אחרת אין חשוב שנשתנה צורתה כלל ואפילו מטעם כתיבה תמה אין לפסלו.

ועוררני דנמצא שנחלקו בעיקר פירוש הברייתא "שלא יעשה ההי"ן חתי"ן" דלתשב"ץ הדברים כפשוטן שהפסול הוא בזה שההי"ן נעשו לחתי"ן, משא"כ לריב"ש אין גוף הפסול מצד מה שההי"ן נעשו לחתי"ן, אלא מצד עצם שינוי צורת האות ה"א, ומה שהתנא נקט ההי"ן חתי"ן אינו אלא ששינוי זה מצוי אצל הסופרים, [אלא שבכל דבריו יל"ע דלכאורה בברייתא דשבת התנא מונה שינוי אותיות שהן אינם נקראים לתינוק ומ"מ פסלה מטעם "כתיבה תמה", וצ"ע מה הוצרכה לכך, ואכמ"ל].

³⁰⁵ והתשב"ץ הנ"ל נחלק על ראיה זו ז"ל "ואין זו ראיה דאיכא למימר הא כדאיתא והא כדאיתא וטעמים שנאמרו על דרך מדרש אין לדקדק מהם כל כך", דהיינו דיתכן דהפתח של האות ה"א הוא מעיקר צורת האות, משא"כ בקו"ף אינו אלא תוספת שאינה מעיקר צורת האות, ואין מה שאמרו בהם טעם שווה הוכחה שגדר דינם שווה.

³⁰⁶ ר' ש"ט פלקין הו"ד בתשב"ץ הנ"ל.

ליקוט

כרעיה דה"י

ראשונים

עוד אפשר לדחות הראיה ההיא בדרך אחרת, ולומר שגם התלייה שהסופרים הדייקנים החם היו עושין היתה למצוה, כי הם לא היה די להם בהפריד כרעיה דה"א מן הגג כחוט השערה, אלא היו תולין אותה הרבה³¹³ כדרך שעושים הסופרים בכתיבת הגט בה"א דלמהך להרחיק כרעיה מן הגג הרבה כדי שלא תדמה לחי"ת ויהיה נראה למחך כדאיתא בפרק המגרש (פה:), ואע"פ שכל שלא תדמה לחי"ת כשר, הם מדקדקים להרחיקה הרבה שיהא פתח נראה לעינים, וזה הענין הוא למצוה לעשות פתח גדול לתשובה, אע"פ שאינו לעיכובא כל שנפרדת כחוט השערה. ובספר יו"ד (סימן רע"ד) כתוב וז"ל וכן כל האותיות צריכות להיות גולם אחד, לכן צריכות כולן ליגע, כגון הנקודה בשין ועין, ומה שאחורי הצד"י, ובאחת שאינה נוגעת פוסלת כל הספר, זולתי הה"א והקו"ף שאותן לבד אין להם ליגע, ואם נוגעות פסל, עד כאן לשונו, והרי זה מבואר כמו שכתבתי.

שו"ת הריב"ש סי' קמו

מה שאמרת שהברייתא לא פסלה משום חסרון כתיבה תמה אלא אותם שתתחלף צורתן בצורת אות אחרת כגון החי"ץ חית"ץ, אבל מחבור רגל הקו"ף בגג של מעלה כיון שלא תתחלף בזה לאות אחרת לא תפסל, אלא שלכתחלה צריך להפרידו, שאם חבור רגל הקוף היה בו משום כתיבה תמה לא הוה שתיק מיניה למימר שלא יחבר רגל הקו"ף.

אשיב לך לו עיינת בתשובתי מראש ועד סוף בדקדוק... ואם הברייתא לא הזכירה זה לאו כי רוכלא לחשיב ולזיל... ועוד שפסול חבור הקוף לא היה צריך להזכיר כלל, כיון שכבר הזכיר פסול חבור הה"א, וצורת שתיהן מטעם אחד³¹⁴...

שכבר הקשה התשב"ץ הנ"ל על הריב"ש דלפי פירוש זה אזדא לה ראייתו מהברייתא דבשבת דדילמא הא ד"שלא יעשה ההי"ן חת"ן" איירי באופן שלא חטרי לגיה דחי"ת ולכך פסול, אבל עצם תלית הרגל אינה מעכבת, עיי"ש.

³¹³ עיין לעיל בדברי הברוך שאמר שכן נראה מדבריו, עיי"ש עוד במה שהערנו על דבריו.

³¹⁴ עיין לעיל בתשו' הריב"ש סי' ק"כ, וכוונתו דיסוד דינים אחד שיש להם פתח לתשובה [טעם פתח הה"א מפו' בגמ' במנחות וטעם פתח הקו"ף מפו' בגמ' בשבת] וכמו דבה"א הפתח לעיכובא ה"ה בקו"ף. אלא שצ"ע דבברייתא מבואר שהפסול בחסרון הפתח בה"א משום שהוא דומה לחי"ת ופסול זה לא שייך בקו"ף וכטענת השואל. וצ"ל שהריב"ש ס"ל שהתם בברייתא לא איירי בדווקא באופן שהה"א נעשה לחי"ת דהיינו שנראה כאות חי"ת לתינוק דל"ח ול"ט, אלא אפילו אי הדיבוק הוא דק ועדיין האות ניכרת שהיא ה"א מ"מ היא פסולה, ובהכרח שאין פסולה משום ששם אות חי"ת עליה אלא משום שאין האות כפי צורתה הראויה לה, ומה שאמרו שלא יעשנה חת"ן אין הכוונה שהפסול הוא מה שנעשה לחת"ן, אלא שהברייתא מזהרת על אופנים של טעות המצויים ולא שהן יסוד הפסול, [כע"ז מוכח מדברי הראשונים בשבת שם בפירוש דברי הברייתא "שלא יעשה

נראה שאינו לעיכובא אלא למצוה מן המובחר. ואין זה נכון בעיניי שהרי נזכר זה בברייתא (שבת קג:): שלא יעשה החי"ץ חית"ץ, והוכחתי למעלה דלעיכובא קאמר, וכן נראה ממ"ש הרמב"ם ז"ל (פ"א מהל' תפילין³⁰⁷).

והראיה ההיא יש לדחותה בשני פנים³⁰⁸, האחד לומר שהיו מדקדקים דחטרי לגג דחי"ת וזה למצוה³⁰⁹ ואעפ"כ היו נזהרים לתלות כרעיה דה"א, ולא היו מקילין בזה לומר שאפילו תגע בגג לא תדמה לחי"ת³¹⁰, שהרי אין חוטריין אותה כמו שחוטריין לחי"ת³¹¹, והביא ראיה שכן ראוי לעשות לפי שהתלייה היא לעיכובא, ואינה כדי שלא תדמה לחי"ת לבד³¹² אלא שהיא פתח לתשובה, כדבעא מיניה ר"י נשיאה וכו'.

³⁰⁷ לא מצאתי ברמב"ם ראיה לדין זה, והמצויין בדפוסים הוא לפרק א' מהל' תפילין, וא"כ לכאורה כוונתו לה"ט וז"ל הרמב"ם שם "וכל אות שאין התינוק שאינו לא חכם ולא סכל יכול לקרותה פסול, לפיכך צריך להזהר בצורת האותיות שלא תדמה ה"י"ד לוא"ו ולא ו"ו ליו"ד ולא כ"ף לבי"ת ולא בי"ת לכ"ף ולא דל"ת לרי"ש ולא רי"ש לדל"ת וכן כל כיוצא בזה עד שירוק כל הקורא בהן", עכ"ל הנוגע לעניינינו, ולכאורה כוונתו דנכלל האי דינא במש"כ הרמב"ם "וכן כל כיוצא בזה" דהיינו וה"ה גוונא דעשה ההי"ן כחית"ן שהאות פסולה, וצ"ע. ועיין בתשב"ץ (סי' נ"א ה"ד להלן בסמוך) שהביא מהדיין הנכבד ר' יוסף בר דוד שדקדק מהרמב"ם להיפך.

³⁰⁸ עיין במיוחס להרשב"א ובתשב"ץ שביארו את דברי הגמ' באו"א.

³⁰⁹ עיין בפמ"ג או"ח (סל"ב בא"א ס"ק ס"ט) וברעק"א כאן בחי', ועיין לעיל בדיון חטריה דחי"ת שהארנו בענין זה (ע"ד המאירי שם).

³¹⁰ עיין בדברי הקר"א שכיון לזה, וכתב דכל זה לפי פירושו של ר"ת בחטריה לגגיה דחי"ת אבל לפירושו של רש"י שם אאל"כ. אלא דהדברים צ"ע שהרי גם החטוטרת מצד עצמה אינה מעכבת, וא"כ נמצא שלא הפתח ולא החטוטרת מעכבין, ורק צריך שיעשה חד מנייהו כדי לחלקן זה מזה, ודבר זה צ"ע טובא שהרי בודאי יש קביעות לצורת הה"א והחי"ת, ואי גם החטוטרת וגם חיבור הרגל אינו לעיכובא נמצא שאין שום חילוק בעצם בין האות ה"א לאות חי"ת ורק צריך שיעשה הבדלה ביניהם, והוא דבר תמוה איך היה הו"א לומר כן. [ומהקרא נראה דגם למסקנא כן הוא שאי"צ לתרווייהו וסגי בחד שינוי בין הה"א לחי"ת, ויתירא מכך מצאתי לחת"ס יו"ד (סי' רס") שהקל בגט כשעשה אחד מהשינוין מהאי טעמא, (ומעצמו כתב סברא זו), וצ"ע כנ"ל]. ואח"כ ראיתי שכבר עמד בתמיהה זו הגרי"ד עיי"ש.

³¹¹ עיין בתשב"ץ הנ"ל שהקשה על פירושו של הריב"ש ז"ל "היאך היה עולה על הדעת דחטרת החי"ת יכשיר דביקת הה"א שהיו צריכין לטעם אחר והלא חטרת החי"ת אינו מעכב, וא"כ אפשר היה להן לכתוב חי"ת בלא חטרת גגה, וכיון שכן אם הדביקו רגלה של ה"א כבר עשו מה"א חי"ת בלתי מחוסר, דבין מחוסרת בין שאינה מחוסרת חי"ת היא, ומה אצטריך למימר דלא עבדי הכי כי חטרי לגגה דחי"ת", עכ"ל, עיי"ש עוד שהארך לדחות פירושו של הריב"ש. [ע"ע בביאור המהר"ם בנעט (רמז תתקנ"ג אות י"ט) שהביא דברי הריב"ש והחולקים עליו ודן בהם].

³¹² לפירוש זה של הריב"ש צ"ע מנא ליה (לעיל מינה) דהרמב"ם פסל בהדביק הרגל לגג, שכן הרמב"ם לא כתב לפסול אלא ביו"ד הדומה לוא"ו וכל כיוצא ב' ומשום דהאות דומה לחברתה, ואילו הריב"ש נקט כאן דאף היכא שהדביק הרגל לגג אין הה"א דומה לחי"ת ומ"מ דן דכל שלא תלה פסולה. ואח"כ מצאתי מעין טענה זו

שעברו על אלו הספרים גם כל גלילות שלנו כמו קהל תונ"ס ותרבלו"ס יצ"ו שלא דקדקו בזה, וגם ראינו שאין הדבר פוסל אפילו לפי דבריו נתקשה לנו הדבר מאד עכ"ל.

ודאי שכן כתבו המפרשים ז"ל שצריך להפריד רגל הקוף, כדמוכחא ההיא דפרק הבונה (שם) דקא יחייב טעמא התם אמאי תליא כרעיה דקוף, ופירש"י ז"ל שאינה נדבקת עם גגה, וכן באלפא בית"א דרבי עקיבא אמר ומפני מה רגלו של קוף פסוקי מגו וכו', וכ"כ הרמב"ן ז"ל והבאים אחריו ז"ל.

ולמד הרמב"ן ז"ל לרגלו של תי"ו שצריך להיות דבוק לגגו כחי"ת ולא נפרד כה"א, מדלא יחייב טעמא התם לתלייתו כדיחייב לרגלו של קו"ף, ודאי לפי דעת זו אפילו בדיעבד פסול, שלא נאמר בזה שלכתחלה צריך לעשות כן ואם לא עשה כן כשר, שהטעם אינו אלא מפני שהיא אות או אינה אות³¹⁸, ואם אינה אות אפילו בדיעבד פסולה, ולא עדיף מקוצו של יו"ד שהוא מעכב כדאיתא בפרק הקומץ רבה (כט.), וכ"כ הרמב"ן ז"ל בחדושי בפרק הבונה שאם שינה צורת האותיות פסול והפסיד הכל. ומה שאמרת שהרמב"ם ז"ל לא הזכיר זה אין זה מחזיק מנהגם דלא ראינוה אינה ראייה, ואין אומרים למי שלא ראה את החדש שיבא ויעיד אלא למי שראה את החדש.

ומה שאמרת והבאת ראייה מחבורים אחרים אינה ראייה לדברך כלל, אבל הוא יותר קרוב להיות ראייה להפך מסברתך, שכיון שאמרו שצריך להאריך לרגל הקו"ף שלא תדמה לה"א ולא קאמר שתדמה לחי"ת, מכלל שצריך שתהיה נפרדת כרגל הה"א, אבל מה שאמרת שבכל גלילותיכם אינן נזהרין בזה יש לדון.

כתב הרמב"ם ז"ל בפרק א' מהלכות תפילין (הי"ט) כל אות שאין התינוק שאינו לא חכם ולא סכל יכול לקרותה פסולה, לפיכך צריך לזוהר בצורת האותיות שלא תדמה היו"ד לוא"ו ולא ו"ו ליו"ד ולא ביי"ת לכ"ף ולא כ"ף לבי"ת ולא דל"ת לרי"ש, וכן כל כיוצא בזה עד שירוף כל הקורא בהן עכ"ל. נראה מפשט דבריו שאין האות נפסלת אלא כשהיא דומה לצורת אות אחרת בענין שתינוק דלא חכים ולא טפש קורא אותה כצורת האות האחרת, אבל אם לא נשתנית האות

ומצאתי בח"א מספר ארחות חיים (בהלכות תפילין) וז"ל כתב הרשב"א ז"ל בתשובה³¹⁵ (ח"ז סי' שנ"ב) המ"ם והסמ"ך שבס"ת תפלין ומזוזות צריכות להיות מדובקות וסמוכות לגמרי... וכן הקו"ף צריך שלא יהיה דבוק, מפני שאמרו בפרק הבונה (קד.) מ"ט כרעיה דקו"ף תליא, דאי הדר ביה ליעול. ורוב צורת האותיות בפרק הבונה, עכ"ל. הנה השווה פירוש הקו"ף לדבוק האלף והשי"ן, ולדבוק המם והסמך, וכשם שבאלו אם שנה פסל, כך בפרק הקו"ף אם שנה פסל.

עוד כתוב שם וז"ל ובשם הרב ר' יונה מצאתי, שאם השמיט הסופר אות א', [או] אם לא עשה צורת האות כתקנה, שלא יוכל לגרוד אותה ולתקנה, אם לא יגרוד כל מה שכתוב מן הטעות ולמטה. אבל אם גרד כל מה שכתוב מן הטעות ולמטה שפיר דמי, ובלבד שלא יהא כמנשה שיגרוד אחד מן השמות שאינן נמחקים עכ"ל. הנה שהשווה³¹⁶ כשלא עשה צורת האות כתקנה להשמיט הסופר אות אחת, וצריך לגרוד ולתקן. ומ"ש שצריך לתקן מן הטעות ולמטה, זהו בתפלין דבעי שלא יהו נכתבים למפרע, לא בס"ת. וכבר הבאתי ראייה לדברי בתשובתי (סי' ק"כ) מספר יורה דעה (רע"ד), מלבד הראיות שהבאתי מן הסוגיא ומן הסברא. והנה זכיתי להסכים לדעת הרשב"א ז"ל בתשובתו הכתובה למעלה, ומי לנו גדול ממנו בכל האחרונים ומוסכם כמוהו.

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' נ

עוד כתב ז"ל שהה"ר יצחק נר"ו הנזכר דבר על ספרי תורה שמצא רגל הקו"ף דבוקה ואמר שימחק הדבוק, וספר לנו דקדוק אחד שהיה להם בארצם והראה לנו בפרק הבונה (קד.) שמסייעם בזה, ואנחנו עיינו בספר הרמב"ם ז"ל וראינו שלא הזכיר כלל ענין הקו"ף³¹⁷, וכן עיינו בחבורים אחרים ולא ראינו שהזכירו כלל כי אם להאריך רגל הקו"ף שלא תהא נראית כה"א, ומפני שראינו אבותינו הקדמונים

אלפי"ן עייני"ן, עיי"ש ודו"ק]. ומאחר שיסוד הפסול אינו מה שהה"א נעשית לחי"ת אלא זה שאין לה פתח א"כ ה"ה גם הקו"ף נפסלת בכה"ג, שהרי טעמם אחד וכמש"כ הריב"ש. [והשואל אפשר דנחית לזה דאיי"ר הברייתא גם בדיבוק דק שעדיין נראית האות כה"א ומ"מ צורתה נשתנית לצורת אות חי"ת שאין לה פתח וזה הפסול ולא מחמת העדר פתח בעלמא וכפשוטו משמעות הברייתא].

³¹⁵ וכן מפורש בדברי הרשב"א במיוחסות (סי' רל"ו, הו"ד לעיל), ע"ע בתשו' (ח"א ס"א).

³¹⁶ לא הבנתי מה הוצרך להוכיח את פיסול דיבוק רגל הה"א והקו"ף מהא שהשווה אותם להשמיט הסופר אות אחת, בלא"ה הרי דבריו ברור מללו שצריך לתקן את הדיבוק, וא"כ מפורש שדיבוק הרגל של ה"א וקו"ף פסול, וביותר מפורש בדבריו שבתו"מ אין יכול לתקן אא"כ ימחוק הכל, דהיינו שיש בתיקון משום פסול דשלא כסדרן, וא"כ הדברים מפורשים שדיבוק הרגל של ה"א וקו"ף פסול, וצ"ע בזה.

³¹⁷ אמנם הריב"ש (סי' ק"כ, הו"ד לעיל) כתב דמדברי הרמב"ם נראה דפסול.

³¹⁸ הנה התשב"ץ דן בדעת הרמב"ן לפסול מטעם שאינה אות, ולקמן דן התשב"ץ לפסול או באופן שאין האות נקראת לתינוק דל"ח ול"ט, או מטעם "כתיבה תמה", וכאן דן מטעם "שאינה אות", וכבר דגנו בכמה מקומות דאינה אות אין הכוונה שבטל שם אות ממנה אלא שאין האות בשלימותה. ואולי אה"נ לרמב"ן חסר בעיקר האות ולכן אין הברייתא בשבת צריכה לשנותה, [אלא דהברייתא אי"ר גם באופן שנשתנית צורת האות לאות אחרת, ולכאורה אין דיבוק רגל הה"א לגגה פסול יותר].

ליקוט

כרעיה דה"י

ראשונים

ה"א אלא אותה הפרדה, וא"כ שאר אותיות אם הפרידן הפסידן והרי הן פסולות, ולפ"ז היה לנו לעולם להדביק רגל הקו"ף ולא להפרידה ואם הפרידה פסולה, שאין לך בכל האותיות מי שדומה לה שנצטרך להפרידה כמו שהיא בה"א, והיה לנו להדביקה לעולם כמו החי"ת והתא"ו, ואנו רואין שאין הסופרים מדקדקין בכל זה אלא שלפעמים מפרידין אותה ואין הספר נפסל בכך, מפני זה שאלו מנין לנו רמז בזה שלא לפוסלה בהפרדה, והשיבו מה שהשיבו כדאיתא התם.

ויצא לנו מזה הפירוש שלהדביקה לכתחלה שפיר דמי, ואם הפרידה אינה נפסלת בכך, מפני שיש בה אותו רמז לפתחי תשובה לרשע³²¹, ובזה נתקיים מנהגם.

וראיתי בתשובה אחת לאחד מהאחרונים³²² ז"ל שכתב בהפרדת רגל הה"א אינו אלא למצוה לא לעכב, ומוכח לה מדאמרין בפרק הקומץ רבה (שם) חזינא להו לספרי דוקני דתלו לכרעיה דה"א וכו', מדקאמר דספרי דוקני עבדי הכי משמע דלאו עכובא הוא, והא דאמרין בפרק הבונה (קג:) שלא נעשה ההי"ן חת"ן וכו' ואם יעשה כן יגזו קאי אכולהו אינך, אבל בההי"ן חית"ן בדיעבד כשר³²³, כ"כ זה הרב בתשובתו ז"ל.

³²¹ נראה בביאור הענין, דהנה התשב"ץ נקט לפי פירוש זה דמיקר דינא היה צריך לחבר את רגל הקו"ף לגגה, דאל"כ הוו שני אותיות חלוקות, ומשום שיש בפתח רמז לפתח דתשובה שרי להפרידן, והדבר צ"ב היאך ענין זה מכשיר להפסיק את האות ולחלקה לשנים. אמנם הביאור בזה פשוט, דמאחר ויש בפתח רמז לפתח דתשובה א"כ רואים את הפתח כחלק מהאות, דמהני ענין זה של פתח דתשובה לראות את ההפסק כפתח ולא כהפסק, וממילא רואים את ב' החלקים של האות משוייכין זה לזה.

³²² הוא ר' ש"ט פלקו"ן הביאו התשב"ץ בתשו' נ"א (הו"ד להלן בסמוך). והנה כאן המשיך התשב"ץ לפרש את הברייטא בשבת באו"א, ומלשונו "ועוד י"ל לפי סברתו" וכו' נראה שמיישב את הברייטא לפי שיטתו של הר' ש"ט פלקו"ן, ובתשו' נ"א כתב אותו ישוב בלשון זה "עוד יש לתרץ הברייטא" וכו' משמע שהוא ישוב בפנ"ע ואינו שייך לדברי ר' ש"ט פלקו"ן, ואפשר דגם כאן רק מיישב ע"פ שיטתו דאין הדיבוק פוסל בה"א אבל בביאור הברייטא ר' ש"ט פלקו"ן נקט דמה שאמרו "גזזו" אשאר קאי ולא על ההי"ן שעשאן חת"ן, ולפירושו של התשב"ץ קאי נמי אה"א שעשאה ח"ת שהדביק רגלה בדיבוק עב אל גגה. אלא דלכאורה גם נפ"מ לדינא איכא דלר' ש"ט פלקו"ן אין עיכוב בההי"ן שעשאן חת"ן כלל אע"פ שאין שינוי מבדיל ביניהם דאל"כ לוקמה בגוונא שאין שינוי ומדוע צריך לדחוק ולהעמיד את מה שאמרו בברייטא "גזזו" אשאר, משא"כ לתשב"ץ בכה"ג שאין שינוי והה"א דומה לחי"ת פסול, וא"כ צ"ע מש"כ התשב"ץ כאן דישבו הוא ע"פ סברת הר' ש"ט פלקו"ן, וצ"ע. וע"ע בהערה בסמוך.

³²³ עיין בהערה לעיל בסמוך, והדברים צ"ע טובא הא נשתנית האות לצורת אות אחרת ואיך יתכן להכשיר אותה, וצ"ל דמאחר ואין עיכוב בצורת האות ה"א שתהא דבוקה לגגה אין חשוב שנשתנית לאות אחרת שהרי גם היא כשירה באופן זה. אלא שהדבר תמוה דסו"ס איך יתכן לומר שאין לה"א צורה אחרת מהאות חי"ת, ואם יש איזה דבר שהה"א משונה מהאות חי"ת היה לו לר' ש"ט פלקו"ן לומר

לצורת האחרת אינה נפסלת, אעפ"י שהיא אינה נכתבת כהלכתה. ולפ"ז אם לא הפריד רגל הקו"ף אף על פי שצריך להפרידה כשרה, וה"ה לפי זה אם הפריד רגל האל"ף או ראשה מאמצעה, וכן נמי תוך העי"ן והשי"ן והפ"א אם הפרידן מאמצען כשרים, כיון שהתינוק יכול לקרותן, שכיון שתלה הפסול בקריאת תינוק לצורת אות אחרת, וכן אנו צריכין לומר לפי זה.

וא"ת והרי קוצו של יו"ד מעכב אף על פי שתינוק קורא אותה יו"ד, אפשר שהוא אינו מפרש קוצו של יו"ד אותו תג קטן שבראשו, כמו שמפרש ר"ת ז"ל אבל הוא מפרשו כרש"י ז"ל שהוא רגל היו"ד, ומש"ה מעכב לפי שהתינוק יחשוב שהיא נקודה ולא יקראנה יו"ד.

ונראה שהוא מפרש הא דתני בפרק הבונה (קג:) וכתבתם שתהא כתיבה תמה שלא יכתוב אלפי"ן עייני"ן וכו' בכלל ופרט שאין בכלל אלא מה שבפרט, וכל פסול צורת האותיות שהוא משום כתיבה שאינה תמה קתני בההיא ברייתא, ואין להוסיף עליהם³¹⁹, ואותן פסולין הן שנשתנו האותיות לצורות אחרות, אבל אם בעצמן נשתנו שהתינוק לא יפסיד קריאתן לא מפסלי בהכי, ואף על גב דהתנא תני כפופין פשוטין פשוטין כפופין והתם לא נשתנית האות לצורת אות אחרת, שאני התם דלאו משום כתיבה שאינה תמה מפסלי, אלא דכיון דהלכה למשה מסיני היא שיהיו כפופין באמצע ופשוטין לבסוף וכדאיתא בפ"ק דמגלה (ג.) ואיהו שינה הדבר ראוי הוא שיפסל ס"ת בכך, וכעין פתוחה סתומה סתומה פתוחה (וכתבת כשר') [וכתיבת השירה] כדאיתא התם, אבל בענין אחר לא.

ואין זה נכון כלל שלא הזכר בגמרא תינוק דלא חכם ולא טפש אלא כשצורת האות נעשית כהלכתה וענין אחר גורם להפסידה, כגון נקב בההיא אמרין זיל אייתי תינוק לא חכים ולא טפש וכו' כדאיתא התם בפרק הקומץ רבה (כט:), אבל אם האות לא נעשית כתקנה אף על פי שהתינוק קורא אותה אינה כשרה³²⁰, וזה לא הוצרך להזכיר בברייטא ומניין לו לרבינו ז"ל להכשיר כך.

ואולי נאמר בלמוד זכות דביקת רגל הקו"ף, שמה שאמר בגמרא אמאי תליא כרעא דקו"ף אינו מכריחם לומר שאם איננה כן תהיה פסולה, וזה מדרך סברה שהרי בודאי כל האותיות צריכות להיות דבוקות קצתן בקצתן, שמפני כך היא אות אחת ולא שתים שכל חלקיה נדבקין זה בזה, אא"כ יש הפרש בין דביקתה להפרדתה כחי"ת וה"א, דהתם ודאי צריך להפריד הה"א שאין עושה אותה

³¹⁹ עיין בשו"ת מהרלב"ח (ס"א בתשובות להשגות אות י"ח) שכ"כ, עי"ש עוד מה שדקדק בדעת הרמב"ם.

³²⁰ וכ"כ הריב"ש (הו"ד לעיל).

שחששתם לדבריו העמדתם הדבר תלוי ועומד עד אשר יתבררו ויתלבנו הדברים ובקשת ממני להוסיף ג"כ ידי שנית בענין זה...

דע כי הרב המובהק ר' ש"ט פלקו"ץ ז"ל³²⁵ נשאל על רגל הה"א האחרונה של שם בן ד' אותיות שנדבקה לגנה מה יש לעשות לה, כי נראה לכאורה שהדבר קשה לגרדה שלא יראה כמוחק את השם, ונשא ונתן בדבר הרבה שאין לחוש בכיוצא בזה למחיקת השם כיון שהוא מתכוין לתקן, ובסוף דבריו העלה כי אין תליית כרעא דה"א מעכבת. והביא ראיה מודאמרין בפרק הקומץ רבה (כט:): חזינא להו לספרי דוקני דתלוי לה לכרעא דה"א וחטרי לגנה דחי"ת, ומדאמרי ספרי דוקני עבדי הכי משמע דליכא עכובא במילתא. וא"ת דהא תניא בהדיא דהה"ן חית"ן לא יעשה, וקתני עלה יגזו. ותיירץ הרב ז"ל דכי קתני יגזו אשארע ע"כ דבריו. ולפי דבריו איכא למימר דאידי דתנא החית"ן הה"ן לא יעשה ובההיא בודאי איכא עכובא תנא בהדיהו הה"ן חית"ן ונכון הוא.

עוד יש לתרץ דברייתא איירי בחד גונא ואפילו לפסול בדיעבד, וההיא דספרי דוקני היא בגונא אחריתי דברייתא תניא, שאם הדביק כרעא דה"א בעובי עס גג הה"א ודאי מיפסלה שהרי ח"ת גמורה היא אבל אם לא הדביקה בעובי אלא בדקיקות אינה נפסלת בכך דשפיר מינכרא ה"א אבל ספרי דוקאני הווי תלו לה למצוה, זה תרצתי מסברא. ואח"כ מצאתי מי שכתב כן בזה הלשון ורגל השמאלי של ח"ת יהיה נדבק ועב למעלה בגג החי"ת כדי שלא יטעה בה שהיא ה"א, [מכת"י (הו' מ"י) מפני שאמרו שגג החי"ת היה יוצא מכאן ומכאן כזה, ואם לא הדביקה בעובי נראה שהיא ה"א], על כן צריך שידבק רגל השמאלי בעובי לגג החי"ת, עכ"ל זה המפרש. והרי זו ראיה מפורשת שרגל הה"א גם הקו"ף אינן נפסלות אם לא תלה אותן³²⁶.

ועוד י"ל לפי סברתו דההיא דהה"ן חית"ן ל"ק, שאפשר לומר שכשרגל הה"א בראשו שאצל גגה הוא עב כאמצע של רגל והדביקה כחי"ת אפילו בדיעבד יגנז, והיינו ההיא דפרק הבונה הה"ן חית"ן וכו', אבל אם עשה ראשה משופה אף על פי שהדביקה אינה דומה לחי"ת וכשרה³²⁴, דלא מפסלא משום כתיבה שאינה תמה, אלא דספרי דוקני תלו לה לרמוז פתחי תשובה לרשע כדאיתא בפרק הקומץ רבה (כט:). ואם זה אמת מדרך הסברא אנו אומרים דכ"ש אם הדביק רגל הקו"ף שהוא כשר, שהרי טעם תלייתן אחד הוא כדמפורש בגמ', ואית בקו"ף מילתא יתירתא למכשרה, משא"כ בה"א שאין אות אחרת דומה לה כחי"ת אל ה"א...

וביזו שכל ס"ת שהם אצלם ואצל גלילותיכם הם כך אין כח בידנו לפוסלם ולהטריחם בתקונם בגרירת רגל הקו"ף ולחזור ולכתבה, ואם היה אפשר כן בספרים אי אפשר לעשות כן בתפילין ומזוזות משום דתפילין ומזוזות בעינן שיהיו כתובין כסדרן כדאיתא במכילתא, ואם אחר שהשלימם תקן אות שאינה אות הרי נכתבו בו שלא כסדרן...

ומיהו ראוי להרגיל הסופרים מכאן ואילך להפריד רגל הקו"ף שלא להכניס עצמן במחלוקות ומהיות טוב אל תקרא רע אבל לפסול כל מה שנכתב אין כח בידנו... וחתמתי שמי שמעון בה"ר צמח הכ"מ.

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' נא

לא מראש בסתר דברתי בשאלתך על תליית כרעיה דקו"ף באמרם כי הה"ר יצחק בונא שתרוק נר"ו הראה לכם מהגמ' שצריך לתלותה, ואתם אמרתם אליו כי מאחר שאפילו לפי דבריו אין בדבר עכוב אלא למצוה בלחוד אין רצונכם לפסול ספרי תורה שלכם, עוד החזקתם בזה שאין בדברי הרמב"ם ז"ל זכר לזה וגם אין בכל גלילותיכם נזהרין מזה, זהו תורף הדברים... ועתה הוספת ידך שנית כי הרב ר' יצחק בר ששת נר"ו כתב לכם כי האמת הדבר כי עכוב יש בדבר וצריך לתקן הספרים וחיזק דבריו בראיות ולפי

³²⁵ ועיין בריב"ש הנ"ל בד"ה ושמעתי שיש מי שהורה וכו' שהביא דבריו, ודן בהם.

³²⁶ הנה התשב"ץ הוכיח מהאי "מי שכתב" שאין דיבוק רגל הה"א פוסל וכוונתו שמתו"ד שכתב שצריך להדביק רגל החי"ת בדיבוק עב כדי שלא יראה כה"א נראה דס"ל שגם רגל הה"א דבוקה אלא שאינה דבוקה רק בדיבוק דק ולא בדיבוק עב, שאם תאמר שרגל הה"א אי אפשר לה להיות דבוקה כלל, א"כ מ"ט צריך לעשות דיבוק עב לחי"ת הא כבר בדיבוק דק יצאת מכלל צורת אות ה"א, ובהכרח דה"א כשירה בדיבוק דק ולכך כדי לעשות חי"ת צריך שידביקה בדיבוק עב. ולכאורה יש מקום לדחות דלעולם ה"א פסולה גם בדיבוק דק, ומ"מ צריך לעשות לחי"ת דיבוק עב כדי שתהא ניכרת שאינה ה"א, דהגם שאינה כשירה לה"א מ"מ תינזק יקרא אותה ה"א ומה"ט תיפסל, עיין לעיל שביארנו כע"ז בדברי הריטב"א, [והתם הבאנו שהתשב"ץ פליג עליה, עיי"ש].

שזה המכוון בברייתא שלא יעשה הה"ן חית"ן, (ואולי ימ"ל לחומר הענין שיש ביניהם שינוי המעכב באות הה"א, אלא ששינוי זה אין בו מקום לסופר לטעות בין ה"א לחי"ת ולכך א"א לפרש דעלה קאי הברייתא להזהיר שלא יחליף זה בזה, אלא שלא נתבאר לי מהו אותו שינוי, ואולי החטוטרט ונאמר שהיא פוסלת בה"א ובחי"ת היא למצוה, אלא דהא מנלן?], וצ"ע והי"ע.

³²⁴ כוונתו לומר דמצד מה שהאות דומה לאות אחרת אין לפסול שהרי בדיבוק דק אינה דומה לחי"ת, ומצד "כתיבה תמה" נמי אין לפסול שלא נמסרה צורת הה"א להיות עם פתח, ורק ספרי דוקני עבדי הכי למצוה. ועיין מש"כ לעיל (ע"ד הריטב"א) בענין דיבוק דק, [ע"ע מהרלב"ח (סי' צ"ח)].

ונראה שזהו דעת ספר עמודי גולה³²⁷ שכתב וז"ל וספרי דוקאני חטרי לגגה דחי"ת פרש"י ז"ל כזה ויש מפרשים כזה ורבינו תם ז"ל פירש כזה וטוב לעשות כזה וכזה, ותלו לכרעא דה"א ודקו"ף עכ"ל זה הספר. ונראה מדעתו דתליית כרעייהו דה"א ודקו"ף שוות לחטטרת גגא דחי"ת מדכריך ותני להו כי הדדי, ואין לומר שבחטטרת גגה דחי"ת יפסל ס"ת, שא"כ לא תמצא ספר כשר שהרי לא נהגו כלל בשום חטרה לא כזה ולא כזה, ועוד דלספרי דוקאני היא ולא לעכובא, ודברי זה הספר קב ונקי וכדאי לסמוך עליו בכ"מ, והרי זה מפורש, וכיון שמצינו רב לסמוך ההיתר עליו אין לחוש לאוסרו ולשנות המנהג.

והרב נר"ו הנזכר דחה בקונדריסו אשר שלח לכם ראית הרב רש"ט פלקו"ן הנז' ז"ל בשני פנים. האחד כי הוא אומר הא דספרי דוקאני א"א להיות כפשטה שהרי שנינו בפירוש דהה"ן חית"ן יגנוז, וא"כ על כרחייהו אית להו למיתלי כרעא דה"א דלא תהוי כחי"ת. אלא ה"ק דספרי דוקאני היו תולים כרעא דה"א יותר משאר הסופרים, כדי שיהא ניכר אותו רמז של בעלי תשובה הרומז בתליית הה"א.

ולשינא לא משמע הכי ועוד שהרי רש"י ז"ל פירש בפירוש מנחות שלו ז"ל תלה לכרעא דה"א שלא היו מדביקין רגל הה"א לגגה, וכן פירש ההיא דכרעא דקוף בפרק הבונה וכן פירוש בעל הערוך בערך חטר. ועוד א"א לפרש כן כלל שהרי זה הלשון בעצמו אמרו בגמ' בפרק הבונה גבי כרעא דקוף, וכל אותו ענין הנזכר בה"א בפרק הקומץ רבה נזכר בקו"ף בפרק הבונה, והקו"ף אין לפרש אמאי תלוי כרעא דקוף הרבה, שהרי עדין לא שמענו שצריך לתלות כלל שיצטרך לתת טעם למה מרחיקין אותו הרבה, ואכתי לא עיילת' אפיקתיה, אלא ודאי אפילו לתלייה כל שהוא שרגל קוף תלייה כדמוכחא באלפ"א בית"א דר"ע הוצרכו לאותו טעם, וא"כ ספרי דוקני למה ליה למתלי כרע' דה"א טפי משאר ספרי משום ה"ט, הא בתלוי' מועטת כתליית כרעא דקו"ף איתא להאי רמז.

ועוד שאפילו לפי פירוש הרב נר"ו אין תליית רגל הקוף מעכבת, שבתליות רגל הה"א מצינו ברייתא מפורשת שצריך לתלותה ההיא דפרק הבונה הה"ן חית"ן וכו', וההיא ודאי לעכובא היא, ולמצוה בלחוד צריך לתלותה הרבה לפי פירוש זה, והיינו ההיא דפרק הקומץ רבה דספרי דוקאני, ובאותו סגנון שנאמרה לספרי דוקאני כרעא דה"א נאמרה כרעא דקו"ף, וכי היכי דלהתם למצוה נאמרה אפילו לפי פירוש זה הכי נמי לכרעא דקוף, שלא מצינו שיהא פתח תשובה בתליית כרעא דה"א אלא לספרי דוקאני, וה"ה והוא הטעם לתליית

כרעא דקוף, שהרי שניהם שוין רמז לפתחי תשובה, וכי היכי דבה"א ליכא אלא מצוה הכי נמי בקו"ף.

והפנים השניים שבהם דחה הרב נר"ו ראיית הרב ר' ש"ט פלקון ז"ל, שהוא אומר דספרי דוקאני הוי חטרי לגגיה דחי"ת ואפילו הכי תלו לכרעא דה"א, ואף על פי שכיון שחטרו גגו של חי"ת אין בזה משום הה"ן חית"ן, אפילו הכי תלו לה, לפי שעכוב יש בדבר בתליית הה"א, ואפילו היכא דליכא משום הה"ן חית"ן מפני אותו רמז, ויצא מזה דה"ה לכרעא דקוף שהרי שוה באותו רמז.

והנה בפירושו זה ביטל ראיית עצמו, שהביא דההיא דספרי דוקאני לעכובא אתמר מההיא דהה"ן חית"ן כמו שכתבתי למעלה, שהרי בפירוש זה ההיא דהה"ן חית"ן היא בחד גונא היכא דלא חטריה לגגיה דחי"ת, והא דספרי דוקאני איתא בגונא אחריתי דחטרי לגגיה דחי"ת, וא"כ הדרא בעיין לדוכתה מנא לן דספרי דוקאני לעכובא עבדי הכי, ולא אשכחן ברייתא דאמרה הכי ויש לבעל הדין לומר דלמצוה אתמר ולא לעכב, מכיון שהיינו צריכין לראיתו שהביא ונתבטלה בפירושו זה.

ועוד שהפירוש עצמו דחוק ואינו כדאי לסמוך עליו, חדא דלישנא לא משמע הכי דהכי הוה ליה למימר חטרי ליה לגגיה דחי"ת ואפ"ה תלו לכרעא דה"א. ועוד דבגמרא מוכח שפיר דחטרת גגיה דחי"ת ותליית כרעיה דה"א כי הדדי נינהו בדינייהו, דהכי אמרינן התם חטרי לגגיה דחי"ת כלומר חי ברומו של עולם ותלו לכרעא דה"א כדבעא מיניה וכו', ומוכח האי לישנא דדא ודא חד הוא למצוה ולא לעכב. ועוד כיון דתליית כרעיה דה"א לעיכובא היא אפילו היכא דליכא למיפסליה משום כתיבה שאינה תמה משום האי רמז, א"כ פשיטא דהוה להו למיתלי לה אף על גב דחטרי לגגיה דחי"ת, ולא הוה ליה למימר דספרי דוקאני עבדי הכי דפשיטא דאית להו למעבד הכי, כיון דאי לא עבדי הכי מפסיל ס"ת, ומה ענין לתלות זה בחטרה חי"ת דספרי דוקאני והוה ליה לאיתויי סתמא טעמא דתליית כרעא דה"א לההוא רמז דפתח תשובה. ועוד דודאי ברייתא דתניא הה"ן חית"ן וכו' בכל ענין אתנייהו שלא ידבק רגל הה"א לגגה דחי"ת ולא מפלגא ברייתא בין חטרי לגגיה דחי"ת בין לא חטרי, וא"כ משום ההיא ברייתא גופה אית להו למעבד הכי, ולא הוה צריכין לטעמא דפתח תשובה דמיייתי עלה. ועוד היאך היה עולה על הדעת דחטרת החי"ת יכשיר דביקת הה"א שהיו צריכין לטעם אחר והלא חטרת החי"ת אינו מעכב, וא"כ אפשר היה להן לכתוב חי"ת בלא חטרת גגה, וכיון שכן אם הדביקו רגלה של ה"א כבר עשו מה"א חי"ת בלתי מחוסר, דבין מחוסרת בין שאינה מחוסרת חי"ת היא, ומה אצטריך למימר דלא עבדי הכי כי חטרי לגגה דחי"ת. ועוד שחטרת החי"ת

³²⁷ סמ"ק מצוה קנ"ג.

ודאי דעת הרמב"ם ז"ל וכמו שדקדק מדבריו הדיין הנכבד ר' יוסף בר דוד יצ"ו בכתבו ששלח אלי זהו העולה בידי בדבר זה.

ולפי שחלית פני שאדבר בזה עם הרב ר' יצחק בר ששת נר"ו עשיתי כן ודברתי עמו בבה"כ, והוא תוקע עצמו בדברי ספר יורה דעה (טור סי' רע"ד) שכן כתב בפירוש, וכן נראה מתשובת הרשב"א ז"ל³²⁸, ואתם עשו הישר בעיניכם.

אבל אם יזדמן לכם תיקון ותסכמו עליו אינו מספיק להפריד רגל הקוף מגגה, משום דהוי כחק תוכות³²⁹ דלא הויא כתיבה כדאיתא בגיטין בפרק המביא תניין (כ.), שהרי כשהפריד רגל הקוף נעשית האות מאליה כחוקק סביבות האות ותוכותיה ונשארה האות בולטת מאליה, ואנן בעינן חק יריכות שיחקוק האות עצמה וירכותיה שיהא הכתב בעצמו נעשה בידי אדם ולא מאליו, הלכך צריך לגרוד כל הרגל שהוא נעשה בפסול³³⁰ ואח"כ יכתוב על הגרד (ה) רגל תלויה, והשתא שפיר חק יריכות שהאות מתחלתה כן היתה נעשית, שהוא כותב גוף הקו"ף ואח"כ כותב כרעא, והשתא לא הויא חק תוכות שכן הוא דרך עשייתה, וכ"כ משמו של אדונינו החסיד הרב רבי יונה ז"ל וכ"כ תלמידו הרשב"א ז"ל.

שו"ת מהר"ק שורש עא

ואשר שאלת אם יפסל בדביקות רגלי הההי"ן וקופין, וכתבת שכתב הפוסק דאין נפסל בכך, אני בענייני לא ראיתי אותו פוסק, אך דבקות האותיות ונגיעתן זו לזו ראיתי שכתבו הפוסקים דאינו נפסל, ומ"מ לע"ד נ"ל מתוך לשון הגמרא דפרק הקומץ רבה (כט:): דשפיר מקרי אות אעפ"י שאין רגלי הקוף והה"ן תלויין, דאמר התם אמר רב אשי דחזא להו לספרי דיוקני כו', דמשמע דווקא ספרי דיוקני משום דרש דאי הדר בתשובה כו', הא שאר ספרי לא דייקי

³²⁸ ח"ט סי' שנ"ב (הו"ד לעיל), ע"ע במש"כ שם ע"ד.

³²⁹ וכן הוא בתשו' הרשב"א (שם) והביאו הריב"ש (סי' קמ"ו), וכ"כ המהר"ק (שורש צ"ח, הו"ד בסמוך). אמנם המרדכי (סי' תתקנ"ג) כתב בשם הר"ף דסגי בהפרדה ע"י הסכין, [ע"ע בדברי חמודות הלק"ט ס"ת אות פ"ד]. ועיין בשו"ע או"ח (סל"ב סי"ח וסכ"ה).

³³⁰ כ"ה בתשו' הרשב"א הנ"ל, ובקרו"ס למאירי (מ"ב ח"ב) דסגי במחיקת רגל הקו"ף, וטעמם משום דראש האות נכתבה בכשרות ולא אירע הפסול רק ברגל, ובשו"ת מהר"ם אלשקר (סי' ה') הוסיף לבאר שהוא משום שדרכו (של הרגל) להיות תלוי. עוד כתב דדעת רש"י והרא"ש דלא סגי במחיקת הרגל ובעינן שימחוק את האות כולה, וכ"כ בשו"ת הרד"ך (סי' א' סוף חדר ל') בדעת הרא"ש ודקדק מלשונו דדעתו דכל שנדבקה הרגל לגג האות בטלה לה צורת האות לגמרי, [וע"ע בהערה לעיל בסמוך].

לפרש"י ז"ל אינה משנה צורתה כמו שכתבתי גם הה"א יש לה אותה תג כדאיתא בפרק הקומץ רבה (שם), ואדרבא השתא דמיא טפי הה"א לחי"ת כי מחטרא מכי לא מחטרא, ופשיטא דאי לא תלו כרעא דה"א דמיא לחי"ת כי מחטרי לה נמי, ובספר עמודי גולה נראה שהוא מפרש בין החטרא בין התלייה לספרי דוקאני וכמו שכתבתי לשונו למעלה. ואחר שדחינו אלו הראיות נשאר הראיה מפורש להכשיר ויתד היא שלא תמוט.

ועכשיו אבריע כן לפע"ד ממקום אחר הכרעה גמורה דודאי כל מה שדרשו בה"א וקו"ף למצוה אתמר ולא לעכב, דהכי אמרינן בה"א בפרק הקומץ רבה (כט:): מאי טעמא תליא כרעא דה"א דאי הדר בתשובה מעיילי ליה וכו' ומ"ט אית ליה תגא אמר הקב"ה אם חוזר בו אני קושר לו כתר כמותי, ובוה הלשון בעצמו נאמר בקו"ף בפרק הבונה (קג:), ואין לך לומר דתגיה דקו"ף ודה"א לעכובא אתמר חדא דפוק חזי מה עמא דבר, ועוד שהרי נראה דברי הראשונים ז"ל שהם כתבו אותיות של בד"ה ח"קי שצריכות להיות מתוייגות ע"פ המדרשות הלא תמצאם כלם בספר המנהיג, והרי תג של חי"ת יצא לנו מהמדרש הזה דספרי דוקאני חטרי ליה לגגיה דחי"ת וההיא ודאי למצוה אתמר וה"ה לאינך, ועוד לא יהיו אותיות אלו יותר חמורות מאותיות שעטנ"ז ג"ץ דאמרינן בפרק הקומץ רבה (שם) א"ר ז' אותיות צריכות ג' זיינין ואע"פ שזה הלשון מוכיח דלעכובא אתמר, אפ"ה כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ה מה' תפילין ה"ג) דלמצוה בלחוד אתמר וכ"ש אותיות של בד"ה חק"י שע"ד המדרש נאמרו שאין בהם עכוב, וכיון שתגה דה"א ודקו"ף למצוה אתמר ולא לעכב ה"ה לתליית כרעייהו דלא מפסקינן מדרשא בסכינה חריפא...

ובתלמוד יש כעין ראיה שאפילו הה"א היא דבוקה, דאמרינן בפרק המגרש (פה:): ולא לכתוב למחך דמשמע חוכא אלא למחך, ומשמע לכאורה שבזאת הה"א אפשר להוציא ערער על הגט הצריכו להפרידה, אבל שאר ההי"ן לא צריך דבין דבוקה בין נפרדת הה"א הי"א ע"פ החילוק שעשיתי בין שהיא דבוקה בעובי לדבוקה בדקיקות, אלא שבגט כל שהיא דבוקה כלל בין אפילו בדקיקות יש לחוש לערער, אבל בס"ת כיון שאינה דבוקה בעובי דלא דמיא לחי"ת כשרה זה נראה דעת רבינו ז"ל, (הג"ה אמר הכותב קרוב לזה מה שכתבו שם התוס' והרשב"א ז"ל). ואין אנו צריכין לדחוק ולפרש כמ"ש הראשונים ז"ל דלא לכתוב למחך דלתלייה לכרעיה שפיר דלא ליתחזי למחך בחי"ת, וזה דוחק שכל שהיא נפרד מעט לא משגיחין בערעורו דבעל. ונראה ודאי שזהו דעת הגאונים ז"ל שהשמיטו מחבוריהם מדרשות אלו של תליית כרעייהו דה"א ודקו"ף ואלו היה עכוב בדבר לא היה להם לסתום אלא לפרש. וכן נראה

בהכי, וגם לא היה רב אשי משמיענו דבר זה לחדוש, כדמשמע מתוך לשונו שמחשיבו לדבר חדש הך תלייה דרגל הי"א.

ועוד יש לדקדק ולומר דתליית רגל דהי"א וחסירת גג דחי"ת שדין אחד להם, מדמחית להו בחדא מחתא, ופשיטא דאין אנו רגילין בחסירת החי"ת בגיטין ואפילו לכתחלה, ומיהו קפדינן בתלייתן בגט ואילו בחסירת גגה של חי"ת לא קפדינן בגט אפילו לכתחלה. נלע"ד היינו משום שזה תלוי בגוף האות וזה אין תלוי, ומשום כך נכון לכתחלה לדקדק בדבר מפני שנראית האות כאלו נשתנית מאחר שרגילים לתלות רגליהם, אבל מ"מ לענין פסול בדיעבד נ"ל להשוותם מדמחית להו בחדא מחתא כדפירשתי לעיל.

ועוד יש להביא ראייה מלשון רש"י בפרק בתרא דגיטין (פה:): שאין האות נפסל בחסרון תליית הרגל, דגבי הא דקאמר התם לא לכתוב למהך כו' פירש שם רש"י צריך וז"ל צריך הוא להבדיל רגלו של הי"א שיהיה אויר בין רגלו לגג דלא ליתחזי כחי"ת עכ"ל, מודקאמר שצריך שיהיה אויר בין רגלו לגג כו', משמע דווקא בהך דלמהך דלא לישתמע לשון חוכא, הא בשאר ההי"ן שבגט אין להקפיד שיהיה אויר בין רגלו לגג. ועוד מודקאמר דלא לתחזי כחי"ת ולא קאמר דלא תהוי כחי"ת, משמע שאין שם הי"א משתנה משום חסרון תליית רגלה, אלא דאיכא משום מראית העין דלא לישתמע לשון חוכא וכו'. וכן כתבו שם התוספות וז"ל וכן רגל ההי"א דלמהך להרחיק מן הגג, שמא אין צריך להרחיק אלא שלא יחבר בגגה עכ"ל, משמע דלפי זה דבשאר ההי"ן אין קפידא אפילו אם יתחבר בגגה...

ואם ישיב המשיב הלא כתב רבינו ברוך בסוף הלכות תפילין וז"ל וצריך שלא יגע רגל שמאל של הי"א לגג של הי"א, וכן אמרינן בפרק בתרא דגיטין (פה:): צריך להרחיק הי"א דלמהך דלא משתמע חוכא עכ"ל, משמע מתוך דבריו דס"ל דרחיקת רגל ההי"א גורם הפסד בצורת האות, מדהביא ראייה לענין תפילין מהי"א דלמהך כו'. אומר אני דאדרבה משם ראייה להתיר שהרי דבר פשוט הוא לכל מבין דע"כ ס"ל כדעת רש"י וכדעת ראשון מתוס' דאית להו שאין צריך להרחיק אלא שלא יתחבר הרגל בגגו, דאי לא תימא הכי אין עניינו שייך כלל לענין דתפילין דפשיטא דלענין תפילין סגי באויר כל שהוא בין הרגל והגג, אלא ע"כ סבירא ליה דלא בעינן הרחקה רק שלא יגע כולי ואפ"ה דווקא בהי"א דלמהך דלא לישתמע חוכא הא בשאר ההי"ן אין קפידא לכל הפחות בדיעבד...

וגדולה מזו כתב רשב"א בתשובה וז"ל השאלה והתשובה. שאלה (ב) גט הנכתב כתב שאינו אשורית כגון הכתב שאנו קורין משק"ייט אם הוא כשר. תשובה גט מעליא הוא. וכשר הוא דלא בעינן בגט כתב אשורית אלא בכל כתב כשר עכ"ל... כל שכן וכל שכן שיש

להכשיר בהיות הרגל מחובר לגג, שהרי דבר פשוט הוא דאין לך אדם לא תינוק ולא חכם ולא טפס שיקרא אותה חי"ת אלא הי"א³³¹, אעפ"י שהרגל מחובר לגג. ומ"מ פשיטא ופשיטא שאם היה הרגל מחובר לגג בענין שהתינוק לא חכם לא טפס יקרא אותה במקום חי"ת היה גט נפסל בכך, ומ"מ אפשר להיות החבור בתיבה שאף אם תקרא בחי"ת במקום הי"א שלא יפסל הגט בכך, אך בזה לא אאריך כי חשבתי שלזה לא הוצרכנו שלא טעה הסופר כל כך להפסיד צורת האות לגמרי עד שיקראנה תנוק בחלוף, אלא שלא היה מסופרי דיוקני, וא"כ נראה לי להכשיר מכל הני טעמי דלעיל.

ועוד שהרי אפילו לענין ס"ת ותפילין כתב המרדכי קטן שמתחלה פסל להפריד בסכין היכא שנדבקו רגלי ההי"א או הקו"ף, ושוב חזר בו והכשיר, משמע שאין שם האות נפסד לגמרי משום דביקת הרגל בגג, דאל"כ לא היה מכשיר בהפרדת הסכין דא"כ היה כמו חק תוכות, כמו שכתב רבינו יצחק והבאים אחריו בענין נפלה טיפת דיו על האות וכו', דאם גוררו בסכין דהוי כמו חק תוכות.

ומכל מקום נראה לי להיות הדבר כשר והגון להפריד בסכין... וכ"ש הכא שהלך הבעל למדינת הים ואין לך תקנת עיגון גדול מזה לפי הנלע"ד, וגם לא שעת הדחק גדול מזה כיון שהבעל הלך לו למדינת הים, ושלוש מאתי הצעיר יוסף קולון בן מהר"ר שלמה זלה"ה.

שו"ת מהר"ק שורש צח

ועוד ראיתי בגט הנ"ל והנה כל רגלי הקו"ף שבו מתחילה נדבקו בגג שלהם ושוב נפרדו בסכין, ואחת מהנה לא נעדרו שלא נתקנו וכולן נפרדין, רק אחת בחתימת העדים והיא הקו"ף של יעקב אבי

³³¹ לא נתברר לי מדוע פשיטא ליה למהר"ק דתינוק קורא אותה הי"א אע"פ דהרגל דבוקה לגג, ואולי מפני החטוטרות, אלא דאאל"כ שהרי המהר"ק גופיה בתשובה (שו"ת החדשים סי' ל"ב) כתב ז"ל "מדגרסינן בשבת פרק הבונה (קג.) ת"ר וכתבתם שתהא כתיבה תמה שלא יעשה היהין חיתין חיתין יהיין, ואי אמרת בשלמא דהך חטוטרות היינו גובה בעלמא למדת האות לר"ת או חוטרא בעלמא לרש"י, היינו שהוצרך להזהיר שלא יעשה בצורת חית או בהפך, כי בהדבק רגל ההי"א לגגה שלה נקל הוא שתדמה לחית שהרבה פעמים יארע שגם ההי"א יהיה כעין חטוטרות, כגון שאין הסופר בקי כ"כ לכתוב כתב מיושר ולפעמים יגביה באמצע גג ההי"א או שאר אותיות ובהדבק רגל ההי"א לגג תדמה לחית", עכ"ל, ומפורש דבהדבק רגל ההי"א לגגה דומה לחי"ת וא"כ צ"ע כוונתו כאן, ואם כוונתו דכאן איירי בדיבוק דק ולכך נקראת לתינוק ה"א, והסופרים הטועים שבברייתא בשבת איירי בדיבוק עבה, וזה כוונתו במה שמחלק בהמשך דבריו "אך בזה לא אאריך כי חשבתי שלזה לא הוצרכנו שלא טעה הסופר כל כך להפסיד צורת האות לגמרי עד שיקראנה תנוק בחלוף", עכ"ל. אכתי קשה דנמצא שאין דרך הסופרים לטעות בכך, ובדבריו בתש"י הנ"ל כתב דדרכם לטעות ולעשות את ההי"א בדומה לחי"ת, עיי"ש וצ"ע.

המנהג, וכל שכן בהיות המנהג כדברי הפוסקים האחרונים כגון רבינו יצחק ורבינו פרץ ובעל הטור יורה דעה, וקל וחומר להחמיר באיסור גט החמור³³³, והרי פשט המנהג בכל ישראל להקפיד בדבר לכל הפחות לכתחילה, ושלא על ידי שום הפרדת סכין, וזה פשוט.

שו"ת מהר"ק החדשים סי' לג

על דבר הס"ת אשר רגלי הקופין וההיהין דבוקים בגג האות, ושאלתם האם יש לפוסלו בשביל כך אם אין. הנה כתב בטור יורה דעה (סי' רע"ד) וז"ל וכן צריכות כל אות ליגע כגון הנקודות שבשני ובעין כו' חוץ מרגלי ההיא והקוף שאותה בלבד אין להם ליגע ואם נוגעות פסולות, עכ"ל. וגם כתב בא"ז וז"ל הי"א וקו"ף תלוי כרעייהו שאין לחברם בראש הגג למעלה ואם חברים פסול, עכ"ל, ואף על גב שכתב המרדכי קטן וז"ל ותלו ליה לכרעיה דהיא וכרעיה דקוף וכו' עד ומיהו מצאתי דלא מיפסל בהכי, עכ"ל, מ"מ מאחר שפסל בטור י"ד וגם בספר א"ז נר' לע"ד דאין דבריו של אחד במקום שנים וכ"ש להחמיר דהיינו שלא להכנס בספק ברכה לבטלה...

ואם יאמר האומר שגם לאחר חזרה ראוי להכשיר זה הס"ת מאחר שכתבת שרשומי ניכר היותם היא וקוף, והנה הוא כתב או שנפסדה צורת אות אחת עד שלא תקרא כל עיקר דמשמע הא אם היתה נקראת כל עיקר לא יפסל, א"כ הכא שרשומי ניכר היותם היא וקוף לא יפסל, אפילו נאמר כן מ"מ יש לומר שרבינו משה ס"ל כדברי המרדכי קטן שהבאתי למעלה שכתב אף אם לא תלה כרעייהו דהיא וקוף שאינו נפסל בכך, ומכל מקום מתוך דבריו יש להביא ראיה שלדברי בעל הטור יורה דעה וא"ז שהבאתי למעלה שכתבו דאם נדבקו רגלי ההיא והקוף שהוא פסול, וא"כ לדידהו חשיב כאילו לא נכתב האות כלל מדפסלי בהני. ומעתה יש ללמוד מתוך דברי רבינו משה שלדברי טור י"ד וא"ז שהוא פסול גם בדיעבד, מאחר שכתב שאם חסר אפילו אות אחת שהוא כחומש מן החומשין שמלמדין בהם התנוקות, (ולא קורין) ואין קורין בו ברבים כי אין בו קדושת ס"ת, לדברי הטור דיורה דעה וא"ז הרי זה כאילו נחסרה האות כדפי' לעיל, ומתוך דברי הרמב"ם נשמע לבעל טור י"ד ולא"ז וכדפירשתי. ועוד נראה שגם ממקומו הוא מוכרע, מדכתבו שאם נגע

העד השני שנשארה עדיין דבוקה הרבה בגג שלו, שפלטתה הסכין באפס הרגשת המוחק.

והנה דבר ידוע הוא כי בספר תורה היה פסול בכה"ג לדברי אור זרוע וטור יורה דעה (סי' רע"ד) שהרי כתב באור זרוע³³² וזה לשונו ה"א וקו"ף תולה כרעייהו שאין לחברו בראש הגג למעלה ואם חברו פסול עכ"ל. ובטור יורה דעה כתב וז"ל צריכה כל אות ליגע כגון הנקודה של השני ועיי"ן כו', חוץ מרגל הה"א והקו"ף שאותו בלבד אין להם ליגע ואם נוגעין פסולות עכ"ל. וכתב בסמ"ג שיש לעשות הגט לכתחילה כתקון ספר תורה, ואם כן פשיטא שיש להקפיד בגט שלא יגעו רגלי הה"א והקו"ף לגג שלהן, ואע"ג שגם בספר תורה כתב במרדכי שמתחילה פסל הר"ץ להפריד בסכין כה"ג, ולבסוף חזר בו והכשיר, מ"מ לא משמע כן מלשון אור זרוע ויורה דעה דלעיל שכתבו בסתם שהוא פסול, ולא אמרו שיועיל בו תיקון, משמע לכאורה דסבירא ליה דלא מהני ביה הפרדת הסכין כדברי הר"ץ הראשונים, משום דחשיבי לו כחך תוכות דפסל ליה תלמודא בהדיא במסכת גיטין (כ.), וכן כתב רבינו פרץ בהלכות גיטין וזה לשונו, ואם יפיל דיו בתוך האות שלא לתקן ע"י מחוקה, עכ"ל, משמע דפסול אפילו היתה האות ניכרת, מודלא מפליג בהכי כדמפליג בהלכות תפילין, והכא נמי לא שנה, ולכל הפחות יש להחמיר בדבר, וכן נהגו כל ישראל, וכן ראיתי כל רבותינו נוהגין להכתיב גט אחר כל זמן שאות אחת נוגעת שלא כמשפטה אפילו כמלא נימא, ולא ראיתי מעולם מי שהקל בזה לכתחילה.

ואע"ג דמתוך לשון רש"י דפרק בתרא דגיטין (פה:) משמע דאין להקפיד בנגיעת כרעיה דה"א לגג שלה כ"א בה"א דלמהך, ומסתמא דהוא הדין לרגל הקו"ף דהא בחדא מחתא מחתינהו תלמודא בפרק הקומץ רבה (כ"ט:), וגם ממקומו הוא מוכרח קצת, מדקאמר רבא התם חזינא להו לספרי דוקני דחטריה לגגיה דחית ותלו ליה לכרעיה דה"א וקו"ף משמע דדוקא ספרי דוקני, הא שאר סופרים לא היו מקפידים, וגם משמע משם דעד שלא ראה סופרים דוקני דתלו ליה כו' רבא עצמו לא היה מקפיד בדבר, ומסתמא אם היתה האות נפסלת בכך לא היה רבא טועה בזה עד שראה הני ספרי דוקני, דמסתמא כבר היה ידוע צורת האותיות היאך, מ"מ כתב רבינו פרץ וזה לשונו, וצריך שיהיו ההיהין תלויין לכרעייהו וכן הקוף כדמוכח פרק הבונה, וה"א דלמהך להרחיקה יותר עכ"ל. וזה הוא שלא כדברי רבינו שלמה דפרק בתרא דגיטין, וכן שאר הפוסקים כגון אור זרוע וטור יורה דעה לא ס"ל הכי, ואם הלכה רופפת יש להלוח אחר

³³³ עיין בדברי המהר"ק בתשובה לעיל מינה (שורש ע"א), ומדבריו שם נראה דמסיק בדיבוק הה"א לגגה בגט להקל, [ומשמע שם דגם בס"ת דן להקל]. והפרדת סכין הצריך רק לכתחילה, ובתשובה כאן פוסל בגט החמור, ושלא יהי אפילו הפרדת סכין, וצ"ע. וע"ע בתשו' המהר"ק החדשים בסמוך, וצ"ע, עיי"ש מש"כ בהערה.

³³² לא מצאתי באור זרוע כן, [עיין בדבריו הל' תפילין (סי' תקנ"ב)].

רגל אל הגג שהוא פסול, משמע לכאורה פסול ממש אפילו בדיעבד. ולכן נראה לע"ד שאין לקרות באותו ס"ת בלא תיקון³³⁴.

זמן מאחר שמתוך כתבכם נראה שגם ההיהין שבשם דבוקות, ושם אי אפשר למחוק כל הרגל ולחזור לכתבו, דיש לחוש דשמא הלכה כדברי האומר שהוא כשר בדיעבד כמו שכתב במרדכי קטן, וא"כ השם קדוש הוא אף כי נדבקו האותיות מאחר שהוא כשר בדיעבד, ואם היינו מוחקים הרגל יש לחוש משום מוחק השם שהוא באזהרה, הלכך אני אומר באו ונסמוך על דברי המ"ק שכתב, וז"ל ואם הודבקו היא וקוף בתחילה אסר הר"ץ להפרידן, ושוב חזר בו והכשיר לתקן בסכין, ואות של שם שנדבק יכול למחוק החיבור כדי לנאותה ולא הוי אזהרה למוחק כה"ג, עכ"ל. והרי לך שמונת להפרידים בסכין ולא הוי חק תוכות³³⁵, וגם שמונת להפריד אפילו אות של שם, ולא ראיתי פוסק שיחלוק עליו בזה לומר שלא יוכל להפרידים בסכין כי אם רשב"א בתשובה, ואמנם לא דבר כי אם מרגל הקוף אם נדבק לגג העליון אבל לא מרגל ההיהין. ועוד ראיתי בתשובה אחרת ממנו שמזהיר על צורת האותיות כגון אלף ושין וסמך ומסיים וז"ל וכן רגל הקוף צריך שלא יגע בגג כו', ואין מדבר מן ההיא כלל, נראה לע"ד שהוא מחלק בין תליית רגל ההיא לתליית רגל הקוף. ונראה לי ראיתו מדאמר בפרק הבונה (קד.) מאי טעמיה כרעיה דקוף תליה דאי הדר ביה ליתי וליעול בהך, ומדקאמ' מ"ט תלייא כרעיה דקוף כו' משמע שהדבר ידוע שכך היא צורת הקוף, אבל מכרעיה דהיא אינו מדבר כלל אלא בפרק הקומץ (כט:), רבא אמר באושי חזינא לספרי דיוקני דחטריה לגגי דחית ותלו ליה כרעיה דהיא, משמע דוקא ספרי דיוקני עבדי הכי משום דקדוקי סופרים, אבל שאר סופרים לא היו עושים כך, ומסתמא אם היתה תלייה צורך עיקר כתיבת ההיא גם שאר הסופרים היו עושים גם הם, וגם רב אשי לא היה מחשיב הדבר לחדוש, דאטו רב אשי לא היה יודע צורת ההיא, אלא שהוא מצוה מן המובחר לתלות הרגל שלא יגע בגג.

ולכך נראה לע"ד טוב ונכון למחוק כל רגלי הקופין ולחזור ולכותבו, שכן כתב הרשב"א בתשובה שאם נדבק הקוף צריך למחוק כל הרגל ולחזור ולכתוב כל הרגל, אבל ברגל ההא מאחר שאי אפשר

³³⁴ מכאן מקור לדברי הרמ"ע מפאנו (ס' לו) שכתב ז"ל "יש לי ללמד זכות על הר"י קולון דלא נחית לה התם אלא לענין גטין, אף על פי שראיתי כתוב לגדולי תלמידיו בתשובותיהם שהמה מקילין בה גם בס"ת ותלו בהוראת רבם, עכ"ל עיי"ש עוד בכ"ד.

³³⁵ עיין רמ"א יו"ד (ס' רע"ו ס"א) שחשש לסברא זו שכתב המהרי"ק, ע"ע מג"א (סל"ב סק"ז) שסמך להקל כמהרי"ק כאן, (לפי הגירסא שלפנינו, והביא כן מהמהרלב"ח עיי"ש), ועיין לעיל (ע"ד הריטב"א) שהארכנו בענין זה.

למחוק כל הרגל מפני אותיות השם, וגם אין להחמיר בו כמו שכתב המ"ק בשם הר"ץ וכדכתבתי למעלה את דבריו, אבל אין להחמיר ולומר שגם ברגלי ההיא נגרור כל הרגל כמו שהצריך הרשב"א ברגל הקוף, דחומרא דאתי לידי קולא היא מפני ההיהין שבשם, דאם נגרור שם כל הרגל יש לחוש לדברי האומר בדיעבד לא מיפסל בהכי אם לא תלה רגל ההיא והקוף כמו שכתוב במרדכי קטן והבאתיו למעלה, וא"כ פשיטא שאסור לגרור כל הרגל דהוה ליה מוחק את השם שהוא באזהרה לאו שהרי נתקדש השם גם כי לא תלו רגלי ההיהין שבו מאחר בדיעבד לא מיפסיל בהכי, דבשלמא כשאנו מוחק רק הדבוק אז ליכא משום מוחק דאין אלא מתקן את האות ומיפה אותה, ואינו עושה שום קלקול באות לא בתחילה ולא בסוף, אבל כשהוא מוחק כל הרגל, אף כי הוא מוחק ע"מ לכתוב, מ"מ הרי נתקלקלה האות והפסידה צורתה בשעת המחיקה בטרם יחזור ויכתוב הרגל הנמחק. וכן נראה לכאורה דס"ל לסמ"ג בדיעבד לא מיפסל בתליית רגל ההיא, שהרי כתב וז"ל סופרי דיוקני חטריה לגגי דחית כו' ע"ד תולין רגלו של היא כו', ומדקאמר סופרי דיוקני משמע שגם היום אין תולים כי אם הדיוקנים. אבל אותם שאינם דיוקנים לא, ואם ס"ל דתלייה זו מעכבת למה לא אמר צריך לתלות רגלו של היא כו', דבשלמא לישנא דתלמודא דפרק הקומץ רבה דאמר חזינא להו לספרי דיוקני כו' לא יקשה לדברי טור י"ד וא"ז אף על גב דס"ל שהתלייה מעכבת, משום דאיכא למימר דנקט האי לישנא משום דלא הוי פשיטא ליה תלייה זו אי לאו משום דחזי לספרי דיוקני דעבדי הכי, ומשום כך כתב ספרי דיוקני כלומר שראוי לסמוך עליהם, אבל בלשון הסמ"ג פשיטא דליכא למימר הכי מפי הראיה קאמ' לה כרב אשי דקאמ' חזינא להו לספרי דיוקני, ואי הוה ס"ל דמספרי דיוקני נלמוד אנחנו גם לעכב כדפירשית אליבא [הטור] ד"ד וא"ז, כ"ש דהוה ליה למימר צריך לתלות כרעיה דהיא כו' כדפירשית לעיל. נאם המוכן לאהבת' הצעיר יוסף קולון בן מהר"ר שלמה זלה"ה.

תרומת הדשן סי' רל

ולפי זה בגט נהי דמשום כתיבה תמה לא מעכב מ"מ תיפוק ליה מטעם ראשון דבעי לכתוב האותיות כמו שנמסרו לנו מסיני. והכי משמע באשירי דכתב בסוף גיטין בסדר כתיבת הגט וז"ל ויזהר שירחיק רגל הה"א דלמהך דלא לשתמע כי חוכא, ובכל רגלי הה"א צריך להרחיק כדאיתא פ' הקומץ (מנחות כט:): מ"ט תליא לכרעיה דה"א, אלא בה"א דלמהך צריך להזהר יותר ע"כ נראה דר"ל יזהר שירחיקוה יותר. והשתא נראה להוכיח דע"כ סבר אשירי דפסול בדיעבד אם הדביק רגל דשאר הה"א, דאי לאו הכי מאי צריך לפרש דצריך להרחיק יותר בה"א דלמהך נימא דלעולם אינו צריך אלא

באשירי דכתב בסוף גיטין בסדר כתיבת הגט וז"ל ויזהר שירחיק רגל הה"א דלמהך דלא לשתמע כי חוכא, וכל רגל הה"א צריך להרחיק כדאיתא פ' הקומץ מ"ט תלי כו', אלא הה"א דלמהך צריך יותר, ע"כ נראה דר"ל דצריך לזהר שירחיקו יותר. והשתא נראה דע"כ סובר אשירי דפסול בדיעבד, אם הדביק רגל דשאר ההי"ן, דאי לא"ה מה צריך לפרש דצריך להרחיק יותר בה"א דלמהך, נימא דלעולם דא"צ אלא כשאר הה"א, ואפ"ה שפיר מזהיר תלמודא טפי עליה, משום דפסול אפי' בדיעבד אי אתא בעל ומערער, אפי' לדברי רב האי ובעל העיטור כדאיתא באשירי. אלא ע"כ תצטרך לומר דאפי' בשאר ההי"ן פסול בדיעבד אם הדביק הנפרדים, ה"ה נמי אם היה מפריד אותן שדינם להיות נדבקים. אכן בתוס' פ' המגרש (גיטין פה: תד"ה ולורכי) משמע איפכא דכתבו שם וז"ל ולורכי וי"ו כו' שמא א"צ להאריך, אלא כלומר שלא יעשה קצרה שתהא נראת יו"ד, וכן רגל הה"א דלמהך שמא א"צ להרחיק אלא שלא יתחבר בגנה. ושמא צריך להאריך הוא"ו ולהרחיק רגל הה"א שלא יטעו העולם בזה, ונהגו להאריך ולהרחיק. ומיהו ודאי אין הגט פסול אם לא האריך והרחיק יותר מדאי עכ"ל. והשתא לפי מאי דקאמר דר"ל תלמודא בה"א למהך רק שלא יתחבר בגנה, מאי איריא הך ה"א כולו נמי בעי הכי, אי סבירא לן דהדביק הנפרדים פסול ומעכב, אע"כ אין קפידא לכל הפחות לעכב.

תרומת הדשן סי' רלו

מדברי אשירי סוף גיטין בסדר כתיבת הגט ונתנינו משמע דיש לפסול אותיות שאינם נוגעים כמו שאילתינו דלעיל, שכתב וז"ל ויזהר שירחיק רגל הה"א דלמהך דלא משמע למהך כי חוכא, ובכל רגלי הה"א צריך להרחיק כדאיתא פ' הקומץ (מנחות כט:). מאי טעמא תליא לכרעיה דה"א, אלא בה"א דלמהך צריך לזהר יותר, פי' שירחיקנו היטב. משמע דאם לא הרחיק כלל שאר ההי"ן פסול, דהא איהו כתב בשם רמב"ם דאם לא הרחיק בה"א דלמהך פסול, וכן לדעת רב האי ובעל העיטור אי אתי בעל ומערער, וא"כ מי דחקו לאשירי לפרש שצריך להרחיק הה"א דלמהך טפי, נימא דתלמודא נקטינו טפי משאר הה"א משום דבדידיה פסול אפילו בדיעבד, אע"כ סבר דבשאר הה"א נמי אם לא הרחיק כלל פסול, אלמא פסול אשירי אם הדביק מה שצריך להרחיק כמו בתפילין, ה"ה אם לא הדביק מה שצריך להדביק דמ"ש. וצ"ע בתוס' פרק המגרש (פה: ד"ה ולורכיה לוי"ו) דכתבו שאם לא הרחיק כרעיה דה"א דלמהך יותר משאר ההי"ן כשר בדיעבד, ומ"מ נראה דאין להקל כלל.

תרומת הדשן פסקים וכתבים סי' מה

...ולפ"ז בגט נהי דמשום כתיבה תמה לא מפסיל, מ"מ פסול מטעם ראשון דבעינן לכתוב האותיות כמו שנמסרו לנו מסיני. וה"מ

תרומת הדשן פסקים וכתבים סי' עא

וס"ת דכרעיה דהי"א וקו"ף נוגעים פסולה היא אפילו בדיעבד עד שיתקן, כי כן כתב אשירי בהדיא בהלכות ס"ת (הלך"ט סי"ב) על כרעיה דה"א, וכתב עליה ג"כ דין קו"ף, וע"ש.

שו"ת מהרי"ל סי' קנט

ובבן יורה מר על ס"ת (הקופין) [שהקופין] וההין שלה נוגעין רגליהם למעלה בגנין אם הכשיר לתקנם על ידי גריא מעט להפרידם מנגיהם, או אם מתקרי חק תוכות.

תשובה: וההין וקופין דנוגעין בגג, פשיטא דאין לתקן במחיקה דהוי חק תוכות כמו מ"ם פתוחה שנדבקה וגט ראשון שנתן מו' ז"ל הכשיר הוא וכמה רבנן סמיכי הראשון שכתב ר' בנימין חזן ז"ל. ואני פסלתיו ע"י שהיתה קו"ף של קורפ"ך, נוגעת בגג והודה מורי, אפשר ידוע הוא לדודך החר"ט ועוד נראה לי ראייה מדפסל מהרי"ח לתקן בתפילין ומזוזות ה"א וקו"ף נוגעין, ואמאי לא הוי כשאר אותיות שאין נוגעין אלא ודאי צריך למחוק כל הרגל ותו אין שם ה"א וקו"ף עליה.

ומאי טעמא אית לה תאגא [ה"י]

ספר המנהיג הל' תפילין [עמוד תרכ"ב – תרכ"ג]

ה' יש לו שני תגין מדאמרינן בפרק הקומץ רבא (כט:): מאי דכתיב כי ביה יי' צור עולמים אל תקרי צור אלא צר עולמים ומדכתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, בה' בראם שבה' נברא העולם הזה מפני שדומה לאכסדרא כדאמרי' בלא יחפור והטעם שכל הרוצה לצאת יוצא ומאי טעמא תלא כרעיה דה"א דאי הדר בתשובה ליעול בה"א של מעלה וליעילוהו בהך דנפק למטה לא מסתיעא מילתא דבא לטמא פתחים לו אותן שנים שבהא. בא לטהר מסייעין אותו. ומאי טעמא אית ליה תגא אמ' הקדוש ברוך הוא אם חוזר בו אני אקשור לו קשר כמותי. ופר"ש ז"ל ה' אית ליה כתר קטן בסוף. ורבנו יעקב פירש דהא אית ליה תגא כתגא דדלית מאחוריה כך³³⁶ ולפי דברי שניהם יש לעשות כך¹ בשני תגין.

והאמנם לפי הדעת מסתבר פרק הקומץ מדאמר דתלי ליה לכרעיה דה' דאי מהדר רשע בתשובה לעול בהא של מעלה. גם כן מסתבר שלאותו צד שמחזיר הרשע בתשובה שם הוא קושר לו הכתר כדאמרי' גבי ק' בפ' הבונה, ק' קדוש ר' רשע מאי טעמא תליא כרעיה דקוף דאי מהדר רשע בתשובה ליעול בהא. ולעול בהך שלמטה, בא ליטמא פתחים לו, בא ליטהר מסייעין אותו. מאי

טעמא [מהדרא] תגא דקוף לגבי ריש אמר הקדוש ברוך הוא אם חוזר בו אני אקשור לו קשר כמותי.

ספר אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקמח

דרש ר' יהודה בר אילעאי מפני מה נברא עוה"ז בה', מפני שדומה לאכסדרה, שכל הרוצה לצאת יצא. מ"ט תלי' כרעיה, פירש שאינו מחובר אל הגג למעלה, דאותה נקודה שיש לה' בפנים תולין אותה באויר שאין דבוקה לגג למעלה. דאי הדר בתשובה מעלין ליה ומ"ט אית ליה תגא אמר הקדוש ברוך הוא אם חוזר בו אני קושר לו כתר. פרש"י תגא בסוף ה"י כזה¹, ורבינו תם פירש בתחלת ה"י¹ כמו תגא דדלי"ת בפ"ק דעירובין ובפרק נוטל בסוטה, והרב רבינו שמשון כתב דנראה כפרש"י שהכתר לצד פתח התשובה ותגא דקו"ף כיוצא בו [דאמר] פרק הבונה מ"ט מהדר תגא דקוף בהדי ריש.

ספר האגור הל' תפילין סי' סא

צורת ה"א לרש"י צריך תג למעלה לצד שמאל, וכ"כ ר' שמריה. ור"ת כתב זהו לצד ימין שצריך לרבעה, ולצד שמאל א"צ. וכתב הטורים וטוב לעשות כשניהם.

הא דאמר רב ס"ת שיש בו שתי טעיות בכל דף ודף יתקן וכו'

שו"ת הרשב"א החדשות (מכת"י) סי' קמב

כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ח מהל' סת"ם הל"ג) ספר תורה שאינו מוגה במלא וחסר איפשר לתקנו ולהגיהו כמו שבארנו (שם פ"ז הלי"ב י"ג), אבל אם טעה בריוח הפרשיות וכתב פרשה פתוחה סתומה או סתומה פתוחה, או שהפסיק והניח מקום פנוי במקום שאין בו פרשה, או שכתב כדרכו ולא הפסיק בריוח במקום הפרשה, או ששינה צורת השירות, הרי זה פסול ואין לו תקנה אלא לסלק כל הדף שטעה בו³³⁷. עד כאן.

³³⁷ הנה הטור יו"ד (סי' ער"ה) הביא את דברי הרמב"ם ז"ל "פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה וסתומה לא יעשנה פתוחה ואם שינה בשניהם פסולה, וכתב הרמב"ם שאין לו תקנה וצריך להסיר כל היריעה, וא"א הרא"ש ז"ל כתב בתשובה (שו"ת כלל ג סי' ז) דודאי מועיל לו תיקון כיון שמועיל תיקון בטעות של חסרות ויתירות כ"ש בתיקון הפרשיות אלא שאינו יודע איך יתקן עוות הפתוחות והסתומות כי היה צריך למחוק הרבה לפניו ולאחריו ושמה יזדמן לו שם וגם היה צריך למעט הכתב בשביל ריוח שבין פרשה לפרשה ודבר זה אסור עד כאן", עכ"ל. הנה משמעות דברי הטור דהרמב"ם פליג על הרא"ש שאין מועיל תיקון כלל.

אמנם הב"י (שם) נסתפק בדעת הרמב"ם אי פליג על הרא"ש ז"ל "ומ"ש בשם הרמב"ם... אפשר שטעמו משום דמסיים בברייתא הרי אלו יגנזו... משמע דלית להו תקנה, א"נ משום דתיקון רחוק וכמו שכתב הרא"ש משום הכי קאמר דאין לו תקנה, וכ"כ הריב"ש בתשובה (סימן ז') ליתן טעם לדברי הרמב"ם, עכ"ל. וכוונתו לדברי הריב"ש (הו"ד להלן) שביאר טעמו של הרמב"ם משום "דבשנה צורת הפרשיות אם בא לתקן היה צריך לגרד שיטה א' או ב' בראש הפרשה או למעלה ולהניח ריוח כדי שיעור הפרשה ולדחוק הכתב, כדי לכתוב במה שנשאר כל מה שגרד, ותיקון זה אסור לעשותו לכתחילה, דהא תניא (מנחות ל.) ולא ימעט את הכתב מפני ריוח שלמטה ולא מפני ריוח שלמעלה, ולא מפני ריוח שבין פרשה לפרשה, וכ"ש כשכבר נכתבה התיבה שאין לגרד אותה ולכותבה בדחוק על הגרד", עכ"ל. ולפי"ז אינו אלא איסור לכתחילה, [ובסו"ד נראה יותר דהאי איסורא אינו אלא מדרבנן], אבל פסולא ליכא.

אמנם התשב"ץ (הו"ד להלן) נקט בשיטת הרמב"ם ז"ל "דפרשה סתומה שעשאה פתוחה אם יחזירנה סתומה יצטרך לגרוד ולהרויח האותיות ורויח להו עלמא טובא, וכן נמי פתוחה שעשאה סתומה אם יחזירנה פתוחה יצטרך לגרוד ולדחוק האותיות ודחיק להו עלמא טובא, והרי אלו מומין גדולים, וכמו שטעון גניזה בד' טעיות מעלמא מטעמא דמנומר כדאיתא במנחות, הכי נמי הכא טעון גניזה אף על פי שהמום הוא במקום אחד מפני שהוא הרבה שם" וכו', עכ"ל. הנה לתשב"ץ הא דאינו יכול לתקן אינו רק איסור לכתחילה אלא הוא פסול גמור משום מנומר ואינו יכול לתקן, וזה לכאורה כצד הזה בב"י שהרמב"ם פליג על הרא"ש וס"ל שאינו יכול לתקן וכמשמעות דברי הטור.

והנה השו"ע שם (ס"א) פסק כשיטת הרמב"ם, וכתב עליו הט"ז שם (סק"ב) דהטעם שא"א לתקן משום "שאז צריך למחוק קצת תיבות ולמעט הכתב שיכתוב כתב קטן בשביל זה ואין זה הידור כמ"ש בס"י רע"ג סעיף ב' לא ימעט הכתב כו', וזה דעת רמב"ם", עכ"ל, הנה מהט"ז נראה שפירש את דעת הרמב"ם כדעת

הריב"ש דמה שאין יכול לתקן אינו אלא איסור לכתחילה, [וכמו שמציין לסי' רע"ג ס"ב, ושם מציין הט"ז לסעיף ה' שם דמבואר בשו"ע דהאיסור שלא ימעט את הכתב אינו אלא לכתחילה משום הידור מצוה, עיי"ש], וכן נראה מביאור הגר"א שם (בסק"ב בליקוט) שכתב ז"ל "ויש אומרים כו'. והרמב"ם חולק וכן דעת הריב"ש סי' ז' ועיין שם בארוכה וראיות הרשב"א עש"ה, ע"כ", והוא כדברי הט"ז דאזיל בדעת הרמב"ם והשו"ע כשיטת הריב"ש דהאיסור לתקן אינו אלא לכתחילה.

ויל"ע דהנה הט"ז (שם) גופיה מבאר את שיטת הרמ"א שפסק כרשב"א דשרי לתקן ז"ל "אבל היש אומרים שהוא דעת הרשב"א ס"ל דההיא דלא ימעט הכתב אינו אלא לכתחילה שיזהר מזה שלא יבוא לידי כך, אבל בדיעבד כשר למעט וכמ"ש שם ברישא דההוא סעיף". וכן הוא בביאור הגר"א שם ז"ל "וי"א דמותר כו'. דמ"ש יגזר מפני שאסור למעט את הכתב לכתחילה כמ"ש סי' רע"ג ס"ב", והוא כדברי הט"ז, וצ"ע דמאחר דגם לרמב"ם אינו מעכב בדיעבד מה החילוק בין שיטת הרמב"ם לחולקים עליו.

והפשוט שנחלקו אי היכא שכבר כתב באופן המצריך תיקון ע"י מיעוט הכתב אי שרי ליה לתקן ע"י המיעוט או לא, דלרמב"ם גם בכה"ג אסור ולרשב"א שרי. ובשורש מחלוקתם נראה, דהנה כד מעיינת היטב בדברי הריב"ש נראה שאין האיסור למעט את הכתב רק מחמת הידור הספר תורה בכללותו, אלא הוא דין בכתב זה במסויים שלא למעט, וכמו שמוסיף דכתב שכבר נכתב כתיקונו לגרדו ולכתבו בדחוק כ"ש דאסור, מה שנראה דהא ד"אין למעט את הכתב" הוא מצד כבוד הכתב שלא למעט ולגרעו, [שהרי כשהוא ממועט חסר בהידורו], ולכן כתב דכל שכבר נכתב כתיקונו ובא למעטו כ"ש דאסור למעט, ומהאי טעמא גם בדיעבד אין לתקנו משום דעצם המיעוט אסור, משא"כ לחולקים כל הדין שלא למעט הוא רק מחמת הידור הס"ת, וכל שבלא התיקון יפסל הס"ת לגמרי בודאי עדיף להכשיר את הס"ת מלגזו.

אלא שבכל זה צ"ע מדברי המחבר שם (סי' רע"ט ס"ה) ז"ל "אם דילג שני שיטין או ג', לא ימחוק שלשה שיטין לכתוב במקומם ארבעה או ה' להכניס מה שדילג, מפני שממעט הכתב ומחזי כמנומר (פי' כעור נמר שיש בו גוונים הרבה). וטוב לסלק היריעה", עכ"ל. הנה מפורש דהא דאין יכול לתקן את הכתב אינו רק דין איסור לכתחילה אלא דין פסול דמנומר והוא כדברי התשב"ץ, ולא כמ"ש הריב"ש שהוא רק דין איסור לכתחילה, [וביותר שלריב"ש אין האיסור לכתחילה שייך כלל למנומר שהרי לדידה אין מנומר במקום אחד ומ"מ אסור למעט את הכתב, ובהכרח שעצם המיעוט אסור בלא שייכות לנימור], וצ"ע. ומה שצ"ל בזה שהמחבר פסק כרא"ש שאסור לכתחילה למעט את הכתב הוא משום ד"מחזי כמנומר" ועפ"ד של הבית הלוי (עה"ת קונטרס סת"ם) וכמו שיתבאר להלן בדעת הרא"ש, עיי"ש. אלא שמהט"ז והגר"א הנ"ל אין משמע כן, וצ"ע.

עיין עוד בדברי הט"ז שם (סק"ג) שכתב ע"ד הרמ"א ז"ל "ויש לסופר לכון ביותר שאפשר כשחוזר וכותב שיעשה אותיות כאותן שבס"ת דלא להו כמנומר, ובזה נראה שהיתה דעת הרא"ש שכתב הטור משמו שמועיל תיקון, ואח"כ כ' שאינו יודע תיקון וכו', אלא כוונתו שאם יכול לכון שלא ישתנו האותיות מוטב אלא שהוא דבר שאינו מצוי לתקן", עכ"ל הט"ז. נראה מדבריו שאסור לתקן אם אינו יכול לכון הכתב וצריך למעט, ולא ידעתי כוונתו אי חולק על הרמ"א או מוסיף על דבריו ולאורה פליג על הרמ"א, וצ"ע.

ובש"ך שם (סק"ב) גם כן כתב על דברי הרמ"א ז"ל "ובלבד שלא ימעט הכתב בשביל ריוח שבין פרשה לפרשה כדאיתא בטור בשם הרא"ש מיהו דיעבד אינו מעכב אם מחק לפניו או לאחריו ומיעט הכתב" וכו', עכ"ל. הנה הש"ך כתב שאסור

ולימא בכלן יתקן, לא היא, דבכל מקום שאין צריך אלא כתיבה בעלמא כגון חסרות שייך ביה יתקן, שאין זה אלא ככתיבת שאר הספר, אבל במה שצריך לגרור ולכתוב עד שיעשה מעשה שייך ביה יגנוז, לומר עד שיעשה המעשה, וזה כלל לכל מה שצריך תקון חדש בגרירה וכתיבה, וזה נראה ברור ומעשים בכל יום³⁴⁰, ולא שמענו שום חכם באמת שערער על זה זולתי הרב ז"ל.

³⁴⁰ דעת הרשב"א כן פסק הרמ"א בשני מקומות בס' ער"ה ס"א ובס' רע"ט ס"ה, וצ"ע אמאי בס' רע"ט ס"ד לא נחלק על המחבר לומר שיכול לתקן, [נקשה לומר שסמך על מש"כ בס' רע"ה שהרי בס' רע"ט גופא בסעיף א"כ טרח להשיג על דברי המחבר שם ולא סמך על דבריו לעיל מינה, (וימ"ל שבס"ד אין מפורש במחבר שאין יכול לתקן ורק כתב דיגנז כלשון הגמ', ולכך לא השיג עליו הרמ"א שם, אלא שזה אינו שהרי גם בס' ער"ה לא כתב המחבר רק את לשון הברייתא בשבת, ומ"מ השיג עליו הרמ"א דיכול לתקן)].

ומה שהיה נראה לומר ע"פ מה ששמע מדברי הריב"ש דחלוק היכא שהטעיות מפוזרות בכמה מקומות שאז יש מקום לדון משום מנומר, משא"כ אם הטעות הוא במקום אחד ואפילו אם ישנה כתב זה מאחר ואינו אלא במקום אחד בכה"ג אפילו אם התיקון גדול אין בו משום מנומר, ורק איסור בעלמא הוא דאיכא למעט את הכתב, ולפי"ז י"ל דכל מה שהקל הרמ"א לסמוך על הרשב"א אינו אלא כשהנידון הוא רק מצד איסור לכתחילה שלא למעט את הכתב וכמו שכתב הט"ז (בס' ער"ה סק"ב), אבל באופן שהתיקון הוא ע"י שממעט את הכתב בכמה מקומות ויש בו צד פסול מנומר, לא סמך על דעת הרשב"א להכשיר ולתקן באופן זה, ואח"כ מצאתי בס"ד כעין דבריו בדברי המהר"ם בנעט (רמז תתקנ"ד אות כ"ה) בדעת הרמ"א, עיי"ש.

והנה הגידולי הקדש (סי' רע"ט סק"ט), הביא ישובו של המהר"ם בנעט אלא שנתקשה דאכתי היכן מקורו של הרמ"א בדברי הראשונים לחלק ולעשות פשרה זו, [עיי"ש שנדחק טובא בזה].

ונראה שמקור דעת הרמ"א הוא מהריב"ש שמשמך כן לדינא ז"ל "אמנם בברצלונו נהגו הסופרים לתקן צורת הפרשיות אם טעו בהם וזהו על דעת הרשב"א ז"ל, כי היה רב גדול ומובהק... ואתם יען לפי מ"ש אפילו לדעת הר"ם ז"ל אם נתקן בדיעבד כשר, אלא שאין לתקן לכתחלה, אם הוא לכם שעת הדחק כדאי הוא הרשב"א ז"ל לסמוך עליו, שהתיר אפילו לכתחלה דבדרבנן הולכין אחר המקיל, זהו מה שנראה לי בזה", עכ"ל. הנה הריב"ש היקל לסמוך על הרשב"א כיון שכל האיסור למעט אינו אלא מדרבנן, והנה בפשטות אם הפסול הוא משום מנומר אינו מדרבנן, אלא שהריב"ש לא קאי על אופן דהוי פסול מנומר, וכמו שכתב דאירי בתיקון כזה שאפילו לפי הרמב"ם אם נתקן בדיעבד הוכשר, וכמו שפתח בתח"ד שם "אמנם בברצלונו נהגו הסופרים לתקן צורת הפרשיות", [והוא מנהג הסופרים שכתב הרמ"א], והאי מנהג לא היה אלא בתיקון של שינוי צורת הפרשיות, ובתיקון זה דווקא אין איסור רק מדרבנן, שהרי לריב"ש אינו פסול כלל ורק לכתחילה הוא דאסור למעט, ולכך בו הוא שהיקל הרמ"א שהסתמך על דברי הריב"ש שהתיר משום שהוא רק איסור דרבנן לכתחילה, משא"כ בתיקון של טעויות שהן על פני כל הספר שיש בו פסול דמנומר, על זה לא מצינו מנהג סופרים להקל, ואדרבה בזה נראה מתו"ד הריב"ש שאי אפשר לסמוך על שיטת הרשב"א, שהרי בפשטות פסול מנומר הוא מדאורייתא וכל מה שסמך הריב"ש על שיטת הרשב"א הוא רק באיסורא דרבנן, ולכך לא השיג הרמ"א על המחבר בכה"ג דגם לדעתו יגנז. [ועדיין אני מפקפק בכל דבריו בחילוק זה שאינו מוכרח בדברי הריב"ש, ובפרט שכתב "אמנם בברצלונו" וכו' דמשמע דקאי אלעיל מינה ושם מיירי בנימור בכל הספר, וצ"ע].

ונראה שהביאו לרב ז"ל לומר כן, מה ששנינו בבריתא בשבת פרק הבונה (קג:) וכתבתם שתהא כתיבה תמה שלא יכתוב אלפין עינין ולא עינין אלפין כו', פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה סתומה לא יעשנה פתוחה, כתבה כשירה או שכתב השירה כיוצא בה, או שכתב שלא בדיו, או שכתב האזכרות בזהב הרי אלו יגנוז, וסבור הרב דכל שאמרו יגנוז אין לו תקנה, שאם לא כן לימא יתקן.

וזה פלא שהרי אמרו במנחות (כט:) ספר תורה שיש בו שלש טעויות בכל דף ודף יתקן ארבע יגנוז, ואם כל מקום שאמרו יגנוז ממש ואין לו תקנה, וכאן שיש בו ארבע טעויות הא אוקימנא בחסרות, אבל ביתרות לית לן בה שהרי יכול לגרור, ואם כן ארבע בחסרות יגרור תיבה ומה שחסר יכניס במקום גרר ויעשה התיבה שלימה במקום גרר, שהרי הגרר אינו פוסל בספר תורה³³⁸, אלא יגנוז עד שיתקן קאמר.

ותדע לך שהרי על כל מה שאמרו באותה ברייתא שלא יעשה שנו בתוספתא יגנוז, ואם כדברי הרב אפילו כתב כפי"ן ביתי"ן או ביתי"ן כיפי"ן יגנוז, ולמה יגנוז והרי יכול לתקן³³⁹. וכי תימא לפי מה שכתבת

למעט את הכתב אלא דאפשר דס"ל כצד השני בב"י שמחלוקת הרמב"ם והרשב"א הוא כדעת התשב"ץ לענין פסול בדיעבד, אבל לכתחילה לכו"ע אסור לו לתקן כיון שממעט את הכתב וזה כמבואר בשו"ע בס' רע"ג ס"ב, ולדבריו אתי שפיר דברי השו"ע בס' רע"ט הנ"ל, ודו"ק. [ולפי"ז הרמ"א כדעת הרא"ש, אמנם בדעת הרשב"א נראה שאפילו לכתחילה שרי ליה לתקן, אלא דלקמן (בהמשך דברי הרשב"א) הוכחנו שהרמ"א בשיטת הרשב"א אזיל, עיי"ש].

³³⁸ הנה מהרשב"א נראה שהיה סבור דהפסול בחסירות הוא משום שהוא גורר את הכתב ועצם הגרר הוא הפסול, ולכך הקשה דגם ביתירות הרי צריך לגרור את האות המיותרת ויש כאן גרר ומ"מ אינו פוסל ובהכרח שרק תליה פוסלת ולא גרר. והריב"ש דחה ראיה זו וז"ל "גם היא אינה ראיה דמאן לימא לן שאפשר לתקן בגרידה, דלמא כיון שבכל דף ודף יש בו ד' טעויות גם בגרידה מחזי כמנומר כדאמרינן הכי בתליה, ואף על גב דביתירות לית לן בה משום דאפשר בגרידה, התם כיון שגורד ומניחו חלק לית לן בה, ואף אם יאריך מעט האות הסמוך לה כדי שימלא החלק ולא יראה כב' תיבות משום הא לא מחזי כמנומר, אבל כשכל האות כתובה בגרידה ואין צ"ל כל התבה, וד' בכל דף ודף שכל הספר אז מחזי כמנומר כמו בתליה", עכ"ל. וכע"ז דחה התשב"ץ ז"ל "לא דמי דאלו ביתירות אם גרד והניח מקום פנוי לא מיחזי כמנומר אבל כשגורד האות וכותב על הגרד בארבעה מקומות בכל דף מחזי כמנומר מיפסיל בכך כי היכי דמיפסיל אם תולה האותיות החסרה וגריע טפי כתיב' על הגרד מתליה בין השטין הילכך אין לו תקנה לא בתליה ולא בגרידה מש"ה יגנז משא"כ ביתירות דאי גריד להו ושביק להו הכי לא מחזי כמנומר", עכ"ל, [עיי"ש עוד שתיריך באו"א דעת הרמב"ם].

ועיין בריב"ש שביאר טעמו של הרמב"ם דמה שאין יכול לתקן הוא משום שממעט את הכתב, וכיון שכן פשוט שפסול זה אין שייך אלא בחסירות ולא ביתירות, ולפי"ז אין מקום לקושיית הרשב"א, וצ"ע.

³³⁹ עיין בריב"ש ובתשב"ץ שדחו ראיה זו, עיי"ש, ועוררני דלפי פירוש רש"י בשבת שם דרישא דברייתא קאי אתפילין ומזוזות, א"כ מצינו למימר דלכך יגנוז כיון דאי אפשר לתקנם דאית בהו חסרון דשלא כסדרן.

שו"ת הרא"ש כלל ג סי' ו – ז

שאלה: ...הסופר טעה בסתומות ופתוחות ושורות וסדורות... וגם לפעמים מחסר פסוקים שלמים ותיבות שלמות ואותיות בחסר ויתר. לכן אחלה מורי אדירי קציני להאיר עיני בזה... ואתה כתבת שאיך יודע איך לתקן אם שינה בפתוחות וסתומות, על זה אני תמה אם הוא יכול למחוק, או יש תקנה לכל הפסולים... וגם תודיעני כי עושין ס' שיטין ביריעה כדאיתא במסכת סופרים, אם הוא יכול למחוק ב' שיטין או ג' ולכתוב במקומן ג' או ד' כדי להכניס בתוכן מה שחסר.

תשובה: ...אני יודע איך יתקן עוות הסתומות והפתוחות³⁴¹, כי היה צריך למחוק הרבה לפניו או לאחריו ושמה יזדמן לו השם, וגם

והנה הטור כתב בשיטת אביו הרא"ש ד"כיון שמועיל תיקון בטעות של חסרות ויתירות, כ"ש בתיקון הפרשיות, וצ"ב במה חמור יותר תיקון דחסירות ויתירות מתיקון פרשיות דאם חסירות ויתירות שרי לתקן כ"ש דשרי לתקן פרשיות. והיה נראה להוכיח כדברינו דחלוק חסרון של תיקון חסירות ויתירות שהמיעוט מפוזר בכל מקום ולכן יש לדון בו משום פסולא דמנומר, מחסרון של תיקון פרשיות שהמיעוט הוא רק במקום אחד דקיל טפי כיון שהוא במקום אחד ואין לדון בו משום פסולא דמנומר.

אלא שזה אינו דבתשובת הרא"ש מפורש דגם במיעוט של פרשיות יש לדון משום מנומר, ובהכרח דס"ל לטור דאפילו אי במיעוט שבמקום אחד יש פסול דמנומר מ"מ קיל טפי מנימור שהוא מפוזר שהוא חמור יותר ועד כמה דשרי לתקן נימור דמפוזר כ"ש דשרי נימור במקום אחד, ודו"ק. אמנם בדעת הרמ"א ק"ק לומר כן דסו"ס קשה לחלק ביניהם עד כמה שתרוייהו חד פסול להם, ורק למבואר עפ"ד של הריב"ש דמיעוט שבמקום אחד אינו פסול כלל, ורק איסורא הוא דאית ביה, אתי שפיר שסמך בזה הרמ"א ע"ד הרשב"א, משא"כ במיעוט שבכמה מקומות שיש בו משום פסול מנומר חשש לדעת הרמב"ם, ודו"ק. [וע"ע במש"כ בהערה בסמוך ע"ד הרא"ש]

ובשו"ת גינת ורדים (חלק א"ח כלל ב' ס"ד) כתב ז"ל "דהשתא שהסופרים הם בקיאים ואומנים הרבה וזרכן אפילו לענין חסרון שגוררין שבתוך השטה וכותבין שם את החסרון אם כן ליכא לפלוגי בין שהטעיות הם בחסרון או בתוספת דכשם שבתוספת מכשרין להו ואפילו טובא לפי שתיקונם הוא על ידי גרירה אם כן הוא הדין נמי לענין חסרון שיש להכשיר אפילו בטעיות מרובין כיון שתיקונם הוא על ידי גרירה", עכ"ל. נראה מדבריו דלא חייש למיעוט אותיות אפילו כשהן מפוזרות בכל הספר, וי"ל דס"ל כתשב"ץ דגם כשמיעוט במקום אחד כל שהוא בשיעור גדול יש בו גם כן פסול דמנומר, ועד כמה שהרשב"א מכשיר גם באופן זה, ה"ה דיש להכשיר גם בנימור שמפוזר בכל הספר דאין חילוק ביניהם, [וע"ע בדברי המהר"ם בנעט הנ"ל].

³⁴¹ הטור (ר"ס ע"ה) הביא את תשובת הרא"ש וז"ל "פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה וסתומה לא יעשנה פתוחה ואם שינה בשניהם פסולה, וכתב הרמב"ם שאין לו תקנה וצריך להסיר כל היריעה, וא"א הרא"ש ז"ל כתב בתשובה דודאי מועיל לו תיקון, כיון שמועיל תיקון בטעות של חסרות ויתירות, כ"ש בתיקון הפרשיות, אלא שאינו יודע איך יתקן עוות הפתוחות והסתומות כי היה צריך למחוק הרבה לפניו ולאחריו ושמה יזדמן לו שם וגם היה צריך למעט הכתב בשביל ריוח שבין פרשה לפרשה, ודבר זה אסור עד כאן", עכ"ל, מדברי הטור משמע דהרא"ש פליג על הרמב"ם, ולדברי הרא"ש יכול לתקן אלא דאסור לתקן, משא"כ לרמב"ם אין יכול לתקן. והב"י שם נסתפק בדעת הרמב"ם אי פליג על

יצטרך למעט את הכתב, מפני ריוח שבין שיטה לשיטה ובין פרשה לפרשה, ודבר זה אסור. וגם ג' טעיות יכול לתקן בדף א' ולא יותר, אם לא יש בס"ת דף א' שלימה והוא דכתב רובא דספרא שפיר. כל זה מבואר בפרק הקומץ רבה (מנחות כט:), ל:... ולמחוק ב' או ג' שיטין ולכתוב ד' או ה' לא יתכן בעיני למעט הכתב דמחזי כמנומר³⁴², מוטב לסלק היריעה.

קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ג

ויעריך לידע שיש צדדים שאף התקון אינו מועיל בו, והוא ששנינו בפרק הקומץ רבה (כט:): אמר רב ס"ת שיש בה ב' טעיות בכל דף ודף יתקן שלא יגנז, ותניא תיובתיה שלש יתקן ד' יגנז. ותניא אם היה דף שלמה מצלת על כלן, ואמר רב יצחק והוא דכתיב בחסרות אבל ביתרות לית לן בה, וחסרות מ"ט לא מפני שהוא כמנומר, והכי הלכתא. ופסק הדברים שכל שיש בו שלש טעויות אף בכל דף ודף שבספר יתקן בין בחסרות לתלות החסרות ביני שטי, בין ביתרות

הרא"ש שאין יכול לתקן או דלא פליג עליה אלא כמו שכתב הרא"ש דאיני יודע איך יתקן, [ונספק הב"י כן נסתפק התשב"ץ (סי' קכ"ה), עיי"ש דמסיק דלרמב"ם אין תקנה לעולם].

ויל"ע לצד שהרמב"ם פליג על הרא"ש וכמו שנראה מהטור במה נחלק עליו, ובפשטות נחלק עליו דמיעוט אינו רק איסור בעלמא אלא הוי פסול ולכן אין יכול לתקן כלל, ולא רק דאסור לתקן, משא"כ לרא"ש אסור לתקן אבל אם יתקן באופן שממעט כשר בדיעבד וכלשון הרא"ש והטור "דדבר זה אסור" משמע דרק איסורא בעלמא, אבל פסולא ליכא. אלא דזה קשה דהרא"ש בסו"ד כתב דכל שממעט הכתב "מחזי כמנומר" משמע דפסול נמי איכא. ובהכרח דמחלוקתם באופן שאינו ממעט את הכתב דהרמב"ם גם באופן זה פסול, [וכן נראה מדברי הש"ך (סי' ע"ה סק"ב), עיי"ש ה"ה], וצ"ב איזה פסול יש אם אינו ממעט את הכתב.

ומה שנראה לומר בדעת הרמב"ם דס"ל דעצם הכתב על הגרר הוא הנימור, וכמו שנראה מקושיית הרשב"א עליו מיתירות עיי"ש, וגם הריב"ש והתשב"ץ שהשיבו על טענת הרשב"א לא נחלקו על עצם הפסול עיי"ש.

ומ"מ בדעת הרא"ש אכתי צע"ק שפתח בלשון איסור וסיים דפתיך במיעוט פסולא דמנומר וא"כ אינו רק איסור גרידא. האומנם דלשון הרא"ש הוא "דמחזי כמנומר", ועיין בבית הלוי (קול' סת"ם) דנקט דכתב שמיעטו אינו נימור גמור ורק "מחזי כמנומר" ולכן אין לדון משום פסול, ואינו אלא איסורא בעלמא, ולפי"ז אתי שפיר לשון הרא"ש שמצד אחד נקט לשון איסור דמשמע שרק אסור לכתחילה אבל פסול ליכא, ומאידך כתב לשון ד"מחזי כמנומר", דכיון דרק "מחזי כמנומר" איסור איכא אבל פסול ליכא.

אמנם עיין בתשב"ץ (ח"א סי' קכ"ז) שכתב ע"ד הרא"ש ז"ל "וכן ראיתי לרא"ש ז"ל שפסל לגרוד שני שטין בסוף הדף כדי לדחוק ולכתוב הרבה שטין להשלים ששים שטין ופסלו הרב ז"ל משום דבמקום אחד גרידה גדולה הויא מנומר ופסול", עכ"ל.

³⁴² משמע מדברי הרא"ש דאפילו שהמיעוט אינו אלא במקום אחד מ"מ יש לדון בו משום מנומר, והוא כדעת התשב"ץ דכל שהנימור גדול גם אם הוא במקום אחד פסול משום מנומר.

לגרור ולקרב האותיות שלפני הגרר ושאחריה, אבל אם היה שם ד' טעיות בדף יגנז שאינו בר תקון...

ודוקא כשהטעיות בחסרונות, שנמצא התקון בתליה בין השטין ופוסלין אותו מדין מנומר, אבל ביתרות אפילו היו בו ד' טעיות בכל דף או יותר ואפילו בכלה יתקן, הואיל והתקון בגרידה או בחזרת כתיבה³⁴³ הרי זה רשאי לתקן. וכבר בארנו בענין התקון שהיתירות שצריך להיות בגרידת הטעות ולהחזירו מתחילה בדרך שהתיקון יהא בחזרת גוף האות, והוא הנקרא חק ירכות ולא בתקון מה שסביבותיו ותשאר האות מתוקנת מאיליה, הכל כמו שבארנו למעלה. ומאחר שפסלו ס"ת במנומר, כתבו קצת גאונים שאם נקד ס"ת פסולה, מפני שהנקוד עושה אות כמנומר.

שו"ת מהר"ם חלאווה סי' קמט

ולענין מה שכתב הר"ם במז"ל שאם טעה בפרשיות שאין להם תקנה כי אם בסלוק הדף, עודני מחזיק בתומתי בקיום דברי הר"ם במז"ל כאשר כתבתי לך. אבל מה אעשה שמצאתי תשובה לרשב"א ז"ל על דברי הר"ם במז"ל אלה והכשיר לתקן בלא סלוק הדף, שכתב שיש הפרש בין יגנז ליגנז, דיגנז האמור בפרק השולח גבי ס"ת שכתבו מין היא גניזה שאין לה תקנה, וכן גבי ארבע טעיות בכל דף יגנז³⁴⁴, ויגנז האמור בביתא בפרק הבונה (שבת קג:), יגנז עד שיתקן

³⁴³ משמעות דברי המאירי שיש ב' אופני יתירות, הא' שמייתר אות והב' שייתר אבר וכדומה באות עצמה, וכמו שמפרש בהמשך דבריו "וכבר בארנו בענין התקון שהיתירות שצריך להיות בגרידת הטעות ולהחזירו מתחילה בדרך שהתיקון יהא בחזרת גוף האות, והוא הנקרא חק ירכות ולא בתקון מה שסביבותיו ותשאר האות מתוקנת מאיליה", הא קמן דאירי גם באופן שנתקלה האות ע"י יתור, וצריך למחקה כולה ולחזור ולכתבה.

והנה דעת הרמב"ם דלא מהני תיקון לחסירות ע"י גרידת התיבה ולחזור ולכותבה על הגרד, ומדברי [הרשב"א] הריב"ש והתשב"ץ נראה דמה שמכשיר הרמב"ם תיקון דיתירות ופוסל תיקון דחסירות ע"י שיגרד ויחזור ויכתוב את התיבה בשלימותה, הוא משום שכתב שעל הגרד הוי מנומר, משא"כ ביתירות אינו מנומר כיון שאינו כותב על הגרר, וכמו שביארנו לעיל (ע"ד הרא"ש), ומדברי המאירי נראה דגם ביתירות יכול לתקן ע"י שיגרר ויחזור ויכתוב וכמש"נ לעיל, ובהכרח דלא ס"ל האי פסול של כותב על הגרר, ומאידיך משמע שלחסירות אין תיקון אפילו בגורר וחזור וכותב וכדעת הרמב"ם, דאל"כ מאי שנא חסירות מיתירות לתרווייהו יש תיקון כשגורר וכותב, ובהכרח דלמאירי הפסול בחסירות הוא משום שמעט את הכתב וזה הנימור הפוסל, ולו יצויר שיוכל לתקן בלא למעט את הכתב גם בחסירות יהיה כשר.

והנה לעיל הבאנו את ספיקו של הבי" (ר"ס ער"ה) אי הרמב"ם פליג על הרא"ש, או דלא פליג, וגם לרמב"ם מה שאין יכול לתקן הוא משום שאין הכ"ת לתקן, ומדברי המאירי יש להוכיח כצד זה ודו"ק.

³⁴⁴ דברי מהר"ם חלאווה אלו איני יודע איך ליישבם, מאחר שברשב"א מפורש שגם באופן זה יכול לתקנם, וצ"ע. ומ"מ בסברת החילוק י"ל כמו שדגנו לעיל (ע"ד הרשב"א) בדעת הרמ"א, דחלוק מיעוט המפוזר בכל הספר שאין יכול לתקנו,

קאמר. ובסוף התשובה כתב ומסתבר שעל זה סמכו בכל המקומות האלו שגוררן ומתקנין אפילו בשעשה פרשה פתוחה סתומה או סתומה פתוחה שלא שמענו בארצות האלו מי שמיחה בדבר זה לעולם ע"כ, ולכן בבקשה ממך כתוב סמוך למה שכתבתי ואין לזוז מדברי הר"ם במז"ל זה הלשון, אחר כך מצאתי בתשובה לרשב"א ז"ל שמכשיר לגרור ולתקן בלא סלוק הדף ומימיו אנו שותים. כותב במצות האדון נ"י אני הבינני עבדך בונשגור.

שו"ת הריב"ש סי' ז

שאלת: על ס"ת שנמצא מוטעה בפרשיות פתוחות וסתומות, והספר ההוא עשוי כולו כתיקון הר"ם ז"ל זולתי שטעה הסופר בקצת פרשיות, ולפי מש"כ הר"ם ז"ל (פ"ח הל"ג מהל' ס"ת) אין לו תקנה אלא בסילוק כל הדף, והעיד לך הזקן רבי בונשגור לוביל שהוא תיקן בברצלונה עפ"י הוראתי ספרים שהיו כך, ובקשת ממני להודיעך איך יפורש לפ"ז לשון הר"ם ז"ל, או אם הוראתי לעשות התיקון ע"פ פוסקים אחרים.

תשובה: דעת הר"ם ז"ל מבואר הוא בספרו כמ"ש אתה שאין לה תקנה עד שישלך כל הדף, ויצא לו ממרייתא הבאה בשבת (קג:), דגרסינן התם ת"ר וכתבתם שתהא כתיבה תמה שלא יכתוב אלפין עיינין עיינין אלפין, ביתן כפין כפין ביתן... פרשה סתומה לא יעשנה פתוחה פתוחה לא יעשנה סתומה, או שכתבו כשירה או שכתב את השירה כיצא בה, או שכתב בלא דיו, או שכתב את האזכרות בזהב, הרי אלו יגנזו. ומשמע ליה להרב ז"ל דהרי אלו יגנזו קאי אף לפרשה פתוחה לא יעשנה סתומה מדקתני או שכתבה כשירה, דאלמא אף בפרשה פתוחה שעשאה סתומה או סתומה פתוחה יגנזו, ובמסכת סופרים (פ"א הל"ט ו') איתא בהדיא פרשה פתוחה שעשאה סתומה וסתומה שעשאה פתוחה הרי זה יגנז, ומלשון יגנז משמע דאין לו תקנה אלא בסילוק הדף, דומיא דכתב האזכרות בזהב שאין לו תקנה, שהרי אסור למחוק ולגרר האזכרות שהמוחק השם עובר בל"ת, וכן תניא (מנחות כט:) ס"ת שיש בו שלש טעיות בכל דף ודף יתקן, ד' יגנז, דאלמא כי אמרינן יגנז ר"ל שא"א בתיקון. וכן נמי בגיטין (מה:) ס"ת שכתבו א"י יגנז, והאי ודאי אין לו תקנה.

והרשב"א ז"ל כתב בתשובה, שהוא תמה על הר"ם ז"ל למה כ"כ שהרי אף בשנוי הפרשיות אפשר שיתקן, שיגרר למעלה או למטה או

ממיעוט במקום אחד שיכול לתקנו, דמיעוט שבכמה מקומות יש בו פסול מנומר, משא"כ כשהוא במקום אחד אין בו משום מנומר ורק איסורא בעלמא הוא דאית ביה, ודברי המהר"ם חלאווה מקור גדול לחילוק זה, [ואולי לחומר הענין צריך לדחוק דה"ל וכן גבי ארבע טעיות בכל דף יגנז" מחובר לסיפא ומשוייך ליגנז, ואיני יודע איך ליישב המקראות].

בשתיים כפי מה שיצטרך, ויעשה הפרשה כתקנה ויחזור ויכתוב על הגרד, דלכ"ע כותבין על הגרד, דאע"ג דקתני יגנזו אין הכוונה שאין לו תקנה, אלא יגנזו עד שיתקן, דהא ברישא דברייא דקתני מה שלא יעשה אלפין עיינין וכו' ודאי אפשר בתיקון לגרד האות ולכתבה כתקונה על הגרד, דליכא מ"ד דכתבה על הגרד פסול, ואפ"ה קתני אכולהו הרי אלו יגנזו, אלא ודאי אפשר בתיקון, אלא דכיון דאי אפשר לתקן אא"כ גורד וחוזר וכותב קתני ביה יגנזו, ור"ל יגנז עד שיתקן. וכן נמי בההיא דס"ת שיש בו ד' טעיות בכל דף ודף יגנז ר"ל עד שיתקן, דהא אמרינן עלה בגמ' וה"מ בחסרות אבל ביתרות לית לן בה, וא"כ בחסרות נמי יגרד כל התבה ויכתבה שלמה על הגרד, אלא שכיון שאי אפשר לתקן אלא בגרידה ולחזור ולכתוב על הגרד, קתני ביה יגנז ר"ל עד שיתקן, ע"כ תורף דברי הרשב"א ז"ל בתשובה.

ואיני רואה הכרח בראיותיו כלל, דמאי דמיייתי הרב ז"ל מדקתני ברישא דברייא שלא יעשה אלפין עיינין וכו' דאע"ג דאפשר בתיקון קתני אכולהו הרי אלו יגנזו, הא לאו הכריחא הוא, דאיכא למימר דברייא תרי פסולי קתני, חד משנוי צורת האותיות וילף לה מוכתבתם שתהא כתיבה תמה, והאי פסולה אפשר בתיקון, שהאות שלא נכתבה כתקנה יגרדנה ויכתבה על הגרד כתקונה, גם יש שא"צ גרידה בתיקונם רק להוסיף מעט בצורת האות, כגון כפין ביתן דלתין רישין וזולתם, והדר תני פסולה אחרינא דלא משנוי צורת האות אלא משנוי אחר, אם משנוי צורת הפרשיות אם משנוי השירה אם מן הדיו, וכי קתני הרי אלו יגנזו קאי אפסולה בתרא, דהיינו מפרשה סתומה לא יעשנה פתוחה ואילך, והיינו דלא ערבינא כחדא בהדי הנהו דרישא דלימא פרשה סתומה פתוחה פתוחה סתומה, כדקתני באינד דרישא ביתן כפין כפין ביתן וכו', אלא עביד בבא באפי נפשיה פרשה סתומה לא יעשנה פתוחה וכו' או שכתבו כשירה וכו', ובכל הני קתני הרי אלו יגנזו, משום דלא אפשר בתיקון דומיא דכתב האזכרות בזהב, דבשנה צורת הפרשיות אם בא לתקן היה צריך לגרד שיטה א' או ב' בראש הפרשה או למעלה ולהניח ריוח כדי שיעור הפרשה ולדחוק הכתב כדי לכתוב במה שנשאר כל מה שגרד, ותיקון זה אסור לעשותו לכתחלה, דהא תניא (מנחות ל.) ולא ימעט את הכתב מפני ריוח שלמטה ולא מפני ריוח שלמעלה, ולא מפני ריוח שבין פרשה לפרשה, וכ"ש כשכבר נכתבה התיבה שאין לגרד אותה ולכותבה בדוחק על הגרד³⁴⁵, וכן אם יתלה קצת מן

³⁴⁵ מדברי הריב"ש מבואר שמה שאסור למעט את הכתב הוא משום כבוד הכתב שאין כותבו כתיקונו ובהידורו הראוי לו, ולכן באופן שכבר נכתב הכתב כתיקונו ובא עתה לגרדו ולמעט חמיר טפי שעושה מכתב הכתוב כתיקונו כתב הראוי, [עיי' לעיל (ע"ד הרשב"א) שהארכנו בענין]. ואולי לפי"ז יש מקום לומר דמה שחילק הריב"ש בין הבבא דרישא שהחליף אות אחת באות אחרת וכדומה לבין שינה צורת הפרשה, שבהחליף אות באות לא נאמר יגנז ובשינה צורת הפרשיות

הכתב בין השיטין כדי שלא ידחוק הכתב, הרי הוא ממעט הכתב כשכותב בין השטין מכתבה דקה יותר מכתבת הספר, ואף על פי שהותרה התליה זהו בחסרות, ר"ל ששכח אותיות או תיבות מלכותבם, אבל מה שנכתב בפנים כתקנו לגרדו ולתלותו אין ראוי לעשות כן לכתחלה, ואף על גב דאליבא דר' יהודה (שם ל:) הטועה בשם גורד את מה שכתב ותולה מה שגרד וכותב את השם על הגרד, זהו לכבוד השם כדי שיכתוב בפנים, דס"ל לר"י אין תולין את השם, אבל מפני ריוח שבין פרשה לפרשה אין לעשות כן לכתחלה, ואף על פי שאם עשה כן לא פסל, מ"מ כיון דאסור לעשות כן לכתחלה אין לו תיקון בהיתר אלא בהסיר את הדף כמ"ש הר"ם ז"ל, ולהכי קתני יגנזו, ומיהו אם עבר ותיקנו נראה שהוא כשר. וה"ל אפשר לומר בכתב את האזכרות בזהב דא"א לתקן מפני שאסור למחוק את השם, דאם עבר וגרד וכתבו בדיו הוכשר, אלא שהמתקן עבר, ומפני שאין בהם תיקון בהיתר קתני בכולהו הרי אלו יגנזו. ומיהו בכל האזכרות הספר, נראה שאף אם עבר ותקן לא הוכשר, משום דדמי למנומר כמו שאני עתיד לבאר בסמוך. וא"ת בתיקון הפרשיות יגרד

נאמר יגנז, אינו רק חילוק מצד המציאות שבהחליף אות באות אין התיקון מצריך מיעוט הכתב ובשינוי פרשיות כדי לתקן צריך למעט את הכתב, אלא שעד כמה שהפסול הוא רק מצד שינוי הפרשיות אבל הכתב עצמו נכתב כתיקונו ובשלימותו, בזה אסור לו למעט את הכתב כדי להכשיר את הפרשה, אבל היכא שהחסרון בגופו של כתב וכמו בהנהו פסולין של החליף אות באות ברישא דמבואר שם בבב"א שפסול דידהו משום "כתיבה תמה" ככה"ג אדרבה מה שממעט אין בו איסור דאדרבה ע"כ כך מתקנו ומכשירו ואינו נידון כמגרע את האות. [אלא דמצד אחר יפסל התיקון כיון דהוי מנומר אבל מצד האיסור שלא למעט הכתב היה מותר למעט את הכתב].

ויש לזה קצת משמעות בלשון הריב"ש "איכא למימר דברייא תרי פסולי קתני, חד משנוי צורת האותיות וילף לה מוכתבתם שתהא כתיבה תמה, והאי פסולה אפשר בתיקון, שהאות שלא נכתבה כתקנה יגרדנה ויכתבה על הגרד כתיקונה... והדר תני פסולה אחרינא דלא משנוי צורת האות אלא משנוי אחר, אם משנוי צורת הפרשיות אם משנוי השירה אם מן הדיו, וכי קתני הרי אלו יגנזו קאי אפסולה בתרא", עכ"ל, הנה בדברי הריב"ש קצת משמע שעיקר המחלוקת בין ב' הבבות הוא זה שהם ב' מיני פסולים חלוקים, אמנם לכאורה אינו כן, דאין זה שאפשר לתקן את הפסול ברישא ושאף אפשר לתקן בסיפא שייך למה שפסולם חלוק, רק למציאות שברישא אפשר לתקן בלא מיעוט או נימור משא"כ בסיפא, אולם אפשר דהחילוק בין הרישא לסיפא מישך שייך למה שפסולם חלוק וכמשמעות דבריו, והוא דהא דשרי לתקן ברישא הוא משום שברישא הפסול בכתב ובלא"ה אינו במעלתו, ולכן אין זה שגררו וכותבו באופן שאינו מהוורד הורדה ממעלתו, ואדרבה מתקנו ומכשירו, משא"כ בסיפא שכל הפסול משום שינוי צורת הפרשה אבל הכתב מצד עצמו מתוקן הוא, אסור להורידו ממעלתו ולכתבו שלא כתיקונו. [ולכאורה מהמשך דברי הריב"ש יש להוכיח כן שדחה ראית הרשב"א דיכול לכתוב על הגרד דחלוק אי כל האות כתובה על הגרד או רק מעט ממנה, ומ"מ עולה מת"ד שם דעצם זה שהכתב על הגרד הוא חסרון בכתב, וא"כ גם ברישא שמוחק את האות וחוזר וכתבה כתיקונה הרי כותב על הגרד, ומאי טעמא שרי לעשות כן, ולדברינו אתי שפיר דכל שיש פסול באות עצמה אין איסור להורידה ממעלתה, שהרי בלא"ה אינה כתיקונה וכמש"נ, ודו"ק].

ד' או ה' שטין או יותר ויכתוב, וברבוי השטין לא יצטרך לדחוק הכתב בענין שיהא נרגש, אפ"ה א"א שלא יזדמן לו ברבוי השטין א' מן השמות שאין נמחקים³⁴⁶, גם שברוב הפרשיות יש א' מן השמות ההם, אם בתחילתן אם בסופן.

ולפי דברי הרשב"א ז"ל דהרי אלו יגנוזו קאי אכולהו, מפני שצריך לגרוד ולחזור ולכתוב, קשה דהא קתני בהדיהו ביתין כפין, דלתין רישין, חתנין ההין, ואחרניא שאין צריך גרידה, רק להוסיף מעט בצורת האותיות. גם הראיה האחרת שהביא ממ"ש בס"ת שיש בו ד' טעיות בכל דף ודף יגנוז, וה"מ בחסרות, גם היא אינה ראייה דמאן לימא לן שאפשר לתקן בגרידה, דלמא כיון שבכל דף ודף יש בו ד' טעיות גם בגרידה מחזי כמנומר כדאמרין הכי בתליה, ואף על גב דביתרות לית לן בה משום דאפשר בגרידה, התם כיון שגורד ומניחו חלק לית לן בה, ואף אם יאריך מעט האות הסמוך לה כדי שימלא החלק ולא יראה כב' תיבות משום הא לא מחזי כמנומר, אבל כשכל האות כתובה בגרידה ואין צ"ל כל התבה, וד' בכל דף ודף שכל הספר אז מחזי כמנומר כמו בתליה. דהכי נמי אמרינן בגיטין (נד:) גבי ס"ת שאין אזכרות שלו כתובות לשמן אינו שוה כלום, ואקשינן וליעבר עלייהו קולמוס ולקדשי, כמאן, דלא כר"י דתניא הרי שהיה צריך לכתוב את השם ונתכוין לכתוב יהודה וטעה ולא הטיל בה דלת, מעביר עליו קולמוס ומקדשו דברי ר"י, וחכמים אומרים אין השם מן המובחר, ומשני אפילו תימא ר"י ע"כ לא קאמר ר"י אלא בחדא אזכרה, אבל בכולי ספר לא משום דמיחזי כמנומר, הרי כאן שאפילו בהעברת קולמוס מחזי כמנומר כ"ש בנכתב על הגרד, ומש"ה אמרינן הכא יגנוז לפי שאין לו תקנה, וה"ל משמע ממה דאמרין עלה התם תנא אם יש בו דף אחת שלמה מצלת על כולו, ומלשון מצלת משמע שאין לו תקנה בזולת זה, כל זה להעמיד דברי הרמב"ם ז"ל שנראים נכונים לפי סוגית הגמרא.

אמנם בברצלונו נהגו הסופרים לתקן צורת הפרשיות אם טעו בהם וזהו על דעת הרשב"א ז"ל, כי היה רב גדול ומובהק. אולי מה שהעיד הזקן ההוא שתקן שם בכיוצא בזה ע"פ הוראתי, אפשר שהיה כי נטייתי אחר המנהג ושהיה אתריה דמור, גם כי בנוסחת הגמרא שלי באותה ברייתא שבפרק הבונה הוא כתבה כשירה וכו', ואין שם או שכתבה כשירה, ולפי הנוסחא ההיא מאי דקתני בה הרי אלו יגנוז לא קאי אלא מכתבה כשירה ואילך³⁴⁷, דקתני בהו לישנא דאי עבד,

³⁴⁶ עיין שו"ת הרא"ש לעיל, ומדברי הריב"ש נראה ששני סברות הרא"ש אחד הן ואחד נצרך לשני.

³⁴⁷ צ"ע דא"כ נמצא דחלוק היכא שכתבה כשירה משינה מפרשה פתוחה לסתומה, וצ"ע דלעיל השווה אותם שחד פסול להם ודינם שווה לענין תיקון [וגם מסביר צ"ע מאי שנא, ובזה י"ל דבשירה אם שינה את כולה התיקון הוא ע"פ כל הדף, וצ"ע].

ולא אפסולי דרישא דמיתנו בלישנא דלכתחלה, והנוסחא ההיא גרמה לי להתיר לתקן. אמנם בכל הנוסחאות כתוב בהן או שכתבו כשירה, וכן בהלכות הרי"ף ז"ל, גם הרשב"א ז"ל עצמו כן הביא אותה, ולזה דעתו שעולה על כל פסולי הברייתא, גם אפשר שהפרשה ההיא היה אפשר לתקנה מבלי שידחוק הכתב, וגם לא היה שם מן השמות שאין נמחקין במה שגרד, והוראת שעה היתה. וכבר אז"ל אין למדין הלכה מפי מעשה עד שיאמר לו הלכה למעשה, ואתם יען לפי מ"ש אפילו לדעת הר"ם ז"ל אם נתקן בדיעבד כשר, אלא שאין לתקן לכתחלה, אם הוא לכם שעת הדחק כדאי הוא הרשב"א ז"ל לסמוך עליו, שהתיר אפילו לכתחלה דבדרבנן הולכין אחר המקיל, זהו מה שנראה לי בזה, וחתמתי שמי יצחק בר ששת זלה"ה.

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' קכה

שאלה ס"ת שהגיה בו פרשיות מפתוחה לסתומה או מסתומה לפתוחה האם הוא פסול או כשר ונפל הספק ביה לפי שיש אומרים כי בברצלונו"א היו נוהגין היתר בדבר ולא מיחו בהם חכמי המקום אף על פי שהרמב"ם ז"ל הוא פוסל בפשיטות.

תשובה: הרמב"ם ז"ל כ"כ בפירוש בפ"ח מהלכות ס"ת (הל"ג) וז"ל ס"ת שאינו מוגה במלא וחסר אפשר לתקנו ולהגיהו כמו שביארנו, אבל אם טעה בריוח הפרשיות וכתב פתוחה סתומה או סתומה פתוחה, או שהפסיק והניח פנוי במקום שאין בו פרשה, או שכתב כדרכו ולא הפסיק בריוח במקום הפרשה, או ששינה צורת השירות הרי זה פסול, ואין בו תקנה אלא לסלק את כל הדף שטעה בו, עכ"ל. והיה אפשר לומר שאם תקן שהוא כשר, דבכל דוכתא אשכחן דמהני תיקון ומ"ש הכא, אלא כו' לפי שהדבר קשה לתקן בכיוצא בזה, ועוד שברוב הפרשיות יש אזכרה סמוך להם ויצטרך למחוק ע"מ לכתוב בריוח או בצמצום כדי לתקן, מפני זה כתב הרב ז"ל שאין תקנה כוללת בזה אלא סלוק הדף, ומיהו אם תקן כראוי אינו פסול בכך, זה אפשר לומר בדעתו ז"ל וכן מצאתי שכתבו קצת מן האחרונים ז"ל³⁴⁸, אבל אינו במשמע הלשון שיראה מדבריו שאין לו תקנה לעולם על כן תמהו עליו רבים למה לא יועיל תקון.

וראיתי להרשב"א ז"ל תשובה בענין זה וכתב שהרמב"ם ז"ל סמך על הברייתא השנויה בפרק הבונה (קג:), דתניא התם וכתבתם שתהא כתיבה תמה שלא יכתוב אלפ"ן עיי"נין, פרשה סתומה לא יעשנה פתוחה פתוחה לא יעשנה סתומה, או שכתבה כשירה או צורת השירה כמותה, או כתב שלא בדיו, או כתב אזכרות בזהב הרי אלו יגנוז, ונראה לו להרמב"ם ז"ל דכל שאמר יגנוז אין תקנה

³⁴⁸ ריב"ש לעיל בסמוך, [עיי"ש מש"כ ע"ד].

ממסכת סופרים³⁴⁹, ואפילו היה כן אפשר לומר דלא דמי קרוב האותיות על גבי גרד לכתובת הרבה אותיות ע"ג גרד ובקירוב מועט לא מיחזי כמנומר ובכתובת הרבה אותיות מיחזי כמנומר.

והראיה שהביא מההיא ברייתא גופא דבפרק הבונה אינה ראיה מכרעת, דלעולם אימא לך דיגנזו לעולם משמע ולית ליה תקנה, וברייתא מילי קתני אלפי"ן לא יעשה עייני"ן וכו' ואם עשה כן יתקן, אלא דתנא לא חש לפרושי מילי דפשיטא, פרשה סתומה וכו' לא יעשה ואם עשה יגנזו ולית ליה תקנה, וא"ת מ"ש, יש לומר דפרשה סתומה שעשאה פתוחה אם יחזירנה סתומה יצטרך לגרוד ולהרויח האותיות ורויח להו עלמא טובא, וכן נמי פתוחה שעשאה סתומה אם יחזירנה פתוחה יצטרך לגרוד ולדחוק האותיות ודחיק להו עלמא טובא, והרי אלו מומין גדולין וכמו שטעון גניזה בד' טעיות מעלמא מטעמא דמנומר כדאיתא במנחות, הכי נמי הכא טעון גניזה אף על פי שהמום הוא במקום אחד, מפני שהוא הרבה שם, דומה זה למ"ש בפרק לולב הגזול (לה:): דחזית בשנים ושלשה מקומות פסול דמיחזי כמנומר, ובמקום אחד ברובו נמי פסול, הכא נמי דכותה, כיון שהמום הוא במקום אחד הרבה אין לו תקנה אלא בסלוק הדף אשר בו המום. ולא תקשה עליו ותאמר סכינא חריפא מיפסק ברייתא, שהרי על כרחך יש לומר כן, דהא תנא נקיט לה קרא וכתבתם שתהא כתיבה תמה ובתר הכי קתני פרשה סתומה ומאי כתיבה דאינה תמה איכא הכא, אלא האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי.

שאל"כ (למאי) [לימא] יתקן. ונפלא עליו הרב ז"ל דהא אשכחן בדוכתא אחרינא יגנז בדבר שאפשר לתקן, דאמרינן במנחות (כט:): ס"ת שיש בו ג' טעיות בכל דף ודף יתקן ד' יגנז, ואם בכל מקום שאמרו יגנז ר"ל יגנז ממש ואין לו תקנה בכאן שיש בו טעיות אמאי אי אפשר לתקן, דהא אוקימנא בחסרות אבל ביתרות לית לן בה מפני שיכול לגרוד היתר, וכיון שאין הגרד פוסל בס"ת אף בחסרות אפשר לתקן שיגרוד התיבה החסרה ויכתבנה שלמה, אלא ודאי יגנז עד שיתקן קאמר, וכי תימא ליתני או הכא והכא יתקן או הכא והכא יגנז, מאי שנא דתני ג' יתקן ד' יגנז, נ"ל דכל מקום שמספיק התקון בכתיבה בלא גרידה קתני יתקן, שכל מלאכת הספרות הוא, אבל בכל מקום שצריך גרידה וכתובה ולא סגי בכתיבה קתני יגנז, לפי שתקון חדש הוא צריך וכל כמה דלא תקניה לגניזה היא עומד, תדע לך דיגנז עד שיתקן קאמר, דהא ברישא דהאי ברייתא דפרק הבונה (שם) קתני אלפי"ן לא יעשה עיי"ן וכו' ובודאי דבהני מהני תקון, אלמא מאי יגנז עד שיתקן הוא, זהו תורף לשון הרשב"א ז"ל.

ואלו הייתי כדאי לחלוק הייתי אומר שאין דבריו נכונים, דודאי כל מקום שאמרו יגנז יגנז ממש קאמר דלית ליה תקנה, דגבי ס"ת שכתבו עכו"ם דאמרינן בפרק השולח (מה:): יגנז אין לו תקנה כלל. ואלו שהביא מהם ראיה הרב ז"ל אין משם ראיה, מההיא דמנחות ליכא מינה ראיה חדא דלכאורה הכי משמע מינה מדקתני יתקן ויגנז, והטעם שנתן הוא ז"ל בשינוי הלשון אינו מספיק. ועוד מנלן למימר הכי שהרי יגנז לעולם משמע, ומה שהכריע הוא ז"ל שהדבר כן מפני קושיותו שאמר יגרוד ויכתוב על הגרד כמו שהתירו הגרד ביתרות, לא דמי דאלו ביתרות אם גרד והניח מקום פנוי לא מיחזי כמנומר, אבל כשגרוד האות וכותב על הגרד בארבעה מקומות בכל דף מחזי כמנומר מיפסיל בכך, כי היכי דמיפסיל אם תולה האותיות החסרות, וגריע טפי כתיבה על הגרד מתליה בין השטין, הילכך אין לו תקנה לא בתליה ולא בגרידה מש"ה יגנז, משא"כ ביתרות דאי גריד להו ושביק להו הכי לא מחזי כמנומר.

וא"ת והרי מ"מ צריך לקרב האותיות וצריך לכתוב במקום הגרד, וחזר הדין ביתרות כמו בחסרות לענין כתיבה על הגרד, הא ליתא שהרי אינו זקוק אלא לגרוד ולהניח, ואף על פי שנראה כשתי תיבות לא מיפסיל בהכי, ונ"ל סמך לזה מדאמרינן בפרק ואלו טרפות (סה:). אלא מעתה את כדר לעומר דפסקי ליה ספרי הכי נמי דתרי שמיא נינהו, אמרי התם בשתי תיבות פסקי להו בשני שטין לא פסקי להו וכו', משמע דליכא קפידיא אי מפסיק בחדא שטתא חד שמא, ואפשר שאף למצוה מן המובחר אינו זקוק לכך, מדלא קתני בברייתא דמנחות תיבה אחת לא יעשנה שתים גבי הנהו אינך דקתני התם, ומיהו הרב ז"ל כתב זה בכלל כ"ד דברים הפוסלים ס"ת ולמדה

³⁴⁹ עיין במדרכי בהלק"ט (רמז תתקנ"ד) ז"ל "ואם תאמר האיך יתקן הא אמרינן במסכת סופרים עירב האותיות או שהפסיק באמצע השם יותר ממלא אות קטנה שהוא שיעור בין תיבה לתיבה לא יקרא בו, לפי שנראה כב' תיבות, ויש לומר אחר הגרידה אם יוכי להאריך האותיות מלאחריהם או מלפניהם כשר הדבר בעיני, ואם לאו ימחק [ועוד אות] ואות אחת גדולה יכתוב במקום השתיים. ושאלתי לרבי ואמר לי דההיא דשמעתין איירי בענין שיכול למלאות האויר על ידי שיאריך האותיות, וההיא דמ"מ יירי שאין יכול להאריך, ודוחק מה שפירש נמי שימחקו האותיות אין נראה דאם כן בחסרות נמי יכול למחק ולכתוב קטנות, ועוד דההיא דמ"ס אמאי לא יקרא בו יעשה כן, ואם היינו מפרש לא יקרא בו עד שיתקן הוה ניחא וכן משמע מדלא נקט יגנז ומיהו איכא למידק לחומרא מדלא תנא יתקן ועוד דאי (איהו) [הוה] תני יגנז ה"א דפסול לגמרי ז"א דאפשר להסיר הדף או היריעה ועל כל הפי' ק"ל דאיך יוכל לעשות כתיבה דקה או גסה יותר משאר הספר והא אמרי' לקמן לא ימעט הכתב לא מפני הריח שלמטה ולא מפני ריח שלמעלה ואין נראה לחלק בין אורך לרוחב ואין לחלק בין כתיבה קטנה לגדולה והא דאמרינן מקצר והולך ר"ל שיטין כדפי' רש"י ז"ל ועוד דיותר יש לפסול כשאותיותיו קטנות או גדולות שיש לטעות שהן מאותיות שהם ה"מ דדינם להיות קטנות או גדולות ויש לדחות [דהתם בשם. מ"י] [דבשם] דוקא ולא שאר תיבות אם לא אותם שיש להם משמעות שהם תיבות גמורות במקום אחר א"כ הגרד מוכיח (נ"ל) [סוף דבר אני מסופק בדבר] ולא ידעין מאי אידון [בה] ע"כ לשון רבי' שמשון והאריך ואני קצרתי ועיין בתוס' שפירש את הברייתא במסכת סופרים דקאי אתיבת השם, ולא בשאר תיבות דעלמא. "עכ"ל המדרכי, ועיין במאירי בקרי"ס (מ"ב ח"ב) דפסל כשמשתנה משמעות הענין.

ליקוט

ס"ת שיש בו טעיות

ראשונים

ועוד י"ל דיגנזו אכולה ברייתא קאי, ואפילו ברישא קתני דליכא תקנה אלא בגניזה, דודאי האי טעותא לאו טעותא דמתרמי לספרא שלא בכונה הוא, אלא טעות שהוא קבוע בהפסד שורש הכתיבה היא, שהסופר בכל מקום שהוא כותב בי"ת עושה כ"ף וכיוצא בזה, וכיון שכן שדא תכלא בכוליה ספר, ומעתה אין לו תקון אלא גניזה, שאם הטעות הוא ביתור קוצין כגון מכ"ף בי"ת אינו מספיק לגרוד הקוף דהוי חק תוכות דלא הוי כתב כדאיתא בפרק המביא תניין (כ.), ואף על גב דאמרין בפרק הבונה (קד:) גבי הגיה אות אחת חייב רבא אמר כגון שנטלו לגזו של דל"ת ועשאו ר"ש דמשמע דהוי כתב, שאני התם דגבי שבת מלאכת מחשבת אסרה תורה והרי עמדה מלאכתו, אבל ס"ת לא מכשר בהכי, וכיון שכן על כרחו יצטרך לגרוד כל הבית ולהחזירה כ"ף, וא"א שלא יהיו ד' בכל דף בכל הספר ומיחזי כמנומר לפי מה שכתבתי למעלה ומש"ה יגנז, וכיון דביתור קוצין ליכא תקנתא תנא יגנז, ואף על גב דבחסרי קוף כגון מבי"ת כ"ף איכא תקנתא, תנא להו בהדיהו משום סירכיהו דהנד, דכיון דתנא כפי"ן לא יעשה ביתי"ן תנא איפכא, אף על פי שאין דינם שוה לענין יגנזו, וקושטא נמי קתני דלא יעשה כן, וכל הנך אחריני דברייטא הכי נמי מפרשי, הילכך אין מכאן ראיה דיגנז ר"ל עד שיתקן, ואדרבא דיש מכאן ראיה דלעולם יגנז משמע, דהא כתב את האזכרות בזהב יגנז לעולם דלית ליה תקנה, שהרי אסור למחוק את השם אף על פי שאינו כתוב בדיו, והראיה קדש לי"י הכתוב בציץ שהוא טס של זהב, ואלו היה אפשר לומר יגנז עד שיתקן וכמו שסובר הרב ז"ל מאי תקון אפשר למעבד הכא, ועוד מ"ש אזכרות דנקט דהא באותיות אחרות דינא הכי למפסלינהו, אלא משום דבשאר אותיות אפשר לתקן, ותנא לא קמיירי הכא אלא בפסולין שאין להם תיקון, מש"ה נקט אזכרות שא"א למחוק ולתקן, וזו ראיה לדברי הרמב"ם ז"ל. ומ"מ אנו צריכין לומר דלאו יגנז כל הספר קאמר, שהרי אפשר לסלק כל הדף ולשנותו בדף כשר, אלא מפני שאין המקום הפסול חוזר לכשרותו לעולם שייך ביה יגנז. מיהו פוק חזי מאי עמא דבר וכבר נהגו היתר בדבר.

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' קבז

שאלת ס"ת שהוא מתוקן מפרשה פתוחה לסתומה או מסתומה לפתוחה מהו...

תשובה דבר זה כבר נשאל אל הראשונים ז"ל לפי שהדבר מתפשט להיתר וכשעומדים בני אדם על לשון הרמב"ם ז"ל עומדי' מרעידים על הדבר ושואלי' מזה לגדוליה' ואני הקטון באלפי התלמידי' ומשפחתי הצעיר' ממשפחות סופרים נשאלתי מזה ג"כ זה לי ימים מב"גאיה ואין לספק בדעתו של הרב ז"ל שלא יהא סובר שאין תקנ'

בשינוי הפרשיות כלל כי כן כ' בפ"ח מהל' ס"ת בפי' ומה שנתקשית בלשונותיו שבפ"ז מאות' הלכו' כתב אם כ' המלא חסר והחסר מלא או שכתב פ' פתוחה סתומה או סתומה פתוח' ה"ז פסול ואין בו קדושת ס"ת כלל. ובפרק עשירי כתב נמצא' למד שעשירי' דברי' הם שכל אחד מהם פוסל ס"ת א' נכתב על עור בהמה טמאה. ב' שחסר אפי' אות אחת. ג' שהוסיף אפי' אות אחת. ד' שנגעה אות באות. ה' שנפסדה צור' האותי' שלא תקרא כל עיקר. ו' שהרחיק או הקריב בין אות לאות. ז' ששינה צורת הפרשיות וגו' עכ"ל. ונראה מאלו השתי לשונות' דמלא וחסר ושינוי הפרשיות דחד דינא אית להו כיון שכללם כאחד וכיון שכתב שבמלא וחסר יכול לתקן נראה דה"ה בשינוי הפרשיות וא"כ קשיא ידידיה אדידיה שאם תאמר שהרב ז"ל סמך על מה שכת' במקום אחר והאי כדאי' והאי כדאית' ובמלא וחסר מהני תיקון אבל בשינוי הפרשיות לא מהני תיקון כמו שפי' בפ"ח עדיין קשה בלשוננו שנראה ממנו דבמלא וחסר מהני תיקון אבל בנגיעות אות באות או שנפסד' צורת האו' או שהקריב או שהרחיק בין אות לאו' לא מהני תיקון וזה דבר פלא שהיאך אפשר שימצא ס"ת כולו שלם שלא יצטרך לתקן שום תיקון בכיוצא בזה כ"ז נתקשה לך.

ואין בזה מה שיקשה לך כלל שמה שכתב בפ"ז ופ"י שכלל כל הפסולים כאחד מלא וחסר ושינוי פרשיו' לא להשוותם לענין תיקון כללם אלא להשוותם לענין פסולם דודאי קודם תקון פסולם הוא שוה ובאותם פרקים לא ירד הרב ז"ל ללמדנו אם יש בהם תקון אם לאו ובפ"ח שם פירש מה שכשר ע"י תקון ומה שאין לו תקנה. והלא אתה רואה שבפ"י בכלל העשירי' פסולים כותב שאם נכתב על עור בהמה טמאה ועל עור שאינו מעובד וכיוצא בהם שהם פסולים שאינם חוזרים להכשרם אף אתה אל תתמה אם כלל עמם שינוי הפרשיות... ובשינוי הפרשיות ודאי אין ספק בדעתו ז"ל שהוא פוסל מלתקן כמו שכתבתי, וסמך בזה על פשטא דברייטא דאיתא בפרק הבונה (קג:) שהבאת בשאלתך דקתני התם פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה וכו' וקא מסיק לברייטא הרי אלו יגנזו. ונראה שדעת הרב דמדלא קתני יתקן וקתני יגנזו דלית ליה תקנה כלל שלא כדברי הרשב"א ז"ל שהוא מפרש יגנזו עד שיתקן ותסתיע סבר' הרמב"ם ז"ל מדאמר' בפ' הקומץ רבה ס"ת שיש בו ג' טעיו' בכל דף ודף יתקן ד' יגנז מדקתני הכא תקון והכא גניזה משמע דבכ"מ דקתני יגנז אי אפשר בתיקון ובפ' השולח (מה:) נמי גרסינן ס"ת שכתבו מין ישרף עכו"ם יגנז. והתם לית ליה תקנתא כלל...

ומה שרציית להוכיח מלשון הברייטא דהרי אלו יגנזו מהדר אסיפא אבל אאמצעיתא לא מהדר דהיינו שינוי הפרשיות כי היכי דלא מהדר ארישא כמו שהארכת בשאלתך. אני אומר דליכא לפרושי הכי דודאי האי ברייתא רישא בשנוי האותיות מתניא לחודה וזה

מוכרח משני פנים חדא דהא תנא קא פתח וכתבתם שתהא כתיבה תמה ובכלל כתיבה תמה ליתא אלא הפסל צורת האותיות אבל הפסל צורת הפרשיות והשירות או שכתב שלא בדיו ובזהב אין בזה משום כתיבה תמה א"כ לא שייכא כלל סיפא בהדי רישא וא"כ כי קתני יגנזו לא מהדר ארישא ומהדר אכולה סיפא דליכא למימר דכי היכי דלא מהדר ארישא הכי נמי לא מהדר ארישא דסיפא דשנוי פרשיו' דהא לא שייכי שינוי פרשיו' ורישא דברייתא אהדדי ועוד דעל כרחין הרי אלו יגנזו אשינוי פרשיו' נמי מהדר מדקתני פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה או שכתבה כשירה או שכתב השירה כיוצא בה או שכתב שלא בדיו או שכתב האזכרו' בזהב וגו' מדקתני בכולהו הני דסיפא או או ולא קתני בתר אלפי' עייני' או פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה וגומר משמע דכולה סיפא שייכא חדא בהדי חבירתה ולא אקמייתא דשינוי אותיו' ואי קתני יגנזו אכולהו דסיפא משינוי פרשיו' ואילך קתני דאו או משמע דחדא מחתא ניהו תנא להני לאצרוכי גניזה. ומה שמחזק דעת הרמב"ם ז"ל דיגנזו משמע דאי אפשר לתקוני מדנקט תנא כתב האזכרות בזהב דלית ליה תקנתא כלל כי היכי דכתבו כלו שלא בדיו משום מחיק' השם ולא נקט מילי אחריני דאפשר להו לתקוני בגרידה ומשמע מהכא דלא נקט תנא אלא הנהו דלית להו תקון כלל אלא שאפשר לדחות בזה דאורחה דמילתא נקט שדרך הסופרים להתנאות במצות כתיבת השם לכתבו בזהב וכן ראינו ספר כתובים אחד בכאן נכתב בטוליטולה שכל האזכרו' שבו נכתבו בזהב זה נראה בדעתו של רבינו ז"ל בזה.

אלא אף על פי שהחזקנו סברות בראיות אבל הסברא בעצמה היא חלושה מדרך הסברא שאם אפשר לתקן למה לא יתקן ומה חטא תקון במקום זה יותר משאר מקומות והיה אפשר לדחוק לדעתו של רבינו ז"ל דאע"ג דבשאר דוכתי כגון מלא וחסר מהני גרידה ותקון היינו דוקא תקון מועט במקום אחד אבל תקון גדול כזה ודאי מיחזי כמנומר ודמי לארבע טעות בכל דף ודף דטעון גניזה. ואף על פי שזה בהרבה מקומות וזה במקום אחד כיון שהגרידה היא גדולה במקום אחד מיחזי כמנומר כתליה בין השטין בד' מקומות. דומה לחזזית בשנים ושלשה מקומות פסול דמחזי כמנומר ובמקום אחד ברוב נמי פסול דמחזי כמנומר כדאיתא בפרק לולב הגזול (לה:): הכא נמי דכותה ואף על פי שגרידה קטנה בד' מקומות אינה פוסלת אפ"ה גרידה גדולה במקום אחד גריעה טפי ומשווא ליה מנומר כתלייה בד' מקומות, וכן ראיתי לרא"ש ז"ל שפסל לגרוד שני שטין בסוף הדף כדי לדחוק ולכתוב הרבה שטין להשלים ששים שטין ופסלו הרב ז"ל משום דבמקום אחד גרידה גדולה הוא מנומר ופסול כל זה אפשר לדחוק לדעתו של הרב ז"ל אבל מה נעשה לס"ת שלנו ביום שידובר בהם פסול זה שאין גם אחד שאין בו תקון זה.

ונראה לומר שלא הזכירה הברייטא בזה הרי אלו יגנזו אלא משום מחיקת שם מן השמות, וכלהו דמו לסיפא דסיפא דכתב האזכרות בזהב דיגנזו משום דא"א תקון משום מחיקת השם, וכן אם כתב שלא בדיו א"א למחקו כלו ולכתבו בדיו מפני השמות וכן התורה כלה אם כתבה כשירה א"א שלא יבא לידי מחיקת השם כדי להרויח האותיו' שלא תהיה כשירה וכן השירה אם כתבה כיוצא בה א"א שלא ימחקו השם כדי לדחוק האותיות ולהרויח מקום פנוי שתהא כשירה וה"ה לשינוי הפרשיו' לפי שברוב הפרשיו' יש שם אזכרו' בתחלתו או בסופו ויצטרך למחוק את השם ואסור. אבל אם נזדמן לו תיקון בלא מחיקת השם ודאי לא מפסלי בהכי. עוד יש סמך לדבר דודאי תקון מהני בשנוי פרשיות דהא יגנזו דברייתא לאו דוקא היא בשינוי פרשיו' שהרי סילוק אותה יריעה מהני ואמאי קתני דיגנזו כל הספר אלא ודאי דלאו דוקא אלא דקתני הכי משום סירכא דהנהו אחריני דלא סגי דלא גניז לכוליה ספר ולא תרוצי קא מתרצת אלא לענין שינוי פרשיו' דמאי יגנז עד שישלך אותה יריעה תריץ דמאי יגנז עד שיגרוד ויתקן היכא דאפשר בלא מחיקת השם, זה נ"ל בזה, וכן ראיתי בספר יו"ד (סי' ער"ה) שכתב שאפשר שטעמו של פסול תקון בשינוי פרשיות אינו אלא מחיקת השם.

והרשב"א ז"ל נשאל בזה ורצה להוכיח ג"כ דהרי אלו יגנזו דברייתא יגנזו עד שיתקן קתני ולפי שאין דבריו מוכרעין ולא נוחין לי לא כתבתם ומ"מ אנו סומכים על דעתו שכתב דמעשים בכל יום ולא שמע שום חכם בדורותיו שערער על זה, ותא חזי מאן גברא רבה קא מסהד עליה...

ומה שכתבת שאפילו לדעת הסופר החולק עליך ומחמיר הספר הזה אשר היה עליו המחלוקת הוא כשר יפה אמרת שלא הזכירו בברייתא אלא פתוחה לא יעשנה סתומה והיינו כשגמר הדף ונעשית הפרשה פתוחה סתומה ורוצה לתקנה דקתני דפסול ולא מהני תקון וצריך גניזה לדעתו של מחמיר זה שהרי יש כאן שינוי שהדף הזה היתה בו פרשה סתומה ותקנוה ועשאוה פתוחה אבל אם כתב שנים או ג' תיבות ונזכר וגרדו והניח המקום פנוי והתחיל לכתוב הפרשה כתקנה אין כאן שינוי פרשה שכיון שגרד כל מה שכתב הרי דף זה אין בו פרשה לא פתוחה ולא סתומה ויכול לעשות הפרשה פתוחה ויניח הגרד פנוי. והפרשה הזאת התחלת כתיבה כהלכתה היא ופנים חדשות באו לכאן שאם לא תאמר כן אם נפל דיו שם ויצטרך לגרדו וישאר כך הגרד פנוי א"כ יהיה ס"ת פסול בכך וזו לא שמענו הכא נמי כיון שקודם שהתחיל לכתוב בשטה השנייה נזכר שהתחיל הפרשה בטעות וגרד והניח פנוי הרי מה שכתב שם הוא כאלו היתה טיפת דיו שנפלה שיכול לגרדה וליכא למיחש למידי ושפיר דמי ויפה כוונת אבל זה אינו מספיק אלא להכשר אותו ספר אבל לשאר

ליקוט

ס"ת שיש בו טעיות

ראשונים

מחיקת השם וכמו שכתבתי.

ספרים אחרים אנו צריכין לומר שלא נאסר הדבר אלא מטעם

אר"י ב"ש בר מרתא משמיה דרב והוא דכתיב רוביה דספרא שפיר

פסקי רי"ד מנחות כט:

תנא אם יש בו דף אחת שלימה מצלת על כולו. אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב והוא דכתב רוביה דסיפרא שפיר. פירוש אם יש בו דף אחת שלימה מצלת על כל הספר שלא ייגנז, אף על פי שיש בכל דף ג' וד' טעויות אלא יתקן אותם, והוא שרוב שאר הדפין יהיו כתובין בתיקון³⁵⁰ אף על פי שיש בהן ג'³⁵¹ וד' טעויות הדף השלימה מצלת עליהן שלא ייגנז אלא יתקן, אבל אם רוב שאר הדפין כתובין בטעות, אין הדף השלימה מצלת עליהן, אלא ייגנז.

אמר ליה אביי לרב יוסף אית בההוא דף שלש טעויות מאי, תיקרי שלימה ומצלת על כולן אילא, אמר ליה הואיל ואיתיהיב לתקוני מתקן, דהא תניא שלש יתקן, וכיון דבת תקנה היא תיקר' שלימה³⁵² ומצלת על כולן, והני מילי בחסרות, אבל ביתירות לית לן בה, חסרות מאי טעמא, אמר רב כהנא משום דמיחזי כמנומר.

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) כט:

והוא דכתוב רוביה דספרא שפיר, פירוש שרוב כל דף ודף כתוב כלו בלא טעות, שאין יותר מה' או מו' טעויות בכל דף ודף, אז מצלת עליהם חד דף שלמה ויתקן, ל"ה³⁵³. וקשיא דמאי אתא לאשמועינן

³⁵⁰ משמע דצריך שיהיה רוב דפין שכתובין בתיקון היינו שיהיה רוב בכל דף ודף בכשרותו, וכן נראה מדברי רגמ"ה (בשיטמ"ק מכת"י), ומרש"י על הרי"ף (ד. מדפי הרי"ף) שכתב "שרוב כל דף כתוב בלא טעות", וכן בשיטמ"ק (אות כ'), וכן לאורה נראה מדברי המאירי בקרי"ס (מ"ב ח"ב, הו"ד להלן). [אמנם עיי"ש מה שהערנו ע"ד]. אמנם בכס"מ (פ"ז מהל' סת"ם ה"י"ב) נראה בא"א שצריך שרוב אותיות הספר יהיו בכשרות, דמשמע דאי"צ שבכל דף יהיה רוב כשר, אלא הרוב נמדד בכללות הספר כולו, אמנם עיין בחק נתן שהשווה שיטת הכס"מ עם שיטת רש"י דהרוב קאי ארוב כל דף ודף, [ונראה שאין כוונתו להשוות ממש שיטת רש"י עם הכס"מ, ורק לענין זה השווה אותם דמפשוטות דברי הרמב"ם נראה שברוב דפין אין טעות כלל, ובזה השווה הכס"מ את דברי הרמב"ם עם רש"י שיש טעויות ברוב הדפין].

³⁵¹ מש"כ הרי"ד ג' תמוה שהרי אם ליכא אלא ג' טעויות הוי דף כשר אפילו להציל על כולן, וצ"ע.

³⁵² עורני לדייק מדברי הרי"ד שלא כדעת רש"י והמאירי, דהנה בדברי רש"י והמאירי נראה שרק אם בתחילה תיקן את הדף שיש בו ג' טעויות יכול לתקן את שאר הדפין, אבל קודם לכן לא כיון שלעת עתה גם דף זה פסול ואינו מציל על שאר הדפין, עיי"ש. ומדברי הרי"ד נראה דס"ל דגם קודם לכן יכול לתקן שאר הדפין שהרי כתב ז"ל "וכיון דבת תקנה היא תיקר' שלימה ומצלת על כולן", ומשמע דזה גופא שהיא בת תקנה נקרי' שלימה ובזה סגי כדי שתציל על כולן.

³⁵³ כן הוא לשון רש"י על הרי"ף (ד. מדפי הרי"ף), ועיין בשיטמ"ק (אות כ'), ע"ע בהמשך דברי הרשב"א, ויל"ע אמאי נקטו ה' או ו' שאפילו יותר מכך יכול לתקן כל

לומר והוא דכתיב רוביה דספרא [שפיר], והלא רובא דספרא שפיר הוא קיימין דהוה אמר ארבע יגנז, ועלה קאמר דאם יש בו דף אחת מצלת על כולן אי הווי טפי מד' טעויות לא. וי"ל דאפ"ה אצטריך לאשמועינן הכי כדי שלא נאמר הואיל ואם לא היה דף שהוא שלם היה נגנז בעבור ד' טעויות שיש בכל דף, וזה הדף שלם מציל, כמו כן אפילו היה כמה טעויות וקמ"ל דלא.

ומבבל מקום קשה שהרי פירש רש"י שאין בכל דף יותר מה' טעויות או ו', ואמאי יכשיר כשיש בכל דף ה' טעויות או ו', והלא מאי דקאמר מצלת על ד' טעויות דהוה קיימין משמע אבל על טפי לא. וי"ל דלכך פירש רש"י כן מדקאמר והוא דכתיב רובא דספרא שפיר משמע אעפ"י שיש בו הרבה טעויות, דאי על ד' טעויות לבד קאמר הוה ליה למימר והוא שאין בו כי אם ד' טעויות בכל דף, אבל רובא דספרא שפיר משמע שיש בו הרבה טעויות אלא שרוב הספר יפה בלא טעויות, ולכך פירש רש"י הכי.

ומבבל מקום קשה דמנא ליה לר' יצחק דאמר והוא דכתיב רובא דספרא שפיר לומר כן דאפילו יותר מד' טעויות אלא שיהא רוב הספר נכתב יפה, ודלא מצלת על ד' טעויות לבד קאי. וי"ל דדייק הכי מדקאמר תנא אם יש בו דף אחת שלימה דמצלת, ר"ל אפילו יש בו יותר מד' טעויות, דאי בד' טעויות לבד קאמר, מאי הוה ליה לאשמועינן הא כבר הוה ידעינן הכי, שהרי כבר אמר שאם יש בו ד' טעויות בכל דף ודף יגנז, משמע אבל אם יש דף אחד שאין בו ד' טעויות דלא אמרינן דיגנז, וא"כ לא היה צריך לומר משום ד' טעויות לבד דמצלת שכבר אמר כן, אלא שמע מינה דר"ל דמצלת אפילו יותר מד' טעויות בשאר הדפין, ולכך בא רב יצחק לומר דאע"ג דמצלת על טפי מד' טעויות דמ"מ בעינן דכתיב רובא דספרא שפיר.

קריית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ב

בפרק הקומץ (כט:) שנינו ס"ת שיש בה שני טעויות בכל דף ודף יתקן, שלש יגנז, ותניא אידך שלש יתקן ד' יגנז. ותניא אם היתה דף אחת שלימה מצלת על כולן, כלומר אפילו היו כמה טעויות בשאר הדפים יתקן והוא דכתיב רוביה דספרא שפיר, ר"ל רוב כל הדף³⁵⁴.

שאינו רוב הדף, ובצ"ק כתב דלאו דווקא וכוונתו לאפוקי דאפילו יותר מד' יתקן וא"ה נדע רוב טעויות יכול לתקן [וע"ע בשיטמ"ק (אות כ"ב)].

³⁵⁴ מדברי המאירי כאן משמע דרוב הספר היינו שרוב כל דף ודף כתוב כהלכתו וכעין פירוש רש"י דצריך שכל דף יהיה רובו בכשרות, אלא דצ"ע טובא דהמאירי גופיה (במ"ב ח"ג, הו"ד בסמוך) כתב לבאר את דברי הגמ' באו"ז"ל "ואם היה

קריית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ג

ויעריך לידע שיש צדדים שאף התקון אינו מועיל בו³⁵⁵, והוא ששנינו בפרק הקומץ רבה (כט:): אמר רב ס"ת שיש בה ב' טעיות בכל דף ודף יתקן שלא יגנז, ותניא תיובתיה שלש יתקן ד' יגנז, ותניא אם היה דף שלמה מצלת על כלן, ואמר רב יצחק והוא דכתיב בחסרות אבל ביתרות לית לן בה, וחסרות מ"ט לא, מפני שהוא כמנמר, והכי הלכתא.

ופסק הדברים שכל שיש בו שלש טעויות אף בכל דף ודף שבספר

יתקן, בין בחסרות לתלות החסרות ביני שטי, בין ביתרות לגרור ולקרב האותיות שלפני הגרר ושאחריה, אבל אם היה שם ד' טעויות בדף יגנז שאינו בר תקון, ואם היה רוב הספר כתבו בדיוק ומיעוטו ד' טעויות בכל דף ודף, אם יש באותו המיעוט דף א' שלא יהו בה טעויות, או אפילו היו שם שלש ותקנם, הואיל ויש באותו מיעוט המוטעה דף א' בלא ד' טעויות הרי זה רשאי לתקן כל המיעוט³⁵⁶, הא כל שכלו בד' טעויות בדף, או אפילו מיעוטו ואין באותו המיעוט דף א' בלא ד' טעויות, יגנז.

רוב הספר כתבו בדיוק ומיעוטו ד' טעויות בכל דף ודף, אם יש באותו המיעוט דף א' שלא יהו בה טעויות, או אפילו היו שם שלש ותקנם, הואיל ויש באותו מיעוט המוטעה דף א' בלא ד' טעויות הרי זה רשאי לתקן כל המיעוט, עכ"ל, הנה מדברי המאירי נראה כדעת הרמב"ם וא"כ רוב לא קאי ארוב דפין אלא על רוב הספר וכפי פירושו של הכס"מ, או כדברי האחרונים החולקים שיש רוב דפין שאין בהן טעות כלל, וזה שלא כדברי המאירי כאן, וצ"ע. וראיתי לדחוק שצ"ל כאן "רוב כל הדף" היינו רוב מכל הדפין, וצ"ע, [ולכאורה עדיין לא א"ש לפי שיטת הכס"מ].

³⁵⁵ היטב דייק ידידי הר"ר מרדכי שליט"א מדברי המאירי כאן שלא כדעת הבית הלוי (בקונטרס סת"ם) שנקט שאם תיקן בדיעבד מהני תיקונו, דבמאירי כאן כתב "שאף התיקון אינו מועיל בו", וכמו"כ בהמשך דבריו כתב "שאינו בר תיקון" ומבואר דהוי פסול גמור, וכן משמעות דברי התשב"ץ (ח"א סי' קכ"ה קכ"ז, עיי"ש).

³⁵⁶ הנה המקור לדברי המאירי הוא הרמב"ם (בפ"ז מהל' סת"ם הל"ב) ז"ל "ספר תורה שיש בו שלש טעויות בכל דף ודף יתקן ואם היו ארבע יגנז, ואם היה רוב הספר מוגה והשאר יש בו ארבע טעויות בכל דף ונשאר אפילו דף אחד מאותו השאר המשובש בלא ארבע טעויות הרי זה יתקן", עכ"ל. ועיי"ש בכס"מ [ובדבריו בב"י יו"ד (סי' רע"ט ס"ד)] מה שביאר בדברי הרמב"ם, ועיין בחק נתן ובבית הלוי (שם) שהאריך לחלוק עליו ולפרש את דברי הרמב"ם באו"א. [וכדעת הב"י הנ"ל כן נמשכו הפוסקים, עיי"ש].

וה"מ חסידות אבל יתירות לית לן בה

ספר המנהיג הל' תפילין [עמוד תר"ג]

תנו רבנן (מנחות לד:) לטטפת לטוטפת לטוטפות הרי כאן ארבע דברי ר' ישמעאל, ר' עקיבא אומר אינו צריך טט בכתפי שנים פת באפריקי שנים. קדמאה לטטפת בתראה לטוטפת, קדמאה מזוזאות בתראה מזוזות, כך כתב רבינו האלפסי ז"ל. ורבינו שלמה פירש בסנהדרין (ד:) דשמע והיה כי יביאך לטטפת חסר מכל, בוהיה אם שמוע לטוטפות מלא בכל. ויש אומרים בשמע והיה לטוטפת, בוהיה אם לטוטפת. ולפי שאין כח בנו להכריע כדברי אחד מהן יזהר אדם בספרים מדויקים ועל פיהם יכתבם, ומכל מקום טוב לעשותם מלאים³⁵⁷ כדברי כלם, כדאמרין בהקומץ (כט:) לא שנו אלא בחסידות אבל ביתרות לית לן בה.

ראב"ד תשובות ופסקים סי' א

הנה שאלת על תיבות הכפולות אשר מצאת בתפילין אם דומה כפל המלות ליתירות האותיות. מן הדעת אני משיבך כי הדבר שוה, כשם שאין זה פוסל בס"ת כך אין זה פוסל, והלא אמרו מזוזה לעשות פרשיותיה סתומות ואי עבדינהו פתוחות שפיר דאמי, ומה במקום שהאזיר פוסל אם מיעטו בקרובים או בסכך פסול כשר, מקום שאין האזיר פוסל אינו דין שהקרובים וסכך פסול לא יפסלו. ועתה חשוב

³⁵⁷ כשיטת המנהיג כך שיטת ר' יהונתן [נימוק"] כאן (ד. מדפי הרי"ף), וכתב הרי"ף בטעם הדבר ז"ל "אבל ביתירות, כלומר שראוי להיות חסר והוא עשוי מלא. [לית לן בה]. שהרי אינו חסר כלום ואם הוא יותר הא אמרין כל יתר כנטול דמי ואינו [מעלה ואינו] מוריד", עכ"ל, וצ"ע מה הוצרך לכך דמהכ"ת שיתור אות יפסול, ואולי לאשמעינן דאפילו אם יש יתור אות בתוך התיבה אינו מגרע את התיבה דכמאן דליתא דמי, אלא דצ"ע דהאי כללא נאמר בטריפה דמשום היתור נגרעת הבהמה כולה, ולא אמרין דהיתור אבר כמאן דליתא דמי דא"כ אדרבה תתכשר הבהמה, ושמא לישנא בעלמא נקט ועיקרו לומר כסברא הנ"ל דאין היתור מגרע דאפשר לדון דכמאן דליתא דמי. [ומ"מ הא מיהא פשוט דכל פלוגתייהו בחסידות ויתירות דומיא דל"טוטפות" שאין ביתור שינוי ממשמעות הענין, וכל החילוק הוא רק אי הוי כתב מלא או חסר, אבל אם משנה את משמעות הענין פשוט שהוא פסול].

אמנם הרמב"ם (פ"ז מהל' סת"ם הל"ט"ז) כתב בד"ן יתירות להיפך דיש לפסול ומהאי טעמא גופא ש"ד"ן היתר כד"ן החסר, וכן דעת רש"י (ל.) בד"ה "אבל יתרות" והתוס' שם בד"ה "אבל יתירות", והרשב"א (שו"ת החדשות כת"י סי' קמ"ב) והרא"ש בהל"ק"ט (הל' ס"ת סי"ז) והמאירי (הו"ד בסמוך) והמרדכי (רמז תתקנ"ד) והאגודה (הו"ד להלן) והריב"ש (ס"ז) והתשב"ץ (ח"א סי' קכ"ה קכ"ז), וכן פסק השו"ע יו"ד (סי' רע"ט ס"ד) ובב"י או"ח (סוף סל"ו), [עיי"ש שהביא את דברי המנהיג ודחה את דבריו].

[ולענין להחזיר ס"ת שנמצאו בו טעויות עיין בדברי הרמ"א או"ח (סי' קמ"ג ס"ד) ובנו"כ שם].

המלה כי מקומה היה אזיר בתחלה ומלאהו באותה מלה וכשרה³⁵⁸, מכאן תשובה בין לס"ת בין לתפלה, ולא מצינו הפרש בין כתב מזוזה לכתב תפילין.

רמב"ן (ערה"ת) בראשית הקדמה

עוד יש בדינו קבלה של אמת כי כל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, שהתיבות מתחלקות לשמות בענין אחד כאילו תחשוב על דרך משל כי פסוק בראשית יתחלק לתיבות אחרות כגון בראש יתברא אלהים, וכל התורה כן מלבד צירופיהן וגימטרייתיהן של שמות, וכבר כתב רבינו שלמה בפירושו בתלמוד ענין השם הגדול של ע"ב באיזה ענין הוא בשלשה פסוקים ויסע ויבא ויט.

ומפני זה ספר תורה שטעה בו באות אחת במלא או בחסר פסול, כי זה הענין יחייב אותנו לפסול ס"ת שיחסר בו ו' אחד ממלות אותם שבאו מהם ל"ט מלאים בתורה, או שיכתוב הו' באחד משאר החסרים וכן כיוצא בזה³⁵⁹, אף על פי שאינו מעלה ולא מוריד כפי העולה במחשבה, וזה הענין שהביאו גדולי המקרא למנות כל מלא וכל חסר וכל התורה והמקרא ולחבר ספרים במסורת עד עזרא הסופר הנביא שנשתדל בזה, כמו שדרשו מפסוק ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא.

ונראה שהתורה הכתובה באש שחורה על גבי אש לבנה בענין הזה שהזכרנו היה שהיתה הכתיבה רצופה בלי הפסק תיבות, והיה אפשר בקריאתה שתקרא על דרך השמות ותקרא על דרך קריאתנו בענין התורה והמצוה, ונתנה למשה רבינו על דרך קריאת המצות ונמסר לו על פה קריאתה בשמות, וכן יכתבו השם הגדול שהזכרתי כולו רצוף ויתחלק לתיבות של שלש שלש אותיות ולחלוקים אחרים רבים כפי השמוש לבעלי הקבלה.

³⁵⁸ עיין מג"א (סי' ל"ב סקל"ג) שהביא את דברי הראב"ד, ובנוב"י (מהדו"ק יו"ד סע"ד) מש"כ ע"ד, [ע"ע להלן בסמוך (ע"ד המאירי), שהארכנו בענין].

³⁵⁹ הנה מהרמב"ן עולה דיסוד הפסול בחסידות ויתירות הוא משום דהוא חשוב כמו שמשנה את משמעות התיבה דאע"פ שאין נראה כן לפי הצירוף תיבות דידן מ"מ התורה כולה שמותיו של הקב"ה ויש לה עוד צירופי שמות ומה"ט הרי הוא כמשנה את משמעות התיבה ולא מהטעם שכתב המאירי (הו"ד להלן בסמוך) שהוא משום ד"כל יתר כנטול דמי".

קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ב

שנינו בפרק הבונה (קג:) וכתבתם שתהא כתיבה תמה שלא יעשה אלפין עיינין וכו', וביארנו בה שכל שנפסדה צורת האות עד שאינה דומה לשום אות, או שדומה לאות אחרת פסולה שהרי כמי שאינה, וודאי כ"ש אם חסר כתיבה אות אחת מן הראויות לתת לה שפסל, וכן אמרו תרגום שכתבו עברית אינו מטמא את הידים ור"ל תרגום שבתורה כגון יגר שהודתא, אלמא שאינה קדוש, והרי יגר שהודתא בס"ת נאמר ומפני שהוא כמי שאינו נמצאה חסר.

והוא הדין ליתרון אות אחת שלא כראוי שכל יתר כנטול³⁶⁰, ואף היתרון מפקיע לפעמים הבנת הלשון והענין כחסרון³⁶¹, ואף בפרק

³⁶⁰ הנה הב"י ו"ד (ס' רפ"ג) כתב דמהאי טעמא דכל יתר כנטול דמי פסק הטור שאם דיבק נ"כ לס"ת אין בו קדושת ס"ת. אמנם עיין בפמ"ג או"ח (ס' קמ"ג במש"ז סק"ב) שכתב ז"ל "כתב אליה רבה כאן (אות ה') נמצא תיבה שלימה כפולה מוציאין אחרת, דכל יתר כנטול דמי (חולין נח:). ולי צ"ע ד"ל כהאי גוונא י"ל כל הראוי לבילה כמו נדבקה אות באות, הוא הדין כאן, ואף ד"ל, ומה שאמר יתר כנטול זה בטריפות גמירי כך, מה שאין כן כאן, וצ"ע, עכ"ל. ולדידי קשה לי היאך נשמת לנשר הגדול דברי הב"י הנ"ל, וצ"ע, [וביותר שאיהו גופיה מיייתי לה בדבריו באו"ח (ס' כ"ח בא"א סק"ד)], וראיתי שכבר עמדו בזה המהרש"ק בהגהותיו שם, והאבני נזר (יו"ט ס' שע"א). ובעיקר טענת הפמ"ג שאין לדמות טריפות לס"ת עיין בחי' ר' שמואל (ב"ב ס"ג) שהאריך בביאור דברי הב"י, ובמחלוקת הרמב"ם ושאר הראשונים עם ר' יהונתן, עיי"ש, [ע"ע מש"כ בהערה בסמוך].

³⁶¹ קשה דמקרא פתח דהפסול ביתירות הוא משום ד"כל יתר כנטול דמי", ולפי טעם זה יתור אות פסול גם אם אינו משנה את משמעות הענין, ותמוה דאח"כ מסיים דטעם הפסול הוא משום ד"אף היתרון מפקיע לפעמים הבנת הלשון והענין כחסרון", משמע דרק ככה"ג פסול אבל באופן שאינו משנה משמעות הענין אינו פסול.

והנה בחסר גופא יש לדון בו מתרתי, האופן הא' דפסולא דחסר הוא זה שהס"ת אינו שלם ועצם חסרון האות היא גופא העיכוב, והאופן הב' שאין תיבה זו שחסר בה האות כתובה כתיקונה, וחסרון זה אינו רק באופן שהחסרון משנה את משמעות הענין, דבלא"ה נמי אין התיבה כתובה כתיקונה וכצורתה הראויה לה. ומהא דאמרין שגם כשמייתר אות איכא פסול כמו אילו חסר אות, נראה שהפסול שאנו דנים בחסר אינו מצד עצם החסרון שאות זו חסירה, אלא מצד זה שע"י כך אין התיבה בכללותה כתיקונה, דאל"ה אלא הפסול מצד עצם העדר אות זו אין דין זה שייך כלל ביתור אות, דכלפי האות המיותרת בעצמה מה בכך אם נדון אותה שהיא כנטולה דמיה איזה פסול יש ע"י זה, [ואדרבה ר' יהונתן מה"ט הכשיר יתור אות], ובהכרח שה"כנטול דמי" הוא כלפי התיבה שיש לה את היתור אות, ועליה אנו דנים שיתור אות בה חשוב כמו שיש חסרון אות בה, דכמו שכשחסר אות בתיבה אין התיבה כתובה כתיקונה מכאן זה שהיא חסירה אות, כך אם יש תוספת אות בתיבה אותה תוספת מגרעת את התיבה שאינה כתובה כתיקונה כפי צורתה הראויה לה.

ולפי"ז נראה דכל מה שאנו דנים את אותה האות כחלק מצורת התיבה הוא רק משום שהתוספת מהוה חלק מהתיבה שנתווספה אליה, אבל אם היינו דנים את יתור האות כדבר חיצוני לתיבה לא היתה אות זו מגרעת את צורת התיבה כלל ולא היה אפשר לדון בה האי כללא ד"כל יתר כנטול דמי", ועל זה בא המאירי

הקומץ (כט:) שנינו ס"ת שיש בה שני טעיות בכל דף ודף יתקן שלש יגנז, ותניא אידך שלש יתקן ד' יגנז, ותניא אם היתה דף אחת שלימה מצלת על כלן, כלומר אפילו היו כמה טעיות בשאר הדפים יתקן, והוא דכתיב רוביה דספרא שפיר ר"ל רוב כל הדף, ואמרו ע"ז ולא אמרו ר"ל דארבע יגנז אלא בחסרות, ומפני שלאחר התקון מחזי כמנומר, אבל יתרות לית לן בה, אלא יתקן בכלם ר"ל שגוררן, אלמא שאף היתרות צריכות תקון, שהרי פירוש הדברים יתקן ואח"כ יקרא בה, הא כל שלא נתקן לא יקרא בו כלל, והוא הדין ליתרון אות אחת שלא כראוי שכל יתר כנטול.

קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ג

ויצריך לידע שיש צדדים שאף התקון אינו מועיל בו, והוא ששנינו בפרק הקומץ רבה (כט:) אמר רב ס"ת שיש בה ב' טעיות בכל דף ודף יתקן שלא יגנז, ותניא תיובתיה שלש יתקן ד' יגנז. ותניא אם היה דף שלמה מצלת על כלן, ואמר רב יצחק והוא דכתיב בחסרות אבל

לבאר דמאחר ואנו רואים שהיתור אות בכוחו לשנות משמעות התיבה כמו שחסרון אות בכוחו לשנות את משמעות התיבה, זה גופא מורה שהאות משוייכת לכתב שאצלה, ומאחר שכן הוא גם באופן שאינו משנה את משמעות הכתב אנו דנים שהיתור תוספת על הכתב בעצמו וחשיב עי"ז שנשתנה צורת התיבה שאינה כתיקונה, וכמו שבחסרון אות גם כן דינו כך שאע"פ שאינו משנה את משמעות התיבה מ"מ אנו דנים שאין התיבה כתובה כתיקונה, וההשוואה בין שינוי התיבה מצורתה ע"י יתור לשינוי התיבה מצורתה ע"י חסרון זה נלמד מהכלל דכל יתר כנטול דמי", אבל זה שאנו דנים שהאות המיותרת נעשית כגוף אחד עם התיבה זה מכאן הסברא דחזינן שלפעמים משתנה משמעות התיבה ע"י יתור האות כמו ע"י חסרון, ואכתי צ"ע.

והנה לפי"ז אין פסול ד"כמאן דנטול דמי" רק אם היתר הוא בתוך תיבה [או סמוך לה] אבל יתור אות בעלמא בס"ת לא יפסול. ובדבר זה מצינו לרבוותא שנחלקו בזה, דהרמ"ע מפאנו (ס' ל"ח והו"ד במ"ב ס' ל"ו סק"ג) פסל תגין שאינם מחוברין לאות משום יתור אותיות בספר, וכן דעת המהרש"ל בתשו' (ס' ע"ג), אמנם הנוב"י (מהדו"ק יו"ד סע"ד) נחלק עליו שאין לפסול משום יתור אות רק אם הוא מייטרה בתוך התיבה והביא מהמג"א (ס' ל"ב סק"ג) שכתב בשם הראב"ד ז"ל "וכתב עוד הראב"ד הכשיר תפילין שנמצאו בהן תיבות כפולות ולבי מגמגם אלא שאיני כדי לחלוק", עיי"ש, [אמנם עיין במג"א (סל"ו סק"ג) שהביא את דברי הרמ"ע מפאנו, וצ"ע, ע"ע בדברי החזו"א או"ח (ס' ח' סק"א)].

ולכאורה מדברי הב"י הנ"ל (בהערה לעיל בסמוך) יש ראייה לדעת הרמ"ע מפאנו ודעימיה שהרי הב"י ביאר דהא דהכורך נ"כ לס"ת מורידו מקדושת ס"ת דכל יתר כנטול דמי. ואולי יש לחלק בין כורך נביאים וכתובים לס"ת, שחשוב תוספת המשנה את מהות הספר מספר של תורה לתנ"ך, משא"כ תוספת אות בעלמא שאינה משנה רק את התיבה שאצלה וכל שאינה סמוכה לתיבה אינה כלום, [אמנם עיין בחי' ר' שמואל הנ"ל]. אמנם מהאליהו רבה (שם) שפסל גם בתיבה אחת מיותרת נראה דס"ל כשיטות הפוסלים. [ועדיין אין ראייה מדבריו לאות בין השיטין, והנה אפשר לפי"ז לומר דהפמ"ג (שם) לא נחלק על הטור והב"י הנ"ל דתוספת נ"כ פסול את הס"ת, ורק על תוספת תיבה אחת הוא שנחלק שאין בה שינוי מהותי בספר, אלא דאכתי צ"ע מה שנראה דנשמט ממנו הא דהב"י דימה דין ס"ת לטריפות, וצ"ע].

למעלה. ומאחר שפסלנו ס"ת במנומר, כתבו קצת גאונים שאם נקד ס"ת פסולה, מפני שהנקוד עושה אות כמנומר.²

האגודה מסכת מנחות פרק ג

ספר תורה שיש בה שלש טעיות יתקן, ארבע יגנז אם יש בה דף שלימה מצלת על כולם והוא דכתב רובא דספרא שפיר, אמר ליה אביי לרב יוסף אית בההוא דף שלש טעיות מאי, אמר ליה הואיל ואתייהב לתקוני יתקן, והני מילי חסירות אבל יתירות לית לן בה. פירש שמוחק היתר, אבל אדם המסופק בתיבה אם מליאה או חסרה אין לסמוך על זה לכותבה מלאה דהכא איירי שמחק היותר, והא דדף מציל דווקא שלם מעיקרא בלא תיקון, דאי מועיל תיקון שיחזור ויכתוב אם כן היכי משכחת דיגנז, יכתוב דף שלם.

ביתרות לית לן בה, וחסרות מ"ט לא מפני שהוא כמנומר, והכי הלכתא. ופסק הדברים שכל שיש בו שלש טעיות אף בכל דף ודף שבספר יתקן בין בחסרות לתלות החסרות ביני שטי, בין ביתרות לגרור ולקרב האותיות שלפני הגרר ושאחריה, אבל אם היה שם ד' טעיות בדף יגנז שאינו בר תקון...

ודוקא כשהטעיות בחסרונות, שנמצא התקון בתליה בין השטין ופוסלין אותו מדין מנומר, אבל ביתרות אפילו היו בו ד' טעיות בכל דף או יותר ואפילו בכלה יתקן, הואיל והתקון בגרידה או בחזרת כתיבה הרי זה רשאי לתקן. וכבר בארנו בענין התקון שהיתרות שצריך להיות בגרידת הטעות ולהחזירו מתחילה בדרך שהתיקון יהא בחזרת גוף האות¹, והוא הנקרא חק ירכות ולא בתקון מה שסיבותיו ותשאר האות מתוקנת מאליה, הכל כמו שבארנו

² הנה המאירי פסל ס"ת מנוקד משום מנומר, ועיין בנוב"י (הנ"ל) שהביא את דברי המהרש"ל שפסל מטעם יתור אות ונחלק עליו ז"ל "ומ"ש מהרש"ל שהרי אפילו פיסוק טעם או נקודה בדיו פוסל ס"ת. לדעתי אין מזה ראייה כי מה שניקוד בדיו פוסל היינו משום דיש אם למקרא ולמסורת וע"י הניקוד גורע המסורת ומחליט הקרי. והראיה שאפילו גורר הניקוד עדיין נשאר הס"ת בפסול אף דלא בעינן בס"ת כסדרן והיינו הואיל והסופר גילה דעתו שאינו חושש במסורת וכמבואר בי"ד סימן רע"ד בט"ז ס"ק ו' וכן כתב שם הרב"י בשם רבינו ירוחם ובשם רבינו האי ורשב"א. הרי משם ראייה לסתור דעת רש"ל דאי לאו האי טעמא דיש אם למסורת לא היה הניקוד פוסל אף שהוא יתיר שהרי תורה שמסר לנו משה רבינו לא היתה נקודה הא קמן שאין היתיר פוסל", עכ"ל [עיי"ש].

¹ הנה מדברי המאירי נראה דבתרי גווי יתירות איירי א' יתור אות בתיבה, והב' יתור אבר באות עצמה, עיין לעיל (בענין ס"ת שיש לו ב' טעויות) שהארכנו לבאר את דברי המאירי.

איך דאמר רב הכותב ס"ת ובא לגמור גומר ואפילו באמצע הדף

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) ל.

אף באמצע שיטה, אין לפרש וכ"ש בסוף שיטה דא"כ איך לימא רב אשי באמצע דוקא וכי משום דבסוף מגרע גרע והלא כ"ש דמהני טפי דהוי מחזי השלמה. אלא ר"ל אף באמצע שיטה וכ"ש באמצע הדף ורב אשי קאמר דוקא באמצע שיטה ולא באמצע הדף. וא"ת א"כ לרבנן דאמרי אף באמצע שיטה וכ"ש באמצע הדף א"כ ליקשי להו מברייטא דאורייתא לרב מינה. וי"ל דסברי כרב וסברי דרב תנא הוא ופליג וסברי דרב אמר באמצע הדף כדאמר רב גידל משמיה ולא שני מימרת רב גידל לומר כדשנינן לעיל ההוא באמצע שטה אלא לוקמוה לה כפשטה ודפליגא אברייטא. וא"ת א"כ דבתרי פליגי אברייטא מנא להו לומר דרב סבר אף באמצע שיטה דילמא באמצע הדף כדאמר מאחר דאמצע שטה גרע לדידהו מדקאמרי אף באמצע שיטה דמשמע וכ"ש באמצע הדף, וי"ל דא"נ דלא סברי דרב לימא אף באמצע שיטה אלא דוקא אמצע הדף אלא דאיהו מוספי על סבר' רב אף באמצע שיטה. אי נמי סברי אמצע שיטה קאמר ופליג אברייטא בתרתי דברייטא אף באמצע הדף נמי לא ואיהו אמר אף באמצע שיטה דשרי וכ"ש אמצע דף ולרב אשי וכן לסתמא דתלמודא דשני ההוא באמצע שיטה אתמר לא שני רב תנא ופליג, משום דכל זמן דמצינן לאשכוחי שנויא לשנויי משנינן ולא אמרינן דפליג.

אף באמצע שיטה ובאמצע דף, באמצע שיטה ולא באמצע דף, ל"ה. והרי יש להקשות אמאי פי' כן והלא מאי דתרצינן דהא דאמר לעיני כל ישראל באמצע הדף ר"ל באמצע שיטה הוי כי היכי דלא ליקשי לרב מברייטא דאורייתא דלא יגמור באמצע הדף הילכך מתרצינן ר"ל באמצע שיטה ובסוף הדף לא באמצע הדף וא"כ איך לימא אף באמצע שיטה וכ"ש באמצע הדף וליקשי מברייטא לרבנן והרי נוכל לפרש דאף באמצע שיטה אינו ר"ל וכ"ש באמצע הדף דלעולם באמצע הדף לא אלא דר"ל אף באמצע וכ"ש בסוף שיטה. וי"ל דלהכי לא פירש"י כן משום דאי אפשר לפרש כן דא"כ איך לימא רב אשי באמצע שיטה דירצה לומר לפי פירוש זה ולא בסוף שיטה הרי אין סברא לומר כן דלכולי עלמא טפי עדיף לסיים בסוף שיטה מלסיים באמצע שיטה הילכך צריך לפרש באמצע שיטה וכל שכן

בסוף שיטה אלא דוקא באמצע קאי אבל לא באמצע דף ולרב אשי דאמר דוקא באמצע שיטה לא קשה מברייטא דלעיל דאמר דסוף הדף לרב אבל רבנן דהוו אמרי אף באמצע שיטה וכ"ש באמצע דף סברי דלא ליקשי לרב מברייטא משום דרב תנא הוא ופליג. אי נמי רבנן דאמרי אף באמצע שיטה לא לפרושי מילתא דרב דאמר לעיני כל ישראל באמצע הדף ותרצא באמצע שיטה דבאים לומר דא"נ דבאמצע שיטה אתמר. ומ"מ ר"ל אף באמצע שיטה וכ"ש באמצע דף ודרב לא פליג אברייטא דלעולם נוכל לומר דסברי במאי דתרצי באמצע שיטה קאמר ולא באמצע הדף ודלא פליג לברייטא דאורייתא ליה ורבנן טעמא דמכשרי אתו למימר דסברי הכי ואי אמרי דרב סבר הכי כותיהו ודלפלוג רב לברייטא אינהו לימרו כרב, וגם כי אמרי דרב סבר כברייטא דבאמצע דף לא דתריצא למלתיה אפ"ה אינהו אתו לפלוגי עליה דרב ועלה דברייטא וסברא דנפשייהו קאמרי דיכול לגמור באמצע שיטה וכ"ש באמצע הדף ורב אשי פליג עלייהו ואמר דוקא באמצע שיטה ולא באמצע דף ודנקיט דהלכתא כשטתא דברייטא דבאמצע הדף לא וגם סבר כתרצא דתרצינן דרב לא פליג לברייטא דמילתא דרב באמצע שטה אתמר.

קריית ספר (למאירי) מאמר ג ח"א

ולענין סיום התורה שנינו בפרק הקומץ (ל). היה כותב ס"ת לא יגמור באמצע הדף אלא מקצר ועולה עד סוף הדף כלומר שאם נזדמן לפי שיעורו שהוא מכיר שיהא נשאר לו כשיגיע לפסוק אחרון הרבה שטין מן הדף יהא מקצר בשטין עד שיכין שיבא לעיני כל ישראל בשטה אחרונה ולא בסוף אלא באמצע וכמ"ש לעיני כל ישראל באמצע שטה אתמר רבנן אמרי אף באמצע שטה רב אשי אמר באמצע שטה דוקא. והלכה כרב אשי, ולא אמצע דוקא, אלא שיהו ג' תיבות אלו לפחות ר"ל לעיני כל ישראל מראש השטה עד קצתה.

ספר מצוות קטן מצוה קנה

והבא לגמור ספר תורה לא יגמור אותו באמצע הדף כדרך שגומרין בחומשין אלא מקצר והולך עד סוף הדף לעיני כל ישראל באמצע שיטה דוקא, ובין חומש לחומש (ב"ב יג:) צריך להניח ארבעה שטיין חלק אפילו כשמסיים בסוף העמוד.

כי קאמר רב בחומשין

ספר האשכול (אלבק) הל' ספר תורה [דף נו]:

ובין חומש לחומש של תורה ארבעה שטין, וכן בין נביא לנביא [ובנביא של שנים עשר שלשה שטין] ומסיים מלמטה ומתחיל מלמעלה שאם בא לחתוך חותך.

חידושי הרמב"ן בבא בתרא יג:

ה"ג בנוסחי עתיקי וכן כל נביא ונביא מתחיל מלמעלה ומסיים מלמטה. ופרש"י ז"ל אם נזדמן לו סיום הספר למטה בסוף הדף מתחיל ספר אחר בראש הדף ואינו מניח ריוח חלק ביניהם כדמפרש לקמן שאם בא לחתוך חותך ונמצא זה ראש הכרך וגנאי הוא להיות דף זה משונה על חנם, ואין הלשון נוח להתפרש כן דהוה ליה למימר אם סיים מלמטה מתחיל מלמעלה, אלא הכי פירושא שבין חומש לחומש של תורה צריך שיסיים באמצע הדף ויניח ארבע שטין ויתחיל בשטה חמישית באותו הדף, אבל בין נביא לנביא יכול הוא להתחיל מלמעלה בראש הדף באיזה מקום שיסיים בדף האחר, וכן נמי אם נזדמן לו מסיים מלמטה ונמצא שלא הניח ביניהם כלום שאם בא לחתוך חותך, ותרתי קתני, וכן הדין בין תורה לנביאים כדקתני אידך. ולמדתי פירוש זה ממה שמצאתי בירושלמי במסכת מגילה (פ"א ה"ט) וצריך שיהא משייר בין כל ספר וספר כמלא ארבע שטין, ובנביא של שנים עשר שלש, וצריך שיהא גומר באמצע הדף ומתחיל באמצעיתו, ובנביא גומר בסופו ומתחיל בראשו ובנביא של שנים עשר אסור.

חידושי הרשב"א בבא בתרא יג:

הא דתניא מתחיל מלמעלה ומסיים מלמטה, פרש"י ז"ל אם נזדמן לו סיום הספר בסוף הדף מתחיל ספר אחר בראש הדף ואינו מניח ריוח חלק ביניהם כדמפרש לקמן שאם בא לחתוך חותך ונמצא זה ראש הכרך וגנאי הוא שיהא דף זה משונה (נ"א מגולה) על חנם, ונ"ל לפי פירוש כי מה שאמרו שבין כל נביא ונביא מניח ד' שטין אינו אלא משום היכר ואין חוששין שמא יחתוך יריעה באמצע, כי לעולם לא יבא לעשות כן, שתהיה יריעה זו קטנה ושאר כל היריעות גדולות, אבל אם היה מתחיל ספר בראש יריעה ומניח חלק ד' שטין פעמים יבא לחתוך אחר שהיריעה הזו שוה בעצמה לשאר היריעות ולא יחוש אם הדף משונה משאר הדפים ואין זה יפה ולא נוי לספרי הקדש, ומ"מ אין הלשון הולמו שהי' לו לומר ואם סיים מלמטה מתחיל מלמעלה, והרמב"ן ז"ל פי' שבין חומש לחומש של תורה

צריך שיסיים באמצע הדף ויניח ד' שטין ויתחיל בשטה חמישית באותו הדף, אבל בין נביא לנביא יכול הוא להתחיל מלמעלה באיזה מקום שיסיים בדף האחר, וכן נמי אם נזדמן לו מסיים מלמטה ונמצא שלא הניח ביניהם כלום שאם בא לחתוך חותך, ותרתי קאמר, וכן הדין בין תורה לנביאים, והביא ראייה מדגרסי' בירושלמי במס' מגילה וצריך שיהא משייר בין כל ספר וספר כמלא ד' שטין ובנביא של שנים עשר שלש וצריך שיהא גומר באמצע הדף ומתחיל באמצעיתו ובנביא גומר בסופו ומתחיל בראשו

קריית ספר (למאירי) מאמר ג ח"א

ולא דיברו בברייתא זו בריוח שבין חומש לחומש, אבל בראשון של בתרא התבאר שהוא ד' שטין ואם רצה להוסיף מוסיף, אבל גדולי המחברים כתבו בו לא פחות ולא יותר, ולדעתנו אפילו סיים בסוף הדף אינו מתחיל בספר האחר בתחילת הדף האחר אלא בהרחקת ד' שטין, וכן בין נביא לנביא ובנביאים של תרי עשר ג' שטין בין זה לזה. ומתחיל מלמטה ומסיים מלמעלה, כן אנו גורסין, ואנו מפרשין שלא תאמר שצריך לסופר שיכוין שישלים ספרו בסוף הדף כדרך שית' בתוך התורה. וכן שאם סיים באמצע הדף שתאמר שלא יתחיל חס' האחר בתוך אות הדף אף בהרחקת ד' שטין אלא מכיון שהתרנו להתחיל בריחוק ד' שטין אינו צריך לכיון לסיים למטה בסוף הדף אלא מסיים אף מלמעלה בראש הדף, וכן אם סיים ביתר מחצי הדף מתחיל ס' הבא אחריו מלמטה באותו הדף עצמו, אחר שכבר הניח ריוח ד' שטין, ויש גורסין מסיים מלמטה ומתחיל מלמעלה, ומפרשים שאם נזדמן סוף הספר בסוף הדף מתחיל האחר בראש [כ"ז א'] הדף אף שלא בריחוק ד' שטין, שסיומו בסוף הדף והתחלתו בראש הדף עם ריוח מועט הוא סמן גדול להבדל שבין זה לזה, והרי מכיון שספריהם עשויין בגליון והוא מתחיל בראש הדף אם בא לחתוך חותך ואין צריך לסמן, ויש גורסין בין חומש לחומש ד' שטין ובין נביא לנביא של תרי עשר ג' ובין כל נביא ונביא מסיים מלמטה ומתחיל מלמעלה ופירושו בבין נביא לנביא לא דיו בהבדל ד' שטין אלא שלא יתחיל בדף שסיים בו. ועקר הדברים או כפי' הא' לשטנתו או כפי' אמצעי לשי' גדולי הרבנים.

חידושי הריטב"א בבא בתרא יג:

ומסיים מלמטה ומתחיל מלמעלה. כך הגירסא בעיקר הנוסחאות, ופרש"י ז"ל דלאו למימרא שיהא חובה לסיים למטה אלא שאם נזדמן לו הדבר לסיים ספר אחד בסוף הדף ממש שיש לו חובה

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' קעה

כתבת שהצריכו חכמים להניח מקום פנוי בין חומש לחומש ד' שטין לא פחות ולא יותר אלו הד' שטין היא חובה שיהיו באמצע הדף או בראשו או בסופו או שיהיו שני שטין בסוף הדף וב' שטין בתחלת הדף.

תשובה מה שהצריכו חכמים להניח ד' שטין בין חומש לחומש נראה ודאי דלמצוה בלחוד הוא ולא לעיכוב דדבר הלמד מענינו הוא דפ' קמא דבתרא (יג:) כי תניא דבין כל חומש וחומש צריך להניח ד' שטין תני בתר הכי וכן בין כל נביא ונביא וליכא למימר דבנביאים מתני לעכובא שלא שמענו פסול בדיעבד בנביאים וה"ה נראה לבין כל חומש וחומש דמיתני בהדיה דהא וכן קתני וליכא לאיפלוגי ביניהו וכן נראה דעת הרמב"ם ז"ל שלא כתב זה בכלל הדברים הפוסלים ס"ת ומיהו היינו אם הוסיף ואם גרע אבל אי לא שביק רווחא כלל נראה ודאי דמפסיל ס"ת בהכי דלא נפיק בין כל חומש וחומש מכללא דפרשיות דאם שינה צורתן מיפסיל ס"ת בהכי כדאיתא בפרק הבונה (קג:) הילכך אי לא שביק אפילו רווחא דפרק פתוחה מוחשת ודאי מפסיל ס"ת אפילו בדיעבד כנ"ל. ולענין שאלתך כיון דלמצוה מן המובחר איתמר ולא לעכובא מסתברא דליכא קפידיא בהא מילתא בין שיהיו אלו הד' שטין באמצע הדף או בתחלתו או בסופו או קצתן בסופו וקצתן בתחלתו דבין כך וב"כ אפילו לכתחלה שפיר דמי דמאי שנא משאר פרשיות סתומות או פתוחות דלא קפדינן בהכי אף על גב דסתימתן ופתיחתן מעכבת ואין זה צריך לפנים וכן כתוב בס' עמודי גולה.

להתחיל הספר השני בדף (והאחר או) השני למעלה בשיטה הראשונה של דף ולא יעשה בתחילת הדף שום שיור, ומפרש טעמא בסמוך שאם בא לחתוך בין ספר לספר חותך ונמצא זה ראש הכרך, והוא גנאי לספר שיהא דף זה משונה משאר הדפים על חינוס. ולפירוש מרן ז"ל כי השיור הזה שנתנו חז"ל בין ספר לספר אינו אלא משום היכירה, וכשמסיים מלמטה מתחיל מלמעלה ממש ואין חוששין לשיור ודי היכירה בכך מפני חשש גנאי זה, ואינו מחוור, ועוד דלפי פירושו כך היה לו לומר ואם סיים מלמטה מתחיל מלמעלה, ומיהו אף לפירושו אין זה אלא בשאר כתבי הקודש שרשאי לחתוך בין ספר לספר אבל בין חומש לחומש כיון שאסור לחתוך ולא יבא הדבר לידי גנאי אינו מתחיל מלמעלה בלא שיור מכאן או מכאן.

ויש מפרשים כי חובה לסיים מלמטה ולהתחיל מלמעלה הן בשיור הן בלא שיור ולא יתחיל לעולם באמצע הדף כדי שאם בא לחתוך חותך, וזה בין נביא לנביא או בין תורה לנביאים ובכל מקום שרשאי לחתוך, אבל בין חומש לחומש שאסור לחתוך צריך שתהא ההתחלה לעולם באמצע הדף או בסופה בשיטה אחרונה בענין שאפילו היה רוצה לחתוך לא יוכל לחתוך, ובירושלמי דמסכת מגילה (פ"א ה"ט) סיוע לסברא זו, דגרסינן התם וצריך שיהא משייר בין ספר לספר כמלא ארבע שיטין ובנביא של שנים עשר שלש וצריך שיהא גומר באמצע הדף ומתחיל באמצעיתו ובנביא גומר בסופו ומתחיל בראשו, וכן עיקר וראוי לנהוג כן.

אמר ריב"א אמר רב גידל אמר רב שמונה פסוקים שבתורה

מחזור ויטרי סי' תיח

שמונה פסוקים אחרונים שבתורה יחיד קורא אותם שלא להפסיק³ בפטירתו של יסוד עולם⁴, והוא נקרא החתן הגומר את המצוה כאילו עשאה כולה ונקראת על שמו.

³ וכן פירש רש"י והסכים עמו ר"ת בתוד"ה "שמונה פסוקים", וכן שיטת הראב"ד בהשגות (פ"ג מהל' תפילה הל"ו) ובמרדכי (רמז תתקנ"ה). וכן נפסק להלכה בשו"ע או"ח (סי' תכ"ח ס"ז) וע"ע במשנ"ב שם (ס"ק כ"א) ובשערי אפרים (ש"ז סכ"ד). עיין בר' יהונתן (הו"ד להלן) שכתב כדינו של המח"ו אלא שביאר את הטעם קצת באו"א, ע"ע באורחות חיים (הו"ד להלן) שכתב גם כדברי המח"ו אלא שהצריך עוד מכא הא דינא שהגדול שבכולן יקרא אותן, (עיין להלן בסמוך שביארנו שיטתם).

[ע"ע להלן (ע"ד היד רמ"ה) שהבאנו ביאור נפלא מהגר"א על דברי הגמ' "ומשה כותב בדמע" ולדבריו י"ל טעם אחר להא דאין מפסיקין באמצע (עיין מש"כ ע"ד הפסקי הרי"ד הל' מזוזה)].

⁴ עיין בתורת חיים בב"ב (טו). שתמה ד"מלתא בלא טעמא הוא וכי בשביל דהנך קראי נשתן משאר כל התורה יהא אסור להפסיק בהן, אמנם מדברי המח"ו נראה באמת שאין הטעם דאין מפסיקין משום שנשתנו ועצם השינוי גורם שלא יפסיק בהם, אלא משום כבודו של משה צריך שלא יפסיק באמצע קריאת אותן פסוקים העוסקין "בפטירתו של יסוד עולם", וכן משמעות האורחות חיים (הו"ד להלן) [אלא שלכא' עירב ב' ענינים עיי"ש, ועיין להלן מה שכתבנו לבאר שיטתו]. ומר' יהונתן (הו"ד להלן) נמי נראה שהאיסור להפסיק הוא משום כבודו של משה, [האומנם שמתו"ד נראה שאין כוונתו שאסור להפסיק באמצע מחמת כבודו של משה, אלא דמאחר וכל הנו פסוקים עוסקין בכבודו של משה ענין אחד הן ולכך אין להפסיק באמצע, ולא מצד עצם כבודו של משה אין להפסיק, וצ"ע].

אלא דמ"מ לישנא דגמ' אכתי קשה דמשמע שהטעם שהיחיד קורא אותן הוא משום ד"הואיל ואשינני אשינני" ולא משום כבודו של משה, וצ"ע. ואולי י"ל שאם באנו לדון מצד מה שהמאורע המסופר בפסוקים אלו הוא פטירתו של משה רבינו ע"ה אכתי היה מותר להפסיק בהם ואין בזה חסרון בכבודו של משה, דסוכ"ס קריאתן היא רק בתורת קריאת התורה גרידא, ורק משום שנשתנו מכל התורה כולה שנמסרו להיכתב ע"י יהושע, הן נקבעין כפרשה לעצמן ואינם כשאר חלקי התורה, ונתייחדו להיות פרשת פטירת משה, ולכך קריאתן היא קריאת פרשה שכל ענינה היא פטירתו של משה ושייך בהו איסור להפסיק בהן משום כבודו של משה, וכמו"כ זה שמושה היה כותב אותן בדמעה אינו מאורע בעלמא שהיה משה מצטער בשעת כתיבתו, אלא שכך נמסרו אותן פסוקים לקרות בדרך צער, דהיינו כקורא קינה וכדו' שאין מפסיקין בו באמצע.

ונראה דגם מש"כ הר' יהונתן שאין להפסיק בהנהו ח' פסוקים "לפי שהם ענין אחד בסיפור כבוד משה", וקצ"ע לשונו "בסיפור כבוד משה", דלכאורה הוא ענין אחד בסיפור "פטירתו של משה" ומה ההדגשה על כבודו של משה, ועוד קשה דא"כ זה דין כללי בכל התורה כולה שלא להפסיק באמצע ענין ולא דין במסויים בח' פסוקים אלו, ומה צריך לזה שנשתנו הנו ח' פסוקים, אמנם למבואר אפשר לומר דלעולם מצד גדרו ענין אחד שבכל התורה כולה היה אפשר לחלק ולפסיק באמצע קריאתו, ורק מחמת שניתנו בתורת קריאה על פטירתו של "יסוד עולם" לכבודו של משה וכמש"נ, זה משווה אותם לענין אחד שאי אפשר להפסיק באמצע.

והדברים מוכרחים שהרי התוס' והראשונים (עיין בב"י או"ח סל"ב סל"א) הוציאו הילכתא מהא שבכל התורה כולה הקב"ה אומר ומשה אומר וכותב שסופר הבא לכתוב סת"ם צריך שיוציא בפיו את מה שהוא הולך לכתוב קודם הכתיבה, וא"כ צ"ע איך בהני שמונה פסוקים לא אמר משה קודם כתיבתו, ורש"י כתב דלא אמר מרוב צערו, והדברים צ"ע וכי משה רבינו מחמת צערו לא יעשה את מה שמחוייב לעשות. ועוד מדוע מאורע זה שמושה לא אמר מחמת צערו חשוב שינוי באותן פסוקים, הא אין זה אלא מאורע שאירע ולא שינוי בעצם הכתיבה.

אמנם למבואר מה שמושה לא אמר אינו ענין של צער בעלמא אלא שכך ניתנה ההלכה שיכתוב בדרך צער, דהיינו שלא יוציא מפיו וכמש"כ התוס' בד"ה "ומשה" בדעת רש"י ז"ל "ובקונטרס נמי גריס אומר וכותב ופירש טעם (בברוך) וזה לשונו הקדוש ברוך הוא היה אומר ומשה אומר (וכותב) אחריו כדי שלא יטעה בכתב וכותב, מכאן ואילך משה כותב בדמעה ולא היה אומר אחריו מרוב צערו, כמה שנאמר להלן מפיו יקרא וגו' שלא היה אומר אחריו משום דקינות הוו, מ"ר, עכ"ל. הנה מבואר בתוס' דלדעת רש"י מה דמיתו בגמ' מברוך ב"נ הוא שבכתיבת קינה אין אמירה קודם הכתיבה, וא"כ הילכתא הוא ולא צער בעלמא, ויסוד ההלכה הוא בכתיבת קינה שנכתבת בדרך צער, ולפי"ז מה שבאותן שמונה פסוקים לא אמר משה קודם הכתיבה הוא משום דכך היא הילכתא ידיהו שלא לאומרן בשעת כתיבה כדרך קינה וצער, וזהו שאמרו בגמ' דנשתנו הנו פסוקים מכל התורה כולה ואין זה שינוי במציאות אלא שינוי בדין שניתנו להיכתב בדרך קינה וכנ"ל, ועל זה אמרו ד"הואיל ואישנני אישנני", דהיינו דמאחר דחזינו דבדין כתיבתן נשתנו לכותבן בדרך קינה, גם בדין קריאתן נשתנו לקרותן בדרך קינה, דהיינו שלא להפסיק באמצע משום כבודו של משה, דהאי קריאה אינה כקריאת התורה גרידא אלא יש בה צד קינה ולכך שייך בה ענין "כבודו של משה".

[אלא דכל דברינו אתי שפיר רק עם מה שישד הב"ח באו"ח (סל"ב אות ט"ז ד"ה "ויקרא", וכן ס"ל לגר"א בביאורו שם, והמ"ב שם ס"ק קל"ו הכריע לחוש לשיטתו) בדין אמירה קודם כתיבה וז"ל "דכך היא מצות כתיבת ס"ת תפילין ומזוזות שיהא קורא כל תיבה ותיבה ואח"כ כותב כדי שתהא קדושת הבל קריאת כל תיבה ותיבה היוצא מפי הקורא נמשכת על האותיות כשכותב אותן בקלף", עכ"ל. אבל לפי מה שנראה מהב"י והראשונים שהטעם הוא כדי שלא יטעה אין מקום לדברינו, וכי בהנו ח' פסוקים אין חשש טעות, וימ"ל דמאחר ואינו אלא חששא בעלמא כל שניתנה ההלכה להיכתב בדרך קינה שלא לומר בשעת הכתיבה עדיף שלא לומר ולא קפדין אחשש בעלמא].

עיין בח' הגרי"ז על אתר שהוכיח מהא שמושה כתב הני ח' פסוקים בלא אמירה בהכרח דאין אמירה מעכבת בהכשר כתיבת סת"ם, דאל"כ איך הוכשרו הני ח' פסוקים, והנה לגוף הדין כן מפורש בב"י (ס' ל"ב סל"א) בשם הסמ"ג, אבל מה שהביא מרן הגרי"ז ראייה מח' פסוקים לדברינו אין ראייה דח' פסוקים שאני דזה מעיקר דין כתיבתם שאין בהם אמירה כיון שהם ניתנו ליכתב כקינה. אלא דלפי"ז יצא חידוש גדול להלכה דלפי שיטת רש"י ודעימיה אותם ח' פסוקים אין הלכה לסופר הכותב לאומרם לפני הכתיבה, [ואולי האי הילכתא לכותבה בדרך קינה אינה אלא בדוקא למשה שנמסרה לו כתיבת האי נבואה ובו שייך האי ענינא, וכמו"כ לברוך ב"נ, אבל לא לכל סופר, וצ"ע]. ובמרדכי (רמז תתקנ"ז) איתא ז"ל "מכאן יש להוכיח דס"ת ותפילין ומזוזות הסופר צריך להוציא בפיו ולקרות הוא עצמו פן יטעה, רק בדברי פורענות כמו מן יומת ואילך לא היה קורא אלא כותב, וכן ברוך בן נריה לפי שהן קינות, וצריך ליזהר על כך", עכ"ל. הנה מתו"ד המרדכי נראה דהגם דהא דצריך הסופר להוציא מפיו הטעם כדי שלא יטעה מ"מ בדברי

ר"י מייגש בבא בתרא טו.

שמונה פסוקים שבתורה יחיד קורא אותם. כלומר הקורא פסוקים שלפניהם אינו רשאי לגמור עד סוף התורה, שנמצא קורא מה שכתב משה עם מה שכתב יהושע, אלא מפסיק ועולה אחר וקורא פסוקים אלו בפני עצמם כדי שיהא ניכר⁵ שלא כתבן משה אלא יהושע. פירוש אחר יחיד קורא אותם, כלומר ואינו רשאי להפסיק בהם⁶ כדי שלא יהא ניכר שיהושע הוא כתבן⁷.

ספר המנהיג הל' סוכה [עמוד תכ]

ואמרינן בבא בתרא פ"ק (טו.) ובמנחות פרק הקומץ רבה (ל.) ח' פסוקים שבתורה יחיד קורא אותן בבית הכנסת דלר' יהודה יהושע כתבן ולא משה ולר' שמעון בן יוחי משה כתבן בדמע, ואלבא דתרווייהו הואיל ואישתנו משאר תורה אשתנו לקרותן יחיד.

ובתב הר' משה ש"צ יחיד מותר לקרותן שלא בעשרה⁸. ולא יתכן דאטו ילכו להם כל הקהל לעשות שינוי והכר בהן ולקרותן יחיד⁹, ועוד דתנייא לה בהלכת' פסיקתא ואין קורין בתורה פחות מעשרה ואין פורסין על שמע במגילה (פ"ד מ"ג), ועוד אם ילכו להם ויקראנה

פרענות לא יוציא מפיו, והוסיף המרדכי ד"צריך להזהר על כך" משמע דכ"ה להלכה בכל סופר הכותב את אותן ח' פסוקים שלא יוציא מפיו.

ולדברינו אתי שפיר מה שעירב הא"ח ב' דינים בדין של יחיד קורא אותן וז"ל וי"מ יחיד קורא אותם המיוחד שבהם כלומר הגדול שבכלם, מפני כבודו של משה כשמזכירין פטירתו ואין מפסיקים אותם הפסוקים לשנים", הנה הצריך ב' דינים הא' דהגדול שבכולן קורא אותן, והב' שאין מפסיקין בהן, דהכל דין אחד הוא שקריאה זו צריכה להיות נקראת בדרך כבוד וממילא היא מצרכת בין דין זה שהגדול שבכולן יקרא אותן ובין דין זה שלא יהיה הפסק ביניהם.

⁵ עיין בר' מנוח (פי"ג מתפילה הל"ו) שביאר טעמו של הרי"מ ג' כ"ד שלא יקרא מה שכתב משה בשמחה עם מה שכתב בדמע, והיינו דאמרינן בגמ' הואיל ואישתני אשתנו שכיון שנשתנו פסוקים אלו ליכתב בדמע נשתנו לקרותן ביחיד, עכ"ל. [וצ"ב מדוע הוי שינוי מהותי מה שמשה קרא בשמחה או בצער, ואולי הביאור בזה ע"ד מה שנתבאר לעיל בדברי המח"ו, עיי"ש].

⁶ לכאורה המכוון שלא יפסיק בין הפסוקים הקודמין להם, אלא יחברם עם שאר הפסוקים שכתבן משה.

⁷ צ"ע בדגמ' אמרו ד"הואיל ואישתני אשתני", מה שנראה שאדרבה צריך לשנות את אותן ח' פסוקים מכל התורה כולה וכמו שדן הרי"מ ג' גופיה בפירוש הראשון, ואין דן הרי"מ ג' בפירוש השני אדרבה צריך שלא יהיה ניכר שינוין, וצ"ע והי"ע.

⁸ כ"כ גם השיטמ"ק כאן (אות כ"ב), וכ"ה שיטת הרמב"ם (בפי"ג מהל' תפילה הל"ו) ז"ל "שמונה פסוקים שבסוף התורה מותר לקרות אותם בבית הכנסת בפחות מעשרה, אף על פי שהכל תורה היא ומשה מפי הגבורה אמרם הואיל ומשמען שהם אחר מיתת משה הרי נשתנו ולפיכך מותר ליחיד לקרות אותן".

⁹ והראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם השיג ז"ל "לא שמענו דבר זה מעולם... ומה שכתב הוא ענין זרות הוא מאד, והצבור היכן הלכו", עכ"ל

יחיד לא יהא שינוי בתורה, דבכל התורה (לא) [אם] התחילו לקרותה בעשרה והלכו מקצתן¹⁰ גומר' כדאיתא בירושלמי דמגילה (פ"ד הל"ד) וכתוב לעיל, ועוד לשון יחיד קורא אותן נראה שחייב לקרותן ולא אמר יחיד מותר לקרותן¹¹, אב"ן.

¹⁰ כע"ז הקשה הקר"א על שיטת הרמב"ם בהל' תפילה הנ"ל, ויישב דמ"מ בעלמא בעינן שישארו רוב ציבור ובח' פסוקים קורין אפילו כשלא נשארו רוב ציבור, וכיוון בזה לדברי הפר"ח או"ח (ס' תכ"ח ס"ר), והנה גם מתו"ד המנהיג נראה דרק אם הלכו מקצתן גומרין את הקריאה אבל אם לא נשתייר רוב ציבור בקריאת התורה בעלמא אין גומרין, וא"כ תמוה מאי קא קשיא ליה הא פשוט הוא הישוב שיישוב הפר"ח והקר"א דבח' פסוקים אי"צ שישארו רוב ציבור.

והנה הכסף משנה שם כתב לבאר דעת הרמב"ם דמש"כ הרמב"ם שאי"צ לקרותן בציבור "משכחת לה שהיו עשרה בבית הכנסת ויצא אחד מהם, או שלא היו בבית הכנסת אלא ט", עכ"ל. ודבריו סתומין דבאופן הראשון שהיו עשרה ויצא האחד קשה כקושיית המנהיג והקר"א שא"כ אינו דין במסויים בח' פסוקים אלא כ"ה בכל קריאה"ת, ועל האופן השני שכתב "או שלא היו בבהיכנ"ס אלא ט" קשה דמה רוח יש באופן זה שלא יקשה קושיית הראב"ד הא ליכא עשרה ומה מהני מה דאיכא תשעה הא תשעה בתחילה אינם ציבור, [ולכאורה היה מקום לומר שהכסף פירש את קושיית הראב"ד "הוציבור היכן הלכו" דהוא קושיא על המציאות של הרמב"ם דמאחר וקודם הח' פסוקים בהכרח שהיה ציבור בבהיכנ"ס בשביל הקריאה"ת היכן הלכו להן בשעת קריאת הח' פסוקים, וע"ז יישב דהה"נ היו עשרה ואחד הלך לו א"נ מעיקרא היה רק תשעה, וזה דוחק וכי על המציאות קשה לראב"ד, ועוד דא"כ מה יישב הכסף שמעיקרא היו רק ט' אכתי קשה איך קראו בתורה עד עתה, וגם אין מתיישב מה חידוש איכא באופן שהיו עשרה ועזב אחד מהן וכנ"ל, וכל זה צ"ע טובא, (אח"כ מצאתי בשיעורי הגרי"ד שפירש את קושיית הראב"ד מצד המציאות וכנ"ל, וצ"ע).

עיין עוד בחי' הגר"ח על הש"ס כאן שהקשה על דעת הרמב"ם דלו יהא דמצד קריאתהתורה אי"צ עשרה אכתי יביעי עשרה דמ"מ לא גרע מכל דבר שבקדושה שהדין הוא דצריך עשרה".

וצ"ל שכונתו להקשות דמ"מ הרי גם באופן שנשארו שבעה חשוב שקראו את הח' פסוקים ביחיד, ובכה"ג ליכא היכרא. אלא דצ"ע דמהמשך דבריו נראה שנקט בדעת הר"מ ש"ץ שאין חיוב לקרותן בדווקא ביחיד ורק ש"יחיד מותר לקרותן", וא"כ ההיכר שיחיד קורא אותן אינו מה שבפועל יחיד קורא אותן אלא ההיכר הוא ע"י עצם ההילכתא שמותר ליחיד לקרותן ואין קפידא שיהיו ציבור בקריאתן, וכיון שכן אין מקום למש"כ לבאר את קושיית המנהיג שאין היכר באופן שקראו אותן פסוקים בשבעה, דההיכר אינו מהקריאה ביחיד בפועל אלא ממה שאפשר לקרותן ביחיד ומ"ל היאך הן נקראו בפועל וצ"ע, [נע"ע מש"כ בענין זה בהערה בסמוך].

¹¹ קשה לי דמעיקרא הקשה המנהיג על דעתו של הר"מ ש"ץ ז"ל "ולא יתכן דאטו ילכו להם כל הקהל לעשות שינוי והכר בהן ולקרותן יחיד", ומשמע שפירש את דעת הר"ם ש"ץ שצריך בפועל שיצאו הציבור ויקראו את אותן פסוקים ביחיד ואינו רק היתר לקרותן ביחיד, ומקושייתו כאן ד"לשון יחיד קורא אותן נראה שחייב לקרותן ולא אמר יחיד מותר לקרותן", משמע דלר"מ אין חיוב לקרותן ביחיד ורק היתר לקותן ביחיד. ובלא"ה צ"ע דמאחר שסברת הר"מ דהא שיחיד קורא אותן הוא משום היכרא א"כ בהכרח שצריך לקרותן ביחיד ולא רק היתרא בעלמא לקרותן ביחיד.

והנה ברמב"ם (הנ"ל) איתא ז"ל "שמונה פסוקים שבסוף התורה מותר לקרות אותם בבית הכנסת בפחות מעשרה", ומפורש דדעתו של הרמב"ם שאין צריך לקרותן בדווקא ע"י יחיד אלא שמותר לקרותן ע"י יחיד, [וכן לשון השיטמ"ק (הנ"ל)]

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' קצח

ועוד שנינו התם ע"כ עד וימת משה הקדוש ברוך הוא אומר ומשה אומר וכותב, ויש ספרים שאין כתוב רק ומשה כותב. אבל לפי הספרים דגרס ומשה אומר צריך ליזהר שלא יהא אחר מקרא אותו והוא כותב על פיו עד שיחזור הוא ויקרא אחריו בפיו¹⁵, כדקאמר ומשה אומר וכותב, וכן לתפילין ומזוזות, וכל המחמיר תבא עליו ברכה.

ספר מצוות גדול עשין סימן כב

ואסור לאדם אחר להקרות לסופר¹⁶ אלא אם כן [חוזר] הכותב וקורא בפיו קודם שיכתוב שלא יטעה כדגרסינן בפ"ק דב"ב (טו, א) הקדוש ברוך הוא אומר ומשה אומר וכותב. ובהלכות ס"ת (עשה כה) יהיו מפורשים הדברים האלה יותר באורך.

יד רמ"ה בבא בתרא טו.

קצ. אמר מר יהושע כתב ספרו ושמונה פסוקים שבתורה [תניא] כמאן דאמר שמונה פסוקים שבתורה יהושע כתב, דתניא וימת שם משה עבד ה' אפשר משה חי וכתב וימת שם משה, אלא עד כאן כתב משה מכאן ואילך כתב יהושע דברי ר' יהודה ואמרי לה רבי נחמיה, א"ל רבי שמעון איפשר ס"ת חסר אות אחת וכתב לקוח את ספר התורה הזה, אלא עד כאן הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב

¹⁵ כ"ה בתוד"ה "משה" ודין זה הובא בטור או"ח (ס"לב ס"א) ועיי"ש בב"י שהביא את דברי ספה"ת, עיי"ש עוד בכ"ד.

¹⁶ כתב הב"י שם ז"ל "הר"י אסקנדרני כתב על דברי רבינו (הטור) ושיקרא כל תיבה וכו' הרב כתב סתם, אבל בסמ"ג מוקי לה במי שכותב מפי אחר ואינו מעתיק מתוך ספר ונראה דהוא הדין נמי למי שכותב על פה ואינו מעתיק מתוך ספר ואולי שמפני זה נקט לה הרב סתמא משום דרוב כותבי תפילין ומזוזות כותבין אותם על פה עד כאן לשונו". וכן לכאורה משמעות ספה"ת דלעיל מינה בסמוך ז"ל "צריך ליזהר שלא יהא אחר מקרא אותו והוא כותב על פיו עד שיחזור הוא ויקרא אחריו בפיו". משמע רק אם אחר מקרא אותו ע"פ אבל כל שכותב מתוך הכתב אי"צ לקרוא בפיו. וכן פסק השו"ע שם דבכותב מתוך הכתב אי"צ לקרוא בפיו.

אמנם הב"ח שם (אות ט"ז ד"ה "ושיקרא") נחלק עליו וכתב ז"ל "אפילו בכותב מפי הכתב צריך שיקרא כל תיבה ותיבה קודם (שיקראנה) [שיתבנה] נראה דסבירא ליה דלאו משום שלא יטעה הוא אלא דכך היא מצות כתיבת ס"ת תפילין ומזוזות שיהא קורא כל תיבה ותיבה ואח"כ כותב כדי שתהא קדושת הבל קריאת כל תיבה ותיבה היוצא מפי הקורא נמשכת על האותיות כשכותב אותן בקלף והכי מסתברא", עכ"ל. וכדעת הב"ח כן נקט הגר"א בביאורו שם (ס"א) והמ"ב שם (ס"ק קל"ו) כתב לחוש לדעת הב"ח. ועיין במג"א שם (ס"ק מ"ב) שתמה דהשו"ע סותר משנתו ביו"ד (ס' רע"ד ס"ב) דשם נראה מתו"ד דגם בכותב מתוך הכתב צריך שיוציא בפיו, והגר"א תמה מדברי הרמ"א באו"ח (ס' תרצ"א ס"ב) עיי"ש, [עיין עוד בנו"כ שם].

(וכך) [וגם] מנהג פרובינצ' וספרד שאומר יחיד קורא אותן שלא יקרא החזן עליו¹², (לוי) [לא] נראה לפרש דהא כל התורה נמי יחיד חייב לקרותה, כדאיתא (מגילה כא:): במגילה קראה אחד אחד קראוה שנים יצאו, תנא מה שאין כן בתורה דיחיד חייב לקרותה (כדאיתא במגילה), והחזן שקורא עמו להיות סרסור¹³ בינו לבין [העם] כמשה רבינו ע"ה בינינו ובין המקום שנאמר אנכי עומד בין יי' וביניכם וגומ', ובירושלמי הוא (מגילה פ"ד ה"א) וכתוב בעניין קרי' השבת, וזה שקורא החזן עמו שלא לבייש מי שאינו יודע לקרות, כדתנן במסכת ביכורים (פ"ז מ"ז) בראשונה כשהיו מביאין ביכורים מי שידוע לקרות קורא ומי שאינו יודע לקרות מקרין אותו, נמנעו מלהביא, התקינו שיהו מקרין את מי שידוע ומי שאינו יודע, את כל זה הקשה רבינו יעקב מ"כ, ופירש יחיד קורא אותן שלא יפסיק בהן לקרות שנים זה ארבעה פסוקים וזה ד' פסוקים כפר"ת¹⁴.

ויש לי סמך וראייה לדבריו במסכת סופרים (פי"ב) ובירושלמי דמגילה פרק בני העיר (פ"ד ה"ז) ר' יונתן זעירא חמא לר' אבינא ספרא קרי שירת הבאר ומברך לפניה ולאחריה, א"ל ועבדין כן, א"ל ועדיין את לזו, כל השירות טעונות ברכה לפניהם ולאחריהן, ואישתאילת לר' סימון אמר להון בשם ר' יהושע בן לוי אין לך טעון ברכה לפניו ולאחריו אלא שירת הים ועשרת הדיברות וקללות שבת"כ וקללות שבמשנה תורה, א"ר אבהו אני לא שמעתי נראים הדברים בעשרת הדברות, ר' יוסי בר בון בשם רב תמני פסוקיא אחוראין שבמשנה תורה טעונין ברכה לפניהן ולאחריהם, פירוש הני כולוהו לכך הן טעונין ברכה לפניהן ולאחריהן לפי שאין מפסיקין בהן אלא יחיד קורא אותן, הא למדת דשירת הים ועשרת הדברות ותוכחות שבת"כ ושבמשנה תורה וח' פסוקים אחרונים שבתורה אין לקרות בהן שנים זה אחר זה אלא יחיד קורא אותן...

"שארין צריך לקרות במנין של עשרה" עיי"ש, אמנם הרמב"ם לשיטתו דמה שיחיד קורא אותן אינו מטעם היכר, אלא היתר בעלמא ליחיד לקרותן הואיל ונשתנו מכל התורה כולה, משא"כ לדעת הר"מ ש"ץ שהוא ענין של היכר קשה לומר שהוא דין היתר גרידא, [ואולי ההיכר הוא בזה גופא שאין קפידי לקרותן בציבור דווקא, אמנם ממה שהמנהיג הקשה ד"אטו ילכו להן [וכו'] אין נראה כן, וצ"ע].

¹² כ"ה דעת ר' משולם בתוד"ה "שמנה פסוקים", וכן הביא הראב"ד בהשגות על הרמב"ם (שם) ז"ל "ובמקומות הללו נהגו שהעולים לקרות בתורה הוא לבדו קורא ואין החזן קורא עמו", עכ"ל.

¹³ עיין להלן בדברי הריטב"א דנקט כפירוש של ר' משולם, עיי"ש עוד שפירשנו טעמו של ר' משולם כפי איך שהוא מובא בריטב"א, וכתבנו שם דמקורו של ר' משולם הוא מהירושלמי המובא כאן במנהיג, ומהמנהיג נראה שהביא משם ראייה לסתור את שיטת ר' משולם ולא ידעתי ליישב.

¹⁴ בתוס' הנ"ל הסכים ר"ת עם פירושו של רש"י.

קצב. כמאן אזלא הא דאמר רב יהושע בר אבא אמר רב גידל אמר רב שמונה פסוקים שבתורה יחיד קורא אותן, נימא דלא כר' שמעון. אפילו תימא כר' שמעון כיון דאשתני דאיכתוב בדמע אשתני נמי למהוי יחיד קורא אותן. למאי הלכתא למימרא דלא פלגינן להו לתרי גברי, ומאן דקרי להו לא קרי להו אלא באנפי נפשיהו ולא קרי בהדיהו מידי אחרינא¹⁹, הילכך קמאי מטו עד ושמה לא תעבור ופסקי, וההוא דמסיים מתחיל מוימת שם וקרי עד סוף אורייתא.

פסקי רי"ד הל' מזוזה

ואמר רב יהושע בר אבה אמר רב גידל אמר רב שמונה פסוקים שבתורה יחיד קורא אותן. פירוש שאין מפסיקין בהן אלא המתחיל לקרותן הוא גומרן, [שאינן כשאר פסוקי של תורה²⁰].

פסקי רי"ד מס' מנחות ל.

ואמר רב יהושע בר אבה אמר רב גידל אמר רב שמונה פסוקין שבתורה יחיד קורא אותן, פירוש שאין מפסיקין בהן אלא המתחיל לקרותן הוא גומרן, כמאן דלא כר' שמעון דתניא וימת שם משה אפשר משה חי וכותב וימת שם משה, אלא עד כאן כתב משה מיכן

הנבואה היתה "מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו" דהיינו שלא נמסרה הנבואה לאומרה רק לכותבה, ולכן שפיר היה יכול לכותבה גם קודם המאורע, וכמש"נ. וכעין דברינו מבואר בחי' הגר"ז על אתר בשם מרנא הגר"ח, עיי"ש. [והמהרש"א הצריך כדי שלא יחשב שקר מה שמשם חי וכותב "וימת משה" ב' דברים, הא' שלא יוציא מפיו, והב' שכותב בדמע דהיינו שגם הכתב אינו כתב גמור, ואולי גם בזה המכוון שאינו כתב לשעתו, דהגם שהכתב קיים מ"מ עתה אינו ניכר כל כך ואינו נראה לקורא אותו, ולכן אינו אלא כתב לדורות, ואכתי צל"ע בזה].

אלא דסו"ד הרמ"ה "אף כל התורה כולה בסדר הזה נכתבה הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב", צ"ב דא"כ אינו ענין מסוים להני' ח' פסוקים אלא כך היה בכל התורה, ואולי אה"נ דישבו של ר' שמעון מטענת ר' יהודה היא שכל התורה לא ניתנה כנבואה לאומרה לשעתה אלא לדורות, ועדיין צ"ע.

¹⁹ הנה הרמ"ה ס"ל דבדינא יחיד קורא אותן, נאמרו ב' דינים הא' שאין מפסיקין בהם אלא נקראים כאחד, והב' שאין נקראים עם הפסוקין שקודמין להם, וצ"ב מנלן לומר ב' דינים אלו ומה השייכות ביניהם. ומה שנראה דיסוד הדין הוא לקרותן בפנ"ע ולכן לא יצרפם עם הפסוקים שקדמו להם, אלא שאם יפסיק גם בהם אם כן אין ניכר ההפסק שהפסיק ביניהם לשאר כל התורה, שכמו שהפסיק בינם לשאר פסוקים הרי גם הפסיק בהם, ולכן צריך שיהיה יחיד קורא אותן דהיינו שתתייחד להם קריאה בפנ"ע ע"י שיחיד יעלה לקריאתן ויקרא את כולן בלא הפסקה.

²⁰ מהגהה זו נראה הבנה מחודשת בדיון ח' פסוקים דמה שיחיד קורא אותן ואין מפסיקין משום שאינם כשאר פסוקי תורה שפסקין משה, ולכן אי אפשר להפסיק בהן, [אלא שאיני יודע מי בעל הגהה זו (מצוין שם הוספה ע"פ הנדפס)]. ועוד יל"ע דזה אתי שפיר אי אותן פסוקים יהושע כתבן, אבל אם מה שנשתנו משום משה כתבן בדמע צ"ב מדוע אינם כשאר פסוקי התורה, [ולביאורו של הגר"א (הו"ד לעיל ע"ד הרמ"ה) הדברים מאירים ודו"ק].

בדיו¹⁷ מכאן ואילך הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדמע, כמו שנאמר להלן ויאמר להן ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו, אף כל התורה כולה בסדר הזה נכתבה הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב¹⁸.

¹⁷ הנה ליד רמ"ה גירסא שונה מהגירסא שלפנינו בתרתי הא' דלא גריס "ומשה אומר", ומאיך בגירסא ידידה גרסין "ומשה כותב בדיו", ולפי הגירסא שהיתה לפנינו החילוק בין כתיבת השמונה פסוקים לכל התורה הוא, שבעלמא הכתיבה היתה בדיו ובהנו פסוקים הכתיבה היתה ע"י דמעות, ולא כפירוש רש"י שפירש דהא ד"משה כותב בדמע" היינו ש"לא היה אומר אחריו מרוב צער", והמהרש"א בב"ב שם בח"א כיוון לפירושו של היד רמ"ה בדמע היינו שהכתב נכתב ע"י דמעות, אלא שנקט שב' שינויים היו באותן ח' פסוקים, הא' כפי הגירסא שלפנינו שבכל התורה "משה אומר" ובאותן פסוקים לא אמר, והב' שהכתב נכתב באותן פסוקים ע"י דמעות ולא ע"י דיו, [עיי"ש בסו"ד שהביא מהרשב"א ב' גירסאות, עיי"ש עוד שביאר הטעם שנשתנו בב' שינויים אלו]. ואפשר שגם לפי הגירסא שלפנינו מצינו למימר כמהרש"א דהיו ב' שינוין באותן פסוקים, והא שלא פירשו בגמ' רק את זה שבכל התורה משה אומר ואח"כ כותב, ולא את זה שבכל התורה היה כותב בדיו, הוא משום שדין זה שצריך לכתוב בדיו פשוט הוא ולא הוצרכו לפרשו, וכן נראה מהריטב"א בב"ב (הו"ד לקמן).

ומ"מ אני לדידי צ"ע לי דהנה טעמא דר' שמעון דפליג על ר' יהודה דסבר דהנו ח' פסוקים יהושע כתבן הוא כמו שתמה עליו ד"איפשר ס"ת חסר אות אחת וכתבי לקוח את ספר התורה הזה", ואם גם לדידה אותן פסוקים בדמע נכתבו ולא בדיו, א"כ כמאן דליתניהו דמי ולדידה נמי תיקשי "איפשר ס"ת חסר וכו', וי"ל וצ"ע.

והנה מצינו עוד ביאור במה שאמר "ומשה כותב בדמע" ממרנא הגאון מוילנא זיע"א (בסוף אדרת אליהו דפ"ר, ועוד מקומות, ולעיקר הדברים כיוון גם השפ"א בסוגיא), ד"בדמע" הוא מלשון "דימוע" דהיינו עירוב שהיו כתובין כל האותיות של פרשה רק בצירופי תיבות אחרים ממה שהן עתה, [עיי"ש שהאר"י לבאר], ויהושע הוא שצירף את האותיות שיהיו כפי התיבות שלפנינו, ולפי"ז ביאר שלא נחלקו ר"י ור"ש, ור"ש לא בא אלא לפרש מ"ט לא תיקשי על ר"י דבהכרח שכולה היתה כתובה ע"י משה ד"איפשר ס"ת חסר" וכו', אלא שאותה פרשה היתה כתובה עם צרופי תיבות אחרים, דכל שעה שלא מת משה אי אפשר שיהיה כתוב "וימת משה", ואח"כ כשמת משה צירפן יהושע באופן הכתוב לפנינו, [עיי"ש בדבריו המאירים תוספת ביאור, אלא דאני בעניתי לא זכיתי לירד לסו"ד הק' דמהגמ' משמע דיש מחלוקת בין ר"י לר"ש שהרי דנו בגמ' "לימא דלא כר"ש", וצ"ע].

¹⁸ צ"ב מה אתו לאשמועין בזה שהקב"ה אומר ומשה כותב, ומה מ"יתו מברוך ב"נ שגם שם היה דומיא דמשה, והניחא לרש"י ודעימיה אשמועין שבכתיבת קינה וכדו' כותבין בלא אמירה קודם הכתיבה, אבל לדעת היד רמ"ה שמה שנתייחד אצל אותן פסוקים שמשם כתבן ע"י דמעות מה מ"יתו מברוך ב"נ הא התם כתב ע"י דיו. ומה שנראה דמ"יתו מברוך ב"נ ישוב על טענת ר"י "אפשר משה חי וכותב וימת שם משה", ועל זה מיישב ר' שמעון שמכאן ואילך הקב"ה אומר ומשה כותב, דהיינו שאין הכתיבה בתורת נבואה שנמסרה למשה בע"פ לאומרה דאי אפשר ש"משה חי" והוא אומר "וימת משה", אלא כאן לא נמסרה לו הנבואה רק לכתוב את הדברים האלו מפי הקב"ה, ובזה אין חסרון במה שכתוב כבר "וימת משה" ועדיין הוא חי, דרך נבואה שנמסרת לאומרה ענינה של הנבואה היא גם לשעתה, שהרי האמירה גופא היא רק לשעתה, וכל שבאותה שעה עדיין לא אירע המאורע אי אפשר ש"משה חי" והוא אומר "וימת משה", משא"כ אם לא ניתנה רק להיכתב בזה אין חסרון אם נכתבת קודם שאירע המאורע, שעל שם העתיד היא נכתבת לדורות ולא לאותה שעה, וזה מה דמ"יתו מברוך ב"נ שכתב את הקינה של איכה עוד קודם החורבן, ואיך נכתבה הקינה קודם שאירע המאורע, אלא גם התם כל

אלקי קדם וקורא עד ויעל משה, ויחיד קורא בקול רם מן ויעל משה²⁴ עד ולכל היד החזקה קורא ש"צ בקול רם ומסיים. וי"מ יחיד קורא אותם המיוחד שבהם כלומר הגדול שבכלם²⁵ מפני כבודו של משה כשמזכירין פטירתו, ואין מפסיקים אותם הפסוקים לשנים²⁶.

בית הבחירה למאירי מגילה כה:

במסכת מנחות (ל). התבאר ששמונה פסוקים שבתורה יחיד קורא אותן בבית הכנסת, ופסוקים אלו הן מוימת משה עד לעיני כל ישראל. ודבר זה מתפרש בכמה ענינים, יש שפירש יחיד קורא אותן שאין מפסיקין אותם לשנים, מפני שהם ענין אחד²⁷ וסיפור מיתתו של משה. וי"מ יחיד קורא אותן ולא שליח צבור עמו, ואין נראה כן שאף בשאר התורה לא היה שליח צבור קורא כלל, אלא שהאחרונים נהגו כן שלא לבייש מי שאינו בקי כל כך, על הדרך שאמרו בבכורים בראשונה היה יודע לקרות קורא, לא היה יודע לקרות מקרין אותו, נמנעו מלהביא, התקינו שיהיו מקרין את הכל שלא לבייש את מי שאינו יודע. וי"מ יחיד קורא אותם בלא עשרה, ואין זה נראה כלל שיהא אדם קורא בברכה לאחריה²⁸ שלא בעשרה, וכן שאחר גמר

²⁴ וכ"כ האו"ח בספרו כלבו (ס' כ') ז"ל "ושמנה פסוקים שבסוף הסדר שהם מויעל משה עד ויהושע יחיד קורא אותן כמו שכתבנו למעלה" עכ"ל. וכתב עלה האליה רבה (ס' תרס"ט ס"ז) ז"ל "והיינו טעמא כדאיתא בש"ס מנחות דף ל' [ע"א] דלר"ש משה כתב בדמע ואישתני משאר ס"ת ולר"י יהושע כתב, וא"כ לכך מתחילין מן מעונה שהם ג' פסוקים מגוף התורה קודם ויעל. ואף דבתוס' שם [ד"ה שמונה] שכתבו שלא יקרא זה ד' זה ד' או זה ה' זה ג' משמע קצת שא"צ להתחיל קודם, מכל מקום עדיפא לן להתחיל (ומסיים) [למסיים] התורה ג' פסוקים מגוף התורה כנ"ל. אך תימה דרש"י פירש במנחות שם ובב"ב דף י"ד [ע"ב ד"ה ושמונה] ח' פסוקים מן וימת עד סוף הספר, הרי דמן ויעל עד וימת שהם ד' פסוקים הן מגוף התורה. וכן מבואר בש"ס שם דקאמר שם וימת משה, אפשר משה חי וכתב וימת משה, אלא עד כאן כתב משה מכאן ואילך כתב יהושע, משמע דמתחילים מוימת. ותוס' במגילה דף כ"א [ע"ב ד"ה תנא] כתבו לא יהיו שנים מפסיקים וקוראים באותן ח' פסוקים שמתחילים מן ויעל לפי שהוא תחילת הפרשה ע"כ, ולכאורה תמוהין. עיין מהרש"א ויקיין דיונה שהאריכו בזה ודבריהם דחוקין. ולענ"ד אפשר דסבירא להו ככלבו שח' פסוקים מתחילים מן ויעל, וכתב טעמא דמסתבר דמתחילים מתחלת הפרשה ולא מן וימת דמסתמא לא היה מתחיל יהושע באמצע הפרשה, וש"ס הנ"ל דקאמר עד כאן היינו עד תחילת הפרשה של וימת, והא דנקט וימת משום דמזה מוכח שאמרו יהושע, עכ"ל.

²⁵ וכ"ה במרדכי (רמז תתקנ"ה) "ואני שמעתי יחיד ת"ח כדאמרינן לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה", ועיין ברמ"א או"ח (ס' תרס"ט) ובביאור הגר"א שם, [ע"ע במ"ש שם סק"א וסקט"ז].

²⁶ בדברי האו"ח מבואר דבעינן תרתי שגדול יקרא אותן פסוקים, ושלא יפסיק בהן וכן נקט המאירי (ה"ד להלן), ועיין לעיל (ע"ד המח"ו) שביארנו את שיטת האו"ח.

²⁷ משמעות דבריו כר' יהונתן דמה שאסור להפסיק משום שהם ענין אחד, ועיין במש"כ לבאר שיטתו לעיל (ע"ד המחזור ויטרי).

²⁸ מה שהקשה מברכה אחרונה דווקא ולא מברכה ראשונה, פשוט דקאי על זמנם שהיה העולה הראשון מברך ברכה ראשונה והאחרון ברכה אחרונה. ונראה

ואילך כתב יהושע דברי ר' יהודה ואמרי לה ר' נחמיה, אמר לו ר' שמעון אפשר ספר תורה חסר אות אחת וכתוב לקוח את ספר התורה הזה, אלא עד כאן כתב משה²¹ ומיכן ואילך הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדמע, כמה שנאמר להלן ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו. לימא דלא כר' שמעון, אפילו תימא ר' שמעון כיון דאשתני אשתני.

רבינו יהונתן על הרי"ף מגילה יב.

שמונה פסוקים שבתורה, בסוף החומש שהם מוימת משה עד לעיני כל ישראל, יחיד קורא אותן, ואין להפסיק בהן שיקראום שנים לפי שהם ענין אחד²² בסיפור כבוד משה.

אורחות חיים ח"א הל' קריאת ס"ת אות י'

הפרישיות שאין מפסיקין בהם בתורה הם, אלו ח' פסוקים שבסוף התורה מן וימת משה עד לעיני כל ישראל, קורין אותן בב"ה ואפילו בפחות מ', ואע"פ שהכל תורה מפני משה ומפני הגבורה הם, הואיל ומשמען²³ אחר מיתת משה מותר ליחיד לקרותן שהרי נשתנו.

ויש מפרשים שהקורא שקרא למעלה אינו יכול לקרותן לפי שאינם מכלל התורה. וי"מ יחיד קורא אותם שש"צ מתחיל לקרות מעונה

²¹ הנה הרי"ד לא גרס "ומשה אומר וכותב" ולפי"ז אין מקור לדין אמירה קודם כתיבה, [עיין מש"כ לעיל (ע"ד הסמ"ג) בד"ן זה]. ויל"ע לפי הרי"ד מה ההדגשה בגמ' ד"עד כאן כתב משה, ומיכן ואילך הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדמע, במה חלוקה הכתיבה בהי"ח פסוקים מכל התורה, ולפי גירסא זו שבר"ד משמע שהשינוי הוא דבכל התורה משה כותב בלא האמירה של הקב"ה, ובאותן פסוקים כתיבתו היתה ע"י ש"הקב"ה אומר ומשה כותב, וצ"ב וכי בכל התורה אין הקב"ה אומר ומשה כותב, ובחי' הגר"ז כתב לבאר ז"ל "והנה אפשר לפרש החילוק דבכל התורה כולה היה משה כותב מה שנאמר לו כמו כל נביא שהיה הנביא כותב נבואתו, וזה הפירוש משה אומר וכותב היינו שהיה אומרה תחילה משום דהיה נביא על זה ואח"כ כותב מאחר שנתנה לו, אבל שמונה פסוקים היה הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב דהיינו שהיה כותב מפני הקדוש ברוך הוא ולא היה משה הנביא על זה אלא היה כותב מה שצוה לו הקדוש ברוך הוא לכתוב, וזהו מה שמביא מברוך שהיה הכותב אף שלא היה הנביא אז כ"א בסוף ימיו והנביא על מגילת איכה היה ירמיהו וצוה לברוך לכתוב והיה כותב מפני ירמיהו, וה"כ היה משה כותב השמונה פסוקים מפני הקדוש ברוך הוא אבל לא היה נביא על זה", עכ"ל. [עיי"ש עוד מש"כ בשם מרנא הגר"ח].

²² עיין במש"כ לעיל (ע"ד המחזור ויטרי) לבאר שיטת ר' יהונתן.

²³ וכן הוא לשון הרמב"ם (בפי"ג מתפילה הל"ו) "אף על פי שהכל תורה היא ומשה מפני הגבורה אמרם, הואיל ומשמען שהם אחר מיתת משה הרי נשתנו", וצ"ב מה השינוי בזה שלכן גרעה קדושתן שא"צ ציבור בקריאתן, ובחי' הגר"ז כתב "ונראה דביאור מש"כ הואיל ומשמען וכו' היינו דדינן כן שנאמרו לאחר מיתת משה דאז נעשו תורה ולא קודם בשעת כתיבתן ומש"ה נשתנו, וצ"ע בזה", עכ"ל. אלא דאכתי קשה שבגמ' אמרו טעם אחר שמשה כותב בדמע ולא מהטעם הנ"ל, ועיין ביום תרועה (כז. בסוף תוד"ה "בתורה") שעמד בזה.

הר"ן על הרי"ף מגילה יב:

שמונה פסוקים שבתורה יחיד קורא אותם בבהכ"נ. פירש רבינו משולם ברבי קלונימוס ז"ל יחיד קורא אותן שאין ש"צ קורא עמו, ור"ת הקשה מאי איריא הני כל קריאות שבתורה כך הם שהיחיד קורא ואין ש"צ מסייע, כדתנן קראוה שנים יצאו, ואמר עלה מה שאין כן בתורה, ומה שנהגו עכשיו שש"צ קורא בקול רם, אפשר שהנהיגו כן כדי שלא לבייש מי שאינו בקי לקרות בדקדוק הקריאה, כמו שאמרו במסכת בכורים [פ"ג מ"ג] נמנעו מלהביא בכורים, התקינו שיהו מקרין את הכל.

אלא כמו שפרש"י ז"ל עיקר שאדם אחד קורא אותן פסוקים כולן ואין מפסיקין בהן, ויהינן טעמא בפרק הקומץ (ל). משום דאשתני משאר תורה, אי למ"ד יהושע כתבן, אי למאן דאמר דעד שמונה פסוקים היה משה אומר ומוציא בפיו מה שהקב"ה היה אומר לו ואח"כ היה כותב, ומתחילת אותם שמונה פסוקים עד סוף התורה לא היה משה מוציא מפיו כלום מתוך צערו אלא היה כותב, וכיון דאשתנו משאר תורה למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה עבדינן בהו היכרא שלא יקראם אלא אדם אחד. והרמב"ם ז"ל כתב בפרק שלשה עשר מהלכות תפלה (ה"ו) שמונה פסוקים שבסוף התורה מותר לקרות בבהכ"נ בפחות מעשרה, והראב"ד ז"ל כתב עליו מה שכתב זרות הוא מאוד והצבור היכן הלכו.

פסקי ריא"ז הלכות מזוזה וספר תורה

שמונה פסוקים שבסוף התורה שהם מוימת שם משה עד לבסוף, יחיד קורא אותן כשקורין בתורה בציבור ואין מחלקין אותן לשנים קורין.

האגודה מסכת מנחות פרק ג

שמונה פסוקים שבתורה יחיד קורא אותם. עיין פ"ק דבבא בתרא (טו). מכאן ואילך כתב יהושע. יש מפרשים הלכך אומרים צדקתך

קריאת התורה החזן קורא עם הקורא והרבו בתוס' ובראשונים להקשות עליו שאין החזן קורא עם הקורא מעיקר דינא. אמנם לשון הריטב"א כאן הוא "והנכון שאין עומד עם הקורא שליח צבור שמחזן עליו" משמע דלעולם העולה הוא הקורא אלא שבקריאת התורה בעלמא היה חזן "עומד עם הקורא" ולא שהיה קורא עמו ובח' פסוקים לא היה עומד עמו, והנה דין זה מובא בשו"ע או"ח (סי' קמ"א ס"ד) ז"ל "אם ש"צ רוצה לברך לעצמו ולקרות, צריך שיעמוד אחר אצלו, שכשם שנתנה תורה על ידי סרסור כך אנו צריכים לנהוג בה על ידי סרסור", עכ"ל, [עיין בירושלמי פ"ד דמגילה ה"א, (ועיין ביאור הגר"א שם, ובמ"ב שם (סקט"ז)). ולפי"ז הדברים מאירים דבאותן ח' פסוקים שלא נמסרו ע"י משה אין בהם דין של סרסור ולכן אין החזן עולה עמו, [אמנם עיין בדברי הר"ש ב"ר מרדכי (נדפס בס' הליקוטים על הרמב"ם מהדו"פ). ע"ע בדברי המנהיג לעיל, ובמה שהערנו ע"ד מכח דברים אלו, וצ"ע].

³² המנהיג הביא מנהג זה ונחלק עליהם עיי"ש.

הקריאה צריך לקדיש ואין קדיש אלא בעשרה. וי"מ יחיד קורא אותן אותה פרשה ואין רשאי לחבר בה פסוקים שלמעלה הימנה. וי"מ שמיוחד שבצבור קורא אותם וראשון ואחרון שניהם עיקר²⁹.

בית הבחירה למאירי בבא בתרא טו.

שמונה פסוקים שבתורה שהם מוימת שם משה עד לעיני כל ישראל, יחיד קורא אותם בבית הכנסת. ודבר זה מתפרש בהרבה פנים, יש שפרשו שאין מפסיקין אותם לשנים. ויש שפירשו שמיוחד שבצבור קורא אותם. ויש שפירשו שאין הקורא פסוקים שלפניהם רשאי לקראן, אלא מפסיק לשם ואחר קורא. וכבר פרשנוה גם כן בפנים אחרים על ידי גלגול במסכת מגלה (כה:).

חידושי הריטב"א בבא בתרא טו.

יש שגורסין הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב, ומכאן ואילך הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדמע. פירוש וההפרש שביניהם כי הראשונים נכתבים בדיו והאחרונים נכתבים בדמע, וכן כתב הרמ"ה ז"ל³⁰.

ויש גורסין עד כאן הקדוש ברוך הוא אומר ומשה אומר וכותב, כלומר שהיה חוזר הפסוק קודם שיכתבנו מרוב חיבה וכדי שלא יטעה בה, מכאן ואילך הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדמע, כלומר שהיה כותב ובוכה ולא היה חוזר הפסוק מרוב צער, והיינו דאמרין כמה דכתיב להלן מפיו יקרא את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר, כי מפני הצער לא היה אומר וכותב. ולפירוש הראשון מסתייעין מן הכתוב לענין מה שאמרו כי הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדיו כענין שאומר בפסוק הזה, ואין לזה טעם.

יחיד קורא אותם. יש שפירשו שאין מפסיקין בהם, ורבינו מאיר הלוי ז"ל הוסיף שלא יקרא הקורא אותם אלא הם בלבד. והרמב"ם פירש שנקראין שלא בעשרה. והנכון שאין עומד עם הקורא שליח צבור שמחזן עליו³¹, ויש מקומות בפרובינציאה שנוהגין כן³², ובארצינו אין נוהגין כן.

להוסיף בביאור תמיהתו דהברכה אחרונה אינה רק על השמונה פסוקים אלא על כל הקריאה שקדמה לה, וא"כ מצד הקריאה שבתחילה יצטרכו עשרה לברכה אחרונה.

²⁹ וכן ס"ל לאורחות חיים, עיי"ש ובמש"כ ע"ד.

³⁰ עיין במש"כ ע"ד הרמ"ה, אלא דהרמ"ה גריס בגמ' "עד כאן וכו' ומשה כותב בדיו", והריטב"א לא גריס לה, וצ"ל דאעפ"כ פירש ב"דמע" כפשוטו דהיינו בדמעות וממילא כל התורה ידעין דנכתבה בדיו דפשיטא הוא ואי"צ לפרש, [עיי"ש מש"כ שם ע"ד המהרש"א].

³¹ כפירוש ר' משולם בתוס' ד"ה "שמנה פסוקים", ז"ל ה"ר משולם היה מפרש למעוטי שלא יקרא ש"צ עמו, עכ"ל הנה מלשון התוס' נראה שלר' משולם בכל

בטלין, וקשה דכתיב (דברים פרק ל"א) היום מלאו ימי ושנותי וכתב ספרי תורות בו ביום, וכן משמע בסדר [עולם] דיום שביעי של כיבוש יריחו בשבת היה וכ"ח בניסן, ואם כן שבעה באדר ערב שבת היה ומשה כתב. יש גורסין ומשה אומר וכותב, ולפי גירסה זאת כותבי ספר תורה תפלין ומזוזות צריכין להוציא דברים שכותב מפיו תחילה קודם שכותב.

במנחת שבת דבאותה שעה נפטר משה רבינו, ולכן נמנעים ללמוד סמוך לערבית, כדאמרינן (מו"ק כב.) חכם שמת בתי מדרשות

ואמר ריב"א אמר רב גידל אמר רב הלוקח ס"ת וכו'

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה יח

והמצוה הי"ח היא שצונו שיהיה³³ לכל איש³⁴ ממנו ספר תורה לעצמו, ואם כתבו בידו הוא משובח מאד והוא יותר טוב, כמו

³³ הנה הפתחי תשובה (סי' ע"ר סק"ג) מיייתי פלוגתא דרבוותא אי הכותב ס"ת ואח"כ אבד לו הס"ת או הקדישו או מכרו אי צריך לכתוב ס"ת אחר, דדעת התורת חיים בסנהדרין (כא): דלא י"ח וצריך לכתוב ס"ת אחר, אמנם דעת כמה מגדולי האחרונים (הו"ד בפ"ת הנ"ל) שיי"ח ואין צריך לכתוב ס"ת אחר, וטעמם נראה דבכתיבה כבר קיים מצוותו ומה לן שאח"כ אבד הס"ת. ומלשון הרמב"ם כאן היה נראה להכריע כתורת חיים, שהרמב"ם כתב דהמצוה היא ש"יהיה לו ס"ת" ולא ש"כתוב ס"ת", וכיון שכן לא מהני מה שכתב ס"ת סוכ"ס כשאבד לו הס"ת אין לו ס"ת והמצוה היא ש"יהיה לו ס"ת". וכלשון הרמב"ם כן לשון החינוך (מצוה תרי"ג, הו"ד להלן) "שנצטוונו להיות לכל איש מישראל ספר תורה", וכבר דייק כן המנ"ח שם (אות ה'), [אמנם בהקדמה לביאור המצוה לשון החינוך הוא "מצוה לכתוב כל אחד מישראל ס"ת לעצמו", וגם מלשון הרמב"ם ביד (פ"ז מהל' סת"ם הל"א) נראה שהמצוה היא הכתיבה, וגם בזה עמד המנ"ח הנ"ל, ועוד יתבאר אי"ה להלן].

עוד הביא המנ"ח להוכיח כדעת התו"ח מהרמב"ם בהל' מלכים (פ"ג הל"א) ז"ל "בעת שישב המלך על כסא מלכותו, כותב לו ספר תורה לעצמו יתר על הספר שהניחו לו אבותיו, ומגיהו מספר העזרה על פי בית דין של שבעים ואחד, אם לא הניחו לו אבותיו או שנאבד כותב שני ספרי תורה", עכ"ל, הא קמן דאם אבד חייב לכתוב לו ס"ת אחר כדעת התו"ח.

אלא דהא גופא צ"ב דעד כמה דאמרין שאם אבד הס"ת צריך לכתוב ס"ת אחר, בהכרח שהמצוה היא שיהיה לו ס"ת ולא שיכתוב ס"ת שהרי כבר כתב, ולכאורה לפי"ז גם אי קיבל ס"ת בירושה יצא בו י"ח שהרי יש לו ס"ת, והרי דין זה מפורש שאין י"ח בס"ת שהניחו לו אבותיו.

ומה שנראה לומר בזה דאמנם אין המצוה לעשות מעשה של "כתיבת ס"ת" וכלשון הרמב"ם כאן שהמצוה היא שיהיה לו ס"ת, מ"מ לא סגי במה שיש לו ס"ת שהעמידו אבותיו וירש אותו, אלא צריך הוא להעמיד לעצמו ס"ת שלו שיתייחד לו הס"ת וזה נעשה דווקא ע"י מעשיו ואל"ה אין זה ס"ת ידידיה, וכלשון הרמב"ם "שצונו שיהיה לכל איש ממנו ספר תורה לעצמו", דהיינו דלא סגי במה שיש לו ס"ת אלא צריך שיהיה לכל איש מישראל ס"ת "לעצמו", וזה אינו אלא ע"י שכתב את הס"ת או קנאו.

³⁴ השאגת אריה (סי' ל"ה) דן אי נשים חייבות במצוות כתיבת ס"ת ומדייק מלשון הרמב"ם דדווקא "איש" חייב במצווה ולא אשה וכן הביא שמפורש בדברי הרמב"ם בסיום מצוות עשה שכתב הרמב"ם על מצוה זו "וזאת הי"ח אין הנשים חייבות בה", וכן מפורש בחינוך (מצוה תרי"ג, הו"ד להלן) דמצוה זו אינה נוהגת אלא בזכרים ולא בנקיבות.

והנה השאגת אריה גופיה נתקשה בדבר מ"ט נשים פטורות הא כתיבת ס"ת אינה מצוות עשה שהזמן גרמא. והמנחת חנוך (שם סק"ט) כתב ליישב דהטעם הוא פשוט "כיון דנשים פסולות לכתוב ס"ת דאין בקשירה", עי"ש שפלפל בארוכה אי יכולה לנמנת שליח או פועל לכתוב את הס"ת. ולכאורה יש לעיין בטעם זה דמאחר שאין המצוה בדווקא לכתוב דאפילו ע"י קנייה אפשר לצאת ידי חובתו אם כן מה לן שאין יכולה לכתוב הא יכולה לקנות, [נבפרט למה שדייקנו לעיל מינה בדעת הרמב"ם שעיקר המצוה היא מזה שיש לו ס"ת ולא עצם מעשה הכתיבה, שאין

שאמרו (מנחות ל.) כתבו בידו מעלה עליו הכתוב כאילו קבלו מהר סיני, ואם אי אפשר לו לכתבו צריך שיקנהו³⁵ או ישכור³⁶ מי שיכתבו לו.

פוטר זה שאין יכולה לכתוב, ואולי כיון דלמצוה מן המובחר צריך לכתוב את הס"ת, ואשה אינה שייכת באופן זה, בהכרח שלא עליה נאמרה המצוה.

[אלא דכל זה רק אי הדין מצוה מן המובחר הוא דין ומעלה בגוף מצות כתיבת ס"ת (עיין להלן בסמוך שהארכנו בזה), אבל אם אין הכתיבה מעלה בגוף המצוה רק ענין ומעלה צדדית אין מקום לישב זה כלל].

ובעיקר הקושיא מ"ט נשים פטורות ממצוות כתיבת ס"ת, בחינוך (הו"ד להלן) מפורש הטעם ז"ל "ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים שהן חייבין בתלמוד תורה, וכמו כן לכתוב אותה, ולא הנקבות", עכ"ל. דהיינו שמצוות כתיבת ס"ת הוא כפי דרכו של הרא"ש בהלק"ט (ס' א') כדי ללמוד בה, וכמו שמפורש בחינוך שם בהמשך דבריו, וכיון שנשים פטורות ממצוות תלמוד תורה אינן שייכות במצוה זו. והנה השאג"א גופיה העלה צד זה מעצמו ודחה ישוב זה ד"מ"מ הא כתבו רבוותא דנשים מברכות בה"ת הואיל וחייבות ללמוד מצוות הנוהגות בהן", עכ"ל. ובדעת החינוך דס"ל דנשים אין חייבות במצוות ת"ת, מה שצריכות ללמוד ההלכות הנוגעות להם אינו אלא בתורת הכשר לקיום המצוות שלהן, והא דמברכות ברכת התורה אע"פ שאינן מצוות בת"ת, הא ביאר מרנא הגר"ח שאין ברכות התורה ברכות המצוות אלא דתורה טעונה ברכה ולכך ברכה זו שייכת גם בנשים, ואכמ"ל. אח"כ מצאתי שכבר האריך בזה הבית הלוי (ח"א ס"ו) ודחה דברי השאג"א כעין דבריו, עיי"ש עוד שדן ליישב את דעת הרמב"ם כעין ישובו של המנ"ח, ותלה את הנידון אי י"ח ע"י קנייה. [ע"ע בשאג"א (סו"ס ל"ו) דדן דבזה"ז יש יותר מקום לפטור נשים מחובת כתיבת ס"ת, עיי"ש טעמו].

³⁵ הנה ברמב"ם כאן מפורש דגם בקנייה יוצא ידי חובתו, וכ"כ המאירי בקרי"ס (הו"ד להלן) ומדסתים משמע דגם הרמב"ם ס"ל כן, אמנם כבר העירו האחרונים דברמב"ם בהל' סת"ם (פ"ז הל"א) השמיט דיכול לצאת ידי חובתו ע"י קניית ס"ת דז"ל שם "מצוות עשה על כל איש ואיש מישראל לכתוב ספר תורה לעצמו... ואם כתבו בידו הרי הוא כאילו קבלה מהר סיני, ואם אינו יודע לכתוב אחרים כותבין לו, וכל המגיה ספר תורה ואפילו אות אחת הרי הוא כאילו כתבו כולו" עכ"ל. משמע דדוקא בכה"ג י"ח ואילו ע"י קנין לא מהני וכן נקטו המנ"ח (שם אות ב') והביה"ל הנ"ל ועוד אחרונים בדעתו, וצ"ע מדבריו כאן שכתב מפורש דיי"ח ע"י קנייה.

ומה שנראה בהכרח לומר בדעת הרמב"ם דאין חילוק בין שוכר סופר לקונה, [וכמו שהארכנו בזה בהערה בסמוך], ונכלל במה שכתב דאחרים כותבין לו דה"ה קונה מן השוק, דאם כדברי הרמ"א דקונה אין י"ח, וס"ל דכשאמרו בגמ' דהקונה כ"חוטף מצוה מן השוק" המכוון בזה דמשו"כ לא י"ח, קשה מדוע השמיט הרמב"ם דין זה ולא כתבו מפורש, ובהכרח דזה גופא מה שחילק הרמב"ם בין הכותב בעצמו דהרי הוא כאילו קבלה מהר סיני לבין אם אינו יודע לכתוב אחרים כותבין לו, וכיון שכן הא קמן דדין קונה המפורש בגמ' הביאו הרמב"ם באופן שאחרים כותבין לו דדא ודא אחת היא דכל שאין טורח בעצמו לית ליה האי מעלה דכאילו קבלה מהר סיני וכחוטף מצוה מן השוק דמי. [אמנם עיין בשו"ת בית יהודה (חיו"ד סי' כ"ג) שהוכיח מהשמטת הרמב"ם להיפך, דבאמת הרמב"ם לא השמיט את הדין של הקונה הרי הוא כחוטף מצוה מן השוק, דבזה שכתב הרמב"ם שהמצוה היא "לכתוב ס"ת" מבואר דדוקא בכתיבה יוצא י"ח ולא בקנייה, והוא דינא דגמ' דבקונה הרי הוא כחוטף מצוה מן השוק, דהיינו שלא יצא י"ח].

והוא אמרו יתעלה (וילך יט) כתבו לכם את השירה הזאת, כי אין מותר לכתוב את התורה פרשיות פרשיות (גטין ס.), כי אמנם רצה באמרו את השירה כל התורה הכוללת זאת השירה³⁷.

ולשון גמר סנהדרין (כא:) אמר רבה אף על פי שהניחו לו לאדם אבותיו ספר תורה מצוה לו לכתוב משלו, שנאמר ועתה כתבו לכם את השירה הזאת, איתביה אביי כותב לו ספר תורה לעצמו כדי שלא יתגאה בשל אבותיו מלך אין הדיט לא, והיתה התשובה התם לא נצרכה אלא לשתי תורות כדנתיא וכותב לו שתי תורות וכו', כלומר שההפרש בין מלך והדיט, כי כל איש הוא חייב לכתוב ספר תורה אחד והמלך שני ספרי תורות כמו שהתבאר בשני מסנהדרין (כא:), וכבר התבאר משפטי מצוה זו ר"ל כתיבת ספר תורה ותנאיה בפרק שלישי ממנחות (כט. לב:) ובפרק ראשון מבבא בתרא (יג. יד.) ושבת (קג. קד.).

ספר מצוות גדול עשין סי' כד

מצות עשה לכל איש ואיש³⁸ מישראל לכתוב ספר תורה לעצמו, כדרשין בפרק כהן גדול בסנהדרין (כא:) מועתה כתבו לכם את

[ומהתוס' בד"ה "אם" והרא"ש בהל"ק ט' (ריש הל' ס"ת) שפירשו להחזיר ב"חוסף מן השוק" הוא משום שמפסיד לחבירו קיום מצוותו, בודאי שאין הכתיבה מעלה בגוף המצוה ורק הכ"ת שלא מפסיד את המצוה מחבירו, [עין סמ"ק (הו"ד להלן), ובדרישה (סי' ע"ר סק"א)]. אלא דלדבריהם צ"ב מה הוונתה "כתבו מעלה עליו הכתוב כאילו קיבלה מהר סיני" דמשמע שיש מעלה במה שכתבו, ולדבריהם אינו אלא שלא הפסיד מחבירו מצוה, ואפשר דלדעתם אה"נ תרי ענינים איכא בקוניה מן השוק, א' דמפסיד מעלה זו של כאילו קבלה מהר סיני, ב' דמפסיד לחבירו מצוה, וזה מה שהוצרכו בגמ' לפרט דבוקנה הוי כחוסף מן השוק, דהיינו שלא רק שמפסיד את המעלה שיש בכתיבה, אלא יש בזה גם הפסד שמפסיד מחבירו מצוה, ושייך הא בלא הא כגון שיש לחבירו עוד ס"ת, ולפי"ז גם לדעת התוס' יש לדון בגדרי מעלת כתיבת ס"ת.]

³⁷ השאגת אריה (סי' ל"ד) דן בחיוב לכתוב ס"ת ז"ל "ויש לי לעיין לפ"ז אם עיקר קפידא דקא קפיד רחמנא לכתוב על השירה לחוד קא קפיד, אלא כיון שא"א לכתוב את השירה בפ"ע ע"כ חייב לכתוב כל התורה כולה מרישא לסופא. ונ"מ היכא שכל את כל התורה ובלה ונקרע ולא נשתייר אלא השירה לחודה יוצא ידי חובת מצוה זו, א"נ בדיעבד שעבר וכל את השירה לחודה יוצא י"ח, או דילמא כיון שאם כתב את התורה פרשה פרשה לחוד ורחמנא אמר כתבו לכם את השירה בע"כ לאו שירה לחודה במשמע, דהא אין כותבין פרשה פרשה, וה"ל כאלו כל רחמנא להדיא ועתה כתבו לכם התורה שיש בה שירה זו ועל כל התורה קפיד רחמנא לכתוב, ואם חסר או בלה אפי' אות א' לא יצא ידי חובת מצוה זו עד שתהא כתובה כולה לפניו, והכי משמע להדיא מדברי הרמב"ם שהרי כתב כלומר כתבו לכם תורה שיש בה שירה זו, עיי"ש עוד שהאר"ך בענין.

[עין בב"י ובב"ח י"ד (ר"ס ע"ר), ע"ע שו"ת חת"ס י"ד (סי' רנ"ד) שהאר"ך בביאור דברי הרמב"ם].

³⁸ כלשון הסמ"ג "מצות עשה לכל איש ואיש" כן הוא גם לשון הרמב"ם (בפ"ז מסת"ם הל"א), וכן הוא לשון החינוך (הו"ד להלן) "להיות לכל אחד ואחד מבני ישראל ספר תורה" ומשמע קצת דשותפות לא מהני, וכן יש לדייק מסו"ד שכתבו

והנה כשיטה זו דאין י"ח ע"י קנייה כן נראה מהחינוך והסמ"ג (הו"ד להלן) שלא הביאו הא דע"י קנייה י"ח, וכן פסק הרמ"א י"ד (סי' ע"ר ס"א) דבקינה לא י"ח, [ע"ע בדרישה שם (סק"א) שמטעם אחר דן שאין י"ח, עיי"ש], ע"ע שו"ת רעק"א (מכת"י מהדו"הגר"נ געשטטנער סי' ע"ג)

אמנם דעת רש"י והר"י מלוניל והמאירי בקרי"ס דגם ע"י קנייה י"ח, וכמו שנראה מהרמב"ם בסהמ"צ, [וכן נקט הבית יהודה הנ"ל בדעת הרא"ש והטור, עיי"ש, (אלא דלפי דבריו גם לחינוך דס"ל כרא"ש יוצא י"ח ע"י קנייה)], ומהב"י והב"ח נראה שהסכימו עמם, ועיין ט"ז (סק"א) וביאור הגר"א ופתי תשובה שם (סק"ט), ובשאגת אריה (סי' ל"ד).

³⁶ מדברי הרמב"ם משמע שאין מעלה לשכור מי שיכתוב מאשר לקנות ס"ת גמור מן השוק, [ע"ע בהערה לעיל בסמוך], וכן משמע מתח"ד הרמב"ם שכתב "ואם כתבו בידו הוא משובח מאד והוא יותר טוב", וכן הוא בחינוך (להלן בסמוך) ז"ל "אם כתבו בידו הרי זה משובח ונאהב מאד, וכמו שאמרו זכרונם לברכה (מנחות ל.) כתבו, כלומר בידו, מעלה עליו הכתוב כאילו קבלו מהר סיני" משמע דעיקר המעלה הוא רק אם כתבו "בידו" ממש, אבל ע"י שכירות של אחרים לא. אמנם בר"י מלוניל (ג. מדפי הרי"ף) איתא "אבל כשכתבו הוא עצמו או ששכר סופר לכתבה וטרח בקלפים לתקנם ולסבול עול הסופר עד שנכתבה מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מהר סיני", עכ"ל הנה מפורש דאפילו ע"י שכירות של אחרים יש לו את המעלה של כאילו קבלה מהר סיני.

ולאורה הדבר תלוי בבביאור מעלת כתיבה מקנייה מן השוק. דהר"י מלוניל כתב שהמעלה בכותב מבקונה הוא דהקונה מן השוק "אין לו שכר גדול כל כך (למי) [כמי] שטורח בכתיבתו שהרי בלא טורח הוא, אבל כשכתבו הוא עצמו או ששכר סופר לכתבה וטרח בקלפים לתקנם ולסבול עול הסופר עד שנכתבה מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מהר סיני שיש למדת הרחמים לומר דמי שטרח עשיית טרחא זו כמו כן היה טורח ללכת במדבר כדי לקבל תורה מהר סיני", עכ"ל, וכיון שהדבר תלוי בטירחא כל שמעמיד סופר שיכתוב לו ועול הסופר עליו לדאוג שיכתב הס"ת גם בו שייך מעלת הכתיבה.

אמנם מרש"י בד"ה "כחוסף מצוה" משמע דבכתיבה יש מעלה מצד עצם מצות כתיבת ס"ת ולא מעלה בעלמא שטורח במצוה, דרש"י כתב שם על הא דהקונה ס"ת כחוסף מן השוק ז"ל "ומצוה עבד, אבל אי כתב הוה מצוה יתירה טפי", הנה בדברי רש"י משמע שיש חידוש בזה שהקונה יוצא י"ח, ומבואר שהדין לכתוב אינו מעלה צדדית אלא היא מעיקר המצוה, וכמו שמסיים רש"י "אבל כתב הוא מצוה יתירה טפי", משמע שיש מעלה במצוה עצמה שהיא גופא יותר חשובה, ולפי"ז י"ל דרק אם הוא בעצמו כתב אבל אם אחרים כתבו לו לא.

אלא דאדרבה דלדעת רש"י נראה דיותר פשוט דמהני שליחות או דין יד פועל כדי בעה"ב להחשב כאילו הוא כתבו, וכמו דמהני שליחות בכל התורה כולה, וכן מפורש במאירי בקרי"ס (הו"ד להלן) "וכתבו הגאונים שאם צוה לכתוב בשכר שלוחו של אדם כמותו יוצא כאלו כתבו הוא", ואילו לסברת הר"י מלוניל דהמעלה בכתיבה הוא משום טירחא יש מקום לחלוק דשכירות הסופר אינה טירחא ממש בגוף הספר תורה ואין לו מעלה זו של טירחא בס"ת, וכן משמעות החינוך דהמעלה של כתיבה על פני קנייה אינה בחפצא של המצוה אלא רק בגברא דז"ל "אם כתבו בידו הרי זה משובח ונאהב מאד", וכן משמעות דברי הרמב"ם "ואם כתבו בידו הוא משובח מאד והוא יותר טוב", משמע שהגברא משובח מאוד והוא יותר טוב, ולא עצם המצוה וזה על דרך סברתו של הר"י מלוניל, אלא דמ"מ נחלקו עליו דכל זה בטורח בגופו בכתיבת הס"ת ממש ולא בשכירות הסופר, [אמנם בפ"ז מסת"ם הל"א משמעות דברי הרמב"ם שם דעיקר המצוה היא ע"י כתיבה ורק דאם אינו יודע לכתוב אחרים כותבין לו, וצ"ע. והנה גם הר"י מלוניל הצריך שיטרח בקלפים ומשמע דאל"ה אין מעלה בשכירות הסופר גרידא].

אחרים לשתי תורות כדאיתא בפרק כהן גדול (כא:), מכל הדברים אין הלכה כרשב"ג דאמר עד שיעבדנו לשמן.

יד רמ"ה סנהדרין כא:

פסקא וכותב לו ספר תורה לשמו. אסיקנא אפילו הדיוט נמי שהניחו לו אבותיו ספר תורה מיחייב למיכתב ספר תורה לנפשיה מדיליה, שנאמר כתבו לכם משלכם, וכי איצטריך תנא לאשמועין גבי מלך לשתי תורות, דאלו הדיוט סגי ליה בחדא אותה שמונחת לו בבית גנזיו, ואילו מלך בעי תרתי דכתיב משנה ותרתי משמע אחת שמונחת לו בבית גנזיו ואחת שנכנסה ויוצאה עמו, וכי איצטריך תנא זו לאשמועין גבי מלך דכותב לו ספר תורה לשמו שלא יתנאה בשל אחרים באותה שנכנסת ויוצאה עמו קא מיירי, וכי קא ממעט הדיוט מינה לגמרי קא ממעט למימרא דהדיוט לא מיחייב עלה כלל, אבל לגבי ההיא אחריתא דעבידא לאנוחה בבית גנזיו ל"ש מלך ול"ש הדיוט חייב לכתוב משלו, והני תרי תורות דקאמרינן גבי מלך מאי עיבידתייהו, דתניא וכותב לו שתי תורות ופשוטה היא.

ספר החינוך מצוה תריג

מצוה לכתוב כל אחד מישראל ספר תורה לעצמו

שנעטינו להיות⁴¹ לכל איש מישראל ספר תורה, אם כתבו בידו הרי זה משובח ונאהב מאד⁴², וכמו שאמרו זכרונם לברכה (מנחות ל.) כתבו כלומר בידו, מעלה עליו הכתוב כאילו קבלו מהר סיני, ומי שאי אפשר לו לכתבו בידו ישכור מי שיכתבו לו, ועל זה נאמר (דברים ל"א, י"ט), ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל, כלומר כתבו לכם תורה שיש בה שירה זאת.

משרשי המצוה, לפי שידוע בבני אדם שהם עושין כל דבריהם לפי ההכנה הנמצאת להם, ועל כן ציונו ברוך הוא להיות לכל אחד

השירה הזאת לעד, כלומר כתבו לכם את התורה שיש בה השירה הזאת לפי שאין כותבין התורה פרשיות פרשיות כדאיתא בפרק הניזקין (גיטין ס.), ואף על פי שהניחו לו אבותיו ספר תורה מצוה לכותבו משלו. וגרסינן בפרק הקומץ (מנחות ל.) אם הגיה בו אפילו אות אחת מעלה עליו הכתוב כאילו כתבו, פירש רבינו יצחק³⁹ באדם שלקח ספר תורה מוטעה מדבר.

ספר מצוות קטן מצוה קנה

לכתוב ספרי תורה, דכתיב (דברים ל"א) ועתה כתבו לכם את השירה הזאת. ואפילו הניחו לו אבותיו ס"ת חייב לכתוב ס"ת א' לעצמו, ואם לקח ס"ת מן השוק דומה כאילו גזל מצוה מן השוק, אבל אם הגיה בו אות אחת מעלה עליו הכתוב כאילו כתבו כולו.

מלחמת ה' סוכה ד:

ושמעין מינה שהספרים צריכין עבוד לשמן והתפילין אינן צריכין עבוד לשמן, וכן בכתיבה עצמה אלו צריכים ואינן ניקחים, ואלו אינן צריכין ולפיכך ניקחין מכל אדם... והענין הזה מתיישב יפה מן הטעם שפירשתי למעלה, דבתפילין ומוזוזות לא מיייתר בהו קרא לכתוב לשמה ואילו בס"ת כתיב כתבו לכם והיינו לשם חובתכם, וההיא דאמר רבה מצוה לכתוב משלו דכתיב כתבו לכם ההיא מכתבו נפקא⁴⁰, וגבי מלך כתיב וכתב לו ודרשינן לשמו שלא יתנאה בשל

"לכתוב ס"ת לעצמו" [וימ"ל, אח"כ מצאתי דכן דייק בשו"ת בית יהודה (חיו"ד סי' כ"ג)]. עיין בדברי רעק"א על גיליון השו"ע שהוכיח מדברי התורת חיים דבס"ת שבשותפות אין יוצאין י"ח, וכן הכריע הבית אפרים (חיו"ד סי' ס"ג הו"ד בפ"ת סי' ע"ר סק"א), וכן דעת הבית יהודה (הנ"ל), וברעק"א הנ"ל ציין לפרדס דוד (פרשת כי תצא) שנסתפק בדבר (והו"ד בפ"ת שם) אמנם בסו"ד כתב להוכיח כמנהג העולם לצאת י"ח ע"י שותפות, עיי"ש. והנה בפשטות הטעם דאין י"ח ע"י שותפות הוא משום דבעינן "לכם" ושותפות לא מיקרי "לכם", [עיין באחרונים הנ"ל]. אמנם לכאורה יש מקום לומר דמטעם אחר לא מהני שותפות, דהוא סברא במסויים בכתיבת ס"ת, שהמצוה היא "לכתוב ספר תורה לעצמו", דהיינו שיתייחד לו ס"ת לעצמו, ובשותפות עם אחר אין הספר מיוחד לו, [וכן יש משמעות בבית יהודה הנ"ל עיי"ש].

אמנם הבאר יצחק (חיו"ד סי' י"ט) נקט שיוצאין י"ח גם ע"י שותפות, אמנם טעמו כמו שמסיק שם ז"ל "דשפיר יוצאים שותפים ידי מצות עשה הנ"ל בכתיבת ס"ת בשותפות כמו באתרוג, שכתבו הראשונים דאם קנו לצורך מצוה דיוצאים, משום דאנן סהדי דמקנה כ"א לחבירו כדי לצאת י"ח, א"כ ה"ה בנ"ד דג"כ שייך לומר דאנן סהדי דמקנה כ"א לחבירו כדי לצאת מצות כתיבת ס"ת", עיי"ש, [וכ"כ בשו"ת חסד לאברהם קמא (חיו"ד סי' פ"ד)], וכ"כ השואל ומשיב (מהדו"ק ח"א סי' רס"ו) דאפשר לצאת י"ח גם ע"י שותפות, עיי"ש טעמו, [ע"ע בדברי האו"ש (רפ"ז מהל' סת"ם) שהאר"י בענין, ועיין בערוך השולחן (יו"ד סי' ע"ר סי"א) שדן דלדעת הרא"ש ש"י"ח בשותפות, אמנם לעיקר דינא נקט שאין י"ח בשותפות].

³⁹ שם תוד"ה "אם".

⁴⁰ האמרי בינה או"ח (סי' י"א) דייק מהיד רמ"ה (הו"ד בסמוך) דנחלק על הרמב"ן ומפיק מקרא דלכם דבעינן שיהא שלו וז"ל "אסיקנא אפילו הדיוט נמי שהניחו לו

אבותיו ספר תורה מיחייב למיכתב ספר תורה לנפשיה מדיליה, שנאמר כתבו לכם משלכם", עכ"ל, [ולכאורה אינו מוכרח].

ועיין בשואל ומשיב (מהדו"ק ח"א סי' רס"ו) שהוציא נפ"מ לדינא מדברי הרמב"ן ז"ל "והנה בגוף דברי הת"ח שחידש דמלכם ומלו ממעט דבעי שיהיה ס"ת שלו, תמוה דנעלם ממנו מ"ש הרמב"ן במלחמות בפ"ק דסוכה דלכם אתי שיהיה לשם חובתכם, ומכתבו נפקא ליה דבעי שיהיה כותב לעצמו, ע"ש" עכ"ל. וא"כ ליד רמ"ה הנ"ל אינו כן ואין י"ח ע"י שותפות [עיין לעיל (ע"ד הסמ"ג) שהארכנו בדיון שותפות].

⁴¹ עיין לעיל בדברי הרמב"ם בסהמ"צ שכתב כלשונו של החינוך, עיי"ש שהארכנו שם בגדר המצוה.

⁴² עיין לעיל (שם בהמשך דברי הרמב"ם) מש"כ לבאר את דברי החינוך אלו.

אחד לעשות מהם כפי היכולת מן הטעמים שאמרנו, ואף על פי שהניחו לו אבותיו מהן רבים. והוה דרך כל אנשי מעלה יראי אלהים אשר היו לפניו לקבוע מדרש בביתם לסופרים לכתוב ספרים רבים כברכת השם אשר נתן להם.

מדיני המצוה מה שאמרנו זכרונם לברכה כיצד כותבין ספר תורה⁴⁶, כתיבה מתוקנת וטובה ונאה. ויניח בין כל תיבה ותיבה כמלוא אות קטנה ובין כל שיטה ושיטה כמלוא שיטה... ויתר פרטי המצוה מבוארים במסכת מנחות פרק שלישי ובפרק ראשון מבבא בתרא ובמסכת שבת.

ונוהגת בכל מקום ובכל זמן בזכרים שהן חייבין בתלמוד תורה⁴⁷ וכמו כן לכתוב אותה, ולא הנקבות.

ועיבור על זה ולא כתב ספר תורה אם אפשר לו בשום ענין ביטל עשה זה וענשו גדול, כי היא סיבה ללמוד מצוות התורה כמו שאמרנו, וכל המקיים אותה יהיה ברוך ויחכם הוא ובניו, כמו שכתוב כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל.

הלבוש שם (ס"ב) [עיין בדבריו שם]. הט"ז שם (סק"ד) והגר"א והשג"א (סל"ו) [אלא שהשג"א מטעם אחר דן לפטור בזה"ז מכתבת ס"ת, עיי"ש].

ובפשטות נראה שכך גם דעת החינוך שהרי כתב "שאף על פי שעיקר החיוב דאורייתא אינו רק בספר התורה, אין ספק שגם בשאר הספרים שנתחברו על פירוש התורה יש לכל אחד לעשות מהם כפי היכולת מן הטעמים שאמרנו", הא קמן דאע"פ שגם כתיבת שאר ספרים נכללים במצוה מ"מ עיקר המצוה היא כתיבת ס"ת, [וימ"ל שאין כוונת החינוך להכליל שאר ספרים במצוה, ורק דטעם המצוה שייך גם בהם].

אמנם הדרישה שם (סק"ד) והש"ך שם (סק"ה) נקטו בפירוש דברי הרא"ש דלא כב"י, דבזה"ז אין מצוה כלל לכתוב ס"ת רק ספרים, [אלא שמהש"ך נראה דלהלכה אינו מכריע דלא כהב"י, וע"ע בפ"ת שם (סק"י)].

⁴⁶ הנה החינוך מפרט בדיני המצוה כל הלכות הכשר ופסול של ס"ת, [עיין בתו"ד], וצע"ק שאותן דינים אינם מדיני מצות "כתיבת ס"ת", ואמנם פשוט דכל שלא יכתוב את הס"ת ככל חוקתיו ומשפטיו שלא קיים מצות כתיבת ס"ת כיון שאינו ס"ת כשר, אבל אכתי אינו מדיני כתיבת ס"ת, [ומקורו של החינוך נראה שהוא מהרמב"ם שכתב "וכבר התבאר משפטי מצוה זו ר"ל כתיבת ספר תורה ותנאיה בפרק שלישי ממנחות" וכו', משמע קצת שתנאי המצוה הוא דין במסויים במצות כתיבת ס"ת, וצ"ע כנ"ל]. ומה שהיה נראה לומר בדעת החינוך ע"פ דברי הר"ן על הר"ף במגילה (ה: מדפי הר"ף) ז"ל "דמאי דאמרינן במנחות דפרשיות שבמזוזה ושבתפילין אפילו כתב אחד מעכב, ודאי שכן הדין בס"ת למה שס"ת שוה בו עם תפילין ומזוזות, שהרי תפילין ומזוזות אין מצותן לקרות בהן אלא שחייב כל איש מישראל לקבוע מזוזה ולהניח תפילין, וכיוצא בזה בס"ת חייב כל אדם לכתוב ס"ת לעצמו, ובמצוה זו כשם שתפילין ומזוזות אפילו אות אחת מעכב כן ס"ת אפילו אות אחת מעכב, שלא קיים מצות כתיבתו עד שיתקן, אבל לענין לצאת בקריאתו שהוא מתקנת נביאים ועזרא, אין ללמוד ס"ת מתפילין ומזוזות", עכ"ל.

⁴⁷ עיין לעיל (בתח"ד הרמב"ם בספהמ"צ) שהארכנו בדיון זה ובדברי החינוך.

ואחד⁴³ מבני ישראל ספר תורה מוכן אצלו שיוכל לקרות בו תמיד ולא יצטרך ללכת אחריו לבית חברו, למען ילמד ליראה את ה' וידע וישכיל במצוותיו היקרות והחמודות מזהב ומפז רב. ונצטוונו להשתדל בזה כל אחד ואחד מבני ישראל, ואף על פי שהניחו לו אבותיו, למען ירבו הספרים בינינו⁴⁴ ונוכל להשאל מהם לאשר לא תשיג ידו לקנות, וגם למען יקראו בספרים חדשים כל אחד ואחד מישראל פן תקוץ נפשם בקראם בספרים הישנים שיניחו להם אבותיהם.

ודע בני, שאף על פי שעיקר החיוב דאורייתא אינו רק בספר התורה, אין ספק שגם בשאר הספרים⁴⁵ שנתחברו על פירוש התורה יש לכל

⁴³ עיין לעיל בסמ"ג שכתב מעין לשון זה של החינוך, עיי"ש במש"כ ע"ד, וע"ע במש"כ בהערה בסמוך.

⁴⁴ עיין בשואל ומשיב (הנ"ל) דנקט מכח דברי החינוך כאן דבמקדיש את הס"ת יי"ח שלא כדעת התורת חיים, וז"ל "דשאני נאבדה ס"ת כיון דעיקר הכתיבה היא כדי שיהיה להם ס"ת ללמוד וללמד, כדכתיב ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם, וכמ"ש החינוך שזה היא מצוה להכין ספר תורה שברבות ההכנות יוכלו ללמד תורה והמצות, וא"כ כל שנאבדה א"כ לא נתקיים כוונת התורה, אבל כשמקדיש הס"ת הרי נתקיים כוונת התורה שיש כאן ס"ת ללמוד ממנו וע"כ דבריו צ"ע, וע"כ נראה דיוצא מצות כתיבת ס"ת בשותפות", עכ"ל.

ואני בעניתי ק"ק לי דאדרבה לפי טעמו של החינוך "שברבות ההכנה יוכלו ללמוד תורה ומצוות", צריך להיות שלא יצאו הרבים י"ח בשותפות, דאל"כ כיון שיוכלו כולם לצאת י"ח ע"י ספר אחד בשותפות לא ירבו הספרים, וצ"ע. אח"כ ראיתי שכן דן המנ"ח (אות ז') ז"ל "וכל הדברים שאין אנחנו יודעים ממקבלי התורה בעלי הש"ס אין אנחנו יכולים לפסוק, רק מצד הסברא אפשר לומר דא"י בשותפות, דא"כ יכולים כל דור ודור שהיו כל ישראל יוצאים בס"ת אחת, אך אפשר אין ה"נ אף על פי דא"ל ללמוד מס"ת אחת וכתוב ולמדה אין אנו יכולים ללמוד מעצמינו" עכ"ל. [אלא דמ"מ ע"ד השו"מ בודאי קשה, שהוא דן מסברא זו גופא של החינוך דיי"ח בשותפות, וזה צ"ע כנ"ל].

⁴⁵ עיין רא"ש בהלק"ט (ריש הל' ס"ת) שכתב ז"ל "זהו בדורות הראשונים שהיו כותבים ס"ת ולומדים בו. אבל האידנא שכותבין ס"ת ומניחין אותו בבתי כנסיות לקרות בו ברבים, מצות עשה היא על כל איש מישראל אשר ידו משגת לכתוב חומשי התורה ומשנה וגמרא ופירושי' להגות בהן הוא ובניו, כי מצות כתיבת התורה היא ללמוד בה כדכתיב ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם. וע"י הגמרא והפירוש ידע פירוש המצות והדינים על בוריים, לכן הם הם הספרים שאדם מצווה לכתבם, וגם לא למכרם אם לא ללמוד תורה ולישא אשה", עכ"ל, [הו"ד בטושו"ע ביו"ד (ס' ע"ר ס"ב)]. הנה פשטות דברי הרא"ש נראה דבזה"ז עיקר מצות כתיבת ס"ת הוא כתיבת ספרים כמו משניות וגמרות, אמנם הב"י (שם) כתב ע"ד הרא"ש ז"ל "ויש לתמוה היאך בא הרא"ש לפטור לאדם ממצות כתיבת ספר תורה ולהחליפה בחומשים ומשניות וגמרות ופירושיהן... ואו"כ הוה ליה למימר שגם עכשיו חייבים לכתוב ס"ת וילמדו בהם כשם שהיו לומדים בדורות הראשונים לא לפטרם ממצות כתיבת ס"ת לכך נ"ל שלא בא אלא לחדש לנו חיוב כתיבת חומשים ומשניות וגמרות ופירושיהם ואיסור מכירתן שגם זה בכלל מצות כתיבת ס"ת ושזה יותר מצוה מלכתוב ס"ת ולהניח בבית הכנסת לקרות ברבים אבל לכתוב ס"ת לקרות בו הוא ובניו פשיטא דגם האידנא זהו עיקר קיום מצות עשה שהרי הוא נוהג בו כמו שהיו נוהגים בדורות הראשונים" עכ"ל. וכן נקטו להלכה

קרית ספר (למאירי) מאמר ד ח"א

שינינו בשני של סנהדרין (כא:): אמר רבא אעפ"י שהניחו לו אבותיו לאדם ס"ת מצוה לכתוב לעצמו משלו, שנאמר ועתה כתבו לכם את השירה הזאת, כלומר שא"א לפרשה על שירת האזינו בלבד שהרי אין כותבין את התורה פרשיות פרשיות כמו שיתבאר, אלא פירושה כתבו לכם תורה שיש בה שירה זו כדי שתהא השירה לעד. ואותבוה לרבא ממה שאמר במלך וכותב לו ס"ת לשמו, כלומר אעפ"י שהניחו לו אבותיו, מלך אין הדיוט לא, ותי' לא נצרכה לשתי תורות, דתניא וכותב לו [שתי] תורות אחת שמניחה בבית גגזיו ואחת שיוצאת ונכנסת עמו, ואמרין בברייתא יוצא במלחמה ס"ת עמו, נכנס וס"ת עמו, יושב בדין וס"ת עמו, מסב לאכול וס"ת כנגדו, כלומר ולא עמו ממש, ולא נכנס עמו לבית המרחץ ולא לבית הכסא ולא אף להטיל מים שנאמר וקרא בו כל ימי חייו מקום הראוי לקרות בו, נמצא כלל הדברים שכל שהניחו לו אבותיו כל אדם שוה בו עם המלך לכתוב אחד משלו, וכל שלא הניחו לו אבותיו המלך צריך לכתוב שתיים א' להניח בבית גגזיו וא' לצאת עמו ולבא עמו, אלא שלא יכנס עמה לשום מקום מכוער ושאר כל אדם דיים באחת.

וכתבו הגאונים שאם צוה לכתוב בשכר שלוחו של אדם כמותו ויצא כאלו כתבו הוא⁴⁸, וכ"ש אם אינו יודע לכתוב שהוא אנוס. אלא שאם קנאו עשוי אעפ"י שיצא ידי מצוה אינה כאלו כתבה, והוא שאמרין בפרק הקומץ (ל). הלוקח ס"ת מן השוק כחוטף מצוה מן השוק, כלומר שנזדמנה לו במקרה ולא שכיון לבו עליה, כתבו מעלה עליו הכתוב כאלו קבלה מוהר סיני, ואמר רב ששת הגיה בו אות א' מעלה עליו הכתוב כאלו כתבה כלו [ל' ב'] שהרי בהגהתו עשאו ספר.

⁴⁸ הנה מדברי המאירי נראה שאין מעלה לכתוב את הס"ת בידו או ע"י שלוחו שהרי שלוחו של אדם כמותו, וי"ל ע"י הרי מצוה בו יותר מבשלוחו ואפשר דאה"נ ומ"מ מצד מצות כתיבת ס"ת אין חילוק, ועוד יל"ד בדבר. וזה שלא כדברי הרמב"ם בספה"מ והחינוך (הו"ד לעיל) יע"ש. והנה במעלת כתיבה מקניה הארכנו לעיל (ע"ד הרמב"ם בספה"מ צ ע"ן שם), ומדברי המאירי שדן דהיכא דעביד שליח מקיים מעלת כתיבת ס"ת בידו מטעם שליחות, נראה שאין המעלה בכתיבה מטעם טירחא (וכמו שדן הר"י מלוני) דא"כ אין ענינה לשליחות, אלא נראה שעצם זה שס"ת ידידה נכתב ע"י הוא גופא מעלה במצות כתיבת ס"ת, [הגם שיי"ח בקניה, מ"מ יסוד המצוה הוא לייחד ס"ת לעצמו וכתיבה ידידה הוא היחוד הגמור וכל ע"י שליח מהני כאילו כתבו כיון ששלוחו של אדם כמותו]. אמנם המשך דברי המאירי "וכ"ש אם אינו יודע לכתוב שהוא אנוס", משמע שאינו ענין של מעשה כתיבה גרידא, אלא מה שמראה שטורח בכתיבת הס"ת, ולכך יש מקום לחלק בין יודע לכתוב לאין יודע לכתוב, שכל שיודע לכתוב ואינו כותב בעצמו אינו מראה טירחתו וחביבותו למצוה זו, משא"כ אם הוא ענין של מעשה כתיבה גרידא ואנו דנים מצד הלכות שליחות מה הנפ"מ אם יודע בעצמו לכתוב או אין יודע בעצמו לכתוב, וצ"ע, וי"ל. [ע"ע שהארכנו בענין זה לעיל (ע"ד הרמב"ם הנ"ל)].

כל שכותב⁴⁹ ס"ת צריך לכתבו נאה כמה שאפשר כדי לחבב את המצוה וקדושתה. והוא ששינינו במסכת שבת פרק מילה זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצוות סכה נאה לולב נאה שופר נאה ציצית נאה וכתוב לך ס"ת לשמו בגויל נאה בדיו נאה בלבלר אומן וכורכו בשיראין נאים. ובמסכת' סופרים אמרין חייב אדם לעשות ספר נאה לולב נאה ציצית נאה מזוזה נאה וכותב לו ס"ת נאה בדיו נאה בקלפין נאין בקולמוס נאה בלבלרין נאין בעורות צבועין ויעטפנו בשיראין נאין.

רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה נתיב ב ח"ב

מיצוה מן התורה להיות לכל א' מישראל ס"ת ואם לוקחה בדמי' הרי הו' כחוטף מצוה מן השוק ואם כתבה הוא בעצמו הרי הוא כאלו קבלה מוהר סיני ואם הגיה בה אפילו אות אחת הרי כאלו כתבה כך אמרו ז"ל ועתה אכתוב כל דיניו של ס"ת ושל ספרים בכתיבתו. וכן כתב הרמ"ם שהיא מצות עשה לכתוב לו ספר תורה דכתיב ועת' כתבו לכם וגומר כלומר כתבו ספר תורה שיש בו השירה הזאת ואין כותבין התורה פרשיות שיוכל לכתוב השירה לבדה. ואין למכרה זולתי ללמוד תורה ולישא אשה כמו שכתבתי בחלק ראשון ובכמה דוכתי וזה היה בדורות הראשונים שהיו כותבין ספר תור' ללמוד אבל בזמן הזה שכותבין ס"ת ומניחין אותן בבית הכנסת לקרות בהן בצבור מצות עשה על כל מי שיש לו לכתוב חמשה חומשי תורה ומשנה וגמרא ופירושים ללמוד בהם הוא ובניו דכתיב ולמדה את בני ישראל שימה בפיחם ועל זה היה מצוה לכתוב הס"ת וללמוד בה וע"י הגמרות והפירושים ידע פירוש המצות והדין א"כ חייב אדם לכתבם ושלא למוכרם אם לא ללמוד תורה ולישא אשה וכן כתבו הגאונים. ספר שאינו מוגה ויש בו טעות אסור לשהותו יותר מל' יום ואם השהה יותר עובר משו' ואל תשכן באהליך עולה כך פשוט בכתובות פירוש ס"ת וכן הדין לגמרות ופירושים ולשאר ספרים שצריכין לפרש דיניה ומצותיה.

חידושי הר"ן מסכת סנהדרין מח:

בס"ת בעינן עיבוד לשמו לדברי הכל לחיוב המצוה משום דדרשינן עשייה לשמה מוכתבו לכם את השירה, ואף על גב דהא דרשינן לה בפרק כ"ג שאע"פ שהניחו לו לאדם אבותיו ס"ת מצוה לכתוב משלו, הא מכתבו את השירה הזאת נפקא, איתר לכם לעשייה לשמה. וגבי

⁴⁹ משמע שהדין הידור מצוה שצריך לעשות ס"ת נאה הוא הידור במצות כתיבת ס"ת ולא דין מצד החפצא דקדושה של ס"ת, וצ"ע. ע"ע בהמשך דברי המאירי שכתב שיש הידור לעשות קולמוס נאה ולבלברין נאין וצ"ע הא אין בזה נוי בחפצא של הס"ת אמנם למבואר שהדין הידור מצוה הוא דין במצות כתיבת ס"ת ולא מצד החפצא דקדושה יותר א"ש, ועדיין צ"ע.

כשיש בהם טעות. ותנן אין בין ספרים לתפילין ולמזוזות אלא שהספרים נכתבין בכל לשון, אלמא לענין טעות זה וזה שוין.

והר"ן ז"ל רצה לקיים דברי התוספות, וכתב דמאי דתנן שני פרשיות שבמזוזא וכו' אפילו כתב אחד מעכבן, ודאי שכך הדין בספר תורה למה שספר תורה שוה בו עם תפילין ומזוזות, שהרי תפילין ומזוזות אין מצותן לקרות בהן אלא שחייב כל אחד לקבוע מזוזא ולהניח תפילין, וכיוצא בה בספר תורה חייב כל אדם לכתוב ספר תורה לעצמו, ובמצוה זו כשם שתפילין ומזוזות אפילו אות אחת מעכבן כך ספר תורה אפילו אות אחת מעכבתו שלא קיים מצות כתיבתו עד שיתקן. אבל לענין לצאת בקריאתו שהיא תקנת נביאים ועזרא, אין ללמוד ס"ת מתפילין ומזוזות. ולעניות דעתי נראה שלא ידחו בזה דברי אדוני זקני הרמב"ן ז"ל, דאדרבה שאם התפילין ומזוזות דלא עבידי למיקרי בהו אות אחת מעכבן, כ"ש ספר תורה דעבידי למיקרי ביה. והמצוה לכתוב ספר תורה לעצמו הוא לקרוא בו הוא או זולתו, לא שישאר מונח בקרן זוית, ומקרא מלא הוא והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו, וכן ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל. וכיון שעיקר הכתיבה היא לקרות בו, כדאיתא בפרק כהן גדול, אם בכתיבה לא יצא ידי חובה עד שיהיה שלם וכל שכן בקריאה. והרי תפילין שכתב אחד מעכבן אם לא הניח תפילין ולא קבע מזוזא אין כאן עכוב ואין העכוב אלא לענין המעשה הנעשה בהן לבסוף לקשור תפילין ולקבוע מזוזא, וכן העכוב בספר תורה הוא לענין המעשה הראוי לעשות בו והוא לקרות בו. והרי ג"כ הצבור חייבים לקנות ספר תורה לקרות בו, כדנתיא בברייתא הביאה הריא"ף ז"ל בפ"ק דבתרא, כופין הצבור זה את זה לקנות ספר תורה, ובפרק חזקת אמרינן גבי בני העיר שנגנב ספר תורה שלחם דכולי עלמא לגבי ספר תורה עניי נינהו. כך נראה לי לעניות דעתי. אבל כיון שיש מחלוקת בין החכמים, וכבודך תפס דברי אחד מהן, וכ"ש מה שנראה שנהגו כך בארצכם לסמוך על דברי התוספות אין להאשים כבודך בזה. ודברך הרבים תלויים באשלי רברבי, ויש לחם על מה שסימכו. יסמוך יד ימינך, ובנין קבוע עדי עד יברך, ועם עדת צדיקים ימנך, ולחלקו ולנחלתו יקנך, ומשמיי קדשו ישע ימינו יענך. [ושלום על דיני ישראל].

מלך כתיב וכתב לו ודרשינן לשמו, אבל בתפילין ומזוזא כיון דלא רבי בהו קרא לא בעינן עיבוד לשמן כת"ק דרשב"ג, וזה הפירש מסכים לדברי הריא"ף ז"ל דמשמע שפסק כת"ק דרשב"ג דלא בעינן בתפילין ומזוזא עיבוד לשמן, וכדכתיבנא בפירושונו להלכות תפילין בס"ד.

שו"ת הרשב"ש סי' יא

הרמב"ן ז"ל מביא ראיה לפסול ס"ת שחסר בו אפילו אות אחת ואסור לקרות בו בצבור מדתנן ב' פרשיות שבמזוזא ארבע פרשיות שבתפילין מעכבין זא"ז אפילו כתב א' מעכבן... וכתב ז"ל שכ"ש [כשיש] בהם טעות שהם פסולים, ודין ס"ת ותפילין שוה חוץ מאותם שמנו חכמים במשנת מגילה בפרק ראשון דתנן אין בין ספרים למזוזות אלא שהספרים בכל לשון נכתבים, אלמא לענין טעות זה וזה שוין.

ואעפ"י שקצת רצו לדחות בדברי (הר"מ) [הרמב"ן] ז"ל דמאי דתנן ב' פרשיות שבמזוזא וד' שבתפילין אפילו כתב אחד מעכבן היינו דוקא לענין מה שחייב אדם לקנות ס"ת לעצמו אבל לקרות בו שפיר דמי, דחייה זו אינה כלום לדחות בו דברי (הר"מ) [הרמב"ן] ז"ל, שהרי כל עצמו שחייב לקנות ס"ת אינה אלא ללמוד בו, ומקרא מלא הוא ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה, הא למדת שכתבת ס"ת אינה אלא לקרות בו, וכן במלך כתיב והיתה עמו וקרא בו, אלמא העיקר היא הקריאה. א"כ כשם שקניית ס"ת אם חסר אות אחת לא תשלים מצותו, כך הדין בקריאתו.

שו"ת הרשב"ש סי' רלב

מה שהורה כבודך לקרות בספר תורה שנמצא בו טעות, וסמכת על זה על תשובת הרמב"ם ז"ל. אעפ"י שבהלכות ספר תורה נמצא הפך זה, אין להאשים כבודך על זה שום רבותינו בעלי התוספות ז"ל כך היא דעתם. אבל א"ז הרמב"ן ז"ל דעתו דאסור לקרות בו, והביא ראיה מפרק הקומץ רבה, דתנן התם שני פרשיות שבמזוזא ארבעה פרשיות שבתפילין מעכבין זה את זה ואפילו כתב אחד מעכבן, והוינן בה פשיטא וא"ר יהודה אמר רב לא נצרכה אלא לקוצו של יו"ד, וכן חמוה דר' אבא דאיפסיק ליה כרעא דה"א דהעם בנוקבא, ורמי בר דקולי דאיפסיק ליה כרעא דה"א דויהרוג בנוקבא, וכ"ש

נודמנה לו תיבה בת ה' אותיות וכו'

שו"ת הרמב"ם סי' קנה

ספר מצוות קטן מצוה קנג

והשיטין לא יהיו אחת ארוכה ואחת קצרה אלא שוות, ואין כותבין שלשה אותיות חוץ לשיטה⁵³.

משום דכל שכותב מחוץ לדף הוי כתיייה, וכמו שצייד המאירי להלן, [אלא דמביאור הגר"א נראה דחד דינא להו, ומהמג"א נראה שהוצאת אותיות חוץ לדף קיל טפי מתיייה, (ע"ע להלן ע"ד הסמ"ק שהארכנו בענין)]. ומהמ"ב שם (ס"ק קנ"ד) נראה שהכריע להחמיר.

ובמוציא את השם כולו חוץ לדף, עיין בדברי רעק"א (בחי' למנחות ל':) דגם בשם שלם שייך דינו של ר"ת אלא דלא בריא ליה הטעם, והביא מחכם אחד שדן לפסול עפ"ד התשב"ץ (הו"ד להלן) דחוץ לדף חשוב כחסר, ודחה רעק"א דבריו וז"ל "מעכ"ת כתב דהמעין בתשב"ץ יראה דזה גרע דכחסר דמי, דמה שחוץ לשיטה אין לו חבור לתוכו, וכליתא דמי. זה אינו דהתשב"ץ כ"כ כשבא לדון דבכל מקום שכותב רוב התיבה או תיבה שלימה חוץ לשיטה דאפילו בדיעבד פסול, בזה נתן טעם דכחסר הוא... משא"כ כפי האמת דהוא רק לכתחלה, הרי מוכח דגם מה שחוץ לשיטה נחשב בכלל גוף הספר, וכמאן דאיתא דמי. וא"כ אם באנו לפסול באותיות השם ע"כ משום דאותיות השם צריכים להיות כ"א מבלי מיחזי כפירוד ח"ו, עכ"ל.

ובביאור טעמו של רעק"א ראיתי לבאר עפ"ד הבאר שבע הנ"ל ז"ל "דזיל בתר טעמא למה צריך שיהיו כל אותיות השם בתוך הדף ולא יצא מהם כלל חוץ לדף אפי' אות אחת אף על פי שבשאר תיבות ס"ת יכול לכתוב שתי אותיות חוץ לדף הלא אין הטעם משום נוי אלא הטעם הוא כמו שכתב מורי ורבי הרב הגדול מהר"ם יפה בעל הלבושים וז"ל צריך שיהיו כל אותיות השם בתוך הדף ולא יצא מהם כלל חוץ לדף כדי שיהיו מיוחדים בפנים יחוד גמור ולא יצאו חוץ למחיצתן לתת ח"ו כח לחיצוניות משא"כ כשתולין אותו בין השיטות שכולו בפנים והבן עכ"ל, א"כ פשיטא שיש עיכוב בדבר עכ"ל, [ע"ע במהר"ם בנעט (רמז תתקנ"ח אות ל"א) שנקט דמוציא את השם אכולו פסול ומקצתו אינו אלא דין לכתחילה]. אמנם עיין במשנה ברורה (שם) שהביא מהאחרונים שנחלקו על רעק"א והכשירו במוציא כל תיבת השם חוץ לדף וכמו גבי תלייה.

⁵³ כדעת הרא"ש בהלק"ט (הל' ס"ת ס' ט') דיותר מב' אותיות לא יכתוב חוץ לדף אפילו אי רוב התיבה בתוך הדף, [וכן הוא בדברי הסמ"ק במצוה קנ"ה (בסמוך)]. וכשיטת הרא"ש והסמ"ק כן נראה דעת המאירי (הו"ד להלן), אמנם הרמב"ם (פ"ז מהל' סת"ם הל"ו) ס"ל דכל שאין רוב אותיות של התיבה חוץ לדף רשאי להוציא את שאר האותיות לחוץ ואפילו אם הן יתר על שתי אותיות, וכן דעת החינוך (הו"ד להלן).

ולהלכה עיין ב"ח יו"ד (סי' רע"ג אות ג') שכתב דלא שבקינן ודאי דהרמב"ם מקמי ספיקו של הרא"ש, [וצ"ע דמהרא"ש נראה שהכריע את הספק]. ובדעת השו"ע מצינו בדיון זה סתירה, שהשו"ע באו"ח (סי' ל"ב סל"ג) נראה שפסק כרא"ש, וביו"ד (שם ס"ד) פסק כרמב"ם, וכבר עמד על זה הש"ך שם (סק"ד) ונשאר בצ"ע, ובמג"א שם (סקמ"ו) יישב את הסתירה עיי"ש, [ע"ע בפמ"ג (בא"א שם) שדן בדבריו, עיי"ש עוד מה שהביא ליישב מהאליהו רבה, ובפתחי תשובה שם (סק"ה) הביא ליישב בשם הכנסת יחזקאל ליישב באו"א, ע"ע להלן בשמעתנתא ד"הטועה בשם" (ע"ד ספה"ת שם סי' ר"ה) שדגנו ליישב את דעת השו"ע בס"ד באו"א, עיי"ש].

שאלה: ויורנו הדרתו בדבר ספר תורה, שנמצא בו השם כתוב מקצתו בסוף השיטה ומקצתו מחוץ לשיטה, האם זה יפסלהו מלקרא בו בצבור אם לאו, יורנו רבינו ושכרו כפול מן השמים.

התשובה: זה הסופר עשה מעשה מגונה⁵⁰ שלא ראינו מעולם מי שעשאו, והראוי אצלי להחליף אותה היריעה ולגנזה⁵¹, ואחרי החלפתה יקראו בו בצבור לכתחילה. וכתב משה.

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' קעז

אם נודמנה לו תיבה בת חמש אותיות בסוף השיטה, לא יהא כותב חוץ לדף שלש אותיות כי אם השתים חוץ לדף, והשלש בתוך הדף. ואם נודמנה לו תיבה בת שתי אותיות אל יכתבנה חוץ לדף, כי אם בתחלת השיטה. פירש רבינו יעקב נדמנן שם בסוף השיטה לא יכתוב חוץ לגיליון אפילו אות אחת⁵².

⁵⁰ מלשון הרמב"ם משמע דהפסול הוא זה שיש גנאי לכתוב השם באופן זה, אמנם מדברי התשב"ץ (הו"ד להלן) משמע דיסוד הפסול הוא דכל שהוא חוץ לדף הרי הוא כמי שאינו, אמנם עיי"ש שהארכנו בדבריו, [ע"ע בהערה בסמוך].

⁵¹ מהרמב"ם נראה שפסל היכא דמקצת השם חוץ לדף, ותשובה זו הובאה בב"י יו"ד (סי' רע"ו ס"ח בבד"ב, ע"ע בס"א) והשווה שיטתו עם שיטת ר"ת, [עיין להלן בסמוך (ע"ד ספה"ת) שהארכנו בשיטת ר"ת, אלא דלכאורה ימ"ל דמהרמב"ם אין ראייה דס"ל ממש כשיטת ר"ת שהרי השואל דן על אופן שחצי תיבה בחוץ ור"ת פסל אפילו כשאות אחת חוץ לדף, אלא דהב"י השווה שיטתם], וכן נקטו הרבה אחרונים, ע"ע בברכי יוסף שם ובפתחי תשובה שם (סק"ז).

אמנם בספר מלאכת שמים (כלל ט' בבינה סק"ז), דן שאפשר שהרמב"ם לאו מדינא קאמר הכי, אלא למגדר מילתא להזהיר הסופרים ולזרזם לבל ישנו מן המנהג המקובל, כדמוכח בלשון הרמב"ם שהקדים שהסופר חידש פועל זר וכו'. עיי"ש. וכן בקסת הסופר (סי' י' אות ט"ז), ובלשכת הסופר שם כתב שהרמב"ם בתשובה הנ"ל לא כתב כן אלא להוראת שעה, או שבזקנותו חזר בו, ולכן לא העלהו בחיבורו עיי"ש, [ע"ע בהערה בסמוך].

⁵² ר"ת בתוס' (ל': ד"ה "שלשה", וברא"ש בהלק"ט (הל' ס"ת ס"ט), ובמרדכי (רמז תתקנ"ח). ובתשב"ץ (הו"ד להלן) הביא מספר התרומה בשם ר"ת דאם הוציא אות אחת מהשם חוץ לשיטה פסול, ובגירסא שלפנינו אין מפורש בספה"ת לפסול. ולגופו של נידון עיין להלן במאירי שנסתפק בזה [עיי"ש בצדדי הספק], ובתרומת הדשן (הו"ד להלן) פסל [עיי"ש מש"כ ע"ד], ובמג"א (סל"ב סקמ"ז) הביא את דברי הבאר שבע (סי' ע"ד) שכתב לדייק מלשון השו"ע שם דהוא לעיכובא, אמנם המג"א גופיה כתב דלהנהו פוסקים דמכשירין בתלייה כ"ש בדינא דחוץ לדף שאינו מפורש בגמ' אלא מדברי ר"ת שהוא כשר, והוא כמו שביאר התשב"ץ הנ"ל וכיון לדבריו הגר"א או"ח (סל"ב סל"ה) וביו"ד (סי' רע"ו ס"ק ט"ו) דטעמו של ר"ת הוא

ספר מיצוות קטן מצוה קנה

לא יכתוב שלשה אותיות מתיבה גדולה חוץ לדף, ותיבה של שתי

אותיות לא יכתוב חוץ לדף. ויש מפרשים⁵⁴ אפילו מתיבה גדולה אם

השתי אותיות נכרות להיות תיבה בפני עצמה אין כותבין אותם חוץ

לדף⁵⁵, ומן השם לא יכתוב אפילו אות אחת חוץ לדף.

והנה לפי דעת הרא"ש פשוט שאין האי דינא לעיכובא וכמפורש בדבריו, וכן משמעות המאירי הנ"ל [דס"ל כרא"ש] דאינו אלא דין לכתילה, וכן מפורש גם בטור יו"ד (ס' רע"ג). ובדעת הרמב"ם, עיין בדבריו שם (הל"ט) שכתב "כל הדברים האלו לא נאמרו אלא למצוה מן המובחר", [וכן נראה מתמיהת המאירי על דעת הרמב"ם], וכן נראה מדברי השו"ע ביו"ד (שם ס"ה), והדברים מפורשים בשו"ת זכרון יהודה (לר"י בן הרא"ש, הו"ד להלן) ובמהרי"ק (הו"ד להלן) דלדעת הרמב"ם אינו מעכב. אמנם התשב"ץ (הו"ד להלן) נקט בדעתו דמעכב, [ונכתב שם התשב"ץ דפסק כן במעמד הריב"ש ומשמע שם דהסכים ע", ולפי"ז מש"כ הרמב"ם דהכל אינו אלא למצוה מן המובחר קאי רק על ההלכה הסמוכה להל"ט, ולא על כל ההלכות שקדמו לה באותו הפרק, (וכן נראה דרך מה שפירט הרמב"ם בהלכה זו כשר)], ולהלכה עיין במ"ב שם (ס"ק ק"ג) שהיקל בדבר.

⁵⁴ הו"ד במרדכי (רמז תתקנ"ח), וכ"כ השיטמ"ק (ל: אות א') ודייק כן מלשון הגמ' "חוזר וכתב", עיי"ש, [עיין גידוה"ק (ס' רע"ג סק"ב) שהוכיח כן באו"א]. אמנם מדברי רש"י נראה דדוקא תיבה שלימה לא יכתבנה חוץ לדף, משמע אבל בגוונא דהשיטמ"ק יכול לכתוב את ה' אותיות חוץ לדף, וכן דייק הש"ך יו"ד (ס' רע"ג סק"ג) מדברי רש"י. ולהלכה הב' יו"ד שם (ס"ג) הביא את דברי סמ"ק אלו, ופסקו הרמ"א שם, אמנם הש"ך נחלק עליו, [ע"ע במחצית השקל (סל"ב סקמ"ו)].

⁵⁵ הנה בדעת הסמ"ק והשיטמ"ק היה נראה לבאר דהא דבמקום שיש משמעות לב' אותיות בפנ"ע אין יכול להוציא לחוץ אפילו אם יש רוב אותיות בפנים, דיסוד הדין שאין להוציא אותיות חוץ לדף הוא משום דחוץ לדף אינו מקום הכתב, וחשובין אותן אותיות ככותבין במקום אחר, וכל מה דיכול להוציא את התיבה חוץ לדף אינו אלא מלתא דתלייה, שע"י שרוב התיבה בפנים ממילא שאר האותיות נגזרות בטר הרוב ומשויכות לפנים וכתלייה הוא חשוב, וס"ל לסמ"ק ולשיטמ"ק דכל זה רק אם אין משמעות לב' אותיות שחוץ לדף בפנ"ע, אבל עד כמה שיש להם משמעות בפנ"ע אינם נראות כנפולות לדף וממילא אסור להוציאן כל עיקר. [ומה שכתלייה בעלמא לא חילקו בעיני זה, י"ל דכל שנכתבו ב' האותיות בצורה של תלייה בין השיטין שאינו מקום לכתב כלל, ניכר הוא זה שאינם כתב לעצמן והן משויכות לתוך השיטין במקום תלייתן, משא"כ בכותב חוץ לדף הגם שאינו מקום של הכתב שבתוך הדף, מ"מ אינו כבין השיטין ואין להן היכר שאינם כתב לעצמן, (ע"ע מעיו"ט הל' ס"ט י' סק"מ)].

אלא דלכאורה כל זה אינו אלא אי יסוד האי דינא שלא יוציא חוץ לדף הוא דחשוב כמו שנכתבה האות במקום אחר, וכדעת התשב"ץ (הו"ד להלן) שכתב דכל שהוציא אותיות חוץ לדף באופן האסור הוי "בכלל ס"ת שחסר אפילו אות א', שמה שנכתב בין הדפין הוא כמי שלא נכתב", עכ"ל, אלא דסברת התשב"ץ בפשטות אינה שייכת לדעת הרא"ש דס"ל דלעולם הדין הוא דעד ב' אותיות מותר להוציא חוץ לדף ויתר אסור בין אי איכא רוב אותיות בפנים ובין אי איכא מיעוט בפנים, דלדידיה בהכרח שטעם האיסור הוא מדין גנאי וכמפורש ברא"ש, ולכן נקט בנו הטור יו"ד (ס' רע"ג) דבדיעבד אם הוציא יותר כשר וכמו שהביא התשב"ץ גופיה, ובהכרח דפליג על סברתו של התשב"ץ וס"ל דחוץ לדף אינו כמו שלא כתב אותיות אלו, ורק דין הידור בעלמא שיהיו השיטות שוות, וכיון שכן תמוה טובא דמאחר והסמ"ק אזיל כשיטת הרא"ש מה מקום יש לחלק בין יש משמעות לב' אותיות

בפנ"ע או לא, הא אין הנידון מצד שהאותיות שחוץ לדף אינם משויכות לדף דנדון שאם יש להם משמעות בפנ"ע מיגרע גרע, ואפילו שתי אותיות אינם משויכות לכתב שבתוך הדף, וכל הנידון הוא רק דין הידור בשיטין דבעינן שיסתיימו כאחד ולא בכתב כל עיקר.

האומנם דתמיהה זו כבר קיימת בדברי הרא"ש גופיה, שהרא"ש מביא את דינו של ר"ת שבתביבת השם לא יוציא אפילו אות אחת לחוץ, ולהמבואר לעיל הדברים תמוהין טובא, דמאחר דהאי דינא דשלא יוציא חוץ לדף אינו דין בכתב כלל רק דין בשיטין מ"ל תיבת חול מ"ל תיבת השם, וביותר למבואר במאירי ובביאור הגר"א הנ"ל דטעמו של ר"ת דבתיבת השם לא יוציא אפילו אות אחת חוץ לדף הוא משום דאין תולין את השם, וסברא זו אינה אלא אי יסוד איסורא דלא יוציא חוץ לדף הוא משום דהכתב שכתב חוץ לדף ככתוב במקום אחר, אבל לרא"ש דטעמא דלא יוציא אינו אלא משום גנאי מה שייך לדון בה משום אין תולין את השם.

והמוכרח שגם לרא"ש חוץ לדף אינו מקום הכתב, וכן מפורש במאירי [דס"ל כרא"ש] וז"ל "ובא ככאן לשון זריקה מפני שכל שאדם מוציא מתחמום זריקה הוא קרוי", עכ"ל, הנה מפורש דחוץ לדף אינו מקום כתיבה, ובהכרח צ"ל דס"ל לרא"ש דאע"פ שחוץ לדף אינו מקום כתב כל שהתיבה נמשכת מבפנים לבחוץ אין לך תלייה גדולה מזו, שהרי אנו רואים את השייכות בין האותיות שבחוץ לאותיות שבפנים, ולכן אין בזה נפק"מ אי רובן בפנים או בחוץ, דאפילו אי רובן בחוץ מ"מ כל שאנו רואים אותם כמו תיבה אחת סגי בהכי ומדין תלייה, ולכן אין לדון בזה רק משום גנאי שאין השיטין נגמרים כאחד, ולענין זה שיעורם הוא לעולם ב' אותיות.

והדברים מוכרחים שהרי תיבה אחת אפילו שאינה אלא בת ב' אותיות לא יזרקנה לבין הדפין, וצ"ב מ"ט הא אין גנאי בב' אותיות ומ"ל שהיא תיבה בפנ"ע, ובהכרח דגם לרא"ש חוץ לדף אינו מקום הכתב ורק ע"י שחלק מהתיבה בפנים רואים שייכות בין הכתב שבחוץ לבפנים אבל כשכל התיבה בחוץ לא דתו אינה במקום הכתב וכמאן דליתא דמי, [אמנם עיין במאירי (הו"ד להלן) דנראה מתו"ד דמעיין דינא גם בכה"ג היה מותר להוציא תיבה בת שתי אותיות אלא דמ"מ לכתחילה גם בב' אותיות אין לעשות כן כיון שאין בו צורך].

ולפי"ז אתי שפיר הא דס"ל לסמ"ק דהיכא שב' האותיות יש להם משמעות בפנ"ע ואין ניכרת שייכות לכתב שבפנים אפילו לדעת הרא"ש לא יוציא אותן לחוץ כלל, שהרי כל הכשר הכתב שחוץ לדף הוא זה שהן נקראים כאחד, וכאן שאינן נקראים עם הכתב שבפנים הן חלוקות לעצמן ואסור להוציאן. [אלא דלכאורה בכה"ג היה מקום לומר דאפילו עיכובא איכא כיון שאין היכר דהם תיבה אחת, א"כ הויא לה תיבה חלוקה, ומסתמיות ומשמעות הראשונים והפוסקים גם בכה"ג אינו אלא לכתחילה, וצ"ע, וי"ל].

ומהאי טעמא נמי בתיבת השם לא יוציא אפילו אות אחת דסוכ"ס צריכין אנו לדין תלייה והרי אין תולין את השם ולכן יש מקום למה שדן המאירי דאפילו פסול איכא גם לדעת הרא"ש כיון שגם לדעת הרא"ש אינו אלא תלייה ואין תולין את השם.

ויל"ע אי בכה"ג לסמ"ק ולשיטמ"ק הוא לעיכובא או רק למצוה ואינו לעיכובא וכמו המוציא יותר מב' אותיות לחוץ שמפורש בטור שאינו לעיכובא. ובנידון זה יש לדון בתחילה בדין הכותב תיבה בת ב' אותיות כולה בחוץ אי כשר או פסול, ולכאורה למבואר לעיל בכה"ג אינו רק מלתא דגנאי אלא פסול גמור הוא שהתיבה חוץ לדף, אמנם בטור יו"ד (ס' רע"ג) מפורש דגם בכותב את התיבה כולה בחוץ כשר ז"ל "אבל אם אין בה אלא ב' אותיות אינו יכול לכותבה לכתחילה חוץ לדף", וכן נראה מסו"ד שם שכתב "וכל אלו הדברים אינן אלא למצוה מן המובחר" וכו', שאין הכותב את כל התיבה בחוץ פסול, [ע"ע דרכי משה שם (אות א'), ועיין מ"ב (סל"ב ס"ק ק"ג)], וצ"ע אמאי הא כתב את התיבה חוץ לדף והוי כמו שהיא חסירה וכמו שכתב התשב"ץ.

ספר החינוך מצוה תריג

קרית ספר (למאירי) מאמר ג ח"א

נודמנה לו תיבה בת חמשה אותיות, לא יכתוב שנים בתוך הדף ושלש חוץ לדף, אלא כותב שלש בתוך הדף ושנים חוץ לדף. לא נשאר מן הדף כדי לכתוב שלש אותיות, מניח המקום פנוי ומתחיל מתחלת השיטה. נזדמנה לו תיבה בת שתי אותיות, לא יזרקנה בין הדפין, אלא יחזור לתחלת השיטה. נזדמנה לו בסוף השיטה תיבה בת עשר אותיות או פחות או יותר ולא נשאר מן השיטה כדי לכתוב את כולה בתוך הדף, אם יכול לכתוב חציה בתוך הדף וחציה חוץ לדף כותב⁵⁶, ואם לאו מניח המקום פנוי ומתחיל מתחילת השיטה.

והפשוט בזה דאע"פ שאין התיבה בתוך השיטה מ"מ לא גרע מתולה תיבה בין השיטין דכשר, וכמו"כ הכא הגם שהתיבה חוץ לדף מ"מ ניכרת היא שמשייכות היא לשיטה ונקראת עמה ואין לך תלייה גדולה מזו. [נמה"ט ס"ל למאירי הנ"ל דאפילו בזרק תיבה שלימה של ב' אותיות כשר כיון דמדין תלייה יש להכשיר, (וע"ע בשיטמ"ק ל: אות ב').]

אלא דא"כ צ"ע דעת הרמב"ם [כפי מה שנקט התשב"ץ בדעתו] דפסל היכא שהוציא רוב אותיות חוץ לדף, ותמוה דלו יהא שאין האותיות במקום הכתב מ"מ לא יהיה גרע מתלייה דכשר, דהא אפילו אי כל התיבה חוץ לדף יש להכשירה מדין תלייה וכמש"נ ודעת הרמב"ם בזה צ"ע.

ומה שנראה לומר בזה הוא דהרמב"ם ס"ל דחלוק תלייה שבין השיטין לכתב שחוץ לדף, דתלייה שבתוך הדף האותיות נכתבו במקום הכתב ורק שאינה כתובין כסדר הנצרך, ולזה סגי במה שיש היכר ע"י התלייה ושייכות שבין הכתב שלמעלה לכתב שלמטה שיהיו נקראים כסדר הנצרך, [וכמו שהאר"י התשב"ץ בתשובה (ח"א סי' קע"ו)], משא"כ בכותב חוץ לדף, אותו מקום אינו מקום כתב כלל, ולכן האותיות הכתובות שם כמאן דלתנייהו דמי, ולא יהי מה שרואים שייכות בין הכתב שתוך הדף לכתב שחוץ לדף, דהכתב שחוץ לדף כמאן דליתא כל עיקר, וכלשון התשב"ץ (שם) "שמה שנכתב בין הדפין הוא כמי שלא נכתב", ולא דמי לתולה דסגי ליה בהיכר גרידא כיון שאין חסרונו רק בסדר הקריאה, והא דמהני מה שחצי הכתב בתוך הדף להכשיר את חציה שחוץ לדף, הוא משום דכל שחצי מהכתב תוך הדף אנו דנים שלא יצא הכתב כלל חוץ לדף, דכיון שמחובר הוא לכתב שבתוך הדף הרי הוא כאילו כולו בתוך הדף שנמשך הוא לשיטה בפנים, וכן כתב התשב"ץ (הנ"ל) ז"ל "שכיון שהרוב הוא בפנים מיעוט שנכתב בחוץ דרך סופרים הוא, והרוב מושך המיעוט אצלו, והרי הוא כאלו נכתב כלו בפנים", עכ"ל.

ולפי"ז נראה דשורש פלוגתת הרמב"ם והרא"ש הוא בגדר מקום "חוץ לדף", דהרמב"ם ס"ל דחוץ לדף מיגרע גרע מבין השיטין שאינו מקום הכתב כל עיקר, ולכן כל שאין חיבור ע"י חצי תיבה בתוך הדף אותו הכתב שחוץ לדף כמאן דליתא דמי, משא"כ לרא"ש חוץ לדף אע"פ שאינו מקום הכתב מ"מ טפל הוא למקום הכתב וכבין השיטין הוא חשוב, ולכן סגי ליה במה שיש שייכות הניכרת בין הכתב שבין הדפין לכתב שבתוך הדף כדי להכשיר את הכתב, ואדרבה מצד ההיכר אין לך תלייה יותר גדולה מזו [וכדחזינן במאירי שדן להכשיר בגוונא דחוץ לדף אפילו בתיבת השם], ומהאי טעמא נמי לא הצריך הרא"ש שלא תהיה רוב תיבה בחוץ, דאין צריך לדון שהכתב כתוב בתוך הדף וסגי במה שרואים שייכות בין הכתב שבחוץ לכתב שבפנים, ולענין זה סגי גם באות אחת בפנים.

⁵⁶ הנה בדברי החינוך מבואר דסגי מחצה בתוך הדף ומחצה חוץ לדף, וא"צ שיהיה רוב תיבה בפנים דהעיקר הוא שאין רוב תיבה בחוץ, וכן מפורש ברמב"ם

נודמנה לו תיבה בת ה' אותיות, פירוש והוא בסוף השטה עד שאי אפשר להכניס התיבה בתוך השטה אא"כ ביציאת קצת אותיות חוץ לשטה, ואמר ע"ז שאם השיעור בכדי שג' אותיות יכולות להיות בתחום פנימיות השטה רשאי הוא לכתוב שנים חוץ מן השטה בגליון שבין דף לדף, ואם אינו יכול לכתוב בפנימיות השטה אלא שנים והוא צריך להוציא ג' בחוצה לה לא יעשה כן, אלא מניח המקום פנוי, או מאריך באותיות שלפני תיבה זו עד שיגיעו לסוף השטה, ומתחיל אותה תיבה בשטה שאחריה. נזדמנה לו בת שתי אותיות, פירוש שכבר השלים השטה ונזדמנה לו תיבה בת שתי אותיות לא יזרקנה בתוך הדפין, ר"ל שלא יכתבנה בגליון שבין דף לדף, שאע"פ שבבת חמש אותיות התרנו לכתוב הב' חוץ לגליון בתיבה שלמה לא התרנו אחר שאין צרך בכך⁵⁷, אלא מתחיל מראש השטה שתחתיה, ובא בכאן לשון זריקה מפני שכל שאדם מוציאו מתחמומו זריקה הוא קרוי.

ואחרוני הרבנים⁵⁸ כתבו בענין זה שאם נזדמן לו שם הקדוש בסוף שטה אין ראוי להתחילו אא"כ נכנס כלו בתוך השטה ולא להוציא ממנה אפילו אות א' שבו, ודבר זה יראה שלא אמרוהו אלא שכל

הנ"ל וכן הוא ברא"ש שכתב "ועוד דאם כן הוה ליה למימר בסתם לא יכתוב רוב האותיות של תיבה חוץ לדף", אמנם בר' ירוחם (הו"ד להלן) נראה להיפך שהנידון היה להצריך רוב אותיות בפנים, דכשנבא לאפוקי מצד זה שתלוי ברוב האותיות כתב ז"ל "ואין הדבר תלוי ברוב התיבה תוך הדף", משמע שאם היה תלוי ברוב היה צריך שיהיו רוב אותיות בפנים, ובלשון התשב"ץ גם יש משמעות דבעינן רוב בתוך הדף, וז"ל "שכיון שהרוב הוא בפנים מיעוט שנכתב בחוץ דרך סופרים הוא, והרוב מושך המיעוט אצלו", אלא שכתב כן בדעת הרמב"ם, וברמב"ם מפורש דסגי במה שנכתב מחצה בפנים, וצ"ע. [ועיין בשו"ת זכרון יהודה שהשואל שם דן לפסול תיבה בת חמש ששנים וחצי אותיות בחוץ, ומבואר גם מדבריו שהיה מקום להצריך רוב בפנים, (ע"ע בטור יו"ד שם דאיכא לשונות שיש להן משמעות לכאן ולכאן)].

⁵⁷ הנה במאירי נראה חידוש דאפילו בזרק תיבה שלימה חוץ לדף מעיקר דינא שרי, כיון שאינה אלא ב' אותיות ורק דלכתחילה לא התירו לעשות כן, והביאור בדבריו על דרך הרא"ש דכל האיסור להוציא אותיות חוץ לדף אינו אלא משום גנאי, ולכן בנזדמנה לו תיבה בת חמש אותיות שרי להוציא לחוץ עד ב' אותיות, וכיון שאין האיסור רק משום גנאי א"כ גם כשהתיבה כולה בת ב' אותיות היה מקום לדון שיוכל לכותבה כולה בחוץ, ועל זה קמ"ל דגם בהוצאת ב' אותיות לחוץ יש גנאי במקצת ולכן לכתחילה אין להוציא לחוץ כל שאין צורך בכך, [ועיין לעיל (ע"ד הסמ"ק) מה שהארכנו לבאר בהאי ענינא].

אמנם מלשון ר' ירוחם (הו"ד להלן) "כי תיבה כלה אפילו אין בה אלא ב' אותיות אין כותבין אותה חוץ לדף", משמע שתיבה שלימה אין לכותבה בין הדפין ולא מטעם גנאי, אלא מצד עצם זה שהכתב חוץ לדף, [ויל"ע הרי חוץ לדף מהני מדין תלייה, ואפשר שאין לתלות ולכתוב לכתחילה שלא במקומו].

⁵⁸ ר"ת בתוד"ה "שלושה".

אות שבגליון הוא הגהה והוא אצלם כדין תליה דביני שיט⁵⁹, והרי אמרו כלו תולין מקצתו אין תולין, וא"כ אף בדיעבד פסל⁶⁰. ושמא דוקא כעין תליה ולאסור לכתחילה, אבל להיות תליה גמורה לפסול אף בדיעבד לא.

ולדעתי מאחר שלא התירו בשמועה זו אלא בהוצאת שתי אותיות חוץ לשטה, יראה שכל זמן שיצטרך להוציא יותר משנים אין ראוי לעשות כן⁶¹, אלא שיניח המקום פנוי ויתחיל בשטה אחרת. ומ"מ גדולי המחברים⁶² כתבו שלא נאמר התר זה בשנים לבד ולא ביתר אלא בתיבה של ה' אותיות שהיא רובה בתוך התחום, אבל תיבה גדולה שיש בה יותר מה' אותיות כל שאפשר לחציה בתוך התחום מותר להוציא חציה הנשאר חוץ לשטה, אפילו היתה בת עשר אותיות שהיא מן התיבות הגדולות שבתורה ושלא מציינו גדולה הימנו כגון למשפחותיכם, כל שיכול לכלול חציה בתחום השטה כותב חציה בחוצה לה, וביתר מחציה מיהא מניח מקום הפנוי וכותב בראש השטה בתחתיה, והדברים מתמיהים.

שו"ת זכרון יהודה (לר"י בן הרא"ש) סי' כז

שאלה. עוד ילמדני מרי אם נפסל ס"ת מפני שיש שם תיבה חוץ לדף, או ג' אותיות חוץ לדף מתיבה של ה' אותיות, או שנים וחצי חוץ לדף, כי דודי הר' יעקב ז"ל כתב לא יכתוב לכתחלה⁶³ ואיני יודע אם

⁵⁹ הגר"א בביאורו או"ח (סל"ב סל"ה) וביו"ד (סי' רע"ו ס"ק ט"ו) כיון לדברי המאירי, עיי"ש, [ע"ד ספה"ת] שהארכנו בדיון זה, וכדא זה כ"כ התשב"ץ.

⁶⁰ עיין לעיל (שם) שהארכנו בדיון זה.

⁶¹ כדעת הרא"ש בהל"ק ט"ו.

⁶² רמב"ם (הל' סת"ם פ"ז הל"ו).

⁶³ מן התימה הוא זה שמזכיר את דודו הטור ולא את זקינו הרא"ש שגם כן כתב דהאי דינא אינו אלא לכתחילה, אלא שהרא"ש לא כתב כן באופן שרוב תיבה בחוץ רק על אופן שהוציא יותר מג' אותיות בחוץ ושם אה"נ פשוט הוא שאינו אלא לכתחילה אבל כשהוציא יותר מג' אותיות מתיבה בת חמש אינו מפורש ברא"ש להכשיר בדיעבד, האומנם שהתורה"ד (הו"ד להלן) כתב גם על אופן שהוציא רוב אותיות בחוץ דמפורש "באשירי להדיא, לא יכתוב לכתחילה" אבל בדיעבד כשר, ויש להעיר דדיון זה לכאורה אינו כתוב להדיא ברא"ש וכמש"כ, אמנם נראה דמאחר דמסקנת הרא"ש שאין כלל חסרון של רוב אותיות בחוץ, וכל הדיון הוא רק שלא להוציא ב' אותיות בחוץ משום גנאי, והרי על דין זה כתב הרא"ש שאינו אלא לכתחילה א"כ מפורש ברא"ש שאין הדיון שלא להוציא אותיות חוץ לדף רק לכתחילה, [עיין בגידוה"ק (סי' רע"ג סק"ב)]. ולפי"ז צע"ק על השואל וביותר על הר"י בן הרא"ש שלא הביאו את דברי הרא"ש, רק את דברי הטור והרמב"ם.

ואולי י"ל עפ"ד המג"א (סל"ב סקמ"ז) שהוכיח מהשו"ע יו"ד (סי' רע"ג ס"ג וס"ד) דגם לדעת הרמב"ם שרי להוציא ב' אותיות מתיבה שהיא בת ג' אותיות לחוץ, וא"כ אין הכרח דכשמוציא ג' אותיות מתיבה בת חמש אותיות לחוץ שאין בו פסול אחר מחמת שרוב תיבה בחוץ וכמו לרמב"ם, וע"ז הוצרך ר"י בן הרא"ש להוכיח

עבר וכתב אם נפסל בעבור כך, ואם אין שרטוט בסוף השיטין לשמאל הדף אם נפסל בעבור זה.

תשובה. ותיבה מה' אותיות שנכתב רובה חוץ לשיטה לא מנאו רבינו משה מן הדברים הפוסלים⁶⁴, ואם אין שרטוט בסוף השיטין לצד שמאל נ"ל שאין לפוסלו בשביל זה, כיון שהוא משורטט בין שיטה לשיטה.

רבינו ירוחם נתיב ב ח"ב [עמוד י"ט ד']

שתי אותיות מתיבה אחת יכול לכתוב חוץ לדף אם אינה מחזקת כלה בתוך הדף, אבל אם היתה תיבה אחת של שתי אותיות לא, כיצד נודמנה לו בסוף שטה תיבה בת ה' אותיות יכתוב ג' אותיות בתוך הדף וב' חוץ לדף, ולא יכתוב ב' בתוך הדף וג' חוץ לדף, ואם נודמנה לו תיבה בת ב' אותיות לא יזרקנה כלה בין דף לדף, אלא יחזור ויכתוב אותה בתחלת השטה של אחריה, כי תיבה כלה אפילו אין בה אלא ב' אותיות אין כותבין אותה חוץ לדף⁶⁵, כך פשוט במנחות (ל:).

וכתבו בתוספות⁶⁶ כי יש להסתפק אם התיבה בת ז' אותיות אם יכול לכתוב ממנה חוץ לדף ג' אותיות מאחר שרוב התיבה בתוך הדף, כמו שאנו אומרים בתיבה בת ה' אותיות שכותב המיעוט חוץ מהדף מאחר שהרוב בתוך הדף, וכן לפי זה תיבה בת ט' אותיות יכול לכתוב ד' חוץ לדף, מאחר שרוב התיבה בתוך הדף⁶⁷, או נאמר שלעולם אין כותבין ג' אותיות חוץ לדף, דדוקא ב' קאמר, ואין הדבר תלוי ברוב התיבה תוך הדף, וכמו כן יש להסתפק בתיבה בת ג' אותיות אם יכול לכתוב ממנה ב' אותיות חוץ לדף, או בעינין רוב

דאפילו לדעת הרמב"ם בדיעבד אינו פסול, וכמו שמדוייק גם מדברי השואל שלא דן רק על תיבה בת חמש שהוציא רובה לחוץ, ולמה הוצרך לכך ולא שאל בסתם על היכא שהוציא יותר מב' אותיות לחוץ, שהרי לדעת זקינו הרא"ש בכל ענין אסור להוציא יותר מב' תיבות לחוץ גם בתיבה בת ז' אותיות, והמבואר כנ"ל שכל ספיקו לא היה רק על אופן שרוב תיבה בחוץ שזה אינו מפורש בדברי זקינו הרא"ש רק בדברי דודו הטור. אמנם מדברי ר' ירוחם תלמידו של הרא"ש נראה שלא חילק בזה וס"ל כתרומת הדשן דלרא"ש אין מקום לחלק כלל בין הוציא רוב תיבה לחוץ לבין רוב תיבה בפנים דהכל תלוי רק בהוציא יותר מב' אותיות לחוץ.

⁶⁴ וכן הוכיח המהרי"ק (הו"ד להלן) בדעת הרמב"ם, אמנם התשב"ץ (הו"ד להלן) דחה ראייה זו, [ועיין לעיל (ע"ד הסמ"ק) שהארכנו להביא את השיטות בדיון זה].

⁶⁵ עיין לעיל בדברי המאירי בטעם דין תיבה שלימה בת ב' אותיות, ובמש"כ ע"ד שם.

⁶⁶ רא"ש בהל"ק ט"ו (הל' סת"ס ט"ו).

⁶⁷ עיין מש"כ לעיל (ע"ד החינוך).

התיבה תוך הדף, וכתב בתוספות⁶⁸ כי לעולם ב' יכול לכתוב אפילו שרוב תיבה חוץ לדף כגון תיבה בת ג' אותיות, וכמו כן דוקא ב' כותבין חוץ לדף ולא ג' אפילו שרוב התיבה תוך הדף, כגון תיבה בת ז' אותיות, כי אין הדבר תלוי ברוב תיבה תוך הדף⁶⁹.

⁶⁸ רא"ש שם.

⁶⁹ מדברי רבינו ירוחם נראה דס"ל דב' הספקות תלויין זב"ז, ורק לסברת הרא"ש דמה שבתיבה בת ה' אותיות א"י לכתוב ג' אותיות בחוץ הוא משום דמגניא מילתא, שרי להוציא ב' אותיות לחוץ גם בתיבה שהיא בת ג' אותיות ואפילו שרוב התיבה בחוץ, דכל שחלק מהתיבה בתוך השיטה סגי בהכי [והארכנו לבאר את שיטת הרא"ש בזה לעיל (ע"ד הסמ"ק)].

והנה הגר"א או"ח (סל"ב סל"ג) הקשה על השו"ע שהוא סותר משנתו, דביו"ד (סי' רע"ג ס"ד) פסק כהרמב"ם דתלוי במה שלא יהא רוב אותיות בחוץ, ומאידך גיסא התיר המחבר שם (בס"ג) להוציא ב' אותיות בתיבה בת ג' אותיות. והנה כל קושיא זו מיוסדת על כך שב' הדינים תלויין זה בזה דלרמב"ם דס"ל שיכול להוציא אפילו יותר מב' אותיות לחוץ, נראה דלדידיה מה שאמרו בגמ' שתיבה בת ה' לא יוציא ממנה ג' לחוץ, הוא משום דבעינן שלא יהיו רוב האותיות בחוץ, וכיון שכן גם בתיבה בת ג' אותיות אין יכול להוציא ב' אותיות לחוץ, דנמצא שרוב התיבה בחוץ, ורק לרא"ש דס"ל דאסור להוציא יותר מב' אותיות לחוץ גם באופן שהן מיעוט, חזינן שאין האיסור תלוי במה שרוב התיבה בחוץ, אלא במה שיש יותר מב' אותיות בחוץ דמגניא מילתא, וכיון שכן שפיר יש מקום לדון גם לקולא דגם היכא שהתיבה היא בת ג' אותיות יכול להוציא ב' אותיות לחוץ כיון דבכה"ג לא מגניא מילתא.

אמנם בב"ח ביו"ד (שם ס"ג) מפורש שאין תלויין ב' הספיקות זב"ז, וגם לדעת הרמב"ם שרי להוציא ב' אותיות בתיבה שהיא בת ג' אותיות, וכן דעת המג"א (סל"ב סקמ"ו) עיי"ש. [וכן יש משמעות ברא"ש שנסתפק בדיון זה של תיבה בת ג' אותיות אי יכול להוציא ממנה ב' אותיות לחוץ, מה שנראה שאין היתר זה תלוי במה שיש הר"א קודם לכן דלעולם אסור להוציא יותר מב' אותיות לחוץ, אלא שאין זה מוכרח דאפשר דבעינן תרתי לחומרא, אבל הצד לקולא ברא"ש בפשטות אינו אלא לשיטתו]. אלא שהדברים צ"ב טובא מאי טעמא שרי בתיבה בת ג' אותיות להוציא ב' לחוץ מ"ש מתיבה בת ה' אותיות שאסור להוציא רוב תיבה לחוץ.

ומצינו בזה ביאור בדברי הלבוש ביו"ד (שם ס"ג) ז"ל "נודמנה לו תיבה בת ה' אותיות לא יכתוב שתיים בתוך הדף וג' חוץ לדף, שאין ניכר לכל שיהיה ג' גוררין אחר שתיים להיותם נחשבים תיבה אחת... ותיבה בת ג' אותיות יכול לכתוב שתיים ממנה חוץ לדף אף על פי שמיעטן בפנים, שכיון שאין בתוך הדף אלא אות אחת ניכר לכל שאלו השתיים שבחוץ גוררים אחריו לעשותו תיבה, שאות אחת אינה תיבה", עכ"ל. ומכאן סברא זו יצא הלבוש לדון בדבר החדש דכל זה בתיבה בת' ג' אותיות, "אבל תיבה שאין בה אלא שתי אותיות לא יכתבנה כלל חוץ לדף אפילו אות אחת בפנים ואחת בחוץ", דגרע מתיבה של ג' אותיות וכתב ב' בחוץ וא' בפנים, דבכה"ג שא' בחוץ וא' בפנים אין היכר כלל שהן שייכין זה לזה, שאין אנו רואים כלל תיבה אחת אלא ב' אותיות בעלמא שאינם בתורת תיבה כלל, [וצ"ע דמדיוקא דגמ' אין משמע כן (והוא מעין הדיוק שדקדק הרא"ש) דבברייתא אמרו דתיבה שהיא בת ב' אותיות לא יזרקנה כולה חוץ לדף, משמע הא חציה שפיר יכול לזרוקה חוץ לדף, וצ"ל דלחלק את האות לשתיים גרע טפי ולא דנו על זה כלל בגמ', ואכתי צ"ע].

ור"ת כתב כי השם אין לכתוב ממנו שום דבר חוץ לדף כאשר אכתוב למטה בידי השמות⁷⁰.

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' קעו

עוד שאלת...וכן אם יוכל לכתוב אותו פסוק שחסר בין שני דפין, אם לא. והביאך לידי שאלה זו כי ראית בס"ת כתוב כהוגן שכתוב בו ג' תיבות שלמות בין הדפין, כדי שיכתוב מוצא שפתיך תשמור בראש הדף לפי המקובל ביד הסופרים לכתוב ביה שמו בראש הדף...

תשובה...ולכתוב בין הדפין לכתחלה אסור שהרי תיבה בת שתי אותיות אמרינן בפרק הקומץ רבא (ל':) דלא יזרקנה בין הדפין, וכ"ש הרבה תיבות ופסוק א'. אבל אי מפסיל ס"ת בהכי אי לא, בזה בא מעשה לידי ופסלתי וצויתי לתקנו, והיה עמנו באותו מעמד הרב ר' יצחק בר ששת ז"ל, ושאלוני מקצת החברים והלא הרמב"ם ז"ל לא כתב זה בכלל הדברים הפוסלים ס"ת, ענינים זהו בכלל ס"ת שחסר אפילו אות א', שמה שנכתב בין הדפין הוא כמי שלא נכתב, אא"כ הוא ב' אותיות מתיבה בת ה' אותיות, שכיון שהרוב⁷¹ הוא בפנים

אמנם הפמ"ג או"ח (סל"ב סקמ"ו) נתקשה טובא בדברי הלבוש ז"ל "וקשה א"כ בת ה' אותיות יכתוב ד' בחוץ וא' בפנים, דמאי שנא", ובש"ך שם (סק"ב) נחלק עליו, וכתב שאין משמעות דברי הרא"ש כן, והביא גם מהמעדני יו"ט (סקל"ו) שכתב דאין משמע ברא"ש כחידושו של הלבוש, וא"כ אזדא לה ישובו של הלבוש בביאור דעת השו"ע שהכשיר אפילו לשיטת הרמב"ם להוציא ב' אותיות בתיבה בת ג' אותיות בחוץ.

ולחומר הקושיא נראה לחדש דהוצאת ב' אותיות אין חשוב הוצאה כלל חוץ לשיטה, דכיון שאין ניכרת היציאה מחוץ לשיטה [ונדחזינן דלא מגניא מילתא בכך] כבתוך השיטה הוא חשוב, דאין הילכתא לכתוב בתוך השירטוט של הדף דווקא, דעיקר ענינה של השירטוט הוא לקבוע את מקום הכתב שיהיה מקומו ניכר כדי לשייך כתב של שיטה זו לזו שמתחתיה, ולענין זה סגי שאין ניכרת יציאתו של הכתב יותר משאר השיטות, ובב' אותיות שאין ניכרת היציאה וכנ"ל, כבתוך השיטה הן חשובים. אלא דא"כ קשה דגם תיבה בת ב' אותיות יכתבנה חוץ לדף ותוכשר מכיון שאין ניכרת יציאתה מתוך הדף. וי"ל דבדואי כל שהיא תיבה בפנ"ע אין סיבה להכלילה עם הכתב שבתוך הדף, אבל היכא שחלק ממנה תוך הדף אין רואים אותה כיוצאת מחוץ לדף אלא שהדף נמשך קצת לחוץ ואינו מיושר כל כך, [דכך דרך הסופרים להתעקם לפעמים עד שיעור ב' אותיות ומה"ט גופא שאינו ניכר כ"כ וכמש"כ התשב"ץ (להלן בסמוך) עיי"ש, (אלא שבדבריו ביארנו בס"ד באו"א קצת)].

⁷⁰ ז"ל שם "וכמו כן כתב ר"ת שאין יכול לכתוב ממנו חוץ לדף שום דבר, כי צריך שיהיה כלו תוך הדף, אף על פי שבשאר תיבות ס"ת יכול לכתוב שתי אותיות חוץ לדף, כמו שכתבתי", עכ"ל. עיין בבאר שבע (סי' ע"ד, הו"ד במג"א סל"ב סקמ"ז) שדקדק מדברי ר' ירוחם שכתב "שאין יכול" וכו' דדינא דהוציא מקצת מתיבת השם הוא לעיכובא, [ע"ע במג"א הנ"ל, ובדברינו לעיל (ע"ד ספה"ת)].

⁷¹ הנה התשב"ץ הצריך שיהיו רוב אותיות בפנים, וצ"ע דהתשב"ץ בדעת הרמב"ם קאי והרמב"ם הכשיר אפילו מחצה מהאותיות בפנים, וצ"ע. [ע"ע מש"כ לעיל (בדברי החינוך)].

מיעוט שנכתב בחוץ דרך סופרים הוא⁷², והרוב מושך המיעוט אצלו, והרי הוא כאלו נכתב כלו בפנים, אבל בספר יורה דעה (טור סי' רע"ג) נראה שאינו אסור אלא לכתחלה.

וגם נראה בספר התרומה כי ה'⁷³ אם נכתב חציו תוך הדף וחציו⁷⁴ חוץ לדף שהספר ההוא פסול⁷⁵, וכן הרמב"ם ז"ל (פ"א מהל' תפילין הט"ז) כתב שאם כתב מקצת השם בתוך השטה ומקצתו תלה שהספר הוא פסול, וה"ה אם כתב חוץ לשטה⁷⁶, ואף על פי שלא

⁷² הנה התשב"ץ כתב לבאר הא דמהני להוציא אותיות לחוץ כשיש רוב בפנים הוא משום "דרך סופרים הוא", ולכן רואים את הכתב הנכתב בחוץ מחובר ומשווין לשיטה שבפנים, אמנם התשב"ץ הוסיף עוד סברא ד"הרוב מושך המיעוט אצלו, והרי הוא כאלו נכתב כלו בפנים", ולאורה זהו טעם אחר והוא דמיעוט בטר רובא גריר ולכן חשוב כאילו כולו נכתב בפנים.

ונראה דבאמת תרתי בעינן גם לסברא דדרך סופרים בכך דאם לא היה הדרך כן לא היינו רואים שייכות בין ב' חלקי התיבה, דכיון שאין דרך הסופרים בכך כל חלק וחלק מהתיבה נראית ונקראת כתיבה בפ"ע, ועל זה מהני מה שדרך סופרים בכך, אלא דלא סגי במה שהן נקראים כאחד דסוכ"ס אינם כתובים באותו מקום, וכתב הנכתב מחוץ לדף שלא במקום העומד לכתובה כמאן דליתא דמי, ולענין זה בעינן לדינא דהרוב גורר אחריו את המיעוט שע"י כך אנו דנים גם את המיעוט שבחוץ כאילו נכתב בפנים.

⁷³ צ"ע מה מיייתי התשב"ץ מהוציא אותיות מתיבת השם שהוא פסול דאדרבה מהתם נראה דדוקא תיבת השם פסול ולא במוציא אותיות בתיבת חול. וראיתי בהגהות על התשב"ץ (ה' מ"י) שהובא שם מקיצור התשב"ץ שנוסף שם "וכן שם", ופירשו דבריו דכוונתו לטור הנ"ל, ולפי"ז דין נוסף הוא דמלבד מה שהתשב"ץ פסל חוץ לדף בתיבות חול ובזה הוא שלא כדעת הטור בתיבות השם לכו"ע הוא פסול.

⁷⁴ הנה בכל הראשונים מובא משמיה דר"ת דבתיבת השם אפילו אות אחת בחוץ פסול, ויל"ע מדוע התשב"ץ הביאו באופן שחציו בחוץ, ועיין בתשו' הרמב"ם (ה"ד לעיל) שהשאל שם איירי באופן זה, עיי"ש.

⁷⁵ עיין לעיל (ע"ד ספה"ת) שהערנו שלפי הגירסא שלפנינו לא מצאנו בספה"ת לשון "פסול".

⁷⁶ וכן מפורש ברמב"ם בתשו' (שם) לפסול בכה"ג, [עיי"ש מש"כ ע"ד]. אלא שעיקר ראייתו צ"ע טובא דמדמה כתיבה שחוץ לדף לתלייה, ותמוה דא"כ היאך פסול חוץ לדף בתיבות חול הא תלייה אינה פוסלת אלא בתיבת השם. ובהכרח כמש"כ בהערה לעיל מהמגיה (בה' מ"י) דכוונת התשב"ץ בדבריו כאן לומר דבתיבת השם בלא חידושו דחוץ לדף "כמי שלא נכתב", בתיבת השם בלא"ה פסול, דכל מהכא דין מוציא חוץ לדף מדין תלייה יש לפסול, דכל מוציא חוץ לדף לכה"פ כתולה הוא חשוב, ותולה בשם פסול, [עיין לעיל (ע"ד הסמ"ק) שהארכנו לבאר דגם לדעת הרא"ש והטור מוציא חוץ לדף כתולה הוא חשוב, והדברים כאן ראייה למשנ"ת לעיל שם בס"ד, דלדעת התשב"ץ מחלוקת הרמב"ם והטור הוא אי חוץ לדף אינו אלא כתלייה או דגרע מתלייה והוי כמי שאינו, דזה מה שדן התשב"ץ כאן דאפילו אם לא נדון כחידושו בדעת הרמב"ם דחוץ לדף כמי שאינו ולפסול בתיבת חול, מ"מ הכותב חוץ לדף בתיבת השם לכו"ע הוא פסול, דגם לדעת הטור הוא פסול דמ"מ לא עדיף מתלייה והתולה את השם פסול אותו הטור והרמב"ם].

כתבו בפירוש בכלל הדברים הפוסלים ס"ת⁷⁷. ומ"מ יותר טוב היה אצלם שיכתוב מוצא שפתיך באמצע הדף, ולא יזרוק תיבות בין הדפין שזה נזכר בתלמוד, וכת' ביה שמו בראש הדף לא נזכר בתלמוד, וגם הרמב"ם ז"ל לא כתבו כלל אף על פי שכתב הבאים ואעידה שלא נזכר בתלמוד וכן בספר יורה דעה לא כתבו...

שו"ת מהר"ק סימן קל

על דבר הספר תורה אשר כתב בו שלשה אותיות מתיבת בת חמש חוץ לדף, היה נראה לע"ד שאין לפסולו בשביל כך⁷⁸, חדא מדלא קא חשיב ליה בהדיה עשרים דברים המעכבים, דאין סברא לומר שישנו בכלל חסר⁷⁹, דלא דמי כלל לחסר מאחר שישנו כתוב חוץ לדף, ולא לשתמיט רבינו משה מיימון שמנה עשרים דברים וכו' שלא היה מונה גם זה אם היה פסול, ולא היה סומך על זה להיות לומד מן הכללות, וכל שכן בהיות החלוק כל כך גדול. ועוד דעל כרחך אי אפשר לדמות חוץ לדף לחסרון, שהרי בחסרון פשוט אפילו חסר אות מתיבה גדולה פסול ואלו בנכתב חוץ לדף כשר בשני אותיות מתיבת בת חמש לכל הפחות, ואף כי יש לדחות ולומר כי בהיות רוב התיבה מבפנים כגון תיבת בת חמש שהשלשה תוך הדף ושתיים חוץ לדף אז לא מקרי חסר משום דמיעוטא בטר רובא גריר ורואין שתי האותיות כאלו ישנה בתוך הדף עם השלשה, אבל בהיות השלשה בחוץ והשתיים בפנים אדרבה הוא ההפך דלא שייך למימר הכי ונמצא שהוא חסר, מכל מקום אין נראה שתהא זאת הסברא אמת, וכן משמע מתוך דברי רבינו משה מיימון שהרי בפרק שבעה מתחיל דין נודמנה לו תיבה בת חמש אותיות כו' עם שאר דינים אשר כתב אח"כ, ולבסוף כתב וז"ל כל הדברים הללו לא נאמרו אלא למצוה מן המובחר, ודוחק הוא לומר שיהא נדרש לפנינו ולא לפני פניו.

⁷⁷ הנה התשב"ץ בתשו' (ח"ג סי' רע"ד) כתב על הא דהרמב"ם השמיט במנין הדברים הפוסלים בס"ת (ריש פ"י) דינא דהתולה את השם, וז"ל "מצינו שהוא כותב בפ"א מהל' ס"ת שאם מקצת השם בשטה ומקצתו תלוי פסול, ובפ' אחרון כשמנה דברים הפוסלים ס"ת שהם עשרים לא מנה זה ובלי ספק ששכחו", עכ"ל, וקשה דכאן כתב התשב"ץ דמה שהשמיט הרמב"ם פסול דחוץ לדף הוא משום דנכלל בדיון חסר, וצ"ע מה הטעם שהרמב"ם שם לא יישב כן.

ואשר מוכרח בדודאי שאין תלייה בכלל חסר דאל"כ היאך מועלת תלייה בתיבת חול, ולכן הוכרח לומר שהרמב"ם שכחו, ומ"מ הכא אין יכול ליישב כן דשאני התם שהרמב"ם הביא פסול זה דתלייה בריש הל' סת"ם ולא השמיטו רק במנין הפוסלים, אבל הא דחוץ לדף פוסל השמיט הרמב"ם לגמרי ובהכרח דצריך לכללו בפסולא דחסר.

⁷⁸ עיין לעיל (ע"ד הסמ"ק) שהבאנו השיטות בדיון זה.

⁷⁹ אתי לאפוקי מסברת התשב"ץ (ה"ד לעיל בסמוך), עיי"ש.

תרומת הדשן פסקים סי' צג

ואשר שאלת על הס"ת שנמצא בה בכמה מקומות שכותבין חוץ לדף שלש אותיות מתיבה גדולה בת שבעה או בת שמונה, וגם לפעמים מתיבה בת חמש אי שרי לקרות בה.

נראה דאין להקפיד בדיעבד⁸⁰ שכבר נכתבה הס"ת אפילו בתיבה בת חמש דלכ"ע לא יכתוב, דהגמ' וכל החיבורים כתבו בלשון לא יכתוב, ולא קאמר לא יהיו כתובים, משמע דדוקא אסופר קאי

שלכתחילה לא יכתוב כד, וכ"כ באשירי להדיא לא יכתוב לכתחילה⁸¹. ואם היינו מונעין לקרות בה אפילו כשיש אחרת כשירה, היינו פוגמים את זאת והוי כמו דיעבד. כדאיתא ביומא פרק בא לו (ע.) דפריך ונייתי ס"ת אחריני, א"ר הונא משום פגמו של ראשון, וה"נ אם לא יקרא בה כלל הוי פגם. ואף על גב דכתב אשירי בשם ר"ת אותיות השם צריכין שיהיו שלם בתוך השיטה, מדנקט צריכין משמע אפילו בדיעבד⁸², מזה לא קשה מידי, נאם הקטן והצעיר שבישראל.

⁸¹ עיין לעיל (ע"ד התשו' זכרון יהודה) שביארנו את מקורו של התרוה"ד מהרא"ש דאינו אלא לכתחלה.

⁸² עיין בדברי המאירי בקרי"ס (הו"ד לעיל, ובמש"כ ע"ד ספה"ת) שנסתפק בדיו זה אי מעכב בדיעבד, ובדברי התרומת הדשן יש להסתפק אי כוונתו לומר דהלשון צריכין אינו לשון עיכוב, או כוונתו דלעולם "צריכין" לשון עיכוב הוא ומ"מ אין לדמות תיבת השם לשאר תיבות דרך בו איכא פסול ולא בתיבת חול, וכצד הזה כן נקט המג"א (סל"ב סקמ"ז) בדעת התרוה"ד, עיי"ש עוד מה שהביא מהב"ח בענין זה.

⁸⁰ עיין לעיל (ע"ד הסמ"ק) שהבאנו את השיטות בדיון זה.

הטועה בשם גורר את מה שכתב וכו'

מחזור ויטרי סי' תקטו

ראב"ד תשובות ופסקים סי' א

ובחסרונות התלויות ששאלת אם שוו התפלין לס"ת. לא, ובודאי אם מצאת ארבע תלויות בכל דף ודף בס"ת (יגה) [יגגז] וכ"ש בתפלין ומזוזות, ואם יש שם דף אחת שאין בה אלא שלש בס"ת כשרה, אבל בתפלין ומזוזות אשכחנא בה פלוגתא בגמרא דבני מערבא (ומגילה פ"א ה"ט), והכי איתמר תולין בספרים ואין תולין (בספרים) [בתפלין] ומזוזות, ספרים שכתבן כתפלין ומזוזות אין תולין בהם, תפלין ומזוזות שכתבן כספרים תולין בהם, ר' זעירא בשם ר' אבא בר חיננא ככתב ספרים (בין) [כן] כתב תפלין ומזוזות. נראה כי ר' זעירא חולק על מה שאמר תולין בספרים ואין תולין במזוזות ותפלין. ואיפשר לפרש כי אינו חולק כלל, אלא לפי מ"ש בתחלה ספרים שכתבם ככתב תפלין ומזוזות אין תולין בהם, כלומר אם כתבן אשורית ובדיו ובכל דקדוקי תפלין כדי שיוכל ליטול אותם משם ולקבעם בתפלין, הילכך צריך כמו

גרסינן במסכת סופרים בפ"ה (הל"י) בברייתא דספר תורה גורר אחת וכותב שתיים, גורר שתיים וכותב שלוש אב[ל] שלש לא יגרור. ומשמע דמחק כל שכן מדפסיל בשלש בספר תורה (דפיל) [דפסיל] נמי בתפלין ומזוזות, מיהו אם פוסל באחת בתפלין לא אשכחן, ומסתברא דלא פסיל אלא בשלש, דלא חיזינן פלוגתא בין מחק לגרר ולא בין ספרים לתפלין ומזוזות, אך העם נהגו להזהר מלגרוע ומלהוסיף מלמחוק ומלגרור אפילו אות אחת.

גרסינן במגילה פ"ק ירושלמית (הל"ט) תולין בספרים ואין תולין בתפלין ומזוזות. ומכאן שאין להגיה בה כלום לא בתלייה דביני חטי ולא בשום מקום⁸³, ומיכן (נימא) [ניחא⁸⁴] לן דהא דאין תולין משום דקפיד אתלייה דילמא⁸⁵ משום דלא נכתבו כסדרן הוא.

⁸³ כוונתו דאפילו אם כותב את האות ששכח במקומה הראוי לה עדיין יש בזה חסרון דשלא כסדרן, והוא משום דדינא דכסדרן אינו רק על מקום הכתב אלא גם על שעת הכתיבה. וכן דעת רבינו יהונתן (ח. מדפי הרי"ף) והראב"ד והמנהיג וספה"ת (הו"ד להלן).

אמנם דעת התוס' (לב.) ד"ה "דילמא" דאין פסולא דשלא כסדרן במעשה הכתיבה רק בכתב עצמו, וכן נראה דעת בעל העיטור (ש"א הל' תפילין דף נ"ו טור ב') עיי"ש. ע"ע בדברי הר"ן בתשו' (הו"ד להלן), [עין בדברי מרן רי"ז הלוי (פ"ה מהל' תפילין הל"א) שהאריך בדברי ספה"ת והר"ן, ובמש"כ לקמן (ע"ד ספה"ת סי' ר"ה)].

ובדעת הרמב"ם עיין בדבריו בפ"א מהל' סת"ם הל"ט, ובפשטות נראה דס"ל כמחז"ל ודעימיה דיש דין כסדרן במעשה כתיבה, עיי"ש. וכו"נ מהגה"מ שם (אות נ') והכס"מ שם ובב"י יו"ד (סי' רפ"ח ס"ג), וכן מפורש בשו"ת הרדב"ז (ח"א סי' ש"י) בדעת הרמב"ם, אמנם ר' מנוח שם פירש דאינו אלא לכתחילה ומהטעם המבואר במאירי (הו"ד להלן), ובחי' מרן רי"ז (שם) נקט בדעת הרמב"ם כשיטת התוס' דאין פסול דשלא כסדרן במעשה כתיבה.

ולהלכה עיין שו"ע או"ח (סל"ב סכ"ג) ובט"ז שם (סק"כ) ובביאור הגר"א שם ובביאור הלכה שם בד"ה "אין לו תקנה" [ובריש הסימן בד"ה "ואם שינה"], דמכולם נראה שפסק השו"ע דיש פסול דשלא כסדרן גם במעשה הכתיבה [וכן מוכח מדברי השו"ע שם סכ"ז]. ועיין בשו"ע יו"ד (סי' רפ"ח ס"ג) ובט"ז שם (סק"א) מה שתמה על דברי השו"ע שכתב "ואצל" אם הקדים פרשה לפרשה וז"ל "תימה לי דאפכא מסתברא דיותר יש פסול בכותב שלא כסדר בההיא פרשה גופה מבהקדים פרשה לפרשה" וכו' עיי"ש, ועיין בביאור הגר"א שם (סק"ה) שהביא מקור לדברי השו"ע ז"ל "מכילתא הביאה הרא"ש כתבן שלא כסדרן יגזו ושלא כדברי תוס' שם ל"ב א' סד"ה דלמא ובשבת ע"ט ב' ד"ה הא כו' וז"ש ואצל"ל כו' עכ"ל, הנה מסו"ד נראה שבא ליישב את קושיית הט"ז וכוונתו דאם הדין כסדרן הוא רק דין במקום הכתב קשה קושיית הט"ז דבודאי ששינוי הסדר באותה פרשה עצמה מיגרע גרעה משינוי סדר של הקדמת פרשה שלימה לחברתה, אבל מאחר דהשו"ע לא ס"ל כתוס' דגם הקדמה במעשה הכתיבה פסול משום שלא כסדרן, בזה שפיר מצינו למימר דגרע הקדמת פרשה

שלימה להקדמת אות אחת, שהרי גם באותה פרשה אין משתנית הפרשה ע"י ההקדמת אות לאות ודו"ק, [ע"ע בש"ך שם (סק"ב) ובנקודות הכסף ע"ד הט"ז הנ"ל].

ולכאורה עולה לפי"ז דהט"ז נקט בדעת השו"ע דס"ל כתוס' וכיון שכן יש מקום לפסול יותר כתיבה שלא כסדרן באותה פרשה משלא כסדרן בב' פרשיות חלוקות, [ע"ע בדברי הט"ז ביו"ד (ר"ס ר"צ) ובנקודות הכסף שם]. אלא דמן התימה הוא זה שהרי מהט"ז באו"ח (הנ"ל) נראה דס"ל נמי דיש חסרון של שלא כסדרן במעשה הכתיבה.

ומה שנראה בפשיטות בדעת הט"ז דאין כוונתו להכריע כדעת התוס' אלא דהוציא מדברי התוס' ענין אחד שהוא שייך גם לחולקים עליהם, והוא דברשת שמע ופרשת והיה אם שמוע אין שייך כלל דין סדר כיון שאינם סמוכין זה לזה, וסברא אהני בין לדין סדר בכתב ובין לדין סדר במעשה כתיבה, דכל שאין הפרשיות סמוכין זל"ז אין להם שייכות זה עם זה ואין שייך בהן דין סדר כלל, ואה"נ לעיקר דין כסדרן גם הט"ז ס"ל דבעינן סדר גם למעשה כתיבה. עיין בביאור הלכה (ר"ס ל"ב ד"ה "בסדר הזה") מה שהביא מהקדושת יו"ט ועיין בשעה"צ סק"ג שכתב דלא מצריפין דעת הט"ז אפילו לס"ס. [ובעיקר דברי הט"ז עיין בביאור הלכה (סי' ס"ד ד"ה "ואע"פ") מה שדחה ראיית הט"ז מהל' קריאת שמע].

⁸⁴ אינו יודע מי בעל הגהה זו, ואינה מתישבת כלל בדברי המחזור ויטרי. ולכאורה היה נראה להגיה באופן אחר דבמקום תיבת "ומיכן" צריך לגרוס "ומאן", וכוונת המחזור ויטרי לפרש מהיכן דן לאסור להגיה גם שלא ע"י תלייה ד"מאן נימא לן" שהטעם של תלייה אינו משום שלא כסדרן, דעד כמה שהטעם הוא משום שלא כסדרן אסור להגיה גם כשאינו דרך תלייה, וכן הוא בראב"ד (המובא להלן).

⁸⁵ הנה מתו"ד המחז"ל נראה שיש מקום ליתן טעם אחר להא שאין תולין וכן משמע מהראב"ד (המובא בסמוך), והדברים מפורשים בספה"ת (סי' ר"ה, הו"ד להלן) שנסתפק בטעם הדין שאין תולין בתו"מ, ומתו"ד עולה דיש לדון בה משום גנאי, [עיי"ש מש"כ ע"ד שם].

ואשר שאלת אם המחק פוסל בתפלין ומזוזות או לא, וכמה מחקין פוסלין בה. בודאי על מחק שכתב במקומו אתה שואל, ודבר זה אינו בגמרא ולא בשמושא רבה אלא בברייתא דס"ת (מסכת סופרים פ"ה הל"י) מצאתי] גורר אחד וכותב שנים גורר שנים וכותב שלש אבל לא יגרור שלש, וכ"ש מחק דפסול בשלש בס"ת וכ"ש בתפלין. מיהו אם פוסל מחק באחד בתפלין לא אשכחית לה, ומסתברא דלא פסיל אלא בשלש, דלא חזינא בה פלוגתא בין מחק לגרר ולא בין ספרים לתפלין, הנה כתבתי לך מה שמצאתי חוץ מן הגמרא.

מיהו קשה לי מאי דגרסינן במגלה אין בין ספרים לתפלין ומזוזות אלא שהספרים נכתבין בכל לשון ותפלין ומזוזות אין נכתבות אלא אשורית, מאי טעמא לא קתני אלא שהספרים תולין בהם ותפלין ומזוזות אין תולין בהם⁹⁰, ואיכא למימר משום דלא פסיקא ליה דאיכא דוכתא בספרים שאין תולין בהם למאן דס"ל שאין תולין את השם, אי נמי שכן ספרים שכתבן כתפלין ומזוזות אין תולין בהם, משום הכי לא פסיקא ליה. עתה אחי איש חמדתי קחה תורתני שימה בנאדך הלא בספרתך ואני שואל ודורש מאת היוצר להרבות שלומך ותורתך ירבוין לעדי עד, כחשק נאמנך אברהם בר' דוד ז"ל.

המנהיג הל' תפילין [עמוד תרטז]

צא ולמד סדר כתיבתו, דתניא במכילתא ד' פרשיות שבתפילין צריך לכתבן כסדרן כתבן שלא כסדרן הרי אלו יגזו. פירוש כסדרן כסדר הכתובין בתורה, לכתוב בתחלה קדש לי ואחריו והיה כי יביאך בבא אל פרעה ואחריו שמע בואתחנן והיה אם שמע בוהיה עקב, אם טעה בהן אף באות אחת מפרשת קדש שהיא ראשונה לסדר הכתיבה בין יש

בראש שיטה שניה הוא מוקדם לתלייה שהיא ההשמטה שבאמצע השיטה, עיי"ש, ודו"ק, ומהראב"ד נראה דגרע טפי.

ומה שנראה לומר בזה דבשניהם חסרון הוא מה שהכתב נכתב שלא במקומו, דגם מקום תלייה אינו מקומו של הכתב, שהרי מקומו הוא בתוך השיטין ולא בין השיטין, [ובודאי איירי באופן שאין משנה את משמעות הענין, דכל כה"ג שמשנה את משמעות הענין פשוט דגם בס"ת פסול]. ואחר דאיתנין עלה אפשר לדון דלכך כתב הנכתב בדרך תלייה בין השיטין גרע טפי מכתב הנכתב שלא כסדרן דהיינו שלא במקומו, דבין השיטין אינו רק חסרון שאינו מקומו של כתב זה במסויים אלא אינו מקום כתב כלל ולכך גרע טפי, וזהו שכתב הראב"ד ק"ו דעד כמה שבס"ת מכשרין אפילו תלייה כ"ש שלא כסדרן.

אלא דלא ירדתי לסוף הענין בדברי הראב"ד שהרי הנידון בראב"ד אינו על חסרון של כסדרן בכתב הנכתב אלא במעשה כתיבה, וק"ו זה להמבואר הוא בכתב הנכתב ולא במעשה כתיבה, [אלא דקושיא זו קשה גם בלא דבריו דלכאורה אין במעשה כתיבה חילוק בין אם הוא בדרך תלייה או במקומו], וצ"ע.

⁹⁰ עיין בתשו' הר"ן (הו"ד להלן) דס"ל דקושיא זו הקשו בירושלמי שם, [עיי"ש, ובמש"כ ע"ד].

כן שידקדק בתלויות שהתלויות פסולות בתפלין ומזוזות⁸⁶, [תפלין ומזוזות] שכתבן ככתב ספרים כגון כתב עברית ושאר כתיבות שאינן אשורית תולין בהם, לפי שאינם ראויים לתפלין כלל אלא לספרים בלבד, הילכך תולין בהם שהתלויות כשרות בספרים, ואתא ר' זעירא למימר ככתב ספרים כך כתב תפלין ומזוזות, כלומר שאף התפלין ומזוזות אם כתבן בכתב אחר שאין אשורית כשרות, הילכך אם ירצה לעשותם תפלין ומזוזות יזהר בהם מן התלויות, נמצא (שזה) [שלזה] הפירוש כלן שוין שהתלויות פסולות בתפלין ומזוזות, וכן עיקר, ודוקא נמי ככתב זה כן כתב זה קתני, כהכשר זה כן הכשר זה.

ומה ששאלת על מי שמצא קדש [פסולה] והוא צריך שיחליפנה נמצא שנכתבו שלא כסדרן⁸⁷, אי (כתבינו) [קפדינו] אכתיבה שלא כסדרן או לא. הא מילתא ליתא בגמרא דילן אלא בשמושא רבא דגאונים, (ולהכי) [והכי] איתמר (שבע) [ארבע] פרשיות הללו צריך לכתבן כסדרן, כתבן שלא כסדרן הרי אלו יגזו⁸⁸, וההיא ודאי אסדר כתיבתן קא קפיד, ובסדר הנחתן לא קא מיירי, דהא סדר הנחתן בגמרא דילן מפרש לה. והרב ר' יצחק ז"ל בחידוש קא מיייתי לה להא מילתא בהדי מילי אחרניאתא דאיתמרו בשימושא רבא דליתנהו בגמרא, מיהו כיון דבשימושא רבא איתמר הכי אנן לית לן לדחוייה, ומאן לימא לן דהא דאמרינן אין תולין בתפלין ומזוזות דלאו משום שנכתבו אותן תיבות שלא כסדרן הוא, והאי דקא מיירי בתלויה דילמא משום ס"ת דאפילו התלייה מותרת בה וכ"ש שלא כסדרה⁸⁹.

⁸⁶ הנה הראב"ד פסל תלייה בתו"מ וכן דעת רוב הראשונים, אמנם המאירי (במ"ב ח"ג בסו"ד שם, הו"ד להלן) לחד צד נראה שאינו לעיכובא, והר"ן בתשו' (הו"ד להלן) כתב דלכתחילה לא יתלה בתפלין עיי"ש טעמו, ובדיעבד אם תלה כשר.

⁸⁷ הנה העולה מדברי הראב"ד דדינא דכסדרן אינו רק דין בכתב אלא גם דין במעשה כתיבה, עיין מש"כ בזה לעיל (ע"ד המחז"ו).

⁸⁸ כן הוא במכילתא (פרשת בא פרשה י"ח) "ארבע פרשיות של יד הם כרך אחד ארבע פרשיות של ראש הם ארבע טוטפת ואלו הן קדש לי והיה כי יביאך שמע והיה אם שמוע כותבן כסדרן, ואם לא כותבן כסדרן הרי אלו יגזו", עכ"ל. והביאנו הראשונים כולן, וראיתי למגיה על הראב"ד שנתקשה מ"ט לא הביאה הראב"ד ונזקק לשימושא רבה, וביותר שהראב"ד כתב דהא מילתא ליתא בגמרא דילן אלא בש"ר דגאונים, שהרי מכילתא מפורשת היא, וצ"ע.

⁸⁹ דברי הראב"ד באו בכאן סתומין מה ק"ו הוא שאם התלויה כשרה בס"ת כ"ש שלא כסדרן, דמה ענין תלייה לשלא כסדרן, הרי הם ב' חסרונות שאינם שייכין זה לזה. ומה שנראה לבאר בזה ע"פ המבואר בדברי הר"ן בתשו' (הו"ד להלן) דהחסרון בתלייה הוא שאין הכתב נמצא במקומו, וכמו שמבאר שם הר"ן ז"ל "שהתלייה הנכתבת באמצע שיטה שלא במקומו הוא נכתב", עכ"ל. אלא דגם אחר דברי הר"ן אכתי אין כתב הנכתב במקום התלייה גרע משלא במקומו לגמרי, ואדרבה לפי מה שכתב הר"ן לבאר הא דתלייה הוי שלא כסדרן אכתי תלייה עדיפא משלא כסדרן ממש, וז"ל שם "לפי שהקריאה כדרכה היא לקרות אחר שיטה ראשונה התלייה שבין שיטה לשיטה ואחר כך שיטה שניה, ונמצא שנכתב שלא כסדרו, לפי שמה שכתוב

חלק⁹¹ לכתוב האות בין אין בה כולן פסולות ויגזו, דתניא בירושלמי דמגילה (פ"א ה"ט) תולין בספרים ואין תולין בתפילין ומזוזות, תפילין ומזוזות שתלן בהן יגזו.

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' קצט

משפט השם אם דלגו, באיזה מקום יכתבנו. תניא פרק הקומץ רבה (ל:): הטועה בשם גורר את שבכתב ותולה שבגרר וכותב השם על הגרר דברי ר' יהודה, פירוש יגרור החול שכתב במקום שהיה לו לכתוב בו השם ויתלנו ויכתבנו בין השיטין, ואת שם שדילג יכתוב על מקום הגרר, רבי יוסי אומר אף תולין השם, רבי יצחק אומר אף מוחק וכותב. רבי יהודה אומר למחר שיהיה יבש יגרור החול ויכתוב השם על הגרר, אבל כשהוא לח אל ימחוק החול לפי שהמחוק יהא ניכר יותר מודאי, ואין כבוד לכתוב השם עליו. ורבי יצחק אומר אף מוחק החול בעודו לח ויתלה החול וכו' וכותב השם על המחוק. ר"ש שזורי אומר כל השם כולו תולין ואין תולין מקצתו, רבי שמעון בן אלעזר אומר משום ר"מ אין כותבין השם לא על המחוק ולא על הגרר ואין תולין אותו, אלא מסלק כל הידיעה וגונזה. אתמר רב חננאל אמר רב הלכה תולין השם, רבה בר בר חנה אמר רב יצחק בר שמואל הלכה מוחק וכותב, עולא א"ר חנינא הלכה כר"ש שזורי, ולא עוד אלא כ"מ ששנה ר"ש שזורי הלכה כמותו.

צריך לפרש דר"ש שזורי בא לחלוק על ר' יוסי דאמר תולין ולא לפרש דבריו בא, דגרסינן טעה אות אחת בשם יתלנה, ר"ש שזורי אומר כל השם כולו תולין מקצתו אין תולין.

אי גרסי בדר' יוסי אף תולין וברבי יצחק אף מוחק משמע דגורר עדיף מכלהו ותולין גרע מיניה ומוחק בעודו לח גרע מכלהו, כיון דגרסינן אף על רבי יוסי ועל ר' יצחק. ואם תאמר לר' יצחק למה יטרח למחוק כיון שיוכל לתלותו, וגם כי הוא פן עדיף טפי לרבי יצחק, ויש לומר דהכי קאמר אף מוחק חושב כמו תולין, ואיזה שירצה יעשה.

לכאורה נראה דהלכה דתולין כדפסיק לעיל רב חננאל אמר רב וכדאמר עולא הלכה כר"ש שזורי, אף על גב דאין הלכה כפיסקא דעולא במאי דאמר כ"מ ששנה ר"ש שזורי במשנתנו הלכה כמותו, דהא שלהי בהמה המקשה רב אשי דהוא בתראה סובר כר"י דאמר הלכה כר"ש שזורי בהני במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי, ומוחק התם ולא במילי אחריני, מכ"מ משמע הלכה דתולין כדפסיק רב.

וגם רבינו יעקב⁹² פירש דאין כותבין השם לא על המחוק ולא על הגרר אבל תולין אותו, משמע דלא גרסינן אף על ר' יוסי דאמר תולין, אלא תולין דווקא, ואם תאמר לר' יהודה למה יטרח לגרור הלא קל יותר לתלות וגם הוא עדיף טפי, ויש לומר דהכי קאמר אם ירצה יגרור ויכתוב השם על הגרר, ר' יוסי אומר תולין דווקא.

אמנם על כורחין תולין גרע אף ממוחק וכ"ש מגורר, דאמרינן בירושלמי פרק קמא דמגילה (פ"א הל"ט) ר' זעירא ורב חננאל בשם רב הלכה מוחק החול וכותב השם ותולה החול. רבי זעירא אמר רב חננאל בשם רב אמר כגון אני יי' אלהיכם מותר, ומבעיא ליה למה מפני שהן שלש תיבות, או מפני שיש בהם חול. מה נפיק מביניהון (י"י) [אל] אלהים י"י, מ"ד מפני שהן שלשה תיבות הא נמי ג' תיבות, מ"ד מפני שיש בהן חול אסור לתלותן שאין כאן חול. הרי לך דמוחק מותר תולה אסור, וזהו דלא כפירוש רבינו יעקב, ואם כן גרסינן אף גבי תולין, ובתר הכי גרסינן מוחק בלא אף אלא דווקא ולא תולין, ואי גרסינן אף גבי מוחק יש לומר דקאי אדרבי יהודה גורר כשהיה יבש וזה מוסיף אף מוחק בעודו לח.

ואם תקשי דרב חננאל אמר רב בירושלמי הלכה מוחק ובשמעתין קאמר הלכה תולין, יש לומר דהכי קאמר בירושלמי הלכה מוחק נמי הוי מצוה מן המובחר כמו גורר כשהוא יבש, והכא קאמר דבדיעבד הוי שפיר בתולין וא"צ לגזו היריעה. מכ"מ קשה דאמרינן במסכת סופרים (פ"ה ה"ד) טעה בשם יתלנו בין השיטין דברי רבי יהודה, ר"מ אומר מוחק את שלפניו וכותב השם על המחוק, ור' יהודה אומר לעיל גורר, ואם נאמר כפירוש רבינו תם דתולין עדיף מכלהו אתי שפיר דר' יהודה אומר איזה שירצה יעשה או תולין או גורר, ור' יוסי אומר תולין דווקא, אבל יקשה מהירושלמי דלעיל, ויש ליישב ההוא דמסכת סופרים ר' יהודה אומר אף יתלנו אם ירצה אבל מצוה מן המובחר הוא גורר דעדיף, ר"מ אומר מוחק דווקא, ולא קאמר תולין ולא גרסינן אף במוחק כיון דהוא לא הזכיר התם גורר, אבל בשמעתין גריס שפיר אף במוחק, וקאמר דמוחק נמי הוה ליה מצוה מן המובחר כמו גורר, מרבי מאי[ר] דאמר התם מוחק, ובשמעתין קאמר אין כותבין על המחק היינו לר"ש ב"א משמיה דר"מ.

מההיא דירושלמי איכא להוכיח שהדינין של גורר תולין מוחק הוי כמו כן בנביאים ובכתובים כמו בס"ת, דהא אל אלהים יי' כתוב בתילים, ושמא זהו דווקא כשהן בגליון שקדושים יותר ולא כאותן

⁹¹ הנה בדברי המנהיג מבואר דהתולה בת"מ פסול משום שלא כסדרן ואפילו היכא שמניח רווח בתוך השיטה, עיין מש"כ בענין זה (ע"ד המחז"ו הו"ד לעיל).

⁹² תוס' (ל: ד"ה "ר' יוסי").

על המחק ולא על הגר⁹⁷, דהא לעיל בהלכות ספר תורה לא נתברר איזה עדיף, אמנם אם דילג אות אחת או שתים והניח ריוח למעלה

בחץ [ועיין בנו"כ שנתקשו בסתירה זו טובא, ולעיל בשמעתתא דנזדמנה לו תיבה בת ה' אותיות הארכנו בענין].

דלהנ"ל יש ליישב באופן זה, דהנה הגר"א בביאורו באו"ח שם (ס"ה) וביו"ד שם (אות ט"ו) כתב לבאר דיסוד דינא דהמוציא חוץ לדף הוא דתלייה הוא חשוב, ולפי"ז י"ל דלכך החמיר המחבר בד"ן הוצאה חוץ לדף בתפילין יותר מס"ת דמאחר והוצאה חוץ לדף דין תלייה לו ולענין תלייה הא קמן דתפילין חמירי מס"ת, ומה"ט פסק המחבר בתפילין כרא"ש להחמיר ובס"ת כרמב"ם להקל.

אלא דזה אינו שהרי המחבר גם בהל' תפילין לא פסל היכא שהוציא יותר מב' אותיות חוץ לדף, ואינו אלא דין דלכתחילה, ואי מלתא דתלייה בתפילין א"כ היה לו למחבר לפסול. ואפשר דלדג זה בספה"ת דהחסרון בד"ן תלייה הוא מלתא דגנאי אינו לעיכובא ורק דין לכתחילה, אלא שאין נראה כן מספה"ת דבפשטות לא חילק לדינא בין טעם הראשון לטעם השני אלא בד"ן כותב על המחק או הגרר, וא"כ אכתי צ"ע דברי המחבר.

אמנם בדברי המאירי (מ"ב ח"ג, הו"ד להלן) נמצא סברא אחרת להחמיר בתפילין לכתחילה יותר מס"ת ז"ל "ונראה הטעם מפני שחזרתן נקלה ביותר לא חסו על הטרח וכן שהדקדוק ראוי להיות מצוי בהם מתוך קטנם", עיי"ש, ולפי"ז יש ליישב נמי את דעת המחבר שהחמיר בתו"מ יותר מס"ת, ודו"ק.

ובעיקר דין המחבר באמת צ"ע היאך הכשיר הוצאת ב' אותיות חוץ לדף לפי מה שנקט הגר"א דחשוב כתלייה דמה"ט פסל הוציא אות אחת מתיבת השם, והרי תלייה פסולה בתפילין [וכן עולה בפשטות מדברי המחבר באו"ח שם (סכ"ג)]. אלא דאם הפסול בתולה הוא משום ששעת הכתיבה היתה שלא כסדרן, וכמו שנראה מספה"ת ורוב הראשונים, א"כ כל זה שייך רק בתולה דאיירי ששכח והמשיך לכתוב ואח"כ בא לתקן ע"י תלייה, אבל במוציא חוץ לשיטה הרי בפשטות איירי שכותב כסדר הפרשה ובא לכתחילה להוציא אותיות חוץ לשיטה, ובכה"ג אין שייך לדון בו משום פסולא דשלא כסדרן כלל.

אבל אם פסולא דתולה הוא משום דמקום הכתב אינו כסדרן כיון שהוא שלא במקומו וכמו שכתב הר"ן בתשו' (הו"ד להלן) בדעת ספה"ת לכאורה היה שייך פסול זה גם במוציא אותיות חוץ לשיטה. אמנם גם בזה יש ליישב בפשטות דכד מעיינת שפיר בדברי הר"ן לא החשיב תלייה שלא כסדרן רק משום "שהקריאה כדרכה היא לקרות אחר שיטה ראשונה התלייה שבין שיטה לשיטה ואחר כך שיטה שניה ונמצא שנכתב שלא כסדרו לפי שמה שכתוב בראש שיטה שניה הוא מוקדם לתלייה שהיא ההשמטה שבאמצע השיטה", עכ"ל, וסברא זו שייכת רק בתולה בין השיטין אבל במוציא אותיות חוץ לדף סוכ"ס הרי הנהו אותיות נקראים כסדרן ולכך אין לדון בהן משום שלא כסדרן. וגם לטעם הראשון בספה"ת דהפסול בתליה משום גנאי אין לדמות חוץ לדף לתלייה, דאע"פ דחוץ לדף היו ככותב שלא במקומו לגבי תיבת השם דהתם אפשר דיסוד הפסול משום שאין התיבה כולה במקום אחד ובזה שווין הן תלייה וחץ לדף אבל לענין גנאי אפשר דאין לדמותן.

⁹⁷ הנה בדברי ספה"ת נראה דלטעם זה הא דאין תולין בתו"מ הוא מלתא דגנאי, וזהו שהוסיף דלפ"ז אסור גם לכתוב על המחק ועל הגרר. וצ"ע מה הטעם דחמירי תו"מ מס"ת לענין פסול דגנאי. ומצאתי בס"ד בגינת ורדים (כלל ב' ס' ד', הו"ד בשעת ס"ל"ב סקל"ו) שכתב טעם חדש לפסול דתלייה בתו"מ ז"ל "דלדעת רש"י תפילין ומזוזות חמירי טפי ואפי' בתלויות אות אחת מחזי כמנומר ע"ש", עכ"ל. וא"כ י"ל דזה נמי טעמו של הספה"ת [וצ"ל דגם כתיבה על המחק או על הגרר הוי מנומר וכמשנ"ת בדברי הריב"ש והתשב"ץ (הו"ד לעיל (כט:)) בשמעתתא דג' טעיות בדף].

שלנו⁹³, ואפילו שמא בחומשים שלנו אין קפיד, ואמנם נראה כיון דלכבוד השם הוא בכ"מ צריך לזהר, והמחמיר תבא עליו ברכה.

פסק הלכך אם טעה ודילג השם טוב יותר לגרור החול לאחר שהיה יבש, ויכתוב השם על אותו הגרר ואת החול שמחק יכתוב בין השיטין, ואת השם לא יכתוב בין השיטין, דאסור לתלותו עד שיהיו שלש תיבות ולכל הפחות אחת מהן חול, כגון אני י"י אלהיכם, כדאיתא בירושלמי פרק קמא דמגילה, מיהו בדיעבד אם תלה את השם לחודיה שפיר דמי אבל אינו שמא כך מצוה מן המובחר כדפרישית לעיל, דלא תקשי מדר"י דפרק הקומץ לרב חננאל אמר רב בירושלמי דמגילה. וכל הדינין הן בין בחומש בין בנביאים בין בכתובים דהא אל אלהים יי' דמספקא ליה בירושלמי אם מותר לתלותו הוו בתילים, אבל בתפילין ומזוזות אסור לתלות אפילו החול, כדאמרין בירושלמי פרק קמא דמגילה תולין בספרים ואין תולין בתפילין ומזוזות, ולא קא מפליג בין שם לחול.

ספר התרומה הל' תפילין סי' רד

ומשפט תולין דילוגין⁹⁴ בספר תורה ואין תולין בתפילין ומזוזות כדאיתא בירושלמי פ"ק דמגילה (הל"ט), משום דתניא במכילתין⁹⁵ כתבן שלא כסדרן יגזו.

ספר התרומה הל' תפילין סי' רה

תניא גבי ספר תורה טעה בשם גורר מה שנכתב וכו' וכותב השם על הגרר, רבי יוסי אומר מוחק וכותב על המחק, כשהוא לח שייך לומר מוחק וכשהוא יבש שייך לומר גורר, רבי יצחק אומר תולין.

ובירושלמי דסוף פרק קמא דמגילה (פ"א הל"ט) אמרינן תולין בספרים ואין תולין בתפילין ומזוזות ולא מפליג בין שם לשאר תיבות, אם כן אסור להניח שום אות בתפילין ומזוזות⁹⁶, וגם שלא לכתוב לא

⁹³ דברי ספה"ת הובאו במרדכי (רמז תתקנ"ח) אלא דבסו"ד מסיים שם ז"ל "ואין סברא לחלק ולומר דבימיהן היו הספרים נגללין והיה בהם קדושה יותר וכתב דאין סברא לחלק", עכ"ל, והוא לכאורה שלא דברי ספה"ת, [ויל"ע דמהמרדכי משמע דכ"כ משמיה דספה"ת עיי"ש, וצ"ע].

⁹⁴ מלשון ספה"ת "תולין דילוגין" משמע שאין החסרון דשלא כסדרן מצד עצם התלייה אלא מצד הדילוג וכמו שנראה מדברי ספה"ת סי' ר"ה (להלן בסמוך), עיי"ש שהארכנו בענין.

⁹⁵ כוונתו למכילתא (סו"פ בא) והביאה הר"ן בתשו' (הו"ד להלן) משמו של ספה"ת.

⁹⁶ שמעתי מידידי הג"ר מרדכי שליט"א דע"פ טעם זה של הספה"ת יש מקום ליישב את הסתירה בדברי השו"ע באו"ח (ס"ב סל"ג) שפסק שם כדעת הרא"ש שאסור להוציא חוץ לדף יותר מב' אותיות ואפילו אי רוב התיבה בתוך הדף, ואילו ביו"ד (ס' רע"ו ס"ג) פסק כדעת הרמב"ם דמותר להוציא יותר מב' אותיות כל שאין רוב תיבה

השם, פירוש הלכה ואין מורין כן דהא בירושלמי בפ"ק דמגילה (הל"ט) אמר רב חננאל אמר רב הלכה מוחק, רב יצחק בר שמואל אמר הלכה מוחק (מנחות שם). וזה לשון הירושלמי אמר רב חננאל בשם רב הלכה מוחק את החול וכותב את השם ותולה את החול ועליו, תולין כגון אני ה' א - להיכנס מותר, ושואל שם למה, אם מפני שיש בהם שלש תיבות ואינו כל כך גנאי כבתלית שם יחידי או מפני שיש בהם חול ואין נראה השם בטפל למה שבפנים, ואומר שם דנפקא מינה דא - ל א - להיכנס ה' האמור בספר תהילים ובספר יהושע שאם נאמר ההיתר מפני שיש שם שלשה תיבות מותר לתלותו ואם נאמר מפני שיש בהם חול אין כאן חול ואסור לתלותו. הרי לך דמוחק מותר ותולה אסור, ומכאן יש ללמוד מה שפירשתי למעלה שמחיקה טובה מתלייה, כך קבלתי מרבתי שיטה זו בשם רבינו יצחק. מסקנא דמלתא גרידא מצוה מן המובחר לדברי הכל ורב חננאל אמר רב פוסק הלכה תולין ואין מורין כן אבל מוחק הלכה ומורין כן.

ספר מצות קטן מצוה קנה

תולין התיבות מה שאין כן בתפילין ומוזוות, אך השם אין תולין אם אין עמו שתי תיבות אחרות של חול, אך מצוה מן המובחר לגרור אות החול ולכתוב את השם על הגרר ותולה החול שגרר, ואם נתיבשו האותיות מוחק וכותב את השם על המחק.

אורחות חיים ח"א הל' תפילין

אם דלג אפילו אות אחת אין תולין אותה, כדאמרין במסכת סופרים תולין בספרים ואין תולין בתפילין ומוזוות, וכן כתב במכילתא כתבן שלא כסדרן יגזו, ולא מפליג בין פרשיות בין בתיבות בין באותיות.

שו"ת הרשב"א ח"א סי' תשל"ב

פרק הקומץ רבה (ל:): רבי שמעון בן שזורי אומר את השם כולו תולין מקצתו אין תולין, אמר רבי חנינא הלכה כרבי שמעון בן שזורי. וכן נראה דעת הרב הגדול ודעת הר"ם ז"ל בפ"א הלכות תפילין (הל"ט ז). ובירושלמי פרק קמא דמגילה (הל"ט) רבי זעירא רב חננאל בשם רב מוחק את החול וכותב את השם ותולה את החול. רבי זעירא רב חננאל בשם רב כגון אני ה' אלהיכם מותר. ואיבעיא להו למה מפני שהם ג' תיבות הרי יש כאן ג' תיבות. מאן דאמר מפני שיש בהם חול אסור לתלותו דאין כאן חול. הרי כאן דמוחק מותר ותולה אסור. וכן דעת רבינו ברוך להחמיר. ופסק אם טעה ודלג את השם טוב לגרור לאחר שיבש ויכתוב השם על אותו גרר והחול בין השיטין. ולא יכתוב

בסדר השורה יכול לכותבן שם. אמנם י"מ דטעמא דאין תולין בתפילין ומוזוות לפי שנכתבו שלא כסדר, ותניא במכילתין גבי תפילין כתבן שלא כסדרן יגזו, אם כן אסור לכתוב בריוח שהניח לכתוב האות שדילג⁹⁸.

ספר מצוות גדול עשין סי' כה

תניא בפרק הקומץ רבה (ל:): הטועה בשם גורר מה שכתב ותולה מה שגרר וכותב [את] השם על מקום הגרר דברי רבי יהודה, פירוש שלשה עניינים יש מחיקה גרירה תלייה, גרירה הוא כשהחול יבש וגוררין אותו בראש תער ואין ניכרת כל כך שם מחיקה ויכתוב השם על הגרירה, ומחיקה למחוק החול בעודו מבאר דהאלח וכותב השם עליו, ובגרירה ובמחיקה תולה בשניהם החול, תלייה הוא שאינו גורר ולא מוחק החול אלא תולה השם בין השיטין, וגרירה טובה ממחיקה ומחיקה טובה מתלייה, וקאמר רבי יהודה שגרירה הטובה מכולם יש לעשות לכתחילה. אבל מודה רבי יהודה בדיעבד שאם עשה תלייה שמועיל שהלכה תולין ואין מורין כן וזו היא ששנינו בברייתא דרבי יהודה אומר תולין במסכת סופרים (פ"ה ה"ד) וכל שכן מחיקה שטובה היא מתלייה. ומסיים בהקומץ רבה (שם) רבי יוסי אומר תולין את השם, פירוש הלכה תולין ומורין כן, רבי יצחק אומר אף מוחק וכותב, פירוש רבי יצחק לאו אדריבי יוסי קאי דלא שייך לומר אף אתלייה שהרי מחיקה טובה יותר אלא אדריבי יהודה קאי דאמר הלכה גרירה מעולה מכולם ורבי יצחק אומר הלכה אף מוחקים, רבי שמעון שזורי אומר כל השם תולין מקצתו אין תולין, פירוש דרבי שמעון שזורי אדריבי יוסי קאי דאמר הלכה תולין, ומסקינן בפ' בהמה המקשה (חולין עה, ב) דאין הלכה כרבי שמעון שזורי כי אם במסוכן ובתרומות מעשר של דמאי, הם שני עניני הלכות אחרות, רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר אין גוררים ומוחקים ותולין אלא מסלק את היריעה וגונזה. והא דתניא במסכת סופרים (שם) רבי מאיר אומר מוחק וכותב תרי תנאי ואליבא דר' מאיר. אמר רב חננאל [אמר רב] הלכה תולין את

ולהלכה עיין בב"י או"ח (סל"ב סכ"ג כ"ד) שהביא את דברי ספה"ת, ואת דברי האורחות חיים והרמב"ם (פ"א מסת"ם הל"ט) שנחלקו על ספה"ת והכשירו, וכתב עלה הב"י "דלא שבקינן פשיטותיה דהרמב"ם משום ספקיה דבעל התרומה", וכן פסק בשו"ע או"ח (סל"ב סכ"ד), [ע"ע ש"ך יו"ד סי' רפ"ח סק"ב] דהכשיר על המחק משום דאסור תלייה אינו רק מדינא דשלא כסדרן].

⁹⁸ הנה הר"ן בתשו' (הו"ד להלן) הביא את דברי ספה"ת ומתו"ד עולה דהשלא כסדרן אינו מצד מעשה הכתיבה אלא מצד מקום הכתב, עיי"ש. אמנם לכאורה בדברי הספה"ת אין משמע כן שהרי הביא לאסור גם ב"הניח רווח לכתוב האות שדילג", וכה"ג אי אפשר לדון חסרון דשלא כסדרן מצד הכתב עצמו רק מצד שעת המעשה כתיבה, וכבר עמד בזה מרן רי"ז הלוי (פ"ה מהל' תפילין הל"א) עיי"ש שהאריך בענין. [ובעיקר דינו של הספה"ת עיין מש"כ לעיל (ע"ד המחז"ל)].

ולפי דברי הירושלמי משמע דר"ל דמוחק עדיף וא"כ קשה וי"ל דלמצוה בעיא מוחק אבל דיעבד כשר אף בתליה.

ור"י דוחה דברי ר"ת ואומר דמההיא דמסכת סופרים ליכא ראייה לומר דתולין עדיף משום דודאי פליגא אתלמוד שלנו, דהא ר' מאיר התם קאמר מוחק והכא קאמר מסלק את היריעה, מיהו קשיא על דברי ר"י משום דראב"ש קאמר התם כמו כן ר' אלעזר אומר מסלק את היריעה וגוזה וא"כ מאי מיייתי ראייה דפליגא. ומ"מ יש לנו לישב מאי דקשה מדר' חננאל דהכא לרב חננאל דירושלמי, דהכא פסק תולין ובירושלמי פסק מוחק, והרי משמע דהירושלמי ר"ל דמוחק עדיף ודר"ל מוחק ולא תולין כדפרישית לעיל (ודלא ליישב) דלמצוה בעי מוחק אבל דיעבד כשר אף בתליה.

ומכל מקום נ"ל דגם לפירוש דר"ת דפירש דתולין עדיף דנוכל לישב דלא יקשה מדרב חננאל אדהירושלמי, משום דנוכל לומר דמאי דקאמר התם מוחק ר"ל וכ"ש תולין כדקאמר הכא, ומאי דקשיא מההיא דנזדמנו לו ג' ומשמע דדוקא משום דהוי ג' תיבות התירו לתלות ולא בחדא אלמא דמוחק דוקא [ו]לא תולין, הרי נוכל לישב דלעולם תולין עדיף ומוחק דקאמר ר"ל דכ"ש תולין, ומאי דקאמר דבג' תיבות תולין לאו משום דלא נוכל לתלות גם באחת אלא רבותא (אחת) [אתא] לאשמעינן דגם בג' תיבות מותר לתלות, דסד"א אחת מותר לתלות ולא ג' תיבות מפני שדומין לשיטה אחת⁹⁹, אף לפי ההלכה שמותר לתלות ג' תיבות אם נזדמנו ג' תיבות כמו למשפחותיכם וכי יהיה מותר לתלות, והלא כיון דאיכא בה שיעור שיטה ולא הניח קודם שתלה בין שיטה לשיטה כי אם שיעור שיטה כדין המחויב להניח, הרי כשכתב שיטה אחרת ביניהם אפילו יעשה כתב התלויות דק מ"מ לא יהיה בין שיטה לשיטה ריוח שיטה, וגם שיהיו האותיות באלו השיטות דבוקות בלא שום אויר ביניהם, וא"כ פשיטא דבג' תיבות שיש בהם שיעור שיטה דאינו מותר לתלות, הלכך אשמעינן רבותא במאי דמותר לתלות ג' תיבות קצרות כגון אני ה' אלהיכם, ומיהו קא בעי דאע"ג דמותר לתלותן כשהם תיבות של חול אם כלם שם אחד או שלשתם שמות אם מותר לתלותן.

השם בין השיטין דאסור לתלותו עד שיהיו ג' תיבות ולכל הפחות אחת מהן חול כגון אני אלהיכם. וזהו לכתחלה ולמצוה מן המובחר. מיהו בדיעבד אם תולה השם לחודיה שפיר דמי. וזהו שלא תאמר שיחלוק הירושלמי עם מה שפסק עולא בבבלי. ושמעינן מיניה דכן הדין בנביאים ובכתובים. שהרי אלהים ה' בתהלים כתוב והי"ה בחומש. מיהו מה שאמר עולא דכל מקום ששנה רבי שמעון בן שזורי במשנתו הלכה כמותו ליתא. דהא שילהי בהמה המקשה (עה) פסק רבי אשי דהוא בתרא כרבי יוחנן דאמר הלכה כדרבי שמעון בן שזורי במסוכנת ובמסוכן ובתרומות מעשר של דמאי. ושמעתי שכן נהגו לתלות.

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) ל:

ר' יצחק אומר אף מוחק, לא אר' יוסי קאי דודאי פליג אלא אף דקאמר אגרר דקאמר ת"ק וקאמר איהו אף מוחק שאינו יפה כל כך לפי שגורר ביבש ומוחק בלח, וקשיא לי דנראה דוחק לומר דמוסיף את"ק ולא אדר' יוסי דסמך ליה, דא"כ היה לו למסדר הברייתא לסדר ר' יצחק אחר ר' יהודה שהוא ת"ק ור' יוסי אחר ר' יצחק. ונ"ל דאינו דוחק כ"כ שמצאנו שיטה בתלמוד כיוצא בזה בפרק קבלה זבחים (כ.). תניא אי זהו צפון מזבח מקיר מזבח צפוני ועד כותל עזרה צפוני וכנגד כל המזבח כלו צפון ד"ר יוסי בר' יהודה ר' אלעזר בר' שמעון מוסיף אף בין האולם ולמזבח ר' מוסיף אף מקום דריסת רגלי הכהנים ומקום דריסת רגלי ישראל כו' ותסברא ר' אלעזר בר' שמעון היא ולא ר' השתא רבי אדר' יוסי בר' יהודה מוסיף אדר' אלעזר בר' שמעון לא קא מוסיף. משמע דאי לאו משום דהכרח הוא לומר דמוסיף אדר' אלעזר בר' שמעון דראוי לקרות צפון בין האולם עד מקום דריסת רגלי הכהנים דנוכל לומר דאת"ק קאי ולא אדר' אלעזר בן ר' שמעון דסמך ליה ויכמו כן הכא נוכל לומר דאת"ק קאי ולא אדר' יוסי דסמך ליה, מ"מ לפי גירסא דרב אלפס (ג: מדפי הרי"ף) ניחא טפי דגריס בתר ת"ק ר' יצחק אומר אף מוחק וכותב, ובתריה גריס ר' יוסי אומר אף תולין.

ור"ת פירש דתולין עדיף ומיייתי ראייה ממסכת סופרים (פ"ה ה"ד) דגריס דקאמר טעה בשם יתלה בין השיטין דברי ר' יהודה, אלמא ר' יהודה דאמר הכא גורר וכותב את השם אית ליה התם תולין, וא"כ לא גרסינן הכא ר' יוסי אומר אף תולין, דא"כ לא הוה פליג לר' יהודה כלל, אלא גרסינן ר' יוסי אומר תולין ופליג לר' יהודה דאמר גורר, ר"ל אף גורר וכ"ש תולין ואיהו תולין דוקא קאמר, ולכ"ע תולין עדיף מוגורר וממוחק, וא"כ לפי פירוש זה נמי צ"ל דר' יצחק אומר אף מוחק דקאמר נמי אדר' יהודה, מאחר דתולין עדיף מוגורר וגורר עדיף ממוחק א"כ מוחק גרע מתרווייהו. וא"ת הרי מ"מ קשיא מדרב חננאל דגמור' לר' חננאל בגמרא דבני מערבא דהכא פסק דתולין והתם פסק דמוחק

⁹⁹ עיין בקרבן העדה בפ"ק דמגילה (ה"ט) שביאר הא דשרי לתלות את השם כל די ש ג' תיבות ז"ל "מפני שהן ג' תיבות ונראין כשורה בפ"ע ואין זה בזיון לשם", עכ"ל דהיינו דמה דשרי לתלות את השם כשיש ג' תיבות הוא משום דאינו תלייה ממש כיון שיש חשיבות של שיטה לתלייה זו ואינה דרך בזיון דככתובה בתוך השיטה, ודוק. וע"ע בקרן אורה להלן (לא): שכיון לסברא זו דג' תיבות חשוב שיטה והצריך ג' תיבות בס"ת דאל"ה לא הוי שיטה, וכע"ז היא סברת הרשב"א כאן דג' תיבות הוי שיטה, אלא שהרשב"א דן מצד אחר משום שע"י שיש שיעור גדול של שיטה יש חסרון מצד המציאות, עיי"ש.

ראשונים שפסקו מר כמר ומר כמר ואיהו מסיק כר"ש שזורי, ומדקאמר אמר רבין בר' (חנינא) [חנינא] משמע דהוי אתחלתא דמלתא דלא קאמר על מילי דלעיל אלא על מלתא אחרינא, ולכך מהדר למסקנא דאתמר על מלתא דלא הוזכר [שם] שום אמורא אחר כי אם רבין בר' (חנינא) [חנינא] לבד דאמר הלכה כר"ש שזורי ובכלל כל שאר המקומות דאמר בהו ר"ש שזורי גם משנה דהכא בכלל ולא עוד אלא כל מקום ששנה ר"ש שזורי הלכה כמותו.

קרית ספר (למאירי) מאמר ב ח"ג

ולענין אם דלג את השם כלו או חציו וכתב שאר תיבות במקום שהיה ראוי לכתוב את השם כיצד הוא מתקנו. שנינו בפרק הקומץ הטועה בשם גורר במקום שהיה ראוי לכתוב את השם את מה שכתב ותולה מה שגרר וכותב את השם על מה שגרר דברי ר' יאודה ר' יצחק אומר אף מוחק וכותב ר' יוסי אומר אף תולין ר' שמעון שזורי אומר כל השם כלו תולין אבל מקצתו אין תולין ר' מאיר אומר אין כותבין את השם לא על מקום מחק ולא על מקום גרר ואין תולין אותו אלא מסלק את כל היריעה וגוזה, ופי' הדברים הטועה בשם כלומר שדלג את השם וכתב שאר תיבה וצריך לתלות השם ביני שטי או לגרור את התיבה שכתב אם הדיו יבש ולכתוב השם במקום שגרר ושיתלה ביני שטי התיבה שגרר או שימחוק התיבה שכתב אם הדיו לח ולכתוב את השם על המחוק ושיתלה ביני שטי התיבה שמחק, וקאמר ר' יאודה שגורר שהגרירה נאה מן המחיקה ואם הדיו עדיין לח ממתין עד שיתבש ויגרור ולא דיו במחיקה שנכרת הוא הרבה מצד שחרות הדיו שנשאר בו ואין הדבר נאה לכתוב השם עליו וכ"ש שאין תולין שהתליה ביני שטי מגונה מכלם ואעפ"י שבמס' סופרים מצינו לר' יהודה עצמו שתולה, וכמ"ש שם טעה בכל השם ר"ל שדלגו יתלנו מלמעלה דברי ר' יהודה, פי' הגאונים דבדיעבד מייירי הא לכתחילה גורר. ר' יצחק אומר אף מוחק וכותב כלומר שהמחק אף הוא אינו מגונה ואם הדיו לח אין צריך להמתין שיתבש ויגרור אלא מוחק ומ"מ אינו תולה לכתחילה ור' יוסי אומר אף תולין כלומר אף לכתחילה ואין צריך לגרור את מה שכתב או למחוק ור' שמעון בן שזורי מודה לר' יוסי בדלג את כלו אבל אם לא דלג אלא מקצתו או אפילו אות א' ממנו אינו תולה שהשם [כ"ב א'] כלו תולין מקצתו אין תולין והלכה כר' שמעון בן שזורי. ואף על גב דבפרק בהמה המקשה משמע דאין הלכה כר' שמעון בן שזורי אלא במסוכן ובתרומות מעשר של דמאי שהרי אמרו שם נמצא בה בן ט' חי שלדעת חכמים כל שהפריס ע"ג קרקע טעון שחיטה מדברי סופרים ור' שמעון בן שזורי אומר שאפילו בן חמש שנים וחורש בשדה אינו טעון שחיטה אלא ששחיטת אמו מטהרתו ואמרו ע"ז בגמרא אדא בר חבו הו"ל בן פקועה ואתא לקמיה דרב אשי א"ל זיל שחטה

ומבבל מקום נ"ל דבין נימא דתולין עדיף בין נימא דמוחק עדיף דמותר לתלות, דאף כי נימא דמוחק עדיף ודפליג רבה ארב חננאל דאמר הלכה תולין, מ"מ נראה דהלכה כרב חננאל משום דפסיק הלכתא כר' יוסי דאמר תולין ורבה פסק כר' יצחק, וכיון דלא אפסיק כמאן מינייהו הלכה נראה לפסוק כרב חננאל משום דפסיק כר' יוסי דנמוקו עמו. וג"כ נראה דפסיק דלכתחלה מותר לתלות, דמאי דפירשנו לעיל דבדיעבד קאמר מותר לתלות לא נהירא, דמדקא פרי' לימא (מ)דהלכה משמע דלכתחלה קאמר, דהא ר' יוסי דפסיק כותיה לכתחלה קאמר, וההיא דירושלמי הרי תרצתיה לעיל.

ומבבל מקום אעפ"י שנניח כדברי המפרשים אין מותר לתלות בשם לבד רק כשיש עמו תיבות אחרות, עד שהוא ג' מותר לתלות לכ"ע כי ההיא דירושלמי דלעיל אעפ"י שיש בהם שם אחד, וכ"ש בשלשתן חול, מ"מ לתלות יותר מג' תיבות בזה יש להסתפק, שלפי דברי הירושלמי דאמר מפני שהם ג' תיבות התירו לתלות השם נראה דכ"ש דכי איכא טפי מג' תיבות דאע"ג דאיכא שם ביניהם דשרי, אבל לפי מה שפירשתי דכי איכא טפי דדמי לשיטה אחת אין להתיר יותר מג' תיבות, הילכך לתלות שם לבד לא שרי, אבל אי איכא ב' תיבות בהדיה שרי, אבל חול מותר לתלות גם תיבה אחת וגם עד ג' תיבות, אבל טפי מג' תיבות לא שרי לתלות.

ומהלכה כר' שמעון שזורי ליכא לאתויי ראייה לומר דתולין השם מדקאמר כל השם תולין, משום דאיכא למימר דלא בא אלא לומר דמה שהותר לתלות השם הוי דוקא כולו ולא מקצתו, ומ"מ באיזה הדרך הותר לתלותו לא פירש בדבריו דשמא סובר דלא הותר לתלותו כי אם עם ג' תיבות של חול כדאיתא בירושלמי.

אהייא אתמר ההיא דר' חנינא. ואם איתא, דאהא אמרה ר' חנינא לימא הוא נמי למלתיה בהדי הנך אמוראי, ל"ה. ויש להקשות והלא אמרה הכא עם הנך אמוראי דעלייהו קאמר הלכה כר' שמעון שזורי, ואין לפרש דר"ל דלימא למלתיה ר"ל דלא הו"ל לומר הלכה כר' שמעון שזורי, אלא הו"ל לומר הלכה דכל השם תולין (ו)מקצתו(ו) אין תולין כמו הנך אמוראי דקאמר[י] מלתייהו דתנאי ולא קאמרי הלכה כפלוגי, שהרי ז"א דהא טפי ניחא לומר הלכה כמר מלומר הלכה כדפריד ולימא מר הלכה כמר, ומשני משום דאפכי להו, וכי קאמר הלכה כר' שמעון שזורי ליכא למימר דלכ"ע איבעי לה, מאחר שהאמוראים ראשונים הזכירו מימרת התנאים ראשונים, ועוד שצריך שיאמר בלשון הלכה כר' שמעון שזורי מפני שר"ל ולא עוד אלא כל מקום ששנה ר' שמעון שזורי הלכה כמותו. וי"ל דר"ל דהיה לו לומר ור' חנינא אמר הלכה כר"ש, דבלשון זה היה נראה שנוסף על אמוראים

יתר אות אחת יש תקנה שיגררנה, אבל אם חסר אין בה תקנה, כי אין תולין בתפלין דנמצא כתיבתן שלא כסדרן, כדאמרינן כתבן שלא כסדרן יגנזו.

שו"ת הר"ן סי' לט

כתבת: נמצאו הנה ספרי תורה השמיט בהם הסופר תיבות או פסוקים באמצע השיטה והגיהן וזרקן בין דף לדף ותלה נקודות או עגולות לסימן ביני חיטי במקום ההשמטה כמנהג הסופרים בשאר הספרים, חששנו וחשבנו פן יחשב הספר תורה כחסר ויתר ויהא פסול לקרות בו בצבור ולברך עליו לדעת מי שאוסר לקרות בצבור ולברך בספר שאינו מוגה, מפני שאע"פ שהספר זה אין בו חסרון ויתרון שבין מה שכתוב בתוך הדף וחץ לדף הכל כאן ונוכל לקרותו כסדר התורה, גם כי לא יהיה שגור בפניו כשנראה הסימנים הנתלין ביני חיטי, מכל מקום סימנים אלו לאו מילתא נינהו, ומה שכתוב בין דף לדף אין ראוי לקרותו לפי הנחת הכתוב רק בדרך אחד משלשה דרכים, או שיקרא דף בפני עצמו ויקרא אחר דף שלפניו, או שיקרא אחר סוף השיטה שכנגדה בדף שלפניו אם קרוב אליה, או שיקרא קודם שיטה שכנגדה בדף שלפניו אם הוא סמוך לה ואין כאן קריאה על הסדר. ומה שהותר לזרוק מקצת תיבה אפילו לכתחלה בין דף לדף הוא כשנזדמן לו בסוף השיטה ונמצא שיקרא כסדר בסוף השיטה, ואפילו הכי לא התירו לכתחלה לזרוק תיבה או רובה כדאמרינן נזדמנה לו תיבה בת וכו', אבל מה שחסר באמצע שיטה ונזרק ונכתב בין דף לדף הוי כמי שאינו ונמצא במקומו חסר ושלא במקומו יתר, ופסול משום דהוי בכלל חסר בו או יתר בו שהוא בודאי פסול, ותולין שהוזכר בגמרא דהיינו סוברים שיכתב במקומו על השיטה, דוקא בין שיטה לשיטה דהיינו ביני חיטי לא שיזרקנו שלא במקומו בגליון שבין דף לדף, ויש בינינו מי שדעתו ליומר אחר שבין מה שנכתב תוך דף וחץ לדף התורה שלימה אין כאן חסר ויתר, ואף על פי שלא נכתב במקומו בין השטות [עם סימן העשוי כנהוג בשאר ספרים] יקראנו הקורא במקומו אפילו תינוק דלא חכם ולא טפש.

תשובה: דבר זה לא נמצא בגמרא בבבלי וירושלמי ואף לא בתוספתא, שלא הזכירו חכמים בהגהת הטעויות אלא ג' דרכים גרר ותלייה ומחק, וכדתניא בפרק הקומץ רבה (מנחות ל:): הטועה בשם גורר [את] מה שכתב ותולה [את] מה שגרר וכותב את השם במקום הגרר דברי רבי יהודה, ר' יוסי אומר אף תולין את השם, ר' יצחק אומר אף מוחק וכותב כלומר מוחק בעודו חי, ואין ספק שתולים שהוזכר בגמרא היינו בין השיטין, וכדתניא במסכת סופרים טעה את כל השם יתלנו בין השיטין, אבל לזרוק בין הדפים תיבות או פסוקים שהשמיט

וכו' ואקשי ליה דהא אמר רבין הלכה כר' שמעון בן שזורי ואל עוד אלא שכל מקום ששנה ר' שמעון בן שזורי הלכה כמותו וא"ל אנא כי הא סבירא לי דא"ר יוחנן הלכה כר"ש בן שזורי במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי, דאלמא דוקא בהני ג' אבל באחריני לא, אין למדין מן הכללות. וא"כ לכתחלה גורר ואם מחק או אפילו תלה כשר ובלבד כשיתלה את כלו ואעפ"י שיש בפ' הקומץ נוסח אחרת בסוגיא זו לקצת מפרשים זאת היא הראויה לסמוך.

ומכל מקום בירושלמי משמע בראשון של מגילה שאין תולין את השם אלא אם מצטרפות עמו קצת תיבות ושתהא תיבה שלא מן השם ביניהם והוא שאמרו שם טעה והשמיט את השם אית תנאי תני תולין ואית תנאי תני מוחק וכותב ותולה את הנמחק רב חננאל בשם רב אם היה כגון אני ה' אלקים מותר למה מפני שהן ג' תיבות או מפני שיש תיבות חול עמו כלומר ואין השם נראה נטפל למה שבפנים מה נפיק מביניהן אל אלקים י"י אין תימר מפני שיש בה שלש תיבות הרי יש בה ג' תיבות אין תימר מפני שיש בה חול הרי אין בה חול לי"י בי"י צריכה, וא"כ כל שיש תיבות חול עמו תולה אפילו לכתחילה, ולי"י בי"י שיש בה אות שאינה של עיקר השם הדבר מסופק, ואם אין שם תיבה של חול נוח לגרור ואם הדיו לח ומחק או שתלה אף בשם אחד לבדו לא פסל, וכן אם נזדמן לו שם בסוף שטה וצריך להוציא קצת אותיותיה חוץ לשטה אעפ"י שאין ראוי לעשות כן אם עשה לא פסל כמו שנבאר בחלק שאחר זה, ודין זה יש מפרשים אותו אף בשאר ספרי הקדש ולא בס"ת לבד, והראיה שהרי בתלמוד המערב הזכירו בה אל אלקים ד' שהוא בספר תהלים ובס' יהושע אלא שבס"ת הדבר מוכרח ביותר.

ומה שהתרנו בתליה בדיעבד דוקא בס"ת אבל תפלין ומזוזות אין תולין בהם כלל ולא סוף דבר בשם שלהם אלא אף בשאר תיבות אפילו אות א', והוא שאמרו בירושלמי בראשון של מגילה תולין בספרים ואין תולין בתפלין ומזוזות וסתמא קאמר בין בשם בין בשאר תיבות, ונראה הטעם מפני שחזרתן נקלה ביותר לא חסו על הטרחה, וכן שהדקדוק ראוי להיות מצוי בהם מתוך קטנם¹⁰⁰, ויש מפרשים ממ"ש במכילתא כתבן שלא כסדרן יגנזו, ותליא שלא כסדר הוא.

רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה נ"ט ח"ה [דף קעב].

וכל פרשה ופרשה אחר שיכתבנה יקראנה היטב היטב בכוונה ודקדוק פעמים ושלש יחזור ויקראנה קודם שיתננה לתוך ביתה, ואם

¹⁰⁰ הנה המאירי חידש טעם אחר שלא לתלות בתו"מ, וכע"ז נראה מדברי ר' מנוח (פ"א מסת"ם הל"ט ז') עיי"ש, ולפי טעם זה משמעות דברי המאירי שאינו אלא לכתחילה ובדיעבד אם תלה כשר, [ע"ע במש"כ לעיל (ע"ד ספה"ת ס' ר"ה)].

אחר שיטה ראשונה התלייה שבין שיטה לשיטה ואחר כך שיטה שניה, ונמצא שנכתב שלא כסדרו, לפי שמה שכתוב בראש שיטה שניה הוא מוקדם לתלייה שהיא ההשמטה שבאמצע השיטה, ולפיכך בתפילין שהוזכר פסול שלא כסדרן אין תולין, אבל בספר תורה שלא הוזכר תולין זהו הנראה מדבריו ז"ל, מעתה ספר תורה שהשמיט בה הסופר תיבות או פסוקים באמצע השיטה והגיהן וזרקו בין דף לדף כשר, שאע"פ שהגהה זו שלא במקומו היא אף תלייה שבין שיטה לשיטה היא שלא במקומה ואפילו הכי כשר אף כאן נמי ראוי שיהא כשר, שאין הכשרו של ספר תורה תלוי באותן סימנים אלא אף על פי שכתבו שלא כסדרו כשר, ואותן סימנים אינם אלא להישיר הקורא, זהו מה שנראה לי לפי דברי הראשונים ז"ל, ומה שאני רואה מוכרח לפי דבריהם.

אלא שאין שיטתן נכונה בעיני, כי הירושלמי כך היא בפ"ק דמגילה על מתניתין דתנן (מתוך) [התם] אין בין ספרים לתפילין ומזוזות אלא שהספרים נכתבין בכל לשון ותפילין ומזוזות אין נכתבין אלא אשורית, ושם בגמרא אמרו על דרך קושיא תולין בספרים ואין תולין (בתפילין ומזוזות) [לא בתפילין ולא במזוזות], כלומר היאך אמרו במשנתנו שאין בין ספרים למזוזות ותפילין אלא שהספרים נכתבין בכל לשון הרי חילוק אחר יש ביניהם שהרי תולין בספרים ואין תולין בתפילין ומזוזות¹⁰³, ואמרו שם על דרך תירוץ ספרים שכתבם כתפילין ומזוזות כסדרן כמו שכתבנו לפי מה שפירשנו בשטת רש"י פסול ולשטתינו כשר והוא הנכון, עכ"ל].

¹⁰³ צ"ע דמאחר דיסוד דינא דאין תולין הוא משום שלא כסדרן, א"כ אינה קושיא על דינא ד"אין תולין בתו"מ" אלא על דינא דשלא כסדרן שפסול בתו"מ וכשר בס"ת, והרי זה דבר פשוט שנאמרה הילכתא בתו"מ לכותב כסדרן, ומה הוקשה לירושלמי במסויים על דינא דאין תולין.

ואפשר דאי הדין דשלא כסדרן הוא דין במעשה כתיבה גרידא בזה י"ל דמאחר ואין שינוי בכתב עצמו לא שנה להו התנא, דלא איירי אלא בשינויין שבין החפצא על ס"ת לחפצא של תו"מ, משא"כ למבואר בר"ן דדינא דאין תולין הוא גם באופן שמעשה הכתיבה יכתב כסדרן מ"מ מציאות הכתב התלוי חשוב שלא כסדרן מצד מקומו ולא מצד שעת הכתיבה, ושינוי זה הוא בחפצא דתו"מ ונמצא שחלוקין הן תו"מ מס"ת גם בחפצא דידהו, ועל זה הוקשה לירושלמי דחילוק זה היה לו לתנא לשנותו.

אח"כ מצאתי בס"ד שבעיקר הקושיא מ"ט לא שנה התנא חילוק זה דשלא כסדרן שבין תו"מ לס"ת, כבר קדמני בזה רעק"א (במגילה ח:) והקשה את הקושיא הנ"ל [וכן הרש"ש שם] וז"ל רעק"א שם "ולי קשה אמאי לא חשיב דבס"ת כשר בכותב שלא כסדרן משא"כ בתפילין ומזוזות דבעי דוקא כסדרן כדק"ל בא"ח סי' ל"ב וביו"ד סי' רפ"ח וצ"ע", עכ"ל ובהמשך דבריו כתב ליישב מעין דברינו לעיל בשם המהר"י קצבי וז"ל "אח"כ מצאתי בתשובת מוהר"ר יוסף קצבי סי' ב' דהקשה כן מהר"י אפנדר, ומה דרצה לחלק שם דלא חשיב רק דבר הנראית לעין אחר כתיבה מהותו זה נסתר מדברי הרמב"ן הנ"ל, עכ"ל, וכוונת רעק"א לדחות ישוב זה ע"פ דברי הרמב"ן בסוכה שהביא בתח"ד שם וז"ל "הרמב"ן במלחמות פ"ק בסוגיא דסוכה ישנה דס"ת בעיא עיבוד לשמה ובתפילין ומזוזות לא בעי עיבוד לשמה, והא דלא

הסופר באמצע השיטה לא הוזכר בגמרא¹⁰¹, וכיון שלא הוזכר נראה לכאורה שאין להכשירו, ומן הטעם שכתבת שכשהוא תולה בין השיטין הוא נכתב במקומו, וכשהוא זורקו בין דף לדף הוא נכתב שלא במקומו, וסימנא לאו מילתא הוא.

אלא מיהו נראה לי להלכה מתוך דברי הראשונים ז"ל שהוא כשר דגרסינן בירושלמי בפרק קמא דמגלה (ה"ט) תולין בספרים ואין תולין (בתפילין ובמזוזות) [לא בתפילין ולא במזוזות], וכתוב בספר התרומה דטעמא דמלתא מדתניא במכילתא בסוף פרשת בא אל פרעה גבי פרשיות דתפילין כותבין אותן כסדרן ואם כתבן שלא כסדרן הרי אלו יגנזו אלו דבריו ז"ל, משמע דסבירא ליה שהתלייה הנכתבת באמצע שיטה שלא במקומו הוא¹⁰² נכתב, לפי שהקריאה כדרכה היא לקרות

¹⁰¹ צ"ע הרי גמ' ערוכה היא במנחות שם לעיל מינה גבי תיבה בת ב' אותיות שלא יזרקנה בין הדפין, ואפשר לדון דכל זה דין לכתחילה אבל בדיעבד ליכא עיכובא. והפשוט דבדינא דלא יזרקנה בין הדפין היינו באופן דהוי המשך וגמר השיטה, אבל תלייה בעלמא מאמצע השיטה ע"י סימנים בזה לא מצינו תלייה כה"ג בגמ' ובזה דין הר"ן שהוא לעיכובא.

והנה הרא"ש בהל"ק"ט (הל' ס"ת סי' י') איתא ז"ל "ודוקא תולין ביני שיטי אבל לא בגליון שבין שתי העמודים", עכ"ל. ועיין במעיו"ט שם (סק"מ) שכתב עלה "ולא שמעינן ליה מהא דר"ת דבסוף הסימן דלעיל דאמר שאותיות השם יהיו כולן בתוך הדף דהכא כיון שהוא כנגד השטות הו"א דהוי כעין תולין ולשתרי קמ"ל דלא", עכ"ל, דהיינו שהוקשה לו מה הוצרך הרא"ש לכפול דבריו שאין להוציא את השם חוץ לדף וכבר שנאה לעיל מינה ויישב דהכא איירי במוציא חוץ לדף בין השיטין וס"ד דכה"ג שרי למיעבד הכי והוא חידוש, [ע"ע במהר"ם בנעט (רמז תתקנ"ח אות ל"א) מש"כ על דבריו]. ולכאורה יש מקום לבאר דברי הרא"ש דהכא איירי בזרק חוץ לדף באופן שאינו סמוך לדף ובכה"ג גרע טפי מזרק תיבה בת שתי אותיות חוץ לדף דהתם איירי בסמוך לדף וניכר דהוא משוייך לדף, משא"כ בזרק חסרון שבאמצע השיטה מחוץ לדף שאין ניכרת שייכותו לדף הו"ל כחסר ופסול וכו"ל, [ע"ע להלן בדברי הר"ן בתשובה (הו"ד להלן) מש"כ ע"ז].

אלא דאכתי קשה דא"כ אינו דין במסויים בשם אלא בכל תיבה שזרקת חוץ לדף, דבכהאי גוונא שאין ניכרת שייכותו לדף וכו"ל פסול ומדוע הרא"ש כתבה בדין תולה את השם, וצ"ע. ואח"כ מצאתי כדברינו בגידולי הקדש יו"ד (סי' רע"ו סק"א) עיי"ש שהקשה על דבריו כנ"ל שא"כ אינו דין במסויים בשם עיי"ש מש"כ על זה.

¹⁰² עיין לעיל (ע"ד ספ"ה הל' ס"ת סי' ר"ה) מה שהערנו על דברי הר"ן אלו. ע"ע בשערי תשובה (ס"ב סק"ו) [ובפתחי תשובה יו"ד (סי' רפ"ח סק"ג)] ז"ל "עיין בדבר שמואל סי' קנ"ד שכתב שאין לתלות תיבה אחת בין השיטין בכתובת התפילין ומזוזות אף במקום שהכתיבה כסידר בין המוקדמת למאוחרת חדא דגם זה מיקרי שלא כסדרן מחמת שינוי וגם מפני שדרך כתיבתן להיות דקה בלי ריוח הרבה בין שיטה לשיטה לכך אין תולין ע"ש שהביא מתשובת הר"ן סי' ל"ט, ועיין בגינת ורדים כלל ב' סי' ד' באמצע התשובה שאם נדמן להסופר שהשיטה דחיקא מהכיל התיבות ששיר לה אין להתיר שיתלה תיבה אחת למעלה בין השיטות ואח"כ ירד לכתוב כסדר השיטה דלדעת רש"י תפילין ומזוזות חמירי טפי ואפי' בתלויות אות אחת מחזי כמנומר, ע"ש, עכ"ל. [אמנם מסקנת הגינת ורדים גופיה שלא כפי המובא בשע"ת וז"ל שם בסו"ד "העולה מזה שאם אירע לו לסופר ותלה בין השטות בענין דהוי

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' קעו

תשובה לכתוב החסרון בין ב' שטין אפילו לכתחלה שרי, שאפילו שם השם אם חסר קי"ל כמ"ד תולין אותו כדאיתא בפרק הקומץ רבה (ל:), ומאן דפליג בהאי נמי לא פליג אלא משום קדושת השם, אבל בשאר החסרות לית דין ולית דין דשרי למתלי אפילו לכתחלה, וליכא לאפלוגי בהא מלתא בין חסרון מועט לחסרון הרבה דא"כ נתת דבריך לשעורין, הילכך אפילו פ' אח' שלם שחסר שרי למכתביה בין השטין, וראיתי בירושלמי בראשון ממגלה (ה"ט) טעה והשמיט פסוק א' אם יש בו ב' וג' שטין מתקנו וקורא בו ד' אינו קורא בו. ולתלותו בין ב' שטין עד שיצטרך הקורא אחר שהשלים קריאתו לחזור למעלה אל הפסוק האחר אפשר להקל בכך, ואין לחוש לאותו סירוס שכתבת שכיון שהכתיבה התלויה היא דקה יותר מכתב' שאר הדף מנכרא מלתא דלשם תלייה נכתב כן, וכן מוכח זה הירושלמי שהזכרתי שא"א לתלות חסרון ג' שטין בשטה א' בין שטה לשטה, וזה הטעם יספיק שלא לפסלו אם השלים באמצע השטה ונשאר השאר פנוי כדמות פרשה, שהרי הכתיבה דקותה מוכיח שלא לשם פרשה נשאר פנוי. אלא ששם נשלמה תליית החסרון, ובזה יש לסמוך על מנהג הסופרים שנהגו היתר בכך...

אין תולין בהם, תפילין ומזוזות שכתבם כספרים תולין בהם, כלומר האי דלא קתני במתניתין אין בין לענין תלייה, לפי שמה שתולין בספרים ואין תולין בתפילין ומזוזות אינו מחומר תפילין ומזוזות ולא מקולן של ספרים, אלא מפני דרך כתיבתן אמרו כן לפי שהספרים כתיבתם גסה ויש ריוח הרבה בין שיטה לשיטה תולין, אבל תפילין ומזוזות מתוך שכתבתם דקה אין תולין, ולפיכך תפילין ומזוזות שכתבם כספרים תולין בהם וספרים שכתבן כתפילין ומזוזות אין תולין בהן, ולפיכך לא נשנה במשנתנו באין בין, זהו מה שנראה לי בפירוש הקושיא הזאת השנויה בירושלמי¹⁰⁴.

ומעתה יש לדון בדבר בהפך, שכיון שאף התלייה כשרה בתפילין ומזוזות אלא מפני דרך כתיבתן הוא שאמרו אין תולין ש"מ דתלייה כסדרן מקרי, דאי לאו הכי מן הדין היתה פסולה מדתניא כתבן שלא כסדרן הרי אלו יגנזו, וכיון שנתברר שהתליה כתיבה כסדרה מיקרי אין ללמוד ממנה להשמטה הנזרקת בין הדפין שנכתבת שלא במקומה, שאלו מפני אותן הסימנים הדבר ברור שאלו לא מעלין ולא מורידין, ולפיכך אין להכשיר לקרות באותן ספרי (תורות) [תורה], אלא אם כן יעידו אנשים שראוי לסמוך בהן שנהגו לקרות בהן ע"פ גדולים ואז נסמוך על מה שנראה לי מדברי הראשונים ז"ל ועל המנהג, אבל זכורני שכשהייתי תינוק שקנה א"א ז"ל ספר תורה שהיה כתוב על דרך זה עודנו אתי ולא הכשירו א"א ז"ל לקרות בו.

חשיב לה הכא במתניתין משום דחומרי תפילין ומזוזות קא חשיב אבל לא קוליהו עיין שם, עכ"ל. הא קמן דאפילו שאין להשמה נראה לעין אחר הכתיבה מ"מ הוקשה לו לרמב"ם אמאי לא קתני לה במתני' דאין בין תפילין וכו', וזה שלא כמהר"י קצבי המובא בדבריו.

אמנם למה שדגנו לעיל לחלק דדינא דכתיבה כסדרן אינו שינוי בחפצא עצמו ורק דין במעשה כתיבה בזה י"ל דלכך לא קתני להו דהמשנה מחלקת בין החפצא דתו"מ לחפצא דס"ת ולא בדינים שאינם משנים את עצם החפץ, לפי"ז י"ל דלשמה אינו דין במעשה כתיבה גרידא אלא חלות בחפצא שנעשה לשמה ולכך שפיר הוקשה לרמב"ם אמאי לא קתני לה במתני', ואולי אפשר להעמיס כן בדברי הר"י קצבי שאין כוונתו לנראה ויכיר לעין אחר הכתיבה אלא עיקר כוונתו לשינוי בחפצא אחר הכתיבה ולא דין במעשה כתיבה גרידא דז"ל המהר"י קצבי בתשו' (סי' א') "ועל כתיבת הפרשיות או התיבות שלא כסדרן נוכל לומר דלא נחית תנא דמתני' למימר אלא החילוק שיש בין ספרים לתפילין ומזוזות הנכתבין ועומדין לפנינו אבל מה שצריך הסופר להזהר בעת הכתיבה לא תנא, עכ"ל, עיי"ש עוד. [ע"ע בשו"ת חת"ס או"ח (סי' ח'), וברש"ש הנ"ל (ובפור"י שם), ובחזו"א או"ח (סו"ס ה'), מה שישבו על קושיא זו, וע"ע בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' י' אות י"ז) ואין ישובו עולה רק לשיטת התוס' המובאת בדבריו ולא לפי מש"כ הראשונים כאן דגם במזוזות אין לתלות משום דהו"ל שלא כסדרן].

¹⁰⁴ עיין שו"ת חת"ס (שם) שהאריך בביאור הירושלמי ובדברי הר"ן.

א"ר זעירא א"ר חננאל אמר רב קרע הבא בשני שיטין תפור וכו'

בתוך שלש שטיין ר"ל שנכנס ג' שטיין בתוך הכתב לא יתפור אלא יסלק
היריעה ויכתוב אחרת במקומה. ולא אמרן אלא בעתיקא כלומר קלף
ישן. ופרש"י ז"ל שהקרע מגונה בו אבל בחדתא אפילו בתוך ג' יתפור
ואמרו שם לאו חדתא חדתא ממש ולא עתיקא עתיקא ממש אלא הא
דעפיצן הא דלא עפיצן, ופרש"י ז"ל שכל שנתעבד בעפצים נוטה
לשחרות ודומה לישן וכל שנכנס בתוך ג' לא יתפור אלא שישלקנה,
אבל כל דלא עפיצן הוא לבן ודומה לחדש ואף בתוך ג' לא יתפור.
אלמא שיש ס"ת בלא עבוד עפצים. ועכ"פ צריך לפרשה שהוא נעבד
בדברים המכוצים את העור כעפצים כדי להוציאו מדפתרא, ומ"מ
לגדולי המחברים ראיתי הפך הדברים, דעפיצן הוא נקרא חדש ודלא
עפיצן נקרא ישן והא שכתבו בתוך שלש לא יתפור בישן שאין עפצו
ניכר, אבל אם נכר הגויל שהוא עפוף אף בתוך ג' יתפור. ולמדנו עוד
מדבריהם דהאי דקאמר דלא עפיצן פירושו שאין עפצו נכר בו. ונ"ל
בפירושה דעפיצן שנתעבד בעפצים הרבה ונתחזק הגויל הרבה ואף
בתוך ג' דיו בתפירה, ודלא עפיצן שלא נתעבד אלא במעט עפצים ולא
נתחזק כ"כ וכל שבתוך ג' לא דיו בתפירה. או שמא פירושה דלא עפיצן
שלוש שנים כלה רוב עפיצתו ואינו חזק כ"כ. ונמצא שאף דלא עפיצן
האמור כאן מעובד הוא אלא שאין בהם אלא מעט.

קרית ספר (למאירי) מאמר ג חלק ב

ולענין התפירה אם מבפנים אם מבחוץ, שנינו בשני של סופרים
אין דובקין בדבק ולא כותבין במטלית ולא תופרין במקום הכתב ולא
מבפנים אלא מבחוץ, ר"ל שכשמחבר יריעה בחברתה ובא לתפור
שהוא צריך לכרוך מעט מקצה היריעה שתהא התפירה באותן
הכריכות, ואומר עכשו שאותו המעט שהוא כורך שהוא כורכו לצד
אחורי הספר ולא בפנים במקום הכתב, ודבר זה לא סוף דבר
כשתופרין את הספר מתחלה אלא אף כשנקרע והוא בא לתפור את
הקרע כך הוא הדין שהרי זו של דובקין בדבק בס' שנקרע הוא, וכבר כ'
מ"ש במנחות פ' הקומץ קרע הבא בתוך ב' שטיין יתפור בתוך ג' לא
יתפור, כלו' כשנקרע הגליון ונתפשט הקרע עד שנכנס בתוך הכתב
ונקרעו ב' שטיין עמו יתפור, כלומר שאינו צריך לסלק את היריעה אבל
ג' שטיין לא יתפור אלא יסלק את היריעה ויכתוב אחרת במקומה ולא
אמרן אלא בעתיקא אבל בחדתא אפילו בתוך ג' יתפור ואמרו שם לאו
חדתא חדתא ממש ולא עתיקא עתיקא ממש אלא הא דעפיצן הא
דלא עפיצן וכבר כתבנו פירושה לדעת גדולי הרבנים ומה שנתחדש בה
בדברי גדולי המחברים, ובא ללמוד עכשו שקרע זה אם בא לדבק

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' רג

משפט לתפור ס"ת תניא במסכת סופרים אין דובקין בדבק ואין
כותבין על גבי מטלית ולא תופרין במקום הכתב אמר רבי שמעון בן
אלעזר משום רבי מאיר דובקין בדבק וכותבין על גבי מטלית אבל אין
תופרין במקום הכתב מבפנים אלא מבחוץ. ונראה דהך ברייתא מיידי
בס"ת שנקרע הדף עצמו ולכך קאמר אין תופרין במקום הכתב
מבפנים אלא מבחוץ. ואי מיידי לתפור שתי יריעות יחד היה לו לומר
אין תופרין בצד הכתב ולא במקום הכתב והתם נמי קתני ספר שנקרע
טולה עליו מטלית מבחוץ. ועוד שנינו במס' סופרים וכן איתא
בירושלמי פ"ק דמגילה אמרין הלכה למשה מסיני שיהו כתובין
בעורות וכותבין בדיו ומסרגלין בקנה וכורכין בשער וטולין במטלית
ודובקין בדבק ותופרין בגידין. וכשהוא תופר יתפור כתפירה הזאת
משמע דמיידי בנקרע היריעה וקאמר שמבחוץ ישם מטלית אם יחפוץ
או קלף בדבק או אם ירצה יתפור הקריעה בגידין אף על פי שרגילות
הוא לתפור הקריעה אפי' במשי. מ"מ האי מילתא ותופרין בגידין
מיידי לתפור יריעות זו אצל זו.

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) לא:

בין דף לדף, פי' אם נקרע עד כנגד הכתב שאלמלי היה בכתב היה
יותר מג' שיטין. ובין שיטה לשיטה, אם נקרע יתפור או לא יתפור,
ל"ה. וכיון דסלקא בתיקו אית לן למיזל לחומרא הילכך בין דף לדף
יותר מכנגד ג' שיטין לא יתפור אבל כנגד (אידך של) שלש שיטין יתפור
דלא עדיף קרע דבין דף לדף מקרע הבא בתוך הכתב דעד שלש יתפור
אבל בין שיטה לשיטה לא יתפור כלום משום דהבעיא דבין שיטה
לשיטה היא אם מותר לתפור כלל כדפרש"י. והטעם הוי משום דגרע
טפי משום דנראה כמי שמסלק הדף וכיון דסלקא בתיקו לא יתפור
כלל, ומ"מ נראה דדוקא תפירה לפי שהוא גנאי לתפור הכתב אבל
לדבק נראה דשרי והכי נמי איתא במס' סופרים [פ"ב הי"א] אין
דובקין בדבק ולא תופרין על גבי הכתב א"ר שמעון בן אלעזר משום ר'
מאיר שדובקין בדבק אבל אין תופרין במקום הכתב לא מבפנים ולא
מבחוץ אלמא דשרי דביקה במקום שאסור תפירה.

קרית ספר (למאירי) מאמר א חלק ג

בפרק הקומץ קרע הבא בתוך שני שטיין יתפור, כלומר גליון של ס"ת
שנקרע ונכנס הקרע שני שטיין בתוך הכתב יתפור ויש לו תקון בכך

בנרבונוא בדבק של דג מאחריה ולא בדבר אחר וכן העיד לי ר' אבא מרי ז"ל. ואני חוכך להחמיר אף באלו שהרי מ"מ כשנקרע גוף האות כבר נפסדה צורתה וכשתיקן בתפירה אפילו בדבק ומטלית נשארה האות עשויה מאליה והו"ל כחך תוכות זה דעתי בענינים אלו, ולרוב מפרשים ראיתי שהכשירו כל שבא בשני שיטין אף כשנגע הקרע בגוף האות הואיל ולא נפסדה צורת האות בתפירתו והוא ששאלו בין דף לדף ובין תיבה לתיבה כגון שנתפשטו מג' ולפנים ושאלו בה אם יתפור אחר שאינו נוגע בגוף הכתב או שמא לא יתפור אחר שנכנס בתחום ג', ואף ר"ש ז"ל פי' בין תיבה לתיבה האמור כאן בין שטה לשטה ואח"כ מצאנוה כן גירסא בהדיא בגמרות מדוייקות ולגי' זו אפשר לפרש הראשונה בשלא נגע בגוף האות אלא בין תיבה לתיבה ומתוך שהמקום דחוק בתוך ג' לא יתפור או שמא פירושה שהשאלה היתה אם בין תיבה לתיבה או בין שטה לשטה או בין דף לדף צריך תפירה אם לאו אחר שלא נגע בגוף האות ולא הוכר בה, ומתוך כך פסקו שהוא צריך תפירה. אלא שנראה דוקא בדיעבד.

...וְצִירִיךְ שתהא תפירת הקרע מבחוץ ולא מצד הכתב, וכן בקרע. ואם רצה לדבוק מבחוץ בדבק או לטלות עליה מטלית רשאי, וכל קרע שבא בתוך ב' שיטין יתפור בתוך ג' לא יתפור. ולדעתנו דוקא בקרע שלא נגע בגוף האות, ויש מכשירין אפילו בקרע שנגע בגוף האות...

וכל שנקרע בין דף לדף או בין שטה לשטה אף בתוך ג' יתפור, ויש אומרים כן אף בין תיבה לתיבה הואיל ולא נגע בגוף האות, ולדעתנו כל בין תיבה לתיבה הדבר מספק הואיל וקרוב כ"כ לנגיעת אות...

שו"ת הריב"ש סי' ל

שאלת: על מעשה שהיה, כי יהודי היה מתפלל על ראש הבימה ביום שבת, וכשהיה גולל ס"ת בתוך התיק, נקרע הס"ת מן הגליון שלמטה במקום התפירה, ונכנס הקרע בתוך הדף, ולקח כמו ו' או ז' שיטין כמין קשת, ועבר כל הדף עד הדף האחר. ונסתפק לך, אם מותר לתקנו. כי ראית בהלכות ס"ת לר"ם ז"ל, שכתב ס"ת שנקרעה בו יריעה, בתוך ב' שיטות, יתפור, בתוך שלש, לא יתפור; בד"א, בישן שאין עפצו נכר. אבל אם נכר הגויל שהוא עפוף, תופר אפילו קרע הבא בתוך שלש. נראה מדבריו, שאפילו בגויל שעפצו נכר, אין לו תקנה בתפירה ביתר משלש, כמו בישן בתוך שלש. ותמהות, למה אחר שהגויל חדש וחזק, ויוכל לסבול התפיר, למה לא יתפור מה לי ג' מה לי ד' אלא א"כ יאמר, שבתוך ב' או ג' יוכל להזהר בתפירה, שלא תחסר אות, או שלא תשתנה צורת האותיות, וביותר משלשה לא יוכל.

תשובה: לשון הגמ' (בפ' הקומץ רבה לא:) הוא זה קרע הבא בב' שיטין, יתפור, בשלש, לא יתפור. א"ל רב זוטי לרב אשי הכי אמר ר'

הקרעים מבחוץ מאחורי הכתב בדבק או לטלות מבחוץ מאחורי הכתב של גויל ולכתוב עליו מה שחסר, מן הכתב אם יש בקרע חסרון או לתפור הקרעים רשאי, ומתוך כך אמרו בברייתא זו של מס' סופרים על הבא לתפור שאינו תופר במקום הכתב כל' שלא יתחוב המחט בתוך האות אלא בין אות לאות או בין תיבה לתיבה.

ומה שאמר אח"כ ולא מבפנים אלא מבחוץ נראה לי דאתחילת תפירה קאי כלומר שאם לא נקרע אלא שנתפרדה יריעה מחברתה ובא לכתוב יכרוך הכריכה מבחוץ ולא מבפנים כמו שהיה מתחילה, והוא שאמרו בירושלמי בראשון של מגילה טולין במטלית ודובקין בדבק ותופרין בגידין וכשתופר יתפור כתפירה הזאת, ר"ל כמו שהיה תפור מתחילה בכריכה מבחוץ, ומכאן כתבו רבים שאף הקרע צריך לתפור בגידין, וכן כתבו גדולי המחברים ואף בזו של מנחות אמר והני מילי בגידין אבל בגרדין לא ופירושו חוט של מטוה, ויש מפרשים הנימין שנשתיירו בסוף הבגד וחותרין אותן ממנו לאחר שנארג, ואני תמה מה הוצרך לומר אבל בגרדין לא ומאחר שהודיע שהוא צריך לתפירה בגידין ודאי גידין דוקא, ושמא מתוך שהוא קרע הייתי סבור לומר שיהא כשר אף בגרדין, ויש גורסין ובגרדין לית לן בה ומפר' בה חתיכות ארוכות וקצרות שעושין מן הקלף וכיון דמינו הוא מותר, ומכאן סמכו לתפור הקרעים במשי שתפירתן חזקה כשל גרדין, ויש מתירין בגרדין אף בתפירת כל הספר ולא דוקא גידין אלא כל שבמינו.

ושאלו בה בין דף לדף מאי בין תיבה לתיבה מאי ונראין הדברים בפ' סוגיא [כ"ח ב'] זו שכל שנכנס הקרע בתוך האות אין לו תקנה בתפירה שהרי מ"מ אין כאן אות שלימה...

ונשוב לדברינו שמאחר שנקב מועט מפסיד צורת האות לפעמים ופוסל, כ"ש קרע, ומתוך כך נראה לפרש קרע הבא בתוך ב' שיטין שנתגלגל משפת גליון היריעה לבין השטין בלא נגיעת אות, ושאל בין דף לדף מאי. כלומר שאינו אף במקום כתב אלא שמתפשט כ"כ שאלו נתאלכסן לבין השטין היה מגיע ליתר מג', ושאל עליה אם יש לה תקון בתפירה אחר שאינה במקום כתב, או שמא יסלק אחר שנתפשט כ"כ שאלו היה במקום כתב הגיע לג' שיטין או יותר. ואח"כ היפך בשאלתו כשנזדמן הקרע שנתאלכסן משפת היריעה ובא לו למקום הכתב בתוך ב' שיטין לבד אלא שנכנס הקרע בין תיבה לתיבה שהוא מקום דחוק מי אמרינו הואיל ובין תיבה לתיבה הוא כנגיעת אות הוא ופסול או שמא הואיל ואין כאן נגיעת אות להדיא ולא נכנס אלא שני שיטין יתפור ונשארו שתייהן בתיקן. ופסקו גדולי המחברים בשתייהן שיתפור. הא מ"מ כל שהקרע נגע באות לא יתפור אלא יסלק, שא"א שלא יהא הקרע זו ממקומו ותפסד צורת האות אלא שאפשר שיהא לה תקון בדבק או במטלית מאחורי הכתב וכן היו מנהיגים גדולי זקננו

ספרי דידן אפילו בשלש יתפור וכיון דשרינן בשלש הוא הדין בארבע וחמש ואפילו טובא ל"ש דוקא בגידין אבל בשאר דברים לא כדאיתא התם בהדיא דוקא באותה יריעה אין קורין אבל בשאר יריעות קורין... ושלוש שמשון בר אברהם.

שו"ת הריב"ש סי' לא

ומה ששאלת עוד: אם יש לו תקנה בלא סלוק היריעה, שיתקננו בדבק טוב מלאחריו במינו בלא תפירה.

תשובה: אם היה הקרע בישן תוך ב' שטין, ובחדש תוך שלש, שיש להם תקנה בתפירה, היה אפשר לומר דהוא הדין בדבק. ומ"ש בגמרא והני מיילי בגידין, אבל בגרדין לא; זהו כשבא לתקן בתפירה. משום דכל תפירת ס"ת צריך שתהיה בגידין. כדאמרינן בפ"ק דמגילה (ח:), גבי מתני' דאין בין ספרים לתפלין ומזוזות וכו'; הא לטומאת הידים, ולתופרן בגידין, זה וזה שוין. ואף במגילה אמרינן, שאם תפרה בחוטי פשתן, פסולה, משום דנקראת ספר; אבל בדבק, ולשים מעט קלף דק עליו מבחוץ, אפשר שיהי' כשר. כמו ששנינו במס' סופרים, ואיתא בירושלמי (פ"ק דמגילה), הביאה הריא"ף ז"ל בהלכות ס"ת, הלכה למשה מסיני שיהיו כותבין בעורות, וכותבין בדיו, ומסרגלין בקנה, וכורכין בשער, וטולין במטלית, ודובקין בדבק, ותופרין בגידין וכו'. ומפרש, כי מה שאמר דובקין בדבק, מייירי בקרע, ותופרין בגידין, מייירי לתפור היריעות זו בזו, או בקרע אם בא לתפור. אבל כל מה שנקרע למעלה מב' שטין בישן, ולמעלה משלש בחדש, דאסיקנא בגמ' דילן דלא יתפור, אין לו תקנה אלא בסלוק היריעה, כמש"כ רש"י ז"ל. והריא"ף והר"ם ז"ל לא הביאו כלל תקון הדבק, ואפי' בתוך שלש. וההיא דמס' סופרים ודירושלמי, בתפלין הוא, שמצריך לדבק הפרשיות של יד בדבק, או הקלף שכורך עליהן, ואם לא נהגו כן. גם שם במסכת סופרים, ברייתא אחרת, דתני בה פלוגתא אי דובקין בדבק, או לא; ולת"ק דברייתא, אין דובקין בדבק, ור' שמעון בשם ר' מאיר סבר, דובקין בדבק, ויחידאה הוא.

שו"ת תשב"ץ ח"ב סי' רסט

עוד שאלת ס"ת שיש בו כמה דביקו' ויש בו קרע בגליון שלמעל' ונמשך עד שש שטות אם כשר לקרות בו אם לאו. דע כי הדבוק' יש להם תקנה בהפרדה ואם לא הפריד פסול דהא אמרי' בפ' הקומץ רבה (כ"ט ע"א) כל אות שאין גייל מקיף אותה מארבע רוחותיה פסולה. והיריעה הפסולה אין לה תיקון אלא בסלוק. דהא אמרי' התם (ול"א ע"ב) קרע הבא בתוך שני שטין יתפור. בתוך שלש שטין לא יתפור. והא דאמרי' בתוך שלשה יתפור אוקימא בחדתא דדוקא תוך שלשה אבל

ירמיה מודפתי משמיה דרב הא דאמרת בשלש לא יתפור, לא אמרן אלא בעתיקתא, אבל בחדתא לית לן בה. ולא עתיקתא עתיקתא ממש, אלא הא דעפיצן, הא דלא עפיצן והני מיילי בגידין, אבל בגרדין, לא. בעי רב יהודה בין דף לדף, בין שטה לשטה, מאי תיקו ע"כ בגמ'. ואף על פי שמלשון הגמ', שאמר אבל חדתא לית לן בה, היה אפשר לפרש, דלית לן בה כלל, ואפי' למעלה משלש יתפור, דליכא קפידא בחדתא. אבל אין סברא לומר כן, אלא כמו שיש חלוק בעתיקתא בין שנים לג', כך יש חלוק בחדתא בין ג' לד'. וכן נראה מלשון הר"ם ז"ל, שכתב תופר, ואפי' קרע הבא בתוך ג' ומינה הא ביתר משלש, לא. כדאמרינן (בפ' היה קורא טו), גבי מים לתפלה וה"מ לפניו, אבל לאחריו, אפי' מיל אינו חוזר. ומסיים בה מיל הוא דאינו חוזר, הא פחות ממיל, חוזר. וכן בפ' מי שמת (קמו) דתנן גבי סבלונות אכל שם סעודת חתן אפי' בדינר, אין אלו נגבין ואמרינן בגמ' אמר רבה לא שנו אלא בדינר, אבל פחות מדינר, הרי אלו נגבין. ואקשינן פשיטא דינר תנן ושני לה דאלמא, כל כי האי לישנא, דוקא הוא. וכן נראה מלשון רש"י שפי' במאי דבעי בגמ' בין דף לדף, אם נקרע עד כנגד הכתב שאלו היה בכתב, היה יותר משלשה שיטין (מנחות לא:). ומדקאמר יותר מג' שיטין, נראה אפי' בחדתא בנקרע בכתב ביותר משלשה שיטין, לא יתפור; דאי בחדתא, לעולם יתפור. וכי בעי בגמ' בין דף לדף, מייירי בעתיקתא, הו"ל לרש"י ז"ל לומר ביותר משני שטין. ומה שתמהת מה טעם לחלק בין שלשה ליותר מג', כיון שהגויל חדש וחזק וסובל התפירה ואמרת, שביותר מג' שטין, תשתנה צורת האותיות; לא מן השם הוא זה. דלעולם, כל שתשתנה צורת האותיות, אפי' בתוך שנים, לא יתפור. ועוד, שאם הטעם מפני צורת האותיות, מאי בעינן בגמ' בין דף לדף פשיטא דיתפור דהא ליכא שנוי צורת האותיות; ואיך עלתה הבעיא בתיקו אלא, הטעם הוא, שכל שהתפירה גדולה, אין זה הדר. ונתנו חכמים שעור לחדש, שנכר עפצו, שלש שטין בתוך הכתב והישן, שני שטין. לפי שהקריעה בישן יותר מגונה, שנראה שהוא מחמת רקבון. וכן פי' רש"י ז"ל עתיקתא, קלף ישן, ומגניא ביה קריעה.

שו"ת הרא"ש כלל ג סי' יא

קרע של ס"ת אינו פוסל בגליון, אם לא שיגיע לתוך שיטות הכתב. והקרע יכול לתופרו שלא בגידין, כי הוא תקון הקלף, ולא הוזכרו גידין אלא בחבור היריעות.

מרדכי גיטין [הגהות מרדכי רמז תסג]

השיב השר משאנץ וששאלתם על ס"ת שנקרע שלש שיטין הא א"פ הקומץ רבה א"ר חננאל אמר רב קרע הבא בשני שיטין יתפור ומסיק התם דהא לא יתפור מייירי בדאפיצן אבל לא אפיצן כי הני

יתר מכאן אפילו בחדתא לא יתפור ואין לה תקנה אלא בסלוק וגניזה ולהחליף אותה ודבר זה פשוט הוא.

שו"ת תשב"ץ ח"ג סי' רז

שאלה ספרי תורה יש בכאן שהם מקורעים בתוך היריעה ועבר הקרע כמו ששה או שבעה שטין אם אפשר לתפרם ביתר משלש או לאו כי מסופקני בדברי הרמב"ם ז"ל (פ"ט מה"ס"ת הט"ו) שאמ' בישן שניכר שהוא עמוץ שתופר אפי' קרע הבא בתוך שלש אם בדוקא כתב הרב כן בתוך שלש הא ביתר משלש לא או כיון שניכר עפוצו תופר קרע אפי' הבא בתוך ג' ואין ה'נ' אפי' ארבע וחמש ואם אפשר לתפירה ביתר מג' אם נוכל ג'כ לדבקו בדבק טוב מאחורי היריע' כדין תפירה ואם החמירו בתפירה מפני שני האותיו' בדבק ליכא למיחש ושמא לזה חלקו בתפיר' ולא חלקו בדבק ומה שהביא הרי"ף ז"ל בהלכו' ס"ת הלכה למשה מסיני שיהיו כותבין וכו' עד דובקין בדבק לא ידעתי אם זה הוא דבוק ששאלנו עליו או ענין אחר ולמה לא הזכירו הרמב"ם ז"ל.

תשובה: בענין קרע הבא בתוך שלש שטין שמחלק התלמוד (מנחות ל"א ע"ב) לחדתא לעתיקא ובין אפיצן ולא אפיצן נרא' דטעמא הוא דבעינן שתהא התפירה חזקה שלא יהא נוח להקרע שם יותר משאר מקומות מאותה יריעה ומשום הכי כשהיריעה היא חדשה אי נמי עפוצה שעדיין ניכר עיבוד העפצים ולא נתישן כל כך שאינו ניכר בו העיבוד כדברי הרמב"ם ז"ל או אפי' הוא ישן הרבה כיון שאין הספר בעיבוד סיד אלא בעיבוד עפצי' כמו שפי' ר"ת ז"ל אי נמי שיהא פירוש אפיצן לשון חיבור כמו בורית אפוצה שבפ"י מאהלות כמו שפי' התוספו' בשם רבינו יחיאל ז"ל ופי' אפיצן תפיר' מחוברת ביותר הנה הטעם בכל זה שתהי' היריעה חזקה וכשאינו אלא שני שטין הקלו בתפירה חלושה זהו הנרא' ממשמעות ההלכה מעתה נוכל ללמוד לענין שאלתך דלאו דוקא תוך שלש שטין אלא אפי' יותר אם התפיר' היא חזקה שלא ליחוש שכשיקראו בו זה ימשוך מכאן וזה ימשוך מכאן שישב ליקרע שם יותר משאר מקומות וגם לדברי המפרש שטעם אפיצן הוא משום שאין התפיר' נראית כל כך ג'כ יש לומר שאין חילוק בין ג' שיטין ליותר מג' שטין כלפי טעם זה אינו אלא משום התנאה לפניו במצו' ואינו נוי לספר אם התפיר' נכרת בו ואם נעשית בצד שאינה נכרת כ"כ מה לי ג' מה לי יותר מג' ומה שהקילו בשתי שטין אפי' בדלא אפיצן הטעם הוא כמו שהזכרתי שכיון שאינו אלא מועט הקלו אפי' היא חלושה התפיר' ונכרת לפי כל אחד מהפירושים אלא שרש"י ז"ל פי' בהפך דבדאפיצן אפי' חדתא נכרת התפיר' מפני שהוא שחור. ושאלתך על הירושלמי שהביא הרי"ף ז"ל בסוף הל' ס"ת טולין במטלת ודובקין בדבק אם נאמר על קרע הבא בג' שטין דע כי בעל התרומה ז"ל הביא זה בהל' ס"ת ופי' דמיירי בס"ת שנקרע והביא

ראיה ממסכת סופרים דקתני התם (פ"ב הי"א) ס"ת שנקרע טולה עליו מטלת מבחוץ ועוד כתב כי במסכת סופרים שנו וכן הוא בירושלמי בפ"ק דמגלה (ה"ט) הלכה למשה מסיני שיהיו כותבין בעורות וכותבין בדיו ומסרגלין בקנה וכורכין בשע' וטולין במטלת ודובקין בדבק ותופרין בגידין וכשהוא תופר יהא תופר בתפיר' הזאת וכתב הרב ז"ל הנז' דמהכא משמע דמיירי בנקרעה היריע' וקאמר שמבחוץ אם יחפוץ ישם מטלת או קלף בדבק או אם ירצה יתפור היריע' בגידין עכ"ל ספר התרומה וכו' הרא"ש ז"ל כי הוא הי' רוצה לעשות מעשה לטלו' במטלית ולדבוק בדבק ורבו הר"ם מרוטנבורק ז"ל לא הניחו לסמוך על בעל התרומה בזה וטעמו הי' שכיון שכשקורין בו זה מושך מכאן וזה מושך מכאן ישוב הקרע אין סומכין על הדביקה הזאת ובאמת שזו חששא רחוקה היא והכל כפי מה שיראה על המתקן אם רואה שתקונו יפה עולה יתקן אם א"א להחליף היריע' כדי שלא יפסל הספר לגמרי וכבר ראית מה שהזהיר הרמב"ם ז"ל שבעת התפיר' לא תחסר אות אחת ולא תפסד צורתה ולא תהי' נפסקת ואם נפסקה אות אחת ואחר הדבוק מחזי' לדבקה דבוק יפה בעור עצמו שאינו ניכר ההפסק יראה שהוא מותר אף על פי שנקרע שם העור דהוה לי' כתיב' תמה שפיר שהרי אמר בפ' העור [והרוטב] (ק"ט ע"ב) ובפ' הקומץ רבה כל נקב שהדיו עובר עליו אינו נקב זה נ"ל להשיב בזה ואיני יודע טעם להשמטת הרמב"ם לזה הירושלמי ורבו הרי"ף ז"ל ואחרים כתבוהו להלכה ויש לסמוך עליהם.

ודע כי בכאן אירע בס"ת אחד נקרע יותר מג' שטין והרב ר' יצחק בר ששת ז"ל פסלו ואני הייתי מכשירו והוא שלח לי ע"י אבידן נ"ע ור' משה עמאר נ"ע וספ' תשובותיו שהוא השיב לבגאיה כן ואני עניתם כבר הורה זקן והם ספרו לו הדבר' והם חזרו לי ואמרו לי משמו שאם יש לי טעם להכשירו לא יחוש למה שכ' בתשובותיו ואני אמרתי להם שיאמרו כי מה שאמר בתלמוד קרע הבא בתוך שתי שטין יתפור בתוך ג' לא יתפור ואסיקנ' דאפי' בתוך ג' שטין יתפור לאו דוקא שלש שכן דרך התלמוד כשאומרים מספ' מועט ומוסיפין עליו לאו דוקא אותו תוספ' המועט והבאתי ראיה מפ' הבא על יבמתו (ס"ד ע"ב) דאמרי' התם מלה ראשון ומת שני ומת ג' לא תמול ולא דוקא ג' אלא ה"ה רביעי וחמישי והראי' מדפליג רשב"ג ואומר שלישי תמול רביעי לא תמול אלו היו הדברים והסכים הרב ז"ל עמי בהכשירו והרי אנו קורין בו והעיקר בכל זה הוא דאזלי' בתר טעמא אם התפירה הוא מהודק' יפה ואינה נכרת וישאר נוי לספר עושין אותו בדבק או בתפירה אם לא נשתנו צורות האותיות.

שו"ת מהרי"ק סי' קכב

ואשר רצה מורי לדקדק מרוב פילפולו אשר פירשו המפרשים דההיא דדובקים בדבק איירי היכא דנקרע דמשמע דוקא נקרע אבל לא נחסר. אנכי הצעיר לא ראיתי בזה ראיה שהרי מה שפירש דאירי בנקרע לא אתא לאפוקי חסר וכל עצמם לא באו אלא כדי שלא נטעה לומר דקאי לענין חיבור היריעה אשה אל אחותה או כדי שלא נטעה לומר דקאי אתפילין כמו וטולין במטלת לדעת הרמב"ם והספר מצות גדול שפירשו דצריך לכרוך הפרשיות במטלית וס"ל דהאי טולין במטלית קאי אתפילין כמו ההיא דכורכן בשער וכן משמע לשון הספר מצות גדול שכתב וז"ל ויש לפרש דובקין בדבק בקרע ספר תורה אמצעי' היריעה ותופרין בגידין יריעה לחברתה ונהגו לתפור קרע אמצעיית היריעה במשי עד כאן לשונו משמע דלא קאמר הכי אלא כדי שלא נטעה לאוקומי אידי ואידי אקרע אמצעיית או אידי ואידי לחבר היריעות דהכי הוה משמע לישנא אי דלא קשיא להו לישנא דברייתא דמסכת סופרים כמו שכתב ספר מצות גדול עצמו במצות ספר תורה וכן ספר התרומה גם לשון ספר התרומה שילחי הלכות ספר תורה מוכיח כן בהדיא דאתא לאפוקי דלא נימא דההיא דתופרי' בגידין קאי אהיכא דנקרע ספר תורה ולא יקשה למנהג שנהגו לתפור במשי וכן כדי שלא יהיה מוכרח לומר דצריך לתפור מבחוץ אף כשתופר היריעות זו לזו כמבואר שם וגם לשון הסמ"ג הנזכר למעלה יש לישבו דבא לאשמעינן דאע"ג דההיא דטולין במטלית קאי אתפילין לפי שיטתו כאשר פי' לעיל מינה ודלא כספר התרומה דמפרש לה לענין קרע ספר תורה שטולה עליו מבחוץ אפילו הכי ההיא דובקים בדבק קאי אקרע ס"ת והיינו נמי שהזיק המ"ק לפרש דובקים בדבק אם נקרע ספר תורה שגם הוא ירד לשיטת הרמב"ם והסמ"ג דמפרש וטולין במטלית לענין תפילין ודלא כספר התרומה ומאחר שלא ירדו להשמיענו שמותר לדבק בדבק כ"א כדי שלא נטעה להעמיד לענין חיבור היריעה או לעני' תפילין נוכל לומר דה"ה נקרע וחסר ולא למעוטי חסר נקטי ונקרע, ועוד דנקרע משמע... ומכל מקום לעולם אימא לך דלשון קריעה משמע בין בחסרון בין באין בו חסרון כמו שהוכחתי לעיל.

ומאי דמייתי מר רביה מספר הטורי' שאסר מהר"ם ליטלו' במטלות ע"ג הקרע מבחוץ ומדבקי בדבק ודאי לכאורה משם היה נראה ראיה דלדברי מהר"ם אסור אמנם צריך להתיישב בדבר והדבר צריך תלמוד דלפי דברי מר שאין רוצה לחלק בין טולה במטלת לטולה בקלף וקשה קצת היאך חולק מהר"ם על דברי הירושלמי דקאמר דהלכה למ"מ כו' עד וטולין במטלית דובקין בדבק ואם כי ודאי נוכל ליישב דס"ל למהר"ם דטולין במטלת קאי אתפילין כלומר שכורכין כל פרשה ופרשה במטלית כשיטת המיימוני ובודאי שכן הוא דעת מהר"ם

לפי הנראה לע"ד מכל מקום הא דקאמר דובקין בדבק כו' קאי אס"ת שנקרע לכאורה לכ"ע וכן כתב בסמ"ג וכן בסמ"ק ואף על גב שפירש ההיא דטולין במטלית לענין תפילין ופשיטא שאין לומר שמהר"ם יעמיד ההיא דירושלמי דדובקים בדבק כגון שנקר' שלא כנגד הכתב דממה נפשך אי ס"ל דאף בנקרע שלא כנגד הכתב מפסיל בשום ענין וכי האי גוונא מיירי א"כ מניה יש להוכיח דסתימת דבק הויא סתימה מעלייתא אפילו היכא דמפסיל בלא סתימה וא"כ ה"ה כנגד הכתב דכיון דבתריווייהו מפסיל אם לא דבוקו היאך יתכן דפעם אומר לדבק טוב הוא לתקן המעות ופעם לא יועיל אין זה סברא כלל ואי סבירא דשלא כנגד הכתב לא מפסיל אפי' היכא שלא דבוקו ומשום הכי שרי לדובקו בדבק א"כ יקש' מה השמיענו הירושלמי דגם הוי הלכה למ"מ דשרי לדובקו בדבק כיון דגם בלא דבק שרי וכי גרע משאם לא היה בו דבק כלל ועוד דלשון הירושלמי משמע דצריך לעשות כן דומיא דאינך דכותבין בדיו ובעורות ומסרגלין בקנה ותופרין בגידין דבכולהו קאמר שצריך לעשות כן ואי לא מפסיל בהא קרע דקאמר דובקים אפילו אם לא נסתם אם כן אין צריך לדובקו כלל ואם כן לא הוי דומיא דאינך ואם נאמר דמהר"ם מחלק בין היכא שטלה במטלית שטלה בקלף משום דהכל הולך אחר המעמיד דקי"ל כרבי מאיר בהא כמו שפסק רבינו פרץ וכן ריב"א בפ' קמא דשבת א"ש דהאי דובקין בדבק קאי אדביקת קלף מבחוץ אמנם מורי הרחק זה הדעת ומי אנכי כי אבא לחלוק על דבריו ושמא דקסבר מר דמהר"ם יעמיד דברי הירושלמי כרבי שמעון ב"א שאמר משום רבי מאיר דובקין בדבק וכותבין על גב המטלית אבל איהו ס"ל דיש לנו לפסוק כתנא קמא דאומר אין דובקין בדבק ואין כותבין על מטלית דיחיד ורבים הלכה כרבים אבל מכל מקום לא נתיישב לע"ד דאם מוכרח הוא לו' שישבור הירושלמי דהלכתא כרשב"א היאך יחלוק מהר"ם לו' דאין הל' כרשב"א מאחר שלא מצינו שיחלוק תלמוד שלנו על הירושלמי בזה ואדרבה מצינו שכתב בסמ"ג דדובקין בדבק היכא דנקרע אמצעיית היריעה כו' ולא הביא דברי חכמים החולקים על רשב"א ואומר שאין דובקין כו' וכן הסמ"ק כמו כן הביא ההיא דירושלמי לפסק הלכה אלא שפי' ההיא דטולין במטלית לענין תפילין ולפי הנראה לע"ד כי הלך לשיטת מהר"ם שאסר לטלות במטלת היכא שנקרע ספר תורה וכו' שכן דרך המרדכי גדול וקטן לילך אחר דברי מהר"ם בכל דבר ולכל הפחות אם היה מהר"ם חולק אההיא דדובקים בדבק לא הוה המ"ק שתיק מיניה ומסברא דאיהו הוה ידע טפי בתשובות מהר"ם מינן. ואף אמנם כי לפי הברייתא דמסכת סופרים אשר הביא ספר התרומה מגומגם הוא לפי הנראה לע"ד שהרי כתב בספר התרומה וז"ל תניא במסכ' סופרים אין דובקים בדבק ואין כותבין על גב מטלית ולא תופרין במקום הכתב רשב"א אומר משום רבי מאיר דובקים בדבק וכותבין על גב מטלית

ואם כי באולי ימצא אוקימתות ליישב הברייתא לע"ד אין נראה שיתיישב הלשון על אופניו בע"א שהרי מתחלה תלה הפסול בדביקת ולבסוף בכתיבה ואם יתמה אחד מן המתמיהים היכי שייך כתיבה על גב המטלית עצמו איברא הוא דשייך ביה כתיבה כדתינא בברייתא דבי משנה ומייתי ליה בפ' המוציא יין (דף עט) כתבה על הנייר ועל המטלית פסולה על הקלף ועל הגויל על הדוכסוסטוס כשרה עכ"ל הברייתא ופשיט דהתם מיירי לכתוב על גבי מטלית ממש ואפי' כל תורה דאהא מייתי לה התם ומוקי לה בספר תורה ועוד משמע התם דשייך ביה כתיבה טפי מבנייר מדקתני התם נייר ואח"כ מטלית לפסולה דאם לא כן הוי זו ואין צריך לומר זו. וכי תימא מ"מ יקשה מ"ט דרשב"א משום ר"מ דמכשיר לכתוב ע"ג המטלית עצמו דהא פשיטא דבספר תורה בעינן שיהא כתוב על הספר ואפי' דיפתרא פסול כ"ש מטלית יש לומר דכיון דפסול דמטלית לא שמעינן אלא משום דאיכרי ספר או משום דילפינן כתיבה כתיבה מוכתב את האלות בספר או מן ואני כותב על הספר בדיו כמו שכתב רבינו ברוך בס"ת עד שרצה רבינו ברוך להוכיח דכמו שאין כותבין ס"ת על גב הנייר ומטלית דה"ה נמי על הדיפתרא אם כן פשיטא דהיינו טעמא דר' שמעון בן אלעזר דמשום האי פורתא דאיכתיב על גב המטלית לא פקע שם ספר מיניה ושפיר איכרי ספר כיון דעיקר הס"ת נכתב על גב הספר ולא ע"ג המטלית וראיה ברורה לע"ד ממה שכתב המרדכי בפ"ב דמגילה בשם ראבי"ה וז"ל לא קשיא הא בכולה הא במקצתה פי' כיון דבמקצת כתובה כתיקון כשרה וקרינן ביה בספר עכ"ל. הרי לך דאע"ג דהשמיט אותיות או פסוקים כדאיתא התם בגמ' כתב עלה ר' אבי"ה דכיון דבמקצת כתובה כתיקון דקרינן ביה בספר ואף על פי דאותו פסוק חסר בה לגמרי ואינה כתובה בה כלל כ"ש וכ"ש הוא כשכתוב על גבי המטלית דלא גרע משאם לא נכתב בו כלל ואדרבה טפי עדיף ואין לחלק לענין זה בין ס"ת למגילה דהא בס"ת לא שמעינן דבעינן ספר ואפי' לפסול נייר ומטלית אלא משום דאיכרי ספר או משום דילפינן כתיבה כתיבה ואם כן פשיטא דהוא הדין במגילה דילפינן כתיבה כתיבה כדאיתא פרק שני דמגילה (דף יט) או משום דכתיב בספר וגזרה שוה דכתיבה כתיבה לא איצטרכא אלא משום דיו וכן כתב ראבי"ה דקרינן ביה בספר משמע דבעינן ספר כמו בס"ת ולא עוד אלא דשקיל וטרי רבינו ברוך בס"ת עד דבעי למימר דאע"ג דבמגילה בעינן על הספר ובדיו משום דכתיב ככתבם וכלשונם אפי' הכי בס"ת לא בעינן אם כן פשיטא דלענין זה לכל הפחות לא עדיף ספר תורה ממגילה. ומדחזינן דבמגילה שפיר איכרי ספר אף על גב דחסר כ"ש כשנכתב על גב המטלית ואף ע"ג דמשמע מלשון ר' אבי"ה דפרק שני דמגילה דהיכא דחסר בס"ת אותיות או פסוקים דלא מכשרינן לקרות בו לכתחלה אלא דוקא משום שתחלת הדבר לא היה דעתו לקרות על פה פשיטא דהיינו משום דדברים שבכתב אי אתה

אבל אין תופרין כו' והשתא לא נתיישב לי האי דקתני ברישא אין דובקים בדבק והדר קתני אין כותבין על גב מטלית דהאי דובקי' מאי הוא אלימא קלף אם כן הוי זו ואין צריך לומר זו דהשתא בקלף אסור במטלית מיבעיא ואין לומר דחדא קתני כלומר אין כותבין על גב מטלית על ידי שדובקין בדבק דא"כ הוה ליה למיתני אין דובקין וכותבין מאי אין ואין דקתני ועוד קשה לי הלשון דהא משמע דרישא לא איירי שהוא כתב על גב הטלאים כמו בסיפא מדמסיים ואין כותבין על גב המטלית משמע דרישא דקתני אין דובקין לא איירי בהכי שכותב על גב המטלית וכן לישנא דסיפא דקתני ואין כותבין לא משמע שיהא ענין דביקתו כענין דביקה דרישא דאם לא כן היאך תאמר אין דובקין ואין כותבין כו' הלא גם סיפא איירי על ידי דביקת דבק ואפילו אם תימצי לומר דלא איירי בכי האי גוונא דסיפא מכל מקום לענין דבק שווים הם ואם כן לא יתישב הלשון ולפי הנראה לע"ד לא יתכן לומר דהאי אין דובקין הוי בלא שום קלף ומטלית והשתא הוי לא זו אף זו וגם אתי שפיר הלשון דאין דובקין בדבק כלומר בדבק בלא שום כח אחר וכן אין כותבין כו' דמה יועיל דבק אם לא על ידי קלף או מטלית ועוד שהרי לבסוף הביא ספר התרומה הירושלמי דפרק קמא דמגילה הלכה למ"מ כו' עד וטולין ודובקין בדבק ותופרין בגדין כו' ופי' רבינו ברוך וז"ל דמיירי בנקרעה היריעה וקאמר מבחוץ אם יחפוץ ישים מטלית או קלף בדבק אם ירצה יתפור כו' עכ"ל, מדפירש ההיא דדובקים בדבק דהיינו ע"י קלף או מטלית אם כן ע"כ ההיא דברייתא נמי איירי על ידי קלף או מטלית דאי לא תימא הכי מה לו לרבינו ברוך לשנות פי' דדובקין דירושלמי מפירוש דדובקין דברייתא מסתמא יש לנו להשוותם אלא ודאי דגם ההיא דברייתא בכהאי גוונא איירי דודאי לא היה הדבק מועיל כלום כי אם על ידי קלף או מטלית ואם כן הדרא קושיא לדוכתא ולע"ד נראה לחלק בין היכא שנקרע גוף האות להיכא שהקרע עובר בין אות לאות דודאי היכא שנקרע גוף האות והדבק מחזיקו נמצא שאין כתב כי אם על ידי הדבק ואף על גב ששפתי הקריעה נוגעין זו בזו ולא נחסר הקלף כלל אלא שנקרע ונסדק מ"מ בעינן שהאות יהיה מוקפת גויל ואפילו היכא שירך האות שלם ולא נסדק כלל אלא שנחסר הקלף שבתוך חלל האות פסיל בירושלמי כ"ש הכא שגוף האות נחלק לשנים אלא שהדבק מעמידו והשתא א"ש הלשון אין דובקין בדבק כלומר היכא שנקרע גוף האות ונפסלה שהרי אין מוקפת גויל וגרע טפי נמי מאין מוקפת אין דובקין אותה להחשיבה אות על ידי הדביקה וכן אין כותבין על גב המטלית כלומר פסול אחר דלא דמי לרישא כלל דרישא איירי שהאות הוא על הקלף של הספר תורה עצמו והכא מיירי שכותב על גב המטלית עצמו כגון שנקרע וחסר הקלף והדביק וטח עליו מטלית מבחוץ למלאות החסרון ואחר כך כותב על גב אותו מטלית וכן משמע הלשון דקאמר ואין כותבין על גב המטלית משמע שכותב על המטלית עצמו.

ורוח אלקים בקרבו מרחפת ליזיל מר אחר המנהג בהיות ההלכה רופפת...

תרומת הדשן סי' נא

שאלה: ס"ת אשר יריעותיה תפורות זו לזו במשי כשירה או פסולה.

תשובה: יראה דפשיטא דאינה כשירה היא, וכ"כ הרמב"ם בהדיא. ובספר התרומה כתב אעפ"י שרגילות הוא לתפור ס"ת שנקרע במשי, מ"מ הא דאמרינן ותופרה בגידין, קאי אתפירה דיריעות זו לזו, לומר דיריעות זו לזו לא שרי לתפור אלא בגידין. אמנם ראיתי במקצת חבורות, שהיה להם ס"ת תפורה במשי, וקראו בהן, ואפשר ע"י הדחק, שלא היה שם יודע לתקן הגידין, ובתחילת תיקונו נתפרו כך במשי. וכה"ג יש לסמוך, אהא דכתב אשירי בסוף הלכות ס"ת בשם הגאונים, דס"ת שאין הקלפים שלה מעובדים לשמה, משום דלא היה שם עבדן לעבדן לשמה, וכתב דאע"פ דסבירא לן דאינו מעובד לשמה פסול, מ"מ יכולים לקרות באותו ס"ת בצבור משום עת לעשות לה' הפרו תורתך. ומייתי ראיה מר' יוחנן ור"ל, דהוה מעייני בספר דאגדתא בשבת. אמנם משמע נמי התם להדיא דאם אפשר לתקן אח"כ, דצריכים לתקן. וה"ה בג"ד, אם ימצאו להם גידין ודאי יתקנו אותה, עד שלא יקראו בה. הנראה לע"ד כתבתי.

רשאי לאומרם בעל פה אבל היכא שנכתב אפי' על גב המטלית פשיטא דלא הוי על פה וזה אין צריך אריכות כלל.

ונחזור לענין ראשון דמאחר שהוכחנו מתוך הברייתא דמסכת סופרים דפליגי רשב"א משום רבי מאיר ורבנן בס"ת שנקרע וחסר אי שרי למלאות החסרון במטלית ולכתוב ע"ג המטלית עצמו ובזה יתיישב פשט הברייתא כדכתבתי לעיל לפי הנראה לע"ד וכן משמע הלשון בהדיא א"כ יש להביא ראיה וסמך למנהג דע"כ לא קא מפלגי רבנן עליה דרשב"א אלא דוקא שטלה והדביק עליו מטלית וכתב על גביו אבל היכא שטול' ומדביק עליו קלף הכשר לכתוב עליו ס"ת מודו ליה רבנן לרשב"א משום ר' מאיר דפשיטא דהפרש גדול יש בין זה לזה ועוד כי מההיא דרבי אבי"ה דפרק שני דמגילה אשר עשיתי סניף לראיה ראשונה דמסכת סופרים יש להביא ראיה למנהג גם בלא ההיא דמסכת סופרים דמאחר דאקרי ספר אפילו חסר בו כל הפסוק שלם כמו שכתב רבי אבי"ה אם כן מאיזה טעם יפסול כיוצא בנדון שאנו עומדים עליו דפשיטא דלא גרע משאם לא נכתב בו כלל וגם פשיטא דלא שייך לומר לעיל דברים שבכתב כו' דכיון שקורא מתוך הכתב שעל גב הטלאין פשיטא דלא הוי קריא' על פה אפי' היינו מחשיבין הטלאי כתלוש מן הספר תורה ודבר פשוט הוא והנה הוגד לי על דרך האמת כי יש ספר תורה ביד רבי אברהם טרויי"ש יצ"ו בן בנו של מהר"ר יוסף טרויי"ש ז"ל שבא ממנהר"ר מתתיה טרויי"ש ז"ל שהוא מלא טלאים בכיוצא בזה שנכתב על הטלאים בכמה מקומות ונהגו כל אותם הגדולים להקרות בו. הרי לך כי רבים וקדמונים הנהיגו לעשות כן ומנהג אבותינו תורה היא ואם כי מורי בהלו נרו כשמואל בדורו

א"ר חלבו חזינא ליה לר"ה דכריך לה מאחד כלפי שמע ועושה פרשיותיה סתומות

מחזור ויטרי סי' תקטו

מחזור ויטרי סי' תקיט

[הל' ס"ת לר' יעקב ב"ר מאיר]

איזהו פרשה פתוחה, כל שהוא כותב מראש שיטה עד אמצעיתה¹⁰⁷ או עד שלישיתה או בכדי שיש שם לכתוב ג' תיבות מן ג' ג' אותיות, דהיינו למשפחותיכם, זו היא פרשה פתוחה. ואם נזדמנה לו סילוק הפסוק בסוף שיטה פחות משיעור, יניח השיטה השנייה ויתחיל לכתוב שיטה שלישית וגם זו פתוחה. סתומה, כל שכותב השיטה מיכן ומיכן ומניח באמצע חלק כדי לכתוב בו שם של שתי אותיות או יותר, זו היא סתומה. סדורה, כל שכותב והולך השיטה עד חצייה או עד שלישיתה ומניחה, ומתחיל לכתוב בשיטה אחרת של מטה לה כנגד ההנחה של אותה שיטה עליונה, זו היא סדורה¹⁰⁸, זו מצאתי בסידור קדמוני.

ובמסכת סופרים (פ"א הל"ט"ו ט"ז) שנינו איזהו פתוחה כל שלא התחיל בראש השיטה, ואיזה סתומה כל שהניח באמצע שיטה. וכמה הניח בראש שיטה ותהא קרויה פתוחה, כדי לכתוב שם של שלש אותיות. וכמה יניח באמצע שיטה ותהא קרויה סתומה, כדי לכתוב

ולחומר הענין חשבתי לדון שכוונתם במה שכתבו "בין פסוק לפסוק" היינו בין פרשה לפרשה וכינו את "פרשה" "פסוק" מלשון הפסק, אלא שמצורו של המח"ו אין נראה כן, וצ"ע.

¹⁰⁷ מהמח"ו שמפרט עוד ב' שיעורי הפסק פרשה "עד אמצעיתה או עד שלישיתה" נראה חידוש, דאם שייר חצי שיטה או שליש שיטה אין צריך שיהיה בה שיעור דג' תיבות, וצ"ע בזה דלכאורה לעולם השיעור הוא כדי ג' תיבות של ג' אותיות. ומה שנראה בסברת המח"ו דעיקר ענין השיעור הוא להורות שפרשה זו פתוחה ע"י שאין המשך לשיטה זו, וכדי להחשיב שאין המשך לשיטה זו צריך שיהיה בשיטה זו שיעור כדי לכתוב תיבה גדולה, (או שיעור של ג' תיבות שהם שיעור של שיטה), דע"כ אנו רואים ששיטה זו נפסקה כתיבתה, אבל כל מה שצריך לכך הוא רק כשרוב שיטה כתובה, דבכה"ג אנו דנים שיטה זו כמו שכולה כתובה אי לא דמשייר כדי שיעור דג' תיבות, משא"כ באופן שרובה פנויה [או אפילו כשאין רובה כתובה] אי"צ לשיעור הפסק פרשה דבלא"ה אנו דנים את המשך השיטה כמקום הפנוי מן הכתב, ואכתי צ"ע בזה דמגלן לחדש כן, [ועוד צ"ע מדוע פירט המח"ו שיעור דאמצע שיטה או שליש שיטה, דעד כמה שעד אמצע שיטה סגי כ"ש דבכתב רק עד שליש שיטה סגי].

אמנם בספר התרומה (הו"ד להלן) הביא את דברי ר"ת בשינוי מעט וז"ל "איזהו פרשה פתוחה כל שכתוב מראש השיטה עד אמצעיתה או עד שלישיתה והניח ריוח עד סוף השיטה בכדי שיש שם ג' תיבות מן ג"ג אותיות", עכ"ל. הנה מדבריו נראה דאין שיעור לעצמו של "עד אמצעיתה או עד שלישיתה" בלא שיעור דג' תיבות של ג' אותיות, אלא הכל אופן אחד שלא כתב רק עד אמצעיתה או עד שלישיתה ושייר רווח כשיעור.

¹⁰⁸ בד"ן פרשה סדורה, עיין במש"כ להלן (ע"ד ספה"ת).

גרסינן במנחות (לב.) מזוזה מצוה לעשות פרשיות סתומות, ואי עבדינהו פתוחות שפיר דמי, והאידינא נהוג עלמא בסתומות. מיהו אנן האידינא נהגינן בפתוחות¹⁰⁵...

מזוזה כדת של תורה.

בין שיטה לשיטה כמלא שיטה, בין פסוק לפסוק כמלא תיבה קטנה¹⁰⁶, בין תיבה לתיבה כמלא אות קטנה, בין אות לאות כחוט השערה.

¹⁰⁵ עיין בתוד"ה "והאידינא" שכתבו ד"אנו נוהגין להניח חלק מעט בתחילת שיטה ואחר כך מתחיל והיה אם שמעו, וזהו מנהגו של המח"ו אלא שהתוס' דנו ד"ש מאגם זה קרוי סתומה", אמנם ר"ת דן דכה"ג פתוחה חשובה וסמכין אירושלמי דפליג אגמ' דידן וכן נראה שנקט המח"ו, [ע"ע בכל דברי התוס']. וכן מפורש במח"ו להלן (בס' תק"ט) שמכיר כמסכת סופרים דבכה"ג מיקרי פתוחה, [אלא שמס' תק"ז הוא מר"ת ולא מהמח"ו וא"כ אינו ראה לשיטת המח"ו בס' תקט"ו, אלא דמ"מ המח"ו גופיה בצורת הפרשיות שצייר להלן (בס' תקט"ז) שייר הפסק פרשה בב' המקומות בסוף שיטה של פרשת שמע ובתחילת שיטה של פרשת והיה אם שמע ונמצא שיוצא ידי ב' השיטות המסכת סופרים ושיטת הסידור הקדמוני, וכמו שמסיק ר"ת (במח"ו הנ"ל), וא"כ בודאי שלפי מנהגו הפרשיות פתוחות].

¹⁰⁶ לא נתפרש שיעור תיבה קטנה [ועיין בס' תקט"ז שצייר המח"ו תמונת ההפסקים שבין פסוק לפסוק]. ובספר המנהיג (הל' תפילין עמ' תרכ"ז) כתב כדברי המח"ו וביאר שיעור ההפסק ז"ל "ובין פסוק לפסוק כמלא תבה קטנה בת שלש אותיות. וי"א בת שתיים", עכ"ל, והנה בשיעור פרשה סתומה מצינו ב' שיטות אם הוא כשיעור תיבה בת ב' אותיות או בת ג' אותיות, וא"כ קשה טובא היכי עבדינן כשיעור פרשה סתומה בין פסוק לפסוק, [וביותר שברמב"ם (פ"ח מסת"ם הל"ג) מפורש שהעושה פרשה במקום שאין פרשה פסול, (אלא שדינו של הרמב"ם אינו מוכרע בפוסקים עיין להלן שהארכנו בזה ע"ד ספה"ת)].

עוד צ"ע מנלוהו האי דינא ובמסכת סופרים (פ"ב ה"ב) שהוא המקור לכל הדינים המובאים כאן במח"ו לא הוזכר האי דינא, [וגם מדברי הגמ' כאן אין נראה כן דמשמעות הגמ' שאין מפסיקים רק בין פרשה לפרשה, והרי לר' חלבו ההפסק שבין פרשה לפרשה הוא כשיעור פרשה סתומה וא"כ מפורש שרק בין פרשה לפרשה עבדינן הפסק פרשה סתומה ולא בין פסוק לפסוק, אלא דשיטת המח"ו לעיל דבין פרשה לפרשה נהגו עתה לעשות את הפרשיות פתוחות וא"כ אפשר שבין פסוק לפסוק גם מפסיקים כשיעור פרשה סתומה, ואכתי צ"ע דאין משמע שיש מאן דפליג על ר' חלבו שההפסק הוא רק בין הפרשיות]. ודברי המח"ו והמנהיג צ"ע טובא, [ושמא גירסא אחרת היה להם במסכת סופרים].

ועיין בשו"ת הריב"ש (סי' רפ"ו) והביאו הב"י ביו"ד (ס"ו רע"ד) וכן משמעות הרמ"א שם (ס"ז) שנקט כדבריו להלכה, דכל שיש הפסק כשיעור פרשה בין פסוק לפסוק פסול. [ע"ע רמ"א או"ח (סל"ב סל"ב) ובמה שהשיגו עליו המג"א שם (ס"ק מ"ה) והגר"א שם בבאורו, עי"ש במ"ב (ס"ק קמ"ו)].

שם של ג' אותיות¹⁰⁹. גמר את כל הפרשה בסוף הדף (ו)[י]שייר שיטה אחת, ואם שייר מלמטה כדי לכתוב שם שלש אותיות מתחיל מלמעלה.

צא ולמוד מדברי שניהם והברייתא עיקר¹¹⁰ במה שהיא חולקת¹¹¹. קסבר תנא דברייתא בראש שיטה מיקרי פתוחה ולא בסוף שיטה¹¹²,

¹⁰⁹ הדרישה ביו"ד (סי' ער"ה סק"א) הקשה ע"ד המסכת סופרים ז"ל "קשה דהל"ל בקיצור שיעור פתוחה וסתומה הוי כדי לכתוב עליו ג' אותיות אלא שזה בראש וזה באמצע. ואפשר דמכח האי קושיא גרס רבינו במסכת סופרים בשיעור פתוחה כדי לכתוב ג' שמות של ג' אותיות אבל כל הספרים והפוסקים לא גרסי הכי. ונראה דמשום הכי חלקינהו לתרי בבות מטעם שכתבתי דשיעור פתוחה בעין במקום אחד משא"כ לשיעור סתומה. ואף ע"ג דקאמר דסתומה הוא באמצע וממילא יהיה הריח ג"כ במקום אחד צריך לומר דפשוט ליה כל שמניח קצת חלק בסוף השיטה וקצת בראשה ג"כ מיקרי באמצע וק"ל, עכ"ל, [ע"ע להלן (ע"ד המאירי) שהארכנו בנידון זה אם אפשר לצרף שיעור פרשה מב' שיטין או לא].

¹¹⁰ אמנם הרא"ש (שם) כתב "דהירושלמי הוא עיקר כנגד מסכת סופרים כי מסכת סופרים נתחבר בדורות האחרונים ולא הובא מדבריו בתלמוד, עכ"ל, ור"ת דפליג נראה דאדרבה סמך על המסכת סופרים, [לכה"פ כנגד הסידור הקדמוני, ומהוכח הרא"ש מדברי הירושלמי עיין להלן בסמוך שהבאנו גירסאות חלוקות בדברי הירושלמי, ור"ת כאן מכנה את בעל המסכת סופרים "תנא דברייתא", וצל"ע בזה].

והרמב"ם (פ"ח מהל' סת"ם הל"א והל"ב) פסק כשיטת סידור הקדמוני ומשום דהירושלמי ס"ל כוותיה, [או כמו שפירש הב"י (סי' ער"ה ס"ב) את דברי הירושלמי לפי שיטת הרמב"ם, או כדברי המעי"ט בהלק"ט (הל' ס"ט ס"ג סק"מ), עיין להלן בסמוך]. ומהמדכי (רמז תתקס"א) נראה דהרמב"ם סמך שיטתו על פי ספרו של בן אשר, [וכמש"כ הרמב"ם גופיה (שם הל"ד) אלא שהרמב"ם הביאו לענין קביעות הפרשיות איזה מהן פתוחה ואיזה מהן סתומה], עוד מצינו במדכי (שם) בשם ר"י להוכיח כסידור הקדמוני מהא דאמרו בגמ' דהאדינא נהוג עלמא בסתומה והרי פרשת והיה אם שמוע מתחלת באמצע שיטה, וכתב דהגירסא במסכת סופרים שלפנינו טעות סופר הוא, עיי"ש. [ע"ע בשו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' ק"ו) שהאריך להוכיח דההכרעה כשיטת הרמב"ם].

והנה לענין שיעור ההפסק לא פסק הרמב"ם (פ"ז מהל' סת"ם הל"י) כסידור הקדמוני, שהרמב"ם השווה שיעור ההפסק שבפרשה סתומה לפתוחה, אלא דגם כמסכת סופרים לא אזיל הרמב"ם, שהרמב"ם חידש דהשיעור בשניהם הוא של ג' תיבות שיש בהן ג' אותיות וזה אינו כמסכת סופרים שלפנינו, אמנם עיין במדכי (שם, והו"ד בב"י שם) שהביא גירסא אחרת במסכת סופרים והיא כשיטת הרמב"ם, ונמצא שלענין מקום ההפסק פסק הרמב"ם כסידור הקדמוני ולענין שיעור ההפסק פסק כמסכת סופרים, ובהכרח צ"ל דמה שפסק כסידור הקדמוני אינו אלא לענין מה שהירושלמי קאי כוותיה דהיינו לענין מקום ההפסק, אבל לענין שיעור ההפסק שאין מקור מהירושלמי לא פסק כוותיה, [או כנ"ל, ושם מצא כן בספרו של בן אשר].

ולהלכה עיין טור יו"ד (סי' ער"ה ס"ב) שפסק כדעת אביו הרא"ש שפתוחה בין מראשה ובין מסופה הוי פתוחה, ולענין שיעור ההפסק בפרשה פתוחה החמיר שצריך שיעור ט' אותיות והוא כשיטת סידור הקדמוני, ובפרשה סתומה הצריך שיעור ג' אותיות והוא כשיטת המסכת סופרים דלא סגי בשיעור ב' אותיות, [וקצ"ע שהרי הרא"ש פסק לעיקר דינא כסידור הקדמוני והעדיפו על המסכת סופרים, ושם הטור חשש להחמיר כמסכת סופרים, וצ"ע].

עיין עוד בשו"ע (שם) שכתב "בצורת פתוחה וצורת סתומה יש מחלוקת בין הרמב"ם והרא"ש, וירא שמים יצא את כולם", [ולדעת ר"ת לא חשש המחבר, כיון דאי אפשר לצאת את שיטת הרמב"ם ושיטת ר"ת], וברמ"א שם הכריע ד"ואם לא יוכל לכיון בכך, לא יסור מדברי הרמב"ם בזה, כי עליו סמכו האחרונים וכתבו שדבריו הם עיקר".

ולענין השיעור הפסק פרשה הכריע השו"ע שגם בסתומה יעשה שיעור דט' אותיות וכשיטת הרמב"ם, ועיין ט"ז שם (סק"ד) ד"זהו דלא כדעת הטור שנתן שיעור ריח בסתומה כדי ג' אותיות ובפתוחה כדי ט' אותיות", עכ"ל, הנה מדברי הט"ז נראה שנקט דלדעת הטור כל שמוסיף על שיעור ג' אותיות בפרשה סתומה מגרע בכך, [אולי משום דחשוב ששינה אותה במקצת לפרשה פתוחה].

ואני לא אדע מנלן הא דשפיר י"ל דהשיעור ג' אותיות בפרשה סתומה לדעת הטור אינם אלא בתורת קולא, דס"ל לטור דפרשה סתומה אי"צ שיעשה הפסק יותר מכשיעור ג' אותיות אבל אם הוסיף לא מגרע בכך, ומצאתי דכ"כ הפרישה שם (סוף סק"א) דלדעת הטור אין מגרע במה שמוסיף על השיעור דג' אותיות, [וראיה לזה במקצת משיטת סידור הקדמוני, דמבואר שם דהשיעור הפסק פרשה סתומה הוא "כדי לכתוב בו שם שתי אותיות או יותר", הנה מהתם נראה דהשיעור ב' אותיות לקולא ניתן שיכול להפסיק רק כשיעור ב' אותיות, אבל כמו"כ יכול להוסיף "יותר"], וא"כ מדוע כתב הט"ז דדין זה הוא שלא כדעת הטור הא אינו סותר לשיטת הטור, והמחבר להחמיר בא וכמש"כ ד"ירא שמים יצא את כולם", ולכך נקט את השיעור הגדול של ט' אותיות כדי שיצא בו גם ידי שיטת הרמב"ם, [וכן משמעות דבריו בב"י עיי"ש], וצ"ע בזה.

¹¹¹ הנה הרא"ש מסיים להכריע כשיטתו ז"ל "וגם הסברא נותנת כן כדפרשתי לעיל", דהיינו דמסתבר דפרשה פתוחה יכולה להיעשות בב' אופנים, או שהפרשה העליונה פתוחה ע"י שאין לה המשך עד סוף השיטה, או דהפרשה התחתונה פתוחה שאין לה התחלה בראשה שאין לפניה כתב בראש השיטה, ושניהם ענינם אחד להורות שאין ב' הפרשיות שייכות זה לזה, וכיון שכן הסברא נותנת ששניהם מועילים דמ"ל אם ההפסק הוא ע"י פרשה העליונה מ"ל אם הוא ע"י פרשה התחתונה.

ויל"ע במה פליג ר"ת, ואולי ס"ל דכך ניתנה ההלכה ואין מקום לסברות. או דס"ל דלסידור הקדמוני אין ההפסק פרשה בא להורות את החילוק שבין פרשה ראשונה לשניה, אלא הוא בא להורות על סיום הפרשה העליונה שהיא שלימה, ודין הוא בפרשה העליונה שיהא ניכר בה שנשלם הענין. ולמסכת סופרים להיפך דעיקר ההפסק פרשה הוא להורות על הפרשה התחתונה שהיא התחלת ענין חדש, והוא דין בפרשה התחתונה שצריך שיהא ניכר בה שהיא ענין חדש. וכן איתא בתשו' הרמ"ע מפאנו (סי' ק"ו) ז"ל "דע כי סיום הפרשה גורם לפרשה הבאה אחריה לעשותה פתוחה או סתומה, אבל לפרשה עצמה אינו מעלה ולא מוריד, כי דרך משל אם יסיים הסופר פרשת והיה אם שמע בסוף שטה ותבא אחריה פרשה אחרת, אז אותו הסיום יועיל ויסייע אם לפתוח אם לסתום הפרשה אשר תבא אחריה אבל לעצמה לא". וע"ע בסמוך דיתבאר בעזה"י דלדעת הרמב"ם אין מקום כלל לסברת הרא"ש, (עיין בדברי הרמ"ע מפאנו שם מש"כ בדעת הרמב"ם).

¹¹² וכן הביא ברא"ש בהלק"ט (שם) מר"ת, והרא"ש גופיה מייית מהירושלמי דבין שייר בראשה ובין שייר בסופה הוי פרשה פתוחה, וסיים הרא"ש דכן מסתבר. ומהמסכת סופרים יש להוכיח כר"ת דבהלט"ז איתא במ"ס "גמר את כל הפרשה בסוף הדף ישייר שיטה אחת, ואם שייר מלמטה כדי לכתוב שם שלש אותיות מתחיל מלמעלה", ע"כ. הנה מבואר מהמסכת סופרים דרק באופן ששייר בסוף הדף שיעור ג' אותיות ומתחיל לכתוב למעלה הוי פתוחה אבל בעלמא לא חשיבא פתוחה.

ומאידך גיסא נמי יש ראייה לדעת ר"ת והוא מהירושלמי במגילה (פ"א הל"ט) כפי הגירסא שלפנינו וז"ל הירושלמי "פתוחה מראשה סתומה פתוחה מסופה פתוחה",

ספר האשכול (אלבק) הל' מזוזה [דף עא:]

ובין דאסק' דפרשיותיה סתומות איכא מאן דאמר סתומות כמו
שסודר בהלכות סופרים, ואי משיירין מעט בתחלת שיטה והיה לית לן
בה¹¹⁴. ואיכא מאן דלא משייר כלום ועביד סתומות לגמרי¹¹⁵, וכותב
השם מבחוץ על מקום והיה.

וכע"ז נמי קשה בדברי הט"ז או"ח (סל"ב סק"ו) שיצא לדון בדיון הפסק פרשיות
ד"שמע" ו"והיה אם שמע" בתפילין לעשותן סתומות לכו"ע, ששייר פחות מכשיעור
הפסק בסוף פרשת שמע ופחות מכשיעור הפסק בתחילת פרשת "והיה אם שמע"
עיי"ש, וכתב לבאר הא דלרמב"ם בכה"ג חשבה הפרשה סתומה ז"ל ד"אמרינן כאלו
נכתב פרשה השניה בסוף השיטה שיש בה חלק בסוף פרשה הראשונה ואם כן הוי
סתומה גמורה" וכו', עכ"ל. ודבריו תמוהין דמה הוצרך לסברא זו בדעת הרמב"ם,
תיפול"ל דכיון שהתחיל לכתוב באמצע השיטה דמהאי טעמא חשבה היא פרשה
סתומה, וכבר עמד בתמיהה זו הפמ"ג שם על אתר [והלבו"ש מכח האי תמיהה
הגיהה את דברי הט"ז, עיי"ש עוד שמכח זה הוצרך לשבש את כל דברי הט"ז]. וצ"ע.

עוד יל"ע דהנה המאירי ס"ל כרמב"ם דהחילוק בין פרשה פתוחה לסתומה היא אם
הכתב בראש השיטה או באמצע השיטה, אבל לענין צירוף הרווחים נחלק על
הרמב"ם ז"ל "הגע עצמך שהניח בסוף ראשונה כשיעור והתחיל בב' אחר הנחת
שיעור וכי מצטרפות הן לעשותה פתוחה", עכ"ל, וצ"ע מה ענין צירוף הרווחים
לאשוויי פרשה פתוחה, הא החילוק בין פרשה פתוחה לסתומה הוא אי הכתב בראש
השיטה או באמצע השיטה, ולא בצורת הרווח כלל.

ואשר נראה מוכרח מזה דגם לרמב"ם החילוק שבין פרשה פתוחה לסתומה אינו רק
באופן התחלת הכתיבה של הפרשה השניה, אלא גם ברווח שבין פרשה לפרשה
איכא חילוק ביניהם, והוא גם מהאשווי תורת פרשה פתוחה או סתומה, דהפסק כזה
שאינן אחריו באותה שיטה כתב זהו הפסק גמור ומהני לאשווי תורת פרשה פתוחה,
והפסק כזה שיש אחריו כתב באותה שיטה אינו הפסק גמור ואינו מועיל רק לאשווי
תורת פרשה סתומה, ומה"ט הוצרכו הב"י והט"ז לפרש שבמקום שההפסק מתחיל
בסוף שיטה ראשונה ונמשך לשיטה שניה, דמה שאנו דנים את הפרשה בתורת
פרשה סתומה הוא, או משם חדש ד"פרשה סדורה" דינה כפרשה סתומה, או
משום דאנו דנים את ב' השיטות כאילו הן שיטה אחת, דאל"ה אי אפשר להחשיב
פרשה זו סתומה, מאחר שיש הפסק בסוף השיטה כפרשה פתוחה. [ע"ע להלן
בדברי המאירי שנראה תוספת חידוש בגדר זה, עיי"ש שהארכנו לבאר בדבריו,
ובדברי המהרש"ל בתשו' (ס' ל"ז) בדעת הרמב"ם המובאים שם].

¹¹⁴ נראה שהאשכול בא ליישב הוכחת ר"י (הו"ד במרדכי רמז תתקס"א) דפסקין
כסידור הקדמוני מהא דאמרו בגמ' "דהאידינא נהוג עלמא בסתומות" והרי פרשת
"והיה אם שמע" מתחלת באמצע השיטה, ובהכרח דכה"ג חשיב לה סתומה.
והאשכול מיישב דאין משיירים קודם "והיה אם שמע" רק שיעור מעט, וכוונתו שאין
בהפסק שיעור פרשה, ולכן אפילו דס"ל כמ"מ הכא אכתי סתומה היא. אלא
דצ"ע דא"כ אפילו פרשה סתומה אינה, וצ"ל כוונתו דמלבד מה שהיו משיירים
שיעור פרשה בסוף פרשת "שמע" לעשותה פרשה סתומה, היו מוסיפים עוד שיעור
הפסק מעט בראש פרשת "והיה אם שמע", וע"ז כתב שאינו מגרע בכך כיון שאין בה
שיעור פרשה בראש, וכן מפורש בספה"ת (הו"ד בסמוך). אלא דלא נתברר לי מדוע
היו עושים כן כלל, ולא סגי להו בהפסק פרשה שאחר פרשת "שמע".

¹¹⁵ עיין בפסקי הרי"ד על מנחות (הו"ד להלן).

ומיהו אם מניח חלק בסוף (בסוף) שיטה ובראשה לא גרע בהכי.
וסידור קדמוני סבר דבסוף שיטה מיקרי פתוחה ולא בראש שיטה,
ואם ניח בפתוחה בסוף שיטה ובראש שיטה יצא ידי שניהן, וכן
נכון¹¹³. ויש עוד סידור אחר לפתוחה ולסתומה, ואינו נראה כלל.

הא קמן מפורש דאיכא שיטה ד"פתוחה מראשה סתומה", ואתי שפיר לדעת ר"ת
שהרי הירושלמי אזיל כשיטת סידור הקדמונים ד"פתוחה מסופה פתוחה", וממילא
כך צריך להיות לשיטתם ד"פתוחה מראשה סתומה", וחזין דהמסכת סופרים וסידור
הקדמונים פליגי אהדדי, והרא"ש גירסא אחרת לו בירושלמי ד"פתוחה מראשה
פתוחה ופתוחה מסופה פתוחה" וכמפורש בדבריו עיי"ש, [וכן הגירסא בתוד"ה
"האידינא"], דהיינו דהמסכת סופרים וסידור הקדמונים לא פליגי אהדדי, [ונכבר ציין
המעיו"ט (הנ"ל) ע"ד הרא"ש הנ"ל, דלפנינו הגירסא אחרת, וכתב דכן היתה גירסת
הרמב"ם, עיי"ש, ועיין לעיל שהבאנו מהב"י לפרש את דברי הירושלמי גם לפי
גירסתו של הרא"ש כשיטת הרמב"ם].

¹¹³ אמנם הרמב"ם (שם הל"ב) ס"ל דבה"ג סתומה הוי, והמקור לשיטתו הוא דברי
הירושלמי המובא בתוס' (הנ"ל) "פתוחה מכאן ומכאן סתומה" וכ"כ הב"י שם (ס'י
ער"ה ס"ב), וביותר אתי שפיר שהרי הרמב"ם פסק גם בעיקר הדיון של פרשה
פתוחה וסתומה כירושלמי וכמו שהבאנו לעיל מהמעיו"ט שלרמב"ם איכא גירסא
אחרת בירושלמי "פתוחה מראשה סתומה פתוחה מסופה פתוחה" והוא כשיטת
סידור הקדמוני ולכן פסק הרמב"ם כוונתה ומה"ט נמי פסק דפתוחה מכאן ומכאן
סתומה שזה המשך דברי הירושלמי.

אלא שצ"ב מה הטעם בזה, וכמו שתמיהו התוס' בד"ה "והאידינא" דמה גרע בזה שיש
לה פתח גם מראשה סוכ"ס פתוחה נמי מסופה היא, וזה משווה לה דין פתוחה. אלא
שברמב"ם רואים ששיטה אחרת לו בכל הדיון פתוחה וסתומה, שאין החילוק בין
פתוחה לסתומה מצד ההפסק פרשה היכן מקומו בראש השיטה או בסופה, אלא
המחלק בין הפרשיות הוא אם הכתב מתחיל בראש השיטה או באמצעה, דאם
הפרשה מתחלת בראש השיטה פרשה פתוחה היא, ואם מתחלת באמצע השיטה
סתומה היא. ואדרבה מצד ההפסק עצמו ס"ל לרמב"ם שאין חילוק ביניהם, דלעולם
ההפסק שבין פרשה לפרשה הוא כדי שיעור ג' תיבות של ג' אותיות, דע"י כך יש
הפסק בין פרשה ראשונה לפרשה שניה, וכל החילוק והקביעות אם פרשה זו היא
פתוחה או סתומה הוא רק בכתב של הפרשה השניה, שאם התחלתה בראש
השיטה הרי היא פרשה פתוחה, ואם באמצע השיטה הרי היא פרשה סתומה.

והנה לפי"ז אין מקום כלל לסברת הרא"ש (הנ"ל) דכמו דמהני הפסק פרשה בסוף
השיטה ה"ה דיהני הפסק פרשה שבראש השיטה, דמאי נפ"מ היכן ההפסק פרשה
סוכ"ס הפרשיות חלוקות זו מזו בהפסק גמור, דלמבואר מה דמהני הפסק פרשה
שבסוף השיטה לאשוויי פרשה פתוחה אינו משום ההפסק עצמו שהוא בסוף
השיטה, אלא משום הכתב הבא אחריו שהוא בתחילת השיטה, וכמו"כ כשמפסיק
בראש השיטה מה שהפרשה נחשבת סתומה בכה"ג אינו מחמת ההפסק שבראש
השיטה, אלא מחמת מה שהכתב הבא אחריו הוא באמצע השיטה ומחמת כן הוא
דהוי פרשה סתומה.

והנה הב"י (שם) כתב על הצורה השניה של הרמב"ם בפרשה סתומה "וצורה שנייה
של סתומה אומר אני שהיא הסדורה האמורה בסידור הקדמונים דסדורה מין סתומה
היא כמו שכתבתי לעיל, וסובר ז"ל דכל שמניח חלק בסוף שיטה ובתחלת שיטה
שתחתיה לא שנה אם מתחיל לכתוב כנגד ההנחה של מעלה לא שנה אם מתחיל
קודם או אחר בכל גוונא מיקריא סדורה", עכ"ל, והדברים תמוהין למה צריך כלל לדיון
פרשה מחודש שקורין לה "פרשה סדורה" תיפול"ל שמתחיל לכתוב באמצע השיטה
וכלל הוא דכל שמתחיל באמצע השיטה פרשה סתומה היא, ומאי נפ"מ באופן או
במקום הרווח.

שו"ת רבי אברהם בן הרמב"ם סי' צא

השאלה העשירית בענין הפתוחות והסתומות הנמצאות בספרי תורות בנגוד למה שפרש בספר אהבה. כבר השבנו מקדם ואנו חוזרים כאן על תמציתו, והוא שאנו רואים שיש הרבה חלוקים בין הסופרים בדבר הפרשיות הפתוחות והסתומות, והספרים הנמצאים בישראל שונים הרבה בענין זה, וכבר ראינו בעלי הוראה ז"ל שנקראו במעמדם בכל אחד מן הספרים הללו, והוא דבר של טעם, כי אין עמנו ספר העזרה שנוכל לדקדק ממנו את הדבר¹¹⁶, ואין בענין זה קבלה שהכל מסכימים עליה, עד שנפסל מה שישתר אותה. והנכון לדקדק את הדבר כפי שהוא בחבור בספר אהבה, אך מה ששונה ממנו אין לפסק עליו שהוא פסול¹¹⁷, אלא אם יהיה שונה מכל הספרים הנמצאים, למשל אם ימצאו בספר פרשה פתוחה ובכל הספרים האחרים הסכימו הסופרים שהיא סתומה, או סתומה והיא בכל הספרים פתוחה, הרי פוסקים שהיא פסולה, ואולם דבר שיש בו חלוק בין הסופרים לא נוכל לפסוק שהיא פסולה.

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' ר'

משפט פרשה באיזה עניין קרוייה פרשה פתוחה או סתומה או סדורה. פירש רבינו יעקב זכרנו לברכה איזהו פרשה פתוחה כל שכתוב מראש השיטה עד אמצעיתה או עד שלישיתה והניח ריוח עד סוף השיטה בכדי שיש שם ג' תיבות מן ג' אותיות דהיינו למשפחותיכם¹¹⁸, זו היא פרשה פתוחה. ואם נזדמנה לו סלוק הפסוק

¹¹⁶ עיין בדרכי משה יו"ד (סי' ער"ה אות ב') שכתב דכשיטת הרמב"ם "כן נמצא בס"ת שכתב עזרא הסופר, ולכן אין לנטות מדבריו", [ע"ע בהערה בסמוך, וצל"ע].

¹¹⁷ וכן הכריע הדרכי משה הנ"ל וברמ"א (שם) להלכה, דאע"פ שעיקר ההלכה כרמב"ם מ"מ אין לפסול ספר שנכתב באופן אחר אלא א"כ אין שיטה הסוברת נכתב בספר שנוכל לסמוך עליה, [והרמ"א איירי לענין צורת הפרשיות, ור' אברהם בן הרמב"ם איירי לענין שינה את הפרשיות שעשה פתוחה סתומה וסתומה פתוחה].

¹¹⁸ עיין בב"י יו"ד (סי' ער"ה ס"ב) שתמה ד"דברי ספר התרומה קשה דלמשפחותיכם ג' אותיות הו, ואולי היה בספרו חסר דהשתא לא הו אלא ט' אותיות", עכ"ל.

עוד יל"ע דהספה"ת פתח שהשיעור הוא "בכדי שיש שם ג' תיבות מן ג' אותיות", וסיים "דהיינו למשפחותיכם", ונפ"מ יש ביניהם מאחר שיש רווח בין תיבה לתיבה, כמפורש בב"ח או"ח (סל"ב סוף אות כ') ז"ל "ואיכא למידק אמאי כתב רבינו שיניח חלק כדי שלש תיבות של שלש אותיות ולא כתב בקוצר יניח חלק תשע אותיות וי"ל דצריך להניח ג"כ ריוח מלא שתי אותיות קטנות מלבד התשע אותיות דהלא כשכותב שלש תיבות של שלש אותיות צריך להניח מלא אות קטנה בין תיבה לתיבה וכשיעור הזה צריך להניח חלק וק"ל", עכ"ל, וא"כ צ"ע שינוי הלשון בספה"ת. ותמיהה זו קיימת גם על הטור שבאו"ח (שם סל"ו) נקט שהשיעור הוא ג' תיבות ובי"ד נקט שהשיעור הוא ט' אותיות, וצל"ע. [עיין לבוש (שם) שג"כ פתח בשיעור ט'

בסוף השיטה פחות מכשעור, יניח שיטה שנייה לה ויתחיל לכתוב שיטה שלישית גם זו פתוחה. אבל סתומה כל שכותב שיטה מכאן ומכאן והוא מניח באמצע חלק כדי לכתוב בו שם בן שתיים אותיות או יותר, וזו היא סתומה. סדורה כל שכותב והולך השטה עד חצייה או עד שלישיתה ומניח השיטה ומתחיל לכתוב השיטה שלמטה לה כנגד ההנחה של אותה שיטה עליונה, זו היא סדורה. זה מצאתי בסדור קדמוני.

ובמסכת סופרים שנינו איזהו פתוחה, כל שלא התחיל בראש שיטה. ואיזהו סתומה, כל שהניח באמצע שיטה. וכמה יניח בראש השיטה ותהיה נקראת פתוחה כדי לכתוב שם של שלשה אותיות, וכמה יניח בסוף שיטה ותהיה נקראת סתומה כדי לכתוב שם של בן שלש אותיות. גמר כל הפרשה אל סוף הדף, צריך לשייר שיטה אחת מלמעלה, ואם שייר מלמטה כדי לכתוב שם בן שלש אותיות מתחיל מלמעלה.

צא ולמד מדברי שניהם והברייתא עיקר במה שהיא חולקת, דקסבר תנא דברייתא בראש שיטה מקרי פתוחה ולא בסוף שיטה, מיהו אם מניח חלק בסוף שיטה ובראשה לא גרע בהכי. וסדר הקדמונים סבר כי בסוף שיטה מקרי פתוחה ולא בראש השיטה ואם הניח בתחלת שיטה ובסוף שיטה לא גרע ויצא ידי שניהם, עכ"ל רבינו תם.

אותיות וסיים בשיעור ג' תיבות, ובמור וקציעה שם מש"כ ע"ד (עיי"ש עוד מה שהקשה על שיעורא דג' תיבות), ועיין באליהו רבה שביאר כוונתו שצריך ג' תיבות עם הרווחים, ובספה"ת שכתב להיפך א"א לומר כן].

אמנם עיין בב"י (שם) שכתב ז"ל "ונראה מדברי הרמב"ם בפ"ז (ה"י) שאם שייר בין פרשה לפרשה פחות מט' אותיות לא פסל שכתב שם יש דברים אחרים שלא נאמרו בתלמוד ונהגו בהם הסופרים וקבלה היא בידם איש מפי איש והן שיהיו מנין השיטין וכו' ושיהיה הריוח שבין פרשה לפרשה כמו ט' אותיות אשר אשר ושיהיה בראש השיטין למעלה משירת הים וכו' כל אלו הדברים למצוה מן המובחר ואם שינה לא פסל עכ"ל. ומיהו אפשר דלא אמר דלא פסל אלא בשייר פחות מאשר אשר אשר ומ"מ יהיה בשיר כד' ט' אותיות אפילו קטנות אבל כל שאין בו כד' ט' אותיות אפילו קטנות אפשר דפסול נמי הו' דכל בציר משיעור ט' אותיות קיבלו דלא הו' שיעור", עכ"ל, מדברי הב"י נראה שלא דן כלל שיעור דג' תיבות וכל הנידון בדבריו אי צריך שיעור תיבה גדולה או דסגי בשיעור של ט' יודי", [וכן כתב במחצה"ש שם (ריש סקמ"ח) דלשו"ע השיעור הוא ט' אותיות, ע"ע בחזו"א או"ח (ס"י סק"ב ד"ה ונראה") שכתב דלמסכת סופרים בעינן ג' תיבות ואוורין", וכל דברי הב"י הוא רק בשיטת הרמב"ם שלא הזכיר רק שיעור של ט' אותיות, עיי"ש עוד שדן בדבר]. ולהלכה עיין במ"ב (שם ס"ק קס"ג).

[ובעיקר הנידון אי השיעור ג' תיבות או ט' אותיות אולי יש מקום לבאר את ב' שיעורי ההפסק, דשיעור ט' אותיות הוא משום שהוא השיעור של התיבה הגדולה שבנמצא בתורה והיא תיבת "למשפחותיכם", (אלא דקצ"ע שהשיעור הוא ט' אותיות דהיינו כשיעור תיבת "למשפחותיכם" חסר ולא מלא וכו"ל), ואי השיעור הוא ג' תיבות הביאור בזה דג' תיבות הן שיעור שיטה, דהיינו שצריך שיהיה הפסק מעין שיטה פנויה בין הפרשיות].

מה שפירש (ורבינו שלמה¹¹⁹) דכשהניח לו חלק בסוף שיטה ובתחילת שיטה יצא לעשות פתוחה, לא מקריא בהכי סדורה, דהיינו דווקא כשהתחיל למטה כנגד מקום ההנחה של שיטה שלמעלה ממנה זו דווקא נקראת סדורה, שנראית הכל כתוב בשיטה אחת¹²⁰. אבל אם

¹¹⁹ כן תוקן בדברי ספה"ת המובא בבי" (שם).

¹²⁰ הנה הטור (שם) כתב בד"ן פרשה סדורה ז"ל "ועוד יש בתיקון סופרים פרשה סדורה, והוא שכתב שיטה עד חצייה או עד שלישיתה ומתחיל בשיטה תחתיה כנגד הנחת העליונה, ונראה שאם שינה בזה לא פסל כיון שאינו מפורש בגמרא", עכ"ל. וביאר הב"י את דברי הטור ז"ל "ושמא רבינו ז"ל סבור דסדורה שכתוב בסידור הקדמונים ענין בפני עצמו הוא ואינה נקראת לא פתוחה ולא סתומה, דכשם שיש פרשיות מיוחדות בתורה שצריכות ליכתב פתוחות ויש אחרות שצריכות ליכתב סתומות כך יש אחרות שצריכות ליכתב סדורות, וכתב שאע"פ שסידור הקדמונים כך הוא קבלה בידם על פרשיות מיוחדות שצריכין לכתב סדורות, אם שינה בהן וכתבן פתוחות או סתומות לא פסל, כיון שאין ענין זה של סדורות מפורש בגמרא", עכ"ל, [עיין פרישה שם (סק"ח)].

ויל"ע היאך עשו פרשה סדורה שלא במקום פרשה הא העושה פרשה במקום שאין פרשה כלל פסול, וכמבואר ברמב"ם (פ"ח הל"ג), והב"ח שם (אות ד') כתב דהטור פליג על הרמב"ם בזה, והוסיף דאפילו כתב פרשה סתומה או פתוחה במקום שאין פרשה לא פסל לדעת הטור. וכדברי הב"ח כן נראה להביא ראיה מדברי הדרכי משה (הארוך) שכתב דלדעת הטור דפרשה סדורה ששינה אותה "בין שעשת פתוחה או סתומה כשרה ולכן כתב סתם אם שינה בזה לא פסל", עכ"ל, הא קמן דאפילו אם יעשה פתוחה או סתומה היא כשרה, וקשה דעד כמה שעשה פתוחה בודאי עשה פרשה במקום שאין פרשה מדינא דגמ', ומ"מ הכשיר הדרכי משה ובהכרח דהטור פליג על הרמב"ם.

אמנם הט"ז שם (סק"ה) נחלק עליו [דלית מאן דפליג על דינו של הרמב"ם ופשוט עיי"ש], וביאר את דברי הטור בא"א ז"ל "הפי' הברור בזה שיש מקצת פרשיות בתורה שנתלמד שלנו היין פתוחות או סתומות ולתיקון סופרים היין סדורות באופן שזכר הטור, וכתב הטור על זה שאם שינה הסופר מתיקון זה ולא עשאן אלא פתוחות או סתומות כשר, כיון שאין מוזכר בגמרא סדורות", עכ"ל. ולדברי דברי הדרכי משה יתפרשו בא"א דהד"מ נמי איירי במקומות שצריך לעשות פרשה פתוחה או סתומה ולכן אם שינה לאחד מהן לא פסל. ואדרבה מדויק מהדרכי משה כט"ז דמשמעות הד"מ שדווקא אי שינה מפרשה סדורה לפתוחה או סתומה כשר, אבל אם לא עשה פרשה כלל פסול, ולדעת הב"ח קשה מ"ט דמאחר ומדינא דגמ' ליכא פרשה כלל אמאי פסל, ובהכרח כט"ז דאיירי במקום דאיכא פרשה ולכן אם לא עשה פרשה כלל פסל וכמו שפשוט לו לט"ז, ורק אם שינה לפתוחה או סתומה לא פסל.

אלא שמהב"י אין נראה כט"ז שהרי כתב ע"ד הטור "דכשם שיש פרשיות מיוחדות בתורה שצריכות ליכתב פתוחות ויש אחרות שצריכות ליכתב סתומות, כך יש אחרות שצריכות ליכתב סדורות", ומפורש דהפרשיות הסדורות אחרות הן ואינם אותן פרשיות שצריכות להיות פתוחות או סתומות, וביותר דעלה הוסיף הב"י דלדעת הטור אם שינה אותן ועשאן פתוחות או סתומות כשירות וכמש"כ הדרכי משה, וא"כ מפורש כדעת הב"ח בזה. אלא דצ"ע כמו שהקשנו על הד"מ דא"כ מדוע הכשירו רק אם שינה מפרשה סדורה לסתומה או פתוחה אפילו לא כתבה כלל כשירה. וצ"ל דאה"נ ולרבותא נקט שאפילו שינה ועשאן פתוחות או סתומות דמיגרע גרע בזה ששינה אותן ומ"מ הן כשירות, וא"כ גם מהד"מ אין ראיה לט"ז, ודו"ק.

ובעיקר דברי הט"ז אני בענייני לא זכיתי להבין, דלפי פירושו של הט"ז עולה מדברי הטור דלכתחילה יעשה את הפרשיות סדורות כסידור הקדמוני, ורק אם שינה לעשותן פתוחות או סתומות נמי כשר, ולכאורה אדרבה היה צריך לעשות את הפרשיות פתוחות או סתומות דעד כמה שאנו דנים דמדינא דגמ' אין פרשה סדורה רק או סתומה או פתוחה א"כ איך משנה אותן ועושה אותן סדורות. ובהכרח צ"ל דס"ל לט"ז דמה שפסלו בברייתא בשבת (קג:) פתוחה שעשאה סתומה ולהיפך, אינו משום שלא עשה את הפרשה כתיקונה, אלא משום ששינה אותה מסתומה לפתוחה שהשינוי לפתוחה מגרע, וכן להיפך, אבל אם שינה לאופן אחר שאינו לא סתומה ולא פתוחה, וכגון שעשאה סדורה כל שעשה פרשה כל דהוא אינו פסול. עוד חידוש גדול עולה מתוך דברי הט"ז דיתכן שיהיו ב' פרשיות אחת דינה להיות פתוחה ואחת דינה להיות סתומה ויכול לעשותן שוות ששניהם יהיו סדורות והוא פלא, וצ"ע הי"ע. [ולחומר הענין אולי י"ל דכוונתו דאה"נ כל שעשה פרשה סדורה הוי מחלוקת סידור הקדמוני וגמ' דידן, ויכול לסמוך על הסידור הקדמוני בזה, אלא דה"ה להיפך שאם עשאן פתוחות או סתומות כגמ' דידן יכול לסמוך על כך, ואין משמע כן, וצ"ע].

אלא דלומר כדברי הב"ח נמי קשה, שהרי הט"ז הביא ראיה מהרא"ש דס"ל כרמב"ם בזה, וא"כ אא"ל שהטור פליג בזה על אביו הרא"ש, וכיון שכן צ"ע היאך ניישב את דברי הטור בזה וכנ"ל. [אלא דהתשובה שהביא הט"ז מהב"י (ס"ו רע"ד) בשם הרא"ש, לפיניו בב"י שם הוא מהרשב"א (שו"ת הרמב"ן סי' רל"ה), וא"כ אין קושיא כלל אם ננקוט שהטור כמו שנחלק על הרמב"ם נחלק גם על הרשב"א בזה].

ולולי דברי רבותינו אולי יש מקום לבאר את דברי הטור בא"א דלעולם גם לטור העושה פרשה פתוחה או סתומה במקום שאין פרשה פסול וכדעת הרמב"ם, ומה דהכשיר הטור לעשות פרשה סדורה אע"פ שאין שם פרשה כלל הוא משום דס"ל שבאמת אינה פרשה כלל, ואע"פ שעשה הפסק כדי שיעור ט' אותיות בין כתב הראשון לשני אינו חשוב הפסק פרשה כלל, והטעם בזה נראה ע"פ המבואר בדברי ספה"ת כאן דפרשה סדורה "נראית הכל כתוב בשיטה אחת", דהיינו שרואים שייכות בין כתב העליון לתחתון ולכן חשוב כמו שאין שם הפסק כלל, ומשום כך אם שינה בזה לא פסל, דהיינו שאם לא עשאה כלל לא פסל, כיון שענין פרשה זה אינה מפורשת בגמ'. [אלא שהלשון "שינה בזה" אין משמע כל כך כדברינו שלא עשאה כלל, אלא ששינה אותה לפרשה אחרת, ומה"ט פירשו אותה האחרונים שעשאה פתוחה, ועוד צ"ע בזה].

[ובעיקר דברינו בגדר פרשה סדורה עיין בדברי רבינו המאירי (ה"ד להלן) שכתב ז"ל "וכבר הזכירו הגאונים בענין זה מין אחד קראוהו פרשה סדורה, ופירושה שאינה בכלל מנין הפרשיות אלא סדורה כסדר שאר ענינים שבפרשה עצמה, שאעפ"י שיש ריוח בינה ובין עליונה הימנה, אין אותו ריוח נעשה ליתן לה שם בפרשה בפני עצמה להיותה במנין הפרשיות, אלא להרחיב בין מאמר למאמר ליתן ריוח בין הדבקים", עכ"ל. והוא כדברינו דפרשה סדורה אינה הפסק פרשה כלל ולכן אינה נקריא פרשה, ואתי שפיר מה שכתבנו עפ"י שאין חשוב שעושה פרשה במקום שאין פרשה, וכמש"נ, האומנם דאין דברי המאירי ראיה לדברינו, מאחר שדעת המאירי דבסדורה אין הפסק שיעור פרשה וא"כ פשוט שאינה פרשה כלל, (ואדרבה מתו"ד נראה שאם היה שיעור פרשה היתה פרשה גמורה, אלא שאין למאירי צורת פרשה סדורה המבוארת בספה"ת, עיי"ש)].

אמנם בב"י נראה שפירש את דברי הספה"ת בא"א, דהנה הב"י גופיה נסתפק בגדר פרשה סדורה וז"ל "וסדורה זו שכתבו בסידור הקדמונים לא ידענא אם יש לה דין פתוחה או דין סתומה, ומתוך הלשון משמע דדין סתומה יש לה" וכו' עיי"ש, ומסיק ד"כ נראה קצת מדברי ספר התרומה שכתבתי בסמוך", וכוונתו דמהא שביאר ספה"ת דענינה של סדורה היא "שנראית הכל כתוב בשיטה אחת", דהיינו דזה שנראה כמו שהכל כתוב בשיטה אחת מהני רק לראות שייכות בין כתב לכתב אבל לא לבטל את ההפסק שביניהם, הלכך חשובה כפרשה סתומה דחשוב כמו שיש כאן כתב מכאן ומכאן וההפסק באמצע, עיי"ש עוד מש"כ בדעת הרמב"ם. [ע"ע באלפא

דהויא סתומה, מיהו פירשתי לעיל בה פירוש אחר כי היכי דלא תקשי דרב אדרב.

ספר מצוות גדול עשין סי' כג

אמר רבי חלבו חזינא ליה לרב הונא דכריך ליה מאחד כלפי שמע ועושה פרשיות סתומות (לא:), ומסיק לרב דמצוה בסתומות ואי עבדינהו פתוחות שפיר דמי, לפי שאין שתי הפרשיות סמוכות בתורה, ובירושלמי דמגילה (פ"א הל"ט) פוסק רב גם כן דפתוחה כשרה לפי שאין סמוכות בתורה, ומאריך אחר כך שם פתוחה מראשה פתוחה, פתוחה מסופה פתוחה, פתוחה מכאן ומכאן סתומה.

וקבלתי כך הפירוש, לא שתהא פתוחה לגמרי שבראשה שיעור תשע אותיות לדברי סדור קדמונים או שלש אותיות לדברי מסכת סופרים (פ"א הי"ד), ולא שתהא פתוחה לגמרי מסופה, שאם כן היתה פתוחה גמורה, אלא תחלק שיעור הפתיחה לכאן ולכאן, פחות משלש אותיות בסוף ובשעריך בסוף שיטה, ופחות משלשה אותיות בתחילת שיטה במקום שמתחיל והיה אם שמוע, להכירא בעלמא לפי שאין סמוכות בתורה, וזו היא סתומה גמורה¹²², מאחר שאין שיעור פתיחה לא בתחילה ולא בסוף ולא קשיא דרב אדרב.

¹²² הנה בפשטות הביאור בדברי הסמ"ג דמצרפין שיעור פרשה מב' שיטין לפרשה סתומה, וכן נקטו בדעתו הגר"א בביאורו על השו"ע באו"ח (סל"ב סל"ו) והחזו"א או"ח (ס' י' סק"ב), וכפירוש זה בדברי הירושלמי מצינו גם ברמ"ע מפאנו (ס' ק"ו) ז"ל "ומ"ש בירושלמי מכאן ומכאן סתומה היא צורת הסתומה האחרת שכתב הרמב"ם ז"ל אם לא נשאר מן השטה וכו' ניח הכל פנוי ויניח מעט ריוח בראש השטה שנייה ויתחיל לכתוב פרשה סתומה וכו' כזה, ומיירי בשאינו מניח לא בתחלת השטה ולא בסופה שיעור ט' אותיות אבל מחלק אותו השעור לכאן ולכאן, עכ"ל.

ולכאורה לולי דבריהם היה מקום לדון בכונת הסמ"ג באו"א, דמלבד מה דלשונן "סתומה לגמרי" משמע שהיא סתומה יותר מכל פרשה סתומה, גם מעיקר דבריו שמבאר דהא דעושה הפסק זה הוא "להכירא בעלמא לפי שאין סמוכות בתורה", משמע דבאמת אי"צ הפסק פרשה ביניהם ורק להיכר בעלמא להורות שאינם סמוכות זה לזה בתורה, ויותר נוטה שכונת הסמ"ג הוא ע"ד פסקי הרי"ד (הו"ד להלן) שכתב ד"מזזה שאינה עשויה לקרות בה אלא לקובעה בכותל, אין צורך להניח ריוח ביניהן, אלא כותב את שתיהן כאילו היו פרשה אחת", ומה דרשב"א היה מניח רווח ביניהם ביאר הרי"ד ד"כיון שהפרשיות הן רחוקות זו מזו שזו כתובה בואתחנן וזו כתובה בוהיה עקב, משום הכי איני מסמיכן ומדביקן, ואני עושה ריוח ביניהן", עיי"ש, דנראה מתו"ד שאין ההפסק שהיה עושה רשב"א מדין הפסק פרשיות אלא להיכר בעלמא שאינם סמוכות זל"ז, וא"כ י"ל דזה נמי כוונת הסמ"ג במה שכתב ד"עושה הפסק להיכר בעלמא לפי שינן סמוכות בתורה", ולהפסק דווקא הוא דמהני לצרף ב' רווחים ולא בכל פרשה סתומה, [ואדרבה לפי"ז יותר משמע דבעלמא כשצריך הפסק פרשה אין לצרף ב' רווחים], ומצאתי בס"ד שכן ביאר השו"ע הרב (בתשו' בסוף חלק חו"מ ס' א'), עיי"ש.

אינו מתחיל לכתוב נגד ההנחה שלמעלה אלא מתחיל או קודם או אחרי כן אז נקראת שפיר פתוחה.

וקשה דאמרינן בירושלמי פרק קמא דמגילה (הל"ט) שמואל בר שילת בשם רב אמר הלכה כדברי האומר מזוזה הפרשה פתוחה שאין זה מקומה. פתוחה מראשה פתוחה מסופה פתוחה מכאן ומכאן הוי סתומה. אלמא פליגא על סדור קדמוני שאומר חלק בראש שיטה אינו קרוי פתוחה כי אם בסופה, ופליגא על מסכת סופרים שאמר בתחלת שיטה קרוי פתוחה ולא בסופה, ואלו בירושלמי קאמר שפתוחה קרוי חלק בתחלת שיטה או בסופה. וגם פליגא ארבינו יעקב שאומר כשהניח חלק בתחילת השיטה וגם בסופה יצא ידי פתוחה, ובירושלמי קאמר פתוחה מכאן ומכאן סתומה.

אמנם בלאו הכי קשה דרב אדרב, פרק הקומץ (לא:): א"ר חלבו חזינא לרב הונא דקא עביד פרשיות מזוזות סתומות, ופריך ר"ש ב"א אומר שר' מאיר היה כותבה למזוזה על הדוכסוסטוס, ועושה ריוח מלמעלה, ועושה פרשיותיה פתוחות, ואמר רב הלכה כר"ש ב"א, ומשני כי אמר רב הלכה כר"ש בן אלעזר אריוח דווקא, תדע דהא אזיל בתר מנהגא והאידינא נהוג עלמא בסתומות, שמע מינה אריוח דווקא קאמר הלכה, אבל פרשת מזוזה הויא סתומה, ואילו בירושלמי קאמר רב הלכה כאומר פרשה מזוזה הויא פתוחה.

ויש לפרש הכי בירושלמי אמר רב הלכה כדברי האומר מזוזה פרשה שלה פתוחה, ואחרי כן מפרש לא פתוחה גמורה אמר רב, דהא פתוחה מראשה הוי פתוחה גמורה, וכן פתוחה בסופה הויא פתוחה גמורה, אלא פתוחה פירש דקאמר רב במזוזה היינו שמכאן ומכאן סתומה וכתובה אבל באמצע יש חלק, והיינו נמי סתומות דקאמר רב פרק הקומץ, וגם אתי שפיר דלעולם כשיש חלק בתחלת שיטה וגם בסופה נקראת פתוחה גמורה, כדברי רבינו יעקב מנוחתו כבוד...

השתא אסקינן דקא נהגי עלמא במזוזה פרשיותיה סתומות, וגם רב אזל בתר מנהגא, וגם רב הונא עבד להו סתומות. וכן אמר רב נחמן בר יצחק פרק הקומץ (לב). מצוה לעשותן סתומות, וקשה למנהג שלנו שאנו מניחין חלק בתחלת שטה לפני והיה אם שמוע והיינו פתוחה, ושמא אין בה חלק שיעור לכתוב שם בן שלש אותיות¹²¹, או נמי יש חלק הרבה לפני והיה אם שמוע וכמו כן יש חלק בסוף ובשעריך של פרשת שמע, אם כן הויא ליה פתוחה מכאן ומכאן דקאמר בירושלמי

ביתא בתיקון ס"ת שלו (סיני כרך ס"א) מש"כ בדיון סדורות והיכן עושים אותן, (וע"ע חזו"א יו"ד ס' קס"ג סוסק"א).

¹²¹ עיין בדברי האשכול (הו"ד לעיל בסמוך), ובמש"כ ע"ד.

והימא שאומר בלשון רבים פרשיותיה סתומות, והלא אין כאן (אלא) כי אם הפסק אחד בין שמע לוהיה אם שמוע, וכתב רבינו שמשון משום דקסבר על הארץ בסוף שיטה אחרונה¹²³ וכן אני נוהג, אבל מקצת העולם נהגו על הארץ בתחילת שיטה אחרונה.

ספר מצוות גדול עשין סי' כה

הנה כתב רבינו משה (הל' ס'ת פ"ח הל"א ב' ד') מה היא הפתוחה ומה היא הסתומה על פי הספר שהיה מקדם בירושלים להגיה הספרים וזה לשונו, פרשה פתוחה יש לה שתי צורות, אם נגמר באמצע השיטה יניח שאר השיטה פנויה ומתחיל הפרשה שהיא פתוחה בתחילת השיטה שנייה, כגון זה¹²⁴. במה דברים אמורים שנשאר מן השיטה ריוח כשיעור תשע אותיות, אבל אם לא נשאר אלא מעט או אם גמר בסוף השיטה הפתוחה, מתחיל בתחילת השיטה השלישית כגון זה²⁰.

ופרשה סתומה יש לה שלש צורות, אם גמר באמצע השיטה, מניח ריוח כשיעור ומתחיל לכתוב בסוף השיטה מתחילת הפרשה שהיא סתומה עד שימצא ריוח באמצע, כגון זה²⁰. ואם לא נשאר מן השיטה כדי להניח הריוח כשיעור ולכתוב בסוף השיטה תיבה אחת, יניח הכל פנוי ויניח מעט מראש שיטה שנייה ויתחיל לכתוב הפרשה הסתומה באמצע השיטה, כגון זה²⁰. ואם גמר בסוף השיטה, מניח מתחילת השיטה כשיעור הריוח ומתחיל לכתוב הפרשה הסתומה באמצע השיטה, כגון זה²⁰. נמצאת אומר שפרשה פתוחה תחילתה בתחילת שיטה לעולם ופרשה סתומה תחילתה מאמצע השיטה לעולם עכ"ל.

אלא שראיתי להתעורר בזה שאינו כן שהרי הסמ"ג בתח"ד לא קפיד אלא שלא יהיה בין הפרשיות שיעור פרשה פתוחה ומשמע דעל שיעור סתומה לא קפיד, ואם כדברינו נמצא שגם על שיעור סתומה קפיד, ובהכרח כדברי אדונינו הגר"א. [ובעיקר הנידון אם אפשר לצרף שיעור פרשה מב' רווחים עיין להלן (ע"ד המאירי) שהארכנו בענין זה].

¹²³ עיין תוס' (לא: ד"ה "ועושה" ובמדרכי בהלק"ט (רמז תתקס"א), ועיין בהגהות מיימוניות (הל' סת"ם פ"ה אות ה') שהביא שיטה זו וז"ל "כתבו התוספות מדקאמר תלמודא פרשיות סתומות בלשון רבים מכאן שגם אחרונה טוב לעשותה סתומה ולכתוב על הארץ בסוף שיטה אחרונה וכן כתב הר"ר משה מקוצי שהוא נוהג כן", עכ"ל. אמנם השיט"מ ק' שם (אות א') תיקן את הגירסא בגמ' דגרסין "פרשיותיו", ולכאורה כוונתו ליישב דהלשון רבים לא קאי על מזוזה אחת ולהורות שב' הפרשיות צריכות להיות סתומות, אלא הלשון רבים קאי על הרבה מזוזות שעושין להם פרשה אחת סתומה, אלא שהצ"ק העלה לפרש באופן זה ודחה פירוש זה עיי"ש. ובביאור דברי התוס' (ושיטה זו בסמ"ג) עיין בברכה"ז ובצ"ק, ועיי"ה בהגהות מיימוניות הנ"ל ודוק. ע"ע בשו"ת מהרש"ל (סימן לז) שהאריך לפרש דברי התוס' בכמה אופנים, ובביאור המהרמ"ב (שם) שהביא דבריו, עיי"ש עוד. שהאריך בביאור הענין. עיין בפסקי הרי"ד המובא להלן פשט מחודש בדין הפסק פרשיות דתו"מ ולדבריו יתיישב קושיות התוס'. ולהלכה עיין בב"י יו"ד (סי' רפ"ח סי"ג), ובשו"ע שם.

¹²⁴ במקור יש שירטוט.

ורבינו יעקב כתב (מנחות לב.) כי מצא בסידור קדמוני בפתוחה כאשר אמרנו, אבל [ב]סתומה אינו מצריך חלק באמצע כי אם כדי לכתוב שם בן שתי אותיות, ולא פירש [שם] שום דין אם גמר בסוף השיטה, אבל במסכת סופרים (פ"א הי"ד) שנינו איזו היא פתוחה כל שהניח בראש השיטה שלש אותיות, סתומה כל שהניח באמצע [ה]שיטה שלש אותיות, גמר כל הפרשה בסוף הדף ישייר שיטה אחת מלמעלה, ואם שייר מלמטה כדי לכתוב שם בן שלש אותיות מתחיל [מ]למעלה.

וכתב רבינו יעקב כי הברייתא עיקר ופרשה פתוחה בראש [ה]שיטה דווקא נקראת פתוחה, ואם יניח שיעור תשע אותיות בסוף שיטה וכן בתחילת שיטה יצא ידי שניהם.

ועדיין לא שמענו דין פרשה סדורה לא בברייתא ולא בדברי רבינו משה, אבל רבינו יעקב אומר כי מצא בסידור קדמוני שכל הכותב שיטה עד חציה או עד שלישיתה ושאר השיטה מניח פנוי ומתחיל לכתוב השיטה [ש]למטה לה כנגד ההנחה של אותה שיטה העליונה, זו היא סדורה.

וכתבתי למעלה בהלכות מזוזה (עשה כ"ג) דגרסין בירושלמי פתוחה מראשה פתוחה פתוחה מסופה פתוחה, ומכאן יש סעד לרבינו יעקב [שאומר] שאם הניח חלק בסופה ובתחילה כשיעור שנקראת פתוחה.

ספר העיטור שער א הל' תפילין [דף נו טור ג]

ואצטרכינן לפרושא תפלין של יד אם עושה פרשיות סתומות כמזוזה, או אם צריך ריוח למעלה או לא, דאית למימר קדש והיה כי יביאך שהן סמוכות עושה סתומות ופתוחות כמזוזה¹²⁵, ואיכא למימר מדאמרין תפלין שבלו אין עושין מהן מזוזה שאין מורידין מקדושה כו' הא מורידין עושין, ופרכינן אמאי התם סתומות הכא פתוחות, ש"מ תפלין פתוחות נינהו.

ואית דמפרשי מסת' מקא פריך דפתוחות נינהו ומסתב' לן מדלא איירי בגמרא בתפלין דכ"ע פתוחות נינהו דכל פרשה ופרשה עושה בדף א', ובמזוזה הוא דאיירי שכתובה בדף א' ואם עשאה בב' דפין

¹²⁵ דברי העיטור כאן מתחילתן לסופן חסירין, עיין פירוש שער החדש על העיטור. ואולי השלמת דבריו כאן הוא ד"שמע" "והיה אם שמע" שאין סמוכות מן התורה עושה אותן פתוחות. ולפי"ז נמצא דהעיטור פסק במזוזה כרשב"א ולא כמו שאמרו בגמ' "והאידינא נהוג עלמא בסתומות", ע"ע במח"ו (הו"ד לעיל) דכתב "מיהו אן האידינא נהגין בפתוחות", עיי"ש במש"כ ע"ד. אלא דנמצא דלדעתו עושין פרשיות דתפילין "קדש" "והיה כי יביאך" סתומות, וצ"ע בזה.

זו בתורה אף על פי שבתורה יש ריוח וחלק ביניהן לא הייתי חושש לעשות ריוח ביניהן במזוזה, כיון דלאו לקריאה קימא, אבל כיון שהפרשיות הן רחוקות זו מזו שזו כתובה בואתחנן וזו כתובה בזה עקב, משום הכי איני מסמיכן ומדביקן, ואני עושה ריוח ביניהן. ואמר רב חננאל אמר רב הלכה כר' שמעון בן אלעזר. מאי לאו אפתוחות, אלמא פתוחות בענן, והיאך היה עושה אותם רב הונא שהוא תלמידו של רב סתומות, ודחה, לא אריוח פסק רב הלכה כמותו ולא אפתוחות.

קריית ספר (למאירי) מאמר ב חלק ב

ולענין הפרשיות הפתוחות והסתומות שנינו בפרק הבונה (שבת קג:) בברייתא שהזכרנו למעלה, סתומה שעשאה פתוחה ופתוחה שעשאה סתומה תגנוז, וכן היא שנויה להדיא במסכת סופרים (פ"א הל"ט ו').

ומעתה צריך לבאר מהו ענין סתומה ומהו ענין פתוחה, אלא שלא הוכרע בידי מכל וכל, לא לביאור באיזה צד נקראת פתוחה ובאיזה צד נקראת סתומה, ולא במנין פרשיות התורה כמה הן הפתוחות וכמה הן הסתומות, ולא מצינו לידיעת דבר זה בבירור שום ביאור מספיק לא בתלמוד ולא בירושלמי ולא בבריתא, ואף הגאונים לא ראינו סומכין בזה אלא מפי ספרים ישנים מדויקים לפי קבלתם, וכבר יצאתי בזה למנין עם קצת גדולי הדור שבארצות הללו ועם קצת רבני צרפת ואשכנז ולא היה בידינו להכריע, וכבר טרחו בזה גדולי המחברים¹²⁸ וסמכו על ספר שמצאו במצרים שהיה מקובל אצלם שהיה בירושלים מכמה שנים ושהיה מוגה מיד בן אשר לפי קבלתם, ואח"כ נדמנן לי ספר מדויק הרבה על פי הרב רבינו מאיר מטוליטולה¹²⁹, והעיד שטרח ושלח בכל הישיבות ובארץ המערב ולרבני אשכנז, ומה שמצא בכדי לסמוך עליו כתב ס"ת שלו עפ"י הנמצא, ומה שמצא מחלוקת בין גדולי הגאונים הכריע ביניהם כפי שקול דעתו...

ובחסד עליון, והבטחת מאמר רבותנו ע"ה שאמרו כל העמל על תורתו תורתו עמלה עליו, הקרה אלהים לפני זה החמש עם כל העדויות הנזכרים בשנת גלות צרפת היא שנת ה' אלפים וששים ושש לבריאת עולם, ועיינתי הספר עם מה שכתב הרב רבינו משה ע"ה בהל' ס"ת ועם מ"ש רבינו יעקב בתקון שלו עם הרבה ענינים לשאר רבנים, ואשר תמצא מחלוקת ביניהם אודיע המחלוקת ומה שאכריע בו לפי עניות דעתי, אלא שהספר הזה אינו מתוייג, ואמנם הגיעו לידי תיקונים ישנים בענין התגים ועל פיהם נסדר הכל בע"ה.

¹²⁸ רמב"ם (פ"ח מהל' סת"ם הל"ד).

¹²⁹ הרמ"ה [חיבר ספר בשם "מסורת סייג לתורה"].

פסולה, כדגרסינן ר' מאיר היה כותבה בדף א' ועושה פרשיות סתומות, ודייקא נמי מדאמרין כתבן בעור א' והניחן בד' בתים יצא, ואם בדף א' בעור א' בתפלין של יד לא אפשר לאנחינהו בד' בתים אלא בד' דפין היו, וכי היכי דעל הארץ דמזוזה קיימא בראש שיטה ה"נ בש"ר ובש", וי ולא חזינן לרבוותא מהאי.

במסכת סופרים איזה פתוחה כל שלא התחיל בראש שיטה ואיזה סתומה כל שהניח באמצע שיטה וכמה תניח בראש שיטה ויהיה פתוחה כדי לכתוב ג' אותיות ירושלמי במגילה פתוחה.

פסקי רי"ד מנחות לא: - לב.

אמר ר' אבהו חזינא ליה לרב הונא דכריך לה למזוזה מאחד, שהוא בסוף שיטה, כלפי שמע, שהוא בתחלת שיטה. פירוש והוא הדין נמי לפרשיות שלתפילין. ועושה פרשיותיה סתומות. פירוש שלא היה מניח ריוח בין פרשת שמע לפרשת והיה אם שמע¹²⁶, שאע"פ שבספר תורה יש ריוח בין הפרשיות, התם מפני שעשויות להתלמד בהן, וכדי שיוכל אדם להתבונן בין פרשה לפרשה, צריך ליתן ריוח ביניהן, כדתניא בריש סיפרא ומה היו הפרשיות משמשות ליתן ריוח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה וכל שכן הלמד מפי הדייט, אבל המזוזה שאינה עשויה לקרות בה אלא לקובעה בכותל, אין צורך להניח ריוח ביניהן, אלא כותב את שתיהן כאילו היו פרשה אחת.

מיתבי אמר ר' שמעון בן אלעזר מאיר היה כותבה על דוכסוסטוס כמין דף. פירוש שהיה כותב שתי פרשיותיה זו תחת זו בדף אחת, ולא זו בצד זו שיבואו בשני דפין, כדאמרין לקמן שאם כתבה על שני דפין פסולה, ועושה ריוח מלמעלה ומלמטה ועושה פרשיותיה פתוחות שהיה מניח אויר ביניהן שייראו כשתי פרשיות. אמרתי לו רבי מה טעם. פירוש למה אתה משנה מנהג העולם שנהגו לכותבן סתומות¹²⁷. אמר לי הואיל ואין סמוכות מן התורה, פירוש אם היו סמוכות זו אצל

¹²⁶ עיין בשל"ט"ג שהביא את דברי הרא"ז דבתו"מ אין כלל רווח אפילו כפרשה סתומה, ומקורו הוא מדברי זקנו הפסקי רי"ד כאן. ועיין באשכול הל' מזוזה (עמ' 180) שהביא כשית הרא"ד.

¹²⁷ ולא כפירוש רש"י שהקשו לו מחמת שבתורה פרשיותיה סתומות שהרי לרי"ד אין ענין לעשות פרשיות כלל בתו"מ וכדלעיל מינה. וגם ישובו של רשב"א לדעת הרא"ד חלוק דזה שאינם סמוכים זל"ז אינו רק סברא שלכך צריך שהפרשה תהיה פתוחה ולא סתומה, אלא דלכך צריך לעשות פרשה כלל והוא ענין חדש כדי להורות שאינם סמוכות זל"ז בתורה. [ויל"ע לדעת הרא"ד אי לשיטת רשב"א ההפסק הוא כפרשה פתוחה או אפילו כסתומה, ומלשון הרא"ד "ועושה פרשיותיה פתוחות שהיה מניח אויר ביניהן שייראו כשתי פרשיות", עכ"ל, משמע דאין צריך הפסק של פרשה פתוחה וסגי בהפסק אפילו של פרשה סתומה כל דמורה שב' פרשיות הן, ואולי אפילו בפחות מפרשה סתומה סגי, וצל"ע בזה].

חלק אלא בשניה. ואף בשם תוספתא שמענוה כן, אלא שמעידין עליה שעל החלק הראוי לכם נאמרה שהוא שם בן ט' אותיות כשיעור למשפחותיכם.

ומתוך פירש זה אנו מסכימים בענינים אלו למה שפסקו גדולי הגאונים, ואעפ"י שמצינו קצת מחלקת ביניהם אנו מכריעים לדעתנו הראוי להכריע, והוא שכלם מסכימין לפירושנו לומר שהפתוחה היא שמתחלת הפרשה הסמוכה בראש שטה, אם שנתיימה הראשונה בסוף שטה או בפחותה משיעור החלק הראוי והניח שטה א' חלק והתחיל בשטה שתחתיה, אם שנתיימה הראשונה באיזה מקום מן השטה ושנשאר אחריה שיעור החלק הראוי והתחיל השניה בשטה הסמוכה לה, ונמצאת צורתה על ב' דרכים. והסתומה היא שמתחלת באמצע שטה, אם שסיים הא' בראש השטה ומתחלת השניה בסוף אותה שטה בעצמה ובהנחת שיטה חלק הראוי בין שתייהן, אם שסיים הראשונה בסוף שטה או סמוך ולא נשאר בה שיטה חלק הראוי והתחיל הסמוכה לה בשטה אחרונה אחר הנחת בראש השטה שיטה חלק הראוי, ונמצאת למד שאף הסתומה על שני דרכים.

ולגדולי המחברים¹³⁰ ראיתי שכל שנשאר חלק בשטה שפרשה ראשונה מסתיימת שם אלא שלא נשאר בה שיעור, מניח מעט חלק בשטה שאחריה ומתחיל בה פרשה שניה והרי היא סתומה. נראה לדעתם ששני החלקים מצטרפים לשיעור א'¹³¹. ולא יראה לי כן אלא

¹³⁰ רמב"ם (בפ"ח מהל' סת"ם ה"ב) ז"ל "ואם לא נשאר מן השיטה כדי להניח הריח כשיעור ולכתוב בסוף השיטה תיבה אחת, יניח הכל פנוי ויניח מעט ריח מראש שיטה שנייה ויתחיל לכתוב הפרשה הסתומה מאמצע שיטה שנייה", עכ"ל.

¹³¹ הנה המאירי נקט בדעת הרמב"ם דמצרפין חצי שיעור הפסק פרשה מסוף השיטה לחצי שיעור הפסק פרשה שבתחילת השיטה, אמנם הריטב"א (ה"ד להלן) נקט בדעת הרמב"ם דאי אפשר לצרף הפסק פרשה מב' שיטות, והרמב"ם איירי כשהיה שיעור הפסק פרשה בשיטה עליונה, אלא שיש עוד הלכה דפרשה סתומה אינה מתחלת בראש שיטה, ולכן צריך להניח מעט בראש השיטה השניה ואח"כ לכתוב את הפרשה.

ובדעת המאירי צ"ע מנליה לחדש ברמב"ם דמצרפין ב' ההפסקין לשיעור הפסק, דמהרמב"ם אין הכרח לכך, דברמב"ם אין מפורש רק ד"לא נשאר מן השיטה כדי להניח הריח כשיעור ולכתוב בסוף השיטה תיבה אחת", אבל מנלן לחדש דגם באופן שלא נשאר כדי להניח רווח כלל דמהני. ומה שנראה מזה לדון דס"ל למאירי דאי לא שיש שם הפסק על "המעט רווח" שבראש השיטה, ראש השיטה מיקרי דמה שיש הפסק מועט אינו משווה לה אמצע השיטה, ורק ע"י שאותו מעט מצטרף להפסק של שיטה עליונה מהני להחשיבו אמצע השיטה, וכיון שכן בהכרח שההפסק מב' שיטות מצורף זה לזה, וא"כ הוא הדין שלא נצטרך גם בשיטה העליונה שיעור הפסק בפנ"ע וסגי במה שבצירוף ההפסק שבשיטה התחתונה יש שיעור הפסק, ודו"ק. [אמנם הרמ"ע מפאנו (ס' ק"ו) כתב דמשמעות הרמב"ם נראה שלא היה שיעור פרשה בכל הפסק בפנ"ע וכדעת המאירי וז"ל "וכן משמע מדברי הרמב"ם שכתב ויניח מעט ריח בראש שטה וכו' דמשמע שעם אותו המעט ריח שמשיר בראש השטה משלים שיעור החלק הראוי להניח", עכ"ל. ואני בעניתי לא ידעתי היכן

ונשוב לדברינו בענין הפתוחה והסתומה, והוא דברים אלו לא מצאנו בהם דבר מבורר בתלמוד אלא שבראשון של מסכת סופרים (הלט"ו) מצינו שמועה אחת בנסח זה, איזהו פתוחה, כל שלא התחיל בראש שטה, איזהו סתומה, כל שהניח מאמצע שטה. כמה יניח בראש השטה ותהא פתוחה, כדי לכתוב בו שם של שלש אותיות, וכמה יניח באמצע שטה ותהא סתומה, בכדי לכתוב שם של שלש אותיות. גמר את כל הפרשה בסוף הדף, משייר שטה א' מלמעלה, ואם שייר מלמטה כדי לכתוב שם של שלש אותיות, מתחיל מלמעלה, ע"כ לשון מסכת סופרים.

וכל הגאונים הסכימו בדברים אלו שהם משובשים או שאינן עולין להלכה, שהרי מנהג קדום מעולם דור אחר דור בענין המזוזות שפרשת והיה אם שמע מתחלת באמצע שטה ואנו קורין לה סתומה, שהרי אמרו בפרק הקומץ (לב). תנין ע"ז והאידינא נהוג עלמא בסתומות, אלמא שזו שקורין במסכת סופרים פתוחה סתומה היא, ואעפ"י שאמרו בתלמוד המערב בראשון של מגילה (הל"ט) מזוזה אית תנאי תני סתומה, ואמר שמואל בר שילת בשם רב הלכה כדברי האומר פתוחה, ומפני שאין זה מקומה בתורה, כלומר שאין פרשה שניה סמוכה לחברתה בתורה, הא איתא להאי פלוגתא נמי בפרק הקומץ ואסיקנא דמ"ד פתוחות אף פתוחות קאמר, ומ"מ אנן אמונהגא סמכינן הואיל ובגמרא העידו על המנהג, וא"כ כל שלא התחיל בראש שטה סתומה היא.

ובראשון של מגילה מצינו בתלמוד המערב (שם) פתוחה מראשה פתוחה, פתוחה מסופה פתוחה מכאן ומכאן סתומה. ונראה לי לפרש בה מראשה ראש הדף וסופה סוף הדף, כלומר שאם סיים פרשה ראשונה בסוף הדף ובא והתחיל הדף האחר והניח שטה א' והתחיל בשטה שניה הרי זו פתוחה, וכן אם סיים הראשונה בסמוך לסוף הדף שטה א' ומתחיל השניה בראש הדף השני אף היא פתוחה, וודאי אף באמצע הדף כן, וכן הדין אם לא הניח שטה שלמה כל שהניח בסיום הראשונה חלק הראוי והתחיל אחר כן בראש שטה שאחריה פתוחה היא, וזה שתפשה בשטה א' חלק הוא מפני שהייתי סבור לומר כשנזדמן סוף הראשונה בשטת חלק שאף בשנייה יהא צריך להניח שטה אחרת, מפני שכל חלק שבסוף הדף אינו נראה כסיום פרשה אלא כחסרון בעלמא או כנמלך להוסיף בגליון, ובא ולמד שאף זו פתוחה, וה"ה לאמצע הדף, ואעפ"י שלא הניח שטה א' חלק כל שמתחיל בשטה אחר החלק הראוי להניח בסוף הראשונה פתוחה היא. ואמר אחר כן פתוחה מכאן ומכאן סתומה, כלומר שסיים בשטה א' הן שבסוף הדף הן שבאמצע ונשאר בה חלק ואף הוא מניח חלק בשטה שניה, כשבא להתחיל פרשה שנייה שכל שאינה מתחלת בראש שטה סתומה היא, אעפ"י שהניח חלק בסוף הראשונה וכ"ש אם לא הניח

אינו נראה שכל שמתחיל באמצע שטה סתומה היא לפי פירושנו, ואחרוני הרבנים נסמכים לדעתנו אלא שבסתומה מספיק להם החלק לשם בן שלש אותיות ולא יראה כן.

וכבר הזכירו הגאונים בענין זה מין אחד קראוהו פרשה סדורה, ופירושה שאינה בכלל מנין הפרשיות אלא סדורה כסדר שאר ענינים שבפרשה עצמה, שאעפ"י שיש ריוח בינה ובין עליונה הימנה אין אותו ריוח נעשה ליתן לה שם בפרשה בפני עצמה להיותה במנין הפרשיות, אלא להרחיב בין מאמר למאמר ליתן ריוח בין הדבקים.

ומכל מקום צריכין אנו לפרש מהו סדורה, וראיתי לקצת רבנים שכתבו שכל שכותב שטה א' עד שלישיתה או אמצעה ומניח השאר פנוי ומתחיל בשטה השניה לא כנגד מקום שהניח בשלמעלה הימנה זוהי סדורה, ואני תמה אם בריוח זה כשיעור הראוי הרי ודאי פרשה היא, אלא שהיא סתומה לדעתנו אחר שמתחלת באמצע שטה כמו שכתבנו, אלא שלדעתי פירוש הדברים בסדורה כל שנשאר ריוח בין ב' הפרשיות אלא שלא הניח כשיעור הן בסתומה הן בפתוחה הן בשטה

תלוי בראש השיטה כפי צורת הדף בעלמא, אלא כל שיש הפסק גמור סמוך לכתב, זה גופא משווה למקום כתב הבא אחריו תורת ראש השיטה, ולכך עד כמה שאנו מטפילים את ההפסק שבראש השיטה להפסק שקדם לו בתחילת השיטה, ממילא יש להפסק זה תורת הפסק גמור שאין לו כתב אחריו, וצריך לדון את הכתב הנכתב בסמוך לו התחלת שיטה חדשה ולהחשיבה פרשה פתוחה, [וכל זה רק אם יניח גם בשיטה שניה שיעור הפסק פרשה, דאל"ה אין רואים את ההפסק שבשיטה שניה המשך להפסק הגמור שבשיטה ראשונה], ואכתי צ"ע.

ועיין במהרש"ל בתש' (סי' ל"ז) שחידש בדעת הרמב"ם יתירא מכך וז"ל "על כן נ"ל תמונה רביעית שפ' קדש תתחיל בראש הדף ובראש שיטה ותסיים באמצע שיטה כדי להניח ריוח ט' אותיות כדי שיעור פתוחה ועוד יניח ריוח כדי לכתוב תיבה שבראש פרשה שנייה ואח"כ בפ' והיה כי יביאך יניח ריוח מתחלה כדי ג' אותיות ויתחיל אז לכתוב ויסיים באמצע כדי להניח ריוח תשעה אותיות כו'... ועתה אפשר הכשרה מה שפרשה הראשונה מתחלת בראש השיטה היא... ומה שצריך להניח בסופו כדי ט' אותיות היינו לדעת הרמב"ם דבעינן הכי לשיעור פתוחה ועדיין לא יצאנו ידי מ"ס דמצרכי הפתוחה להיות פתוחה בראש שיטה אלא שלא הצריכו להניח ריוח אלא כדי ג' אותיות והוא מספיק לריוח בין הפר' וא"כ כשיניח כדי ט' אותיות בסוף השיטה שלפניה וכדי ג' אותיות בראש השיטה יצא ידי כולם, ומה שצריך להניח עוד ריוח כדי לכתוב תחילה התיבה בפרשה שלאחריה היינו משום שאין לומר שזו היא סתומה לדברי הרמב"ם שהרי אינה מתחלת בראש השיטה, זה אינה דלא הוי סתומה אלא כשמתחלת באמצע השיטה ובשיטה שלפניה אין שם שיעור ריוח שהיה יכול להיות סתימה מעלייתא דהיינו כדי ריוח ט' אותיות ועוד לכתוב התיבה שבראש פרשה שלאחריה אבל אם יש שם שיעור ריוח פתוחה וסתומה אף לדברי הרמב"ם כשר שהרי אין לטעות בה ולומר שהיא סתומה א"כ היה עושה אותן בסוף שיטה שהיא הסתומה מן המובחר אלא בודאי פתוחה ממש היא כי בזה לא יגרע שיפתח אף בראשו", עכ"ל, [עיי"ש]. הנה במהרש"ל נתחדש דכל שיש הפסק גמור שהיה יכול לכתוב פרשה אחרי ההפסק בשיטה הראשונה ולא כתב, הרי זה כמו שאין כתב לפניו כלל שהרי הפסיק בהפסק גמור, וכל כה"ג בודאי פרשה פתוחה היא אע"פ שהתחיל באמצע שיטה.

שאינה פרשה כלל, וצריך שיניח בשטה של פרשה שניה חלק כשיעור הראוי קודם התחלתה באותה שטה בעצמה שאין החלקים מצטרפין, הגע עצמך שהניח בסוף ראשונה כשיעור והתחיל בב' אחר הנחת שיעור וכי מצטרפות הן לעשותה פתוחה¹³², ואע"פ שיש שסובר כן

משמע כן מהרמב"ם, דילמא כוונת הרמב"ם כמו שפירש אותו הריטב"א וכו"ל, וצ"ע בזה, אמנם עיין חזו"א או"ח (סי' י' סק"ב בד"ה "ועוד הדבר מבואר") שכתב דמסתימות הרמב"ם משמע כמאירי עיי"ש.

ע"ע בדברי הרמ"ע מפאנו (שם) שהביא מקור לדברי הרמב"ם מהירושלמי וז"ל "ומ"ש בירושלמי מאן ומאן סתומה היא צורת הסתומה האחרת שכתב הרמב"ם וז"ל אם לא נשאר מן השטה וכו' יניח הכל פנוי ויניח מעט ריוח בראש השטה שנייה ויתחיל לכתוב פרשה סתומה וכו' כזה, ומיירי בשאינו מניח לא בתחלת השטה ולא בסופה שיעור ט' אותיות אבל מחלק אותו השעור לכאן ולכאן כמו שכתב בהגהה מימונית פרק ה', עכ"ל. [עיי"ש עוד].

והנה ברא"ש בהלק"ט (הל' מזוזה סי' ה') איתא "וטוב שלא יניח כשיעור ג' אותיות בסוף השיטה וכן בראש השיטה לקיים מה שאמר והאידנא נהוג עלמא בסתומות", עכ"ל. והביאו הטור יו"ד (סי' רפ"ח סי"ג), אמנם הב"י (שם) תמה ע"ד הרא"ש וז"ל "וקשה לי על דבריו דכיון שאינו מניח ריוח כשיעור שלש אותיות נמצא שאין כאן פרשה ואנן ודאי שיעור ריוח פרשה בעינן בין זו לזו ולא נחלקו אלא בצורתה אם פתוחה אם סתומה", עכ"ל.

ועיין דרישה שם (סי' ער"ה סק"א), ובעצתו של הט"ז או"ח (סל"ב ס"ק כ"ו) בהפסק פרשיות של "שמע" ו"והיה אם שמע" בתפילין, ובביאור הגר"א שם (סל"ו ס"ק פ"ג) שהסכים עמו, ובחזו"א שם בד"ה "ועפ"ז", דנקטו דשפיר אפשר לצרף את ב' הרווחים לפרשה סתומה, אמנם המאמר מרדכי או"ח (שם) נקט דאין לצרף את ב' הרווחים לשיעור פרשה, [ומש"כ הרמב"ם דיניו "מעט" לאו דווקא, אלא יניח כשיעור פרשה], והביאו הביאור"ל שם בד"ה "ולדעת הרמב"ם", ועיין בדברי הגר"ז (בתשו' א' נדפס בסוף חלק חו"מ), ועיין בביאור"ל הנ"ל שהביא דבריו וכתב בדעתו דחשש לכתחילה לשיטות החולקות על הט"ז, וע"ע במ"ב שם (ס"ק קס"ד).

¹³² דברי המאירי כאן תמוהין טובא, דמדבריו נראה דעד כמה שמצרפין את ב' הרווחים כל שהפסיק כשיעור פרשה בכל שיטה בפנ"ע אהני הצירוף להשוותה לפרשה פתוחה, ותמוה דמה יוסיף לן צירוף הפרשיות סוכ"ס הפרשה השניה נכתבה באמצע השיטה וכל שנכתבה באמצע השיטה הוי פרשה סתומה. וביותר דאדרבה כל שנצרף הרווחים זה לזה ממילא אנו דנים שב' השיטות כשיטה אחת ונכתב שנכתב באמצע השיטה הן, וצ"ע, [ולב"י זהו פרשה סדורה לדעת הרמב"ם אשר דינה כפרשה סתומה, והמאירי לא נחית לכך, וכמו שנראה מהמשך דבריו שפירש פרשה סדורה באו"א].

ואשר נראה מוכרח בדעת המאירי דאע"פ שהכל תלוי בכתב הנכתב בראש שיטה או באמצע השיטה וכשיטת הרמב"ם, מ"מ הקובע אי הכתב הוא ב"ראש שיטה" או ב"אמצע שיטה" אינו תלוי בצורת הדף, אלא בזה גופא שאם יש לפני הכתב הפסק גמור ממילא הוא משווה לכתב צורת התחלה ושיטה חדשה, אבל אם לפניו אין הפסק גמור רואים את הכתב הנכתב אחריו כהמשך עם הכתב שקדם לו, וההפסק אינו אלא כרווח בתוך השיטה בעלמא.

ונפרש דברינו, דהנה הפסק גמור הוא רווח שבסוף השיטה ומשום שאין כתב נמשך אחריו כלל ופתוח הוא לגמרי, ולכך כתב הנכתב אחר הפסק כזה הוי התחלה חדשה, ואמנם בהפסק גמור לחודיה לא סגי, דהקובע אם הפרשה פתוחה או סתומה אינו ההפסק בעצמו, אלא צורת הפרשה בעצמה שהיא בהתחלת וראש השיטה בזה רואים אותה כהתחלה חדשה, אלא דמה חשוב ראש השיטה בזה ס"ל למאירי שאינו

אורחות חיים ח"א הל' תפילין [אות כו]

וצריך לזהר בפרשיות שאם עשה הפתוחה סתומה או הסתומה פתוחה פסול. ג' פרשיות ראשונות פתוחות, והאחרונה שהיא והיה אם שמוע סתומה, כך כתב הרמב"ם ז"ל (פ"ב הל"ב). ובעל השלחן כתב וזה אינו נראה מן הגמרא, ובמזוזה נראה המסקנא בהפך זה, דרב נחמן מסיק מצוה לעשותן סתומות ואי עבדינהו פתוחות שפיר דאמי עכ"ל. פירוש הרמב"ם ז"ל פתוחה שיתחיל הפרשה בראש השיטה, וסתומה שיתחיל הפרשה באמצע השיטה. וי"מ פתוחה שיניח חלק בסוף שיטה אחרונה, וכשמסיים כל השיטה אז היא סתומה. וטוב לעשותן ככל הדעות שיניח ריוח בתחלת פרשה רביעית ושיסיים אותה בסוף שיטה.

אורחות חיים הל' מזוזה

ומצוה לעשות ריוח בין פרשה לפרשה סתומה, ואם עשאה פתוחה אין בכך כלום, לפי שאין סמוכות בתורה. ונהגו רבותינו¹³³ להניח קצת חלק בסוף שמע וקצת חלק בתחלת והיה, כדאמרין בירושלמי פתוחה מכאן (וסתומה מכאן) [ומכאן סתומה].

חידושי הריטב"א מסכת שבת דף קג:

פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה, סתומה לא יעשנה פתוחה. פירש הרמב"ם ז"ל כי פרשה פתוחה תחלתה בראש השיטה לעולם, ואם סיים פרשה שלמעלה באמצע שיטה בענין שנשאר בה חלק כשיעור תשע אותיות יתחיל הפרשה הזאת בראש שיטה, ואם לא נשאר ריוח כל כך יתחיל הפרשה בתחלת שיטה שלישית. ופרשה סתומה היא לעולם באמצע שיטה, שאם גמר באמצע שיטה ויש בה עוד כדי להניח ריוח תשע אותיות ולכתוב אח"כ אפילו תיבה אחת, יתחיל הפרשה השניה בסוף אותה שיטה, ואם אין ריוח כל כך אלא כשיעור תשע אותיות¹³⁴ בלבד יניח מעט בראש שיטה שניה ויתחיל הפרשה שניה, ואם אין בה ריוח אפילו כשיעור ההוא או שנגמר הפסוק בסוף השיטה, יניח בראש השניה כשיעור תשע אותיות ויתחיל פרשה שניה, ואלו שלשתם נקראות סתומות, כן פירש הרמב"ם ז"ל [על] פי הספר שהיה בירושלים להגיה ספרים.

א' הן בב' שטין, כל שהניח ריוח ולא הניחו כשיעור שכתבנו, ונמצאת למד מדברנו ענין מלא וחסר ודין דבוקות ומרוחקות ודין פתוחות וסתומות, וזה מה שרצינו לבאר.

רבינו ירוחם נתיב ב ח"ב

ולא יעשה פרשה סתומה פתוחה ולא פתוחה סתומה ואם לאו יגנו... ועתה אפרש פתוחה או סתומה, כתב ר"ת כי מצא בסדור הקדמוני כי פרשה פתוחה היא שנשאר מן הפרשה עד סוף השטה כשיעור לכתוב ג' תיבות כ"א משלשה אותיות, ואם לא נשאר כשיעור הזה מניח שטה אחת כלה חלק ומתחיל בשלישית, וזו היא פתוחה. וסתומה היא, כל שכותב תחלת השטה וסוף שטה ומניח חלק באמצע כדי לכתוב תיבה של ב' אותיות או יותר. וסדורה שישלים השטה עד חציה או עד שלישיתה, ויתחיל פרשה האחרת בשטה שתחתיה כנגד אותו מקום שהניח בעליונה, וזו היא סדורה.

ובמסכת סופרים מצאתי כתוב כי אי זו היא פתוחה, כל שלא התחיל בראש השטה. ואי זו היא סתומה, כל שהניח באמצע שטה. וכמה יניח באמצע שטה ושתהא סתומה, כדי לכתוב שם של ג' אותיות, וכמה יניח בראש השטה ותהא נקראת פתוחה, כדי לכתוב שם של ג' אותיות. גמר כל הפרשה בסוף הדף צריך לשייר שטה א' מלמעלה, ואם שייר למטה כדי לכתוב שם של ג' אותיות, מתחיל מלמעלה. ולפי זה יש חלוק בין סדור הקדמוני ובין הבריתא של מסכת סופרים, כי לפי סדור הקדמונים פתוחה היא בסוף שטה, ולמסכת סופרים היא בתחלת השטה, ואם יניח בתחלת השטה ובסוף שטה יצא ידי חובת שניהם, ע"כ מדברי ר"ת.

ובירושלמי כתב דבין פתוחה מראשה של שטה בין פתוחה מסופה, מכל צד מיקרי פתוחה. וכן מסתבר דמכל צד מיקרי פתוחה, וכן כתב הרא"ש דכל שהיא פתוחה בין למעלה כלומר בראש שטה, בין למטה כלומר בסוף שטה נקראת פתוחה, וכל שהיא סתומה מלמעלה והריוח בנתיים נקראת סתומה. ואם סיים פרשה סתומה בסוף שטה, יניח שטה חלק ויתחיל בשטה הג' והיא פרשה סתומה, (בין) [כיון] שאין פתוחה לא בתחלת שטה ולא בסוף שטה ושטה חלק, הרי הוא כמו ריוח שבאמצע שטה.

והרמב"ם כתב הפתוחה בסוף שטה היא פתוחה, ולא הפתוחה בתחלת שטה. ואם סיים בסוף שטה, מניח שטה אחת חלק. וסתומה היא באמצע או בתחלת שטה, ע"כ. וראשון נראה עקר כמו הירושלמי.

¹³³ עיין רא"ש בהלק"ט (הל' מזוזה סי' ה'), [ע"ע לעיל (ע"ד המאירי) שהארכנו בענין זה].

¹³⁴ עיין לעיל בדברי המאירי שפירש את דברי הרמב"ם בא"א, עיי"ש שהארכנו לבאר מחלוקתם.

כשנשאר בשאר השיטה כשיעור ט' אותיות, ואם לא הניח כשיעור זה בסוף השיטה מניח כל השיטה וכל השיטה השניה ומתחיל בשלישית. ופרשה סתומה יש לה ג' צורות, אם גמר באמצע יניח כשיעור ריוח ויתחיל לכתוב בסוף אותה השיטה, ואם לא נשאר מן השיטה כשיעור החלק, דהיינו לכתוב תיבה אחת יניח חלק ויניח מעט מראש השיטה השנית, ואם גמר בסוף השיטה ממש מניח השיטה השניה כשיעור הריוח ומתחיל בחצי שיטה שניה. נמצאת אתה אומר שפרשה פתוחה תחלתה בתחלת שיטה לעולם, ופרשה סתומה תחלתה באמצע השיטה לעולם עכ"ל.

ור"ת אומר כי מצא בסדר קדמונים כאשר אמרנו בפתוחה, אבל בסתומה אין מצריך חלק באמצע רק כדי לכתוב שם שתי אותיות, ולא פירש שום דין אם גמר בסוף שיטה. אבל במסכת סופרים שנינו איזוהי פתוחה כל שהניח בסוף שיטה שלש אותיות, סתומה שהניח באמצע השיטה שלש אותיות. גמר כל הפרשה בסוף הדף ישייר שיטה אחת מלמעלה, ואם שייר מלמטה כדי לכתוב בו שם בן ג' אותיות מתחיל מלמעלה. וכתב ר"ת כי הברייתא עיקר, ופרשה פתוחה תחלתה בראש השיטה דוקא נקראת פתוחה, ואם יניח שיעור ט' אותיות בסוף השיטה וכן בתחלתה יצא ידי שניהם, עכ"ל ספר מצוות גדול, וכן נהגו העולם לצאת ידי שניהם.

ור"י ור"ת ז"ל כתבו כי מצאו בסידורי קדמונים סדר הפתוחה כדברי רבינו ז"ל, אבל בסתומה אינו מצריך חלק בריוח אלא כדי שלש¹³⁵ אותיות בלבד, ובמסכת סופרים (פ"א הי"ד) משמע שלא כדברי הרמב"ם ז"ל, [דתניא] איזו פתוחה כל שאינו מתחיל בראש השיטה, וסתומה שהניח באמצע השיטה שלש אותיות. אבל ה"ר יעקב מאורליינש ז"ל אמר שמצא במסכת סופרים זקן בסדר הקדמונים איזו היא פתוחה כל שמניח באמצע שיטה.

ור"ת ז"ל היה אומר דכל שמניח ריוח תשעה אותיות הן בסוף שיטה הן בראש שיטה תקרא פתוחה, ולפיכך כשיניח שני רווחים אחד בסוף שיטה ואחד בראש שיטה יצא ידי שניהם בדיון הפתוחה, וכן אמרו בירושלמי (מגילה פ"א ה"ט) פתוחה מסופה פתוחה פתוחה מראשה פתוחה מכאן ומכאן סתומה, וזה מכריע דברי הרב ז"ל.

ופרשה סדורה לא שמענו צורותיה בדברי הרמב"ם ז"ל¹³⁶ ולא בשום מקום, ור"ת ז"ל אומר כי מצא בסדר קדמוני שכל השיטה עד חציה או שלישיה והניח השאר פנוי ומתחיל לכתוב בשיטה שניה שכותב כנגד המקום הפנוי שהניח זו היא סדורה, והאידנא נהוג עלמא כדברי הרמב"ם.

ספר האגור הל' תפילין סי' פג

ולפי דעת הרמב"ם יש לפרשה פתוחה שתי צורות, כמו אם גמר באמצע שיטה מניחה ומתחיל בשיטה בתחילת השניה, והיינו דוקא

¹³⁵ בתוס' בד"ה "האידנא" [ובשאר הראשונים] הובא מסידור הקדמוני דהשיעור של פרשה סתומה הוא "כדי לכתוב בו שם שתי אותיות או יותר".

¹³⁶ עיין ב"י יו"ד (ס' ער"ה ס"ב) מש"כ בדעת הרמב"ם בדיון "פרשה סדורה".

והתניא הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס

מחזור ויטרי סי' תקטו

קלף כותבין עליו תפילין דוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה, קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שיער. דוכסוסטוס כמו דוך פלן מקום פלוני, סוסטוס שיער בלשון יוון¹³⁷, בפרק המוציא (שבת עט:). מסקינן לא תימא כו' אלא אימא אף קלף כותבין עליו מזוזה, דתניא ר' מאיר היה כותבה על הקלף מפני שהיא [משתמרת], מיכן שמזוזה בין בקלף ודוכסוסטוס, ותפילין אקלף אין אדוכסוסטוס לא.

מחזור ויטרי סי' תקיז

[הל' ס"ת מרבנו יעקב בר' מאיר]

וידין קלף ודוכסוסטוס וגויל. גויל נקרא אותו שלא ניטל מן העור כלום הבשר, ולפי שלא נתקן כל צרכו נקרא גויל כדאמר בבבא בתרא בהשותפין (ג.) גויל אבני דלא משפיין, וטוב הוא ומתקיים יותר ועב ומועיל לעשות ספר תורה ארכו כרחבו כדאמרין בההיא דאיכתיב אמשכא דעגלא ואיתרמי, והילכך כתיבה גויל במקום שיער, קלף הוא של צד השיער שקולפין מעליו צד בשר הנקרא דוכסוסטוס ופירושו מקום בשר, הילכך קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שיער, שבין בגויל וקלף ודוכסוסטוס כותבין לצד החלק והנאה יותר¹³⁸.

¹³⁷ אמנם התוס' בשבת (עט:) בד"ה "קלף ודוכסוסטוס" כתבו להיפך ד"סוסטוס" בלשון יוון הוא בשר, וכן הוא ברוב הראשונים, אמנם עיין בריטב"א בשבת (שם הו"ד להלן) דהביא מהגאונים כדעת המח"ד ד"סוסטוס" בלשון יוון הוא שיער, [והנהו גאונים הוא דעת ר' האי גאון המובא בתשו' הרמב"ם (הו"ד בסמוך), ע"ע בעיטור (הו"ד להלן) פירוש אחר לשם "דוכסוסטוס"]. ולפי"ז נמצא דעת המח"ו כדעת הנהו גאונים וכרמב"ם בתשו' דדוכסוסטוס הוא חלק העור החיצון וקלף הוא החלק הסמוך לבשר, ודעת רוב הראשונים להיפך דקלף הוא החלק החיצון הנקלף מהעור ודוכסוסטוס הוא החלק הפנימי הסמוך לבשר, עיין בב"א או"ח (ס"ב ס"ז) וביו"ד סי' (רע"א ס"ג) שמנה השיטות בד"ן זה, ע"ע בטוש"ע (שם) ובנו"כ (שם) שפסקו כדעת רוב הראשונים שקלף הוא הצד החיצון ודוכסוסטוס הוא הצד הפנימי.

¹³⁸ משמע דהאי דינא שכותבים על מקום בשר בקלף ומקום שיער בדוכסוסטוס הוא דין ב"קלף" וב"דוכסוסטוס" ולא דין בתפילין ומזוזות, וכן נראה גם מדברי הרמב"ם בתשו' (הו"ד בסמוך) עיי"ש ודו"ק, ויש לדקדק כן גם מלשון הברייתא "הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס, קלף במקום בשר, דוכסוסטוס במקום שיער", ע"כ. ויל"ע מדוע חילקה הברייתא את ב' ההלכות לב' בבות ולא הביאה את ב' הדינים בחד בבא "הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף במקום בשר" וכו', ומשמע דבאמת ההלכה של מקום בשר אינו הלכה מהלכות תפילין ומזוזה אלא מהלכות קלף ודוכסוסטוס, ולכך ב' בבות חלוקות הן, הא'

הלכה בהלכות תפילין ומזוזה שתפילין דינם להיות על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס, והב' הלכה בהלכות קלף ודוכסוסטוס דקלף כתיבתו על מקום בשר ודוכסוסטוס כתיבתו על מקום שיער, וכלשון הברייתא בסיפא "קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שיער". אמנם עיין בדברי רש"י בשבת (עט:) שכתב ז"ל "הא דכתב אקלף אפילו במקום שיער וכל שכן במקום בשר, דהילכתא מזוזה במקום שיער" וכו' עיי"ש, ודייק הבית הלוי (עה"ת קונטרס סת"ם) דלרש"י הדין קלף ודוכסוסטוס דין הוא בתפילין ובמזוזה ולא בקלף ודוכסוסטוס, עיי"ש שהאריך בענין.

והנה הטור (שם) פסק גבי ס"ת ד"אם שינה וכתב בקלף בצד החיצון ובדוכסוסטוס בצד הפנימי בדיעבד כשר בס"ת", והב"י הביא מקור לדבריו וז"ל "נראה שלמד כן ממה שכתב הרא"ש בתחלת הלכות מזוזה (ס"ו) יראה דכשרה בגויל כיון דכשרה גם אקלף דתפילין דוקא פסולים אגויל דהא אף בקלף אם שינה וכתב במקום שער פסול אבל במזוזה דכשרה אדוכסוסטוס במקום שער ואקלף במקום בשר לא שייך בה שינוי וכשרה גם אגויל במקום שער כמו בדוכסוסטוס במקום שער ע"כ. ומשמע ליה דהוא הדין לס"ת דכיון דכשר אקלף במקום שער ואדוכסוסטוס במקום בשר לדעת המכשירים אף בדוכסוסטוס לא שייך ביה שינוי, וכן פסק בספר התרומה סימן קצ"ד דבס"ת ומזוזה צריך לכתוב לכתחלה בגויל ודוכסוסטוס לצד שחור או בקלף לצד לבן ואם שינה כשר שהרי כשרים הם על שניהן בין לצד שער בין לצד בשר דהא דקתני שינה בזה ובזה מיירי דוקא בתפילין ע"כ", הנה מדברי הטור הרא"ש וספה"ת גם כן נראה כדעת רש"י שהדין מקום בשר בקלף אינו דין בקלף אלא דין בתפילין שהם טעונים מקום בשר.

וכן נראה שנקט הגר"א (שם) בדעתם ובדעת הר"ר יוסף שבתוס' בד"ה "אידי ואידי" שכתב ד"מזוזה כיון דכשירה כששינה מצוותה וכתבה אקלף ה"ה דכשירה כשכתבה אדוכסוסטוס במקום בשר", וכתב עליו הגר"א בביאורו ז"ל "דדוקא בתפילין פסול (קלף במקום שיער) אבל במזוזה וס"ת כיון שכשירות בקלף ודוכסוסטוס כשרין בכ"ע, ועתוס' דמנחות שם ד"ה אידי כו' ופי' שם ה"ר יוסף כו' וכמ"ש ברש"י בשבת שם", עכ"ל.

וגם הב"י שדחה את דבריהם לא דחה רק מכח זה ש"במסכת סופרים פ"ק (ה"ד) משמע דהא דקתני שינה בזה ובזה פסול אספר תורה נמי קאי דהכי מיתניא התם כותבים על הקלף במקום בשר ועל הגויל במקום שער ואינו רשאי לשנות הלכה למשה מסיני שאם שינה בזה ובזה אין קורין בו ע"כ ומדסיים אין קורין בו משמע ודאי דבספר תורה מיירי, עכ"ל, משמע דכל מה שנחלק הב"י עליהם הוא רק בס"ת דס"ל שגם בו נאמרה ההלכה ש"שינה בזה ובזה פסול", אבל מזוזה שלא נשנית עליה הברייתא ד"שינה בזה ובזה פסול" אם כתבה על קלף אפילו במקום שיער כשירה.

אלא דלכאורה יש מקום להעיר דאין משמעות התוס' דר' יוסף חידש גדר אחר בעיקר ההילכתא של "מקום בשר" ורק ישוב בעלמא דיש מקום להקל בשינה במזוזה וכתבה על "מקום בשר" יותר מבתפילין, וגם מלשון של ר' יוסף "דכיון דכשירה כששינה מצוותה וכתבה אקלף ה"ה דכשירה כשכתבה אדוכסוסטוס במקום בשר", קצת משמע דרק הדין דוכסוסטוס הוא "מצוותה" של מזוזה במסויים אבל הדין "מקום בשר" אינו שינוי מ"מצוותה" ורק מדמינן שינוי לשינוי דכמו ששינוי ממצוותה במזוזה אינו לעיכובא ה"ה שינוי מההילכתא דמקום בשר במזוזה אינו לעיכובא.

שו"ת הרמב"ם סי' קלט

השאלה... והאם מקום בשר הוא מקום בשר ממש, ואיזה חצי הוא הנקרא דוכסוסטוס, האם זה שמצד הבשר או זה שמצד השער.

התשובה... ודעתנו בדבר הקלף והדוכסוסטוס (היא כדעת) רבינו האי ז"ל¹³⁹, והיא הדעה הנכונה בלא ספק, ומי שחולק עליה אינו לדעתי אלא בעל מלאכה הדיוט, לפי שהעור ייחלק לשני חצאין אחד מהם דק והוא הדוכסוסטוס והוא אשר נקרא כאן במצרים קנט, והשני עבה והוא הקלף והוא ממול הבשר והוא שעושין אותו גויל, ואותו (החלק) הדק הוא הדוכסוסטוס והוא (הצד) שהשערות צמחו בו. והכתיבה בלא ספק הוא על (צד) הפנים הלבן של הגויל והוא מקום הבשר, ובדוכסוסטוס על גבו והוא מקום השער. וידוע שאין כותבים (לא) על הגויל ולא על הדוכסוסטוס אלא אחר העיבוד.

שו"ת הרמב"ם סי' קנג

[שאלה] וירנו הדרת כג"ק אדוננו, על איזה צד של העור חל השם קלף ועל איזה צד ממנו חל השם דוכסוסטוס, האם הצד אשר העבר האחד ממנו מקום שער ממש הוא הנקרא קלף, והצד אשר העבר האחד ממנו דבוק למקום הבשר ממש הוא הנקרא דוכסוסטוס, או הדבר בהפך מזה, (והוא) שהצד אשר העבר האחד ממנו מקום שער ממש הוא הנקרא דוכסוסטוס, והצד אשר העבר האחד ממנו מקום בשר ממש הוא הנקרא קלף. ייטיב נא הדרתו לבאר לנו זאת באר היטב כפי חכמתו, וירחיב הדרתו בפירושו כדי שישתלק בזה הספק. וייטיב לבאר לעבדו בחסדו ובטובו גם כן, על איזה צד של הקלף כותבין התפלין ועל איזה צד של הדוכסוסטוס כותבין המזוזה, ושכרו כפול מן השמים.

התשובה כאשר לוקחין העור בשלמותו ומעבדין אותו עיבוד שלם ר"ל מליח וקמיה ועפיץ אז ייקרא גויל, וגויל הוא שם הדבר אשר לא הושווה ולא הוסר ממנו דבר בשביל לישרו ולהשוותו, ולכן קורין אבני דלא משפיין גויל ואבני דמשפיין גזית. ואם לוקחין העור

וא"כ יש מקום לדון באו"א דלעולם אין הדין "מקום בשר" דין בתפלין אלא דין ב"קלף", וראיה לזה שהרי גם בס"ת ומזוזה שככותבן על הקלף צריך לכתחילה לכותבן במקום בשר, ובהכרח שהדין "מקום בשר" הוא דין ב"קלף" שכל שכותבין עליו צריך לכתוב במקום בשר [עיין בדברי הביה"ל הנ"ל], ורק ההילכתא ש"שינה בזה ובזה פסול" דקאי בין על שינה את עצם הדבר שכותבין עליו ובין בשינה את מקום הכתיבה [ונמבאר בגמ'] לא נאמרה רק בתפלין, אבל בס"ת ומזוזה שאם שינה מעיקר דינם וכתבן על הקלף כשר גם שינוי מקום הכתיבה כשר, דהאי הילכתא דשינה בזה ובזה פסול לא נאמר בהו.

אלא דדבר זה צ"ע דהיאך הוכיחו הראשונים מהא דשינה ס"ת ומזוזה מדינם וכתבן על הקלף דכשר דה"ה אם שינה דינם וכתבן על הקלף שלא כדינם במקום בשר שהן כשרין, דמה ענין זה לזה, דמה שהוכשרו כששינה אותם מדינים שלהם הוא משום שכך ניתנה ההלכה בדין זה דס"ת על הגויל ומזוזה על הדוכסוסטוס שהלכה זו אינה לעיכובא, אבל מהל"ת לומר שיוכשרו כשמשנה מההלכה האמורה בקלף, ואדרבה עד כמה דחזינן בתפלין שהלכה זו לעיכובא מ"ש ס"ת ומזוזה מתפילין. [נזה מה שהכריח את הגר"א לבאר את דעת ר' יוסף כשיטת רש"י בשבת].

ומה שנראה לומר בזה דגם בתפלין מה שהן נפסלין שככותבן על הגויל או על הדוכסוסטוס אינו משום דההילכתא דתפלין נכתבין על הקלף הוא לעיכובא אלא הוא דין נוסף דשינוי בתפלין פסול, וכן מדויק מלשון הספה"ת (הו"ד להלן) "תפילין דשני פסול בהן" דהיינו שזה יסוד הדין דשינוי פסול בתפלין ולא דהדין קלף לעיכובא, ומאותה הילכתא גם הכותב תפלין על מקום בשר פסול ולא משום דההילכתא דקלף על מקום בשר לעיכובא, אלא דכל זה נאמר בהאי הילכתא דבתפלין ד"שינה בזה ובזה פסול" דכל שינוי במקום הכתב פסול, ובס"ת ומזוזה שלא ניתנה הלכה זו אין שינוי פסול בהן. [ואולי יש מקום להטעים הענין לפי מה שנראה מתו"ד הרמב"ם בתשו' הנ"ל דגם ההלכה של הדבר הנכתב וגם ההלכה של מקום הכתב יש בהם ענין אחד שעי"כ יש מעלה לכתב, וא"כ יותר אתי שפיר מה דאיכא חדא הילכתא לתרוויהו לענין עיכובא שכל ששינה בהן פסול].

ולפי"ז אתי שפיר מה שדקדקנו בתח"ד דמהא שחילקה הברייתא דינא דתפלין על הקלף ומזוזה על הדוכסוסטוס, מדינא דקלף במקום בשר ודוכסוסטוס במקום שיער, שהדין דמקום בשר אינו דין בתפלין אלא דין בקלף וכן הדין דמקום שיער דין בדוכסוסטוס ולא דין במזוזה, וקשה מכל הנהו ראשונים דנראה מדבריהם שהדין מקום בשר ומקום שיער הוא דין בתפלין ובמזוזה, אמנם למבואר אתי שפיר דגם לדידהו הוא דין בקלף ודוכסוסטוס, וכל הנידון בדבריהם הוא רק על ההילכתא ד"שינה בזה ובזה פסול" ששינוי פסול, בזה הוא שדנו שאינו רק בתפלין ולא בס"ת ומזוזה.

האומנם בדבריו רש"י בשבת שכתב "דהילכתא מזוזה במקום שיער" משמע דההילכתא גופא של מקום שיער הוא דין במזוזה ולא בדוכסוסטוס שלא כדברינו, וצ"ע. וכן נראה מדברי הרא"ש בהלק"ט (הל' מזוזה סי' ו') שכתב ד"דוקא תפלין פסילי אגויל דהא אף בקלף אם שנה וכתב במקום שער פסולה, אבל במזוזה דכשרה אדוכסוסטוס במקום שער ואקלף במקום בשר לא שייך ביה שינוי, וכשרה נמי אגויל במקום שער כמו בדוכסוסטוס במקום שער, עכ"ל, הנה מדברי הרא"ש נראה מפורש דכל הפסול בתפלין אגויל הוא משום דבעינן כתיבה במקום בשר וגויל כתיבתו במקום שיער, [והגם שהוא דין בס"ת ולא בגויל מ"מ לא מצאנו הכשר כתיבה על גויל רק בס"ת ואין ללמוד ממנו רק דכוותיה], ומה"ט נמי יש להכשיר מזוזה אגויל במקום שיער דלא שייך בו שינוי" מאחר דאיהו גופיה כשר אדוכסוסטוס במקום שיער, הא קמן דהדין מקום שיער ומקום בשר דין בתפלין ובמזוזה ודו"ק, וצ"ע. [ואין להקשות דכל זה נילף מס"ת דתפלין כשירין על מקום שיער כמו דבעינן למילף דתפלין כשירין על הגויל, דזה אינו, א' דקי"ל דתפלין על קלף פסולין במקום בשר, ב' די"ל דרק לענין גויל בעינן למילף שהוא מעולה יותר

מקלף אבל מקום הכתיבה אין הכרח ללמוד, ע"ע במה שהערנו להלן (בסוף תשו' הרמב"ם לחכמי לונלי).

[ע"ע בב"י שהקשה על שיטת הטור ז"ל "ועוד קשה דאי אפשר דאתפלין לחוד קאי (דינא ד"שינה בזה ובזה פסול"), דכיון דאינם כשרים אלא על הקלף היכי שייך למיתני בהו לחוד שינה בזה ובזה", עכ"ל, בעניותי לא ידעתי לפרש כוונתו הא בסוגיין מפורש דשינה בזה ובזה קאי אתפלין, "והא דכתבינהו אקלף במקום שער, והא דכתבינהו אדוכסוסטוס במקום בשר", וצ"ע והי"ע].

¹³⁹ עיין כס"מ (פ"א מהל' סת"ם הל"ו) שהביא מהערוך בשם ר' האי גאון להיפך, וכן הוא באשכול ובספר התרומה ובסמ"ג ובאור זרוע ובר"ן (הו"ד להלן), אמנם הרשב"א בתשו' (הו"ד להלן) הביא מר' האי גאון כמו שהביאו הרמב"ם.

וחולקין אותו בעוביו כמו שעושין בו העושין הקלפין, ומוציאין ממנו החלק הדק הסמוך למקום הצמר של הבהמה ומעבדין אותו ג"כ עבוד שלם מליח וקמיח ועפיץ, הוא הנקרא דוכסוסטוס. והחלק השני ממנו, והוא העבה יותר והוא שממנו עושים הר"ק, הוא אשר נקרא קלף, אם מעבדין אותו עבוד שלם מליח וקמיח ועפיץ. וזה הקלף אין כותבין בו שום דבר שצריך לכתב אלא במקום בשר, והוא הצד הדבוק בבשר הבהמה. וזה הדוכסוסטוס אסור לכתוב בו אלא המזוזה לבד ומקום הכתיבה בו במקום שער, והוא הצד שהיה צומח בו שער הבהמה או צמרה, לא הצד האחר אשר היה דבוק לגב הקלף. ואלו הקלפין הנמצאים בזמננו הידועים בצורתם, אסור לכתוב בהם דבר לא ספר תורה ולא תפלין ולא מזוזה, לפי שהם עורות שאינם מעובדין עבוד שלם, לפי שהם לא עפיץ. ואם עיבדו אותן בדבר מכווץ, כגון עפץ ו... וכיוצא בהם אז ייקראו קלף ומותר לכתוב בו ספר תורה ותפלין ומזוזות, וכל זה במקום בשר כמו שאמרנו, והוא הצד הלבן מן הקלף, אבל אחרי העיבוד. וכתב משה.

שו"ת הרמב"ם סי' רפט

(לחכמי לונל)

שאלה גם כן יורנו עוד... וכן גם קבלנו מהם כי הקלף נקרא אותו צד שהשער דבוק בו בעודינו חי, [ודוכסוסטוס אותו צד שהיה דבוק בבשר], וכמדומה לי שנמצא בספר (פ"א מסת"ם הל"ז) הפך מזה¹⁴⁰, על כן משכנו ידינו עד בא דברך אלינו ויורנו כדת מה לעשות.

תשובה ...וכן לענין קלף ודוכסוסטוס טעות גדולה טעה כל האומר כך כמו שעלה על דעתכם, שהדבר ידוע שאנו מצריכין שתהא הכתיבה תמה נאה ביותר, ובפירוש אמרו חכמים ז"ל שהכותב על

¹⁴⁰ הנה ברמב"ם לפנינו שם איתא ז"ל "זה החלק שממול השיער נקרא קלף וזה שממול הבשר נקרא דוכסוסטוס", עכ"ל, [ובמהדו"פ שינו את הגירסא]. ולפי חכמי לונל נראה שהיה להם גירסא אחרת ברמב"ם היפך הגירסא שלפנינו, וגם לר"ן בשבת (לג: מדפי הרי"ף הו"ד להלן) גירסא אחרת היתה לו בדעת הרמב"ם, וז"ל הר"ן "אבל הרמב"ם ז"ל כתב בהפך בפרק א' מהלכות תפלין ומזוזה וס"ת שהחלק הדבוק לבשר הוא הנקרא קלף, וכותבין בו במקום בשר [שהוא לבן כבשר] ממש, והחלק של צד השער הוא הנקרא דוכסוסטוס וכותבין בו במקום שער ממש", וכבר עמד בזה הב"י יו"ד (סי' רע"א ס"ג) וכתב ע"ד הר"ן ותשובה זו של הרמב"ם ז"ל "ונסחא משובשת מזדמנה לו בדברי הרמב"ם וליתא אלא עיקר הנוסחא כספרי הרמב"ם שהיא כדברי כל הנך רבוותא שהסימו שהחלק הדבוק לשער נקרא קלף והחלק הדבוק לבשר נקרא דוכסוסטוס ואף על פי שמדברי תשובתו לחכמי לונל על מה שכתב בפ"ג נראה שהיה גורס כגירסת הר"ן אפשר שאח"כ חזר בו ותיקן כמו שכתוב בספרים שלנו ונוסחא זו עיקר שהיא מסכמת לדעת רוב הפוסקים", עכ"ל. [ע"ע בדבריו בכס"מ (שם הל"ו)].

ובעיקר שיטת הרמב"ם עיין בתשובות הרמב"ם לעיל מינה וברשב"א בתשו' (הו"ד להלן) ובמאירי בקרי"ס (הו"ד להלן) ובר' מנוח שכתבו בדעת הרמב"ם כר"ן וכתשו' שלפנינו דלא כב"י, והב"י ס"ל דהרמב"ם חזר בו וכפי הגירסא שלפנינו, וצ"ע.

ודוכסוסטוס יכתוב במקום שער, [והכתיבה שעל הקלף תהיה במקום בשר]. אם האמת כמו שמקצת גאונים אומרים שהקלף הוא החלק העבה מן העור שעל הבשר שקורין הערביים ר"ק, ועושין אותו בסיד ועושין לו שני פנים אחד לבן וחלק ביותר שהוא הנאה לכתיבה והוא הדבק למקום הבשר, ואחד יש בו אדמימות מעוטה ואינו חלק והכתיבה בו מפורזת ומטושטשת הוא מקום השער, והדוכסוסטוס הוא מקום החלק הדק מן העור שקורין אותו הערביים קש"ט, ויש לו שני פנים [האחד נאה לכתיבה והוא מקום השער, והפנים האחרים] שהיו דבוקים בחלק העבה אינו ראוי לכתיבה כלל¹⁴¹ אלא היא נבלעת בהן וכל האותיות יהיו מטושטשות, נמצא לדבריהם ולדברי האומרים כסם תהיה הכתיבה בקלף ודוכסוסטוס במקומות רעות ופחותות שאין הכתיבה מעולה בהן, והראיה השנית כמו שהכרעתי בה דברי האומרים כדבריהם שכתבתי בחבור זה, הדבר ידוע שס"ת הוא מקודש יותר מתפלין ותפלין יותר מקודשין מן המזוזה, וכך היא הלכה למשה מסיני שיהיה עור כל אחד ואחד מהן חזק ובריא כדי לעמוד ולהתקיים כפי קדושתו¹⁴², ס"ת על הגויל עור שלם,

¹⁴¹ צ"ע דא"כ מה צריך להילכתא תיפול"ש שאינו ראוי לכתיבה כלל, וצ"ע. [עוד יל"ע בזה שר"ת לעיל מינה (במח"ו) כתב להיפך דלעולם הצד הפנימי הוא המקום היותר ראוי ונאה לכתיבה, וברמב"ם כאן מפורש להיפך דאדרבה הצד הפנימי אינו ראוי לכתיבה שהכתב נבלע בו עיי"ש, וצ"ע וכי נחלקו במציאות צא ובדוק אם אותו מקום ראוי לכתיבה או לא, לא ידעתי ליישב הענין].

¹⁴² צ"ע הרי בס"ת יכול לכתוב בדיעבד אפילו על דוכסוסטוס, ותפלין פסולין על דוכסוסטוס וכמבואר בגמ' שבת (עט:), אמנם הרמב"ם גופיה (פ"א מסת"ם הל"ט) לא הכשיר ס"ת רק על הקלף ולא על הדוכסוסטוס. ולפי"ז ל"ק מידי. אלא דאכתי צ"ע בזה דאמנם הרמב"ם פסק דס"ת אדוכסוסטוס פסול, מ"מ דעת תנא דבי מנשה בגמ' בשבת (עט:), להכשיר ס"ת אדוכסוסטוס ומ"מ פסל תפלין עליו אע"ג דס"ת חמורה קדושתו מתפילין, וחזין דההילכתא דכל חד מנייהו אינו מטעם מעלת קדושתו, [דדוחק לומר שבזה גופא נחלק רבי אתנא דבי מנשה ופסל ס"ת אדוכסוסטוס משום דס"ל דמקומות הכתב תלויין במעלת קדושתו]. ועוד דהא קמן דתפילין על הגויל פסולין וכמפורש בגמ' במנחות וכמסקנת הגמ' בשבת [וכ"מ הרמב"ם שם בהל"ח והל"ט]. וא"כ אכתי צ"ע דחזינן שאין דינם תלוי לפי חומר קדושתו, [עיין מאירי (הו"ד להלן)].

ובהכרח צ"ל דמה שתפלין פסולין על הגויל הוא הלכה למשה מסיני שתפלין אינם נכתבין אלא על הקלף ולא על דבר אחר ולא מחמת מעלת קדושתו, וכיון שכן גם מה שהם פסולין על דוכסוסטוס אינו מחמת מעלת קדושתו אלא דכך ניתנה ההלכה דתפלין על הקלף דווקא ולא על דבר אחר, וסברת הרמב"ם על עיקר ההילכתא קאי דלכתחילה ס"ת עיקר דינו על הגויל ותפלין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס, וזה מחמת חומר קדושתו, ואכתי צ"ע. [וע"ע במה שנתבאר לעיל (ע"ד המח"ו לר"ת) בס"ד בגדר הפסול ב"שינה בזה ובזה" בתפלין, ולפי המבואר שם ל"ק מידי ודו"ק].

וברא"ש בהל"ט (הל' מזוזה סי' ו') נראה טעם אחר להא דתפלין פסולין על גויל ז"ל "דוקא תפלין פסילי אגויל דהא אף בקלף אם שנהו וכתב במקום שער פסולה" עכ"ל, [עיי"ש עוד], הנה מבואר ברא"ש דבאמת אם באנו מצד הדבר הנכתב אה"נ יש מקום להכשיר תפלין גם על הגויל ואדרבה כ"ש הוא שהרי גויל מעולה מן הקלף, אלא דמצד אחר יש לפסול דגויל כותבין על מקום שיער ובתפלין ניתנה ההלכה לכותב במקום בשר, [ולענין זה אין ק"ו דנכתוב במקום שיער כמו בס"ת

ראוי לכתוב ספר תורה, וגם היא ראוי לכתב על קלף ודוכסוסטוס¹⁴⁴. (ומשמעותו) [ומשמעותו] בלשון יון דוך סוס טוס מקום בשר, ונמצא שקלף ראוי לכתוב עליו משני צדדין מצד בשר שנקלף ממנו דוכסוסטוס וגם מצד שער¹⁴⁵, ודוכסוסטוס הוא אינו ראוי לכתוב עליו כי אם מצד אחד שקולפו והוא נקרא מקום שער, [ו]מה ששנינו קלף כותבין עליו תפילין ודוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה, קלף במקום בשר ודוכסוסטוס במקום שער, מקום בשר שנקרא קלף הוא המקום שנקלף ממנו, ודוכסוסטוס הוא מקום שער שלו הוא מקום שנקלף מפני שהוא לצד שער קרי ליה מקום שער, והלכה למשה מסיני קלף במקום בשר ודוכסוסטוס מקום שער¹⁴⁶.

¹⁴⁴ כן נראה מסוגיית הגמ' בשבת (עט:) דמיתנין התם ברייתא דתנא דבי מנשה ד"כתבה על הקלף ועל הגויל ועל דוכסוסטוס כשרה", ומסקינן התם בגמ' "כי תניא ההיא בספר תורה", ומפורש דס"ת כשר גם על דוכסוסטוס, וכן נראה מהרא"ש בהלק"ט (הל"ט ס"ה) ו"כ הטור בשמו ביו"ד (ס"י) רע"א ס"ג), אמנם ברמב"ם (פ"א מסת"ם הל"ט) איתא ז"ל "אף על פי שכך היא הלכה למשה מסיני אם כתב ספר תורה על הקלף כשר, ולא נאמר גויל אלא למעט דוכסוסטוס שאם כתב עליו הספר פסול", עכ"ל, ודעת הרמב"ם צ"ע דלכאורה דבריו סותרים סוגיא ערוכה בשבת. וכבר עמדו בתמיהה זו הר"ן בשבת (הביאו הכס"מ שם הל"ח) והגהות מיימוניות שם על אתר, ובכס"מ שם (הל"ט) יישב את דעת הרמב"ם דמהגמ' ב"ב (יד.) נראה דרבי פליג על תנא דבי מנשה ד"שאלו את רבי ס"ת בכמה אמר בגויל ששה טפחים בקלף איני יודע ומדלא מדכר דוכסוסטוס אלמא דוכסוסטוס כלל לא... וכוותיה קיימא לן דהוא עדיף מתנא דבי מנשה, ועוד דבירושלמי פ"ק דמגילה ובמ"ס פ"ק קתני גבי ספר התורה כותבין על הקלף במקום בשר ועל הגויל במקום שיער ומדלא מדכרי דוכסוסטוס אלמא כרבי ס"ל, עכ"ל, ובמאירי (הו"ד להלן) יישב ז"ל "אלא שלדעתי אינה ראייה שלא הוצרכו להעמידה בספר תורה אלא למה שהיינו סבורים שאין המזוזה נכתבת על הקלף ואחר שהעלו בסוגיא שהמזוזה נכתבת אף על הקלף איפשר להעמידה במזוזה שכשירה בכלן כמו שכתבנו", עכ"ל, [וכע"ז יישב האור שמח].

ולהלכה עיין בשו"ע (שם) שפסק כרמב"ם, ע"ע בביאור הגר"א שם (סק"ט) דנראה שנחלק עליו.

¹⁴⁵ הנה קלף ראוי לכתובה מל' צדדיו, וזהו דמסיק ר"ת דמ"מ נאמרה הלכה קלף במקום בשר ולכן אין יכול לכתוב במקום שיער, ויל"ע אי דין זה הוא דווקא בתפילין או גם בס"ת שכשר לכתוב על הקלף אי יכול לכתבו על מקום שיער, שהרי כשכותב ס"ת על הגויל כותב במקום שיער.

ומצינו בזה פלוגתא דרבוותא דהנה הטור יו"ד (ס"י) רע"א ס"ג) פסק ד"אם שינה וכתב בקלף בצד החיצון ובדוכסוסטוס בצד הפנימי בדיעבד כשר בס"ת", ומקורו הוא מדברי אביו הרא"ש בהלק"ט (הל' מזוזה ס"ו) שביאר הטעם שתפילין פסולין על הגויל משום דדינן להיכתב על מקום בשר דווקא, ולפי"ז ס"ת שכשר על גויל במקום שיער ומ"מ הוכשר על קלף יוכשר גם על קלף במקום בשר, וכ"כ הב"י (שם). וכן הביא שם מספה"ת להכשיר ס"ת אקלף במקום שיער, אמנם הב"י גופיה נחלק עליהם עיי"ש. [ע"ע שהארכנו לעיל (ע"ד המח"ו לר"ת) בגדר דין מקום בשר ומקום שיער].

¹⁴⁶ יל"ע דמאחר ודוכסוסטוס אין ראוי לכתוב עליו במקום בשר מה צריך להילכתא דכותבין דוכסוסטוס במקום שיער בלא"ה אין יכול לכתוב על צד הסמוך לבשר, וביותר שבגמ' אמרו ד"שינה בין בזה ובין בזה פסול" ומוקמין לה בגמ' ד"אידי

ותפילין על הקלף שהוא [חצי] העור העבה, ומזוזה על חצי ר"ק, נמצא כל אחד לפי מעלתו בקדושה מעלת עורו במקומו, וכתובת כל אחד משלשתן במקום הנאה לכתובה כדי שיהיה כתיבה תמה¹⁴³.

ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סי' רפז

קלף ודוכסוסטוס וגויל. גויל הוא שמתקנין אותו כנגד השער (ואח"כ) (לציר) [ולצד] הבשר מניחין אותו והגידים (נדמו) [כמו] שהוא מופשט מן הבהמה, (מהו) [וזהו] משמעותו של גויל כדאמרין (ב"ב ג.) גויל דלא משפיין, ועל שם כך נקרא גם הקלף כזה גויל, ועליו

דכלפי מקום הכתב אין לזה מעלה מזה דהא קמן שבקלף גופיה שינה וכתב תפילין על מקום שיער פסול, (וא"ל שיכתוב בגויל על מקום בשר שלא מצינו ס"ת כשרה בהאי ענינה שנלמד תפילין מינה)].

אלא דבדעת הרמב"ם א"א לומר כן שהרי מהרמב"ם נראה דמה שכותבין תפילין על מקום בשר אינו דין בתפילין אלא דין בקלף שהוא המקום היותר ראוי לכתוב עליו בקלף, וכיון שכן א"א לומר דמה"ט אין כותבין תפילין על גויל כיון שצריך לכתוב על מקום שער, ותפילין דינן להיכתב על מקום בשר.

והנה לשון הרמב"ם שם ד"לא נאמר גויל אלא למעט דוכסוסטוס שאם כתב עליו הספר פסול", משמע דרק לענין זה ניתנה ההלכה דס"ת על הגויל למעט דוכסוסטוס, וקשה דהו"ל למימר דההלכה איתא לענין לכתובתה שצריך לכתובו על הגויל וכמו שנראה מדברי הרמב"ם כאן וכנ"ל.

ועוד צ"ע אמאי ניתנה ההלכה בלשון זה ד"ס"ת על הגויל" וכעין מה שהוכיח הב"י יו"ד (ס"י) רפ"ח ס"ו) דמזוזה כשירה על הגויל וז"ל "ולי נראה ראייה אחרת מדקתני הלכה למשה מסיני מזוזה על הדוכסוסטוס והיינו למצוא כמו שכתבו הרי"ף והרמב"ם ז"ל, ואם איתא דבגויל מיפסלא ה"ל למיתני מזוזה על הדוכסוסטוס ועל הקלף לאשמועין דעל הגויל פסולה, דטפי הוה עדיף לאשמועין פיסולא דגויל מלאשמועין דמצוה בדוכסוסטוס, ומדלא קתני הכי משמע דאף בגויל כשרה, ולישנא דהרמב"ם דייק הכי קצת, שכתב אם כתב המזוזה על הקלף או על הגויל כשר לא אמרו דוכסוסטוס אלא למצוה", עכ"ל. וקשה דאותה טענה יש להקשות גם על הרמב"ם, דלענין ס"ת הרמב"ם מכשיר על הקלף ופוסל על הדוכסוסטוס, וקשה דא"כ הו"ל למיתני דס"ת כשרה על הגויל ועל הקלף כדי לאשמועין דעל הדוכסוסטוס פסולה מאשר לאשמועין דלכתובתה יכתוב על הגויל.

ומה שנראה לחלק דזה שס"ת פסול על הדוכסוסטוס אין צריך כ"כ לפרש דממילא שמעינן לה, דמאחר שלא מצינו שניתן ס"ת להיכתב רק על הגויל שהוא המעולה שבכולן מהכ"ת שנכשיר על הדוכסוסטוס הפחות ממנו, ואמנם ס"ת כשר גם על הקלף דכך נתקבלה ההלכה דמה שאמרו על הגויל אינו רק למעוטי דוכסוסטוס, ומה שאמרו על הגויל משום דלכתובתה צריך לכתבו על הגויל, ואע"פ דיש מקום לטעות שגם על הקלף פסול, הרי לא יצא מזה תקלה, ועדיף לכתוב את הדין דלכתובתה צריך לכתוב ס"ת על הגויל, משא"כ מזוזה שניתנה להיכתב על דוכסוסטוס שהיא הפחות שבכולן, א"כ הו"ל דכ"ש דכשרה היא גם על הגויל שהוא מעולה ממנו, ולכן צריך לפרש בהילכתא שאינו כן ופסול הוא על הגויל, ועדיף מאשר לפרש דלכתובתה צריך לכתוב מזוזה על הדוכסוסטוס ומזה הוכיח הב"י דמזוזה כשרה על הגויל.

¹⁴³ הנה מהרמב"ם עולה שאין הילכתא במסויים דקלף נכתב על מקום בשר ודוכסוסטוס על מקום שיער, אלא הכל מההילכתא ד"כתיבה תמה", וממילא ידעינן שצריך כל חד מנייהו לכותבו על הצד הראוי ונאה לכתובה. [ע"ע מש"כ לעיל מינה (ע"ד המח"ו לר"ת)].

(דקבעי') [דקאמרינן] דמזוזה נמי אם כתבה על הקלף כשרה, אפילו הכי לא משערינן ליה בשמע והיה אם שמוע כשיעור מזוזה, דאזלינן לחומרא¹⁵⁰ כיון דראוי לתפילין משערינן ליה בפרשת שמע לבדה. ובדוכסוסטוס שמצות מזוזה ליכתב עליו, ואם כתב תפילין עליו פסולין אליבא דהלכתא.

רבינו יהונתן על הרי"ף שבת

[גמרא לג: מדפי הרי"ף]

קלף, מפורש בפירוש המשנה. וקמ"ל רב השתא שעל קלף ראוי לכתוב בין תפילין בין מזוזה, אבל בדוכסוסטוס אין ראוי לכתוב אלא מזוזה, וזו היא מצוותיו [צ"ל מצוותו] לפי שהוא יותר חזק, ומצות מזוזה שתהיה משורטטת כולה, ואם לא היתה קשה ועבה לא היתה מתקיימת. אבל תפילין אין צריכין שרטוט אלא שיטה ראשונה, משום דר' יצחק (גיטין ו:). דאמר אסור לכתוב ארבע אותיות אלא בשרטוט וכיון שמשורטט הראש הדף סגי ליה בהכי, ולפיכך הוכשרו להכתב בקלף, גם לפי שאדם כופל אותם בכמה כפלים כענין ספר תורה ונגללין מתחלתן לסופן ומעמידין אותן בבית אחת קצר וצר טוב הוא לזה הקלף שהוא דק הרבה¹⁵¹, מה שאין כן המזוזה שאין צריך לדחוק בה, ויש מספר לשיטותיה עשרים ושתים אין לפחות מהן ואין להוסיף עליהן ומונחת בתיק ארוך כמדת גבהה, ראוי לה דוכסוסטוס שהוא עב.

ספר האשכול (אלבק) הל' ספר תורה [דף נח:]

וכתב רבינו הא"י ז"ל בהא דאמר רב דוכסוסטוס הרי הוא כקלף, מה קלף כותבין עליו תפילין, אף דוכסוסטוס כותבין עליו תפילין, הכין מנהגא דמיייתי מגלתא דמעבדא בתמרי וקמחא דשערי, ומתחי ליה עד דיביש, וקליף לה עד דהוה תרין פסקי, ומזדהר שלא ינקב, וקאי קלף לחודיה, ומעביד ליה לקלף דהוא אפי' דמגלתא מכלפי בשר טוב בעפצי, וכותב פרשיות במקום בשר והיה גיסא אחרינא דאקליף מיניה הוא הנקרא דוכסוסטוס כורך בו את הפרשיות ומנח להו בקבעה דהיא שילחא דתפלי. ועוד אמרינן ואפא דמגלתא (דהאי) [דהיא] גיסא דמקרי קלף הוא מקום שער בודאי ומן

¹⁵⁰ יל"ע דלהו"א בגמ' תפילין ראויין להיכתב על דוכסוסטוס ומ"מ אין משערין דוכסוסטוס רק בשיעור דמזוזה ולקולא והטעם פירש רש"י שם דהיות ולתפילין "מצוה מן המובחר קלף בעינן, וסתמא דכל איניש מצוה מעלייתא עביד, הלכך לא מצענא דוכסוסטוס לתפילין, והוה ליה אין מצניעין כמוהו", עכ"ל, הא קמן דלא בקולא וחומרא תליא מילתא שהרי דוכסוסטוס להו"א ראוי לתפילין ומ"מ כל שאין מצוותו בכך לא משערינן ביה, וא"כ הכא נמי בלא ענין קולא וחומרא מאחר שמצוות מזוזה על דוכסוסטוס אין לשער בה קלף. וצ"ל דאה"נ ואתי' לאשמועינן דבלא"ה אפילו הן שווין מ"מ אזלינן לחומרא.

¹⁵¹ וכ"כ הפסקי הרי"ד והמאירי בקרי"ס (הו"ד להלן).

ומסקינן שמעתא (שבת עט:). דהכי הלכתא דתפילין וודאי פסולין אדוכסוסטוס, אלא אקלף ובמקום (שער) [בשר], אבל מזוזה כשרה היא בין אדוכסוסטוס בין אקלף, (דמפריכו) [דמסקינן] סוגיא דשמעתא לא תימא מה קלף כותבין עליו מזוזה אף דוכסוסטוס כותבין עליו¹⁴⁷, אלא אימא מה דוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה אף קלף כותבין עליו מזוזה, דתניא אמר ר' שמעון בן אלעזר ר' מאיר היה כותבה על הקלף מפני שמשתמרת. וכן סוגיא דשמעתא דמנחות בהקומץ רבה (לב.), והכי הלכתא דמזוזה כשרה על הקלף ובמקום (שער) [בשר]¹⁴⁸.

רבינו יהונתן על הרי"ף שבת

[משניות לג: מדפי הרי"ף]

אין כותבין תפילין ומזוזות אלא על עור חלוק לשנים¹⁴⁹, וכותבין על חצי שהוא מצד השער ששמו קלף כותבין בו תפילין באותן הפנים החדשים שלא היו נראין תחילה, (וכותבין) [ו]על החצי שהוא מצד הבשר ששמו דוכסוסטוס כותבין בו מזוזה מצד הפנים חדשים שלא נראו בתחלה. כלומר שהכתיבה באמצע העור, ומזוזה ותפילין כאלו נושקין זה את זה. נמצא (השיעור) [העור] אינו כשר לתפילין, לפיכך משערינן ליה בקמיע קלף שהוא ראוי לתפילין כמו שפירשתי שהוא נחלק לשנים, ומצד שהוא נקרא קלף שהוא ראוי לתפילין, כמו שפירשתי שהוא נחלק לשנים ומצד שהוא נקרא קלף הוא כשר לתפילין ומצוותו בכך יותר ממזוזה, דמצות מזוזה לכתחילה על דוכסוסטוס, להכי משערינן ליה כפרשה קטנה שבתפילין שהיא שמע ישראל, שהיא פרשה בפני עצמה בבתים שבראש. ואף על גב

ואידי בתפילין, והא דכתבינהו אקלף במקום שער, והא דכתבינהו אדוכסוסטוס במקום בשר, וקשה היאך מעמידין את הבריי"תא דפסלה שינוי בתפילין כשכתב על דוכסוסטוס במקום בשר, מה שייך לפסול דוכסוסטוס במקום בשר הא אין יכול לכתוב עליו כלל. [ע"ע במש"כ לעיל (ע"ד הרמב"ם בתשו' לחכמי לונד)].

¹⁴⁷ הלשון משובש, ולשון הגמ' שם הוא "לא תימא דוכסוסטוס הרי הוא כקלף אלא אימא קלף הרי הוא כדוכסוסטוס מה דוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה אף קלף כותבין עליו מזוזה", ע"כ.

¹⁴⁸ איני יודע מי בעל הגהה זו, ולפי תיקון הגהה זו משמע דמזוזה על הקלף במקום שיער פסולה, והוא משום דהדין מקום בשר אינו דין בתפילין אלא דין בקלף, אמנם עיין בדברי רש"י בשבת ונמצא דר"ת פליג על רש"י, [וימ"ל].

¹⁴⁹ הנה ר' יהונתן פסל מזוזה על הגויל, וכן יש קצת משמעות במח"ו (הו"ד לעיל). וכן דעת ר"י דמזוזה פסולה על גויל (הו"ד בתוס' בשבת עט: בד"ה "תפילין אגויל"), וברא"ש בהלק"ט (הל' מזוזה סי' ו'), וכן הוא בתוס' כאן בד"ה "תפילין על הקלף", וכן דעת הספה"ת (הו"ד להלן), אמנם ברמב"ם (פ"א מסת"ם הל"ט) מפורש דמזוזה על הגויל כשרה, וכן דעת הרא"ש בהלק"ט (שם) והר"ן בשבת (שם), ע"ע בטור יו"ד (סי' רפ"ח ס"ו) ובב"י (שם) שהביא את השיטות בזה ובראיותיו לשיטת הרמב"ם, עיי"ש עוד בשו"ע שהכריע כשיטת הרמב"ם, [ע"ע בביה"ל (קונטרס סת"ם) שהאריך בענין].

לה התם בתפילין דשנוי פוסל בהן¹⁵³, אבל מזוזה כשרה לכתוב על שתיהן, וכן מפרש במסכתא פרק המוציא (ע"ט:), שמע מינה מהני דספר תורה כשר לכתוב על הגויל או הקלף או על הדוכסוסטוס, ושלשתן יהיו מעופצין שלא יהא קרוי דפתרא או יהיה בעבוד טוב כמו שלנו, ומזוזה כשר על הדוכסוסטוס בתחלה או על הקלף בדיעבד¹⁵⁴, אבל תפילין אינן כשרים כי אם על קלף לבדו.

וגויל נקרא אותו שלא ניטל רק השיער אבל לא נתקן לצד בשר, כמו גבי אבנים דאמרינן גויל אבני דלא משפיין, וכותבין עליו לצד שיער שטוב יותר לכתוב דלצד בשר אינו מתוקן כלל, ואז כשקולפים אותו לב' אותו שלצד שיער נקרא קלף, וכותבין בו בצד שנקלף שזהו לצד הבשר שהוא לבן וטוב יותר לכתוב, והקליפה שלצד בשר נקרא דוכסוסטוס, דוך הוא מקום כמו דוך פלן סוסטוס הוא לשון בשר בלשון יוני, וכותבין בו לצד השיער שזהו למקום שנקלף וטוב יותר, זה הכלל לשניהם כותבין במקום שהם מחוברים זה לזה, והיינו דקתני לעיל קלף כותבין במקום בשר ודוכסוסטוס כותבין במקום שיער שזהו שניהם למקום חבורן, כך פירש רב האי גאון¹⁵⁵ פירוש של קלף ודוכסוסטוס ומקום כתיבתן.

ואמנם רבינו יעקב פירש דקלפים שלנו יש להם דין קלף, לפי שמתקנין אותם אל צד בשר וקולפין שם ונשאר אותה של צד שיער, ואם כן צריך לכתוב בקלפין שלנו ספר תורה תפילין ומזוזות לצד לבן, שזהו לצד בשר כדין קלף, ושם הוא טוב יותר ונאה, וגם אינו יכול להזדיין כמו לצד שחור. ויש אומרים דקלפים שלנו יש להם דין דוכסוסטוס, לפי שלאחר שהסירו השיער עדיין מתקנים אותו וגוררים אותן קליפות בתער לצד השחור ונשאר אותו שלצד בשר הנקרא דוכסוסטוס, ואם כן מן הדין יש לכתוב בהן לצד השחור דהיינו לצד השיער כדין דוכסוסטוס. וקשה לדבריהם אם כן תפילין היאך כותבין על קלפים שלנו הנקראים דוכסוסטוס, הלא תפילין על קלף דוקא כדפרשית לעיל ואם שינה פסול.

ויש שקולפין העור לשנים בתחלה, ובקליפה שלצד שיער כותבים התפילין לצד בשר לצד הלבן, לאפוקי נפשייהו מפלוגתא ומספיקא. ובספר תורה¹⁵⁶ ומזוזה¹⁵⁷ אין להקפיד שהרי כשרים הם על שניהם

גואי דיליה כתבין. ודקאמרינן במזוזה כותבין על דוכסוסטוס במקום שער, [לאו מקום שער] ממש, דאי ס"ד אפא דמגלתא היא, הא הלכה למשה מסני תפילין על הקלף, והרי יצא מקום שער גופו בכלל הקלף, אלא מאי מקום שער מקום שנקלף הקלף, משום שנמצא כנגד מקום שער. ועוד אמר הא דאמרי' קלף במקום בשר הם הפנים הקלופים שכנגד מקום שער, ואינו כותב תפילין במקום שער גופו, אלא בפנים שכנגדו, ודוכסוסטוס במקום שער פנים שכנגד מקום בשר של בהמה שם כותב, ואינו כותב בפנים שכנגדו שהוא מקום בשר. ותו אמר רבינו האי ז"ל דוכסוסטוס וקלף שוין לענין מזוזה, אבל תפילין לא נכתבין על דוכסוסטוס אלא על הקלף, וכן הלכה.

ספר המנהיג הל' תפילין [עמ' תקצג – תקצד]

תניא בהקומץ רבה, תפילין על הקלף, ומזוזה על הדוכסוסטוס, קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שיער. מה שפירשו הגאונים שקורעים העור לשנים חלקים והכתיבות באמצע הקרעים, והקלף מקום בשר לא מקום בשר ממש ולא מקום שיער ממש, אותו צד שלצד השיער נקרא קלף ויכתוב בפניו האמצעי הרואה את הבשר, וכן דוכסוסטוס אותו צד הבשר וכותב המזוזה בצד הפנימי שלו הרואה את השיער.

כתב ה"ר משה ש"צ¹⁵², כי לא יתכן שיהיו הכתיבות באמצע במקום רעות ופחיתות שתתפשט הכתיבה אילך ואילך ויהיו האותיות מטושטשות, ועוד דכל אחד לפי מעלת קדושתו עורו ס"ת הקדוש יותר הוא בעור שלם, קלף במקום בשר ממש, ואם הוא גויל במקום שיער ממש, ועור שלתפילין שאינו שלם אלא נחלק באמצע תפילין על הקלף במקום בשר ממש, והוא חצי העור העבה, ומזוזה על הדוכסוסטוס במקום שיער ממש דהוא חצי העור הדק, נמצא כל אחד ואחד מהן לפי מעלתו בקדושה, מעלת עורו הקיימת, וכתיבת כל אחד משלשתן במקום הרואה לכתובה כדי שתהא כתיבתן תמה.

ואם כתב תפילין על דוכסוסטוס פסול, אבל מזוזה כשירה, דאמרינן בשבת (ע"ט:) מאיר היה כותבה על הקלף מפני שמשמרת.

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' קצד

תנא דבי מנשה כתבה על הגויל על הקלף על הדוכסוסטוס כשרה. ומוקי לה בס"ת, ותניא פרק הקומץ רבה (לב.). הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף, מזוזה על הדוכסוסטוס. קלף במקום בשר, דוכסוסטוס במקום שיער. ותניא התם שינה בזה ובזה פסול, ומוקי

¹⁵³ עיין לעיל (ע"ד המח"ו לר"ת) מש"כ לדייק לשון זה של הספה"ת.

¹⁵⁴ משמע דעל הגויל מזוזה פסולה וכן דעת כמה מרבוותא, עיין לעיל (ע"ד ר' יהונתן) שהבאנו שיטות בדיון זה.

¹⁵⁵ עיין לעיל בדברי הרמב"ם בתשו' מה שהביא מר' האי גאון, [עיי"ש מש"כ ע"ד].

¹⁵⁶ עיין טור וב"י יו"ד (ס' רע"א ס"ג), [ע"ע לעיל (ע"ד המח"ו לר"ת) שהארכנו בדיון זה].

¹⁵² וכ"כ הרמב"ם בתשו' (הו"ד לעיל), עיי"ש מש"כ ע"ד.

ובמנחות (לב.) גרסינן בלישנא אחרינא אהא דס"ת וכו', והתניא שינה פסול אתפלין, והא תניא שינה בזה ובזה פסול אידי ואידי אתפלין וכו', ואידי ואידי שינה בזה ובזה תנאי הוא, דתניא שינה בזה ובזה פסול, ור' אחאי מכשיר, וע"כ דרב אחאי דמכשיר התם בתפלין ור' אחאי דמכשיר הכא במזוזה, ומסתברא ר' אחאי מכשיר בתרוייהו במסקנא דשמעתא.

ופירש' ר' האי ור' אלפסי הלמ"מ תפלין על הקלף מזוזה על דוכסוסטוס, והא דאמרינן מזוזה אדוכסוסטוס למצוה, אבל דכתיב על הקלף כשרה, ותפלין נכתבין על הקלף, וס"ל כרב דאמר קלף הרי הוא כדוכסוסטוס, מה דוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה אף קלף כותבין עליו מזוזה וכו', גמירי הלכה למצוה אבל דיעבד כשר, ורב דיעבד קאמר, ומסתברא דרב ורשב"א לא ס"ל הלכה למשה מסיני מזוזה אדוכסוסטוס למצוה, דמצות מזוזה לכתחלה נמי אקלף ואדוכסוסטוס, כדתניא ר"מ היה כותבה על הקלף מפני שמשמרת, ומצותה נמי בדוכסוסטוס, כדגרסינן במנחות (לא): ר"מ היה כותבה על הדוכסוסטוס כמין דף ועושה פרשיותיה סתומות, דאי ס"ל לרב מזוזה אקלף לכתחלה לא הו"ל כותבה משמע ומשמרת נמי דקאמר מצותה בכך, ותימה לאפוקי מילתא דרב ה"ה כדוכסוסטוס ורב כרשב"א ס"ל, לישניה ליה כר' אחא ס"ל כשינויא קמא דקאמר תנאי הוא, ותו השתא דאתית להכי מה אהני לן הא כולו קושיא אתה דלעיל ושינויא הכי איתנייהו כדמעיקרא, ותו שמעתין דמנחות דאסיקנא לה כתנאי מאי ס"ל, דבלישנא קמא דידן לא כרב ס"ל דהא קאמר שינה בזה ובזה פסול אתפלין, ואי ס"ל כשינויא בתרא דרב כי אקשי ליה מהא דתניא לשניה ליה הא מני רשב"א, אלא ש"מ דרב לא ס"ל הלמ"מ במזוזה, והיינו דקאמר השתא דאתית להכי ל"ת דוכסוסטוס הרי הוא כקלף ורב דיעבד קאמר, וכי גמירי הלכה למצוה, והא דתניא שינה פסול אמזוזה, והא דאמרינן מורידין עושין דכתיבא אקלף לא ה"ק קלף ה"ה כדוכסוסטוס, והא דתניא הלמ"מ כו' לאו אמצוה, דהא אפילו מזוזה מצותה אקלף ואדוכסוסטוס לכתחלה כר"ש, ולא ס"ל הלכה אלא בתפלין, ורב דאמר קלף כותבין עליו מזוזה לכתחלה קאמר, ופלוגתא דת"ק ור' אחא אליבא דת"ק דרשב"א דאמר הלמ"מ תפלין על קלף מזוזה על הדוכסוסטוס אי למצוה אי לעכב, ושמעתא דמנחות לא ס"ל כרשב"א דיחידא הוא אלא כת"ק דרשב"א דאמר תפלין מצותן אקלף ומזוזה מצותה אדוכסוסטוס, ופליגא ת"ק ור' אחאי, לת"ק שינה בזה ובזה פסול אפילו במזוזה, לר' אחאי בין בזה ובין בזה כשר, ובריייתא דקתני מורידין עושין אליבא דר' אחאי מכשר אחדא דהא מדאוקימנא ליה בשבת אתפלין ובמנחות אמזוזה ודרב ליתא ולא לאוקמה הכי אלא אתרווייהו קא מכשר ואנן נמי הכי ס"ל דלית הלכתא כרשב"א דאמר מצות מזוזה אקלף אלא מדפליגי ת"ק ור'

בין לצד שיער בין לצד בשר, דהא קתני שינה בזה ובזה פסול מיירי דווקא בתפלין. ואף על גב שאינן בקיאיין עתה לקולפו לשנים שיהו שני קליפות עבות וראויין לכתוב בהן זו בדין קלף וזו בדין דוכסוסטוס, אלא אחת היא עבה וראויה לכתוב בה ואחת דקה ואינה ראויה לכתוב, מכל מקום אותה שהיא עבה וראויה לכתוב אם היא לצד שיער נקראת קלף, וכותבין בה לצד החתוך שהוא לצד בשר, ואם אותה שהיא עבה לצד בשר נקראת דוכסוסטוס, כיון שהוסרה קליפה דקה שעליה, וכותבין בה לצד החתוך שהוא לצד שיער.

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' ר

והא דאמר ר"ש ב"א פרק הקומץ (מנחות לא): רבי מאיר היה כותבה על הדוכסוסטוס, ואלו פרק המוציא יין (שבת עט): קאמר ר"ש בן אלעזר ר"מ היה כותבה על הקלף, צריך לפרש אף על קלף קאמר כדיהיב טעמא מפני שמשמרת, אבל דינה הוי על דוכסוסטוס כדאמרינן התם הלכה למשה מסיני תפלין על הקלף מזוזה על הדוכסוסטוס.

ספר העיטור שיער א הל' תפלין

[דף נד טור א – נה טור ד']

ואמר דוכסוסטוס הרי הוא כקלף, מה קלף כותבין עליו תפלין אף דוכסוסטוס כותבין עליו תפלין. ת"ש הלכה למשה מסיני תפלין על הקלף מזוזה על הדוכסוסטוס, למצוה, ורב דיעבד קאמר והא תניא שינה פסול, אמזוזה, והתניא בזה ובזה פסול, תנאי הוא, דתניא שינה בזה ובזה פסול, ורב אחאי מכשיר, ורב דאמר כרב אחאי. ר"פ אמר רב דאמר כתנא דבי מנשיא דאמר כתבה על הנייר ועל המטלית פסול, על הקלף ועל הגויל ועל הדוכסוסטוס כשרה, מאי, אילימא מזוזה, מזוזה אקלף מי כתבין, אלא לאו תפלין, וליטעמך תפלין אגויל מי כתבין, וש"ג דתפלין אגויל לא כתבין וה"ה למזוזה, ולקמן פירושא דגויל וקלף דוכסוסטוס. נימא מסייע ליה, תפלין וספר שבלו אין עושין מהם מזוזה, שאין מורידין מקדושה חמורה לקלה, הא מורידין עושין, דכתבין אקלף, ומזוזה אקלף מי כתבין אין, והתניא כתבה על הקלף ועל הנייר ועל מטלית פסולה, אמר רשב"א ר' מאיר היה כותבה על הקלף מפני שמשמרת, השתא דאתית להכי לרב נמי לא תימא דוכסוסטוס ה"ה כקלף, אלא אימא קלף הרי הוא כדוכסוסטוס, ומה דוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה, ורב כרשב"א ס"ל.

כדי לכתוב פרשה קטנה שבתפלין אלא לאו ש"מ דקלף לאו היינו דפתרא אלא כדפי' דקמיה ועפיץ וכ"כ רש"י ז"ל במס' גיטין דקלף קמיה ועפיץ וג' עורות הן וקלף לא איקרי עור ומיהו ק"ל מ"ט קריה רבנן עור דקתני כותבין על ד' עורות ומניחין הד' בעור אחר דהא ג' עורות הן ולא ד' ונימא ג' עורות הן וצ"ע.

והשתא אצטריך לפרושי מהו קלף ודוכסוסטוס וגויל ושמעתי שהקלף הנקלף נקרא בלשון יון דוכסוסטוס שנגד ב"פ אחד במקום בשר כמו שגורדין העבדנין ואחד במקום של שיער כגון שגורדין ממנו ולישנא דדוכסוסטוס דו שנים כסוסטוס גרידה והקליפה שנוטלין ממנו הוא הקלף וכן מצאתי בשם ר' האי וכותב על הקלף במקום שיער והם הפנים הקלופים כנגד מקום השיער ועל דוכס' במקום בשר והן הפנים שכנגד הבשר ומזוזה ותפלין נכתבין במקום שנקלף ומנחא בה סימנא כבוד אלהים הסתר דבר ששניהם נכתבין במקום הסתר ולהאי פי' הרוצה לכתוב תפלין גורר מקום הבשר עד חציו שישאר הקליפה וכותב במקום הגרר וכן כותב מזוזות גורר השער כולו וכותב (על) מקום הגרר ורש"י פירש דוכסוסטוס שלא נטלה קליפתה העליונה וגויל מעובד בעפצים ולא בריר פירושא דיליה.

ורבוותא פירשו עור שלם שאינו נקלף ומעובד כהלכתא הוא גויל ולשון גויל כדגרסינן אבני דלא משפיין וכשהוא נחלק לשנים הקלף הוא קלף והקליפה הוא דוכס' לפי שהוא הגרידה השני' וכותב על הקלף במקום בשר ממש על דוכסו' במקום שער ממש ועל הגויל אינו כותב תפלין אפי' במקום בשר כדאמרין לעיל תפלין אגויל מי כתבינן והלמ"מ שאין כותבין על הגויל אלא במקום שער כדגרסינן בירושלמי שיהא כותב על הגויל במקום שער ועל הקלף במקום נחשתו והכי מסתברא דאי קלף בקליפה עליונה גבי ס"ת דאמרין קלף בכמה מניח דוכס' שהיא עב עיקר העור ושואל על הקלף דטפל היה לו לשאול דוכסו' בכמה ועוד מקום שער ומקום בשר לאו הכי משמע ומקום שער דהכא כמקום שער דגויל הוא והתם מקום שער ממש הוא שהרי גויל אינו קלף והלמ"מ שכותבין על הגויל במקום שער ועל הקלף במקום נחשתו כדאיתא בירושלמי ומקום בשר נמי דאמרין לאו במקום נחשתו הוא. והלכך במזוזה גורר במקום בשר וכותב במקום שער ממש ובתפלין גורר מקום שער וכותב במקום בשר ממש.

ספר מצוות גדול עשין סי' כה

אמרין בפרק המוציא יין (שבת עט:) שלושה עורות הן גויל קלף ודוכסוסטוס, פירש רב האי גאון גויל קרוי שהוסר השער לבדו ולא נתקן לצד הבשר כדאמר (ב"ב ג:) גויל אבני דלא משפיין, וכותבין בו לצד השחור שהיה בו שער ונתקן, אבל קלף ודוכסוסטוס הוי

אחאי אליבא דברייתא ש"מ הלכה כתנא דברייתא ואם שינה בזה ובזה ר' אחאי מכשר בתרווייהו ות"ק מיפסל בתרווייהו ואיכא למימר דהלכתא כת"ק דר' אחאי דת"ק דרשב"א קאי כוותי' במזוזה אם שינה פסול וה"ה לתפלין ואית למימר דהלכתא כר' אחאי דהא ברייתא דדייקינן מינה מורדין עושין כוותיה הלכה היא דאע"ג דקי"ל הלכתא מזוזה צריכה שירטוט ותפלין א"צ שירטוט וברייתא קאמר מורדין עושין כוותיהו אי' שירטוט קאמר דא"צ שירטוט הא שירטוט לית לן בה. וא"צ מדפסק גבי שירטוט דאיכא כתנאי הלכתא מזוזה צריכה שירטוט תפלין א"צ שירטוט ולא פסק הלכתא גבי שינה פסול ואוקמה כתנאי ש"מ דהלכתא כברייתא דאמר הא מורדין עושין ולא מיפסל משום טעמא דשירטוט.

ומאי דגרסינן בירושלמי תפלין וספרים נכתבין בב' דפין ומזוזה אינה נכתבת אלא בדף א' הא מורדין עושין וס"ת לא אפשר דהא בשני דפין נינהו אי' למימר מדלא קא נקטי בגמרא דילן ש"מ ס"ל נכתבין בב' דפין ועוד אפילו מזוזה אם כתבה בב' דפין ודבקה כשרה וס"ת שבלה אם דבק פרשה לפרשה בדבק כשרה הא בשני עורות ובשני דפין פסולה ומשום הני טעמא ליכא לאפוקי מהלכתא וכיון דלא ספר איפסיקא הלכתא בהדיא נקטינן לחומרא.

ותפלין על הקלף ומזוזה על הדוכסוסטוס ואני אומר שינה בזה ובזה פסול וקלף במקום בשר ודוכסוסטוס במקום שיער ואי כתב תפלין אקלף במקום שיער פסולה ואיכא מ"ד מדקאמר תנאי היא משמע דהאי שינוייה לאו שינוייה היא וכי קתני שינה בזה ובזה לאו אמקום שיער ואמקום בשר קאמר דלא מיפסל אלא אקלף ואדוכסוסטוס דפסל אם שינה בין בתפלין בין במזוזה ופירש"י ורבוותא קלף ודוכסוסטוס דכשרה ה"מ במעובד והכי מוכח מדגרסינן במגילה על הדפתרא עד שיכתבנה על הספר ובדין דיליף כתיבה כתיבה כתיב הכא ויכתוב וכתוב התם ואני כותב על הספר בדיו הלכך במזוזה נמי דיליף כתיבה כתיבה על הדפתרא נמי פסולה וקלף ודוכסוסטוס דאיתמר בגמרא בעי קמיה ועפוף ומסתברא דעפוף לאו דווקא אלא עיבוד דומיא דעפוף ומנהגם לעבד בעפצים ובכמה מקומות מעבדין בהם עכשיו ועבד שלנו יפה כמותן והיינו דאמרין בס"ת שלא יתפור ואוקמי דלא עפיצן דכל שיש בו עיבוד אחר אלא שאין העור רך כעיבוד העפצים אין התפירה יפה בו.

וכתב רבינו שרירא הא דאמרין גבי ס"ת בקלף איני יודע טעה בו אדם גדול שאמר הוא דלא דייק ולא הוא אלא דייק בלשון חכמים זיפא דלא מליח ודלא קמיה ודפתרא דמליח ודלא קמיה איקרי קלף וק"ל הא מגילה פסולה על הדפתרא דילפינן כתיבה ובתפלין ובמזוזה נמי ליפסול ועוד הא דאמרין ג' עורות הם וקחשיב דפתרא ושיעורו כדי לכתוב את הגט ואי דפתרא היינו קלף הא אמרין קלף

שחותכין העור לשנים וכותבין בשתי הקליפות במקום החתך, אותה קליפה שלצד הבשר קרויה דוכסוסטוס וכותבין בו לכתחילה לצד החתך שזהו לצד השחור, והקליפה שלצד השער קרויה קלף וכותבין בה לכתחילה לצד החתך שזהו לצד הלבן, הלכה למשה מסיני היא שספר תורה כותבין אותו על הגויל במקום השער ושיהו כותבין תפילין על קלף במקום הבשר ושיהו כותבין מזוזות על הדוכסוסטוס במקום שער וכל הכותב על קלף במקום שער או [שכתב] בגויל במקום בשר וכן דוכסוסטוס במקום בשר פסול.

כתב רבינו משה (פ"א מסת"ס ה"ט) אף על פי שכך היא הלכה למשה מסיני אם כתב ספר תורה על הקלף כשר ולא נאמר גויל אלא למעט הדוכסוסטוס שאם כתב עליו ספר תורה פסול, אמנם בפרק המוציא יין (ושם) מסקין שספר תורה כשר אף אם כתבו על הדוכסוסטוס, וכן אם כתב המזוזה על הקלף או על הגויל כשר לא נאמר על הדוכסוסטוס אלא למצוה, אבל תפילין אינן נכתבין לא על הגויל ולא על הדוכסוסטוס ואם כתב עליהן פסולין כדאיתא התם.

ואומר רבינו יעקב דקלפין שלנו יש להם דין קלף לפי שמתקנים אותם וגוררין אותם לצד הבשר ונשארת הקליפה לצד השער וצריך לכתוב (ועליהם ספר תורה תפילין ומזוזות לצד בשר) [לכתחילה בהן תפילין לצד לבן וכן ספר תורה ומזוזה צריך לכתוב לכתחילה לצד לבן לצד בשר כדן קלף] דאי קלפין שלנו יש להם דין דוכסוסטוס לפי שגוררין אותן לצד שיער ומסירין [אותן] קליפות ונשארה אותה שלצד הבשר ויש בהם דין לכתוב ספר תורה ומזוזה לכתחילה למצוה לצד השער אם כן תפילין היכי כתבין בקלפין שלנו הלא דינם הוא על הקלף [ו] לצד לבן ואם שינה פסול.

פסקי רי"ד שבת עט:

אמ' רב דוכסוסטוס הרי הוא בקלף, מה קלף כותבין עליו תפילין אף דוכסוסטוס כותבין עליו תפילין. פירוש דוכסוסטוס, כשהקלף הוא עב מגרדין ממנו קליפה אחת מעל גבי מקום השיער, ואותה הקליפה שגירד תיקרא דוכסוסטוס, וגוף העור יקרא קלף מפני שהוקלף. וקלף אין כותבין אלא במקום בשר שהוא היפה והחלק שלו, מפני שמקום שיער שלו אינו חלק, בעבור שהסירו משם אותה קליפה. ודוכסוסטוס אין כותבין אלא במקום שיער, שהוא היפה והחלק שלו, שמקום בשר שלו היה דבוק עם הקלף שגרדוהו משם, והילכך אינו חלק ויפה מפני הגרדין שבו¹⁵⁸.

ואקשינן ליה ממאי דתנן קלף כדי לכתוב עליו פרשה קטנה שבתפילין, ומהדר למצוה. ואם כתבן דוכסוסטוס נמי כשירין. ת"ש הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס, קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שיער. ומהדר נמי, למצוה. ואקשינן ליה, והתניא שינה פסול. ומהדר, אמזוזה. שאם כתבה על הקלף פסולה, אבל תפילין כשירין דוכסוסטוס. והתניא, שינה בין בזה ובין בזה פסול. ומהדר, אידי ואידי אמזוזה, והא דכתבה דוכסוסטוס במקום בשר והא דכתבה אקלף, אבל לעולם התפילין כשירות בזה ובזה. ואיבעיתמא שינה בזה ובזה תנאי היא, דתניא שינה בזה ובזה פסול, ור' אחא מכשיר ורב דאמ' כר' אחא, רב פפא אמ' רב דאמ' כתנא דבי מנשה, דתנא דבי מנשה כתבה על הנייר ועל המטלת פסולה, על הקלף ועל הגויל ועל דוכסוסטוס כשירה, מאי, אילימא מזוזה, מזוזה אקלף מי כתבין. פירוש והתניא ה' למשה מסיני מזוזה דוכסוסטוס. אלא לאו תפילין. וש"מ דכשרות גם על דוכסוסטוס, ורב דאמר כתנא דבי מנשה. ומקשינן ולטעמך תפילין אגויל מי כתבין. פירוש אף על גב דמכשרין להו דוכסוסטוס אגויל לא כתבי. אלא כי תניא ההיא בספר תורה. ומהכא לא תסייעיה לרב.

וילפינן מהכא דקם ליה לתלמודא דלא כתבין תפילין אגויל שהוא מעובד בעפצים, וטעמא דמילתא מפני שהגויל נכתב במקום שיער ותפילין צריכין להיכתב במקום בשר¹⁵⁹. אינמי מפני שצריך להכניסן בבתים¹⁶⁰ לא כתבין להו על הגויל שהוא עב אלא על קלף שהוא דק הרבה מפני שהוסרה קליפתו. ואמרין לימא מסייעא ליה כיוצא בו תפילין שבלו וספר תורה שבלה אין עושין מהן מזוזה, לפי שאין מורדין מקדושה חמורה לקדושה קלה. טעמא דאין מורדין הא מורדין עושין, מאי לאו דכתיבי דוכסוסטוס. ואתיא סיועא לרב. ומהדר, לא, דכתיבי אקלף. ולעולם דוכסוסטוס פסול לתפילין.

ומיהא שמעינן דשתי פרשיות של מזוזה רשיי לכותבן על שתי מגילות ולתופרן יחד, דהא אין סמוכות זו לזו, והכי תלי טעמא לפי שאין מורדין, הא מורדין עושין, אלא לאו ש"מ רשיי לחברן בתפירה.

ויש מי שפירש ספר תורה שבלה, ונשארה אחת מן הפרשיות של מזוזה ואחר הפרשה יש חלק, שיכול לכתוב האחרת, דהא אין יחד בספר תורה, ומזוזה אינה אלא כאיגרת אחת. ואינו נראה לי, שהיכן ימצא כל כך חלק. ומקשה, מזוזה אקלף מי כתבי. ומהדר, אין.

¹⁵⁹ וכ"כ הרא"ש בהלק"ט (הל' מזוזה ס' ו'), [ע"ע לעיל (ע"ד המח"ו לר"ת והרמב"ם בתשו') שהארכנו בענין זה].

¹⁶⁰ וכ"כ ר' יהונתן (הו"ד לעיל), והמאירי בקר"ס (הו"ד להלן).

¹⁵⁸ שיטת הפסקי הרי"ד כשיטת הרמב"ם בתשו' (הו"ד לעיל), עיי"ש.

לכתוב עליו פרשה קטנה שבתפילין שהיא שמע ישראל, ומהדר למצוה. תא שמע הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ומזוזה על דוכסוסטוס, קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שיער, ומהדר נמי למצוה. ואקשינן ליה והתניא שינה פסול, ומהדר אמוזה. והתניא שינה בין בזה ובין בזה פסול, ומהדר אידי ואידי אמוזה, והא דכתבה אדוכסוסטוס במקום בשר והא דכתבה אקלף במקום שיער, אבל לעולם התפילין כשרות בזה ובזה. ואיבעיתא שינה בזה ובזה תנאי היא, דתניא שינה בזה ובזה פסול, ור' אחאי מכשיר, ורב דאמ' כר' אחאי. רב פפא אמ' רב דאמ' כתנא דבי מנשה, דתנא דבי מנשה כתבה על הנייר ועל המטלת פסול על הקלף ועל הגויל ועל דוכסוסטוס כשרה, מאי, אילימא מזוזה, מזוזה אקלף מי כתבינ', פי' והתניא הלכה למשה מסיני מזוזה אדוכסוסטוס, אלא לאו אתפילין, וש"מ דכשרות גם על הדוכסוסטוס, ורב דאמ' כתנא דבי מנשה. ומקשה וליטעמך תפילין אגויל מי כתבינן, פי' אף על גב דמכשרין להו אדוכסוסטוס, אגויל לא מיכתבינן, אלא כי תניא ההיא בספר תורה, ומהכא לא תסייעיה לרב.

וילפינן מהכא דקם ליה לתלמודא דלא כתבינ' תפילין אגויל שהוא מעובד בעפצים, וטעמא דמילתא מפני שהגויל נכתב במקום שיער, ותפילין צריכות להיכתב במקום בשר. אינמי מפני שצריך להכניסן בבתיים לא עבדינן להו על הגויל שהוא עב אלא על קלף שהוא דק מפני שהוסרה קליפתו. ואמרין לימא מסייעא ליה, כיוצא בו תפילין שבלו וספר תורה שבלה אין עושין מהן מזוזה לפי שאין מורדין מקדושה חמורה לקדושה קלה, טעמ' דאין מורדין, הא מורדין עושין, דכתבי אמאי, לאו דכתבי אדוכסוסטוס ואתיא סייעתא לרב, ומהדר לא דכתבי אקלף, ולעולם דוכסוסטוס פסול לתפילין. ומקשה מזוזה אקלף מי כתבינן, ומהדר אין, והתניא כתבה על הנייר ועל המטלת פסולה, אמ' ר' שמע' בן אלעזר מאיר היה כותבה על הקלף מפני שמשתמרת, פי' שהקלף הוא גוף העור ודוכסוסטוס הוא הקליפה שהוסרה ממנו, ואינה חזקה הקליפה כמו גוף העור, ולעולם תפילין על דוכסוסטוס פסולות הן. ואמר' השתא דאתת להכי, לרב נמי לא תימא דוכסוסטוס הרי הוא כקלף, אלא אימא קלף הרי הוא כדוכסוסטוס, מה דוכסוסטוס' כותבין עליו מזוזה אף קלף כותבין עליו מזוזה.

וקמא מסקנא דהילכתא הכי, דמזוזה כשרה בין על הדוכסוסטוס בין על הקלף, אבל תפילין אינן כשרות אלא על הקלף ולא על הדוכסוסטוס, וכל שכן על הגויל דלא, דהא כי הוה ס"ד מעיקרא דתפילין נכתבות על דוכסוסטוס אמרי' וליטעמך תפילין אגויל מי כתבינ', כל שכן השתא דאסיקנה דדוכסוסטוס פסול לתפילין, דגויל נמי פסול, ולא מיתכשר לתפילין אלא קלף שכתבתו במקום בשר.

והתניא כתבה על הנייר ועל המטלת פסולה, אמר ר' שמעון בן אלעזר מאיר היה כותבה על הקלף מפני שמשתמרת. פירוש שהקלף הוא גוף העור, ודוכסוסטוס היא הקליפה שהוסרה ממנו ואינה חזקה הקליפה כמו גוף העור, ולעולם תפילין על דוכסוסטוס הן פסולין. ואמרת, השתא דאתית להכי לרב נמי לא תימא דוכסוסטוס הרי הוא כקלף, אלא אימא קלף הרי הוא כדוכסוסטוס, מה דוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה, אף קלף כותבין עליו מזוזה.

וקיימא הכי מסקנא דהילכתא דמזוזה כשירה בין על הדוכסוסטוס בין על הקלף, אבל תפילין אינן כשירות אלא על הקלף ולא על הדוכסוסטוס, וכל שכן על הגויל דלא, דהא כי הוה ס"ד מעיקרא דתפילין נכתבין אדוכסוסטוס אמרינן ולטעמך תפילין אגויל מי כתבינן, כל שכן השתא דאסיקנה דדוכסוסטוס פסול לתפילין דגויל נמי פסול, ולא מיתכשר לתפילין אלא קלף שכתבתו במקום בשר ובשימוש תפילין ראיתי כתוב, אמר אביי אי כתבינהו בגויל שפיר דמי, ואי לא ליכתבינהו אקלף במקום בשרא ובגויל לאפי שיערא. ונראה לי שאין לסמוך על זה, שאם אביי אמר הדברים הללו היאך לא נכתבו בתלמוד, והאיך מתמיה תפילין אגויל מי כתבי ואביי היה מכשירן, הילכך נראה לי דלאו דסמכא נינהו מה שכתוב בשימוש תפילין.

פסקי רי"ד מנחות לב:

דכתבינהו אדוכסוסטוס ואפילו במקום שיער. ובספרים כת' והא דכתבינהו אדוכסוסטוס במקום בשר. ואינו נראה לי, דאפילו מקום כשרותו שלדוכסוסטוס אנו פוסלין בתפילין, וכל שכן מקום פסילותו הילכך ליכא למיגרס אלא והא דכתבינהו אדוכסוסטוס, ולעולם מזוזה כשרה בין על דוכסוסטוס בין על הקלף, ומיהו קלף אינו כשר אלא במקום בשר, ודוכסוסטוס אינו כשר אלא במקום שיער שהיא הצד היפה שלו, שמקום הבשר שלו היה דבוק עם הקלף, שגירדוה משם, והילכך אינו חלק ויפה מפני הגרדין שבו המעכבין את הכתיבה, ואם שינה וכתב קלף במקום שיער ודוכסוסטוס במקום בשר פסולה. ואיבעיתא שינה בזה ובזה תנאי היא, דתניא שינה בזה ובזה פסול, ור' אחאי מכשיר, משום ר' יהודה ביר' חנינה, ואמרי לה משום ר' יעקב בר חנינה, פי' ומאיר שהיה כותבה על דוכסוסטוס כר' אחאי. ופסק רב הלכה כר' שמעון' בן אלעזר שאמ' משום ר' מאיר דמזוזה כשרה בין על הקלף בין על הדוכסוסטוס, ותפילין אינם נכתבין אלא על הקלף.

והכי נמי מסקינן משמיה דרב בפרק המוציא יין, דאמ' רב דוכסוסטוס הרי הוא כקלף מה קלף כותבין עליו תפילין, אף דוכסוס' כותבין עליו תפילין, ואקשינן ליה ממאי דתנן קלף כדי

מנשה במזוזה אי לאו דפריך מזוזה אגויל מי כתבי'. א"כ לפי המסקנא דמזוזה כתבי' אקלף מתוקמא ברייתא במזוזה וכתבי' לה אגויל אמאי לא פריך מגויל למזוזה כדפריך לתפלין. אלא משמע דמזוזה אגויל כתבינן. וא"כ מזוזה נכתבת אקלף ואדוכסוסטוס כמו ספר תורה.

והקלפים שלנו אומר ר"ת זצ"ל שהקלפים שלנו כמו העור החיצון שלהם שקרוי קלף שראוי משני צדין ועיבוד שלנו יפה כעיבוד שלהם. ואשכחן שהיו כותבין ספרי תורות בדלא עפיצן כדפי' לעיל. הלכך קלפים שלנו ראויים לכתוב בם תפלין ולצד הבשר וכש"כ מזוזה וס"ת. ומיהו כולם הכשר כתיבתם לצד הבשר.

ויש שסוברים שקלפים שלנו הוו דוכסוסטוס משום שמקליפין אותו מצד שיער משום שהם עבים ופוסלין ספרי תורות הללו הכתובים במקום בשר. ומכשירים לכתוב במקום שיער. ואין נראית לר"ת סברתם דדוכסוסטוס שלהם לא הי' ראוי במקום בשר כלל. ודין טפי חזי במקום בשר מבמקום השיער.

הלכך הלכה למעשה שכותבים בקלפים שלנו תפלין ומזוזות וס"ת לצד הבשר ולא לצד שיער שיש בהם דין קלף. ובמקום שמעפצים אותם שצד הבשר אינו ראוי כלל לכתוב אם קילפו ונקא אותם מצד השיער כותבין עליהם. ואם לא קילפם ואעפ"כ הוא חלק וטוב לכתוב. יש שכותבין עליהם ספרים ומזוזות אבל תפלין ודאי פסולין שקלפים שלהם כי הוו עפוצים הוו נמי חזו לצד בשר טפי ממקום שער. ובשימושא רבה של תפלין כ' אמר אביי כתבינהו אגויל שפיר דמי וכך הלכה וזה אי אפשר כדפרי' לעיל דאמר בפרק המוצא תפלין אגויל מי כתבי'.

חידושי הרמב"ן שבת דף עט:

אלא כי תניא ההיא בס"ת. מהא שמעי' שס"ת נכתב על הגויל ועל הדוכסוסטוס ועל הקלף, ומיהו מצותה על הגויל ומשו"ה קתני על הקלף ועל הדוכסוסטוס כשרה, משמע אבל לכתחלה לא תעשה, וארחא דבני תלמודא למכתב אגויל כדאמרי' בגיטין (נ"ד ב') גוילין שבו לא עבדתינן לשמן, והא דאמרי' בבבא בתרא (י"ד א') שיעור ס"ת בכמה בקלף איני יודע, משום דדיעבד כשרה, ובדין הוא דהו"ל למישאל בדוכסוסטוס אבל שמא יודע היה שלא נתנו חכמים שיעור לדוכסוסטוס, א"נ אם היה אומר לו שיעור לקלף היה חוזר ושואל בדוכסוסטוס, אבל מדקלף לא ידע לו שיעור כ"ש בדוכסוסטוס, וכתב ר"ח ז"ל שם בשלהי פ"ק דבבא בתרא אע"ג דגרסי' בירושל' ובקלפים לא נתנו חכמים שיעור וכו' ורב אמר כששאלו אותו שיעור ס"ת בקלף בכמה איני יודע, דמשמע שכותבין ס"ת על הקלף, כיון דלא אשכחן בתלמוד מי שעשה כך אין מתירין אותו לכתחלה

ובשימוש תפלין ראיתי כת' אמ' אביי אי (כתביתו) [כתבינהו] בגויל שפיר דמי, ואילא, ליכתבינהו אקלף לאפי בשרא ובגויל לאפי שיערא. ונראה לי שאין לסמוך על זה שאם אביי אמ' הדברים האלו היאך לא נכתבו בתלמוד, והיאך מתמיה תפלין אגויל מי כתבינן, ואביי היה מכשירן, הילכך נראה לי דלאו דסמכא הוא מה שכת' בשימוש תפלין.

ספר אור זרוע ח"א הל' תפילין סי' תקמ

קלף דוכסוסטוס גויל

פרש"י דוכסוסטוס קלף שניטלה קליפתו העליונה. פירש רב היי גאון זצ"ל דגויל קרוי אותו שמתוקן כך בלי שום קילוף ואין בו תיקון קלף אלא מעופץ ומוקלף מעט כמו אבני גויל דפרשינן אבני דלא משפין. וקלף דדוכסוסטוס שניהם עור אחד ורגילין לעבד עור עבה בתמרי וקמחא ומייבשין אותו ואח"כ חולקין בעוביו לשנים. החיצון שהוא לצד השער ראוי לכתוב בו מצד בשר ממקום שנחלק והוא הקרוי קלף. ומצד שיער ראוי מעט ומעבדין אותו בעפצים וקרוי קלף, והפנימי שהוא לצד הבשר עור מעבדין אותו וראוי לכתוב בו ממקום שנחלק והיינו צד שיער. וקרוי דוכסוסטוס. ובלשון יון המובחר קורין הבשר דוכסוס וע"כ קרוי זה כך שהוא לצד הבשר וצד השוכב על הבשר לא חזי כל כך לכתובה¹⁶¹.

ואמר בפרק המוציא אמר רב דוכסוסטוס ה"ה כקלף מה קלף כותבין עליו תפלין. אף דוכסוסטוס כותבין עליו תפלין כו' עד דאמ' במסקנא לרב נמי לא תימא דוכסוסטוס הרי הוא כקלף אלא אימא קלף ה"ה כדוכסוסטוס מה דוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה אף קלף כותבין עליו מזוזה ומתוקמא כר' מאיר. ר' שמעון בן אלעזר אומר [ר'] מאיר הי' כותבה על קלף מפני שמשתמרת. הלכך מזוזה נכתבת בין על דוכסוסטוס בין על הקלף ותפלין אין נכתבין אלא על הקלף ובמקום בשר. וליתא לההיא לישנא דאסקי' לעיל הא דתניא שינה בזה ובזה פסול דאידי ואידי אמזוזה. אלא הלכה כלישנא קמא דהקומץ רבה דאסיק אידי ואידי אתפלין הא דכתבינהו על קלף במקום שיער והא דכתבינהו אדוכסוסטוס במקום בשר דלא מתכשרי אלא אקלף במקום בשר. דההיא לישנא דהתם לפי מסקנא דהכא. וס"ת על הקלף ועל הגויל ועל דוכסוסטוס כדתנא דבי מנשה פ' המוציא כתבה על הנייר ועל המטלית פסולה. ועל הקלף ועל הגויל ועל הדוכסוסטוס כשירה ומוקמי' לה בס"ת. ותפלין על הגויל לא כתבי' כדפרכי' תפלין אגויל מי כתבינן אלא הך מספקא לי אם מזוזה נכתבת על הגויל. דהא מעיקרא הוה מוקמי' לבריייתא דבי

¹⁶¹ עיין בדברי הרמב"ם בתשו' (הו"ד לעיל) שהביא מר' האי גאון להיפך (עיי"ש מש"כ ע"ד).

מזוזה אדוכסוסטוס, אין לנו לסמוך עליהן דהלכה כרב דהוא אמורא ומעשה דר' מאיר נמי רב כמו שפסקו הראשונים ז"ל.

ומזוזה בגויל אינה מתחזקת בשמועה, ומדמקשי לעיל מזוזה אקלף מי כתבי' ולא אמרי' אקלף וגויל, ועוד מדקתני ברייתא דמזוזה קלף ונייר ומטלית ולא קתני גויל, ש"מ בגויל כשרה דהיא ברייתא כולחו פסולי אתא למיתני, ועוד טעמא דמשתמרת בגויל נמי איתא לר"מ דאזיל בה בתר שימור, הלכך לכאורה כשרה בגויל. נמצאו ס"ת ומזוזה כשרין בכולן, ותפילין בקלף בלבד. ומצדאתי בירושלמי קלף כדי לכתוב עליו פרשה קטנה שבתפילין שמע ישראל דא דתימר בקולף פני העור ברם אכסוסטון כדי לכתוב שתי פרשיות שבמזוזה, ולשון פני העור משמע שמקלף הוא הצד הדבוק לבשר וכותבין עליו במקום בשר ממש, ודוכסוסטוס הוא הצד שע"ג הבהמה שהשיער בו וכותבין עליו במקום שיער ממש, וכן הוא עיקר אע"פ שנחלקו בו הראשונים.

שו"ת הרשב"א ח"א סי' תקפ

ולענין הקלף נראין הדברים כדברי רבנו משה¹⁶² שהוא החלק העבה הנשאר כנגד הבשר, ודוכסוסטוס הוא החלק הדק שעליו השער, ואף רב האי גאון¹⁶³ כתב כך בתשובה. ובאותו חלק העבה הנקרא קלף סתם כותבין את התפילין במקום שהוא כנגד הבשר שהוא הפנים החלקים.

ומה שאמרתם שאין לכם אומן שיועד לחלוק את העור לשנים. גררו את העור יפה יפה במקום השער כדי קליפה יפה נמצא הקלף נשאר לעצמו. שאין הקפדה שיחלק לשנים אלא שלא ישאר כל העור שלם דאז יהיה גויל אפילו דבר שלא ניטל ממנו שופיין. וכמו שאמרו בריש פרק קמא דבבא בתרא (ג.) גויל אבני דלא משפיין וגויל פסול לתפילין. דתנא דבי מנשה כתבה על הנייר ועל המטלת פסולה. על הקלף ועל הגויל ועל הדוכסוסטוס כשרה. ואמרינן למאי? אילימא למזוזה מזוזה קלף מן /מי/ כתבין אלא לאו תפילין. ולטעמך תפילין אגויל מי כתבין. ומזוזה הוא דמכשרי' ממתני' פרק הקומץ (לב.) הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף מזוזה על דוכסוסטוס. קלף

לעשות בקלף ומ"מ מצוה מן המובחר אינה אלא בגויל ע"כ, והרב ר' משה ב"ר מימון הספדי ז"ל אמר כתב על הדוכסוסטוס ס"ת פסול, ואיני יודע מה הוא דהא תניא בס"ת כולן כשרין, ואע"ג דבמסקנא מזוזה כשרה בקלף ודוכסוסטוס, אכתי ברייתא בס"ת קיימא כדמעיקרא, חדא דמזוזה בגויל לא מיפרשא להתירא ועוד דלא פלגינן אנן אאוקימתא דגמ' דמוקי' ס"ת כשרה בכולן בלא ראיא, ואפי' אפשר לאוקומה במסקנא במזוזה.

ופירוט לשון גויל שלם שלא נקלף ממנו כלום כגון הקלף והדוכסוסטוס שהם עור אחד חלוק לשנים, כמו שפירשוהו גאונים ז"ל ואמרינן בבבא בתרא גויל אבנא דלא משפיין, ולא כאשר עלה על דעת רבים שנקרא כן מפני שהוא מעופץ בעפצים שנקראים בלשון לע"ז גל"א, ולפי דברי קצת חכמי ספרד ז"ל שלש עורות הללו שהם הגויל והקלף והדוכסוסטוס שלשתן בעפצים שנו...

השתא דאתית להכי לרב נמי לא תימא דוכסוסטוס הרי הוא כקלף אלא אימא קלף הרי הוא כדוכסוסטוס. לפי פשטה של שמועה רב לית ליה הא דתניא הלכה למשה מסיני מזוזה אדוכסוסטוס למצוה, דהא איהו כר"מ ס"ל וכדרשב"א ואיהו הא אמר היה כותבה, ולכתחלה משמע, ואי נמי אף על הדוכסוסטוס קתני, אבל רבינו הגדול ז"ל כתב בהלכות מזוזה תניא הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף מזוזה על הדוכסוסטוס קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שער והא דאמרי' מזוזה על הדוכסוסטוס למצוה אבל אם כתבה על הקלף כשרה, ואפשר דאע"ג דתניא מאיר היה כותבה, לא לכתחלה אלא פעמים שלא נזדמן לו דוכסוסטוס וכותבה על הקלף, וכדתניא בפ' הקומץ מאיר היה כותבה על הדוכסוסטוס כמין דף ועושה לה ריוח מלמטה וריוח מלמעלה ועושה פרשיותיה פתוחות ואוקי' מצוה למעבדינהו סתומות ואי עבדינהו פתוחות שפיר דמי, ואע"ג דלא דמי דהתם י"ל דמשום שאר דיני קתני כותבה, ועוד דהכא תני טעמא מפני שמשתמרת, ואפשר דה"ק אע"פ שמצותה על הדוכסוסטוס פעמים כותבה על הקלף כשצריכה שימור כגון שעומדת במקום התורפה או של רבים לפי שאינה נבדקת אלא פעמים ביוכל, וכל זה כדי לקיים דברי רבינו ז"ל שהוא סבור דרב נמי אית לי' הלכה לכתחלה, כדאמר קלף הרי הוא כדוכסוסטוס משמע דכולהו גמירי דוכסוסטוס למזוזה, ואע"ג דרב נמי אמר כותבין, לאו דוקא, דהא מעיקרא כי אמרינן דרב אתפילין קאמר כותבין לאו דוקא לכתחלה אלא דיעבד, השתא נמי לא שגא, ור"ח ז"ל כ' קלף ודוכסוסטוס לענין מזוזה שוין שהיא נכתבת על זה ועל זה אבל תפילין אין נכתבין על דוכסוסטוס וכן הלכה וכן מנהג ע"כ. ומקצת מחברי ספרים שפסקו שאם שנה בזה וזוה פסולין, אלא לעולם תפילין אקלף,

¹⁶² עיין בתשו' הרמב"ם (הו"ד לעיל), אמנם עיי"ש בהערה מה שהבאנו מדברי הב"י, ואולי כוונת הרשב"א לרמב"ן, [אלא דאין דרך הרשב"א לכוונת את הרמב"ן בשם רבינו משה] וכן דרכו לכוונת את הרמב"ם, (ע"ע בהערה בסמוך). ועיין ב"י או"ח (סל"ב) שהביא את דברי הרשב"א בתשו' כאן, וביו"ד (ס' רע"א ס"ג) הביא מהר"ן שכתב בשם הרשב"א כדעת הרמב"ם והרמב"ן דקלף הוא הצד הפנימי ודוכסוסטוס הצד החיצוני, [אלא דצ"ע מה שהב"י הביא שכן הביא הר"ן בשם הרשב"א ואינו בר"ן לפנינו, ובאו"ח יותר דקדק הב"י בלשונו דהביא את הרשב"א מדיילה ולא מדברי הר"ן].

¹⁶³ עיין בתשו' הרמב"ם (הנ"ל) מש"כ שם בשם מקצת גאונים.

במקום בשר דוכסוסטוס במקום שער. ותניא התם שינה בזה ובזה פסול. ומוקים לה דוקא בתפילין אבל מזוזה כשרה בזה ובזה שאין שינוי פסול בה.

שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' רלד

ולענין הקלף, נראין הדברים כדברי הר"ם ז"ל שהוא החלק העבה הנשאר כנגד הבשר. והדוכסוסטוס הוא החלק הדק שעליו השער, ואף רב האי גאון כתב כן בתשובה. ובאותו חלק העבה הנקרא קלף כותבים התפילין, ובמקום שהוא כנגד הבשר שהם הפנים החלקים. ומה שאמרת שאין לכם אומן יודע לחלק העור לשנים, גררו את העור יפה יפה במקום השער עד תסירו ממנו כדי קליפה יפה, ונמצא הקלף נשאר בעצמו, שאין ההקפדה שיחלק לשנים ממש, אלא שלא ישאר כל העור שלם, דאז יהיה גויל.

ופירוש גויל דבר שלם, דלא נטלו ממנו שפיו. כדאמרין בהשותפין (ב"ב ג.) מקום שנהגו לבנות גויל, מאי גויל אבני דלא משפין. וגויל פסול לתפילין דתנא דבי מנשה כתבה על הנייר ועל המטלית פסולה. על הקלף ועל הגויל ועל הדוכסוסטוס כשרה. ואמרין למאי אילימא למזוזה, מזוזה אקלף מי כתבינן אלא לאו תפילין. ולטעמיה תפילין אגויל מי כתבינן, אלמא אין כותבינן תפילין על הגויל. ואמר נמי התם מזוזה אקלף מי כתבינן, דמשמע מהתם דלא כתבינן אגויל, כדמתמהינן התם ולטעמיה תפילין אגויל מי כתבינן, ומזוזה הוא דמכשרין. מדתניא פרק הקומץ רבה הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף, ומזוזה על הדוכסוסטוס. קלף במקום בשר, דוכסוסטוס במקום השער. ותניא התם שינה בזה ובזה פסול. ומוקי לה התם דוקא בתפילין. אבל במזוזה כשר בזה ובזה, שאין השנוי פוסלם ואפילו על הקלף כשר.

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) לב.

אידי אידי בתפילין, ויש לתת טעם דשנוי פסל טפי בתפילין מבמזוזה מפני שקדושתן חמורה. והא דכתבינהו אקלף במקום שער, מפני שצריך להיות בקלף במקום בשר, והא דכתבינהו אדוכסוסטוס במקום בשר, פירוש אפילו במקום בשר והואיל ודינם להיות נכתבים במקום בשר בקלף אם כתבם ג"כ בדוכסוסטוס במקום שער שפסולין אעפ"י שדין דוכסוסטוס במזוזה להיות במקום שער מ"מ הואיל וגם בקלף שדינם בו פסולין במקום שער כ"ש שיפסלו בו בדוכסוסטוס, אבל אין לפרש דוקא במקום בשר (הואיל ואין דרכו) אבל במקום שער כשרין, דא"כ אמאי קאמר אידי ואידי אתפילין והלא לפי זה הדעת אין חלוק בין תפילין למזוזה דכיון דמאי דפסלינן בתפילין אדוכסוסטוס דוקא במקום בשר שגם שם מזוזה פסולה אבל במקום שער כשרין כמזוזה וכן נמי מזוזה משמע דכי מכשרין

לה בקלף הוי במקום תפילין דהוא במקום בשר א"כ אין חלוק ביניהם, וליכא למימר דמזוזה כשרה בכל גווני בין בקלף בין בדוכסוסטוס בין במקום שער בין במקום בשר, ובריייתא דקאמרה קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שער אתפילין קאי ומאי דקאמר מזוזה על דוכסוסטוס ר"ל בין במקום שער בין במקום בשר ומאי דמשמע אבל אקלף לא היינו למצוה כדמשני, וא"ת א"כ הויא לצדדין דלגבי תפילין אמרי' לעכב, הא לא קשיא דאי לאו דגלי לן בריית' דשינה בין בזה בין בזה פסול דמוקמינן אתפילין הוה אמינא דם בתפילין הוי למצוה דכן צריך לומר מדקאמר תלמודא דשנה קאי אתפילין ואידך דמזוזה למצוה, דמ"מ ליכא למימר הכי שהרי כמו שדין קלף במקום בשר בא לפרש בתפילין שאמר שהם על הקלף כמו כן דוכסוסטוס במקום שער משמע שבא לפרש מזוזה שאמר על דוכסוסטוס דלכל הפחות למצוה לפי המסקנא (ובעני) (נבעי) במקום שער ולא כמו שפירשנו שר"ל מזוזה על דוכסוסטוס בכל צדדיו, ועוד איך נאמר שדוכסוסטוס במקום שער קאי אתפילין והוא לא הכשירו אלא אקלף כדקאמר תפילין על הקלף ואין לומר דעל הקלף למצוה ועל הדוכסוסטוס במקום שער בדיעבד שהרי אין מפרש מזה כלום וא"כ צ"ל דקאי אמזוזה וא"כ אף על גב דנימא למצוה אין לנו לומר למצוה אלא לגבי הדברים שבאנו להכשיר בהם המזוזה כגון הקלף ועל זה שקיל וטרי דמאי מזוזה אדוכסוסטוס דמשמע אבל אקלף לא הוי למצוה אבל בדיעבד כשר אבל ממאי דאמר דוכסוסטוס במקום שער שבא לפרש דין מזוזה כדפרי' מזה יש לנו לומר גם בדיעבד, שהרי יש לנו לומר דהבריייתא אינה לצדדין וכמו דקלף במקום בשר דתפילין הוי לעכב כמו כן דוכסוסטוס במקום שער דמזוזה הוי לעכב ומה שאנו מוציאי' מכלל הבריייתא לומר שאינו בעיכוב אלא למצוה כגון קלף בדיעבד במזוזה הא לבד יצא מן הכלל אבל מקום בשר בדוכסוסטוס אין להכשיר במזוזה, וגם במקום שער בקלף אין להכשיר במזוזה שהרי לא באנו להכשירם בקלף אלא כדין תפילין דהיינו במקום בשר וא"כ דמזוזה פסולה אקלף במקום שער ואדוכסוסטוס במקום בשר אי נימא דכמו כן שינה דתפילין לא מפסלי אלא אקלף במקום שער ואדוכסוסטו' במקום בשר א"כ אין חלוק ביניהם הילכך צריך לומר כמו שפירש' דבמקום בשר ר"ל אף במקום בשר, הילכך איכא שלשה פסולין בתפילין ב' דדוכסוסטו' דפסולין בו דהיינו בין במקום שער בין במקום בשר ואקלף במקום שער, ובמזוזה ליכא רק ב' פסולין קלף במקום שער דוכסוסטו' במקום בשר, הילכך מהא בריית' דשינה אתפילין ועוד דשינה משמע אעפ"י שעשאם כדין חבירו הילכך צריך לאוקמי אתפילין דאפי' כתבם כדין מזוזה דהיינו אדוכסוסטו' במקום בשר דהוא הכשר מזוזה אבל מזוזה אף על גב דפסלי' דוכסוסטו' במקום בשר וקלף במקום שער הואיל וכשרה בקלף במקום בשר כתפילין לא מצי קאי שינה בזה ובזה ששינה מקומה

במה ששנה דינה להיות נכתבת בין בששנה דינה לעשותה כדן חבר שלה דהיינו תפילין שהוא דכתביה בקלף ובמקום בשר, וז"א דהרי אנו רוצים להכשירה במקום הכשר תפילין הילכך צריך לאוקמי שנה אתפילין כנ"ל.

קרית ספר (למאירי) מאמר א חלק ג

שנינו במנחות פרק הקומץ תנין, ובשבת פרק המוציא הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף מזוזה על הדוכסוסטוס, קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שער, ולא הוצרך להזכיר מקום כתיבה בגויל שהיא במקום שער, שהרי מקום בשר שבו אינו ראוי לכתיבה כמו שנבאר. ועוד אמרו בפרק המוציא כתבה על הנייר ועל המטלית פסולה על הקלף ועל הגויל ועל הדוכסוסטוס כשרה והעמידה בס"ת אלמא ס"ת כשרה בשלשם, ותפילין דוקא על הקלף ומזוזה על הדוכסוסטוס. אלא שהעלו שם שהמזוזה כשרה אף על הקלף, ולא עוד אלא שאף לכתחילה, והוא שאמרו שם ר' מאיר היה כותבה על הקלף.

אלא שלענין פסק נחלקו בעינים אלו גדולי עולם, הן בענין מהו קלף ומהו דוכסוסטוס הן בענין מקום כתיבתו הן בענין מה שהן כשרים בו לענין ס"ת ותו"מ. והשטה המקובלת בידינו ומוכרעת אצלנו הן לענין פירוש, הן לענין פסק כך הוא. דרך עבוד הראשונים הוא, שכשהופשט העור מן הבהמה או מן החיה היו מעבירין השער ממנו, מודקקין אותו מעט על ידי גרידה ומולחין אותו במלח כדי לנגבו וכשנתנגב נותנים אותו במים וקמח לעבותו, ואם אינו רוצה לעשות ממנו אלא גויל מתקנו אח"כ בעפצים כדי לכווצו כדי שיתחזק ע"י אותו כוץ הרבה ונשאר חלק במקום שער, אבל במקום בשר נשאר בלא שום חלקות ואינו ראוי לכתיבה כלל. ומתוך כך כתיבתו בפנים העליונים שהוא מקום השער, וזה ממה שלא נחלק בו אדם. ולשון גויל הוא ענין שלא נשלם תיקונו ושלא נטל ממנו כלום וכמו שאמרו בענין הבנין בראשון של בתרא גויל אבנים דלא משפיין.

אבל מי שרוצה לעשות ממנו ב' מינים ר"ל דוכסוסטוס וקלף נחלקו בעינינו, והוא שאחר שנתעבד העור במים וקמח קודם שיתעבד בעפצים מיבשים אותו וחולקין אותו לשנים ולא מחצין עד שיהיו שניהם שוין בעובי, אלא מקלפין מצד העליון שכלפי השער קלפה דקה והיא הנקראת קלף מלשון קלפה, ומעבדין אותו אח"כ במעט עפצין ומחלקין אותו מן הצד הפנימי שהיה דבוק בו עם החצי האחר שנקלף ממנו שהוא מקום החתך, והצד השני שבצד הפנימי שלו היה דבוק בבשר נשאר עבה ומעבדין אותו בעפצים הרבה כעין גויל, ומחלקין בו הצד החיצון שהיה דבוק בו עם הקלף שנקלף מעליו וזהו

דוכסוסטוס, ונמצא מקום [ח' א'] כתיבת שניהם במקום שנחלק כל אחד מחברו. וכן נמצא שהדוכסוסטוס הוא החלק שצדו הפנימי דבוק בבשר והוא הוא ענין דוכסוסטוס, והעידו בו שהן ב' מלות בלשון יון, דוך הוא לשון מקום כמו שאומרים בלשון ארמי בפרק המוכר את הספינה ההוא טייעא דהוה מורח ארעא ואמר האי ארחא בדוך פלן ר"ל למקום פלוני, וסוסטוס אומר שהוא לשון בשר בלשון יוני. ונמצא פרושו לדברי הכל מקום בשר.

וכבר ידעת שכל ספריהם היו כתובין בגוילין, ולא היו כותבין אלא מצד אחד ומתוך כך מקום כתיבת הגויל לדברי הכל בצד השחור שבו שהוא מקום שער ממש, אבל מה שאמר בקלף שכתבתו במקום בשר ועל הדוכסוסטוס שכתבתו במקום שער, לא מקום בשר ממש ולא מקום שער ממש, שהרי אין בקלף פנים דבוקים בבשר. ולא בדוכסוסטוס פנים דבוקים בשער, אדרבא הקלף מקום חיצון שלו דבק בשער והדוכסוסטוס מקום פנימי שלו דבוק בבשר, אלא פירושו קלף מקום בשר כלומר מקום כתיבתו בפנים שלו שכלפי הבשר והוא הצד הפנימי שבו שנחלק בו מן הדוכסוסטוס והוא הלבן שבו והנאות לכתיבה יותר. אבל לא בפנים העליונים שהעבירו משם השער שהוא השחור שבו, ודוכסוסטוס כתיבתו בפנים העליונים שנחלק בהם מהקליפה העליונה שהיא הפונה לצד השער אבל לא בצד המחובר בבשר שאף הם לא היו מחליקין בו אותו הצד אלא הצד העליון והוא השחור שבו ולא שיהא שחור לגמרי אלא שנקרא שחור מפני שהוא שחור כנגד המקום המחובר בבשר אלו היו מעבדין בו, אלא שמאחר שלא היה דרכם לכתוב אלא מצד א' לא היו מתקנים אלא צד אחד לכלם, והוא אותו שנוח להם לעבדו יותר בנקל, ומקום חבורו בבשר אלו היו מעבדים אותו היה צריך לגרידה מרובה עד שיחלישו כח הגויל או הדוכסוסטוס, ומתוך כך היו כותבין במקום השער שעבודו נקל, הן בגויל במקום שער ממש הן בדוכסוסטוס במקום הפונה לשער במקום שהקלף נקלף ממנו. והקלף עבודו נקל שאין צורך בו לגרידה כלל ומקום כתיבתו בלבן שבו ולא שיהא לבן לגמרי אלא שנקרא כן מפני שהוא לבן בערך הצד העליון שבמקום שער ממש.

וכל ששנה לכתוב בקלף במקום שער, ובדוכסוסטוס במקום בשר פסול בלא שום פקפוק והוא שאמרו במס' שבת פרק המוציא ובמנחות פרק הקומץ שנה בזה ובה פסל. ופירשנו בכתב על הקלף במקום שער ועל הדוכסוסטוס במקום בשר.

ואף במסכת מגילה אמרו בתלמוד המערב על הגויל במקום שער ועל הקלף במקום נחשת, ונראה שהוזכר כאן גויל במקום דוכסוסטוס שהגויל לא הוצרך לפסול בו צד המחובר בבשר שאינו ראוי לכתיבה אלא לא כיון אלא לדוכסוסטוס שהוא עבה ודומה לגויל, ולשון נחשתן הוא לשון שולים. ורומז לצד התחתון שבקלף

הפונה אל הבשר, ולא הזכיר בו לשון בשר מפני שאינו מקום בשר ממש אלא מקום הפונה אל הבשר.

מעתה תקנו ס"ת על הגויל, ותפילין על הקלף, ומזוזה על הדוכסוסטוס, והטעם שס"ת צריך העור החזק שבכלם מפני שהוא כולל כל התורה כלה, ומטלטלת תמיד וכן נגללת תמיד מראשה לסופה, ומתוך כך דינה בגויל שהוא עור חזק שבכלם.

ותפילין מתוך שאינם צריכים שרטוט ושאינם מטלטלים שהרי אין נבדקים אלא אחת לשבעים שנה דיים בקלף, אעפ"י שהוא החלוש שבכלם, וכן תקנו להם כך מפני שהם צריכים לכתבן על הדק שבכלם מפני שהן נגללים בקוצר ונכנסים בבית צר וקצר ואין הדבר נאה בהם אלא בדק שבכלם. אלא שבערוך ראיתי בשם רב האי שראוי לכרוך על אותו הדף שנכתבו בו הפרשיות עור של דוכסוסטוס כדי להעמידם בבתיים בהדוק.

ומזוזה אינה צריכה חזק גדול כגויל אחר שאינה מיטלטלת כ"כ שהרי אינה נבדקת אלא אחת לז' שנים, וכן אינה צריכה לדק שבכלם שהרי אינה נכנסת בבית צר שיצטרך להדק בגלילתה, אלא בקנה ארוך ורחב כפי רצון המניח. ומ"מ אחר שצריכה שרטוט צריכה לבינוני שבעורות והוא הדוכסוסטוס שאינו חזק כגויל ולא דק כקלף אלא ממוצע ביניהם.

ולענין אם שנה בהן כל שבשינוי מקום כתיבה, אם כתב בגויל שלא במקום שער ממש או בקלף שלא בצד המחובר עם הדוכסוסטוס שהוא פונה אל הבשר, או בדוכסוסטוס שלא בצד המחובר עם הקלף שהוא פונה אל השער, פסול בכלם.

אבל אם שנה לכתוב הראוי לכתוב בגויל בקלף ובדוכסוסטוס, או הראוי לכתוב בקלף בגויל ובדוכסוסטוס, או הראוי לכתוב בדוכסוסטוס בגויל ובקלף, יראה לפי שטתנו שהתפילין אם שנה בהם כלל פסול שהרי מה שאמר רב בפ' המוציא דוכסוסטוס הרי הוא כקלף מה קלף כותבין עליו תפילין אף דוכסוסטוס כותבין עליו תפילין כבר נדחית, והיפכו בה לומר קלף הרי הוא כדוכסוסטוס מה דוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה אף קלף כותבין עליו מזוזה, אבל תפילין בדוכסוסטוס פסל מפני שהוא גס ואינו נגלל יפה כפי צרכה לצרות הבית שהוא נכנס בו. וכ"ש שאם כתבן על הגויל פסול, וכמו שתמחו בהדיא ואמרו תפילין אגויל מי כתבין.

אבל מזוזה כל ששנה בה הן שכתבה על הקלף הן שכתבה על הגויל כשרה, על הקלף אעפ"י שצריכה שרטוט אפשר לשרטט בנחת ומאחר שאינה מיטלטלת כשרה בדיעבד אף בקלף. ואעפ"י שתמחו שם ואמרו מזוזה אקלף מי כתבין כבר העלו בה בסוף הסוגיא קלף ה"ה כדוכסוסטוס מה דוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה אף קלף

כותבין עליו מזוזה, וכן על הגויל כשרה בדיעבד שאעפ"י שהוא גס יותר מכולם מ"מ אחר שהיא נכנסת בקנה ואפשר לבררו רחב בכדי הצריך לו אנו אין לנו. ועוד ראינו שהרי אמרו שם כתבה על הנייר ועל המטלית פסולה על הקלף ועל הגויל ועל הדוכסוסטוס כשרה ושאלו בה במאי אילימא במזוזה אקלף מי כתבין אלא אתפילין תפילין אגויל מי כתבין אלמא דאגויל כשרה, ומה שתמחו מזוזה אקלף מי כתבין כבר נדחית, והעלו בה דקלף הרי הוא כדוכסוסטוס להכשירו במזוזה.

ובס"ת יש מכשירים בכלם וממה שאמרו שם כתבה על הגויל ועל הקלף ועל הדוכסוסטוס כשרה והעמידה בס"ת, ומ"מ יראה שזה שהעמידה בס"ת כבר נדחית שהרי לא הוצרכו להעמידה בס"ת אלא ממה שהיה תימא מזוזה אקלף מי כתבין, ומאחר שהעלו בסוגיא שהמזוזה נכתבת אף בקלף הרי אפשר להעמידה במזוזה כמו שהיה סבור תחילה אלא שיש להם ראייה ממה שהזכרנו בשם תלמוד המערב על הגויל במקום שער, ופרשנו שהזכר שם גויל במקום דוכסוסטוס, או לכלל שניהם מפני שהם דומין זל"ז. ונאמרה על ענין ס"ת והרי נמצא דכשרה בשלשתן, ואעפ"י שמתוך טלטולה היה לנו לפסלה בקלף, שמא הקלו בה מפני החכמים שהיו נושאים אותן בחיקם תמיד לעשותה קלה במשא. ומ"מ יש שאין מכשירין ס"ת אלא על הגויל דמאחר שהיא מיטלטלת תמיד צריכה לחזק שבכלם. ויש מכשירין אותה בדוכסוסטוס מפני שגם הוא חזק הרבה, אלא דפוסלין בקלף מתוך דקותו וחולשתו וזו היא שיטתנו.

וגדולי המחברים¹⁶⁴ חולקים בחלוף שם העורות, ומפרשין דהצד העליון שהוא דבק מצדו החיצון בבשר הנקלף הוא העבה¹⁶⁵ ונקרא דוכסוסטוס, והצד התחתון שצדו הפנימי דבק בבשר הוא הדק ונקרא קלף, ופירשו בקלף במקום בשר מקום בשר ממש, ובדוכסוסטוס במקום שער מקום שער ממש. ומתוך כך כתבו דס"ת דינה בגויל, אלא דכשרה בקלף אחר שהוא העבה ופסולה בדוכסוסטוס.

וקשה לי לדבריהם דהל' בקלף ובדוכסוסטוס מוכיח כדברינו כדרך שכתבנו¹⁶⁶, ועוד היאך אפשר לפסול התפילין במה שהוא נוח בהם יותר, דהרי הדק שבכלם הוא נאות בתפילין יותר מן האחרים, ואעפ"י דבתלמוד המערב שבמסכת מגילה מוכיח כדבריהם דעל ענין ס"ת אמרו על הגויל במקום שער ועל הקלף במקום נחשתו,

¹⁶⁴ רמב"ם בתשו' (הו"ד לעיל), עיין מש"כ שם ע"ד.

¹⁶⁵ עיין להלן בדברי המאירי בית הבחירה שכתב להיפך דעליון הוא עור דק והתחתון עור עבה, וכ"ה בתשו' ברמב"ם (הו"ד לעיל).

¹⁶⁶ עיין בריטב"א (הו"ד להלן) מש"כ בזה.

משתמש לשם דוכסוסטוס אחר שכבר נגררה הרבה גם כן מצד השער, וכן המנהג להכשיר בו הכל.

בית הבחירה למאירי שבת פא.

הקלף והדוכסוסטוס נחלקו בענינים גדולי עולם וצריכים אנו לברר את דינם כדי לפסוק במה שאמרו הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ומזוזה על הדוכסוסטוס קלף במקום בשר ודוכסוסטוס במקום שער וכן מה שהעלו בסוגיא זו שהמזוזה אף על פי שדינה בדוכסוסטוס אם כתבה על הקלף כשירה ולא עוד אלא אף לכתחילה וכמו שאמרו ר' מאיר היה כותבה על הקלף מפני שמשמרת שמימינן אותה בקנה דק וקלף יפה לה שהוא דק ונגלל שם יפה אבל התפילין צריכין קלף על כל פנים ומה שאמרו אם שינה פסול פי' על התפילין לפי מסקנת הסוגיא וענין מחלקת זו הוא על דרכים אלו גאוני הראשונים כתבו שכך היו עושים לוקחין עור בהמה או חיה ומעבירין ממנה השער ומדקקין אותו מעט בגרירה ומולחין אותו במלח ומעבדין אותו בקמח ומתקנין אותו בעפצים וכיוצא בו בדברים שמכוצים את העור ומקבצים אותו ומחזקים אותו וזהו הנקרא גויל שלא ניטל ממנו כלום וכמו שאמרו בבבין גויל אבני דלא משפיין ולפעמים לוקחין את העור אחר שהעבירו ממנו השער ומדקקין אותו מעט בגרירה ואחר שעבדוהו במים וקמח קדם שיעבדוהו בעפצים מיבשין אותו ומקלפין אותו עד שנחלק לשני' ואותו חלק העליון שכלפי השער הוא הנקרא קלף והוא דק כעין קליפה והוא לשון קלף ואותו שממול הבשר והוא העבה נקרא דוכסוסטוס והלכה למשה מסיני לכתוב תפילין על הקלף והמזוזה על הדוכסוסטוס ואם שינה במזוזה לכתוב על הקלף כשר לא נאמר דוכסוסטוס אלא למצוה ואף לכתחילה מותר לשנות כמו שביארנו אף על פי שהמצוה בדוכסוסטוס אבל אם שינה בתפילין פסול וכן אם כתב תפילין על הגויל פסול וכמו שאמרו בסוגיא זו ותפילין אגויל מי כתבין ובמזוזה כשר ומה שאמרו קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שער לא מקום בשר ומקום שער ממש שהרי אין בקלף פנים דבוקים בבשר ולא בדוכסוסטוס פנים דבוקים בשער אלא קלף כותב בו במקום שכלפי הבשר וזהו בצד המחולק מן התחתון שהיו פניו כלפי מקום בשר אבל לא בפנים העליונים שהעביר משם השער ודוכסוסטוס כותב בו בפנים העליונים בהם מקלפה העליונה והוא כנגד מקום השער אבל לא בצד המחובר בבשר ונמצאו תפילין ומזוזות נכתבים במקום חלוק אחד מחבירו סימן לדבר כבוד אלהים הסתר דבר ואם שינה לכתוב בקלף במקום שער ובדוכסוסטוס במקום בשר פסול וכמו שאמרו בסוגיא זו שינה בזה ובזה פסול אקלף במקום שער ודוכסוסטוס במקום בשר וכן אמרו בתלמוד המערב של מגלה על הגויל במקום שער ועל הקלף

אלמא דכשר בקלף אפילו על הגויל ועל הקלף בדבר הראוי לו, או שמא לדעת הסו' דכשר בג'.

ומכל מקום יש נותנים טעם לדבריהם דהכל הולך אחר הקדושה¹⁶⁷, ס"ת דקדושה מכלם ודהרי כוללת כל התורה כלה, תקנוה ליכתב בגויל שהוא החזק שבכלם, ותפילין דהם קדושים יותר ממזוזה ושיש בהם ארבע פרשיות בקלף דהוא חזק מן הדוכסוסטוס לפי שטתם, מזוזה שהיא קלה מכולם ושאיין בה אלא ב' פרשיות בדוכסוסטוס שהוא דק שבכלם לפי שטתם.

ואין נראה לי שאילו היה לנו להכשיר את התפילין בשלמעלה מן הקלף דהוא הגויל, כשם שמכשירין את המזוזות בשלמעלה מן הדוכסוסטוס דהוא הקלף והגויל, אלא דמ"מ בראשון של בתרא ראיתי להם ראיה ברורה, והוא שאמרו שם בהדיא בענין ארכו כהקפו, שאלו לר' שיעור ס"ת בכמה אמר להם בגויל ששה טפחים בקלף איני יודע, אלמא שכותבין ס"ת בקלף, ושמא אף זו לדעת המכשירה בכלם, ולא הוצרך לשאול בדוכסוסטוס בכמה, ששיעורו קרוב הרבה לשל גויל.

אלא שראיתי לקצת גאונים שהביאו בנוסח שלהם בל' תוספתא אעפ"י שכך הלכה אם כתב ס"ת על הקלף כשר לא אמרו גויל אלא למעט את הדוכסוסטוס, אלא שלשטתנו אין הלכה כן אלא על הגויל לבד או שמא אף על הדוכסוסטוס שהוא דומה לגויל לשטתנו. ונמצא מ"מ לדבריהם תפילין דוקא על הקלף, וס"ת בגויל ובקלף אם הוא הדק, ולפי שטתנו אם שהוא העבה ולפי שטת גדולי המחברים.

ומעתה צריך לברר לדברי הכל שבזמנים הללו אין אומנים שלנו בקיאים או רגילים לחלוק העור לב' ליקרא האחד קלף והאחד דוכסוסטוס, ואין להם אלא תקון גויל, והוא שמעבדים אותו בעפצים ואין בו מקום ראוי לכתובה אלא צד השער כתקון הראשונים, או מין אחר שאין בו עבוד עפצים ואנו קורין לו קלף, אלא שאינו כקלף הראשונים אלא שכולל כל מיני תקון שלשת העורות של ראשונים, ועושים אותו ראוי ליכתב משני עבריו והוא שמעבדין בסיד ובקלפי קצת אילנות ידועים להם בכוף העור וחזקו וגוררין אותו הרבה משני צדדיו עד שמתקנים אותו לכתוב מב' הצדדים, ואח"כ כותבים בו דברים הקדושים בצד הלבן, וקלף זה עומד במקום גויל מצד שאין צד הלבן אחר תקונו יכול להזדיין בלא הכר, וכן עומד במקום קלף שהרבה גוררין אותו מצד הבשר עד שרובו נשאר לצד העליון, ומתוך כך כשר הן לס"ת הן לתו"מ. ויש אומרים שאפילו כתבו בו מזוזה על צד השחור כשר, שאף הוא

¹⁶⁷ וכ"כ הרמב"ם גופיה בתשו' (ה"ד לעיל).

הכשירו ספר תורה בדק שבכלם הם משיבים שהקלו בה כדי שתהא נקלה להושיבה בחיקן של חסידים וגדולי המחברים נמשכו לשיטתם שפירשו שהדוכסוסטוס הוא הדק והחלוש שכתבו שאע"פ שהלכה למשה מסיני לכתוב ספר תורה על הגויל אם כתבו על הקלף כשר לא נאמר גויל אלא למעט את הדוכסוסטוס.

וכן מה שהזכרנו בשם תלמוד המערב שבמסכת מגלה מוכיח כן שהרי בענין ספר תורה אמרו וכותב על הגויל במקום שער ועל הקלף במקום נחשתן אלא שאיפשר לפרש הגויל במקום הראוי לו ועל הקלף במקום הראוי לו אלא בראשון של בתרא אמרו שאלו לר' שיעור ספר תורה בכמה א"ל בגויל ששה טפחים בקלף איני יודע למדנו בבירור שספר תורה נכתב בקלף ומעתה נראה שהוא הצד העבה מקום בשר פי' מקום בשר ממש ומקום שער שבדוכסוסטוס מקום שער ממש וכן הרבה גאונים הביאו כלשון תוספתא אף על פי שכך הלכה אם כתב ספר תורה על הקלף כשר לא אמרו גויל אלא למעט הדוכסוסטוס ושמה זו של בתרא לא נאמרה אלא לדעת המכשיר בכולם ושמה היה לו לומר ג"כ דוכסוסטוס איני יודע אינו כן שהדוכסוסטוס שיעורו קרוב משל גויל שהרי לא ניטל ממנו אלא קליפה דקה וכל שהלכה דוקא בגויל או בדוכסוסטוס שהוא דומה לו ונמצא לפי שיטתנו התפלגין הואיל ואין צריכין שרטוט דיין בקלף ועוד מפני שהם נגללים לכמה כפלים כעגול ספר תורה בחתיכות דקות ועומד בבית צר וקצר והקלף נוח לכך שהוא דק והמזוזה מתוך שצריכה שרטוט צריכה מקום חזק אין צריך לדחוק בה כל כך שיש לשיטותיה מספר כ"ב ומונחת בתיק ארוך וראוי לה דוכסוסטוס שהוא עבה וכן עיקר ומ"מ כמה קשה המחלקת שהרי בתפלגין כשר לשטתנו פסול לדבריהם וכשר לדבריהם פסול לשיטתנו וי"י יכפר בעד ורחמנא ליבא בעי.

ובספר תורה לשטתנו כשירה על הגויל או שמא אף על הדוכסוסטוס, ולדעת גדולי המחברים¹⁶⁹ כשירה על הגויל ועל הקלף, מ"מ הדין שוה לומר שדינו בגויל ושאר הגויל כשירה על העבה שבשנים הנשארים שהוא דוכסוסטוס לשיטתנו וקלף לדעת גדולי המחברים, וא"כ אף בספר תורה כל שאינה בגויל כשר לשיטתנו פסול לדבריהם וכשר לדבריהם פסול לשיטתנו.

מימה שכתבנו אתה למד שהספר תורה דינו בגויל והתפלגין דינם בקלף והמזוזה דינה בדוכסוסטוס, ואם שינה בתפלגין פסול בין בגויל בין בדוכסוסטוס, ואם שנה במזוזה כשר בין בגויל בין בקלף, ואם שנה בספר תורה לפי שטתנו פסול בין בקלף בין בדוכסוסטוס, או שמא בדוכסוסטוס כשר ובקלף פסול, ולדעת גדולי המחברים בקלף

במקום נחשתן ואם שנה פסול ולשון נחשתן הוא ענין שולים וזהו צד התחתון שבקלף שממול הבשר ולמדת שאף הגויל כדוכסוסטוס ליכתב במקום שער וזו לא הוצרכה שצד הבשר שבגויל אינו נתקן כלל ואינו ראוי לכתובה וגדולי הרבנים אף הם נמצא במקצת פירושיהם דוכסוסטוס קלף שנטלה קליפתו העליונה ולשון זה מוכרח כשיטה זו אלא שבמקצת פירושיהם נמצא שלא נטלה קליפתו העליונה והיא שיטה שניה להרבה מפרשים לפרש הקלף כמו שביארנו והדוכסוסטוס מה שביארנו בגויל והגויל מה שביארנו בדוכסוסטוס ושנתעבד בעפצים וקלף ודוכסוסטוס אין בהם לדעתם עיבוד עפצים ואין הדברים נראים כלל אלא כדעת ראשון ולמדת לשיטה זו שהתפלגין אין כשרים אלא הקלף ובמקום בשר ע"ד שביארנו ומזוזה נכתבת בכלן ובלבד בקלף במקום בשר ובגויל דוכסוסטוס במקום שער.

ועכשיו שאין אנו בקיאים בחלוק העור לשנים לתפלגין אין לו לגרור מן השחור שהרי הנשאר יהא דוכסוסטוס אלא גורר מצד הלבן שהוא מקום בשר ממש ויקלף הרבה עד שישאר דק מאוד והלך הדוכסוסטוס ונשאר הקלף וכותב בצד הגרירה אבל למזוזה או אינו גורר כלל שהרי כשירה בגויל ויכתוב במקום שער ממש או יגרור מאיזה צד שירצה אלא שאם יגרור בשחור נשאר הדוכסוסטוס וכותב כנגד שער ואם גורר בלבן הרי הוא קלף וכותב כנגד הבשר ושניהם כתיבתן במקום הגרירה ויש פוסלין בכתיבת מזוזה על הגויל מפני שהוא צריך לכתוב במקום שער ממש ולא מצינו מי שיכשיר במקום בשר ממש ומקום שער ממש, זו היא שיטתנו.

וגדולי המחברים כתבו בהפך שהעליון הוא הדק¹⁶⁸ והוא קרוי דוכסוסטוס והתחתון הוא העבה וקרוי קלף ופירשו קלף במקום בשר מקום בשר ממש ודוכסו' במקום שער מקום שער ממש.

וספר תורה יש מכשירין אותה בין בגויל בין בדוכסוסטוס בין בקלף ובלבד שיכתוב בכל אחד במקומו הראוי לו כמו שביארנו, וכמו שאמרו בסוגיא זו על הקלף ועל הגויל ועל הדוכסוסטוס כשרה, והעמדה בס"ת, אלא שלדעתי אינה ראייה שלא הוצרכנו להעמידה בספר תורה אלא למה שהיינו סבורים שאין המזוזה נכתבת על הקלף, ואחר שהעלו בסוגיא שהמזוזה נכתבת אף על הקלף איפשר להעמידה במזוזה שכשירה בכלן כמו שכתבנו, אבל ספר תורה יש שאין מכשירין אותו אלא בגויל מפני שהיא צריכה לחזק שבכלם מפני שהיא נגללת ומיטלטלת תמיד, ויש מכשירין אף בדוכסוסטוס שהרי הוא חזק הרבה ונגלל כגויל אלא שפוסלין אותה בקלף שהוא הדק והחלוש שבכלם והמכשירים בכלם כשאנו שואלים להם היאך

¹⁶⁸ ע"ן לעיל בדבריו בקרי"ס שכתב להיפך [ע"י"ש מה שהערנו ע"ד שם].

¹⁶⁹ רמב"ם (פ"א מסת"ם הל"ט).

כשר בדוכסוסטוס פסול, ויש חולקים בקצת דברים אלו הן להכשיר ספר תורה בכלם, הן לפסול מזוזה בגויל כמו שכתבנו, אלא שאין הדברים נראין אלא או כשטתנו מצד הסברא, או כשטת גדולי המחברים מצד הראיות מוכיחות בדבריהם אף על פי שנדחקו לתרצם לפי שטתנו.

חידושי הריטב"א שבת ע"ט:

והשתא בעינן לפרושי מהו גויל וקלף ודוכסוסטוס, ורבותא פתרי בה טובא ואנן נפתור בה בקוצר בס"ד. הגויל הוא העור השלם שלא נחלק לשנים ומעבדין אותו במקום השער וכן הוא בירושלמי (מגילה פ"א ה"ט), ועל שם שהוא [שלם] כולו לפיכך נקרא גויל כדאמרין בהשותפין (ב"ב ג' א') גויל אבני דלא משפיין, והקלף והדוכסוסטוס אמרו הגאונים ז"ל שחולקים העור ואותו שהוא צד הבשר נקרא קלף ואותו של צד השער נקרא דוכסוסטוס, כי דוך מקום, וסוסטוס בלשון יוני שער, וכן אמרו לפנינו קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שער. ויש שהיו סבורים לומר כי מה שהוא לצד השער הוא קלף ומה שהוא לצד הבשר הוא דוכסוסטוס, כי סוסטוס בלשון יוני בשר, ומה שאמרו קלף במקום בשר ודוכסוסטוס במקום שער מפני כי עיבוד הקלף והדוכסוסטוס הוא בפנים הפנימיים ששם נחלק העור לשנים ושם כותבים, תפילין על קלף לצד הבשר ומזוזה [על] הדוכסוסטוס לצד השער, ונתנו סימן לדבר כבוד אלהים הסתר דבר, וכן פירשו בתוספות. [א"ה כאן חסר], וכוונת הדברים להוכיח כפירוש הראשון, דהלשון מתפרש שכותבין במקום שער ממש ובמקום בשר ממש. אבל אין תפילין או מזוזה ועיבודו של דוכסוסטוס במקום שער ממש ושם כותבים למזוזה, וכן הלשון מוכיח דקתני קלף במקום בשר דוכסוסטוס במקום שער שם הם כותבים, וכמו שאמרו בירושלמי (מגילה פ"א ה"ט) על הגויל שנכתב במקום שער ממש, ובירושלמי (שם) גם כן אמרו קלף במקום נחשתו ונחשתו של עור היינו פני הדבוקים בבשר (בחזה) [בחזק], וכן אמרו שם (בפירקין ה"ג) קלף שהוא קולף פני העור, כלומר שקולף פני העור מן הבשר שלו ומעבדו וכותב עליו, כי מקום (השער) [הבשר] הם פני העור שאילו לצד השער אינו אלא אחורים.

ועכשיו שאין אנו רגילים לחלוק העור לשנים הרוצה לעשות דוכסוסטוס יקלף מן העור החצי שהוא לצד הבשר ויניחנו על החצי של צד השער ויעבדנו במקום השער, וכן לענין הקלף יקלף מה שלצד השער ויגררנו ויעמיד העור מה שכנגד הבשר ויעבדנו במקום הבשר, אבל אם לא קלף העור אלא שהניחו שלם אע"פ שעיבודו לצד הבשר אין עליו דין קלף ולא דין גויל, כן פירשו רוב המפרשים ז"ל, ואף לפי שיטה זו אומרים כי הקלפין שלנו כשרים לתפילין שהרי גוררים מצד השער יפה יפה ומה שנשאר שמעבדין אותו לצד הבשר דינו כקלף

ליכתב במקום בשר, אבל מורי היה אומר כי אפי' לא גררו ממנו כלום לצד השער כיון שעיבדו אותו יפה לצד הבשר הרי הוא כקלף גמור לתפילין ומזוזה, והגויל שעיבודו לצד השער והבשר נשאר בלא גרירה נקרא גויל כאבני דלא משפיין, אבל כשנתעבד הבשר כאבני דמשפיין חשיב וקלף שמו, ודכו"ע לגבי דוכסוסטוס שעיבודו לצד השער צריך לקלף חצי שהוא לצד הבשר או מקצתו שאם לא כן הרי הוא כגויל שעיבודו ג"כ במקום שער, ולפום שמעתין משמע כי החלק הנקרא קלף שהוא [לצד] הבשר הוא יותר עבה ויותר חזק מן הדוכסוסטוס שאין מעבדין ממנו השער אלא לתיקונו של זה, וכן אמרו לקמן מאיר היה כותבה על הקלף מפני שמשמרת, [וזה] הנכון.

גירסת רש"י ז"ל הא דכתבה אקלף במקום שער והא דכתבה אדוכסוסטוס במקום בשר. [ופירש הוא ז"ל דכל שכן אם כתבה על הקלף במקום בשר] פסולה דהשתא סבירא לן דמזוזה על הדוכסוסטוס דוקא ולא על הקלף, וה"ר שמואל ז"ל פירש דשינה בזה ובזה משמע פסולה בשלשה מקומות, שינה חד בזה תרי ובזה תלתא, והא אמרינן מעיקרא דשינה פסל דקתני היינו שכתב מזוזה על הקלף במקום בשר, וא"כ אידך דקתני בזה ובזה פרישנא השני פירושים הנותרים חד בקלף במקום שער וחד בדוכסוסטוס במקום בשר, ולא נהירא, ויותר נראה כפרש"י ז"ל דהכא רבותא נקט דכתב אקלף אפי' במקום שער שהוא כעין דוכסוסטוס, וכל שכן בשכתב אקלף במקום בשר.

ומיהו יש גירסא אחרת בכל הספרים הישנים, וכן הוא בכל הספרים שלנו, אידי ואידי אמזוזה והא דכתב אקלף במקום שער אי נמי אדוכסוסטוס במקום בשר, ולפי גירסא זו קשה דהא כיון דקאמר אי נמי כולה כחדא חשיבא ואם כן מאי אידי ואידי, וי"ל דהשתא סמכינן אמאי דשנינן כבר דהא דקתני שינה פסל דכתב מזוזה על הקלף במקום בשר והשתא לא צריכינן לפרושי אלא השינוי השני מהו, ואמרין כגון ששינה במלאכת העור, ואיברא שזה השינוי השני שייך (ואך בפסול) [אף בתפילין] דהא אין כאן לא קלף ולא דוכסוסטוס, ומשום דשינויא קמא דמתרצינן מעיקרא לא הוי אלא במזוזה איצטרכינן לומר אידי ואידי במזוזה, כך פירש מורי הרב ז"ל.

איבעית אימא שינה בזה ובזה פסול תנאי היא דתניא שינה בזה ובזה פסול רבי אחאי מכשיר. ופרש"י ורב דאמר כרבי אחאי דמכשיר, ולפירושו משמע דרבי אחאי אינו מכשיר בשניהם אלא בתפילין, דאי לא רב דאמר כמאן דהא מודה רב דאם שינה במזוזה פסול, וי"ל דרב תנא הוא וסבר לה כרבי אחאי בתפילין וכרבנן במזוזה, ויש מפרשים דהשתא הדרין ממאי דאמרין לעיל דמודה

ופרכינן דאם כן היאך עושים מהם מזוזה מזוזה אקלף מי כתבינן אליבא דרב.

ופרכינן אין והתניא וכו' אמר רבי שמעון בן אלעזר. [תרי רבי שמעון בן אלעזר] הווי חד דהוה חבריה דרבי מאיר והיינו ההוא דהכא ולהכי קרא ליה (רבי) מאיר, וההוא דהתם הוה תלמידיה דרבי מאיר דאשכחן בכמה דוכתין שאמר דברים משמו רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר והיינו דקרי ליה התם רבי מאיר, וק"ל דבפרק מרובה (ב"ק ע"ח ב') פרכינן מדברי שמעון בן אלעזר לרבי שמעון בן אלעזר ולא פרכינן דתרי רבי שמעון בן אלעזר הווי, וי"ל דניחא ליה טפי לשנויי דהווי תרי תנאי אליבא דרבי שמעון בן אלעזר, דקים ליה לתלמודא דהתם לאו תרי רבי שמעון בן אלעזר הווי.

השתא דאתית להכי לרב נמי לא תימא דוכסוסטוס הרי הוא כקלף. פירוש דודאי לענין תפילין קלף דוקא בעינן. אלא אימא הכי קלף הרי הוא דוכסוסטוס מה דוכסוסטוס כותבין עליו מזוזה אף קלף כותבים עליו מזוזה. וא"ת והא קתני לעיל הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ומזוזה על הדוכסוסטוס, יש מתרצים דההיא למצוה כי מצוה מן המובחר מזוזה בדוכסוסטוס אלא שאם כתבה על הקלף יצא, אי נמי שאם לא מצא דוכסוסטוס כותבה על הקלף, וזו שיטת הגאונים ז"ל והריא"ף ז"ל וכך הם פוסקים, ואינו מחוור חדא דהא תלינן לרב כרבי מאיר ואילו רבי מאיר אפי' לכתחלה היה כותבה על הקלף מפני שמשמרת יותר, ועוד א"כ מאי מרווחינן השתא במימרא דרב (מפני) [דמשני] מימרא קמייתא, דהא לפום סברא קמייתא שפיר אוקמוה כר' אחאי שהוא מכשיר, אבל לפום סברא השתא אכתי צריכינן למידחק ולאוקמי מתניאתא דלעיל דלמצוה קאמר, לפיכך הנכון דלהאי סברא קלף דוכסוסטוס לגמרי לענין מזוזה ואפי' לכתחלה כר"מ, והא דקתני הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף וכו' הכי פירושא תפילין על הקלף דוקא ומזוזה אף על הדוכסוסטוס ודינו כקלף לענין מזוזה, ולהא מסקנא שפיר מצינן [למימר] דר' אחאי מכשיר בשניהם ורב סבר לה כותיה בחדא ורבי מאיר [בחדא], ומיהו רבי אחאי אף לענין תפילין הוא מכשיר בדוכסוסטוס דבמסכת מנחות (ל"ב א') מייתי לה גבי תפילין, וכיון דרב דהוא בתרא סבר לה כרבי מאיר קי"ל כותיה וכבריינתא דלעיל הלכה למשה מסיני וכדפרישנא לה, וכן פסקו הגאונים ז"ל והרמב"ם ז"ל, ובעל העיטור פסק לחומרא כת"ק דר' אחאי וכת"ק דרשב"א שאם שינה בזה ובזה פסול, וסבירא ליה דמתניאתא דלעיל כפשוטה הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף דוקא ומזוזה על הדוכסוסטוס דוקא, ומנהגם) כדברי רב אלפסי ז"ל.

רב במזוזה שאם שינה פסול, ואמרינן דכרבי אחאי סבירא ליה שהוא מכשיר לשניהם, וקשיא לך א"כ היכי אתמהינן בסמוך על אוקימתא דרב פפא ואמרינן דמזוזה אקלף מי כתבינן, ומתריצין דההיא דרב פפא מעיקרא איתמר על פירכא דשינה בזה ובזה פסול דהוה ס"ד דלכולי עלמא מזוזה על הקלף לא כתבינן, ותדע לך שאם לא כן כיון דאוקימנא לדרב כדר' אחאי למה ליה לרב פפא למעבד אוקימתא אחריתי לאוקמה כתנא דבי מנשה, אלא ודאי ההיא דרב פפא אעיקר קושיין איתמרא אלא שרב אשי סידרה באחרונה משום דרב פפא בתרא הוא.

אלא לאו תפילין. פירוש וקס"ד דתפילין כשרין גם בגויל שהוא במקום שער כיון שהם כשרים בדוכסוסטוס שהוא גם כן במקום שער.

ופרכינן ולטעמיד תפילין אגויל מי כתבינן. כלומר הא מנא תיתי דהא ליכא למאן דאמר ליה כלל, ואף רב לא אמר אלא דוכסוסטוס שהוא עור חלק כקלף, ומדפרכינן לה להדיא משמע דהכי קים להו, ויש מודקדים דכיון דלגבי תפילין פרכינן הכי וגבי מזוזה לא פרכינן אלומא מקלף, מכלל דסבירא לן דמזוזה כשרה בגויל כמו בדוכסוסטוס כיון ששניהם במקום שער ואפי' למאי דס"ד השתא לפסלה על הקלף, וכל שכן למסקנא דמכשרי לה בקלף מפני שמשמרת שהיא כשרה גם בגויל שמשמרת יפה יותר והיא במקום שער דוכסוסטוס, וזה דעת מורי הרב ז"ל, וכן הוא פוסק הלכה במזוזה [שכשרה] בשלשם, אבל כל הגאונים ז"ל והתוספות פוסלים מזוזה בגויל, והא דפרכינן לעיל מזוזה על הקלף מי כתבינן ולא פרכינן מגויל, משום דבהא סגי לן השתא כיון דסבירא לן דרב פוסל מזוזה בקלף, ואי נמי דלרבנותא נקטיה דאפילו בקלף שהוא עור חלק דוכסוסטוס פסלינן וכל שכן גויל, כנ"ל לדעתם ז"ל.

לימא מסייע ליה תפילין (של יד) [שבלו אין] עושים וכו' מאי טעמא דאין מורידין הא מורידין עושין. פירוש כגון בחדתא או דאתני עלייהו מעיקרא כדאיתא בפרק הקומץ (מנחות ל"ד ב'), ומכאן נראה ראייה ברורה דמזוזה שכתבה בשני דפין אפי' בשתי חתיכות כשרה כיון שהם תפורות, דהא הכא כשעושים מספר תורה מזוזה אי אפשר אלא בהכי, כי שמע והיה אם שמע מפורות הן בתורה, והא [ד]משמע במסכת סוטה (מנחות ל"ג א') שאם כתבה בשני דפין פסולה היינו בשתי חתיכות שאינן תפורות, ומכאן נראה לי גם כן מה שנהגו לכתוב בתפלה של יד (ארבע) [שבע] שיטין וכן בשל ראש [ארבע שיטין] ובמזוזה כ"ב שיטין, דאם שינה אינו מעכב כלל.

דכתיבי אמאי. כלומר תפילין אלו במאי היו כתובין, לאו דכתיבי אדוכסוסטוס. כדן מזוזה ולפיכך עושים מהן מזוזה, וש"מ דתפילין כשרין אף אדוכסוסטוס וסייעתא לרב, ודחינן דכתיבי אקלף,

רבינו ירוחם תולדות אדם וחווה נ"ב ח"ב [דף יז טור ג]

כתבה על הגויל או על הקלף או על הדוכסוסטוס כשרה כך פשוט בשבת פירוש גויל עור שנגרר ונתקן במקום השער ובמקום הבשר לא נתקן ודוכסוסטוס הוא עור שנחלק לשנים בעביו והצד שכלפי השער נקרא קלף והצד שכלפי בשר נקרא דוכסוסטוס כלומר מקום בשר כי דוך הוא מקום כדאמרינן דוך פלן כלומר מקום פלוני וסוסטוס הוא בשר וכן במנחות והקלף והדוכסוסטוס נכתבים במקום דבוקן יחד אח' שנחלקו זה מזה והוא המקו' הטוב לכתוב' וכתב ר"ת דקלפין שלנו יש להם דין קלף ונכתבין במקו' בשר שהו' היותר טוב והנאה וגם אינו יכול להזדייף כמו בצד השחור וי"א כי יש להם דין דוכסוסטוס מאחר שמגררין אותם במקו' שער הרבה ונשאר צד שכלפי בשר וקשה דאם כן תפלין אינה נכתבין על הדוכסוסטוס כדאמרינן בשבת ובמנחות אלא ודאי יש להם דין קלף ונכתבין בהן תפלין ע"כ מדברי ר"ת.

חידושי הר"ן שבת עט:

אמר רב דוכסוסטוס הרי הוא בקלף. שלשה מינין הם שכותבין עליהן ספר תורה תפילין ומזוזות האי כדיניה והאי כדיניה כמו שנפרש בסמוך בס"ד האחד נקרא גויל ונקר' כן על שהעור כולו שלם ואינו נחלק (ולשני) [לשנים] כמו הקלף והדוכסוסטוס שכן לשון גויל דבר שלם שלא נטל ממנו כלום כדאמרי' בריש בבא בתרא (גוילא) [גויל] אבני דלא משפייאן ואינו נקרא גויל על שם העבוד שהוא מעפצים הנקראים גלוש כמו שעלה על דעת רבים שהרי אף קלף ודוכסוסטוס עפיצין היו שהרי לא היה להם שם עיבוד כשר אלא בעפצים וכמו שכתבתי למעלה אלא ודאי כדאמרן. והשנים האחרים הם קלף ודוכסוסטוס ומהו קלף ומהו דוכסוסטוס בהא מילתא איפליגו רבוותא ז"ל שרב בעל הערוך כתב בשם בערך דוכסוסטוס שהעור בשעת עיבודו חולקין אותו לשנים והחלק החיצון שהו' לצד השער הוא הנקר' קלף והפנימי הדבוק לבשר הוא הנקר' (קלף) דוכסוסטוס ואומרים דוך בלשון יוני מקום וסוסטוס (בש') [בשר] ולפ"ז כי אמרי דכותבין על הקלף במקום בשר היינו בצד היותר קרוב לבשר [ודוכסוסטוס במקום שיער הינו במקום היותר קרוב לשיער] נמצא שכותבין בשניהם במקום חבורן כשהן דבוקים זה בזה. הילכך כיון דאסיקנא שאין כותבין תפילין אלא על הקלף צריכין כותבי תפילין לגרר הקלף לצד הלבן שהוא הדבוק לבשר שאם לא יגרור אותו כלל כיון שעכשיו אין חולקין אותו לשנים אין זה קלף אלא גויל שהוא פסול לתפילין אבל כשגררין אותו מצד הלבן שבו הרי הוא כאלו מסירין ממנו החלק הנקרא דוכסוסטוס ונשאר החלק הנקרא קלף וכותבין בו במקום דבוקן לדוכסוסטוס.

אבל הרמב"ם ז"ל כתב הפך בהלכות תפילין ומזוזא וספר תורה שהחלק הדבוק לבשר נקרא קלף וכותבין בו במקום בשר שהוא הלבן הדבוק בבשר ממש והחלק של צד השער הוא הנקרא דוכסוסטוס וכותבין בו במקום שער ממש וכן דעת הרמב"ן ז"ל. והביא הראיה מן הירושלמי דגרסי' בפירקי' קלף כדי לכתוב עליו פרשה קטנה שבתפילין שמע ישראל (והוא) [הדא] דאת אמר (בקולף) [בקולף] פני העור ברם דוכסוסטוס כדי לכתוב שתי פרשיות שבמזוזא ומשמע ליה דהאי פני העור דקאמר היינו הצד הדבוק לבשר. ולא ראייה היא (והכי) [דהכי] נמי איכא למימר דפני העור מיקרי צד השער. ומכל מקום לפי סברא זו צריכי כותבי תפילין לגרור הקלפים יפה לצד השער כדי שמה שישאר יהא תורת קלף עליו ועל פי סברא זו נהגו לכתוב ספרי תורה על הקלפים שלנו שאינן חלוקין וכותבין בו במקום בשר מתורת קלף ואין גוררין צד הלבן שבו דלא מצית אמרת דמתורת גויל כותבין בו שהרי אין כותבין על הגויל אלא במקום שער דגרסי' בירושלמי בפ"ק (דבבא בתרא) [דמגילה ה"ט] בקלפים לא נתנו חכמים שיעור וצריך לכתוב על הגויל במקום שער ועל הקלף במקום נחשתו (וואה) [ואם] שנה פסול אלמא אין כותבין על הגויל אלא במקום שער הילכך קלפים שלנו שכותבין עליהן במקום בשר לאו מתורת גויל עושין כן אלא מתורת קלף לפי שגוררין אותו מצד השער ומה שנשאר כלפי הבשר (הרי) [הוי] קלף וכותבין בו במקום בשר ואלו לפירוש בעל הערוך ז"ל כל כיוצא בזה פסול שלדבריו אין כותבין על הקלף ועל הדוכסוסטוס אלא במקום (שהן) מחוברים זה לזה:

אלא כי תניא ההיא בספר תורה. שמעי' דספר תורה נכתב על הגויל ועל הקלף ועל הדוכסוס' ומיהו מצוה מן המובחר בגויל שכך היה דרכן כדאמרי' במסכת גיטין גוילים שבו לא עבדתי' לשמן והיינו נמי דאמרי' בפ"ק דבבא בתרא גבי ס"ת שעשה משה דמקשי' בתרי פושכי היכי הוה יתיב משום דמשמע לן דשל גויל היה דאי של קלף מואי קשיא לן הרי יכול לגררן ולהעמידן על גלדן אלא ודאי מצוה מן המובחר בגויל ומשום הכי קתני כשרה דמשמע דיעבד משום קלף ודוכסוסטוס ואף על גב דאמרי' בפ"ק דבבא בתרא שאלו את רבי ס"ת בכמה אמר להן בגויל ששה טפחים בקלף אינו יודע לאו למימרא (שהיא) [שיהא] רשאי לכתוב בקלף לכתחלה אלא בשעת הדחק קאמר וכן כתב שם ר"ח ז"ל דכיון דלא אשכחן מי שעשה כך אין מתירין לכתחלה לעשות בקלף ומ"מ מצוה מן המובחר אינה אלא בגויל ע"כ ומ"מ בדיעבד כשר (וא"ע סקלף) [אף על הקלף] ועל הדוכסוסטוס אלא שהרמב"ם ז"ל כ' דעל הדוכסוס' פסול ולא נהיר (והוא) [דהא] ברייתא דקתני בסמוך על הדוס' כשרה אוקימנא לה בס"ת ואף על גב דא"ל דלמסקנא דמסקי' דמזוזא על הקלף כשרה הא ברייתא לא מיתוקמ' בס"ת אלא במזוזא (והוא

(מצותה מן המובחר בדוכסוסטוס) אבל תפילין אינן נכתבי' אלא על הקלף.

הר"ן על הרי"ף שבת לג: (מדפי הרי"ף)

גמ' אמר רב קלף הרי הוא כדוכסוסטוס. ג' מינין הן שכותבין בהן ס"ת תפילין ומזוזות האי כדיניה והאי כדיניה כמו שנפרש בסמוך בס"ד האחד נקרא גויל ונקרא כן על שהעור כולו שלם ואינו נחלק לשנים כמו הקלף והדוכסוסטוס שכן לשון גויל דבר שלם שלא ניטל ממנו כלום כדאמרי' בריש בבא בתרא (ג.) גויל אבני דלא מישפיין ואינו נקרא גויל על שם העיבוד שהוא מעפצין הנקראין גל"ש כמו שעלה על דעת רבים¹⁷⁰ שהרי אף קלף ודוכסוסטוס עפיצין היו שהרי לא היה להם שום עיבוד כשר אלא בעפצים וכמו שכתבתי למעלה אלא ודאי כדאמרן והשנים האחרים הם קלף ודוכסוסטוס.

ומהו קלף ומהו דוכסוסטוס בהא מילתא איפליגו רבואתא ז"ל שהרב בעל הערוך כתב בשם בערך דוכסוסטוס שהעור בשעת עבודו חולקין אותו לשנים והחלק החיצון שהוא לצד השער הוא הנקרא קלף והפנימי הדבוק לבשר נקרא דוכסוסטוס ואומרים דודך בלשון יון מקום וסוסטוס בשר ולפי זה כי אמרי' דכותבין על הקלף במקום בשר היינו המקום היותר קרוב לבשר ודוכסוסטוס במקום שער היינו במקום היותר קרוב לשער נמצא שכותבין בשניהם במקום חבורן כשהן דבוקין זה בזה.

הלכך כיון דאסיקנא שאין כותבין תפילין אלא על הקלף צריכין כותבי תפילין לגדל הקלף יפה לצד הלבן שהוא הדבוק לבשר שאם לא יגרדו אותו כלל כיון שעכשיו אין חולקין אותו לשנים אין זה קלף אלא גויל שהוא פסול לתפילין אבל כשגורדין אותו מצד הלבן שבו הרי הוא כאילו מסירין ממנו החלק הנקרא דוכסוסטוס ונשאר החלק הנקרא קלף וכותבין בו במקום דבוקו לדוכסוסטוס.

אבל הרמב"ם ז"ל כתב בהפך בפרק א' מהלכות תפילין ומזוזות וס"ת¹⁷¹ שהחלק הדבוק לבשר הוא הנקרא קלף, וכותבין בו במקום בשר [שהוא לבן כבשר] ממש, והחלק של צד השער הוא הנקרא דוכסוסטוס וכותבין בו במקום שער ממש, וכן דעת הרמב"ן ז"ל, והביא ראיה מן הירושלמי דגרסי' בפרקין (הל"ג) קלף כדי לכתוב עליו פרשה קטנה שבתפילין שהיא שמע ישראל הדא דאת אמר בקולף פני העור כו' דוכסוסטוס כדי לכתוב בו ב' פרשיות שבמזוזות משמע ליה דהאי פני העור דקאמר היינו צד הדבוק לבשר ולא ראיה היא דהכי נמי איכא למימר דפני העור מיקרי צד השער.

(דאשמועי') [לא משמע] הכי דאם אית' הוה להו למתני בשלהי שמעתין השתא דאתית להכי הך ברית' לא מתוקמא בס"ת אלא במזוזות כי היכי דמהפכין מילתי' דרב דאמרי השתא דאתית להכי לרב נמי כו' וכיון דלא אדכרו הכי בג' לית לן למימר מסברא דנפשין דהך אוקמתא לא קיימא. וליכא למידק נמי מההיא דבבא בתרא דשאלו את רבי ס"ת בכמה ואמר להו בגויל ששה טפחים בקלף איני יודע ואלו דוכסוסטוס שייריה דנימא מדשייריה אלמא אינו כשר לס"ת דאיכא למימר דחד מינייהו נקט דמדלל ידע שיעור לקלף ממילא משמע נמי דלא ידע שיעורא לדוכסוסטוס שלא היה יודע שיעור אלא לגויל שמצותו מן המובחר:

הא מורדין עושין. וא"ת והיאך עושין והלא אין שתי פרשיות במזוזות כתובות בתפילין כאחת. וכי תימא יגזו ויחבר הא אמרי' התם בפ' הקומץ רבה שאם כתבה בשני דפין אף על פי שחברן פסולה. י"ל כגון שכתובה פרשת שמע בסוף הדף ויכול לכתוב אחריה בגליון שלמטה פרשת והי' אם שמוע [אי נמי שכתוב בה פרשה והיה אם שמוע] בראש הדף שיכול לכתוב שמע בגליון (שלמעלה) [שעליה]:

אלא אימא קלף הרי הן כדוכסוסטוס מה דוכסוס' כותבין עליו מזוזות אף קלף כותבין עליו מזוזות. כיון דאוקימנא ליה לרב כר"מ משמע דלכתחלה כותבי' מזוזות על הקלף דהא אמרי' דר"מ היה כותבה ולכתחלה משמע ומדאמרי' נמי טעמא דמפני שמשמרת הכי משמע וה"נ דייק לישנא דדייקי' הא מורדין עושין ולפי זה כי תניא לעיל הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ומזוזות על הדוכסוסטוס כו'. והא דאמרי' מזוזות על הדוכסוסטוס למצוה אבל אם כתבה על הקלף כשירה ולא מחזור מלישנא דהיה כותבה ואפשר דאף על גב דקתני היה כותבה היינו לפעמים כשלא היה מזדמן לו דוכסוסטוס והיה כותבה על הקלף דהא תניא בפרק הקומץ גבי מזוזות רבי מאיר היה כותבה על הדוכסוסטוס כמין דף ועושה לה ריוח מלמטה וריוח מלמעלה ועשה פרשותיה פתוחות ואסיקנא התם דמצוה למעבדינהו סתומות ואי עבדינהו פתוחות שפיר דמי וא"נ הכי קאמר דהיכא דבעיא שימור כגון שעומד במקום תורפא או במזוזות של רבים שאינה נבדקת אלא פעמים ביוכל הי' כותבה על הקלף מפני שמשמרת' יפה מן הדוכסוסטוס. ולענין מזוזות בגויל לא אתפרש בשמעתין אלא שכיון דלית לן בשום דוכתא בהדיא דמזוזות אגויל לא כתבין ולעיל מתמהינן כי בעינן לאוקמ' מתני' במזוזות ופרכינן מזוזות אקלף מי כתבין כדפרכינן כי בעינן לאוקמ' בתפילין ואמרינן תפילין אגויל מי כתבין ש"מ דלכ"ע מזוזות אגויל ונמצא פסקן של דברים דספר תורה ומזוזות נכתבין בין על גויל או על הדוכסוסטוס ומיהו ס"ת מצותו מן המובחר בגויל ומזוזות מצותה מן המובחר (בגויל ולדעת) [בדוכסוסטוס לדעת] הרב אלפסי ז"ל

¹⁷⁰ רש"י שב"ת עט: ד"ה גויל, אמנם התוס' שם פליגי עליה וס"ל כר"ן.

¹⁷¹ עיין ברמב"ם (שם הל"ז) ועיין בב"י יו"ד (ס' רע"א ס"ג).

האגודה שבת פרק ח

קלף פירשו בתוספות מקלפין את העור לשנים, עליון קרוי קלף ותחתון קרוי דוכסוסטוס ואית דמפרשי איפכא, וגויל נתקן במקום שער ולא לצד בשר וכותבין על קלף על צד שכנגד הבשר ועל דוכסוסטוס על צד העליון שכנגד השער וקלפים שלנו דין קלף להם וכותבים [עליהם] לצד הבשר. ס"ת תפלין ומזוזות אף על גב דלא עפיצן.

ספר האגור הלכות תפילין סי' עט

תפילין אינם נכתבים אלא בקלף ובמקום בשר. והתוס' כתבו בפרק המוציא יין ובהקומץ רבה דרבינו יוסף בן פרת פירש דתפילין כשרים במקום שער על קלף. ובאגודה כתב תפילין שכתבן על קלף במקום שער ועל דוכסוסטוס אפילו במקום בשר פסולין. וכתב ר"ת דקליפין שלנו דינן כקלף ונכתבין לצד בשר, וכתב רבינו שמחה דקליפין שלנו י"א שכותבין באי זה מקום שירצה, וי"מ שדינן כדוכסוסטוס, וי"א שדינן כקלף, פוק חזי מאי עמא דבר עכ"ל הגהות מיימוניות.

א"ר מניומי ב"ח א"ר חמא בר גוריא אמר רב כל מזוזה שאינה משורטטת פסולה

ספר הישר לר"ת (חלק החידושים) סימן קד

שתיים כותבין שלש אין כותבין. נראה לי הא דאמר ר' יצחק בגיטין (ו.) בתחילתו שתיים כותבין שלש אין כותבין פירוש בלא שירטוט, כגון שירטוט העליון אבל בין שיטה לשיטה לא צריך, דאח"כ סמכין בשטרי הדיוטות¹⁷² ובקמיעין ובתפילין שאין צריך שירטוט. והא דאמרין בהקומץ רבה (לב:) הלכה למשה מסיני מזוזה צריכה שירטוט היינו בין שיטה לשיטה, דאי לשירטוט העליון מהלכה דר' יצחק נפקא¹⁷³, וכי אתאי הלכתא¹⁷⁴ בין שיטה לשיטה.

¹⁷² יש לעיין במש"כ ר"ת דעל חילוק זה סמכו בשטרי הדיוטות, דלפ"ז נראה דבשטרי הדיוטות היו עושים שירטוט עליון, ולכאורה היה לו לפרש זאת, וקצת משמע שלא היו עושים שירטוט כלל, וצ"ע, אמנם עיין דרישה (יו"ד סי' רפ"ד סק"א), ואכתי צ"ע.

¹⁷³ מבאר בדברי ר"ת דדינא דר' יצחק לעיכובא הוא, ואי לא דדינא דר"י אינו אלא בשיטה העליונה לא היה נצרך הילכתא במזוזה שטעונה שירטוט, וכן נראה מדברי התוס' במנחות (שם), והשיטמ"ק (שם) וכן מהרא"ש בהלק"ט (הל' ס"ת ס"ז), ומהמרדכי (רמז תתקס"א), ועי"ה בדברי הרמב"ן רשב"א וריטב"א בגיטין (ו:) שגם מדבריהם נראה כן, [ע"ע בדברי הכס"מ (פ"ז מהל' ס"ת הל"ט"ז) ודו"ק].

והדברים צ"ב הא דינא דר"י נאמר גם באגרת, והתם א"א לפרשו אלא לענין איסורא בעלמא, והיאך אנו דנים מכח הילכתא דר"י לפסול בס"ת או מזוזה, ואמנם התוס' בסוטה (י"ז:) באמת כתבו דמדינא דר"י לא שמעינן אלא איסורא בלבד עיי"ש, [וע"ע בדברי התוס' בגיטין (שם) דנקטו בדינא דר"י דסגי בשירטוט עליון, ובסו"ד כשהביאו דינא דבריייתא דשירטוט מעכב בס"ת כתבו דבעינן שירטוט מד' רוחות, אשר נראה בפשטות דב' דינים חלוקים הם, ואה"נ דינא דר"י אינו לעיכובא, עיי"ש בשיעורי הגרש"ר, (ע"ע בספה"ת הו"ד להלן ודו"ק)]. ודעת התוס' בסוגיין ודעימייהו צ"ע טובא, עיין בחי' הגרא"ל מאלין (ח"א סי' ל"ו) מה שיישב בזה.

¹⁷⁴ אמנם הכס"מ (בפ"ז מהל' סת"ם הל"ט"ז) כתב דנפ"מ איכא בין שירטוט דר"י לשירטוט האמור מכח ההילכתא האמורה במזוזה, דבתפילין "אילו רצה שלא לכתוב יותר מג' תיבות בכל שיטה רשאי הוא משא"כ בס"ת" [ומזוזה], דהיינו דאם באנו מצד דינו של ר"י הא ר"י שיעורא קאמר דרק ג' או ד' תיבות מצריכין שירטוט ולא פחות, ואילו בהילכתא דמזוזה לא נאמר שיעור כלל, ואפילו תיבה אחת חייבת בשירטוט.

והנה ר"ת מ"א בנפ"מ ז', ויל"ע במה שורש פלוגתתם. ומה שנראה לדון בזה בגדר השיעור ג' תיבות אי הוי הלכה בהלכות כתבי הקודש דפחות מג' אין להם תורת כתבי הקודש, דבפחות מג' תיבות אינו חשוב כתבי הקודש, ולפ"ז נראה דכל זה שייך באגרת בעלמא אבל בחפצא דתפילין או מזוזה אין מקום לשיעור זה, שהרי אפילו בפחות מג' תיבות פשוט דיש להם תורת כתבי הקודש, וכיון שכן בתפילין ומזוזות בעינן שירטוט גם בפחות מכשיעור אפילו מדינא דר"י, וכן ס"ל ר"ת. אבל הכס"מ ס"ל דהשיעור ג' תיבות הוא שיעור בשיטה דכל שאין בשיטה זו ג' תיבות אינה שיטה, ולא הצריך ר"י שירטוט רק בשיטה, וכל זה בשירטוט דר"י שבא ליישר השיטה, אבל במזוזה שהשירטוט מההלכה למשה מסיני גם בפחות משיעור שיטה חייב בשירטוט.

אלא דהרמב"ם (שם הל"ד) הביא שיעור זה דג' תיבות גם לענין חלות קדושה של כתבי הקודש, עיי"ש, וכתבו האחרונים שמקורו של הרמב"ם הוא מהשיעור ג'

אבל תפילין אין צריכין שירטוט בין שיטה לשיטה. וגם לא היו אבותינו רגילים לשרטט תפילין, כדאמרין בתלמוד ירושלמי [כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט], ורב עמרם בר ששנא מיייתו בסדרו למילי אחרני. תדע דקא פריך במנחות (שם) הא מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה עושין מתפילין מזוזה והא בעיא שירטוט כדאמר רב חמא בר גוריא, ומשני תנאי היא, מאי טעמא מוקי לה כתנאי לוקמה בתפילין ששירטט, ואם תאמר מפני שאסור לשרטט¹⁷⁵ [הא ליתא] דהא לא תניא הלכה למשה מסיני כלל גבי תפילין.

ובמסקנא פסק דאין צריכין שרטוט אך אם שירטט לא פסל, כדאמרין גבי דופן שליש¹⁷⁶ (דופן) [אפי'] טפח וכל שכן אם יש

תיבות האמור בדין שירטוט, ולפ"ז מבאר שהשיעור ג' תיבות הוא שיעור בכתבי הקודש ולא בשם שיטה, [ואע"פ דהתם הרמב"ם תלה את השיעור ג' תיבות במה שהן בשיטה אחת, אינו דין בשם שיטה אלא בשם כתבי הקודש, ומה שהצריך הרמב"ם שהיו בשיטה אחת, הוא משום דאל"ה אין צירוף בין כתב שבשיטה זו לכתב שבשיטה שתחתיה, וכל זה שייך באגרת בעלמא ולא בתפילין ומזוזה], צ"ע למש"נ בדברי הכס"מ שהוא שיעור בשם שיטה ודין במסויים בשירטוט ואינו שייך לכלל כתבי הקודש, וצ"ע.

עיין עוד בתשובה מאהבה (ח"א סי' ס"ז, והו"ד בפ"ט סי' רפ"ד סק"ב) שכתב דיכול לכתוב פסוקים בלא שירטוט ע"י שיכתוב כל השיטות ב' ב' תיבות בכל שיטה ושיטה, והביא שרב אחד נסתפק בדבר, עיי"ש. ולכאורה הנידון בזה תלוי בגדר שיעור של ג' תיבות ודו"ק, (וימ"ל).

¹⁷⁵ אמנם עיין בתוס' בסוטה (שם) דכתבו "דהכי גמירי לה דלא מצי משרטט להו", דהיינו דכך ניתנה ההלכה שאסור לשרטט תפילין, [עיי"ש דמביאים דעת ר"ת דפליג על זה וכמש"כ כאן], וכדעת התוס' בסוטה כן דעת האשכול ובעל העיטור (הו"ד להלן עיי"ש), וכן דעת רבינו שמחה הביאו האור זרוע (הו"ד להלן), עיי"ש ובמה שהערנו ע"ד.

¹⁷⁶ מדברי ר"ת נראה דהיה הו"א לפסול תפילין ששירטטן כיון שדינם בלא שירטוט, וצ"ע מה הו"א לפסול מחמת כן, אמנם עיין בלשון העיטור (הו"ד להלן) שפסל שירטוט בתפילין וז"ל "אלא ששירטוט בתפילין מילתא יתירתא היא ופסולה", ומשמע קצת דזה דשירטוט הוא מילתא יתירתא הו"א סיבה לפסול, וצ"ע, [וע"ע בהערה בסמוך].

ובעיקר הנידון אי שירטוט פוסל בתפילין דעת ר"ת שאינו פוסל וכן הוא דעת רוב הראשונים, אמנם דעת העיטור (הנ"ל) ור' שמחה (הו"ד באו"ז להלן), ור' יעקב (הו"ד בשבולי הלקט להלן) דשירטוט פוסל בתפילין, ובאשכול (הו"ד בסמוך) כתב "דלא שרי בהו שירטוט" אמנם לא הזכיר דשירטוט פוסל בהן, ור"ת כתב שאינו רשאי לשרטט משום שנקרא הדיוט, [עיין להלן (ע"ד האשכול) דנתבאר דהאשכול פליג על ר"ת], ועיין בטור או"ח (סל"ב ס"ו) דכתב דרשאי לשרטט בתפילין, ועיי"ש בב"י מש"כ ע"ד.

ע"ע בב"י (שם) שהביא את דברי העיטור, ומסיק דלהלכה לא קי"ל כוותיה כיון דרוב הפוסקים פליגי עליה. ועיין בדבריו בשו"ע שם, ועיי"ש במג"א (סק"ו) שגירסא אחרת היתה לו בדברי השו"ע, עיי"ש עוד שהביא את הגירסא שלפנינו ומש"כ ע"ז, [ועיי"ש עוד בדברי הפמ"ג (בא"א סק"ו)].

מורידין עושין והא בעיא שרטוט, ושני ליה תנאי הוא, לישני ליה דלמא כד שרטוט להו לתפלין. ומיהא משמע דדוקא קאמר תפלין אין צריכין [שרטוט] דלא שרי בהו שרטוט¹⁸⁰.

ואיכא למימור נמי דלהכי לא שני לה דלמא בשרטוט, דלא איכפת ליה לתירוצא להא ברייתא דכלה דלא כהלכתא מהני טעמי דאמרינן.

ספר העיטור טער א' הל' תפילין (דף נז ע"א)

ובטם הר"ר יעקב תפלין דא"צ שרטוט דווקא בין שיטה לשיטה, אבל ראשונה צריכה שרטוט, דהא קי"ל שנים כותבין ושלש אין כותבין, ובשיטה ראשונה משתרי.

ואית למימור תפלין דא"צ שרטוט אפילו בשיטה ראשונה קאמר¹⁸¹, וא"צ דקאמר מצותה בלא שרטוט, ואם שרטוט פסולין¹⁸². דקא

¹⁸⁰ עיין לעיל בסמוך בספר הישר לר"ת דפליג על דברי האשכול וס"ל דשרי לשרטוט בתפילין, [עיין שם עוד במש"כ בענין זה], ורק שאינו רשאי משום שנקרא הדיט אבל שעצם ההילכתא בשרטוט אוסרת לשרטוט תפילין [ע"ע בדברי התוס' בסוטה (ז'):].

¹⁸¹ הנה דעת העיטור דבתפילין אפילו שרטוט דשיטה עליונה ליכא, ופליג בזה על ר"ת (בספר הישר הו"ד לעיל, ובתוס' הנ"ל בכמה דוכתי) דגם בתפילין בעינן שרטוט עליון. ובדין זה אי איכא בתפילין שרטוט דר' יצחק עיין עוד בדברי הרמב"ם (פ"א מהל' תפילין ה"ב), ועיין בחי' הגר"פ על גיטין (שם) שדן בדעת הרמב"ם דליכא שרטוט כלל בתפילין, אמנם עיין בכס"מ שם (פ"ז הל"ט) דמפורש בדבריו בדעת הרמב"ם דגם בתפילין איתא לדינא דר"י.

¹⁸² כשיטת העיטור דשרטוט פסול בתפילין מצינו כמה מרבוותא דס"ל הכי, עיין לעיל (ע"ד ספר הישר לר"ת) שהבאנו את השיטות בדיון זה. אמנם בדברי העיטור איכא תוספת חידוש דאפילו שרטוט העליון פסול בתפילין, ולא מצינו עוד מי שחידש כן, ובפשטות ההילכתא לפסול תפילין ע"י שרטוט אינו אלא אותו שרטוט דאיירי בה ההילכתא דתפילין, ולא בשרטוט דר"י, וכחילוק זה מצינו בדברי ר' שמחה (הו"ד באו"ז להלן) שפסל שרטוט בתפילין כדעת העיטור ומ"מ לא פסל רק "אם שרטוט בין שיטה לשיטה" ומבאר דבשרטוט העליון לא פסל, וטעמו כמו שכתבנו לעיל דכל ההילכתא לפסול שרטוט בתפילין אינו אלא על אותו שרטוט שנאמר בהילכתא דמזוזה. [ואין לומר דלעיטור שרטוט דר"י ושרטוט דמזוזה חד הוא, דמשמעות לשון העיטור ד"אפילו בשיטה ראשונה" אי"צ שרטוט, דמודה הוא לעיקר החילוק שחילק ר"ת בין השרטוט שהוא מדינא דר"י שאינו אלא בשיטה ראשונה לשרטוט שהוא מההילכתא שהוא בכל שיטה ושיטה, (וי"מ ל)].

ובדעת העיטור צ"ל דס"ל דמאחר ושרטוט הוי דבר הפוסל אי"צ ששרטוט את כולה דכל שרטוט ושרטוט בפנ"ע פוסל, והרי במקום שנאמרה ההילכתא דשרטוט כבר בשרטוט דשיטה העליונה יש קיום דשרטוט גם מצד ההילכתא [ולא רק קיום דינא דר"י], אלא שלא סגי בהכי וצריך לשרטוט על כל שיטה ושיטה, ולכן לגבי פסול אי"צ ששרטוט את כל השיטות דכבר בשיטה העליונה יש תורת שרטוט שמדינא דההילכתא לפסול וכמבאר.

ואפשר עוד באופן אחר דהנה העיטור מגדיר את הפסול דשרטוט ד"הויא מילתא יתירתא", ולא מטעם דכך ניתנה ההלכה ששרטוט פסול בתפילין, דעיקר ההלכה הוא דאין צריך שרטוט בתפילין, והפסול הוא מחמת זה דהוי "מילתא יתירתא", [ומה דנתקשה העיטור על הלשון "אין צריך" הוא משום דסו"ס הו"ל לאשמועין דהתפילין פסולות, וע"ז יישב דאגב דבמזוזה היה צריך להשמיענו ד"צריך"

ארבעה, כ"ש¹⁷⁷ הכא דאין הלכה לגבי תפילין לא לשרטוט ולא להניח דאם שרטוט לא פסל, אלא להכי לא מוקי לה בשרטוט דלא היו רגילין, ושטות ובורות הוא לשרטוט תפילין דכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיט, וספר תורה משום נוי משרטטין אותה בין שיטה לשיטה¹⁷⁸. והיינו דאמרינן במגילה (טז): דברי שלום ואמת מלמד שצריכה מגילה שירטוט כאמיתה של תורה דהיינו מזוזה, ולא כפירוש הקונטרס דמפרש תורה ממש¹⁷⁹.

ספר האשכול הל' מזוזה (דף עב ע"א)

והא דאמרינן תפלין אין צריכין שרטוט, משמע אין צריכין להתיר קאתי, אבל אי בעי משרטוט להו, דומיא דנכתבין שלא מן הכתב, דאי בעי כתיב להו מן הכתב. אבל דקשי לן כדאקשי התלמוד הא

¹⁷⁷ צ"ע אמאי הכא הוי כ"ש מדפנות סוכה, אלא דר"ת הוסיף דהכא "אין הלכה לגבי תפילין לא לשרטוט ולא להניח", ומשמע דכיון דלא ניתנה הלכה דשרטוט כלל בתפילין לא שצריך לשרטוט ולא שלא לשרטוט פשוט שאין שרטוט פסול בהן.

¹⁷⁸ מדברי ר"ת נראה דלעולם יש ענין לשרטוט ס"ת משום נוי, וכן משמעות מדברי התוס' במנחות (שם), אמנם מהתוס' בגיטין (שם) נראה דרק כשאין הסופר יכול לכתוב יפה בלא שרטוט צריך לשרטוט על כל שיטה ושיטה, משום זה קלי ואנוהו. עוד חילוק יש בין תוס' בגיטין לתוס' במנחות דהתוס' במנחות כתבו דאין ענין נוי בתפילין כלל כיון שהן מחופין, משא"כ בתוס' בגיטין משמע דכל שאין הסופר יכול לכתוב יפה צריך לשרטוט גם בתפילין.

אלא דלפי התוס' בגיטין קשה טובא סוגיית הגמרא במנחות, דמה מקשו התם בגמרא "הא מורידין עושין והא בעיא שרטוט" הא שפיר מצינו תפילין משורטטין באופן שלא ידע הסופר לכתוב יפה, וכבר עמד בזה הב"ח (שם אות ז' ד"ה "ומ"ש טוב הוא שירטוט") ויצא לדון בדבר החדש וז"ל "ונראה דרבינו סובר דאפילו במישרטטי כיון דלא צריך שרטוט לא מהני האי שרטוט למזוזה דצריך שרטוט, וכך הוא הדין לגבי עיבוד למאן דאמר מזוזה אינה צריכה עיבוד לשמה דאפילו עיבוד לשם מזוזה לא מהני לכתוב בו תפילין, דצריכין עיבוד לשמה", עכ"ל.

אמנם עיין בבית הלוי (עה"ת, קונטרס סת"ם) שתמה עליו דאי אפשר לפרש כן בדעת הטור, שהרי בטור גופיה ביו"ד (ס' רע"א ס"א) מפורש דאי"צ לעשות את השרטוט לשמה, [ועיי"ש בב"ח (אות א') שביאר דשרטוט גרע מעיבוד דבדואי אי"צ לעשותו לשמה, ואע"פ דהתם בדיון ס"ת איירי, הטור שם (בס"י רפ"ח ס"ה) השווה דין מזוזה לדין ס"ת בזה, והנה הב"ח גופיה השווה דין שרטוט לדין עיבוד דכמו דבעינן עיבוד לשמה ה"ה שרטוט בעינן שיהיה לשמה, וע"ז הקשה דאפילו עיבוד לא בעינן שיעשה לשמה, אמנם יש מקום לדון דדין שרטוט (במזוזה) חלוק מדין עיבוד שאינו הכשר הקלף גרידא אלא כחלק מהכתב ולכן בעינן שיעשה לשמה (זוה תלוי בגדר דין שרטוט, והארכנו בזה להלן בסו"ד ספה"ת)].

¹⁷⁹ הנה שיטת ר"ת דס"ת לא בעי שרטוט רק משום נוי, וכן הביא המכריע מהערוך [ומר' עמרם גאון (עיי"ש מש"כ ע"ד)], אמנם דעת רש"י דס"ת בעי שרטוט, וכן דעת הרמב"ם (פ"מ מסת"ם ה"ד), וכן הביא הספה"ת מרבו, וכן דעת המכריע (תור"ד) והביא כן גם מר' פלסואי גאון, וכן דעת האור זרוע והביא כן גם מר' שמחה, וכן דעת הסמ"ג רמב"ן רשב"א מאירי ריטב"א ור"ן, (הו"ד להלן), וכן הכריע הרא"ש בהלק"ט (הלכות ס"ת ס' ז').

ולהלכה עיין טור יו"ד (ס' רע"א ס"ה) ובב"י שם, ובשו"ע שם שהכריעו כדעת רש"י [עיי"ש בבאור הגר"א שם (סקט"ו)].

שורות בלא שרטוט, וכן יעשה תפילין, אבל במזוזה צריך שרטוט בין שטה לשטה.

והא דאמרינן שלהי פרק קמא דמגילה (טז:) דברי שלום ואמת צריכה שרטוט כאמתה של תורה, לא כפירוש רבינו שלמה שקורא אמתה של תורה אל ס"ת, דהא לא עדיפא ס"ת מתפילין, אלא למזוזה קורא אותה אמתה של תורה, לפי שיש בה קבלת עול מלכות שמים בפרשה ראשונה.

ואמנם בס"ת שיש בו שורות הרבה וקורין¹⁸⁴ בו תמיד נכון לשרטוט אף בין שיטה לשטה, לפי שנאה יותר לכותבו ביושר וקורא אני בו זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות, אבל תפילין שאין בהן כי אם מעט שורות וגם מכוסות הפרשיות בעור הבתים, לא שייך לומר התנאה לפניו שאינן מגולין ואין טוב¹⁸⁵ לשרטטם, ואדרבא

הילכתא דין פסול רק דין איסור בעלמא, אמנם למבואר י"ל דאח"כ שרטוט הנצרך מצד דינא דר"י אינו לעיכובא, ומה שאמרו במסכת סופרים שיריעה שאינה מסורגלת פסולה, זהו הילכתא בפנ"ע בס"ת שטעונה סירגול ובה שפיר שייך לדון דין פסול. [וע"ע בשיעורי הגרש"ר בגיטין (שם) מש"כ בזה, ובמה שכתבנו לעיל (ע"ד ר"ת בספר הישר) בענין זה].

ולהלכה עיין בדברי המחבר או"ח (ס"ב ס"ו) שהצריך שרטוט רק בשיטה העליונה, והרמ"א שם נחלק עליו והצריך שרטוט מד' רוחות, וצ"ע דהרמ"א ביו"ד (ס' רפ"ד ס"ב) לא הצריך שרטוט רק בשיטה העליונה, וכבר עמד בתמיהה זו רעק"א על הגליון ביו"ד שם.

¹⁸⁴ הנה הספה"ת כתב ב' טעמים להא דחלוק ס"ת מתפילין, הא' שיש בו שורות הרבה, והב' שקורין בו תמיד, ועיין במרדכי (רמז תתקס"א) שכתב כע"ז, ובטעם הראשון כתב דכיון דהשורות ארוכות לכך קשה ליישר השיטה בלא שרטוט, ובטעם השני כתב דבס"ת כיון שקוראים בו שייך בו הידור ד"זה א-לי ואנוהו" ע"י שרטוט משא"כ בתפילין. ומשמע דלטעם השני אפילו אי יכול ליישר את הכתב גם בלא שרטוט עדיין יש הידור בשרטוט בס"ת, והאי הידור ליכא בתפילין. עוד משמע מדברי המרדכי דלענין הידור דיישור הכתב אם אין יכול ליישר את הכתב בלא שרטוט גם בתפילין יש הידור לשרטוט, וכן מפורש בסו"ד שם דכתב דעתה הסופרים נהגו לשרטוט גם בתפילין כדי ליישר את הכתב ויש בזה משום זה א-לי ואנוהו. וקשה הא לעיל כתב המרדכי דאין ענין נוי דשרטוט בתפילין משום שאינו עומד לקריאה, ובהכרח דב' עניני נוי יש בשרטוט, הא' נוי דיישור הכתב ונוי זה שייך גם בתפילין דעצם הכתב נאה יותר, ולענין זה הוצרכו המרדכי וספה"ת לחלק דשאני ס"ת שיש בו שורות הרבה וקשה ליישר את הכתב וצריך הוא לשרטוט כדי ליישרו, משא"כ תפילין שהשורות שלו קצרות אין צריך לשרטוט כדי ליישר את הכתב. אולם יש עוד ענין נוי בשרטוט גם היכא שיועד ליישר את הכתב, והוא דע"י השירטוט הכתב נקרא שפיר יותר, ועל זה החילוק בין תפילין לס"ת הוא פשוט, דהידור זה אינו שייך רק בס"ת שעומד לקריאה ולא בתפילין שאינם עומדין לקריאה, וזהו שהוסיף הספה"ת לחלק בין ס"ת לתפילין דשאני ס"ת שקורין בו תמיד, ודו"ק.

¹⁸⁵ הלשון שכתב הספה"ת ד"אין טוב לשרטטם" משמע דלא רק שאין ענין בשרטוט אלא גם יש גריעותא בכך, וצ"ע מאי גריעותא איכא, ואפשר ע"ד הנימוק"י דבתפילין איכא חשש שמא יקרע, [ואין לומר דס"ל לספה"ת כתוס' בסוטה דההילכתא האמורה בתפילין הוא שאסור לשרטטם, דמלבד שהלשון "טוב" אין משמע איסורא, גם מהמשך דבריו אין משמע כן שהרי כתב שאם שירטט נקרא הדיוט ומשמע דרק נקרא הדיוט אבל איסורא מיהא ליכא], אמנם

מקשינן גבי תפילין שבלו הא אין מורידין עושינן, והתניא מזוזה צריכה שרטוט תפילין א"צ שרטוט, ומשני תנאי היא, ולישני ליה בדשירטוט אלא שרטוט בתפילין מילתא יתירתא היא פסולה, ואידי דנקיט במזוזה צריכה שרטוט נקיט בתפילין א"צ שרטוט. וא"ד דאמרינן א"צ דומיא דנכתבין שלא מן הכתב דאי עביד להו מן הכתב כשרה, והא בדלא שירטט דההיא לאו כהלכתא.

ספר התרומה הל' ספר תורה סי' קצו

משפט שרטוט ספרים, פרק הקומץ רבה (מנחות לב:) ופרק שני דמגילה (יח:) אמרינן הלכה למשה מסיני מזוזה צריכה שרטוט ותפילין אינן צריכין שרטוט, ונכתבות שלא מן הכתב, מאי טעמא הכי מגרס גרסין.

ואם תאמר הא אמרינן ריש גיטין (ו:) שתים כותבין בלא שרטוט שלש אין כותבין, פירש רבינו יעקב היינו שטה עליונה, או לכל היותר בגליון מארבע צדין¹⁸³ [י' שרטוט, ובאמצע יכתוב הרבה

לשרטוט נקט לישנא דאין צריך גבי תפילין], וכיון דטעם הפסול הוא משום דהוי מילתא יתירתא, שפיר יש מקום לפסול גם שרטוט העליון כל דמיותר הוא, [אלא דזה גופא צ"ב מהו האי פסולא, וצ"ע], וכל זה בדעת העיטור משא"כ לדעת ר' שמחה (הנ"ל) הפוסל הוא שרטוט כדינו וכהלכתו וכלשונו "דהכי גמר דפסל אם שירטט בין שיטה לשיטה", ולכן רק שרטוט דכל שיטה ושיטה פוסל ולא שרטוט דשיטה אחת בעלמא, ובכל זה עדיין צ"ע וביאור טובא.

הנה הב"י או"ח (ס"ב ס"ו) הביא את דברי ר' שמחה ותמה עליו "ואיני יודע מהיכן עלה על דעת לפסול בכך דהא לא אמרו אלא אין צריכין שרטוט ואף על פי שנקרא הדיוט לא יפסל מפני כך", עכ"ל, ובהמשך דבריו הביא את דברי הבעל העיטור ומשמע קצת דלפי דבריו יש הסבר בפסול של שרטוט, וז"ל "ומיהו מצאתי למהר"י אבובי שכתב בשם העיטור (הל' תפילין ח"ב נז.) דלחד פירושא שרטוט בתפילין מילתא יתירתא היא ופסולה עד כאן", והביאור בזה דמר' שמחה נראה שהפסול דשרטוט הוא מההילכתא שאין צריך לשרטוט תפילין, וע"ז תמה הב"י שלא נאמר בהלכה ששרטוט פוסל בתפילין ולא אמרו אלא שאין צריך לשרטוט בתפילין, והביא דמספר העיטור חזין טעם אחר לפסול משום דהוי מילתא יתירתא, ולפי דבריו ל"ק מידי, דאח"כ דההלכה היא רק שאין צריך לשרטוט בתפילין, מ"מ שרטוט פוסל בהן מטעם אחר כיון דהוי מילתא יתירתא, וכמו שנראה גם מסו"ד הב"י שיש מקום לקבל את דברי בעל העיטור אלא ד"מכל מקום הדבר מבואר שאין כן הסכמת הפוסקים". וע"ע בפמ"ג שם (בא"א סק"ו) ומפורש בדבריו שכל הפסול הוא רק משום דהוי מילתא יתירתא, עיי"ה.

¹⁸³ עיין בדברי ר"ת בספר הישר (לעיל) ובתוס' במנחות (לב:) דנקט דשרטוט דר"י אינו אלא מלמעלה, אמנם התוס' בסוטה (יז:) הביאו את דעת ר"ת דשרטוט דר"י הוא מד' רוחות, ובספה"ת מבואר דר"ת נסתפק בדינא דר"י אי אינו אלא מלמעלה או מכל הד' רוחות, [וכ"ה בסמ"ג (הו"ד להלן)], וע"ע בתוס' בגיטין (ו:) דלכאורה נראה שסתרו משנתם, דבתת"ד נקטו דשרטוט אינו אלא מלמעלה ובסו"ד נקטו [ממסכת סופרים (פ"א הל"א)] דהוא מד' רוחות, אלא דו"ל דמש"כ בסו"ד שם דבעינן שרטוט מד' רוחות אין כוונתם לדינא דר"י אלא הללמ"ס במסו"י בס"ת שטעון סירגול מד' רוחות ואינו שייך כלל לדינא דר"י.

ולפי"ז יותר א"ש הא דסירגול זה לעיכובא וכמבואר במסכת סופרים הנ"ל, והדבר קשה הרי דינא דשרטוט נאמרה גם באיגרת בעלמא, וא"כ אי אפשר לדון בהאי

המשרטט אותם נקרא הדיוט, כדאמר בירושלמי פ"ק דשבת (הל"ב) ופרק היה קורא (ברכות פ"ב ה"ט) שמואל ב"ר יצחק הוא אכיל שמע קל צלותא וקם לצלויי, א"ל רב מיישא לא כן אלפן ר' אם התחילו אין מפסיקין, וכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. וא"כ ה"ה בתפילין דלא שייך לומר התנאה לפניו בשרטוט שהיה נקרא הדיוט אם משרטטן, כך פירש רבינו יעקב.

אמנם מו' רבי' פירש דכאמתה של תורה היינו ס"ת כפירוש רבינו שלמה, דבירושלמי (פ"א הל"א) איכא נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור, מה להלן צריכה שרטוט אף בין שיטה לשיטה, דאלו לשיטה עליונה לא איצטריך למגמר מעלמא¹⁸⁶. ובמסכת סופרים (פ"א הל"א) נמי אמרינן גבי ס"ת מסרגלין בקנה, כתב יריעה שאינה מסורגלת פסולה¹⁸⁷, ודוחק לומר דמייירי בשיטה עליונה דווקא¹⁸⁸.

וגם תפילין לא מקרי הדיוט אם משרטטן, כיון שעושה השרטוטין כדי לכתוב ביושר שלא בעוקם, ויש בין שיטה לשיטה

מהלשון "ואדרבה המשרטט אותם נקרא הדיוט" משמע שמוסיף על מה שכתב קודם לכן ד"אין טוב לשרטטם" דיש בזה שמשרטט גם גריעותא יותר שנקרא הדיוט, ואם כוונתו ד"אין טוב לשרטטם" לנימוק, לכאורה ענין זה יש בו יותר גריעותא שבא לידי חשש קריעה, ובהכרח שמעיקרא כשכתב "אין טוב לשרטטם" אין כוונתו שמגרע במה שמשרטטם, אלא "אין טוב" היינו שאין מעלה כלל לשרטטם, וע"ז הוסיף הספה"ת דלא רק שאין מעלה אלא גם יש גריעותא בזה ד"נקרא הדיוט".

¹⁸⁶ מדברי הספה"ת כאן נראה דס"ל דשרטוט של שיטה העליונה מעכבת, שהרי רק מהא ד"לא איצטריך למגמר מעלמא" הכריח הספה"ת דהילפותא ששרטוט מעכב במגילה לא קאי על שרטוט של שיטה העליונה, וכן מהמשך דבריו נראה כן, שדן לפרש את המ"ס בשרטוט דשיטה העליונה, [ענין עוד במה שכתבנו לעיל (ע"ד ספר הישר לר"ת) בענין זה].

¹⁸⁷ כך הגירסא גם בתוס' כאן ובגיטין (ו:) ובתוס' רא"ש בסוטה (יז:) ועוד ראשונים, אמנם בגירסא שלפנינו במסכת סופרים (פ"א הל"א) ליתא להאי דינא ד"יריעה שאינה מסורגלת פסולה", [ענין מעיז"ט בהלק"ט (ס"ת ס"ז אות ר')]

¹⁸⁸ צ"ב מה דוחק יש בזה, ואולי לשון סירגול משמע על כל שיטה ושיטה, ובתוס' בגיטין (שם) פירשו דסירגול הכוונה לשירטוט מד' רוחות, ולא פירשו דהכונה לשירטוט דר"י בשיטה העליונה, וחזינן דהלשון סירגול אינו לשירטוט בעלמא אלא לשירטוט יתירא, ולפ"ז אולי יש לומר דלספה"ת דדינא דר"י יכול להתפרש לשירטוט מד' רוחות בהכרח ש"סירגול" מתפרש על כל שיטה ושיטה, [אלא שזה דוחק לתלות את הפירוש במ"ס בב' הצדדין שדן בהם הספה"ת בתח"ד בדיון שירטוט דר"י], ועוד צ"ע בזה.

[ובדעת התוס' בגיטין יש מקום לדחות דלכך לא העמידו ד"סירגול" היינו שירטוט דר"י, דאפשר דס"ל דדינא דר"י אינו לעיכובא, אמנם נראה דאין זה דיחוי דאי משום הא אכתי היה אפשר לאוקמי בשרטוט עליון ובס"ת דהוא לעיכובא, ובהכרח דסירגול משמע שירטוט יתירא, ע"ע בתוס' במנחות דנקטו דדינא דסירגול היינו דינא דר"י].

כמלא שיטה¹⁸⁹, ולא משום חומרא על דבר שלא יכול לבא לידי איסור¹⁹⁰.

והא דאמרינן פרק הקומץ רבה (לב:) ס"ת שבלה ותפילין שבלו אין עושין מהם מזוזה, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה, ופריך הא מורידין עושין הא מזוזה בעי שרטוט, ומשני תנאי היא ממזוזה אית דאמרי דלא בעי שרטוט, ואמאי לא משני בשרטונוט התפילין, ולפירוש רבינו יעקב ניחא, וי"ל כיון דמשכח תנאי ממזוזה מיייתי להו.

והא דאמרינן התם פרק הקומץ רבה כתבה אגרת למזוזה פסולה, אתיא כתיבה כתיבה מספר, ופירש רש"י כתבה אגרת בלא שרטוט, אתיא גזירה שוה מוכתב לה ספר כריתות או מכתוב זאת זכרון בספר, נראה שסובר הגאון דכ"מ שנאמר ספר בעי שרטוט, ולכך בעי ס"ת וגט¹⁹¹ שירטוט.

וקשה דלעיל אמרינן התם דשרטוט מזוזה הלכה למשה מסיני¹⁹², ועוד למה לן למילף במגילה שרטוט מדברי שלום ואמת ותפוק לי

¹⁸⁹ הנה הספה"ת הוסיף ד"יש בין שיטה לשיטה כמלא שיטה", משמע דחלק מיישור הכתב הוא זה שיש רווח בין שיטה לשיטה, דע"י כך אין עירוב בין השיטות. אמנם עיין בגירסא שלפנינו בתוס' במנחות ובשינוי גירסאות שתקן הצ"ק על הגליון, וצ"ע.

¹⁹⁰ הנה הספה"ת פליג על הנחה זו של ר"ת דהעושה שירטוט בתפילין נקרא הדיוט, ועיין בב"י (או"ח ס"ב ס"ו) שביאר את סברת הספה"ת וז"ל "משמע ליה דהכי קאמר דלא אמרו בירושלמי הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט אלא כשעושה אותו בדרך חומרא אבל הכא שאינו מכוין לכך שהרי אינו דבר איסור דשייך ביה חומרא ואינו משרטט אלא כדי לכתוב ביושר שאע"פ שהוא יודע ליישר השיטה בלא שרטוט יותר נאה ויותר ישר הוא כשהוא משורטט אינו נקרא הדיוט", עכ"ל. עיי"ש עוד שפירש עפ"ז את דברי הטור שם שכתב ד"אם ירצה לשרטט הרשות בידו", מה שנראה דלא כר"ת דס"ל שאין לשרטט כיון שאם שירטט נקרא הדיוט, דלטור אינו כן. וע"ע בדברי המאירי בקרי"ס שדחה את סברת ר"ת דאין לשרטט משום דנקרא הדיוט וז"ל "שלא נאמר (דנקרא הדיוט) אלא בכיוצא בזה שמתחשך במה שאין דרך בני אדם לעשות כן... אבל כל שמכוין להיות מלאכתו נאה וחסידה כגון זה של תפילין שהוא עושה כן כדי לכתוב ביושר ושלם בעוות אין זה הדיוטות, אדרבא סלסול ומידה הגונה הוא" עכ"ל.

¹⁹¹ הנה חדית לן ספה"ת דבגט צריך שירטוט מאותו הדין דמזוזה צריכה שירטוט, וכן נראה מדברי רש"י במנחות (שם), והטעם דכך ניתנה ההלכה דשירטוט דכל דמיקרי "ספר" טעון שירטוט, [ענין עוד במש"כ בהערה הבאה, אמנם ממה שהקשה הספה"ת ע"ד רש"י ולא יישב כדברינו שם נראה דאין גדר ההילכתא ד"ספר" טעון שירטוט, וצ"ע].

¹⁹² כן הקשו גם התוס' (שם) בד"ה "כתבה אגרת", ועיין במרדכי (רמז תתקס"א) שיישב דאי משום ההילכתא הו"א דלמצוה נאמרה ולא לעיכובא. אלא דישב המרדכי צ"ע דאכתי תיסיג בקרא ואמאי בעינן להילכתא, [וא"ל דאי משום קרא בלחוד נמי הו"א דאינו לעיכובא, דזה אינו שהרי ילפינן לה מס"ת והתם מעכב], וצ"ע. ובדעת רש"י אפשר ליישב דאין הילכתא במסויים למזוזה דטעונה שירטוט, אלא ההילכתא היא ד"ספר" טעון שירטוט, וכמו שנראה מהלשון השני של רש"י

דכתיב ספר, לכך נראה לשון שני כתבה אגרת בלא דקדוק חסרות ויתירות...

שנינו במסכת סופרים (פ"א הל"א) ובירושלמי פרק קמא דמגילה (הל"ט) מסרגלין בקנה, שמעתי משמו של רבינו יצחק בר' שמואל לאו דווקא בקנה הוא הדין בסכין, אלא לאפוקי עופרת ומטבע שהשרטוט צובע¹⁹³ ממתכו'.

דגם גט טעון שירטוט הואיל ומיקרי ספר, וכן נראה מדברי רש"י בסוטה (יז: ע"י"ש, ולפי"ז י"ל דמגז"ש ד"כתיבה" "כתיבה" לא ילפינן את עצם הדין דמזוזה טעונה שירטוט, אלא קרא אתי לגלויי אמזוזה שנקראת "ספר" וממילא נכללת הוא בהילכתא דספר טעון שירטוט. וע"ע בשיעורי הגרש"ר בגיטין (שם) שדן ליישב דעת רש"י בדאמת ב' דינים נאמרו במזוזה, הא' דין בכתב והב' דין בספר, עיי"ש שהאר"ק לבאר בטוט"ד.

¹⁹³ המרדכי (שם בהגהה) הביא מהאור זרוע קטן [וכן הוא באור זרוע (הו"ד להלן)] שנסתפק בדין שירטוט וז"ל "כתב באז"ק וז"ל ובשרטוט עצמו מסופק רבינו שמחה אם צריך שירטוט שיהא ניכר וקיים לעולם כגון לשרטט בברזל, או סגי בשרטוט כדי שיהא נראה לסופר שיכתוב בשוה כגון בבדיל או בעופרת ואף על פי שלאחר זמן נמחק השריטה, או אם יכול לשרטט בדיו או בצבע המתקיים כל ימי שהכתב קיים, וקצת נראה לשון שרטוט גומא וחרץ, ובבראשית רבה דורש קווצותיו תלתלים זה שרטוט, משמע דבעינן שרטוט המתקיים כמו תלתלים, ובה"ג בעינן חליצה כתב הלכתא כר' יצחק דאמר ג' אין כותבין ואי שרטט ליה בדיותא לאו כלום הוא עכ"ל אז"ק", עכ"ל,

הנה המרדכי דן ג' צדדים בדין שירטוט, הצד הא' במרדכי הוא דבעינן שיהא השירטוט קיים לעולם ולכן בעינן שירטוט ע"י שעושה חריץ, והביאור בצד זה הוא דהדין שירטוט אינו דין בכתב כלל אלא דין בקלף (מקום הכתב) שיהיה משרטוט [וכמו שנראה מדברי הפוסקים שדימו שירטוט לעיבוד הקלף], אשר לפי"ז יש לדון שיהא השירטוט קיים לעולם, דאל"ה אין אנו דנים שהקלף משרטוט כיון שאין השירטוט קבוע בו שעומד להתבטל לאחר זמן. והצד הב' דסגי בשירטוט שבשעת הכתיבה וכגון ע"י עופרת שלאחר זמן היא נמחקת, והסברא בזה כמש"כ המרדכי ד"סגי בשרטוט כדי שיהא נראה לסופר שיכתוב בשוה", דהיינו שאין השירטוט כלל מהחפצא של המזוזה שכל ענינו אינו אלא ליישר את הכתב, ולכן אינו שייך אלא לשעת מעשה הכתיבה ולאחר הכתיבה שהכתב כבר נכתב כשהוא מיושר תו אין צורך בשירטוט. והצד הג' דהשירטוט הוא חלק מהחפצא של המזוזה ומ"מ סגי בשירטוט שע"י דיו שקיים כל שעה שהכתב קיים, והביאור בזה נראה דהדין שירטוט אינו רק ליישר את הכתב בשעת מעשה הכתיבה גרידא, אלא השירטוט הוא מעלה בגוף הכתב שכתב של כל שיטה מובדלת וניכרת לעצמה, [עיין במש"כ לעיל בביאור החילוק שחילק הספה"ת בין ס"ת לתפילין לגבי שירטוט], וכיון שכן צריך שכל שעה שהכתב קיים שיהא שירטוט שלו קיים.

[עיין בתוס' בסוטה (יז:)] שנסתפקו אי מהני שירטוט שלאחר כתיבה ולכאורה הספק תלוי בנידון הנ"ל בגדרי דין שירטוט, ע"ע בשו"ת רעק"א (מהדו"ק סי' נ') מש"כ בענין זה, עוד ראיתי לדון בשם השו"ת משיב דברים (סי' ק"ט) אי סגי במה שניח דבר המיישר את הכתב בלא שירטוט או לא, עיי"ש ראייתו לנידון זה].

והנה המרדכי בסו"ד שם הביא מהבה"ג ד"אי שרטט ליה בדיותא לאו כלום הוא", משמע קצת דלבה"ג מה דלא מהני שירטוט אינו מהטעם שדן האז"ק בתח"ד דבעינן שהשירטוט "יהא ניכר וקיים לעולם", אלא מטעם אחר דכך ניתנה ההלכה ששירטוט אינו ע"י דיו, ואפשר דלזה נתכוין המרדכי שדן בסו"ד שם [סמוך לדברי הבה"ג] לפשוט דלא מהני שירטוט שע"י דיו משום דה"לשון שרטוט גומא וחרץ" הוא, וא"כ החסרון אינו משום ששירטוט שע"י דיו אינו מתקיים אלא שאינו שירטוט

כלל דשירטוט הוא גומא וחרץ, אלא שבהמשך דבריו שם מביא המרדכי מדרש וז"ל "בבראשית רבה דורש קווצותיו תלתלים זה שרטוט, משמע דבעינן שרטוט המתקיים כמו תלתלים עכ"ל", הנה מהאי מדרש נראה שהטעם הוא כן משום דבעינן שירטוט המתקיים, אלא דעדיין יש לדון שאין החסרון בדיו משום שאינו מתקיים לעולם, אלא שאינו שירטוט כלל אלא דהקובע מה נחשב שירטוט הוא שירטוט כזה שמתקיים לעולם, [ועוד יש מקום לדון בכל זה].

אמנם בדברי הספה"ת שלא דן כלל בזה אי שירטוט מהני ע"י דיו, משמע קצת דזה היה פשוט לו דשירטוט אינו אלא ע"י חריץ, ומש"כ דאין לשרטט ע"י מתכות היינו גם באופן זה שהוא עושה חריץ, דמטעם אחר פסל הספה"ת והוא משום ש"עופרת ומטבע שהשרטוט צובע ממתכו", עכ"ל, דהיינו שזה גופא שע"י השירטוט של מתכות הוא מוסיף צבע זה גופא פוסל ולא משום שחסר שירטוט, וכמו שנראה גם מתח"ד שדן אי צריך לשרטט ע"י קנה דווקא או גם ע"י סכין, והרי זה פשוט שע"י סכין השירטוט הוא חריץ, וע"ז כתב הספה"ת דמה שאמרו במ"ס "קנה" אינו לאפוקי שירטוט שע"י סכין אלא לאפוקי שירטוט שע"י עופרת, וא"כ גם השירטוט שע"י עופרת מיייר בשעושה חריץ ומ"מ פסול משום שגם צובע והוספת צבע פוסל, וכן משמעות המאירי (הו"ד להלן) ז"ל "דלאו דוקא קנה אלא הוא הדין לסכין שאינו מחודד, ולא בא אלא למעט שרטוט במטבע או בעופרת שהקלף מצטבע בהם", עכ"ל, [וכן הוא בהג"מ (בפ"א מסת"ם אות ט'), ובתיקון תפילין (עמ' ס"ב) כתב "ולא ישרטט בשום דבר המשחיר רק בקנה או בברזל" (ועיי"ה בלשון השו"ע או"ח ס"ל ב"ס)], והו"ד בטור יו"ד (סי' רע"א ס"ה) ובב"י או"ח (שם ס"ו), [ע"ע בב"י ביו"ד (שם) שהשווה את דברי המרדכי עם דברי הספה"ת, ולמש"נ צ"ע דנפ"מ טובא איכא בינייהו כשמשרטט בעופרת ועושה חריץ אלא דעושה גם צבע, דלספה"ת פסול משא"כ למרדכי אפשר שהוא כשר בכה"ג, וצ"ע].

ובעיקר הפסול דשירטוט שע"י עופרת משום שצובע צ"ב אמאי תוספת צבע פוסל. ומצינו ביאור בזה בדברי הפרישה ביו"ד (שם סק"ז) שכתב דהפסול של "עופרת וכיוצא בו שצובע ואין הכתב שעליו ניכר יפה", עכ"ל. ואפשר להוסיף שהרי כל התכלית של שירטוט הוא שיהיה הכתב ניכר יותר, ושירטוט כזה שאדברה מגרע בהיכר הכתב פסול, [וצ"ל שהצבע הוא חלק מהשירטוט, שהרי עצם החסרון היכר מצד עצמו אינו סיבה לפסול]. ובלבוש או"ח (שם ס"ו) כתב טעם אחר לפסול ז"ל "לא ישרטט בעופרת, מפני שמקום השירטוט נשאר צבוע, והוי צבע יתירה בתפילין ופסול ואפילו הוא שחור, דהו"ל כתב יתר", עכ"ל. ובדברי חמודות בהלק"ט (הל' ס"ת סי' ז' סק"ד) תמה עליו דמהכ"ל לפסול משום תוספת צבע, ומסיק דבדיעבד אין לפסול משום כך.

ובאליה רבה (שם סק"ג) דייק בדעת הלבוש ד"ביו"ד סי' רע"א [סעיף ה] לא סיים הלבוש דפסול, ונ"ל דס"ל לחלק בין תפילין דאין צריך שירטוט, לספר תורה דצריך שירטוט, עכ"ל, דהיינו דאם הפסול בשירטוט הוא משום שצבע הוי מילתא יתירתא, א"כ י"ל דכל זה בתפילין שא"צ שירטוט דאז הצבע מילתא יתירתא, [וחרץ לא חשיב מילתא יתירתא], אבל בס"ת שצריך שירטוט אינו פוסל בדיעבד, וצ"ל דס"ל לא"ר [בדעת הלבוש] דגם הצבע חשוב חלק מהשירטוט ולכן בס"ת לא הוי מילתא יתירתא, ורק לכתחילה לא ישרטט בשירטוט שעושה צבע, והטעם דלכתחילה לא ישרטט ללבוש בס"ת הגם שבס"ת אינו מילתא יתירתא, נראה ע"פ סברתו של הפרישה שאין הכתב ניכר יפה, ובפשטות טעם זה אינו אלא לכתחילה ואינו פוסל בדיעבד, [ולא כמש"כ לעיל מינה לפרש את דברי הפרישה באו"א].

ע"ע באליה רבה דמסיק "מיהו בלחם חמודות דף ע"ח [שם אות כה ומלבושי יום טוב סק"ז] תמה על הלבוש הנ"ל, הא דעתו דכשר, וצ"ע". ואם שירטט בדיו, משמע מעטרת צבי [ס"ק טז] דכשר בדיעבד. שוב מצאתי בספר ברוך שאמר [עמוד סה] שכתב זה לשונו, משמע שיוכל לשרטט התפילין בבדיל או בעופרת בין שיטה לשיטה אפילו לרבינו שמחה דפוסל שירטוט בתפילין, אחרי דלא נקרא שירטוט אלא א"כ עושה גומא וחרץ, ע"כ. הרי דמתיר אפילו לכתחלה, א"כ די לנו שנאסר לכתחלה" עכ"ל, [וכן הכריע המ"ב (שם סק"ב)]. הנה סברת האליה רבה

ספר המכריע סי' פה

גרסינן בפרק הקומץ בתרא (לב:) הא מורידין עושין והא בעיא שירטוט, דאמר רב מנימין בר חלקיה אמר רב חמא בר גוריא אמר רב כל מזוזה שאינה משורטטת פסולה... פירוש מתפילין מקשה ולא מספר תורה, דאילו ספר תורה בעי שירטוט כדאמרין בפרק החולץ¹⁹⁴ ובפרק מצות חליצה (ובמות קו:) מר זוטרא הוה משרטט וכתב כל הפרשה כולה¹⁹⁵, ובהלכתא קמיינתא דגיטין (ו:) אמרינן אמר רבי יצחק שתים כותבים שלש אין כותבים, במתניתא תנא שלש כותבים ארבע אין כותבין, ואמרין התם ר' אלעזר שירטט וכתב לה ומר עוקבא נמי שירטט וכתב לה, ובשילהי פרקא דמגילה (טז:) אמרינן דברי שלום ואמת אמר רבי תנחום אמר רב אסי ואמרי

במסקנתו היפך מסברת הלבוש, דבתפילין שאין צריכין שירטוט אין לפסול בדיעבד במה שיש תוספת צבע, משא"כ בס"ת שטעונה שירטוט יש לפסול מצד העדר שירטוט דכל שיש צבע אינו חשוב שירטוט, וכנ"ל, [ומהא"ר משמע דלא פסל בס"ת רק בשירטוט בדיו ולא בעופרת עיי"ש], אמנם מהברוך שאמר נראה דהראשונים פסלו בס"ת אפילו בשירטוט בעופרת, ע"ע בפתחי תשובה (שם סקט"ו) שהביא מהבני יונה שהכשיר בדיעבד כדעת הד"ח הנ"ל, (ומשמע דאפילו בס"ת כשר), עיי"ש עוד שהביא מרעק"א בתשו' שפסל, עיי"ש עוד בסקי"ד].

[ונבעצם דין שירטוט ע"י עופרת צ"ע בדמרכי נראה ששירטוט ע"י עופרת אינו מתקיים וזה הפסול בו, ובספ"ה"ת נראה להחסרון משום ששירטוט ע"י עופרת צובע, ומשמע שאין חסרון מצד שאינו מתקיים, וצ"ע בזה].

¹⁹⁴ לא מצאתי.

¹⁹⁵ עיי"ש בפירוש רש"י דטעמו של מר זוטרא הוא מהילכתא דר"י דאין כותבין ג' אותיות בלא שירטוט, וכן נראה מכל דברי המכריע דהשווה דינא דס"ת טעון שירטוט לדינא דר"י, ונמצינו למדין דדעת המכריע [בשיטת רש"י] א' דשירטוט דר"י הוא בכל שיטה ושיטה, וב' דשירטוט דר"י מעכב. ולכאורה לפי"ז קשה דא"כ מדוע בעינן הילכתא למזוזה דטעונה שירטוט הא לא גרע מכל כותב ג' אותיות באיגרת, וכן צ"ע אמאי לא בעינן בתפילין שירטוט, [ואין לומר דלרש"י נאמרה הלכה דתפילין אין טעונין שירטוט, דברש"י במנחות מפורש דמה שאין תפילין טעונים שירטוט הוא משום דלא אשכחן בתפילין שטעונים שירטוט]. ובהכרח צ"ל כסברת הרמב"ן בגיטין (הו"ד להלן) דמזוזה ותפילין מסברא אין טעונין שירטוט כיון שהן מחופין ולאו לקריאה הן עומדים, עיי"ש, (וכעין סברא זו צ"ל גם לגבי מגילת סוטה, ודו"ק ואכמ"ל).

[עוד אפשר ליישב כמו שיישב הכס"מ (בפ"ז מסת"ם הל"טז) את דעת הרמב"ם ז"ל "וא"ת היכי אמרינן בתפילין לא בעו שירטוט וכמ"ש רבינו פ"א מהלכות אלו והא מטעם דאסור לכתוב ד' תיבות בלא שירטוט צריך לשרטט, וי"ל דהתם ה"ק דמטעם קדושת תפילין אינו צריך לשרטט ואילו רצה שלא לכתוב יותר מג' תיבות בכל שיטה רשאי הוא משא"כ בס"ת אבל אה"נ שאם כותב יותר מג' תיבות בשיטה אחת צריך לשרטט דלא גרע מאגרת שלום דבעי לשרטט כדמשמע בירושלמי", עכ"ל. אלא עדל עצם ישובו של הכס"מ לכאורה צ"ע דא"כ מה הוקשה לגמ' "הא מורידין עושין והא בעיא שרטוט", הא בפשטות הרגילות היתה לעשות תפילין יותר מג' תיבות בשיטה, וא"כ שפיר מצינו תפילין ששירטטו אותם ולכך אם היו מורידין עושין מתפילין מזוזות, וצ"ע טובא (וצריך ליישב כפי מה שיישב הב"ח או"ח (סל"ב) אות ז' ד"ה "ומ"ש טוב הוא ששירטט").]

לה אמר רבי חייא בר אבא אמר רב אסי מלמד שצריכה שירטוט כאמיתה של תורה.

ושמעתי אומרים משם רבינו תם זצוק"ל דספר תורה נמי לא בעי שירטוט כתפילין, אבל מיהו צריך לסרגל מארבע רוחות ולא יותר בין בספר תורה בין בתפילין¹⁹⁶, אבל לשרטט בין השיטין אינם צריכין חוץ ממזוזה שצריכה שירטוט אף בין השיטין, ומאי דאמר רבי יצחק שתים כותבים שלש אין כותבים, זהו בלא שירטוט מד' רוחות. ומאי דאמרין מגילה צריכה שירטוט באמיתה של תורה, אמיתה של תורה היא המזוזה, אבל כל התורה אינה צריכה שירטוט כי אם מארבע רוחות. וכך מצאתי שפירש רבינו נתן זצוק"ל בערך אמת באמיתה של תורה פירש במזוזה שהיא אמיתה, כדגרסינן בפרק הקומץ רבה (לב:) בגמרא דשתי פרשיות שבמזוזה אמר רב כל מזוזה שאינה משורטטת פסולה, ועוד אמרו שירטוט של מזוזה הלכה למשה מסיני¹⁹⁷. ובתשובות רב עמרם גאון זצוק"ל ראיתי כתוב כאמיתה של תורה בעיקר של תורה כאמת שלה, כגון חוקים מצות ומשפטים שבה¹⁹⁸. ושמעתי שמסתייעין מכאן מדקא מקשה הא מורידין עושין, ומשמע להו דבין מתפילין בין מספר תורה מקשה דאלמא ספר תורה נמי לא בעי שירטוט.

¹⁹⁶ הנה המכריע כתב בשם ר"ת דגם תפילין טעונים שירטוט מד' רוחות ולא סגי בשירטוט עליון, ולפי"ז נמצא דברייתא דמסרגלין אינו דין במסויים בס"ת, וכע"ז נראה גם מהתוס' במנחות דנקטו דגם ברייתא דמסרגלין אינו אלא על שירטוט העליון וא"כ היינו דינא דר"י ואינו דין במסויים בס"ת, אמנם מהתוס' בגיטין נראה דהאי דינא דשירטוט מד' רוחות לא נאמר רק בס"ת ולא בתו"מ.

אלא דא"ל לומר כן בדעת המכריע, שהרי בהמשך דבריו מפורש דינא דר"י אינו אלא שירטוט העליון, וא"כ בהכרח דברייתא דמסרגלין מד' רוחות דין מחודש הוא בס"ת דטעון שירטוט מד' רוחות, וצ"ע דא"כ מנליה למכריע להשוות דין תפילין לס"ת להצריך סירגול מד' רוחות, ואולי י"ל ע"פ מה שייסד לן מרן הגרי"ז בהל' תפילין דהילכתא דתפילין הוא שיהיו פרשיות האלו שבתורה בתפילין, [ואין חפצא דפרשיות תפילין, עיי"ש שחילק בדמזוזה אינו כן], ולכך דין הפרשיות דתפילין וצורתן לענין תגין ופרשה פתוחה וסתומה הוא כמו בס"ת, ולפי"ז י"ל דה"ה לענין שירטוט דינא שווה, ואם מצינו בכתובה של ס"ת דטעונה שירטוט מד' רוחות ה"ה דבתפילין בעינן שירטוט מד' רוחות, וצ"ע.

¹⁹⁷ דהיינו דמכל זה נראה שהוא דין במסויים במזוזה ולא בכל כתבי הקודש.

¹⁹⁸ לא נתברר לי כוונת המכריע בזה, דמסדר הדברים נראה שהמכריע הביא את דברי ר' עמרם גאון ומשווה אותם עם דעת הערוך ור"ת, אלא דצ"ע היכן ראה בדברי ר"ע גאון כר"ת, ואדרבה מלשונו של ר"ע גאון "כאמיתה של תורה בעיקר של תורה כאמת שלה, כגון חוקים מצות ומשפטים שבה", היה נראה דקאי על כל התורה שיש בה חוקים ומשפטים, ולא ידעתי ליישב הענין, ואולי המכריע מפרש דבריו של ר"ע גאון ד"כאמיתה של תורה" לא קאי על עצם התורה שהיא טעונה שירטוט, אלא על החוקים ומשפטים שבה דהיינו על ההלכה למשה מסיני דמזוזה צריכה שירטוט, ואמרו מגילה צריכה שירטוט כמו ההלכה למשה מסיני שמזוזה צריכה שירטוט, וצריך עוד לעיון בזה.

לקריאה עבידא דמיהא לתפילין, ומאן דאמר בעיא שירטוט מפני שאינה נקמט' כתפילין²⁰⁰.

ואע"ג דאמרינן דתפילין לא בעי שירטוט הני מילי בין השיטין אבל מארבעה רוחותיהן בעי שירטוט, דגרסינן בירושלמי בפרק א' דמגילה בהלכה (ט') אין בין ספרים, הלכה למשה מסיני שיהו כותבין בעורות וכותבן בדיו ומסרגלין בקנה וכורכין בשיער וטולין במטלית ודובקין בדבק ותופרין בגידין. מסרגלין בקנה הוא השירטוט של ארבע רוחותיהן, וטולין במטלית הוא מה שכתב רבינו האי גאון זצוק"ל שאחר שכתב התפילין על הקלף כורכין בדוכסוסטוס ומכניסין בבתים.

פסקי רי"ד הל' מזוזה

ומקשה הא מורידין עושין והא בעיא שירטוט, דאמר רב מניומי בר חילקיה אמר רב חמא בר גוריא אמר רב כל מזוזה שאינה משורטטת פסולה, ורב מנימין בר חלקיה ידיה אמר שירטוט מזוזה הלכה למשה מסיני, פירוש תפילין לא בעי שירטוט. תנאי היא, דתניא ר' ירמיה אומר משום רבינו תפילין ומזוזות נכתבין שלא מן הכתב ואין צריכות שרטוט. ומסיק תלמ', והילכתא תפילין לא בעי שירטוט ומזוזה בעיא שירטוט, ואידי ואידי נכתבין שלא מן הכתב מאי טעמא מיגרס גריסן, וכל שכן ספר תורה דבעיא שירטוט.

אמר רב יהודה אמר שמואל כתבה איגרת פסולה. פירוש בלא שירטוט, ולא דיקדק בחסירות ויתירות, וגם לא הניח לה ריוח איגרת בעלמא פסולה, מאי טעמא אתיא כתיבה כתיבה מספר תורה, כתיב הכא וכתבתם וכתב בספר תורה וכתב לו את משנה התורה הזאת.

אור זרוע הל' תפילין סי' תקמ"ג

כיוצא בו ספר תורה שבלה ותפילין שבלו אין עושין מהן מזוזה, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה, עד הא מורידין

²⁰⁰ הנה בגמ' אמרו דמה שמזוזה צריכה שירטוט הוא הלכה למשה מסיני וצ"ע דמשמעות דברי המכריע הוא דמה שמזוזה צריכה שירטוט הוא סברא כיון שאינה נקמעת כתפילין, וצ"ל דההלכה לא נאמרה במסויים למזוזה אלא לס"ת [והוא כמבואר במסכת סופרים (פ"א הל"א)], אלא דממילא כל דדמי לס"ת נלמד ממנה ובזה נחלקו אי מזוזה דמיה או לא דמיה לס"ת, שאינה עומדת לקריאה כס"ת, או דילמא כיון שאינה נקמעת כתפילין ושייך בה קריאה נכללת היא בהילכתא דס"ת דבעיא שירטוט, [וע"ע מש"כ להלן (ע"ד הרמב"ן בגיטין)].

וכע"ז נראה גם בדעת רש"י בהמשך הסוגיא שתלה להילכתא דשירטוט בשם "ספר" ומזוזה טעונה שירטוט מגז"ש ד"כתיבה" "כתיבה", וקשה הרי בגמ' אמרו דמזוזה טעונה שירטוט מהלכה למשה מסיני, וכבר עמדו בזה התוס' כאן בד"ה "כתבה אגרת", ובדעת רש"י צ"ל דההילכתא נאמרה ד"ספר" טעון שירטוט, והגז"ש אתי לאשמועינן דלמזוזה דין "ספר" וממילא בעיא שירטוט.

ואינו נראה לי כל זה הדוחק שנדחקין לפרש הא דאמרינן שלש אין כותבים בשירטוט דמארבע רוחות קאמר, ואמתה של תורה לפרש על מזוזה דוקא, דאי משום האי דאמרינן הא מורידין עושין, לאו אספר תורה נמי קאי אלא אתפילין קאי בלחוד דלא בעי שירטוט, אבל ספר תורה הכי נמי דבעי שירטוט כדמוכח בכמה דוכת', וגם פירש המורה הא מורידין עושין והא מזוזה בעיא שירטוט כדמפרש לקמן ובתפילין לא אשכחן דבעי שירטוט, אלמא מתפילין בלחוד מקשה, ואין אנו צריכין לכל זה הדוחק, ועוד שנוכל להביא ראיה בפירוש דספר תורה בעי שירטוט, דגרסינן בירושלמי בהלכתא קמייטא דמגילה (הל"א) רבי חלבו בשם רבי אלעזר נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור הרי היא כאמיתה של תורה, מה היא צריכה שירטוט אף זו צריכה שירטוט, אלמא לא על מזוזה בלחוד קאמר אלא על כל התורה שנקראת אמת, ובעבור זה אמר כאמיתה של תורה שדומה אמיתה של מגילה לאמיתה של תורה.

ובריש פרק כל כתבי (שבת קטו): אמרינן דכתבי הקדש שהיו כתובים בסם ובסיקרא בקומוס ובנקנתום יש להם קדושה ומצילים אותם מפני הדליקה, דתניא אין בין ספרים למגילה אלא שהספרים נכתבים בכל לשון ומגילה עד שתהא כתובה אשורית על הספר ובדיו, פירוש מדקא מדכר דיו גבי מגילה שמע מינה דספרים לא בעו דיו אלא נכתבים אפילו בסם ובסיקרא בקומוס ובנקנתום, ואם איתא דספר תורה לא בעי שירטוט אמאי לא קתני לה בהך מתניתא עם הנך דאיכא בין ספרים למגילה, אלא שמע מינה שוין הם בדבר הזה שכולם צריכים שירטוט.

ומיצאתי כתוב בתשובות רבינו פלטואי גאון זצוק"ל כך ראינו דכל דבר שהוא קדושה צריך שירטוט, בין מדברי יצחק בין ממתניתא בין מדמר זוטרא בין מדמר עוקבא ורבי אלעזר ואפילו לכתוב פסוק אחד בלא שירטוט, אלא תפילין מה טעם אין צריכים שירטוט מפני שמצויין לקובען ואין צריך לקרות בהם בספרים, אלא מצוה לכורכין ולקומען לכורכין בשערן לתופרן בגידין ונעשין כקמיע ואין רגילין לפותחן ולקרות בהן, לפיכך אין צריכים שרטוט שהשרטוט לא נאמר אלא משום קריאה¹⁹⁹, ולפי דברי הגאון יש לומר דקאי דפליגי במזוזה משום האי טעמא דמאן דסבר דלא בעי שירטוט משום דלאו

¹⁹⁹ וברש"י בסוגיא איתא ז"ל "בתפילין לא אשכחן דבעי שרטוט", עכ"ל, הנה רש"י פירש דהמקור להא דתפילין איצ"ש שירטוט הוא משום דלא אשכחן הילכתא גבי תפילין שיצטרכו שירטוט. ולדברי המכריע יש בזה גם סברא שאין בתפילין את התכלית של שירטוט ולכך אין טעונה שירטוט, [וע"ע בהערה בסמוך].

והא בעי שרטוט, לא מס"ת פריך אלא מתפלין, אבל ס"ת ה"צ דבעיא שרטוט. והא דלא יליף דמגילה צריכה שרטוט מדנקראת ספר, פירש רבינו יצחק ב"ר שמואל זצ"ל משום דאי הוה יליף שצריכה שרטוט משום שנקראת ספר הוה צריך למצוא קולא בשרטוט משום שנקראת אגרת, כדאמר התם נקראת ספר שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה, ונקראת אגרת שאם הטיל בה ג' חוטי גידין כשירה. וה"נ מוכח בירושלמי דמגילה (פ"א הל"א) דמספר [תורה] עצמו יליף כפרש"י, דמסיק התם נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור, מה להלן צריך שרטוט [אף כאן צריך שרטוט], משמע דאיירי בכל התורה כולה דאכולה תורה כתב קרא.

ועוד אמר במסכת סופרים (פ"א הל"א) מסרגלין בקנה וכותבין בדיו, עוד אמר התם כל יריעה שאינה מסורגלת פסולה. מיהו משם אין ראיה דדלמא בשרטוט עליון מיירי דהא אפילו בתפלין בעי כדפרישית. ואמר בויקרא רבה פרשת זאת תהיה (פרשת מצורע פרשה י"ט א') קוצותיו תלתלים זה הסרגול, א"כ משמע דאיירי בסרגול שבין שיטה לשיטה, בלשון ערבי קורין לשרטוט סרגול, מעתה מסקנא והלכה למעשה דתפלין ל"ב שרטוט בין שיטה לשיטה. אבל למעלה משרטוט העליון וכותב למטה כמה שיטין שירצה, ואם החמיר על עצמו ושירטט בין שיטה לשיטה נקרא הדיוט, אבל לא פסל את התפלין בכך.

אבל מורי הרב רבינו שמחה כתב דאם שירטט בין שיטה לשיטה פסול²⁰². והיינו דלא משני בהקומץ במשורטטין דהכי גמיר דפסל אם שירטט בין שיטה לשיטה, דלא שייך בזה לומר אם החמיר ע"ע נקרא הדיוט, דההיא מיירי בירושלמי פ"ב דברכות (הל"ט) גבי חתן דפטור מק"ש לילה הראשון ואם קרא מחזי כיוהרא ולכך נקרא הדיוט, אבל בפטורין כה"ג לא איירי. וס"ת ודאי בעיא שרטוט בין כל שיטה ושיטה, וכל יריעה שאינה משורטטת בין כל יריעה ויריעה²⁰³ פסולה.

ובשירטוט עצמו נסתפק מורי הר"ר שמחה במה צריך לשרטט²⁰⁴, אם אנו מקפידים בשרטוט המתקיים וניכר לעולם שישורט בברזל,

עושין הא בעינן שרטוט, דאמר רב מנימין בר חלקיה אמר רב חמא בר גוריא אמר רב כל מזוזה שאינה משורטטת פסולה... וקשה דבפ"ק דגיטין א"ר יצחק שתים כותבין, פירוש בלא שרטוט, שלש אין כותבין, במתניתא תני שלש כותבין וארבעה אין כותבין, ופסק בה"ג כר' יצחק אע"ג דפליג אמתני' דידוע היה שאינו עיקר. מ"מ הא למדת דאפילו שלש תיבות מן הפסוק אסור לכתוב בלא שרטוט, א"כ היכי שרינן לכתוב תפלין בלא שרטוט. ואומר ר"ת זצ"ל דהא דפסקינן דתפלין לא בעו שרטוט היינו בין שיטה לשיטה, אבל למעלה משרטוט וכותב למטה כמה שיטות שירצה.

ועוד אומר ר"ת זצ"ל דאפילו אם באים להחמיר על עצמו ולשרטט בס"ת ובתפלין בין שיטה לשיטה אינו רשאי, כדאמר בירושלמי פ"ק דשבת (הל"ב) כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, ובסדר רב עמרם מיייתי לה. והיינו דלא (שאני) [משני] הכא במשורטטין, כגון שהחמיר על עצמו ושירטט בין שיטה לשיטה בס"ת ובתפלין, מעתה ס"ת ותפלין לא בעו שרטוט, ואפילו אם בא להחמיר ולשרטט אינו רשאי.

וקשה דאמר ספ"ק דמגילה (טז:): דברי שלום ואמת, א"ר תנחום אמר ר' יוסי וא"ל א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן מלמד שצריכה שרטוט כאמיתה של תורה, ופרש"י אמיתה של תורה ס"ת ממש, הא למדת דס"ת בעי שרטוט. מיהו קשה להאי פי' דאמר ס"ת בעי שרטוט א"כ תיפוק מגילה צריכה מדנקראת ספר, כדאמר בפרק הקורא את המגילה למפרע (יט:): א"ר חלבו א"ר חמא בר גוריא אמר רב מגילה נקראת ספר ונקראת אגרת, נקראת ספר שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה. אלא מדיליף מדברי שלום ואמת ש"מ דס"ת לא בעיא שרטוט, וההיא כאמיתה של תורה מפרש ר"ת היינו מזוזה כדפסקינן הלכתא דבעינן שרטוט, וקרי לה אמיתה של תורה על שם שיש בה מלכות שמים, אבל ס"ת ממש לא בעיא שרטוט.

ודבר זה תמוה שתהא מזוזה חמורה מס"ת²⁰¹, אלא ודאי נראה הלכה למעשה דס"ת בעי שרטוט. וההיא דפריך הא מורידין עושין

²⁰¹ צ"ע דהא קמן דתפילין נמי חמירי ממזוזה ומ"מ תפילין לית מאן דפליג דלא בעיא שרטוט ומזוזה בעיא שרטוט, ואולי נחית האור זרוע לסברת ר' פלסואי גאון (הביאו המכריע לעיל מינה בסמוך) דתפילין שהם מחופין אין שייך בהו שרטוט דאינם עומדין לקריאה כלל "שהשירטוט לא נאמר אלא משום קריאה", ובמזוזה שייך קריאה שאינם מחופין כתפילין וכמו שכתב ר' פלסואי גאון הנ"ל, ולכך שייך בהו שרטוט ועל זה כתב האור זרוע שלא מסתבר דתורה החמורה ממזוזה לא תיבעי שרטוט, ויל"ע אי כוונתו דכיון דס"ת עומד יותר לקריאה ממזוזה לכן אין מסתבר שנקל בדין שרטוט בס"ת יותר מבמזוזה. ומלשון האו"ז נראה יותר דבחומו וקל מצד קדושת הס"ת אתי, דלא מסתבר דס"ת שקדושתו חמורה נקל בו שלא יצטרך תיקון דשירטוט ומזוזה שקדושתה קלה טעון תיקון דשירטוט. ומ"מ צריך לסברת ר' פלסואי גאון הנ"ל דמה"ט לא קשה מתפילין, וכנ"ל, ודו"ק.

²⁰² עיין בדברי ר"ת בספר הישר ובדברי בעל העיטור (הו"ד לעיל). [ובמה שכתבנו ע"ד שם].

²⁰³ איני יודע באיזה שירטוט איירי האו"ז, ואולי קאי על השירטוט מן הצד שתוחם את הדף, וצ"ע מנלן שבלא שירטוט זה פסול, ועוד שהאו"ז כתב "בין יריעה ליריעה" משמע דקאי בשירטוט שמבדיל בין יריעה ליריעה ולא בין דף לדף וזה ודאי צ"ע דלא מצינו שום שירטוט בין יריעה ליריעה [ואולי י"מ לדחוק בזה וצ"ע].

²⁰⁴ הו"ד במרדכי (רמז תתקס"א), ועיין לעיל (ע"ד ספה"ת) שהארכנו בענין זה.

ספר מצוות קטן מצוה קנג

לקטור תפילין...וצריך לשרטט מארבע רוחות אבל בין שיטה לשיטה אין צריך, ואם עשה כדי לנאותו טוב.

חידושי הרמב"ן מגילה יז.

מה שאמרו דברי שלום ואמת מלמד שצריכה שרטוט כאמיתה של תורה, דהיינו ס"ת ממש כדמפורש בירושלמי (מגילה פ"א הל"א) למה הוצרכנו לכך כיון שנקראת ספר. וי"ל מגילה נקראת ספר ונקראת אגרת ולא ידעין לאיזה דבר הוקשה לספר ולאיזה דבר הוקשה לאגרת, לפיכך הוצרכנו לג"ש שתהא כתיבה שלה כס"ת על הספר בדיו, ועדיין אני אומר שתהא בלא שרטוט כאגרת, שלא הוקשה לס"ת אלא לעיקר כתיבתה, משו"ה אצטריך ואמת ללמד שאף בשרטוט שאינו אלא תיקון כתיבתה, ותפילין אינן צריכין לו, דינה כאמיתה של תורה.

חידושי הרמב"ן גיטין ו:

וכתב ליה בלא שרטוט. פירש ר"ת ז"ל בספר הישר דהיינו שרטוט העליון, שאין ס"ת וכ"ש שאר ספרים צריכים שרטוט אלא שיטה ראשונה, חוץ מן המזוזה שהלכה למשה מסיני שצריכה שרטוט, והיינו בין שיטה לשיטה, ונתן טעם לדבריו, שאם תאמר ס"ת צריך שרטוט בין שיטה לשיטה ואפילו שלש תיבות נמי אין כותבין, אמאי אצטריך הלכה למשה מסיני במזוזה. והא דאמרין במסכת מגילה (טז:) מלמד שצריכה שרטוט כאמתה של תורה, היינו כמזוזה שיש בה מלכות שמים. תדע דהא אמרין התם (יט.) נקראת ספר ונקראת אגרת, נקראת ספר שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה כס"ת, ואי ס"ד ס"ת צריך שרטוט תיפוק לי שרטוט מהתם משום שנקראת ספר ולמה לי דברי שלום ואמת, עוד הביא ראיה מדאמרין במנחות (לב:) שתפילין אינן צריכין שרטוט ומי גרעי מכל הספרים, ואם תאמר שהלכה למשה מסיני הוא, הא לא חזינא בגמ' דגמירי הלכה בתפילין כלל, וכי גמירי במזוזה הוא דגמירי שהיא צריכה שרטוט.

אבל רש"י ז"ל פירש שם (טז:) במגילה כאמתה של תורה היינו ס"ת עצמו, וכן משמע בירושלמי (פ"א הל"א) דגרסינן נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור, הרי היא כאמתה של תורה מה זו צריכה שרטוט אף זו צריכה שרטוט, מה זו נתנה להדרש אף זו נתנה להדרש, אם כן קאי אס"ת.

או סגי בשרטוט הנראה לסופר בשעת כתיבה כדי שיהא הכתב שוה, כגון בעופרת אע"פ שנמחקת השריטה לאחר זמן, או אם רוצה לשרטט בסיקרא או בצבע אחר המתקיים כל ימי שהכתב מתקיים. מיהו שרטוט משמע לשון גומא וחרץ, וממה שאמר בויקרא רבה (שם) קווצותיו תלתלים זה הסרגול, הוה משמע שצריך שרטוט המתקיים הנראה כעין תלתלים. ובה"ג בענין חליצה כתב הלכה כרבי יצחק דאמר שתים כותבין שלש אין כותבין ואי שירטט ליה בדיוטא לאו כלום.

ספר מצוות גדול עשין ס"י בה

גרסינן בפרק הקומץ רבה (לב:) ובפרק שני דמגילה (יח:) הלכה למשה מסיני מזוזה צריכה שרטוט ותפילין אין צריכין שרטוט, ונכתבות שלא מן הכתב מפני שהכל בקיאים בהם בעל פה, ופירש ר"ת דתפילין אין צריכין שרטוט זהו בין שיטה לשיטה, אבל שיטה אחת למעלה או שמה אפילו מארבע רוחות צריך לשרטט, שהרי בה"ג פסק כרבי יצחק דאמר בפ"ק דגיטין (ו:) שתי תיבות מן המקרא כותב בלא שרטוט שלשה אין כותבין, אבל מזוזה צריך לשרטט בין שיטה לשיטה. וגרסינן בפ"ק דמגילה (טז:) דברי שלום ואמת מלמד שצריכה שרטוט כאמיתה של תורה, פירש רבינו יעקב דהיינו מזוזה שיש בפרשה ראשונה אמיתות מלכות שמים, אבל רבינו שלמה פירש דהיינו ס"ת.

ורבינו יעקב אומר לא מצינו חומר בספר תורה יותר מבתפילין לענין שרטוט, ולא עוד אלא שהמשרטט נקרא הדיוט מאחר שפטורין, כדאמר בירושלמי פ"ק דשבת (הל"ב) ובפרק היה קורא (ברכות פ"ב הל"ט) רב יצחק הוה קאכיל ושמע קול צלותא קם לצלווי, אמר ליה רבי מישן לא כך אלפן רבי אם התחילו אין מפסיקין, וכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. אפס אם אין הסופר יכול לכונן כתיבתו אלא אם כן ישרטט בין שיטה לשיטה, מותר לשרטט משום זה א - לי ואנוהו.

ורבינו יצחק מפרש [ד] כאמיתה של תורה דהיינו כס"ת כפירוש רש"י, וכן מוכיח בירושלמי (מגילה פ"א הל"א) דקאמר נאמר כאן (אסתר פ"ט פ"ל) דברי שלום ואמת ונאמר להלן (משלי פכ"ג פכ"ג) אמת קנה ואל תמכור, מה להלן צריכה שרטוט אף מגילה כן ואמת קנה נאמר על התורה.

תניא במסכת סופרים (פ"א ה"א) מסרגלין בקנה, ופירש רבינו [יצחק ברבי] שמואל לאו לאפוקי סכין קאמר, אלא לאפוקי עופרת וכיוצא בו שהשרטוט על ידי צבע.

ותפילין שאינן צריכים שרטוט, אפשר לי לומר מדאמר רחמנא במזוזה צריכה מכלל דתפילין לא צריכי, וא"ת א"כ לימא רחמנא הלכה בתפילין, יש לי להשיב אם נאמרה הלכה בתפילין שלא יהו צריכין שרטוט הייתי אומר ק"ו למזוזה שקדושתה קלה מהן, לפיכך נאמרה הלכה במזוזה שצריכה מכלל דתפילין אינן צריכין, שאם תאמר ק"ו לתפילין שקדושתן חמורה מן המזוזה, א"כ לשתוק רחמנא מהלכה של מזוזה לגמרי והכל היו בכלל שרטוט, שסרגול תורה שבכתב הלל"מ הוא כדאמרין במסכת מגילה ירושלמי (פ"א ה"ט), מדאיצטריך למימר הלכה במזוזה ש"מ שתפילין אינן צריכין שרטוט.

עוד אפשר לומר שתפילין ומזוזה כיון שלא ניתנו לקרות בהן מן הדין אינן צריכין שרטוט, שאין שרטוט אלא בס"ת ושאר ספרים שניתנו לקרות בהם כדי שלא יתערבו השיטות וירוף קורא בהם, ואתיא הלל"מ והצריכה שרטוט למזוזה, אבל תפילין בדין הם עומדין ואינן צריכין שרטוט כלל שלא ניתנו לקרות בהם אלא מחויין וטמונין הן בעורן ותפורים בגדין שא"ל לקרות בהם כלל.

ובתשובת הגאונים מצאתי תשובה כטעם הזה לרב נטרונאי גאון ז"ל כך ראינו דכל דבר שהוא משום קדושה צריך שרטוט, ואסור לכתוב פסוק אחד בלא שרטוט, חוץ מן התפילין מפני שמצותן לכרכן לקמען כקמיע ולא לקרות בהם כל עיקר כספרים²⁰⁵.

²⁰⁵ כע"ז הביא ספר המכריע בשם ר' פלוטאי גאון (הו"ד לעיל), עיי"ש. והנה לפי שיטה זו נראה דמה שמזוזה טעונה שרטוט אינו משום דאיכא הילכתא במסויים במזוזה שטעונה שרטוט, אלא ההילכתא נאמרה בס"ת ובכל דבר העומד לקריאה, ומאן דמצריך שרטוט במזוזה ס"ל דנכללת בהאי הילכתא, כיון שאינה נקמעת כתפילין ושייך בה קריאה. אבל מדברי הרמב"ן לעיל מינה נראה קצת שינוי בזה, דבאמת גם מזוזה אינה נכללת בהילכתא דס"ת דסוכ"ס אינה עומדת לקריאה, ולכך צריך הלכה מחודשת למזוזה שטעונה שרטוט, ותפילין כיון דלא אשכחן הילכתא גביה אינו טעון שרטוט, וכן משמעות דברי רש"י דמה שתפילין אינם טעונים שרטוט הוא משום "דלא אשכחן דבעי שרטוט".

אלא דאפשר דהכל ענין אחד הוא וכמשמעות דברי הרמב"ן דדבריו שווין לדברי ר' נטרונאי גאון, דהנה אם נימא דאין חילוק בין תפילין למזוזה ששניהם אינם נכללים בהילכתא דס"ת כיון שאינם נקראים, ומה שמזוזה טעונה שרטוט הוא משום דניתנה הלכה במסויים למזוזה שטעונה שרטוט, קשה אמאי לא נילף תפילין ממזוזה, דנהי שאי אפשר ללמוד תפילין מס"ת כיון שאינם עומדים לקריאה, אכתי מצינו למילף ממזוזה שצריכין שרטוט, שהרי מזוזה גם כן אינה עומדת לקריאה ומ"מ טעונה שרטוט, ועוד דא"כ אין צריך הלכה בס"ת שטעון שרטוט דמצינו למילף ס"ת מההילכתא האמורה במזוזה שטעונה שרטוט וכ"ס ס"ת ותפילין שקדושתן חמורה ממזוזה. ובהכרח דאין ההלכה במזוזה הלכה מחודשת דמזוזה טעונה שרטוט, אלא ההלכה במזוזה היא זה גופא שגם היא נכללת בהילכתא האמורה גבי ס"ת, דגם היא אע"פ שאינה עומדת לקריאה מ"מ כיון שאינה נקמעת כתפילין ושייך בה קריאה טעונה שרטוט ככל דברים הנקראים, ולכך תפילין שהן נקמעין אי אפשר להו למילף ממזוזה כיון שאין בהן קריאה כלל. [ע"ע במש"כ לעיל (ע"ד ספר המכריע) בענין זה].

ומה שהוקשה לו לר"ת ז"ל אמאי צריך דברי שלום ואמת במגילה שהרי נקראת ספר, כיון שנקראת אגרת הו"א שאינה צריכה שרטוט ומה שנקראת ספר להלכתיה אתא שאם תפרה בפשתן פסולה ולא לשאר מילי, לפיכך הוצרך לכתוב דברי שלום ואמת שהחזירה לכלל ספר לגמרי להצריכה שרטוט וה"ה לעבוד ולכתיבה אשורית ובדיו, ושמה לא הוצרך אלא לשרטוט שהייתי אומר כיון שנקראת אגרת אינה צריכה שרטוט שבכך היא דומה לאגרת יותר משאר הדברים, והתם במסכת מגילה ירושלמי (פ"א הל"ט) גרסינן הלכה למשה מסיני שיהיו כותבין בעורות בדיו מסורגל, פירוש משורטט בין שיטה לשיטה דהיינו לשון סרגול בכל מקום, ובבראשית רבה (פכ"ד) זה ספר תולדות אדם אף סרגול הספר אדם הראשון למד, ואשכחית התם בספר ויקרא (פי"ט) קווצותיו תלתלים זה הסרגול, שחורות כעורב אלו השיטות, והיינו סרגול כל שיטה ושיטה שהן עשויות תלתלים.

והורו מקצת חכמי הצרפתים ז"ל דכי אמרינן דשלש אין כותבין ה"מ כי ההוא דאמרן הם קיימו בעצמם ויתנו הילד בזונה דקרא גופיה מייתי, א"נ כגון דאמרי בתלמוד שנאמר, אבל במקום שכותב אגרות הרשות ומדבר בלשון נקיה ונקיט לישנא דקרא אין צריך שרטוט, שאין זה קדוש שלא נתכוון לפסוק אלא ללשון צח, ובירושלמי לא משמע הכי דגרסינן בפרק בני העיר (מגילה פ"ג הל"ב) שלח ר' אבהו וכתב לון הרי פייסנו לשלשה ליטורין וכו' אבל תמר תמרורית בתמרוריה היא עומדת ובקשוה למתקה ולשוא צרף צרף, ר' מנא משלח כתב לר' הושעיה בר שימי ראשיתך מצער מאד תשגא אחרינתך, משמע דאפלו בכה"ג אינו רשאי לכתוב פסוק בלא שרטוט, וראינו שנהגו מקצת העם לכתוב פסוקים שלא בשרטוט, ואפילו בתלמוד, וסבורים לומר שלפרש הפסוק או להלכותיו מותר, וטועים הם דהא דר' אביתר דומיא דהלכותיו הוא, ואמרינן נמי ביבמות (קו:): ואקרינוה מאי דכתיב בספר אורייתא דמשה מאן יבמי וגו', ואמרינן מר זוטרא משרטט וכתוב להו, וכן הדין נותן דלמה יהא מותר אם צריך לו ישרטט ויכתוב.

אבל נראה לי שכתובה זו שאינה אשורית מותר לכתוב בלא שרטוט, שלא אמרו אלא כגון ס"ת ונביאים וכתובים שכתובתן אשורית, אבל כתיבה זו ודאי מותר שאינה כתיבה כלל ולא הוכשרה בכל ספרי הקדש, ועל דא אנא סמיך למיכתב בכתיבה זו בלא שרטוט, וכן עמא דבר.

ספר שבולי הלקט ענין תפילין

[שימוש תפילין ועשייתן]

עוד זה מפיו²⁰⁶ שאמר משם ר' יעקב זצ"ל דכי היכי דאמרינן [דמזוזה] הלכה למשה מסיני דצריכה שירטוט, הכי נמי אמרינן דתפילין הלכה למשה מסיני דאינן צריכין שירטוט, ואם שירטוט פסולין²⁰⁷. והביא ראיה מהא דאמרינן במנחות (לב.) ספר תורה ותפילין שבלו אין עושין מהן מזוזה שמעלין בקודש ואין מורדין, ומקשה התם (בע"ב) מאי איריא משום דמעלין בקודש ואין מורדין תיפוק ליה דתפילין אינן צריכין שירטוט ומזוזה צריכה שירטוט וכו', ואם תאמר דתפילין אם שירטוטן כשירין הוה ליה לתרוצי בששירטוטן, אלא ש"מ דאסור לשירטוטן.

פסקי ריא"ז הל' מזוזה וספר תורה

(לד*). **מזוזה** צריכה שירטוט, וכל מזוזה שאינה משורטטת פסולה, וכל שכן ספר תורה שצריך שירטוט כמו שביאר מז"ה. ואפילו שלש תיבות אין כותבין מכתבי הקודש בלא שירטוט, אבל שתים כותבין כמו שמבואר בגטין בפרק הניזקין.

חידושי הרשב"א גיטין ו:

...**זו** **שאמר** דג' אין כותבין בלא שירטוט היינו שטה ראשונה אבל א"צ לשרטט כל שטה ושטה, והיינו דאמרינן בפ"ב דמגלה (יח): התפילין אין צריכין שירטוט, שאם אתה אומר שאין כותבין לעולם שלש תיבות בלא שירטוט וצריך לשרטט בין כל שטה ושטה א"כ תפילין מי גריעי משתים ושלש תיבות שאין כותבין בלא שירטוט, ואפילו להחמיר ולשרטט בין כל שטה ושטה בתפילין א"צ, ואם עשה נקרא הדיוט כדאמרינן עלה בירושלמי במסכת שבת פרק במה מדליקין²⁰⁸ כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, ואמרינן נמי במנחות פרק הקומץ רבה (לב.): תפילין אין צריכין שירטוט, ופריך עלה מהא דתניא ס"ת שבלה ותפילין שבלו אין עושין מהם מזוזה לפי שאין מורדין מקדושה חמורה לקדושה קלה, הא מורדין עושין והא מזוזה בעיא שירטוט, ומשני תנאי היא, ואם איתא לישני ליה הב"ע במשורטטין, אלמא משמע דאין רגילין כלל לשרטט לא ס"ת ולא תפילין משום דנקרא הדיוט.

²⁰⁶ ר' אביגדור.

²⁰⁷ כן דעת בעל העיטור (הו"ד לעיל) ור' שמחה (הו"ד באו"ז לעיל), עיין לעיל (ע"ד ר"ת בספר הישר, וע"ד בהע"ט הנ"ל) שהארכנו בענין זה.

²⁰⁸ מימרא זו נמצאת שם בירושלמי בפ"א הל"ב, וכן הובא בכל הראשונים.

והא דאמרינן במגלה (טז): דמגלה צריכה שירטוט כאמתה של תורה, לאו היינו ספר תורה אלא כמזוזה, וקורא אותה אמתה של תורה לפי שיש בה מלכות שמים, והיא צריכה שירטוט כדאיתא בהקומץ רבה וכן פרש' ר"ח ז"ל. ותדע מדדיקין לה בירושלמי (מגילה פ"א הל"א) מדנאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור, ואם איתא הו"ל למודרש מדנקראת ספר כדרשינן התם (יח): מגילה נקראת ספר שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה, אלמא ס"ת אינה צריכה שירטוט, אלא אמתה של תורה היינו מזוזה כדכתבין.

אבל רש"י ז"ל פירש כאמתה של תורה כס"ת, וכדמשמע בירושלמי דגרסינן התם נאמר כאן אמת קנה ואל תמכור ונאמר התם דברי שלום ואמת, מה להלן נתנה לידרש אף כאן נתנה לידרש, ומדקאמר נתנה לידרש משמע כל התורה כולה קאמר, והא דלא דרש לה מדנקראת ספר, דא"כ היה לו להקל בשירטוטה מדנקראת אגרת, וכדאמר התם נקראת ספר שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה ונקראת אגרת שאם הטיל בה ג' גידין כשירה.

ובדאי ס"ת צריכה שירטוט בין כל שטה ושטה, ותדע דהא תניא בריש מסכת סופרים (פ"א הל"א) הלכה מסרגלין בקנה וכותבין בדיו, וקתני נמי התם ואינו רשאי לכתוב א"כ סרגל, יריעה שאינה מסורגלת פסולה, ולא שירטוט העליון בלבד קאמר דא"כ מאי איריא ס"ת אפילו כל ג' תיבות צריכין שירטוט.

וא"ת א"כ אמאי איצטריך הלכה לרבוויי מזוזה לשירטוט הא מסתמא צריכה שירטוט דלא גריעא משלש תיבות, איכא למימר לגלויי אתפילין דאין צריכין שירטוט. וא"ת א"כ לא היה הדבר צריך לומר דמזוזה צריכה שירטוט אלא אדרבה היה צריך למעט תפילין משירטוט, איכא למימר אלו מיעט תפילין היה במשמע דכ"ש מזוזה דקילא, משום הכי ריבה את המזוזה לשירטוט וממילא מדאצטריך הלכה לרבות את המזוזה שמעינן לתפילין שאינן צריכין, שאם אתה אומר ק"ו לתפילין שקדושתן חמורה מן המזוזה, א"כ לישתיק רחמנא מהלכה של מזוזה לגמרי והיו הכל בכלל, שסרגול תורה שבכתב הלכה למשה מסיני הוא כדאיתא במגלה ירושלמי (פ"א הל"ט), כן מצאתי לראשונים ז"ל. ולא ירדתי בקושיא זו לסוף דעתם, שהמזוזה נראה שצריכה שירטוט בכל שטותיה כס"ת משא"כ בתפילין שאין צריכין אלא שטה ראשונה.

חידושי הרשב"א מנחות (מיוחס לו) לב:

והלכתא תפילין לא בעו שירטוט, נראה סברת התוס' דסברי דס"ת נמי לא בעי שירטוט, וקשיא דהא [מורדין] עושין משמע (לדידהו) דקיימא בין לס"ת בין לתפילין. ורש"י פירש דהא דפריך והא בעיא

וא"ת וס"ת מנ"ל דבעינן דקדוק ושרטוט, וי"ל דהלכה היא, או נוכל לומר ולאוכוחי מדכתיב לקוח את ספר התורה הזה ונילף לקיחה לקיחה מולקחתם לכם דלולב דהוי לקיחה דלולב תמה הכא נמי לקיחה תמה שלא יהא חסר באותיותיו וחסר בתקונו דהיינו נמי שרטוט ואותיות יתרות. וא"ת א"כ נוכח ממזוזה עצמה דכתיב בה וכתבתם ונימא כתיבה תמה כדדרש לקמן ונימא שתהיה הכתיבה שלימה ולא שתהא חסרה באותיותיה, וי"ל דמ"מ לא ילפינן שרטוט...

תוספות הרא"ש מגילה טז:

מלמד שצריכה שרטוט כאמתה של תורה. פירש רש"י כספר תורה שצריכה שרטוט, ונראה לי דידעינן דספר תורה לא צריך שרטוט רק למעלה בלבד שהרי פסוק אחד צריך שרטוט כספר תורה, לכך פירש ר"ת כאמתה של תורה דהיינו מזוזה דהוא עיקר האמונה והיראה וקבלת [עול מלכות] שמים. אכן בירושלמי מוכח דאמתה של תורה היינו ספר תורה דהיינו קרא אמת קנה ואל תמכור כדאיתא בפרק קמא דברכות (ה:).

תוספות הרא"ש מסכת סוטה דף יז:

מגלת סוטה שכתבה כאגרת פסולה מ"ט ספר כתיב. פי' אגרת בלא שרטוט, פרש"י בספר אמר רחמנא והלכה למשה מסיני היא שהספרים צריכין שרטוט. וקשה דבמנחות פ' הקומץ רבא משמע דס"ת לא בעי שרטוט, דתניא התם ס"ת שבלה ותפילין שבלו אין עושין מהן מזוזה לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה (והרש"י) [ודייק] התם הא מורידין עושין הא בעיא שרטוט דאמר רב חלקיה אמר רב חמא ב"ר גוריא אמר רב כל מזוזה שאינה משורטטת פסולה, אלמא ס"ת ותפילין לא בעי שרטוט, והא דלא משני במשורטטין, משום דלא היו רגילין לשרטט אותם כיון דלא בעו שרטוט דאמרינן [בירושלמי] בפ"ק דשבת כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. והא דאמרינן בפרק קמא [דמגילה (הלא"א)] דברי שלום ואמת מלמד שצריכין שרטוט כאמתה של תורה, לא כמו שפרש"י כס"ת אלא כמזוזה קאמר שהיא אמתה של תורה שיש בה מלכות שמים ובעיא שרטוט כדאיתא בהקומץ רבה, וכן פר"ח.

ומיהו בירושלמי דמגלה (פ"א הל"א) משמע דבס"ת איירי דקאמר התם נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה מה להלן צריכה שרטוט אף כאן צריכה שרטוט ומה להלן ניתנה לידרש אף כאן [צריכה] [ניתנה] לידרש, ומדקאמר ניתנה לידרש אלמא בכל התורה איירי, ועוד תניא בריש מס' סופרים מסרגלין

שרטוט לא קאי כ"א לתפילין, משמע דס"ת בעי שרטוט. וכן משמע דאל"כ דקיימא פירכא דהא בעיא שרטוט אס"ת ותפילין, ור"ל דמתרוייהו אי אפשר לעשות מזוזה הואיל ולא בעו שרטוט והיא בעיא שרטוט, א"כ כי מיייתי תנאי היא דתניא תפילין ומזוזה אינן צריכין שרטוט היה לכלול עמם ס"ת, וכן נמי כי פסק והלכתא תפילין לא בעי שרטוט היה לו לומר תפילין וס"ת, אלא משמע דלעולם ס"ת בעי שרטוט, ופירכא דהא מורידין לא קיימא אלא אתפילין כדמשמע מפירוש רש"י, וכן משמע כן שקשה להם לפי דעתם [בירושלמי דמגילה] ולא לפי פירש"י דבעי שרטוט דמשום דכתיב ביה ספר, ומה שהקשו א"כ מגילה נמי לבעי מהאי טעמא שנקראת ספר, ז"א קשה דג"כ נקראת אגרת ואין אגרת משורטטת, (ואי ס"ד דנקראת אגרת לגבי שרטוט לכך אצטרי' טעם).

וא"ת כיון דלמסקנא אמרינן תפילין אין צריכין שרטוט ומזוזה בעיא א"כ הדרא קושיא דהא מורידין עושין לדוכתן. וי"ל דנוכל לומר למצוה כדשנינן אקלף ודמזוזה דיעבד כשרה בלא שרטוט, וא"ת א"כ אמאי איקשי תו הך קושיא דהא מורידין גבי שרטוט וכי לא ידע דיכול לשנויי ליה למצוה כדשני גבי קלף, וי"ל דלהכי הקשה אותה בפני עצמה כדי להביא שנויא דגבי שרטוט איכא תנאי דלא בעו לכתחלה כדקאמר משום דדינו דאין צריכין שרטוט, ומ"מ לפי המסקנא דאמר דבעיא ושני קשה דהא מורידין כדשניא גבי קלף למצוה.

אגרת פירש"י בלא שרטוט, מכאן ראייה דפשיטא לן דבס"ת בעינן שרטוט דילף לה מספר, ומ"מ נוכל לדחות דלגבי כתיבה בלא דקדוק מיירי כדפרש"י, וכן נמי משמע דהא משמע לעיל דשרטוט דמזוזה הלכה למשה מסיני. ומ"מ לא קשיא דרב מניומין היה אומר לפרש קבלתו שקבל מרב חמא דבעיא שרטוט, דהלכה היא ולא אסיק אדעתיה טעמא דאתיא כתיבה כתיבה, ודכתי' וכתב לה ספר כריתות). אי נמי משמע דלא גרסינן מס"ת דהנהו קראי לא על ס"ת אכתיב אלא גרסינן מספר, ומ"מ קשיא דבכל הספרים גרסינן מס"ת. ועוד אי מגט או דכתיב זאת זכרון ילפינן מנא לן התם דבעינן שרטוט ודקדוק, אבל אי מס"ת ילפינן פשיטא דבעינן דקדוק כדילפינן לעיל שאם יש בו טעויות יגזז או יתקן. אלא נראה דלעולם ילפינן מס"ת דאף על גב דלא מצינן כתיבה על ס"ת מ"מ מצינו כתיבה על ספר, וא"כ נאמר מה כתיבה דהתם ספר אף כתיבה דמזוזה ספר וכיון דהויא בספר נוכל למילף לה מס"ת, וה"ה דנוכל לומר דספר כריתות ילפינן מס"ת, אבל מ"מ יש לנו לומר יותר דמזוזה ילפינן מס"ת דהוא עיקר מדנילף מספר כריתות דלא ילפינן ליה אלא מס"ת.

תפלין על כל שיטה ושיטה כדאמרינן בירושלמי פרק במה מדליקין כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, וכן משמע בפרק הקומץ רבה דקאמר התם תפלין אין צריכין שרטוט ופריך עלה מהא דתניא ס"ת שבלה ותפלין שבלו אין עושין מהן מזוזה לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה הא מורידין עושין והא מזוזה בעיא שרטוט ומשני תנאי היא ולא משני הכא במאי עסקינן במשורטטין משמע דאין רגילות כלל לשרטוט תפלין והיינו משום דנקרא הדיוט.

ונראה דדוקא מתפלין קא פריך דהנהו לא בעו שרטוט אבל ס"ת בעי שרטוט, וכן תניא בריש מסכת סופרים הלכה מסרגלין בקנה וכותבין בדיו, ועוד קתני התם ואינו רשאי לכתוב אלא א"כ סרגל, יריעה שאינה מסורגלת פסולה, ואמרינן נמי בפ"ק דמגילה דברי שלום ואמת מלמד שצריכה שרטוט כאמיתתה של תורה, ואמרינן נמי בירושלמי נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור מה להלן צריכה שרטוט אף כאן צריכה שרטוט ומה להלן ניתנה לידרש אף כאן ניתנה לידרש, ותפלין נמי אם אינו יכול לכיין וליישר כתיבתו אלא אם כן משרטט על כל שיטה ושיטה צריך לשרטט משום זה אלי ואנוהו ולא שייך כאן פטור מן הדבר ועושהו.

בית הבחירה למאירי מגילה יח:

כבר בארנו בפרק ראשון שהמגלה צריכה שרטוט כאמתה של תורה התבאר בכאן שהמזוזה צריכה שרטוט אבל תפלין אין צריכין שרטוט וקצת המפרשים פירשו הטעם מפני שהתפלין אינן עשויין להגלות אבל מזוזה כבר אמרו עליה שהיא נבדקת אחת בשבוע ויש שבאים על זה מצד טעמים אחרים שאר ספרים אף הם צריכין שרטוט ובמסכת גיטין (ו:) התבאר ששלש תיבות כותבין בלא שרטוט ארבע אין כותבין וי"מ שלש שיטין כותבין ארבע אין כותבין ואין הדברים נראין ויש מי שפסק שם שנים כותבין שלש אין כותבין אחרוני הרבנים כתבו שספר תורה ואין צריך לומר שאר ספרים אין צריכין שרטוט אלא בשיטה ראשונה כדי להדריך שאר השיטין על מתכונתה של ראשונה אבל מזוזה צריכה שרטוט בכל שיטה ושיטה מכח הלכה למשה מסיני שאם תאמר שספר תורה ושאר ספרים צריכין שרטוט מה הוצרכה הלכה למשה מסיני במזוזה ומגלה צריכה שרטוט בכל שיטה ושיטה וזהו כאמתה של תורה ר"ל כמזוזה שיש בה מלכות שמים ועוד שאם כן תפלין מפני מה אין צריכין שרטוט ומי גרעי משאר ספרים ומ"מ רוב מפרשים פירשו כאמתה של תורה כספר תורה עצמה וכן נראה ממה שאמרו בתלמוד המערב בענין מגלה נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור מה זו צריכה שרטוט אף זו צריכה שרטוט וכן הדין והסברה נותנת שכל העשוי לקרות בו יהא צריך שרטוט אבל תפלין שאין עשויין לקרות בהן לא וכן במזוזה מן הדין אלא שהלכת סיני רבתה

בקנה וכותבין בדיו, ועוד קתני התם ואינו רשאי לכתוב אלא אם כן סרגל יריעה שאינה מסורגלת פסולה, ולא מיסתבר לאוקומי בשרטוט העליון או בד' שרטוטין מלמעלה ומלמטה ומן הצדדין ועוד דהכא משמע דכל מידי דמיקרי ספר בעי שרטוט. הילכך נראה דודאי ס"ת בעיא שרטוט, ובפרק הקומץ פריך מתפלין [דתפלין] לא בעו שרטוט משום דמכוסות בעור הבתים ואינם נראים, וכן מזוזה לא הוה בעיא שרטוט משום דאינה נראית אי לאו דיליף לה מג"ש (דאמת אמת). וכן מוכח בסוגיא דהקומץ דקאמר התם והלכתא תפלין לא בעו שרטוט מזוזה בעיא שרטוט א"כ משמע דמעיקרא נמי לא פריך אלא מתפלין.

ונראה לפרש כתבה כאגרת פסולה כהך דמזוזה פרק הקומץ רבה אמר רב יהודה אמר שמואל כתבה אגרת פסולה מ"ט אתיא כתיבה כתיבה מספר ופרש"י שני פירושין בלשון אחד פי' בלא שרטוט והקשה עליו [ר"ת] דהא לעיל מינה קאמר שרטוט של מזוזה הלכה למשה מסיני והכא יליף לה כתיבה כתיבה ונראה לר"ת כלשון אחר שפירש שלא דקדק בחסרות ויתרות כאגרת בעלמא ויליף כתיבה כתיבה מספר דכתיב כתוב זאת זכרון בספר מה ספר בעי דקדוק אף מזוזה בעיא דקדוק, וכן יש לפרש כאן מאי טעמא בספר כתיב כלומר ויליף מכתוב זאת זכרון בספר דבעינן דקדק.

תוספות הרא"ש גיטין ו:

א"ר יצחק שתים כותבין. בה"ג פוסק כר' יצחק אף על גב דפליג אמתניתא יודע היה שאינה עיקר. ור"ת אומר דדוקא כשמתכוין לכתוב הפסוק לדרשא כי הך דהכא אבל כשאדם כותב אגרת שלומים לחבירו וכותב לשון המקרא כדי לכתוב לשון צח מותר לכתוב כמה תיבות בלא שרטוט, וכן כתב ריב"א בשם רבינו אליהו, וקצת משמע בירושלמי בפרק בתרא דמגלה דאסור דקאמר התם מהו למיכתב תרתין תלת מלין מפסוקא ומייתי התם ר' מנא שלח כתב לר' הושעיא ראשיתך מצער היה מאד ישגה אחריתך משמע שלא היה כותב אלא אגרת שלומים ולא לדרשא ואפילו הכי היה מהפך התיבות כדי שלא לכתוב המקרא כסדר, ומיהו מביא שם כמה דברים אחרים שנראה שהיו כותבין לדרשא דקאמר התם מר עוקבא שלח לריש גלותא דהוה דמיד וקאים בזימרינ פי' בשוכבו ובקומו היו מזמרינ לפניו ושלח ליה ישראל אל תשמח כעמים אל גיל, ר' ירמיה שלח כתב לר' יודן לשנא את אוהביך ולאהוב את שונאך.

וא"ת הא אמרינן בהקומץ רבה ובפ"ב דמגלה דתפלין אין צריכין שרטוט והלא אפי' ג' תיבות בעיין שרטוט. ואומר ר"ת דלא בעיא שרטוט בין כל שיטה ושיטה אבל עושה שרטוט אחד למעלה וכותב תחתיו כמה שיטין. ועוד אומר ר"ת דאפילו להחמיר אין לשרטוט

מזוזה לשרטוט הואיל ונבדקת פעמים בשבוע ובמדרש אמרו קווצותיו תלתלים זה הסרגול ובמסכת סופרים הלכה למשה מסיני שיהיו מסרגלין בקנה וקצת רבנים כתבו שכל שאינו ספר שלם לא אמרו בו ג' אין כותבין אלא בכעין אותה שנאמרה בראשון של גיטין בני אדם העולים משם לכאן קיימו בעצמן ויתנו הילד בזונה שעיקר הענין הוא בהבאת המקרא אבל מה שנוהגין לכתוב באגרות דרך צחות אינו צריך שרטוט וכבר כתבנו גם כן בענין זה סברות אחרות לקצת מפרשים בראשון של גיטין...

בית הבחירה למאירי גיטין ו:

במסכת מנחות (לב:) אמרו הלכה למשה מסיני שהמזוזה צריכה שרטוט ומעתה אם כתבה בלא שרטוט פסל וכן התבאר שם שהתפלגין אין צריכין שרטוט מפני שהם מחופים ואין עומדין לקריאה ובספר תורה אם צריכה שרטוט לעכב אם לא לא נתברר ורוב פוסקים סוברים שהיא צריכה שרטוט ואם לא שרטוט פסל בה ואף גדולי המחברים כתבו בה שהלכה למשה מסיני היא כמזוזה אלא שזו לא שמענו אבל מה שמראה לנו ששרטוט ספר תורה מן התורה הוא מה שאמרו במגלה צריכה שרטוט כאמתה של תורה דכתיב דברי שלום ואמת אלא שקצת חכמי צרפת נוטים לומר שספר תורה אין שרטוטה מעכב בה ומה שאמרו כאמתה של תורה פירושו כמזוזה שפרשיותיה יסוד התורה ועיקרה דאם לא כן מה להם ללמוד שרטוט מדברי שלום ואמת והלא אמרו מגלה נקראת ספר ונקראת אגרת נקראת ספר שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה ואם איתה תיפוק לי שרטוט נמי מהתם ואם כן אין שרטוט בספר תורה למצוה או לעכב אלא לנוי ומכל מקום עיקר הדברים באמתה של תורה שעל כל התורה נאמרה וכמו שאמרו בתלמוד המערב (פ"א הל"א) נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור מה זו צריכה שרטוט אף זו כן מה זו ניתנה להדרש אף זו כן אלמא כל התורה צריכה שרטוט ועיקר שרטוט בספר תורה נאמר מפני שנתנה לקרות בה ויש לומר כן אף בכל הכתובים הואיל וניתנו לקרות בהם כדי שלא יתערבו השטות ויתבלבלו הקריאות אבל תפלגין ומזוזות לא ניתנו לקרות בהן ומתוך כך אין עיקר מצות שרטוט אמורה בהם אלא שהמזוזה נתרבת לשרטוט מכח הלכה הואיל ואמרו עליה יומא י"א א' שהיא נבדקת פעמים בשבוע ורואין אותה ובדין היה שלא לכלול בדין שרטוט אלא ספר תורה ותפלגין ומזוזות אלא שהתלמוד מעיד לנו שכל הכתובים בכלל וכמו שאמרו שרטוט וכתב ליה וכו' וכן הדבר ראוי כדי שיהיו כל קריאות שבקדש מסודרות על אפניהם והוסיפו במדות לגדר ולסייג שלא לכתוב ארבע תיבות אלא בשרטוט אף שלא במקומן כגון אלו שכותבים פסוקים לדרשא או באגרותיהם...

ועדיין לא למדנו צורך שרטוט בענין דברים אלו אלא כגון אלו שעיקר כתיבתם הוא במקרא שמביאים או שדורשים וכמו שאמרו בתלמוד תמיד מנלן או שנאמר ומביאין עליהם מקראות עד שמכאן כללו קצת מפרשים שלא נאמר שרטוט אלא במה שנדרש באיזה צרך של למוד... אבל כל שמערבין באגרותיהם קצת מקראות בתוך דבריהם כדי לתבל בהם את הלשון להיותו ערב לשומעים או לרואים לא שמענו אלא שבתלמוד המערב למדנו שאף בזו כן... ומעתה ראוי לתמוה שלא ראינו מי שנזהר בכל אלו. ולקצת רבני צרפת ראינו שפירשו שלא נאמר שרטוט בכך אלא בשיטה עליונה כדי להדריך את כל האחרות על הסדר ונמשכים בה למה שכתבו למעלה שספר תורה אין שרטוט מעכב בה ופירשו ששרטוטין בה שיטה ראשונה לבד אבל בין שיטה לשיטה לא צריך שרטוט אלא במזוזה ומהלכת סיני ולדבריהם אף תפלגין וקמיעין צריכין שרטוט בשיטה ראשונה ומכאן הקלו לדעתם בשטרי הדיוטות ובקמיעין ובבקשות ושאר מיני כתיבות שלא לשרטוט בהם ומכל מקום אף לדבריהם שיטה ראשונה מיהא צריכה שרטוט אלא שדברים אלו לדברי הכל לא נאמרו אלא בשנכתבו בכתב אשור אבל שאר כתיבות הואיל ואינה כתיבה כלל ואין ספרי הקדש כתובים בה כותבין בה בלא שרטוט כלל ויש בזו סברא אחרת לומר שכל שנכתב במקומו על הסדר ובשלמות אינו צריך שרטוט חוץ ממזוזה ומגלה מזוזה מכח הלכה ומגלה שצריכה חזק אבל כל שהוא מעתיק המקרא ממקומו וכותבו שלא על הסדר וכן כותב מגלה לתינוק להתלמד בה הואיל ואין קדושתם חשובה בעצמה אין צריכים שרטוט והדברים זרים ויש נוהגים לעשות נקדות על המקרא כשהם כותבין אותו בלא שרטוט לרמז שרטוט ואינו כלום:

ולדברי הכל למדת שהתפלגין אין צריכין שרטוט וחכמי צרפת הפריזו בהם על המדות לומר שאם שרטוט נקרא הדיוט וממה שאמרו כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט ר"ל שכל העולם פטורין ואין בו סרך מצוה או מדה הגונה או צד מוסר והביאו סעד לדבריהם ממה שאמרו במנחות תפלגין שבלו אין עושין מהן מזוזה שאין מורדין מקדשה חשובה לקדשה קלה והקשה טעמא דאין מורדין וכו' הא לאו האי טעמא עושין והא מזוזה בעיא שרטוט ואוקמה כתנאי ואם איתא לוקמה בדברי הכל ובתפלגין ששירטטן אלא שמע מינה שאע"פ שאין השרטוט פוסל שלא אמרו אלא שאין צריכין שרטוט מכל מקום נקרא הדיוט ואין הדברים נראין שלא רצה להעמידה במה שאין הרגילות לעשותו שסתם בני אדם הואיל ואין התפלגין צריכין שרטוט אין מדקדקין לשרטוט בהם כדי לנאותן הואיל והן מחופין ומכל מקום כל ששרטט בהם מכין הוא לנוי ותבא עליו ברכה:

קרית ספר (למאירי) מאמר א חלק ג

לענין שרטוט העור שנינו במס' מנחות פרק הקומץ ובשני של מגילה הלכה למשה מסיני מזוזה צריכה שרטוט אבל תפילין אין צריכין שרטוט וטעם צרך השרטוט כדי לישר הכתב, ותפילין מיהא הואיל ומחופין בעור ואין נראים לעין אינם צריכים שרטוט, ואעפ"י שהמזוזה אף היא אינה נראית לכל אינה דומה לתפילין שהרי אין בה הסגר אלא שמונחת בתוך שפופרת ואין חובה לסתום חור מזוזת הפתח אלא שנהגו כן שלא תהא יד הכל מצוייה למשמש בה, אבל תפילין מחופין בקלף אחד. ואח"כ בתוך עור הבתים ואח"כ תופרין אותן יפה שאף תפירתן חובה, ומתוך כך אין צריכין שרטוט.

ובס"ת לא נתברר בהדיא בתלמוד אם צריכה שרטוט אם לא אבל הידים מוכיחות שהוא קל וחומר אם מזוזה צריכה שרטוט כל התורה לא כל שכן, ועוד שאף במזוזה לא הוצרכו להודיע שצריכה שרטוט [י' א'] אלא שהיה עולה על הדעת לומר שאינה צריכה שרטוט מתוך שאינה עשויה לקרות בה, אבל תורה שעשויה לקרות בו אצ"ל שצריכה שרטוט, ואף במדרש אמרו קוצותיו תלתלים זה הסירוג, וודאי לא נאמר דבר זה על המזוזה לבד אלא על כל התורה כלה. ומתוך כך הדבר ברור שצריכה שרטוט ושם לא שרטט פסל. ואף במס' מגילה אמרו מגילה צריכה שרטוט כאמתה של תורה, ופרשו בה גדולי הרבנים כתורה עצמה. וכמו שאמרו עליה בתלמוד המערב (פ"א הל"א) נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור מה זו צריכה שרטוט אף זו כן. וכן מה זו ניתנה לידרש אף זו כן, אלמא ס"ת צריכה שרטוט. ואף במס' סופרים אמרו והלכה למשה מסיני שמסרגלים בקנה וכל המשנה מוכחת שעל ס"ת נאמר. ומעתה בואו ונצווה על האחרוני הרבנים שכתבו שאין שרטוט לס"ת בלא לעכב, אלא לנוי בעלמא. ופירשו במ"ש במס' מגילה כאמתה של תורה כמזוזה עצמה שפרשיותה יסוד התורה ועיקרה ולא עוד אלא שמביאין ראיה ממקום שבאנו והוא שם התורה צריכה שרטוט מה הוצרכנו ללמדה מג"ש של אמת אמת, היה להם לומר מפני שנקראת ספר, ויש לה דין ס"ת. ולדעתי אין זה כלום שאין מלת ספר מחייבת כלום אלא אם כן בגוף העור או הכתיבה. אבל השרטוט אין ענין ספר מוכיח בו כלום שכל שהעור ראוי או הכתיבה ראויה ספר מקרי הן בשרטוט הן שלא בשרטוט. ואעפ"י שבפרק הקומץ אמרו בענין מזוזה כתבה אגרת פסולה דאיתא כתיבה כתיבה מספר. ופרש"י כתבה אגרת בלא שרטוט אלמא כל שאין בו שרטוט אין נקרא ספר, תדע שעיקר הפירוש בכתבה אגרת בלא דקדוק חסרות ויתרות אבל ענין ספר אינו מחייב שרטוט כלל ומתוך כך הוצרך ללמדה במגילה מג"ש, ואף בירושלמי

אמרו עליה במקום אחר כאמתה של תורה משה ואלעזר נשיאים ועדה. ופירשו שאעפ"י שמגילה באה על ידי נשים הרי באו קצת גופי תורה על ידי בנות צלפחד ונתעסקו בעניינם משה ואלעזר והנשיאים והעדה כדכתיב ותעמודנה לפני משה ולפני אלעזר הכהן ולפני הנשיאים וכל העדה, וכן הדברים ברורים.

ושמא תאמר ומה הוצרכו לטרוח כ"כ והלא אף בשאר כתבי הקודש אמרינן שצריכין שרטוט, ואף כל שכותב ד' תיבות הצריכנו, ואף כשנכתבו שלא במקומן וכ"ש במי שכותב איזה ספר מהם על מתכונתו וכן הדין כדי שיתיישרו השטות בכתיבתם, והוא שאמרו בראשון של גיטין...וא"כ מה הוצרכנו לטרוח כ"כ הצרכת שרטוט לס"ת. תדע שכל הכתובין אין שרטוט שבהם תורה, ולא הלכת סיני, אלא קביעות סופרים לישר הכתיבה על אופן מסודר, ואח"כ הוסיפו במדות למד ולסייג שלא לכתוב ארבע תבות בלא שרטוט אף שלא במקומן. אבל ס"ת צריכה שרטוט מהלכת סיני.

וקצת רבני צרפת מתרצים שלא נאמר שרטוט בתבות אלו אלא בשטה עליונה כדי להדריך כתיבת האחרות, או שמא שטה עליונה ובגלויני הצדדים, אבל כל שטה ושטה לא. אלא במזוזה לבד לדעתם, ולדעתנו אף בס"ת כמו שהכרענו, ולדבריהם אף תפילין שאין צריכים שרטוט, בשטה העליונה מיהא צריכין שרטוט. ואין אנו מודים בה אלא שאם רצה לעשות או אף לשרטט בהם בין כל השטות יפה הם עושים, ולא כדברי אחרוני הרבנים שהזכרנו שכתבו בו שאם שרטט בהם בין שטה לשטה נקרא הדיט וממ"ש בתלמוד המערב בראשון של מגילה ובשני של ברכות שהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיט, וכמ"ש שם ר' שמואל בר ר' יצחק הוה אכיל שמע קל צלותא קם לצלויי א"ל ר' מיישא לא כן אלפן אם התחילו אין מפסיקין וכל הפטור וכו', שלא נאמר אלא בכיוצא בזה שמתחסד במה שאין דרך בני אדם לעשות כן. אלא במה שהוא חובה גמורה כגון זה שהיה אוכל ומפסיק באכילתו ומראה לכל שהוא סבור שחובה לעשות כן, אבל כל שמכוין להיות מלאכתו נאה וחסידה כגון זה של תפילין שהוא עושה כן כדי לכתוב ביושר ושלא בעוות אין זה הדיטות, אדרבא סלסול ומידה הגונה הוא.

ואחר שבארנו שס"ת צריכה שרטוט צריך שתדע דבמסכת סופרים אמרו הלכה למשה מסיני שמסרגלין בקנה. ויש מפרשים בה שבא למעט שלא לשרטט בסכין אף בשאינו חד כ"כ. שמכל מקום אעפ"י שאינו מחודד יש לחוש שמא יתוך הספר בשרטוטו. ומ"מ בתוס' כתבו דלא דוקא קנה אלא הוא הדין לסכין שאינו מחודד. ולא בא אלא למעט שרטוט במטבע או בעופרת שהקלף מצטבע בהם.

אורחות חיים ח"א הל' תפילין אות כה

וכותבן בגויל במקום שער ובקלף במקום בשר, וצריך שרטוט מד' רוחות אבל בין שיטה לשיטה לא צריך. וכששרטוט לא ישרטט בשום צבע למעוטי אבר.

חידושי הריטב"א שבת עט:

ובמנחות (לב:) פרכין היאך עושים מתפילין מזוזה והא מזוזה בעיא שרטוט, ופרקין האי תנא סבר מזוזה אינה צריכה שרטוט, וק"ל אמאי לא פרקין שהיו התפילין משורטטין, ותיריך ר"י ז"ל דאי אפשר לתרך כן דכיון דתפילין אין צריכין שרטוט אם משרטט הוה ליה כמי שאינו מצוה בדבר ועושהו שנקרא הדיוט, כדאמרין בירושלמי בפ"ק דמגילה וכן בפרק היה קורא (ברכות פ"ב ה"ט) ר' שמואל בר רב יצחק הוה אכיל שמע קל צלותא קם לצלווי אמר ליה רבי מיאשה לא כן אלפן רבי ואם התחילו אין מפסיקין וכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, ומיהו אומר ר"י ז"ל דבספר תורה אף על פי שאינו צריך שרטוט כדעת ר"ת ז"ל אם שרטוטו אינו הדיוט, דכיון דעשוי לקרות בו אם משרטוטו כדי שיהא הכתב מיושר רשאי וזה בכלל זה אלי ואנוהו התנאה לפניו במצות, אבל בתפילין שאינם עשויין לקרות בהם אין בו משום זה [אלי] ואנוהו והמשרטוט נקרא הדיוט, והיינו דלא אוקימנא להא במשורטטין, ואין זה מחוור למקצת רבותינו בעלי התוספות אלא דאף בתפילין אם רוצה לשרטט לעשות כתב נאה ומיושר רשאי, שגם זה יש בו משום זה אלי ואנוהו, וזה הנכון, והא דלא אוקימנא להא מתניתא במסכת מנחות במשורטטין, משום דכיון דאיכא תנא דסבירא ליה דמזוזה אינה צריכה שרטוט ניחא ליה טפי לאוקמה כותיה מלמימר דתפילין הוו משורטטין כיון שלא היה מנהגם לשרטוטן, ולענין ספר תורה כבר כתבנו בשאר מקומות כי דעתנו כדעת רש"י ז"ל דספר תורה צריך שרטוט וסרגול, והוא הנכון.

חידושי הריטב"א מגילה טז:

הא דאמרין צריכה שרטוט כאמיתה של תורה. פירש רש"י ז"ל כס"ת עצמו וכן עיקר, אבל ר"ת פירש כמזוזה שכתוב בה אמיתה של תורה, אבל ס"ת אינו צריך שרטוט אלא בתחלת הדף ומצדדיו, והיינו דלא מיייתי לה הכא מדנקראת ספר אלא מדכתיב בה אמת, וליתא דהא אמרינן במכילתין בירושלמי (ה"ט) גבי ס"ת הלכה למשה מסיני שיהו כותבין בעורות בדיו ומסורגל, ובבראשית רבה (פכ"ד) זה ספר תולדות אדם אף סרגול הספר אדם הראשון למדו, דלשון סרגול היינו שרטוט כל שטה ושטה כדאמרין בספר ויקרא רבה (פי"ט) קווצותיו תלתלים זה הסרגול שחורות כעורב אלו

השיטות, תדע דגבי הא דאמרין במגילה צריכה שרטוט משום דכתיב בה אמת אמרינן בירושלמי כתיב הכא דברי שלום ואמת וכתוב התם אמת קנה, וההוא בכל ס"ת מיירי, ומשו"ה נקט הכא כאמיתה של תורה כאילו אמר בתורה שהיא אמת, והא [דלא] נפקא מדנקראת ספר, משום דהא נמי נקראת אגרת ולפיכך הוצרך אמת לדונה בזה כספר ממש ולא כאגרת כלל, וכבר כתבתי יותר מזה בפ"ק דגיטין (ו:).

חידושי הריטב"א גיטין ו:

א"ר [יצחק] שנים כותבין שלש אין כותבין במתניתא תנא ג' כותבין ד' אין כותבין. כתב ר' יעקב דשירטוט אינו צריך בין שיטה לשיטה אלא בשיטה הראשונה לבד לא בספר תורה ולא בשאר ספרים, דמזוזה לבד היא שצריכה שרטוט בין השיטות דהא הלכה למשה מסיני אבל שאר ספרים לא, והביא ראיה מהא דאמרין במסכת מגילה (ט"ז ב') צריכה שירטוט כאמתה של תורה דהיינו כמזוזה ומשו"ה קרי לה אמתה משום דאית בה יחוד השם שעיקר האמונה תלוי בה, ואם איתא דס"ת צריכה שרטוט לימא מגילה צריכה שרטוט כס"ת, ועוד דהא נקרא ספר ונקרא אגרת ואמרין התם דלדברים שבגופה הרי הוא כספר שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה כס"ת ותיפוק לי שצריכה שרטוט משום ספר שהרי שרטוט מדברים שבגופה היא.

ועוד הביא ראיה ג"כ ממזוזה עצמה דהלכה למשה מסיני שצריכה שרטוט בין השיטות כדאיתא במנחות (ל"ב ב'), ואם איתא דכל הספרים צריכין שרטוט למאי אצטריך הלכה למשה מסיני למזוזה הרי היא בכלל שאר ספרים, ועוד דהא קי"ל דתפילין אין צריכין שרטוט ולא משום הלכה למשה מסיני אלא מדעתא דנפשי', ואם איתא דכל הספרים צריכין שרטוט תפילין אמאי אין צריכין, אלא ודאי מכל הני משמע דספרים אין צריכין שרטוט אלא בראש הדף בלבד ותפילין נמי בשיטה אחת צריכין שרטוט כשאר ספרים, ולאפוקי ממזוזה הוא דקאמר דאין צריכין דלא תימא כיון דמזוזה צריכה שרטוט תפילין שיש בהם קדושה טפי ממזוזה כל שכן שצריכין שרטוט קמ"ל דאין צריכין, זו היא דעת ר"ת.

ואינו מחוור דודאי כל הספרים צריכין שרטוט בכל השיטות, והא דאמרין התם מגילה צריכה שרטוט כאמתה של תורה היינו כספר תורה והרי הוא כאלו אמר מגילה צריכה שרטוט כגוף של ס"ת, ועוד דמשום הכי נקט אמתה של תורה משום דמגזירה שוה דאמת הוא דנפקא לן בירושלמי דצריכה שרטוט, דאמר התם (מגילה פ"א ה"א) נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור מה זו צריכה שרטוט אף זו צריכה שרטוט, ומיניה ג"כ ילפינן דלאו

ממזוזה קאמר דקרא דאמת קנה ואל תמכור לאו במזוזה קאמר, אלא מכל התורה כולה, וא"ת למה איצטריך גזירה שוה למגילה תיפוק לי משום דנקרא ספר, איכא למימר דאי לאו גזירה שוה הוה אמינא דאינה צריכה שרטוט שהרי נקרא אגרת ושלא יהא בכלל דברים שבגופה קמ"ל גזירה שוה שצריכה שרטוט.

(וי"א) [ומה שהקשה] ג"כ אמאי איצטריך הלכה למשה מסיני למזוזה תיפוק לי דהרי הוא בכלל הספרים וספרים צריכים שרטוט, הא לא קשיא דכי איצטריך הלמ"מ לאו למזוזה איצטריך אלא לאשמועינן דתפילין אין צריכין, וכי תימא ליתי הלכה בהדיא לתפילין, איכא למימר דאי אתא הלכה לתפילין דאין צריכין הוה אמינא כל שכן מזוזה שאינה חמורה, אבל השתא דאשמועינן דמזוזה צריכה על כרחך למדנו דתפילין אין צריכין והלכה איצטריך לתפילין ולמזוזה, ואפשר דטעמא דמזוזה ותפילין היינו דתפילין אין קורין בהם לעולם אבל במזוזה שקורים בהם אחת לז' שנים (עי' יומא י"א א') צריכה שרטוט כדי שיהא הכתב מיושב, וראיה יש שהספרים צריכים שרטוט בין שיטה לשיטה דאמרינן בבראשית רבה (פכ"ד ז') זה תולדות אדם אף סרגול הספר אדם הראשון למדו, ובספ' ויקרא (ויק"ר פי"ט א') אמרינן קוצותיו תלתלים זה הסרגול והסרגול בכל מקום הוא השרטוט ומדקאמר תלתלים ש"מ שצריכין בין כל שיטה ושיטה דאי לא לא הוי תלתלים, הרמב"ן.

חידושי הר"ן מגילה יח:

א"ר יצחק שנים תיבות כותבין בלא שרטוט ג' אין כותבין (גיטין ו:). פיר"ת בספר הישר בלא שרטוט העליון שאין ס"ת וכ"ש שאר ספרים צריכין שרטוט אלא שיטה ראשונה חוץ מן המזוז' שהלכה למשה מסיני שצריכה שרטוט בין כל שיטה לשיטה ואי אפילו ג' תיבות נמי אין כותבין אמאי איצטריך הלכה למשה מסיני במזוזה והא דאמרינן הכא (טז:): מלמד שצריכה שרטוט כאמתה של תורה היינו כמזוזה שיש בה מלכות שמים תדע דהא אמרינן הכא (יט:). נקראת ספר ונקראת אגרת. נקראת ספר שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה כס"ת ואי ס"ד ספר תורה צריך שרטוט תיפוק לי שרטוט מהתם משום שנקראת ספר ולמה לי דברי שלום ואמת. עוד הביא ראיה מדאמרינן במנחות (לב:): שתפילין אין צריכין שרטוט ומי גרעי מכל הספרים. וא"ת שהלכה למשה מסיני הוא הא לא חזינן בגמרא הלכה בתפילין כלל וכי גמירי ממזוזה הוא דגמירי שהיא צריכה שרטוט. אבל רש"י ז"ל פי' הכא דמגלה כאמתה של תורה היינו ס"ת עצמו וכן משמע בירושלמי נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור הרי היא כאמתה של תורה מה זו צריכה שרטוט אף זו צריכה שרטוט. מה זו נתנה להדרש אף זו נתנה

להדרש. ותפילין שאינם צריכים שרטוט אפשר לומר מדאמר רחמנא מזוזה מכלל דתפילין לא צריכי שהתפילין ומזוזה כיון שלא ניתנו לקרות בהן מן הדין אינן צריכין שרטוט שאין שרטוט אלא בס"ת ושאר הספרים שניתנו לקרות בהן כדי שלא יתערבו השיטות וירוץ הקורא בהן ואתיא הלכה למשה מסיני והצריכה שרטוט למזוזה אבל תפילין בדינן עומדים ואין צריכין שרטוט כלל שלא ניתנו לקרות בהן אלא מחופין וטמונין הן בעורן. ומה שהוקשה לו לר"ת ז"ל אמאי צריך דברי שלום ואמת במגלה שהרי נקראת ספר כיון שנקראת אגרת הוה אמינא שאין צריכה שרטוט ומה שנקראת ספר להלכותיה אתא שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה ולא לשאר מילי לפיכך הוצרך לכתוב דברי שלום ואמת שהחזירה לכלל ספר נמי להצריכה שרטוט וה"ה לעבוד ולכתוב אשורית ובדיו. ושמא לא הוצרך אלא לשרטוט שהייתי אומר כיון שנקראת אגרת אינה צריכה שרטוט שבכך היא דומה לאגרת יותר משאר הדברים והתם במסכת מגלה ירושלמי גרסינן הלכה למשה מסיני שהיו כותבין בעורות בדיו מסורגל פירוש משורטט בין שיטה לשיטה דהיינו לשון סרגול בכל מקום. ובבראשית רבה זה ספר תולדות אדם אף הסירגול הספר אדם הראשון למד ואשכחית התם בספרי ויקרא. קוצותיו תלתלים זה הסרגול. שחורות כעורב אלו השטות והיינו סרגול כל שטה ושטה שהן עשויות תלתלים והורו מקצת חכמי הצרפתים דכי אמרינן ג' אין כותבין ה"מ כההוא דאמרינן בפ"ק דגיטין בני אדם העולים משם לכאן הם קימו בעצמם ויתנו הילד בזונה והילדה מכרו ביין דקרא גופיה מייתי א"נ כגון דאמרי בתלמוד שנאמר אבל במקום שכותב אגרות הרשות ומדבר בלשון נקיה ונקט לישנא דקרא אין צריך שרטוט שאין זה קדוש שלא נתכוין לפסוק אלא ללשון צח. ובירושלמי לא משמע הכי דגרסינן בפ' בני העיר שלח ר' אבהו וכ' לון הרי פייסנו לג' לטורין וכו' אבל תמר תמרורת בתמרוריה היא עומדת ובקשורה למתקה ולשוא צורף צרף ר' מונא משלח כתב לר' הושעיא ראשיתך מצער מאד תשגא אחרינתך משמע דאפי' בכי האי גונא אינו רשאי לכתוב פסוק בלא שרטוט. ראינו שנהגו מקצת העם לכתוב פסוקים בלא שרטוט אפילו בתלמוד וסבורין לומר שלהפרש הפסוק או להלכותיו מותר וטועים הם דהא ר' אביתר (גיטין ו:): דומיא דהלכותיו ואמרינן נמי ביבמות (קו:): ואקרינוה מאי דכתיב בס' אוריתא דמשה מאן יבמי וגו' ואמרינן מר זוטרא משרטט וכתב להו וכן הדין נותן דלמה יהא מותר אם צריך לו ישרטט ויכתוב אבל נראה שכתביה זו שאינה אשורית מותר לכתוב בלא שרטוט שלא אמרו אלא כגון ס"ת ונביאים שכתבתן אשורית אבל כתיבה זו ודאי מותר שאינה כתיבה כלל ולא הוכשרה בכל ספרי הקדש ועל דא סמך רבינו למכתב כתיבה זו בלא שרטוט וכן עמא דבר.

ר"ן על הרי"ף מגילה ה:

והלכתא מזוזה צריכה שרטוט תפילין אין צריכין שרטוט. ואפשר דהיינו טעמא לפי שהמזוזה נבדקת פעם אחת בשבוע והתפילין מתוך שנשמרין אין נבדקין אלא פעם אחת ביוכל ולפיכך אין צריכין כתב המיושר כ"כ ומש"ה אין צריכין שרטוט [ולפי זה ספרים בעו שרטוט שלא יערבב הקורא בהם שזהו בדיקת כל שעה וכדמסיק] אבל ר"ת ז"ל פי' דכי אמרינן מזוזה צריכה שרטוט היינו שצריכה שרטוט בכל השיטות ותפילין אין צריכין שרטוט בכל השטות שהוא ז"ל סובר דלא בעי' שרטוט בס"ת אלא בשטה ראשונה וכ"ש בשאר ספרים ומש"ה איצטריך הלכה במזוזה להצריכה שרטוט בכל השטות דאם איתא דכל כתבי הקדש צריכין שרטוט בכל השיטות למאי איצטריך הלכה במזוזה ותפילין נמי אמאי אין צריכין שרטוט וכי מגרע גרעי אלא ודאי אין הספרים צריכין שרטוט אלא בשטה ראשונה חוץ ממזוזה שהיא צריכה שרטוט בכל השטות ותפילין כספרים שאין צריכין שרטוט אלא בשטה ראשונה אבל בשטה ראשונה מיהא צריכין דהא א"ר יצחק שנים כותבין בלא שרטוט שלש אין כותבין.

ועוד הביא ראייה מדאמרינן במגילה [דף טז ב] צריכה שרטוט כאמתה של תורה ומשמע דהיינו כמזוזה שיש בה מלכות שמם דאם איתא דכאמתה של תורה היינו ס"ת למה לן למילף הכא מדברי שלום ואמות תיפוק לי מדאמרי' בפ"ק [דף יט א] דנקראת ספר שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה ונילף נמי שרטוט מהתם אלא משום דס"ת אינו צריך שרטוט אלא בשטה ראשונה ומזוזה צריכה שרטוט בכל השיטות ולפיכך אמר במגילה שצריכה שרטוט כמזוזה.

ואין אלו ראיות דלעולם כל כתבי הקדש צריכין שרטוט בכל השטות והלכתא דמזוזה אצטריכא ליה משום דכי בעי שרטוט ה"מ במה שנתן לקרות בו כדי שלא יתערבב הקורא בקריאתו הלכך מדינא מזוזה ותפילין שאין קורין בהן כל עיקר אין צריכין שרטוט אלא דאתאי הלכתא לאצרוכי שרטוט למזוזה ותפילין בדיניהו קיימי.

ודאמרינן במגילה מלמד שצריכה שרטוט כאמתה של תורה כבר פרש"י ז"ל דהיינו ס"ת עצמו והכי מוכח בירושלמי דגרסי' התם נאמר כאן דברי שלום ואמות ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור הרי היא כאמתה של תורה מה זו צריכה שרטוט אף זו צריכה שרטוט מה זו ניתנה להדרש אף זו ניתנה להדרש אלמא דס"ת עצמה קרי אמתה של תורה וה"ל מוכח בירושלמי דמגילה שכתבי הקדש צריכין שרטוט בכל השטות דאמרינן התם הלכה למשה מסיני שיהיו כותבין בעורות בדיו מסורגל כלומר משורטט בין שטה לשטה דהיינו

לשון סרגול בכל מקום ובויקרא רבה אמרינן קווצותיו תלתלים זה הסרגול שחורות כעורב אלו השטות והיינו סרגול כל שטה ושטה שהן עשויות תלתלים וכי תימא אם כן למאי איצטריך דברי שלום ואמת במגילה תיפוק לי דנקראת ספר י"ל דאדרבה כיון דנקראת אגרת כדאיתא התם הייתי אומר שאינה צריכה שרטוט שבכך היא דומה לאגרת יותר משאר הספרים.

וצריך לשרטוט למגילה דאמר רבי אסי צריכה שרטוט כאמתה של תורה. וכבר פי' דמשום דנקראת אגרת הוצרכנו ללמוד שצריכה שרטוט כשם שהוצרכו גז"ש [דף יט א] דכתיבה כתיבה דבעי' בה קלף ודיו אע"פ שהן צריכין בס"ת כי היכי דלא לימא דמשום דנקראת אגרת לא יהו צריכין במגילה ועדיין לא למדנו בשרטוט דשמא לעיקר כתיבתה הוקשה לספר דהיינו קלף ודיו אבל לא לשרטוט שאינו אלא תקון הכתיבה ומש"ה איצטריך ואמת לומר שאף לענין שרטוט נקראת ספר...

חידושי הר"ן גיטין ו:

וכתב לו בלא שרטוט. פירש ר"ת ז"ל דלא בעינן שרטוט אלא בס"ת וכ"ש בשאר ספרים אלא בשטה ראשונה. וראיה לדבר מדק"ל הלכה למשה מסיני דמזוזה צריכה שרטוט ואם איתא דכל כתבי הקדש צריכין שרטוט למאי איצטריך הלכה במזוזה. אלא ודאי אין צריכין שרטוט אלא שטה ראשונה בר ממזוזה שצריכה שרטוט בכל השיטות והיינו נמי דאמרינן במנחות דתפילין אין צריכין שרטוט כלומר שאין צריכין שרטוט בכל השיטות כמזוזה אלא בשטה ראשונה כשאר הספרים אלא אם איתא דכל כתבי הקדש צריכין שרטוט בכל השטות תפילין אמאי לא וכי מגרע גרעי, וראיה לדבר עוד מדאמרינן במגילה דצריכה שרטוט כאמתה של תורה ובודאי דהיינו כמזוזה שיש בה מלכות שמם, דאם איתא דאמתה של תורה היינו כס"ת למה לן למילף מדברי שלום ואמות תיפוק ליה מדאמרינן התם דנקראת ספר שאם תפרה בחוטי פשתן פסולה ונילף נמי שרטוט מהתם, אלא משום דס"ת אין צריך שרטוט אלא בשטה ראשונה ומזוזה צריכה שרטוט בכל השיטות, וילפינן למגלה שצריכה שרטוט כמזוזה.

ואין אלו ראיות דלעולם כל כתבי הקדש צריכין שרטוט בכל השיטות, והלכתא דמזוזה איצטריך משום דכי בעינן שרטוט ה"מ במה שניתן לקרות בו כדי שלא יתערבב הקורא בקריאתו, הילכך מדינא מזוזה ותפילין דאין קורין בהן כל עיקר אין צריכין שרטוט, אלא דאתא הלכתא לאצרוכי שרטוט למזוזה, ותפילין בדיניהו קיימי. ודאמרינן במגלה מלמד שצריכין שרטוט כאמתה של תורה כבר פרש"י ז"ל דהיינו ס"ת עצמו, והכי מוכח בירושלמי דגרסינן

ומכל מקום אעפ"י שטעם השרטוט נראה שהוא כדי שיהא הכתב מיושר אפ"ה אמרי' בפ"ק דגיטין (ו' ע"ב) האי מילת' לאו מילתא דתליא בסברא אלא גמרא היא וכיון דגמרא היא אין לנו בו אלא מה שקבלנו. ואין לשאול מפני מה אין תפילין צריכין שרטוט וג' תיבו' באגרת צריכין שרטוט דגמרא היא ולא סברא. ויש דברים בלשון המחבר ז"ל שכתבת שאינם נכונים ואיני רוצה להשיב עליהן שכבר הארכתי בעקרון של דברים והשאר אינו מעלה ולא מוריד בענין הנדון.

שו"ת תשב"ץ ח"ג סי' רעד

שאלתך השנייה בענין שרטוט שדברי הרמב"ם ז"ל סותרין זה את זה דע כי בגמרא בפ"א מגיטין (ו' ע"ב) נזכר זה כן ר' יצחק אומר שנים כותבין שלש אין כותבין במתניתא תנא שלש כותבין ארבע אין כותבין והרב ז"ל מתחלה בהלכות ס"ת (פ"ז ה"ז) פסק כמו במתניתא לקולא לפי שאין דברי ר' יצחק שהוא אמורא כהלכה כנגד מתניתא. ואח"כ בהלכות יבום (פ"ד הל"ז) ראה דברי ר' יצחק שאלמלא היתנו יודע שאין מתניתא זו נכונ' לא היה חולק עליה ופסק כמותו ועוד שהוא מחמיר וראוי להחמיר בזה וכן פסק בה"ג דשלש אין כותבין ושמה שכח הרב ז"ל מ"ש תחלה ולא צוה לתקנו שכן מצינו שהוא כותב בפ"א מהל' ס"ת שאם מקצת השם בשטה ומקצתו תלוי פסול ובפ' אחרון כשמנה דברים הפוסלין ס"ת שהם עשרים לא מנה זה ובלי ספק ששכחו.

האגודה מנחות פרק ג

והילכתא לא בעיא שירטוט מזוזה בעי שירטוט. פר"י מדלא משני במשורטטין משום דלא היה רגילות לשרטוט תפילין וספר תורה דאמרינן בירושלמי פרק קמא דשבת (ה"ב) כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט מיהו אם הסופר אינו יכול לכיון כתיבתו בלא שירטוט צריך לשרטוט משום התנאה לפניו במצות ולא ישרטט בדבר המצביע כגון אבר ועופרת. ואף אם יכול לכיון כתיבתו צריך לשרטוט למעלה ולמטה כדאמרינן (מסכת סופרים פ"א ה"א) כל יריעה שאינה מסורגלת פסולה. והא דנהגין לכתוב איגרת שלומים, וכותבין פסוקים בלא שירטוט. ואמרינן פרק (ג') [קמא] דגיטין (ו'): שלש כותבין ארבע אין כותבין יש מפרשים דווקא כשכותב לשם דרשא צריך שירטוט. מיהו בירושלמי בפרק בתרא דמגילה (ה"ב) לא משמע הכי ואנו סומכין דמשי"ט לאו כתיבה היא עיין פרק קמא דגיטין [שם].

ספר האגור הל' תפילין סי' נ

האור זרוע אינו פוסל אם שירטט בין שיטה לשיטה בתפילין, וה"ר שמחה פוסל.

התם נאמר כאן דברי שלום ואמת ונאמר להלן אמת קנה ואל תמכור הרי היא כאמתה של תורה, מה זו צריכה שרטוט אף זו צריכה שרטוט, מה זו נתנה להדרש אף זו נתנה להדרש, אלמא דס"ת עצמו קרי אמתה של תורה. וכי תימא א"כ למאי איצטריך דברי שלום ואמת במגלה תפוק ליה דנקראת ספר, י"ל דאדרבה כיון דנקראת אגרת כדאיתא התם הייתי אומר דאינה צריכה שרטוט שבכך היא דומה לאגרת יותר משאר דברים, והכי נמי מוכח בירושלמי דמגלה דכתבי הקדש צריכין שרטוט בכל השורות דאמרינן התם הלכה למשה מסיני שהיו כותבין בעורות בדיו מסורגל כלומר משורטט בין שטה לשטה דהיינו פי' מסורגל בכל מקום ובו קרא רבה נמי אמר' קוצותיו תלתלים זה סרגול שחורות כעורב אלו השטות והיינו סרגול של כל שטה ושטה שהן עשויות תלתלים.

והורו מקצת רבותינו הצרפתים ז"ל דכי אמרי' דשלש אין כותבין ה"מ כי ההוא דאמרן הם קיימו בעצמם ויתנו את הילד בזונה דקרא גופיה מייתי אי נמי כגון דאמר בתלמוד שנאמר אבל במקום שכותב אגרת הרשות ומדבר בלשון נקיה ונקיט לישנא דקרא א"צ שרטוט שאין זה קדוש שלא נתכוון לפסוק אלא ללשון צח ובירושלמי לא משמע הכי דגרסינן בפרק בני העיר שלח ר' אבהו כתב לון הרי פייסנו לשלשה ליטורין אבל תמר תמרורית בתמרורי' היא עומדת ובקשורה למתקה ולשוא צרוף צרף ר' חייא שלח כתב לר' הושעיא בר שימי ראשיתך ומצער מאד תשגא אחריתך אלמא בכה"ג היה מקפיד לכתוב שלא כסדר. מיהו כתב הרמב"ם ז"ל דכי אמרינן צריכין שרטוט דוקא בכתיב' אשורית. אבל שאר כתיבות אין צריכות שרטוט ועל זה סמכו שלא לשרטט באגרותיהם.

ואמר ר' יצחק שנים כותבין ג' אין כותבין במתניתא תנא ג' כותבין ד' אין כותבין בהלכות גדולות פסקו כר' יצחק אף על גב דפליג אמתניתא דידוע היה שאינה עקר.

שו"ת תשב"ץ ח"א סי' ב

ומה ששאלת טעם דשרטוט נראה שהוא כדי שיה' הכתב מיושר ומש"ה אמרי' בפ"ב דמגלה (י"ח ע"ב) מזוזה צריכה שרטוט תפילין א"צ שרטוט משום דמזוזה נבדקת פעם א' בשבוע וכיון שקורין בה תדיר. צריכה שתהיה בכתב מיושר ותפילין כיון שאין נבדקין אין צריכין שרטוט.

ור"ת ז"ל כ' שמזוזה ומגלה צריכין שרטוט בכל השטות וס"ת ותפילין סגי בשטה עליונה ואין דבריו נראין אלא בין ס"ת בין מזוז' ומגלה בכל השטות צריכין שרטוט ותפילין אפי' בשטה עליונה אין צריכין ואעפ"י שהסופרים החמירו על עצמן לשרטט תפילין אפי' בכל השטות. ובזה יש ראיות ואין להאריך.